MUZEUL SFÎNTU-GHEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

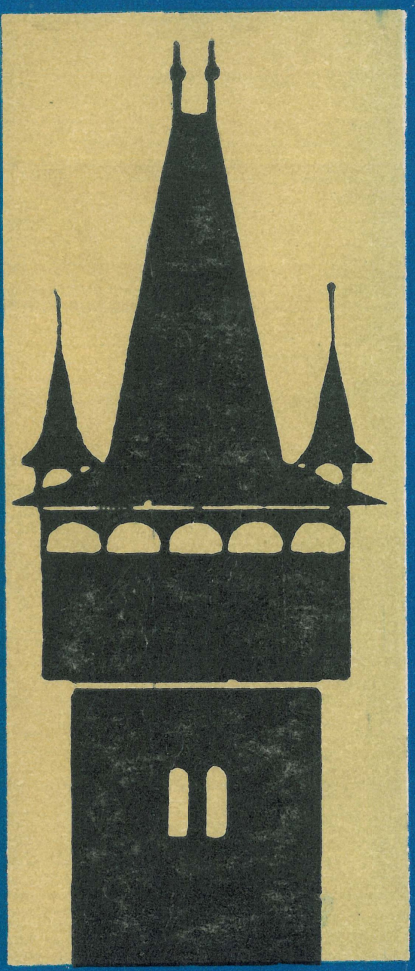

ALVTA

1971

MUZEUL SF. GHEORGHE – SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

ALUTA

SF. GHEORGHE — SEPSISZENTGYÖRGY. 1971

MUZEUL DE ISTORIE

Leltári sz. 34368

Beszerzési sz.

COLEGIUL DE REDACȚIE :
SZERKESZTŐ BÍZOTTSÁG :

Székely Zoltán, redactor-responsabil — felelős szerekesztő.
Árvay József, Jecza Tibor, Kovács Sándor, membri — tagok.

SUMAR — TARTALOM

Király Károly: Județul Covasna la a 50-a aniversare a creerii Partidul Comunist Român — — — — — — — — — — 9

Kóos János: Activitatea P.C.R. pentru întărirea unității frățești între poporul român și naționalitățile conlocuitoare — — 19

Vajda Lajos: A politikai, ideológiai és szervezeti tisztázódás folyamatáról az erdélyi munkásszervezetekben a Szocialista Pártnak Kommunista Párttá való átalakításáért (1918—1921) 29

Gazda László: A sepsiszentgyörgyi textilmunkások 1929 évi sztrájkja — — — — — — — — — — — — — 61

Ioan Mîndrea și Ștefan Miklós: Conflictele colective de muncă de la Fabrica de țesături și industrie casnică „Henry Klingar", din orașul Sf. Gheorghe, din anii 1931 și 1932 — — 69

Árvay József: A komandói faipari munkások 1936. évi sztrájkja 79

Cserey Zoltán—Kozák Albert: Adatok az 1945-ös földreformhoz Háromszék megyében — — — — — — — — — — 87

Bucur Mitrea: Reconsiderări istorice. Tezaurul de la Prejmer și patrunderea economică romană republicană în estul Daciei 97

Ion Nestor: Sfîrșitul lumii antice și „barbarii" — — — — 119

Székely Zoltán: Slavii și populația băștinașă în sud-estul Transilvaniei — — — — — — — — — — — — — 129

Székely Zoltán: Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X—XIII) — — 141

Eugenia Zaharia: Importanța arheologiei în cercetarea istorică și legăturile ei cu izvoarele scrise, cu istoria artei și cu restaurarea monumemtelor istorice — — — — — — — 167

P. Cernovodeanu, L. Demény și Lucia Dumitrescu-Taftă: Documente românești din secolele XVI—XVIII în Arhivele Statului din Sfîntu Gheorghe (II) — — — — — — — — 175

P. Cernovodeanu: O veche carte englezească despre Țările Române (1664) — — — — — — — — — — — — 197

Binder Pál: A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméből — — — — — — — — — — — — — 207

Imreh István: A székely falvak törvényeiről — — — — — 223

Egyed Ákos: Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkérdés történetéről Háromszéken (1848—1896) — — — — — — 235

Mircea Băltescu și Măriuca Tanasiu: Ecoul războiului de independență în rîndul românilor din monarchia Austro-ungară 281

Vămszer Géza: Csíkszereda településtörténete és különös települési alakja — — — — — — — — — — — — — 303

Kós Károly: Kászoni adatok a népi vadfogáshoz — — — — 323

Molnár István: A kő feldolgozása Kézdipolyánban. Kovászna megye — — — — — — — — — — — — — — 347

Seres András: Barcaújfalusi fazekasság — — — — — — 379

Constantin Catrina şi Alexandru Busila: Morile de apă de pe valea Comănei — Ţara Oltului — — — — — — — — 405

Gazda Klára: A felsőrákosi székely népviselet — — — — 427

Faragó József: Moldvába és Havasalföldre visszavonuló erdélyi magyar és román kurucok dala — — — — — — — 461

Constantin Stanca: Poetul ţăran — Ghiţă Baciu — — — — 469

Szigeti József: Karteziánus és puritánus elemek Apácai gondolkozásában — — — — — — — — — — — — — 517

Sombori Sándor: Sepsiszentgyörgyre vonatkozó adalék Mikszáth Kálmán „Katángy Menyhértjének" magyarázatához — — 541

Salamon Sándor: Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a 20. század elején 1900—1913 — — — — — — — — — — — 547

Mattis János: Sikó Miklós élete és művészete — — — — — 571

Berde Zoltán: Zenei élet Sepsiszentgyörgyön a XIX. század utolsó negyedében — — — — — — — — — — — — — 587

JUDEŢUL COVASNA LA A 50-A ANIVERSARE A CREĂRII PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

KIRÁLY KÁROLY

Sărbătorim cincizeci de ani de la crearea Partidului Comunist Român – moment istoric, de cotitură în evoluţia mişcării muncitoreşti din ţara noastră, care a ridicat pe noi trepte lupta revoluţionară a proletariatului, a forţelor democratice şi progresiste : a dezvoltat conştiinţa de clasă a maselor muncitoreşti, a continuat glorioasele tradiţii de luptă ale poporului român pentru eliberarea socială şi naţională.

Partidul Comunist Român a apărut ca o necesitate cerută de progresul societăţii româneşti într-un context naţional şi internaţional bine definit. Constituind o etapă importantă în evoluţia României interbelice, perioada anilor 1918—1920 se caracterizează printr-un puternic avînt revoluţionar, care a marcat o intensificare fără precedent a luptei de eliberare socială, pentru afirmarea clasei muncitoare pe arena vieţii politice din România. Greva generală din 1920 a reprezentat punctul culminant al bătăliilor de clasă din anii de după primul război mondial, cînd contradicţiile sociale erau adîncite de considerabila înrăutăţire a condiţiilor de trai ale oamenilor muncii. S-a accelerat continuu procesul de clarificare politică şi ideologică în sînul mişcării muncitoreşti, au fost înfrînte tezele oportuniste, reformiste ale social-democraţiei de dreapta şi s-a sedimentat ideea necesităţii ca partidul clasei muncitoare să-şi întemeieze activitatea pe baze consecvent revoluţionare, marxist-leniniste. Creşterea mişcării revoluţionare pe plan internaţional, victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie au produs transformări esenţiale în conştiinţa maselor muncitoare.

În condițiile adîncirii contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, ale creșterii impetuoase a avîntului și combativității revoluționare a maselor muncitoare, are loc la 8 Mai 1921 Congresul căruia i-a revenit misiunea istorică de-a consfinți prin lucrările și hotărîrile sale făurirea Partidului Comunist Român.

Pe scara istoriei, anii de viață, luptă și victorii ai Partidului Comunist Român nu reprezintă o perioadă prea îndelungată, dar prin drumul parcurs de popor sub conducerea sa, prin transformările sociale al căror inițiator și organizator a fost, prin uriașa influență pe care a cîștigat-o în societatea noastră acești ani se înscriu ca o epocă.

Prin întreaga sa activitate partidul s-a afirmat ca exponent fidel al intereselor clasei muncitoare, ale tuturor oamenilor muncii din patria noastră, conducînd cu succes opera complexă, multilaterală de trecere de la orînduirea capitalistă la socialism, de edificare a noii societăți în care își găsesc întruchipare năzuințele cele mai înalte de libertate națională și socială ale poporului nostru.

„Niciodată în România — sublinia la cea de-a 45-a aniversare a partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu — **n-a existat un alt partid politic cu o istorie atît de bogată și glorioasă care să fi luptat cu abnegație și să fi realizat atîta pentru fericirea poporului român, pentru măreția națiunii noastre. Partidul nostru s-a născut și a crescut odată cu proletariatul, destinul său este legat de cel al clasei muncitoare, al întregului popor român**".

Însuflețit de dragostea fierbinte față de popor, aplicînd creator în viață ideile marxism-leninismului, pătruns de spiritul internaționalismului proletar, partidul s-a afirmat viguros pe arena vieții politice, a organizat decenii de-a rîndul în condiții din cele mai complexe lupta maselor și le-a condus sigur spre realizarea celor mai înalte, mai progresiste și mai umane țeluri.

Îmbogățindu-și necontenit experiența revoluționară, învingînd greutățile ivite în cale — fiind nevoit să activeze timp de două decenii în condițiile aspre ale ilegalității —, partidul și-a sporit treptat capacitatea de-a organiza și conduce lupta clasei muncitoare, a maselor de oameni ai muncii, înscriind pagini de adevărată epopee în istoria poporului nostru, pagini care reprezintă tot atîtea trepte în drumul lung și greu al zdrobirii orînduirii capitaliste.

Amplele lupte sociale din anii 1929—1933 se disting prin forță și combativitate, prin cuprinderea a noi categorii ale proletariatului, împotriva ocupației străine, pentru apărarea integrității teritoriale, independenței și suveranității țării, au demonstrat cu deosebită forță capacitatea

politică și organizatorică a comuniștilor, consecvența lor revoluționară și devotamentul față de popor.

Creșterea avîntului revoluționar al proletariatului din țară, puterea organizatorică a partidului sînt cunoscute încă din acea perioadă pe teritoriul actual al județului Covasna. Mișcarea muncitorească, grevistă și revendicativă din aceste locuri se încadrează în mișcarea comunistă generală din România, ea demonstrează creșterea conștiinței de clasă a muncitorilor, hotărîrea lor de-a participa la înlăturarea regimului burghezo-moșieresc. „Această patrie va fi a noastră — se arăta într-o broșură răspîndită de comuniști în orașul Sf. Gheorghe. Dacă alungăm din fruntea ei pe acest escroc, bandit, regele Carol, cu mîna sîngeroasă, cel mai mare capitalist, cel mai mare proprietar de pămînt, al României, împreună cu domnii ofițeri călăi, cu fabricanții, bancherii, cu proprietarii de pământ, iar noi lucrătorii, țăranii, soldații, sub comanda Partidului Comunist din România vom crea guvernul muncitoresc și de țărani prin revoluție".

Odată cu accentuarea exploatării, cu scăderea nivelului de trai, cu înrăutățirea condițiilor de muncă, proletariatul județului noastru trece la acțiuni energice. În zilele de 23 și 24 octombrie 1920, muncitorii de la fabricile de tutun și textile din Sf. Gheorghe părăsesc lucrul în semn de protest împotriva nedreptăților sociale, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai. În aceeași lună, muncitorii de la Fabrica de cherestea „Fürst" din Covasna au fost concediați pe motiv că sînt organizați. Țăranii din comunele Araci, Vîlcele, Vama și Sita Buzăului, sub influența mișcării muncitorești și-au manifestat nemulțumirea trecînd la devastarea pădurilor, islazurilor, arătînd că dacă statul nu le va acorda drepturi vor înfăptui singuri reforma agrară.

Creșterea conștiinței proletariatului din județ este manifestată și de faptul că la 1 Mai 1921 muncitorimea orașului Sf. Gheorghe a demonstrat cu drapele roșii, a scandat lozinci în piața orașului. Intensificarea activității celulelor comuniștilor din orașul Sf. Gheorghe duce la represalii din partea regimului burghezo-moșieresc. Pentru activitatea revoluționară, locuințele comuniștilor Daragics Gheorghe, Székely Géza — secretarul Partidului Comunist din oraș, János Joos, Gheorghe Dușan, Klein Sándor, conducătorul organizației de tineret, au fost percheziționate, unii dintre ei fiind arestați.

În anii de ilegalitate, sub conducerea Partidului Comunist Român, masele muncitoare din județ desfășoară o largă acțiune grevistă. La 20 iunie 1926 izbucnește greva muncitorilor de la Fabrica de țigarete din orașul Sf. Gheorghe. Deși grevele erau interzise la fabricile statului, muncitorii nemaiputînd suporta acțiunile antimuncitorești ale direcțiunii, au

declarat grevă. O delegație a muncitorilor este trimisă la București la Ministerul Muncii pentru soluționarea problemelor litigioase, dar acestea rămîn nerezolvate. Deși persecuțiile împotriva muncitorilor continuă, ele nu pot opri organizarea mișcării greviste din anul 1929. Astfel, la 10 martie 1929 ia ființă sindicatul muncitorilor de la Fabrica de țigarete cu scopul de a reprezenta și a apăra interesele muncitorilor.

Uriașul val de greve din 1929—1933 își face simțită influența în rîndul muncitorilor din Sf. Gheorghe, Baraolt, Căpeni și Comandău.

Contractele de muncă nedrepte, înrăutățirea condițiilor de trai și abuzurile capitaliștilor îi silesc pe mineri de la Căpeni ca la 23 februarie 1929 să declare grevă. O mare influență au exercitat-o asupra minerilor veștile primite de la Lupeni. Direcțiunea minelor de la Căpeni trimite următoarea scrisoare către Jandarmeria din Sf. Gheorghe : „Cu onoare vă comunicăm că de la ziua de 23 februarie a.c., ora 6 dimineața, lucrătorii noștri, în număr de 175, au încetat lucrul". Direcțiunea minei își exprimă îngrijorarea sa față de această situație, în care muncitorii au pus stăpînire pe depozitele de explozivi, uzina electrică și mină.

Într-o scrisoare adresată către prim-procurorul parchetului Sf. Gheorghe se arată : „...Contractul colectiv s-a rupt din partea lucrătorilor mineri unilateral, și din această cauză se vor considera concediați". Minerii continuau lupta cu toate că 131 de muncitori au fost concediați, au fost trimiși jandarmi de la Baraolt, Aita Mare, militari și agenți ai Siguranței din Sf. Gheorghe și Brașov. Comuniștii Ilyés Iosif, Imre Mayer, Géza Sebestyén, Kisgyörgy Tamás și mulți alții i-au însuflețit și i-au încurajat pe minerii greviști. Greva de la Căpeni s-a sfîrșit cu victoria parțială a minerilor.

La 23 mai 1929 declară grevă muncitorii de la Fabrica de textile din Sf. Gheorghe, în urma căreia aceștia obțin mărirea salariilor, concedii de odihnă cu plată, încetarea concedierilor.

În anul 1931 izbucnește un conflict între muncitori și direcțiunea Tipografiei din localitate pentru mărirea salariilor, iar în aprilie 1933 se organizează o adunare a tipografilor la Sf. Gheorghe, unde participanții și-au exprimat simpatia cu greviștii de la Grivița. Mai mulți participanți la această adunare sînt arestați și condamnați.

Acțiunile greviste continuă și după 1933. Peste 650 de muncitori forestieri din Comandău declară grevă la 3 iunie 1936 timp de 34 zile.

Deși majoritatea acțiunilor greviste au fost înfrînte, ele demonstrează unitatea în luptă și năzuințe a celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, hotărîrea lor de a-și apăra drepturile împotriva exploatatorilor. În fruntea tuturor bătăliilor de clasă, a luptei împotriva regimu-

lui burghezo-moșieresc român și a regimului fascist hortist, au stat comuniștii, a căror influență în rîndul maselor a crescut mereu, bucurîndu-se de respect din partea muncitorilor, țăranilor și intelectualilor progresiști.

Sub conducerea organizațiilor Partidului Comunist Român, tovarășii Gáll Mihai, Lusztig Zoltán, Péter Gyula, Lázár Susana, Farkas Nagy József, Farkas Nagy Ilona, Szabó Béla, Varga Anna, Biró Matild, Szőcs Lázár, Salamon Imre, Dudás Maria, prin lupta și munca lor atît în anii grei ai ilegalității cît și după eliberarea patriei, și-au adus contribuția la înfăptuirea politicii generale a partidului.

Din rîndurile partidului au căzut răpuși de gloanțe, exterminați în temnițe mii și mii de luptători comuniști, luptători neînfricați pentru cauza clasei muncitoare, pentru democrație și socialism. Printre cei căzuți la datorie s-a aflat și comunistul Lázár Mihai, care timp de 20 de ani a slujit cu devotament cauza Partidului Comunist Român, luînd parte activă la organizarea și conducerea mișcării muncitorești din orașul Sf. Gheorghe încă din anul făuririi partidului. Locuința lui devine locul de întîlnire ilegală a comuniștilor, locul de răspîndire a manifestelor prin care muncitorii din oraș erau chemați la acțiuni revoluționare împotriva regimului burghezo-moșieresc român și cel fascist-hortist.

Deși închis la Văcărești, Doftana și Tg. Ocna pentru activitate revoluționară, deși bolnav în urma torturilor la care a fost supus comunistul Lázár Mihai — caracterizat de Siguranță ca „un luptător aprig al ideilor comuniste, ca un individ periculos Siguranței statului", continuă să fie în fruntea acțiunilor comuniștilor din orașul Sf. Gheorghe pînă la 8 iulie 1941 cînd este ucis mișelește de jandarmii hortiști, în beciurile Poliției din Sf. Gheorghe.

Cu acest prilej aducem un omagiu și prinos de recunoștință tuturor fiilor patriei noastre căzuți în lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc și fascist hortist, care și-au jertfit viața cauzei libertății, independenței și fericirii poporului, pentru victoria socialismului și păcii.

Este meritul nepieritor al partidului nostru comunist că în anii grei ai dictaturii militaro-fasciste, în condițiile războiului, în pofida greutăților, a terorii, dînd glas frămîntărilor și aspirațiilor majorității populației țării, a știut să unească în jurul său cele mai largi forțe democratice și patriotice, a organizat și condus rezistența antifascistă, lupta maselor din România împotriva războiului antisovietic, pentru răsturnarea regimului fascist și eliberarea țării de sub dominația hitleristă, afirmîndu-se ca un catalizator al voinței și intereselor poporului.

Analizînd cu luciditate și spirit realist situația din România din anii celui de-al doilea război mondial, conștient de însemnătatea vitală a

unității de acțiune a clasei muncitoare, Partidul Comunist Român a luptat cu fermitate pentru realizarea Frontului Unic Muncitoresc, pentru răsturnarea regimului antonescian, întoarcerea armelor împotriva mașinii de război hitleriste, pentru democratizarea vieții social-economice și politice.

Organizarea și înfăptuirea cu succes a insurecției din august 1944 reprezintă unul din mărețele acte istorice care vor rămîne nepieritoare în conștiința poporului român, ca o expresie a activității și luptei Partidului Comunist Român.

Partidul s-a dovedit la înălțimea noii etape istorice prin care trecea țara, afirmîndu-se ca singura forță politică în stare să organizeze și să conducă lupta revoluționară a maselor.

Revoluția populară începută odată cu insurecția națională se va dezvolta necontenit, cunoscînd în martie 1945 o primă mare victorie — înfrîngerea forțelor reacțiunii și instaurarea puterii revoluționar-democratice. Emanație a voinței poporului, noul regim a deschis calea înfăptuirii unor vaste reforme economice și sociale, dezvoltării procesului revoluționar, lichidării dependenței țării față de puterile imperialiste.

O importanță excepțională în viața țării a avut-o Conferința Națională din octombrie 1945 care a elaborat programul de acțiune a partidului pentru consolidarea cuceririlor naționale a poporului și dezvoltarea democratică a țării. Un loc central în dezbaterile Conferinței l-au ocupat problemele redresării și dezvoltării economiei naționale, punîndu-se un accent deosebit pe industrializarea țării — singura cale pentru asigurarea progresului societății românești și independenței țării.

Partidul Comunist Român a condus lupta maselor pentru înfrîngerea rezistenței grupărilor politice ale claselor exploatatoare, pentru cucerirea întregii puteri politice, creindu-se astfel condiții pentru trecerea la înfăptuirea obiectivelor revoluției și construcției socialiste — unul din fundamentalele obiective ale programului partidului. Această luptă a fost încununată de succes la 30 Decembrie 1947 prin proclamarea Republicii Populare Române.

Înfăptuirea misiunii istorice a proletariatului în etapa nouă a revoluției socialiste, a impus unificarea organizatorică și politică a clasei muncitoare, făurirea unui partid marxist-leninist unit de avangardă a celor ce muncesc. Crearea Partidului Muncitoresc Român în februarie 1948 reprezintă o însemnată victorie politică a forțelor revoluționară din țara noastră, împlinind o imperioasă necesitate istorică determinată de lupta pentru cucerirea puterii și transformarea socialistă a societății românești.

Aplicînd legile generale ale făuririi noii orînduirii la condiţiile concrete ale României, la particularităţile fiecărei etape a dezvoltării societăţii, partidul a desfăşurat o intensă activitate politică şi organizatorică pentru generalizarea şi consolidarea relaţiilor socialiste de producţie, pentru făurirea economiei socialiste unitare, pentru crearea şi dezvoltarea unei puternice baze tehnice-materiale a socialismului, a ridicării nivelului de viaţă şi civilizaţie a poporului, a înfloririi şi afirmării libere a naţiunii.

La 11 unie 1948 istoria poporului nostru consemna unul dintre cele mai importante acte hotărîtoare pentru triumful socialismului în România — naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, a bogăţiilor solului şi subsolului, ele au devenit din pîrghie a forţei burgheziei o pîrghie a forţei clasei muncitoare.

Acordînd o atenţie deosebită dezvoltării industriei, Partidul Comunist Român s-a preocupat îndeaproape de dezvoltarea pe baze socialiste a agriculturii, asigurînd în acest fel concordanţa forţelor de producţie în cele două importante ramuri ale economiei naţionale.

Experienţa noastră dovedeşte că forţa Partidului Comunist, chezăşia îndeplinirii cu succes a misiunii sale istorice stau în slujirea plină de devotament a clasei muncitoare, a poporului din care s-a născut, în capacitatea comuniştilor de a se identifica cu idealurile de emancipare naţională şi socială ale celor ce muncesc, de înflorire mutilaterală a patriei.

Îndeplinindu-şi măreaţa misiune încredinţată de popor, Partidul Comunist Român a deschis cea mai luminoasă epopee din îndelungata istorie a ţării noastre. Dezvoltarea societăţii româneşti în anii socialismului se caracterizează prin adînci prefaceri structurale, dinamism puternic al întregii vieţi social-politice, prin ridicarea nivelului de trai material şi spiritual a celor ce muncesc de la oraşe şi sate.

La împlinirea a cincizeci de ani de existenţă Partidul Comunist Român se înfăţişează poporului cu un strălucitor şi bogat bilanţ, rod al politicii sale ştiinţifice, al activităţii fecunde în slujba patriei, al eforturilor neobosite ale tuturor oamenilor muncii din România, români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, pe veci înfrăţiţi în muncă şi în luptă.

„Oricine priveşte harta ţării — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al partidului — **şi vede ce am realizat în aceşti ani în domeniul dezvoltării economiei, ştiinţei, culturii, nu poate să nu constate că într-adevăr în România socialismul s-a afirmat ca o forţă uriaşă, ridicînd la o viaţă nouă, de neconceput în trecut, întregul popor, pe toţi oamenii muncii, fără deosebire de naţionalitate“.**

Acum, la împlinirea unei jumătăți de secol de la făurirea partidului, la punctul de intersecție între două mari etape ale istoriei construcției socialiste în țara noastră, încheierea cu succes a cincinalului 1966—1970 și inaugurarea noului plin cincinal 1971—1975, avem prilejul de-a trece în revistă marile realizări obținute de poporul nostru, condus de partidul comuniștilor, în toate sectoarele de activitate, precum și luminoasele perspective ce se deschid pentru perioada care vine.

Marile înfăptuiri din țara noastră sînt indisolubil legate de promovarea consecventă a politicii partidului de industrializare — factorul fundamental al progresului și civilizației — care asigură creșterea în ritm rapid a întregii economii naționale, apropierea de nivelul țărilor avansate economic, înflorirea generală a vieții sociale, apărarea și consolidarea independenței naționale.

Progresele dobîndite în această perioadă pe calea industrializării sînt grăitor ilustrate de faptul că în industria noastră socialistă se realizează în prezent peste 60 la sută din venitul național față de 49 la sută în 1965 și de 30,8 la sută în 1938. Producția întregului an 1938 a fost obținută în 1970 în numai 22 zile. În cincinalul care s-a încheiat s-a realizat o producție aproape egală cu cea obținută în 15 ani anteriori.

În vederea organizării dinamismului și modernizării economiei, a creșterii nivelului de trai al populației, partidul și statul nostru au înfăptuit un vast program de investiții, exprimat elocvent de faptul că volumul investițiilor efectuate din fondurile centralizate ale statului în perioada 1966—1970 a depășit pe cel realizat în 10 ani anteriori. În această perioadă au apărut pe harta țării peste 1500 obiective economice noi.

La împlinirea unei jumătăți de secol de la făurirea Partidului Comunist Român, oamenii muncii din județul nostru, sub conducerea organelor și organizațiilor de partid, se prezintă cu un amplu bilanț. Valențele acestei zone — bogății naturale, oameni entuziaști, pricepuți creatori — judicios valorificate în anii construcției socialiste, dar mai cu seamă în ultimii ani ca urmare a aplicării politicii economice a partidului și statului nostru de dezvoltare armoniasă a tuturor județelor, le-au adus covăsnănilor bogate roade pe calea industrializării. Dezvoltarea intensivă a economiei județului se caracterizează prin înzestrarea ei cu mijloace de muncă tot mai perfecționate, prin creșterea mecanizării proceselor de producție, promovarea tehnologiei moderne la obiectivele noi ridicate, utilizarea tot mai rațională a capacităților de producție și a potențialului uman în toate sectoarele economice.

Sarcinile prevăzute pentru cincinalul trecut au fost îndeplinite cu succes ceea ce a făcut ca industria noastră să dea peste plan o producție globală industrială în valoare de peste 650 milioane lei, peste 72 la sută din sporul producției globale realizîndu-se pe seama creșterii productivității muncii. Producția globală industrială a crescut în acești ani într-un ritm mediu anual superior celui stabilit, ajungîndu-se ca în 1970 volumul producției globale industriale să fie cu 51,2 la sută mai mare decît cel realizat în 1965. În anul 1970 în fiecare zi s-a realizat o producție industrială globală de 4,4 milioane lei, iar întreaga producție globală industrială a anului 1950 a fost realizată în numai 47 zile. În industria județului au apărut în această perioadă noi ramuri de mare importanță : industria constructoare de mașini, de confecții, alimentară. Modernele întreprinderi intrate în funcțiune în cadrul platformei industriale din Tg. Secuiesc au deschis calea unor adînci prefaceri economice, au dus la sporirea numărului salariaților ocupați în industrie la calificarea și recalificarea acestora, au format noi detașamente ale clasei muncitoare.

Realizările în industrializarea județului nostru reflectă o dată mai mult un adevăr pe deplin confirmat — asigurarea dezvoltării forței de producție pe întreg teritoriul țării, garantarea libertății și drepturilor egale pentru toți cetățenii, fără deosebire de naționalitate, crează cadrul întăririi continue a forței și unității dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

Considerînd agricultura ca ramură de bază a economiei partidului nostru a luat măsuri pentru a pune mai larg în valoare avantajele trecerii acesteia pe bazele marii producții socialiste, pentru sporirea producției vegetale și animale.

Urmare a eforturilor de perfecționare a activității de organizare și conducere a agriculturii, producția agricolă globală a crescut, în pofida condițiilor climaterice nefavorabile din ultimii trei ani, în cincinalul 1966—1970 cu 24 la sută față de realizările perioadei 1961—1965. În economia județului agricultura contribuie cu 34 la sută la formarea producției globale, ea cunoscînd în anii cincinalului o dezvoltare permanentă. În urma aplicării măsurilor agrotehnice moderne, a folosirii raționale a pămîntului, a practicării unei agriculturi intensive producția medie obținută la hectar în cincinalul trecut prezintă creșteri față de 1965 cu peste 20 la sută la sfecla de zahăr, iar la cartofi cu 17,1 la sută. Suprafața irigată a crescut de 10,5 ori, iar cantitatea de îngrășăminte chimice încorporate în sol prezintă în anul 1970 o creștere de aproape două ori față de anul 1965.

Mobilizarea intensă a întregului potențial al țării, orientarea fermă a resurselor materiale și de muncă în direcțiile care asigură procesul multilateral al economiei, au determinat o sporire substanțială a venitului național, a avuției naționale, a bunăstării materiale și spirituale a întregului popor — principiu fundamental al politicii partidului nostru. Venitul național al anului 1970 depășea cu 45 la sută pe cel realizat în 1965. În cursul anului 1970 s-a încheiat acțiunea de majorare a salariilor tuturor categoriilor de oameni ai muncii, salariul mediu ajungînd la 1435 lei față de 1115 lei în 1965.Ridicarea salariului minim la 800 lei, creșterea mai însemnată a cîștigurilor lucrătorilor cu salarii mai mici, promovarea consecventă a principiilor echității sociale a făcut ca în 1970 peste 72 la sută din totalul salariaților să realizeze cîștiguri reale de peste 1100 lei, față de numai 37,3 la sută în 1965.

Majorarea salariilor și creșterea numărului de salariați din economie se reflectă și în faptul că în 1970 fondul de salarii depășea cu peste 50 la sută pe cel din 1965. În această perioadă pensiile au crescut peste 30 la sută, au fost sporite îndemnizațiile pentru naștere și alocațiile pentru copii, s-au mărit bursele studenților. În cincinalul care s-a încheiat, au crescut de asemenea veniturile țărănimii și ale celorlalte categorii de oameni ai muncii de la sate, de o deosebită importanță fiind în acest sens măsurile adoptate pentru asigurarea unui venit minim garantat tuturor cooperatorilor care participă cu regularitate la muncă, Hotărîrea Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la unele măsuri de îmbunătățire a condițiilor de viață ale membrilor cooperativelor agricole de producție, îmbunătățirea pensiilor pentru țărani, legea privind acordarea unor scutiri și reduceri de impozite pe veniturile realizate de gospodăriile aparținînd membrilor cooperativelor agricole de producție și producătorilor individuali, extinderea activităților cu caracter industrial.

Fondul de consum pe un locuitor a crescut cu 27 la sută în ultimii 25 ani, creind baza materială pentru ca populația să poată dispune de mai multe produse și servicii. Elocvent în acest sens este faptul că populația a cumpărat în 1970 din comerțul socialist cu 49 la sută mai multe mărfuri decît în anul 1965.

La ridicarea standardului de viață a tuturor oamenilor muncii a contribuit într-o măsură importantă creșterea cheltuielilor statului pentru dezvoltarea învățămîntului, ocrotirii sănătății, a activităților culturale și pentru alte nevoi sociale. În anul 1970 veniturile realizate pe această bază de o familie — în afara celor provenite din retribuția muncii — au însemnat 5500 lei față de 3600 lei în 1965. În perioada 1966—1970 au

fost construite 660 000 locuințe din care 344 000 din fondurile statului sau cu credite acordate de stat, ceea ce a permis ca peste două milioane de oameni, adică circa 10 la sută din populația țării, să se mute în case noi.

Succese importante au fost dobîndite și în dezvoltarea învățămîntului, culturii, a creației literar-artistice și științifice, ca rezultat al condițiilor și climatului propice create pentru manifestarea capacității și talentului oamenilor de știință și cultură. În prezent fiecare al cincilea locuitor este elev sau student, situație ce situează România în rîndul țărilor cu un înalt grad de cultură și civilizație. Numărul personalului din cercetarea științifică și tehnologică a crescut în 1970 cu 80 la sută față de cel existent la începutul deceniului al șaptelea.

În acest context de înflorire multilaterală a patriei, se înscrie și dezvoltarea județului Covasna. Salariul nominal în județul nostru a crescut cu 32,1 la sută în 1970 față de anul 1965, creșterea veniturilor populației reflectîndu-se și în sporirea volumului de cumpărări de mărfuri, care a înregistrat în perioada cincinalului o creștere de 45,9 la sută. Eforturi însemnate au fost făcute în ultimii cinci ani pentru îmbunătățirea condițiilor de locuit, construindu-se de către stat peste 2700 apartamente și 2200 case noi din fondurile proprii ale populației, ceea ce a permis ca un număr de peste 15 000 locuitori să se mute în locuințe noi, au apărut noi cartiere în toate orașele județului. Numai cartierul Simeria din Sf. Gheorghe are acum tot atîția locuitori cîți avea întregul oraș în anul 1900.

Învățămîntul a cunoscut an de an o dezvoltare permanentă. Baza materială a acestuia s-a îmbogățit cu 13 școli noi. Au luat ființă Liceul din Întorsura Buzăului, Grupul școlar de construcții și Liceul industrial de construcții din orașul Sf. Gheorghe. Astăzi, fiecare al șaptelea locuitor al județului învață. În școlile de cultură generală cu limba de predare maghiară învață peste 20 000 elevi. A fost îmbunătățită asistența medicală, revenind în 1970 un medic la 720 locuitori, față de 845 în 1965.

Viața spirituală a județului a înregistrat însemnate progrese. Au fost construite noi lăcașe pentru cultură — cinematograful „Arta", Teatrul de vară în orașul Sf. Gheorghe, și altele. Muzeul județean, Teatrul de stat, cenaclul Uniunii scriitorilor, filiala artiștilor plastici, Casa județeană a creației populare și alte instituții au desfășurat o activitate vie pe linia răspîndirii în rîndul maselor a cuceririlor științei și artei, a cultivării tradițiilor progresiste ale înaintașilor. Semnificate sînt lucrările literare și științifice în peste 25 de titluri, punerea în scenă a unor valoroase

opere ale dramaturgiei clasice și contemporane, numeroasele expoziții de artă plastică.

Comemorările unor oameni progresiști născuți în județul Covasna, ca Benedek Elek, Gábor Áron, Bod Péter, Bölöni Farkas Sándor, ridicarea busturilor savantului Kőrösi Csoma Sándor și a pictorului Barabás Miklós și altele au confirmat o dată în plus că partidul comuniștilor este continuatorul celor mai progresiste tradiții ale trecutului tuturor oamenilor muncii, indiferent de naționalitate. Creațiile tinerilor artiști, poeți și prozatori conturează viața spirituală înnoitoare a plaiurilor covăsnene și contribuie efectiv la îmbogățirea tezaurului culturii noastre naționale. Prefacerile înnoitoare care cuprind întreaga viață economică și socială își găsesc expresia în activitatea de cercetare științifică ce o desfășoară cu rezultate remarcabile oamenii de știință și cercetătorii științifici din diferite domenii.

Transformările care au cuprins meleagurile județului pe multiple planuri, realizările oamenilor muncii din toate domeniile se oglindesc pregnant și în activitatea artiștilor amatori, în manifestările folclorice de mare amploare cum sînt cele de la Bálványos, Reci, Cetatea Ika, Voinești-Covasna, la care participă zeci de formații artistice și mii de oameni ai muncii, români și maghiari, și care au darul de-a scoate la iveală noi frumuseți ale artei populare, deplină armonie și frăție dintre locuitorii acestor meleaguri — manifestări ce se bucură de aprecierea unanimă și pentru valoarea lor artistică multe formații de amatori au fost premiate la diferite concursuri pe țară.

O caracteristică a politicii partidului nostru este acțiunea constantă pentru înfăptuirea neabătută a democratizării vieții sociale, respectarea strictă a normelor de partid, statornicirea muncii colective în activitatea tuturor organelor centrale și locale, valorificarea înțelepciunii colective a maselor, a întregului partid, afirmarea tot mai largă a inițiativei comuniștilor, participarea lor la elaborarea soluțiilor celor mai bune, a hotărîrilor celor mai corespunzătoare și la aplicarea lor în viață. Întregul proces de lărgire a democrației socialiste se înfăptuiește din inițiativa partidului nostru, în condițiile perfecționării rolului său politico-ideologic în toate sectoarele de activitate. Exercitarea rolului partidului de forță conducătoare în societate se întemeiază pe studierea și cunoașterea profundă a realităților sociale, pe consultarea neîntreruptă a oamenilor muncii și menținerea unui dialog continuu cu poporul, pe valorificarea părerilor muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, pe soluționarea problemelor ce le ridică progresul societății în strînsă concordanță cu cerințele vieții de toate zilele.

Una din marile realizări ale politicii partidului nostru comunist o constituie rezolvarea marxist-leninistă a problemei naționale, asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate. Strîns uniți în jurul partidului comunist, oamenii muncii, români, maghiari, germani și de alte naționalități, iau parte activă, directă și nemijlocită la elaborarea și înfăptuirea politicii partidului și statului, muncesc cu abnegație pentru dezvoltarea economiei, științei, culturii, pentru înflorirea multilaterală a României socialiste — patrie comună a celor ce s-au născut, trăiesc și muncesc pe acest pămînt, indiferent de naționalitate.

Cele cinci decenii de luptă revoluționară, întreaga activitate constructivă desfășurată de partid pentru edificarea societății socialiste, pun în evidență adevărul că unul din factorii esențiali ai victoriilor de ieri, de azi și de mîine ale partidului, ai capacității sale de a înfăptui misiunea de forță politică conducătoare a societății îl constituie unitatea politică, organizatorică, coeziunea de granit a celor peste două milioane de comuniști.

Tabloul grandios pe care îl prezintă România la marea sărbătoare a Partidului Comunist Român confirmă cu putere justețea liniei politice a partidului, unitatea rîndurilor sale, ale tuturor comuniótilor în jurul Comitetului Central, în frunte cu secretarul general al partidului — tovarășul **Nicolae Ceaușescu** — fiu credincios al poporului, devotat militant al cauzei clasei muncitoare, legat cu trup și suflet de năzuințele și aspirațiile celor ce muncesc, personalitate dinamică ce se resimte din plin în linia mereu ascendentă, novatoare, de elaborare și înfăptuire a politicii partidului nostru, de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate.

Întregul popor cinstește aniversarea semicentenarului partidului prin mobilizarea energiilor creatoare, pentru înfăptuirea politicii partidului, a programului trasat de Congresul al X-lea. Prevederile noului plan cincinal, 1971—1975, exprimă orientarea consecventă spre continuarea procesului de dezvoltare a unei economii moderne, bazată pe o industrie puternică și o agricultură înaintată, pe folosirea cuceririlor revoluției științifico-tehnice și valorificarea superioară a resurselor țării, a întregului potențial de producție, pe o înaltă productivitate a muncii sociale, în vederea satisfacerii în condiții tot mai bune a cerințelor materiale și spirituale ale populației.

Ca urmare a dezvoltării economiei, venitul național va crește pînă în 1975 de 1,6—1,7 ori față de 1970, ceea ce va permite ridicarea salariului real cu circa 20 la sută, sporirea cu 37—44 la sută a fondului

general de salariu, majorarea sumelor destinate finanțării acțiunilor social-culturale vor fi în 1975 de peste două ori mai mari decît în 1965. Vor spori la 380 de mii locurile în creșe, adică de 3 ori mai mult decît cele existente. O atenție deosebită se va acorda îmbunătățirii condițiilor de locuit ale oamenilor muncii, prevăzîndu-se construirea a circa 800 000 locuințe, din care o jumătate de milion din fondurile statului sau cu credite de la stat.

Ca parte componentă a dezvoltării patriei în anii 1971—1975 se încadrează organic și prevederile planului cincinal pentru județul Covasna, care marchează o nouă etapă de dezvoltare economică și socială a acestor meleaguri prin continuarea într-un ritm superior al industrializării, a valorificării resurselor naturale și a rezervelor de care dispune. Numai la producția globală industrială ritmul de creștere anual va atinge aproape 14 la sută — superior celui pe țară. Volumul de investiții alocate județului nostru în actualul cincinal se ridică la peste 3,3 miliarde lei. Accentul principal va cădea pe industria constructoare de mașini reprezentată prin Fabrica de echipament de bord pentru autovehicule, Fabrica de scule, Fabrica de instalații pentru acoperiri galvanice în orașul Sf. Gheorghe și dezvoltarea Fabricii de șuruburi din Tg. Secuiesc pînă la 20 000 tone organe de asamblare.

Industria turismului va fi unul din marii beneficiari ai fondurilor de investiții din acest cincinal. Orașul Covasna va deveni o bază turistică internațională cu o capacitate de cazare de circa 2000 locuri.

Agricultura — ramură tradițională a economiei județului — va cunoaște în anii cincinalului o dezvoltare susținută. Acestei ramuri îi vor fi investite peste 900 milioane lei, care vor contribui la sporirea producției agricole în toate sectoarele, vor asigura mecanizarea completă a lucrărilor agricole. În anul 1975 suprafața irigată va ajunge la 8800 hectare, vor fi construite complexe de îngrășare pe scară industrială a animalelor.

Nivelul de trai material și cultural al populației va înregistra o ascensiune permanentă prin sporirea veniturilor acesteia, prin asigurarea unui fond locativ care să satisfacă într-o măsură mereu crescîndă nevoile oamenilor muncii, ridicarea nivelului de civilizație și confort. Volumul de mărfuri care vor fi desfăcute în 1975 va spori cu 36 la sută față de 1970, iar numărul de apartamente din fondurile statului se va dubla.

Îndeplinirea planului înainte de termen pe primele patru luni ale anului în curs la toți indicatorii subliniază prin fapte atașamentul oamenilor muncii din județul nostru față de politica generală a partidului, omagiu grăitor adus semicentenarului Partidului Comunist Român.

Concentrîndu-și eforturile asupra dezvoltării construcției socialiste în România, partidul nostru pornește de la convingerea că în acest fel își îndeplinește atît misiunea istorică încredințată de poporul român, cît și o îndatorire esențială față de cauza socialismului și păcii în lume.

În centrul politicii externe se află dezvoltarea prieteniei, alianței și colaborării multilaterale cu toate țările socialiste, pe baza principiilor independenței și suveranității naționale, ale egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne, întrajutorării și avantajului reciproc.

Partidul Comunist Român intensifică relațiile de solidaritate, colaborare și prietenie cu toate partidele comuniste și muncitorești, își aduce contribuția la refacerea și întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești, pe baza marxism-leninismului și internaționalismului proletar, a respectării dreptului fiecărui partid de a-și elabora de sine stătător politica internă și externă, strategia și tactica revoluționară, formele de organizare și conducere.

La aniversarea unei jumătăți de veac de la făurirea Partidului Comunist Român, patria noastră este o țară socialistă în plin progres. Năzuințele care au animat mintea și cugetul celor care au pus, cu cincizeci de ani în urmă, temeliile partidului revoluționar al clasei muncitoare s-au împlinit, îmbogățindu-se permanent cu noile sensuri pe care deceniile le-au adus, pe care experiența concretă a construirii socialismului le-a generat.

Încrezători în politica internă și internațională a Partidului Comunist Român, toți oamenii muncii din județul nostru, în strînsă unitate frățească, alături de întregul popor, mobilizați de aniversarea gloriosului semicentenar vor depune noi eforturi pentru transpunerea în viață a hotărîrilor Congresului al X-lea al partidului, pentru viitorul luminos al României socialiste.

ACTIVITATEA P. C. R. PENTRU ÎNTĂRIREA UNITĂȚII FRĂȚEȘTI ÎNTRE POPORUL ROMÂN ȘI NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE

KOÓS JÁNOS

Unitatea frățească între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, rezolvarea marxist-leninistă a problemei naționale, asigurarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor fără deosebire de naționalitate, constituie una din cele mai importante transformări realizate în anii construcției socialiste în țara noastră.

Împrejurările istorice au făcut ca alături de poporul român, pe teritoriul patriei noastre să se statornicească din veacuri îndepărtate și populații de alte naționalități. S-au fundamentat și consolidat relații de frăție în muncă, de solidaritate în mișcările sociale pentru progres, în luptele împotriva asupritorilor și cotropitorilor.

Munca și lupta comună formează o caracteristică esențială a dezvoltării istorice a regiunilor în care locuiesc alături de români, oameni ai muncii de alte naționalități.

Creațiile poporului de-a lungul istoriei sînt expresia contribuției tuturor locuitorilor, indiferent de naționalitate. Cei mai de seamă fii ai poporului român și ai naționalităților conlocuitoare, militanți pe tărîmul obștesc, gînditori, oameni de cultură și de artă, pătrunși de aceleași idealuri au activat cu toate forțele, în limitele orînduirii sociale inechitabile, pentru a înfăptui unitatea maselor largi populare. „Proveniența și soarta — scria în 1847 Gheorghe Barițiu — aruncă de atîtea veacuri, în această patrie frumoasă și nouă tuturor scumpă, atîtea nații și confesii una lîngă alta. Pentru ce să ne mai amărîm zilele unii la alții ? Pentru ce să nu vieţuim cu toții ca fiii aceleiași mame ? Eminentul om de știință Bolyai

János în lucrarea Tökéletes közállomány scrie că „Nimeni nu apreciază și nu sprijină mai mult națiunea română decît mine — și ca om o iubesc tot așa de mult ca pe cea maghiară, și cu bucurie cunosc în ea una din urmașele cele mai drepte și curate a romanilor de odinioară". Vorbind despre problema națională, el arată că cei săturați folosesc aceasta pentru a abate atenția celor înfometați de la cauza mizeriei lor.

„Evident — spunea el — că astăzi necazul nu este acela... că slănina este denumită szalonna, spech sau slănină, ci că acei care au nevoie de slănină să-o aibe fără ca să o ia de la altul".

Istoria consemnează momente importante ale luptei comune în care românii, maghiarii, germanii și celelalte naționalități conlocuitoare au putut face față greutăților timpurilor, au putut învinge în lupta împotriva exploatatorilor și asupritorilor. Răscoala de la Bobîlna din 1437, războiul țărănesc condus de Gheorghe Dózsá, din 1514, mișcarea maselor țărănești în frunte cu Horia, Cloșca și Crișan, marile bătălii purtate împotriva cotropitorilor otomani în care alături de oștirile moldovene și muntene au luptat vitejește maghiari și sași din Transilvania, alianța aproape permanentă a secuilor cu domnitorii Moldovei și Țării Românești sînt dovezi concludente că atunci cînd nu se amestecau interese străine, diversioniste, masele muncitoare indiferent de naționalitate s-au unit pe o platformă comună împotriva asupritorilor interni și externi.

Evenimentele revoluției din 1848—1849 au arătat că interesele românilor se împleteau cu ale ungurilor, de aceea cei mai înaintași revoluționari de la 1848 : Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Eftimie Murgu, Petőfi Sándor, Gábor Áron, Gheorghe Barițiu, Ștefan Ludwig Roth și mulți alții au militat pentru întărirea prieteniei și frației poporului român cu naționalitățile conlocuitoare în lupta pentru scuturarea jugului asupririi sociale și naționale. Bălcescu a trăit luni de zile alături de guvernul lui Kossuth. Inima lui tînără bătea necontenit pentru cauza libertății poporului român și maghiar, el a văzut mai clar ca oricine tragedia divergențelor maghiaro-române. În scrisorile către Ghica el scria : „... de fiecare dată mă treceau sudorile reci văzînd că aceste două popoare s-au condamnat la moarte unul pe altul, cele două națiuni care treceau orbite de o mîndrie neînțeleasă pe lîngă minunata ocaziune a regăsirii reciproce".

Făurirea statului național unitar român prin unirea Transilvaniei cu România pecetluită la 1 decembrie 1918, pe cîmpul lui Horia la Alba Iulia, a descătușat noi energii ale maselor populare, a contribuit la lărgirea și întărirea mișcării democratice din țara noastră.

Gîndirea înaintaşilor constituie un bogat patrimoniu, o prețioasnă moştenire spirituală a întregului popor. Solidaritatea în muncă şi în luptă este mărturia frăției dintre oamenii muncii români şi de alte naționalități de pe teritoriul patriei.

Odată cu dezvoltarea mişcării muncitoreşti din țara noastră, şi maturizarea conştiinței de clasă a proletariatului, unitatea întregului popor, asigurarea drepturilor egale a naționalităților se leagă de sarcina istorică a clasei muncitoare de a conduce, în frunte cu partidul ei revoluționar, lupta maselor împotriva exploatării capitaliste şi moşiereşti.

Marx şi Engels, fondatorii comunismului ştiințific au arătat că năzuința muncitorilor de orice naționalitate spre unitate şi solidaritate frățească îşi are izvorul în condițiile de viață ale proletariatului. Lansînd lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă !", ei s-au ridicat nu numai împotriva oricărei exploatări şi asupriri sociale şi naționale, ci au indicat totodată şi calea sigură pentru îndeplinirea acestui țel umanist — organizarea şi unirea tuturor celor ce muncesc în vederea revoluției proletare.

Meritul partidului comunist este că a ştiut să sădească aceste indicații prețioase în terenul fertil oferit de tradițiile de unitate şi frăție dintre oamenii muncii români şi ai naționalităților conlocuitoare.

Partidul comuniştilor din patria noastră a condus lupta unită a muncitorilor români, maghiari, germani şi de alte naționalități împotriva exploatatorilor şi primejdiilor comune, şi-a desfăşurat activitatea în rîndul maselor țărăneşti, intelectualilor şi altor pături şi categorii sociale de toate naționalitățile. Cauza nobilă a frăției între poporul român şi naționalitățile conclocuitoare a fost susținută cu consecvență de organizațiile de masă democratice create, conduse sau aflate sub influența P.C.R., printre care o contribuție de seamă a adus uniunea oamenilor muncii maghiari din România (MADOSZ), creată în august 1934 din inițiativa P.C.R.

Ca rezultat al luptei P.C.R. pentru unirea forțelor democratice, progresiste, antihitleriste şi antifasciste fără deosebire de naționalitate, în iunie 1943 s-a constituit frontul patriotic antihitlerist, în care alături de Partidul Comunist Român au acționat Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, Madosul şi alte organizații.

Paralel cu lupta antihitleristă dusă în România, în nordul Ardealului, răpit vremelnic prin dictatul imperialist de la Viena, arestările în masă a comuniştilor, a luptătorilor antifasciști, prigoana împotriva populației române, n-au putut intimida masele populare care protestau tot mai mult împotriva persecuțiilor, împotriva condițiilor de muncă şi de viața de mizerie.

În comuna Baraolt 40 de femei maghiare și românce adunîndu-se în fața sediului plasei, au cerut pîine, făină, declarînd că datorită lipsei de alimente vor ucide copii. „Nu trebuie să ne omorîm copiii noștri — sună glasul amenințător a unei femei — ci, pe doi, trei cîini mari care sînt la conducere".

Refuzul tineretului de a se înrola în armata hortistă, manifestat prin trecerea peste graniță în România, a provocat îngrijorarea și totodată „mirarea" autorităților maghiare.

Nenumărate procese au fost organizate împotriva cetățenilor maghiari care au colaborat cu populația română. Muncitorii, țăranii, intelectualii progresiști, apreciind ca nejust dictatul de la Viena, n-au avut încredere în trăinicia lui. Ca urmare în numeroase comune ale județului Trei-Scaune țăranii așteptau administrația română încă la sfîrșitul anului 1941. „Acest guvern (este vorba de guvernul hortist) — afirmă în public țăranul maghiar Patras János din comuna Bodos — nu durează mult și pînă la sfîrșitul anului vor veni înapoi românii". Pentru asemenea afirmații, așa cum reiese din documentele procuraturii și tribunalului sînt condamnați mulți cetățeni maghiari și români de către autorități, reprezentate în majoritatea cazurilor de funcționari aduși din Ungaria, ceea ce reflectă neîncrederea în populația locală, mai ales în cea secuiască.

Astfel, pe fondul adîncirii continue a antagonismelor economice, sociale și politico-ideologice care scindau societatea în forțe opuse, în focul luptei de clasă se creează premiza istorică pentru adîncirea unității frățești între toți cetățenii țărani, indiferent de naționalitate.

Insurecția armată din 23 August 1944, răsturnarea dictaturii militaro-fasciste a creat condiții favorabile pentru instaurarea unui regim democratic, pentru făurirea unei societăți noi, socialiste. Partidul în noile condiții create acorda importanță deosebită pentru cîștigarea naționalităților, acest lucru, pe de o parte prin atragerea lor în lupta pentru realizarea sarcinilor care stăteau în fața partidului de care marea majoritate era interesată, pe de altă parte în reducerea influenței partidelor și grupărilor politice și ale claselor exploatatoare.

Raliindu-se la F.N.D., în frunte cu P.C.R., constituit în perioada furtunoasă a revoluției populare, Madosz-ul, mai tîrziu U.P.M.-ul, comitetele antifasciste germane, sîrbe, ucrainene ș.a. au adus o importantă contribuție la lupta întregului popor împotriva forțelor reacțiunii, a elementelor șovine, pentru realizarea de reforme democratice.

În hotărîrea Madosz-ului cu privire la adeziunea se spunea : „Noi, ungurii din România nu putem despărții pentru nici un moment soarta noastră de soarta fraților noștrii români. Uniunea pe țară a muncitori-

lor unguri din România, a fost și în timpul trecut adepta neclintită a conlucrării pașnice între cele două popoare... Preluînd întreg conținutul proiectului de platformă și aderăm la F.N.D...."

Odată cu crearea unei coaliții democratice în jurul clasei muncitoare partidul comunist român desfășoară o activitate intensă pentru educarea maselor pentru combaterea șovinismului și naționalismului. În acest scop sînt organizate cercurile duminicale, sînt editate ziare, broșuri, pamflete, diferite publicații și o mulțime de cărți, care au făcut ca democrații români și maghiari să intre într-un număr cît mai mare în rîndurile partidului. Organizațiile de partid lansează numeroase chemări către muncitorii, țăranii, intelectualii români și de alte naționalități prin care îi cheamă să se unească în scopul apărării intereselor vitale împotriva dușmanului comun. „Frați agricultori, muncitori, tovarăși — se spune în chemarea Comitetului Județean P.C.R. Mureș (noiembrie 1944) — noi ne-am născut aici, vrem să trăim și să muncim tot aici pentru a trăi în pace. Trebuie să stîrpim din sufletul nostru orice ură și gîndul răzbunării... Să înlăturăm pe cei care vor să dezbine, să fie români sau maghiari..."

În condițiile în care politica României capătă un spirit în ce în ce mai nou, s-a simțit necesară gruparea într-un tot unitar a dispozițiilor legale pe egalitatea în drepturi între poporul român și naționalitățile conlocuitoare. Răspunzînd la această cerință, reprezentanții P.C.R. și celorlalte grupări politice aliate în F.N.D., au impus guvernului Rădescu la 6 Februarie 1945 adoptarea Statutului Naționalităților, care proclama egalitatea deplină civilă și politică a tuturor cetățenilor statului român, indiferent de rasă, limbă, naționalitate sau religie, interzicîndu-se prin lege orice discriminare pe aceste criterii și statuînd dreptul fiecăruia de a stabili singur limba maternă și naționalitatea sa.

Forțele democratice maghiare și de alte naționalități au salutat cu satisfacție prevederile statutului totodată considerînd că aplicarea lor în viață este condiționată de un guvern democratic.

Prin instaurarea la 6 martie 1945 a guvernului Dr. Petru Groza în care clasa muncitoare avea un rol conducător, lupta dusă de partidul comunist pentru realizarea egalității în drepturi a poporului român și a naționalităților conlocuitoare a devenit **o politică de stat.** Elementele reacționare și șovine din administrația de stat au fost rînd pe rînd eliminate. Uniunea politică indiscutabilă a oamenilor muncii, indiferent de naționalitate în jurul P.C.R. a constituit marea forță istorică care a asigurat înfăptuirea programului de refacere a țării, depășirea greutăților

și lipsurilor, multe inerente începutului, unele obiective, altele subiective, trecerea la făurirea edificiului socialist în România.

În procesul revoluției și construcției socialiste a fost creată baza politică a egalității sociale a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — întărirea puterii politice a poporului, liber și stăpîn pe soarta sa. Deținător suveran al puterii, poporul a înscris în Constituția țării egalitatea în drepturi în toate domeniile vieții economice, politice, juridice, sociale și culturale pentru toți cetățenii din Republica Socialistă România.

O expresie pregnantă a egalității în drepturi în domeniul politic o constituie însăși compoziția și principiile care stau la baza P.C.R. — forța politică de avangardă a poporului nostru. Partidul Comunist Român întruchipînd atît prin ideologia, cît și prin compoziția sa principiile internaționalismului, cuprinde în rîndurile sale pe cei mai buni fii ai poporului, români, maghiari, germani și de alte naționalități. Oamenii muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare sînt membri cu derpturi depline ai organizațiilor de masă, obștești, ai organizațiilor cooperatiste și uniuni de creație, participă în mod organizat alături de români la întreaga viață politică și socială.

Această situație este o expresie pregnantă a criteriului suprem după care se conduce Partidul Comunist Român în aprecierea fiecărui membru al societății, în promovarea și recompensarea sa — după criteriul devotamentului față de ceauza socialismului, față de patrie, al capacității de muncă și contribuția adusă la întărirea orînduirii noastre.

În procesul construcției socialiste a fost creată baza economică a egalității sociale a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate. Înlăturarea proprietății private asupra mijloacelor de producție și a întregului sistem de relații sociale ce izvorăsc din ea și instaurarea proprietății socialiste a făcut posibilă așezarea definitivă și reală a raporturilor naționale pe principiile egalității în drepturi, prin asigurarea unei poziții absolut egale a tuturor cetățenilor față de mijloacele de producție, realizarea dreptului la muncă și a retribuției după cantitatea și calitatea muncii depuse.

O importanță deosebită în garantarea exercitării în fapt a acestor drepturi o are politica Marxist-Leninistă a partidului nostru de orientare a dezvoltării forțelor de producție pe întreg teritoriul țării.

Pornind de la realitățile concrete existente a numeroaselor județe și localități, în trecut menținute în înapoiere economică, printre ele fiind și cele în care alături de populația română locuiesc oameni ai muncii de alte naționalități, partidul și statul nostru au acordat o atenție deose-

bită ridicării lor din punct de vedere economic și social-cultural. Este semnificativ în acest sens volumul mare al investițiilor alocate, ritmul accentuat al industrializării, numărul mare de obiective economice, social-culturale, de locuințe construite în aceste județe.

Prin dezvoltarea continuă a potențialului economic al țării, al tuturor județelor și localităților, politica partidului urmărește crearea de condiții ca toți oamenii muncii — români, maghiari, germani și de alte naționalități — să se poată bucura din plin de tot ceea ce oferă civilizația socialistă.

În sfîrșit, socialismul a creat condiții pentru manifestarea liberă a tuturor forțelor poporului în sfera creației spirituale, pentru afirmarea tuturor valorilor intelectuale, indiferent de naționalitate. În anii construcției socialiste, pe fundamentul dezvoltării științei, artei și culturii, în întreagă țară au fost puternic stimulate și sprijinite creațiile oamenilor de știință, artă și cultură din rîndurile naționalităților conlocuitoare.

Făurită în condițiile legăturii și împletirii destinelor naționalităților conlocuitoare cu cele ale poporului român, creația cultural-artistică a acestor naționalități, purtînd specificul național contribuie, alături de creația intelectualilor români, la îmbogățirea tezaurului spiritual al României socialiste. Deschiderea largă a porților învățămîntului în limba maternă, de la treptele elementare pînă la învățămîntul superior și crearea de condiții ca paralel cu dezvoltarea învățămîntului în limba maternă să se învețe și limba română — necesitate obiectivă pentru însăși înfăptuirea deplină a principiului egalității — crearea numeroaselor instituții artistice ale naționalităților conlocuitoare, editarea a milioane cărți, broșuri, ziare și reviste în limbile maghiară, germană, sîrbă, ucraineană, toate acestea sînt o expresie vie a amploarei pe care o cunoaște în zilele noastre viața spirituală a naționalităților conlocuitoare. Ele reflectă totodată profundul democratism al orînduirii noastre socialiste, al libertăților și drepturilor de care se bucură întregul popor.

Munca în comun pentru dezvoltarea patriei, egalitatea condițiilor politice, economice și social-culturale de viață, identitatea țelurilor și intereselor, conștiința faptului că de progresul țării este legat indisolubil destinul fiecărui cetățean, indiferent de naționalitate, constituie fundamentul pe care s-a statornicit și se consolidează unitatea frățească dintre toți cetățenii patriei, români, maghiari, germani și de alte naționalități.

În acest amplu și multilateral proces de consolidare a unității social-politice a întregului popor un aspect de mare importanță o are combaterea și înlăturarea rezidurilor mentalităților naționaliste, șovine.

Socialismul a lichidat baza economică-socială a naţionalismului, cauzele sociale care generau în trecut sentimente naţionaliste, dar rămăşiţele educaţiei naţionaliste şi şovine ca şi orice alte rămăşiţe ale capitalismului din conştiinţa unor oameni nu au fost lichidate complet. În cadrul luptei dintre nou şi vechi, dezrădăcinarea completă şi definitivă a mentalităţilor retrograde naţionaliste indiferent de nuanţa lor, este o cerinţă a progresului social, a întăririi unităţii frăţeşti dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare.

„Lichidînd cu hotărîre discriminările sociale şi naţionale din trecut, asigurînd rezolvarea justă, pe baza principiilor marxist-leninismului a problemei naţionale — subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu — creem condiţii economice, politice, sociale şi culturale pentru realizarea deplinei egalităţi în drepturi a tuturor cetăţenilor ţării — români, maghiari, germani, sîrbi şi de alte naţionalităţi —, partidul şi statul nostru dezvoltă continuu prietenia frăţească dintre poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare, munca lor unită pentru înflorirea patriei comune — România Socialistă".

În consolidarea şi dezvoltarea acestei unităţi o mare importanţă o au măsurile iniţiate de partid în ultimii ani pentru dezvoltarea continuă a democratismului orînduirii noastre. Suflul novator imprimat întregii societăţi de hotărîrile Congresului al IX-lea al P.C.R., ale Conferinţei Naţionale, Congresului al X-lea al P.C.R. şi al Plenarelor Comitetului Central au creat mediul adecvat care au fertilizat participarea largă a oamenilor muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi la activitatea politică, economică, ideologică, la dezvoltarea problemelor nodale ale vieţii interne şi ale relaţiilor externe ale ţării.

Cerinţele actuale ale valorificării şi mai intense a energiilor creatoare ale naţionalităţilor conlocuitoare în cadrul efortului întregului popor pentru propăşirea continuă a patriei au pus în evidenţă necesitatea luării unor noi măsuri în direcţia perfecţionării cadrului instituţional reprezentativ al naţionalităţilor conlocuitoare. Crearea în acest scop a consiliilor centrale şi judeţene ale oamenilor muncii de naţionalitate maghiară şi germană, a consiliilor judeţene ale altor naţionalităţi şi includerea lor în Frontul Unităţii Socialiste, demonstrează în mod pregnant modul cuprinzător şi unitar în care Partidul Comunist Român abordează întregul ansamblu al problemei evoluţiei societăţii noastre socialiste, preocuparea sa constantă faţă de materializarea unuia din adevărurile marxist-leniniste — a raportului de intercondiţionare şi intrepătrundere a problemei naţionale cu democratismul consecvent.

Există — spunea V. I. Lenin —numai un singur mod de rezolvare a problemei naționale, și aceasta este democratismul consecvent. Activitatea desfășurată de consiliile naționalităților conlocuitoare constituie un puternic instrument în dezvoltarea democrației socialiste. Ele asigură noi posibilități pentru oamenii muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare, de a-și manifesta activ prezența în întreaga viață politică și socială a țării, de a contribui la activitatea politică educativă desfășurată de partid și organizațiile obștești pentru cultivarea patriotismului socialist, a internaționalismului socialist, a devotamentului pentru patria comună, de a contribui la dezvoltarea înaltelor trăsături etice comuniste, împotriva oricăror concepții și manifestări retrograde — naționaliste, pentru ridicarea continuă a conștiinței socialiste a maselor.

În ansamblul de măsuri luate de partidul și statul nostru pe linia perfecționării continue a raporturilor naționale, a consolidării deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, se integrează și îmbunătățirea împărțirii administrativ-teritoriale a țării. Noua organizare administrativ-teritorială asigură condiții mai bune pentru ca în localitățile în care trăiesc naționalități conlocuitoare, să fie aplicate prevederile constituționale privind folosirea limbii materne în administrația de stat, școli și în instituții de cultură, să fie luate în considerare cu și mai multă grijă problemele specifice ale acestora pentru soluționarea lor optimă, în concordanță cu interesele generale ale societății și ale acestor naționalități.

În concordanță cu direcțiile de dezvoltare multilaterală a țării noastre, în următorii ani, Congresul al X-lea al partidului a subliniat în mod deosebit faptul, că edificarea în continuare a construcției socialiste, perfecționarea relațiilor sociale, crearea condițiilor pentru trecerea treptată spre comunism, realizarea unei societăți de superioară civilizație, materială și spirituală vor constitui noi factori în consolidarea prieteniei frățești între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, în desăvîrșirea unității lor și închegarea idestructibilă, pe această bază a marii familii a patriei noastre comune — Republica Socialistă România.

A POLITIKAI, IDEOLÓGIAI ÉS SZERVEZETI TISZTÁZÓDÁS FOLYAMATÁRÓL AZ ERDÉLYI MUNKÁSSZERVEZETEKBEN A SZOCIALISTA PÁRTNAK KOMMUNISTA PÁRTTÁ VALÓ ÁTALAKITÁSÁÉRT (1918–1921)

VAJDA LAJOS

Az 1921 május 8-ra Bukarestbe összehívott pártkongresszus — melynek félévszázados jubileumára emlékszünk —, a romániai munkásmozgalom több évtizedes fejlődésének, szervezeti erősödésének, politikai és ideológiai tudatosulásának, a tőkés-földesúri rendszer ellen vívott küzdelmek tapasztalatainak és tanulságainak eredményeképpen korszakos jelentőségű eseményként íródott be hazánk történetébe : a Román Kommunista Párt megalapításának lett a kongresszusa.

A munkásmozgalom újtípusú, a marxista-leninista ideológia alapjaira épülő forradalmi pártjának létrehozása objektív szükségszerűségként jelentkezett. A romániai proletariátus törekvéseinek volt a közvetlen kifejeződése, megtestesítője azoknak az eszményeknek, amelyeket a mindenkori romániai haladó erők képviseltek a társadalmi fejlődés előbbreviteléért, a haza felvirágzásáért. Hivatásának, mely a történelem perspektívájában várt a kommunista pártra, mindjárt létrejötte első pillanataiban tanubizonyságát adta. „Zászlóinkon egy új erkölcs napsugarai fognak ragyogni — hirdette a „Socialismul" —, az emberi lény felemelésének az erkölcse a társadalmi állapot valamennyi sötét és összeszűkült kerékvágásából... Az emberiség többet vár tőlünk a gazdasági és politikai felszabadításnál, elvárja, hogy példát adjunk neki az igazi emberi erkölcsiségről, amelyikből az Igazság összeölelkezve sarjad ki az emberek közötti Szeretettel és Békével..." [1]. Annak a tudatában, hogy ez az emberközpontú humánus célkitűzés csak a hatalom megragadásával, a termelőeszközök tőkés magántulajdonának megszüntetésével s a társadalom

forradalmi átstruktúrálásával valósítható meg, a Román Kommunista Párt egész tevékenységének a középpontjában, cselekvő történelem alakításában a forradalmi eszmény és politikai gyakorlat állott a szocializmus ideáljainak a gyakorlatba való átültetéséért, s a nagy távlatú cél, a kommunizmus megközelítéséért.

A Román Kommunista Párt létrehozása munkásmozgalmunk szakadatlan fejlődésének és megújhodásának volt az összegeződése. Alapjául a régi szocialista párt átalakítása szolgált, s ez magától érthetődően feltételezte új minőségi jegyeinek — mint újtípusú, marxista-leninista, forradalmi pártnak — a fokozatos és időben egymástkövető, egymásra épülő előkészítését és kialakítását.

Az ideológiai és politikai tisztázódás folyamata a proletariátus forradalmi harci programjának kimunkálásáért egyidős a romániai munkásmozgalom színrelépésével és együtt haladt fejlődésével, akárcsak azoknak a szervezeti formáknak a megtalálása és kiépítése, amelyek a gazdasági-társadalmi fejlődés adott szintjén a kizsákmányolás elleni küzdelemben a munkásosztályt és természetes szövetségeseit összefogták és szervezett hatóerővé kovácsolták. A programot adó dokumentumokból éppen úgy, mint munkás- és szocialista mozgalmunk egészéből is nyomatékosan az az állhatatosság ötlik szembe, hogy a kitűzött és követett szándékok nem egyszerű kópiái voltak a nemzetközi szocialista mozgalomban megfogalmazott téziseknek és eszméknek, amelyek rendszerint más tájak szükségleteiből fakadtak, hanem következetes kísérletek a tudományos szocializmus vezérelveinek alkalmazására Románia konkrét és sajátos viszonyai között. Nyilvánvaló, hogy a hazai sajátosságokra szabott programatikus célkitűzések megfogalmazása és kivitelezési módozatainak meghatározása az eltérő álláspontok és elképzelések vajudásokkal teli egyeztetésén keresztül történt s nem egyszer súlyos ellentmondásokkal terhelten jutottak kifejezésre. Természetes folyománya volt mindez az adott objektív körülményeknek, amelyeket a nemzetközi munkásmozgalomban uralkodó tendenciák is befolyásoltak.

A romániai munkásmozgalom marxista-leninista ideológiai megalapozása, amely a kommunista eszmék fokozatos érvényesülésének a vonalán haladt, harcban a reformista nézetekkel, különös erővel és hatékonysággal nyilvánult meg az 1918—1921 közötti években, melyek mint a forradalmi fellendülés időszaka íródtak be Románia történetébe. A feltételeket, amik között a romániai proletariátus politikai és ideológiai radikalizálódása kibontakozott, egyrészt a mélyülő társadalmi-politikai ellentmondások, másrészt az erőteljes, eleddig mind méreteiben, mind hatásaiban és következményeiben páratlanul álló munkásmegmozdulások

képezték. Ezek kombativitását termékenyítőleg befolyásolták a Nagy Októberi Szocialista Forradalom lelkesítő eszméi, együtt a hazai szocialista mozgalom mélyen gyökerezett forradalmi hagyományaival, amelyek a Romániai Szociáldemokrata Pártot a II. Internacionálé baloldali pártjainak és csoportosulásainak a soraiba emelték a világháborút megelőzően.

Hazánk munkásmozgalma a forradalmi fellendülés körülményei között érettségének olyan szintjére jutott, hogy napirendre tűzhette forradalmi pártjának létrehozását a lenini principiumok érvényrejuttatásával

★

Románia államiságának kiteljesedése után a szocialista mozgalom az ország legátfogóbb és legszélesebb tömegmozgalmává lett, nemzetiségi különbség nélkül tömörítve az ipari proletariátust s a nemproletár dolgozók jelentős rétegeit, a regionális alapon szerveződött szocialista pártok keretei között.

Az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt Gyulafehérváron alakult meg 1918 december 1-én annak a 150 román szociáldemokrata kiküldöttnek döntéseképpen, akik 60 000 szervezett munkás nevében csatlakoztak Erdélynek Romániával való egyesülését szentesítő határozatokhoz, kifejezve azokat a népi törekvéseket, amelyek a politikai egyesülést szociális követeléseik kielégítésével s Románia demokratikus berendezkedésével képzelték el.[2]

Üdvözölve Románia állami egységének a létrejöttét, az erdélyi szocialisták kezdettől fogva kinyilvánították: „Mi is, akik lankadatlanul harcoltunk mostanig és áldozatos munkát végeztünk a román nép nemzeti és társadalmi felszabadulásáért, nem feledkezhetünk meg a múltról és nem ellenkezhetünk, amikor a nemzeti felszabadulás megvalósításáról van szó. Tettük mindezt azért is, hogy később annyival könnyebben harcolhassunk mindenféle osztályelnyomás ellen és a szocialista társadalom megteremtéséért“ [3].

Az 1919 elején lezajlott munkásakciók között — amelyek nyilvánvalóan bizonyították, hogy az uralkodó osztályok 1918 december 13-i véres megtorlása nem érte el célját[4], s a vulkáni és lupényi bányászok január 8-i fegyveres felkelésével jelezték[5], hogy a néptömegek újabb harcrakelése van kibontakozóban szerte az egész országban a tőkés kizsákmányolás és elnyomás ellen a legkülönfélébb megnyilvánulási formák felhasználásával —, jelentős helyet foglalt el az erdélyi és bánáti szociáldemokrata szervezetek 1919 január 20—21 között Szebenben összeült kongresszusa. Különösen sokatmondó a küldöttek állásfoglalásának meg-

ítélése szempontjából az elfogadott program. Ez lényegében a Romániai Szocialista Párt 1918. december 9-én közzétett és Elvi Nyilatkozat megjelöléssel ismeretes program-tervezetének volt újból hangoztatott elsajátítása. A szebeni program többek között kimondta :

„I. A munkásosztály felszabadítása csak annak a harcnak lehet az eredménye, amelyik véget fog vetni az osztályuralomnak, vagyis eltávolítja az alapját a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésével és közös tulajdonba való átalakításával ; ilyenformán a kapitalista termelési rendszer át fog alakulni szocialista társadalmi rendszerré.

II. Az osztályuralom fenntartása az uralkodó osztály fennmaradásának az érdeke. Ezért az új rendet csak ennek az osztálynak az akarata ellenében lehet megvalósítani, ellenállásának legyőzésével. Következésképpen a munkásosztály felszabadítása nem lehet csak saját műve.

III. A munkásosztály történelmi hivatásának betöltésére csak az öntudatos osztályharc alapján álló szervezeten keresztül lesz képes és a politikai hatalom kivívásával. Az osztályharcban használt eszközök : az összes néprétegek felvilágosítása ; a szocialista eszmék és célok terjesztése és népszerűsítése ; a munkásosztály erőteljes szervezése mind politikai, mind gazdasági téren és általában minden olyan eszköz felhasználása, amely megfelel a proletariátus igazságérzetének . . .“ [6].

Az Elvi Nyilatkozat és az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt erre épülő programja minőségileg különbözött a hazai munkás- és szocialista mozgalom valamennyi eddigi programjától, mivel először fogalmazta meg, világosan és ugyanakkor határozottan a politikai és gazdasági hatalom kiragadásának szükségességét a román uralkodó osztályok kezéből, bármilyen eszköz felhasználásával, sőt, az Elvi Nyilatkozat-ban a kommunista eszmék megvalósítása érdekében.

A szebeni kongresszus a romániai munkásmozgalom forradalmi megnyilatkozásának volt egyik első fóruma a világháborút követően, s jelentős határköve a politikai és ideológiai tisztázódás folyamatának. Több mint 40 helység [7] szocialista szervezetének 120 román, magyar, német és más nemzetiségű delegátusa ismertette megbizóinak álláspontját és elképzeléseit a munkásmozgalom jövőjét illetően s dolgozta ki szabad véleménycserék eredményeként annak program-dokumentumát, valamint politikai és szervezési vonatkozású határozatait. A kiküldöttek elismerően értékelték a gyulafehérvári egyesülési nagygyűlés szocialista küldötteinek tevékenységét, határozatba foglalva, hogy a kongresszus „teljesen egyetért a szociáldemokrata küldöttek magatartásával, akik a gyulafehérvári Nemzetgyűlésen, összhangban az egész román nemzet akaratával, az összes románok egyesülésére szavaztak“ [8]. Ugyanakkor egy másik határo-

zatban kimondta ,hogy az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt „követeli a gyulafehérvári Gyűlés határozatába foglalt összes posztulátumok legszigorúbb tiszteletbentartását és különösen szükségesnek tartja annak a kihangsúlyozását, hogy követeli a Nagyrománia területén élő összes idegen nemzetek (nemzetiségek V. L.) legteljesebb szabadságát..." [9]. A pártszervezetek gyakorlati tevékenységére vonatkozóan a kongresszus plénuma a párt legközelebbi és legfontosabb célkitűzését az ország demokratizálásának véghezviteléért, az igazságos és radikális választási és agrárreform megvalósításáért folytatott harcban jelölte meg, tiltakozva „a sajtószabadság és az agitáció mindenfajta korlátozása ellen", követelve „az ostromállapot megszüntetését és a cenzura eltörlését" [10].

A szebeni kongresszus kapcsán a munkássajtó az erdélyi román és más nemzetiségű munkásság testvéri összefogására és harci egységére hívott fel. „Mi sehogysem tudunk elképzelni egy olyan szakszervezetet, melynek tagjai nemzetiség szerint lennének elkülönítve" — írta az Erdélyi Munkás —, mert „a tőkéseknek ez bizonyára nagy örömet okozna" [11].

A szocialista sajtó a munkásság szervezeti megerősítéséért folytatott tevékenységében következetesen síkraszállt a különböző nemzetiségű dolgozók megbonthatatlan testvéri eggyüvétartozása és internacionalista harci tömörülése mellett. Elutasított minden olyan törekvést, amely mind a román, mind a magyar vagy német tőkések és földbirtokosok részéről arra irányult, hogy hamis illúziókat keltve elvonják a munkásokat a szocialista párt- és szakszervezetektől. Ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy az osztályharcos alapon szerveződött munkásság mindenkor küzdött a nemzetiségek jogaiért, s most is ugyanazzal az elvhűséggel harcol ezekért [12]. Helyesen hívta fel a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi kérdést az osztályharc feladataival összefüggésben kell látni s több munkásmozgalmi kiadvány igyekezett is ennek az álláspontnak érvényt szerezni. „A szociáldemokrácia egyedüli letéteményese annak a jövő társadalmának, ahol sem elnyomó, sem elnyomott nem lesz" — írta az Erdélyi Munkás, kihangsúlyozva, hogy rossz szolgálatot tesznek azok a munkásságnak, akik akár tudatosan, akár félrevezetve testvérharcot szítanak : munkást munkás ellen uszítanak. „A munkásság semmiféle soviniszta hóbortot nem türhet meg a maga kebelében", s egyformán küzdőtárs a román szervezett munkás a magyar, német, rutén vagy szerb munkással. Az, aki mást hirdet, ellenségünk, félre az útból!" [13]. Egy másik helyen, a párt követendő programjával kapcsolatban közölt cikkében az Erdélyi Munkás ugyancsak kitért a munkásság nemzeti különbség nélküli összefogásának a taglalására, leszögezve, hogy a szocialista párt álláspontja „a különböző

nyelvű és felekezetű proletárság egy táborba tömörítése és az osztályharcnak a mai tőkés társadalom elleni megindítása" [14].

1919-től kezdődően a munkások mind nagyobb tömegei kapcsolódtak be a szervezett munkásmozgalomba : a szocialista párt szervezeteibe, a szakszervezetekbe, az ifjúsági és nőmunkás szervezetekbe, felismerve az erők összpontosításának parancsoló szükségességét a kiverekedett eredmények megvédéséért s újabb vívmányok eléréséért a háborút követő gazdasági dezorganizáció és infláció okozta nehézségek enyhítése érdekében.

Országos viszonylatban 1920 első felében a szocialista szervezetek taglétszáma 160 000—170 000 körül mozgott [15]. Olyan politikai erő volt ez, amely mind nagyobb nyomatékkal érvényesült az ország életében, amelylyel az uralkodó osztályoknak és kormányaiknak számolniuk kellett.

Az erdélyi szocialista mozgalom gyors fejlődésének legkézzelfoghatobb mutatói egyrészt a pártszekciók széles hálózatának kiépülése, másrészt a párttagok számának a megszaporodása. 1920. júniusában 44 szocialista pártszekció tevékenykedett Erdélyben [16], 83 309 taggal [17]. Az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt Végrehajtó Bizottságának jelentéséből — ahonnan az adatokat vettük — hiányoznak azonban a bánáti pártszekciók adatai. 1920 februárjában pl. Temesváron mintegy 18 000 szervezett munkást tartottak számon [18], míg Aradon csak két szervezet — a vas- és fémmunkások és a vasúti munkások — taglétszáma 4400 munkást ölelt fel [19]. Ilyenformán az erdélyi és bánáti szocialista pártszervezetek több mint 100 000 tagot számláltak és a munkásmozgalom legfőbb éltető központjaivá váltak.

Az 1919-es év a háború alatt legyengült és szétzüllesztett szakszervezetek újjáteremtésének, a szakszervezeti mozgalom fellendülésének a kezdetét is jelentette. Ez a folyamat számokban a következőképpen fejeződött ki : szemben az 1914. évi 20 000—30 000 szakszerevezti tagsággal, 1920-ban mintegy 250 000-et tett ki a romániai szakszervezetek taglétszáma [20]. Ugyanakkor a szakszervezetek és tagságuk számának rohamos növekedése együtt járt a szakszervezeti mozgalom szervezeti alapjainak gyökeres átalakulásával, valamint hivatásának és tevékenységének újraértelmezésével. A háború előtti szakszervezeti tevékenység defenzív jellegét mindinkább az aktív, a tőke ellenes harcra mozgósító ofensív szemlélet és gyakorlat határozta meg. A szakszervezetek az ország társadalmi-politikai életében a munkásosztály megnyilvánulásának a legfőbb fórumai lettek. Továbbra is érvényben maradt ugyan a régi szervezési forma : a városok, ipari központok munkásainak szakmák szerinti szervezkedése, de abból következően, hogy a tagság javarészét 1918 után a gyáripari pro-

letariátus tette ki : a bányaipari, vas- és fémipari, kőolajipari, vasúti, kikötői, faipari, textilipari, vegyipari dolgozók, a gyakorlati szakszervezeti tevékenység lényegében a gyárakba, bányákba, műhelyekbe, vagyis a munkahelyre tevődött át, fokozva ezáltal a szakszervezetek hatékonyságát mind a munkások körében, mind pedig a munkaadókkal szemben támasztott követelések kivívásában vagy az elért eredmények — a 8 órás munkaidő, a vasárnapi munkaszünet, a fizetéses szabadság, a szervezkedési és gyülekezési jog, a munkásképviselet stb. — megtartásában.

A szakszervezeti szövetségek létrehozása — mint egyik legfőbb szervezési feladat megvalósítása a szakszervezeti mozgalom központosításában és ezáltal az erők egyesítése az uralkodó osztályokkal szembeni sikeres küzdelem érdekében — 1919-ben kezdődött és 1920 első feléig tartott, s hasonlóan a szocialista párt szervezeti struktúrájához, regionális keretek között történt. Az erdélyi és bánáti szakszervezeti szövetségek kolozsvári vagy szebeni központtal alakultak. A Faipari Munkások Szövetsége Vasile Morar, Filip Ungar és Dumitru Gînju vezetésével 23 szakszervezetet ölelt fel ; a Bánya- és Kohóipari Munkások Szövetsége 35 szakszervezetből állítt s vezetői George Mogoş, Iosif Ciser, Pavel Buciuman és Zaharia Pop voltak ; az Építőipari Munkások Szövetsége 13 szakszervezet csatlakozásával alakult, amelyet Újhelyi Ferenc és Kövesdy László vezetett ; a Ruházati Munkások Szövetségében 26 szakszervezetet találunk Ion Ciamochii elnökletével ; az Élelmezési Munkások Szövetsége 16 szakszervezetet, a Bőripari Munkások Szövetsége 26 szakszervezetet tömörített. A Fémipari munkások Szövetsége a legnagyobbak közé tartozott, 44 szakszervezettel, s vezetőségének élén Bartalis Sándor, Ion Popescu és Kelemen Gyula állanak ; a Nyomdaipari Munkások Szövetségét, mely 10 szakszervezetből tevődött össze, Carol Gabriel és Jordáky Lajos vezették ; a CFR Munkások Szövetségében 12 szakszervezet volt, Ion Groza és Hoffer Géza irányításával, míg a Magánalkalmazottak Szövetségének az élén Eugen Rozvan és Iuliu Dascal állottak [21].

A szövetségek irányítása az Erdélyi és Bánáti Szakszervezetek Ideiglenes Általános Bizottságának a hatáskörébe tartozott.

Jelentős eredményeket hozott az ifjúmunkások szervezkedése is, s ebben a vonatkozásban a munkássajtó agitációjának ugyancsak fontos szerepe volt. Abból kiindulva, hogy az ifjúmunkás tömegek képezik a munkásmozgalom erőtartalékát, s nevelésüktől függ jórészt a tőke és a munka küzdelmének jövőbeni kimenetele, a temesvári Munkáslap a következőket írta : „Erősen és erélyesen kézbe kell venni az ifjúmunkások szervezését, az ifjú proletárok oktatását és tanítását. És minél alaposabb lesz ez a munka, annál biztosabb, hogy a gazdasági és politikai szervezetekbe később bekerülő volt ifjúmunkások már teljesen tisztában lesz-

nek helyzetükkel, az ebből származó kötelességekkel és célokkal" [22]. Erdélyben az első ifjúmunkás szervezetek létrehozására 1920 első hónapjaiban került sor, s számuk gyors növekedését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már 1920 júliusában összeülhettek megbízottaik az ifjúmunkásmozgalom központi irányító szervének, az Erdélyi és Bánáti Ifjúmunkások Szövetségének a megalakítására [23].

A romániai szocialista mozgalom előtt álló feladatok, a tömegek forradalmi harci lendületének megszervezése és sikerrevivése parancsoló szükségszerűséggel tűzte napirendre az erők egyesítését, nevezetesen a történelmileg kialakult országrészek szerint szerveződött és tevékenykedő szocialista pártok központosítását egyetlen országos párt kezetében. E cél elérése érdekében azonban le kellett küzdeni a szocialista pártok vezetőségében és a tagság egy részében megnyilvánuló szeparatista tendenciákat. eloszlatni azokat a megmerevedett, szűklátókörű provinciális aggályoskodásokat, amelyeket az egyesítés gyakorlati keresztülvitelének módozatait illetően támasztottak.

A Romániai Szocialista Párt és Szakszervezeti Szövetségek Ideiglenes Végrehajtó Bizottsága már 1919 február 13-án közzétett nyilatkozatában felhívással fordult az ország összes tartományainak proletariátusához „egyetlen szocialista tömb, egyetlen proletár párt létrehozásáért, amelyik előrevigye az új Románia munkásosztályának harcát szocialista eszményének megvalósításában, a polgári-kapitalista elnyomás alóli felszabadításában". A nyilatkozat a következőkkel zárult : „A ma új Romániájának a holnap szocialista Romániájává kell válnia" [24].

A felhívást követően az Erdélyi és Bánáti Szociáldemocrata Párt küldöttsége, melyben Iosif Jumanca és Ion Flueraş vettek részt, tárgyalásokat kezdett Bukarestben a Romániai Szocialista Párt ideiglenes vezetőségének képviselőivel azoknak a módozatoknak a megtalálása érdekében, amelyek alapján az egész ország szocialista mozgalmának egyesítésére sor kerülhetne. A tárgyalások kihangsúlyozták a közös óhajt : mielőbb eljutni a megoldáshoz, minek elősegítését konkrét határozatokkal is alátámasztották. Így megbeszélték a romániai szocialista pártok általános kongresszusának a mielőbbi összehívását, hogy döntsön a jövőben megalakítandó párt politikai orientációjáról, elvileg elfogadták a szocialista pártok programjának egységesítését és kifejezték csatlakozásukat az egységes román állam megvalósításához [25].

A két párt közötti tanácskozások eredményeit a közvélemény kedvezően és jóváhagyólag fogadta. A munkásmozgalom egyesítését akarók nagy táborának nevében szólott az Adevărul, az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt hivatalos lapja, mikor a következőket írta : „Biz-

tosak lehetünk abban, hogy a Bukarestben megkötött egyezségek a legjobb eredményei lesznek és kiinduló pontját fogja képezni egy nagy és erős szocialista pártnak Romániában" [26].

A romániai munkásmozgalom egységesítésének és központosításának folyamatában fontos szerep jutott az erdélyi és bánáti pártszervezetek 1919 május 10—11 között Szebenben megtartott konferenciájának, ahol 35 helység 71 pártszervezetének 142 kiküldötte, valamint a januári kongresszuson megválasztott Nagy Tanácskozó Bizottság 15 és a Végrehajtó Bizottság 12 tagja elhatározta a két tartomány, Erdély és Bánát eddig autonom hatáskörrel rendelkező pártszervei és szakszervezeti szövetségei összeolvasztásának a kiteljesítését s tevékenységük irányításának a központosítását a soronlevő munkásakciók hathatósabb megszervezése, átütőerejének növelése érdekében. „A nemzetköziség alapján állva, az osztályharcot tartja a munkásosztály felszabadítása egyetlen eszközének. Ezért elhatározza az erdélyi és bánáti szocialista, politikai és gazdasági mozgalom ideiglenes egységesítését és központosítását . . ." — jelentette ki a szebeni konferencia egyhangulag elfogadott uhatározata [27]. A kibővített új vezetőség, amelyben Ion Flueraş, Iosif Jumanca, Iosif Ciser, Ion Apolzan, Tiron Albani, Teodor Moga, Pavel Buciuman, Bazil Surdu, Pavel Marcu, Ion Maier, Leon Munteanu, Nicolae Veronici, Friedrich Schneider, Fogarasi János, Bartha Károly, Heirich Baumann és Herman Gross vettek részt, az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt, valamint az Erdélyi és Bánáti Szakszervezetek Ideiglenes Általános Bizottságának a nevében tevékenyekedett.

A szebeni konferencia széleskörű visszhangot keltett a munkások körében. A Socialismul, a szocialista párt központi orgánuma Az egység megvalósult címmel négy cikkében foglalkozott a konferencia munkálatainak ismertetésével és elfogadott határozatainak jelentőségével. „A különböző nemzetiségű erdélyi munkásság képviselői válaszul a különféle soviniszta uszításokra kifejezésre juttatták a több mint 50 000 szervezett munkás nevében osztályszolidaritásukat és elhatározásukat, hogy együtt harcolnak az ország munkásságával a szocializmus megvalósításáért Romániában, az egész munkásosztály nemzetközi testvériségéért" — írta egyik cikkében [28], míg a konferencia végkonkluzióit a következőkben foglalta össze : „Az erdélyi szocialista mozgalom, bár akadályozták erejének felmérésében és szavának hangoztatásában, bebizonyította, hogy olyan erőt képez, amelyikkel a román oligarchia szemben találja magát akárhányszor megpróbálja erejének fitogtatását" [29].

Az Erdélyi Munkás megelégedéssel nyugtázva a szervezeti egységesítés útján elért eredményeket, Egy táborban az erdélyi és bánáti pro-

letariátus című cikkében többek között a következőket írta: „Nem csalódtunk reményeinkben, amit hittünk beteljesedett. Az összesereglett munkásképviselők feladatuk megaslatán állottak, megérezték és teljesítették nagyszerű kötelességüket. Ha voltak ellentétek, azok megszüntek és most újból együtt van, úgy mint azt Marx megjelölte, a kizsákmányolt proletárság“ [30]. Következő számaiban Egységes párt és szakszervezeti mazgalom cím alatt ismételten visszatért a szebeni konferencia munkálatainak értékelésére, kiemelve a munkásmozgalom erősödése szempontjából annak jelentőségét, s ugyanakkor konkrét útbaigazításokat adva az elfogadott határozatok gyakorlatba való átültetésére. Az egyesítést szentesítő határozatokról szólva kihangsúlyozza, hogy az helyesen „az osztályharcot tartja a munkásság felszabadítására egyedüli eszköznek“, s a munkásság szervezeti egységét ezen eszköz hathatóságának“. „Most már semmi sem állhat útjában annak, hogy a román, magyar es német munkások megértve egymást, egyesült erővel komoly munkához lássanak“ — állapította meg [31]. A besztercei pártszervezet lapja, a Die Volkswacht ugyancsak a munkásmozgalom egysége mellett foglalt állást. A szebeni konferencia határozatait értékelve szintén arra figyelmeztet, hogy az erdélyi munkásmozgalom az internacionalizmus és az osztályharc eszmeiségét vallja magáénak, mint egyedüli utat, amely elvezet a munkásosztály felszabadulásához [32].

A munkásmozgalom élenjáró elemei a tartományi keretekben megvalósított akcióegységet az egész romániai szocialista mozgalom egységének létrehozásához vezető folyamat részeként értékelték s ebben a perspektívában is tevékenykedtek. „Azok a nagy idők, amelyekben élünk — írta az Adevărul —, azok a történelmi pillanatok, amelyek elvonulnak szemünk előtt egy általános, az egész új Románia szocialista mozgalmát átfogó kongresszust követelnek, hogy nyilvánosan megvitassák a politikai és gazdasági helyzetet és a 300 000 szervezett munkás képviselői megszavazzák a szocialista párt programját“ [33].

Az ostromállapot a maga kivételes törvényeivel útját állta ugyan a romániai szocialista mozgalom előtt álló feladatok kongresszusi szinten folyó megtanácskozásának, de mégis sikerült egy pártkonferenciát megszervezni, először Románia állami egységének megteremtése óta, amelyen részt vettek az összes területi szocialista pártok küldöttei. A konferencia 1919 május 23—26 között ülésezett Bukarestben, 59 párt- és szakmai szervezet 68 képviselőjének részvételével s napirendjén olyan pártprogram kidolgozása szerepelt, amelynek alapján az összes romániai szocialista pártok egyesüljenek.

A második Elvi Nyilatkozat-nak vagy Egyesülési Nyilatkozat-nak is nevezett új program tartalmánál fogva a hazai munkásmozgalomban folyó eszmei-politikai harcnak volt a visszatükröződése. A korszak ideológiai színvonalán megfogalmazott és helyesen értelmezett elveknek a keveredése zavaros, kétértelmű, álforradalmi tételekkel lényegében arra a színvonalra vetett fényt, amelyen a konferencia résztvevőinek sikerült a marxismus-leninizmus tanításainak a megértése és alkalmazása hazánk konkrét körülményeire. A programmal kapcsolatos viták kezdetétől — állapította meg az Adevărul — „két irányzat tűnt fel a mozgalomban maximális és minimális irányzat néven, vagy jobboldali és baloldali irányzat“ [34]. Ugyanis míg a proletariátus és politikai pártjának feladatai — a baloldaliak harcos marxista állhatatosságából következően — helyes megfogalmazást nyertek s a programba felvették, hogy a szocialista párt célja „a bármely formában megnyilvánuló kizsákmányolás felszámolása“, s hogy „ennek a célnak a beteljesülése csakis a politikai hatalom kivívásával, a proletariátus diktatúrájának a szükségeszerű megteremtésével lehetséges, hogy a termelőeszközök szocializálásán keresztül eljussunk a kapitalista társadalomnak szocialista társadalommá való átalakításához“ [35], addig a célhoz vezető, megfelelő harci módszerek és járható utak kijelölése opportunista irányban történt s a program kategórikusan elhatárolta magát a forradalmi harci taktika követésétől. A szociáldemokrata irányzat úgy vélte, hogy az adott történelmi helyzetben a legfőbb feladat hosszas és békés erőfeszítéssel szervezni és nevelni a munkásosztályt, s felkészíteni a szocializmusra, amely magától, a kapitalista társadalom lussú, reformokon alapuló fokozatos fejlődése útján következik be [36].

A baloldali forradalmi és a jobboldali szociáldemokrata irányzat közötti — a megszavazott programból kitetsző — kompromisszum az ideológiai tisztázódás stádiumának és a munkásmozgalomban kialakult erőviszonyoknak volt a fokmérője. De egyszersmind elindítója is a szocialista párt soraiban a forradalmi irányzat aktivizálódásának, amelyik politikai tevékenységének homlokterébe az adott történelmi korszaknak megfelelő harci taktika alkalmazását állította a tőkés-földesúri rendszer megdöntéséért.

A májusi konferencián, bár nem született meg a szocialista pártok egyesítése — a küldötteknek nem is volt ilyen vonatkozású megbizatása —, a véleménycserékkel megtették az első lépéseket a politikai egység megvalósítása felé. Ebben látta a konferencia legfőbb eredményét és jelentőségét a Calendarul muncii című kiadvány is, amikor a következőket írta : „A konferencia foglalkozott a mozgalom megszervezésével és megszavazta a párt programját, amelynek alapján megtörtént az első egye-

sülés a mi pártunk (a régi Románia szocialista pártja V. L.) és az erdélyi és bukovinai párt között, megnyitva az utat a teljes egyesülés előtt, amelyet egy közeli kongresszus kell megvalósítson" [37].

A konferenciát követően a romániai munkásmozgalom szervezeti egységesítéséért folyó erőfeszítések méginkább összefonódtak az ideológiai-politikai problémák széleskörű — a helyi és központi munkássajtóban, valamint a szakszervezeti gyűléseken zajló — megvitatásával és tisztázásával. Ugyanakkor nagyobb arányokat öltött a forradalmi irodalom terjesztése, egyrészt Marx, Engels, Lenin munkáinak kiadásával, másrészt a marxista-leninista tanítások különféle aspektusainak népszerűsítő megjelentetésével. Mindezek eredménye a szocialista és szakszervezeti mozgalom szervezeti megerősödése, a munkásakciók harcos szellemének a növekedése, volt, továbbá annak az ideológiai tisztázódási folyamatnak az elmélyülését segítették, amelynek során a szocialista pártokon belül egyre nyilvávalóbban megmutakozott a reformista szociáldemokrata és a harcos marxista, kommunista állásfoglalások polarizációja, s mindinkább körvonalazódott — a munkástömegek széles fronton kibontakozó tőkeellenes harci tapasztalataiból is merítve —, hogy a területi politikai munkásszervezetek egyesítése egy újtípusú, forradalmi párt létrehozásán keresztül kell megvalósuljon. Így nem véletlen, hogy az Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt szebeni konferenciája, 1919. szeptember 7—8-án úgy határozott — a delegátusok döntő többségének jóváhagyásával —, hogy a párt titulaturája ezentúl „szocialista" legyen, szemben a régi „szociáldemokrata" megjelöléssel, míg annak a javaslatnak a kapcsán, hogy a Végrehajtó Bizottság tegyen meg minden előkészületet a régi romániai szocialista párttal való teljes szervezeti egyesülésre, a küldöttek „lelkesedéssel és eghangulag" adták le igenlő szavazatukat [38].

A munkássajtó következetesen tájékoztatta olvasóit a szocialista mozgalom különféle megnyilvánulásairól, különös figyelmet szentelve azoknak a problémáknak, amelyek az ország munkásmozgalának akció- és politikai egységét érintették. Egyik példája ennek az Erdélyi Munkás beszámolója a Romániai Szocialista Párt 1919. október 13—14-i rendkívüli kongresszusáról. „Örökké emlékezetes lesz a munkásmozgalom történetében" ez a kongresszus, mivel Románia munkássága együtt tanácskozott feladatairól. „A munkásság egymásra talált, megértette, hogy csak osztályharc alapján, egymással karöltve vívhatja ki emberi megélhetését és jogait" — írta, majd így folytatta: „Fennkölt látványt nyújtott az az egyetértés, amely ott megnyilvánult a román, magyar, zsidó, és német munkások között" [39]. A kongresszusi viták nagy eredménye volt a Végrehajtó Bizottság kiegészítése a régi Romániával egyesült területek szocialista

pártjainak nyolc kiküldöttjével — melyből az Erdélyi és Bánáti Szocialista Pártnak négy hely jutott —, valamint két moldvai kiküldöttel. Ezáltal egy újabb fontos lépés történt az összes szocialista pártok akcióegységének kiteljesítése felé [40]. Az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt és a Szakszervezetek Általános Bizottságának 1919 december 14—15-i konferenciája a négy helyből egyet a bánáti szocialistáknak adott, a fennmaradó három helyen pedig egy-egy erdélyi román, magyar és német nemzetiségű szocialista küldött osztozkodott [41].

A munkássajtó — s köztük az Erdélyi Munkás is — napirenden tartotta a romániai munkásmozgalom teljes szervezeti egyesítésének a szükségességét, s állhatatosan hangoztatta, hogy addig is, amig az egyesítés kérdésében egy később tartandó pártkongresszus dönteni fog, szoros kapcsolatot kell fenntartaniok a területi szocialista pártoknak a Romániai Szocialista Párt Végrehajtó Bizottságával. „Minden politikai fonal, ami az országon keresztül vonul, Bukarestben összpontosul — írta az Erdélyi Munkás a Munkásmozgalom egységesítése című cikkében —, a politikai irányt is onnan kell megszabni (t.i. ami a párt politikáját illeti V.L.) és így ottani elvtársainkkal közösen fogunk haladni". Ez annál is inkább megvalósítható — tájékoztatta olvasóit az újság —, mert „az ó-romániai elvtársak testvéri jobbot nyújtottak felénk", melynek konkrét megnyilvánulási formája az volt, hogy „részünkre fenn is tartották a vezetésben a megillető helyeket" [42]. A cikk az ország összes szocialista pártjainak 1919. december 7—8. közötti Iași-i konferenciáján elfogadott határozatra céloz, mely a szocialista mozgalom egységesítésének kiteljesítéséért létrehozta az Országos Tanácsot ,a romániai szocialista pártok reprezentatív vezető szervét. Ebben az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt nyolc képviseleti helyet kapott. Brassó, Szeben, Kolozsvár, Temesvár, Anina, Resica és Petrozsény pártszervezetei egy-egy megbizottat küldtek az Országos Tanácsba, míg a fennmaradó két helyet a Végrthajtó Bizottság tagjai közül töltötték be [43]. Az Országos Tanács hatáskörének kijelöléséről a szocialista pártok országos kongresszusa kellett határozzon.

A romániai munkásmozgalom egyesítésében végső döntésre hivatott kongresszus előkészületei képezték az élenjáró munkásmozgalmi harcosok legfőbb szervezeti célkitűzését 1920 elején. Ez a tevékenység az osztályharc további éleződésének : városokat és országrészeket átfogó sztrájkok, a munkásszervezetek megerősödésének, a tömegek radikalizálódásának hatása alatt bontakozott ki, azzal a mind jobban kikristályosodó törekvéssel, hogy a szocialista szervezetek egyesítése új, forradalmi úton történjen, a szocialista párt kommunista párttá való átalakításával s a III. Internacionáléhoz való csatlakozásával. Az új út keresésében és kijelölé-

sében a főszerepet a szocialista pártszekciók balszárnyának legelőrehaladottabb tagjai, s a kommunista csoportok vállalták.

A Kommunista Internacionálé létrehozása 1919 márciusában és Lenin vezetésével kifejtett nemzetközi politikai és szervező tevékenysége nagy segítséget jelentett abban az ideológiai vitában, amelyet a szocialista párt szekcióiban a kommunista elemek folytattak a reformista nézetek képviselőivel, továbbá azoknak a feladatoknak a tisztázásában, amelyek a kommunista párt létrehozásával kapcsolatosan napirenden voltak.

A szocialista párt szekciói közül a bukaresti volt az, amelyik a kommunisták tevékenységének eredményeként elsőnek nyilatkozott, az 1920. január 25-én megtartott évi közgyűlésén a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett, felhíva ugyanakkor az ország összes szekcióit ilyen értelmű határozat kimondására, valamint a párt Központi Végrehajtó Bizottságának a felszólítására, hogy hasonló csatlakozási nyilatkozatot tegyen az elkövetkezendő kongresszusi jóváhagyás fenntartásával [44].

Az ideológiai tisztázódási folyamat előrehaladásának arányában növekedett a kommunista csoportok s általában a szocialista párton belüli baloldali elemek befolyása az események alakulására, s lett a „Követeljük a III. Internacionáléhoz való csatlakozást!" a pártszekciók tagjai többségének a jelszava egy olyan párt megalakításáért, mely szervesen kapcsolódik a proletariátushoz és amely konkrétan és forradalmi módon fejezi ki a munkásosztály törekvéseit. A vélemények és álláspontok összecsapásának azokban az elvi kérdésekben, amelyek a szocialista párt tevékenységének vezérfonalául kellett szolgáljanak, számos szintere volt a különböző párt- és szakszervezeti gyűlések, tanácskozások keretében, valamint a munkássajtó hasábjain.

A szocialista párt erdélyi szekciójának román és magyar nyelvű újságja, a Tribuna socialistă és az Erdélyi Munkás több cikkben foglalkozott az Internacionálé kérdésével. Az utóbbi II. vagy III.? címet viselő ciklusát azzal a céllal indította be, hogy mondják el minél többen véleményüket „a proletariátus e sorsdöntő kérdésében". A vitaindító cikk abból indult ki, hogy a kapitalista rendszer válságba jutott s a munkásságra vár az a feladat, hogy az ebből kivezető utat megtalálja és az állam vezetését a kezébe vegye. Mindehhez azonban „alapos előkészületeket kell tenni", a proletariátust fel kell készíteni a társadalom vezetésére. A kérdés az, hogy a két Internacionálé, a II. és a III. közül melyik tudja ezt a nevelő és előkészítő munkát elvégezni. A cikk szerint egyik sem. A II. Internacionálé lejáratta magát, feladta az osztályharc eszméjét s a proletariátust kiszolgáltatta imperialista célokra. A III. Internacionálénak véglegesen megállapított programja és taktikája még

nincsen, csak általános alapelvei ismeretesek, melyeket az oroszországi állapotokból szürtek le, s így azokat „nem lehet az egész világ proletárságára a helyi viszonyok mérlegelése nélkül alkalmazni". A cikkíró szerint a sorrakerülő országos pártkongresszus feladata lesz, hogy állást foglaljon az Internacionálé kérdésében, javaslata azonban az, hogy a két Internacionálé közt Kautzky vezetése alatt álló független szocialisták állásfoglalását kell követni, „mely balközép irányával revizióval véli az éles ellentétek kiegyenlítését áthidalhatónak" [45].

A probléma kapcsán kibontakozó vitában a II. Internacionálé koncepcióit és reformista praktikáit elítélő vélemények jutottak döntő túlsúlyba. Hogy ma erős munkásmozgalom van, az a II. Internacionálé érdeme; azokat a szociálpolitikai vívmányokat, amelyeket a proletariátus a II. Internacinálé keretei között vívott ki, mindenki elismeri — állapította meg a vitázók egyike. Azonban a II. Internacionálé letért az osztályharc útjáról, ez volt az eredeti és fő hibája s a többi : az opportunizmus, az osztályegyüttműködés ebből logikailag szükségszerűen következett. Betetézte ezután minden hibáját a háborút közvetlenül megelőző és a háború alatti magatartásával, szem elől tévesztve a proletariátus történelmi hivatását, azt, hogy „csak a proletariátus hivatott az emberiségnek a kapitalista járom és politikai elnyomatás alól való felszabadítására. Nem ismerte fel és nem értette meg a történelmi szükségszerűséget és ez meg is ásta a sirját" [46]. A munkásmozgalom túlnőtte a II. Internacionálét, programkerete ma már egyáltalán nem képes megfelelni a proletariátus céljainak — olvashatjuk egy másik cikkben. „Nekünk nem osztályegyüttműködés és a kapitalizmustól kicsikart szociálpolitikai vívmányok kellenek, hanem szocialista világrend!" A tőkés termelési rendszer egysége megbomlott s ez új helyzet elé állítja a munkásságot [47]. „Az új világhelyzet új harcmodort, új taktikát követel. Ezt a taktikát csak a III. Internacionálé adhatja meg" [48].

A vitaindító cikk javaslata, nevezetesen a centrizmus irányába való tájékozódás egyelőre visszhang nélkül maradt s elutasításra talált. A kérdéshez hozzászólók szinte egyöntetűen a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett foglaltak állást. Nézetkülömbségek csak a csatlakozás feltételeit illetően merültek fel, illetve abban a vonatkozásban, hogy a III. Internacionálé keretein belül milyen eszközökkel valósítható meg a szocialista társadalmi rendszer. Egyesek szerint — amint azt más országok tapasztalatai is mutatják — „egyetlen követhető út van és ez pedig nem lehet más, mint a proletárság diktatúrája" [49]. A diktatúra nem célja a proletariátusnak — egészítette ki a fentieket egy másik vélemény —, de míg hatalom van a burzsoázia kezében, addig a proletáriátus diktatúra nélkül nem biztosíthat magának semminő eredményt" [50]. Elhangzottak

olyan vélemények, melyek szerint a csatlakozás nem jelentheti azt, hogy „a proletariátus letérve a politika alkotmányos útjáról, a diktatúra álláspontjára helyezkedik“ [51]. Kifejezésre jutott a „minden fenntartás nélkül“ való csatlakozás igénye [02], de ugyanakkor az a helyénvaló álláspont is, hogy „egy Internacionálé csak általános irányításokat adhat és ezeket mindig az illető ország helyi viszonyaihoz kell alakalmazni“ [53].

A Tribuna socialistă cikkírója, Tiron Albani szerint az Internacionálé kérdésben, mely végeredményben nem más, mint a szocialista párt politikai irányvonalának a megválasztása, sok vita folyt és még folyik. „Egyesek a II. Internacionálé hívei, amelyik lehetővé teszi a burzsoáziával való együttműködést. Ezek mind kevesebben vannak. Egy másik, erősebb áramlat a Moszkvában székelő III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett van... Az ehhez az Internacionáléhoz való csatlakozás egyet jelent az úgynevezett közvetlen akciók taktikájának, a kommunizmus taktikájának az elfogadásával“ [54]. A csatlakozás inditóokait illetően a cikkíró azon a véleményen van, hogy ezeket „elsősorban a mi uralkodó osztályunk demokratizmusa vagy reakciossága határozza meg“ s mivel az ország kormányzásának módszerei a legönkényesebbek, a szocialista párt, akár akarják vezetői, akár nem, balfelé fog gravitálni s „azok, akik ellenkezni fognak a tömegeknek ezzel az áramlatával, el lesznek távolítva“ [55]. S hogy ténylegesen tömeges állásfoglalásról volt szó, bizonyítja az erdélyi és bánáti szocialista vezetőknek az Országos Tanács április 11 és 12-i gyűlésén tett nyilatkozata, mely szerint az erdélyi és bánáti szocialista szervezetek tagságának 95 százaléka a forradalmi taktika és a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett van [56].

Ilyen előzmények után került sor az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt kongresszusának az összehívására 1920. augusztus 15-re Kolozsvárra.

A kongresszusra váró feladatokról Eugen Rozván, a párt balszárnyának egyik markáns kommunista képviselője a következőkben nyilatkozott: „Az erdélyi mozgalom életében elhatározó fontosságú lesz a kolozsvári tanácskozás a párt minden valószínűség szerint más csapásra fogja terelni azt a küzdelmet, amelyet az erdélyi proletariátus érdekében folytat. A mozgalom taktikájának, fegyvereinek és ütemének megváltoztatása fölötte aktuális Erdélyben. Ezideig a mérséklet útján haladtunk, óvakodtunk az erőteljes radikalizmustól és azt a harcmodort választottuk, amely a viszonyok közepette a legalkalmasabbnak látszott. Azt hittük, hogy demokratikus eszközökkel is sikerül átmenetileg kikényszerítenünk a munkásság jogainak az elismerését, a szervezkedési és politikai akciószabadságot... A hatóságok nem honorálták a mérsékletet, amellyel mi a demokrácia jegyében akartuk kivívni céljainkat. A demokrácia eszközei

nem vezettek eredményre, mert itt nincs demokrácia. Az óromániai elvtársak bebizonyították, hogy az ő harcmodoruk a helyesebb, az igazabb, az egyedül helyes és igaz. Mellettük van a helyünk, velük egy táborban, egy fronton. A kongresszuson ennek a gondolatnak kell minél harsányabb hangot adni. Nincs, ami továbbra is elválasszon benüknet. Csak a szoros, harcos összefogás biztosítja azoknak a céloknak a megvalósítását, amelyekért eddig más-más utakon, de egyforma hittel és elszántsággal küzdöttünk" [57].

83 000 szervezett munkás képviseletében 28 helység 221 delegátusa vett részt a kolozsvári kongresszuson, míg a régi Románia szocialista szervezeteit 10-en képviselték, köztük Ilie Moscovici, C. Popovici, D. Fabian, V. Anagnoste. A kongresszus elnökéül Ion Flueraşt, alelnökeiül Bartha Károlyt Brassóból és Eugen Rozvant Nagyváradról, titkáraul Tiron Albanit választották meg. Az 1920 augusztus 15 és 16 között folyó munkálatok eredményeképpen elfogadott határozatoknak különleges jelentőségük volt az egész ország munkásmozgalmára, forradalmi áramlatának a megszilárdítására.

A kongresszus kinyilvánította az ó-romániai szocialista párttal való teljes egyesülési óhaját s határozatilag leszögezte a következőket: „Ennek az óhajnak a valóraváltása céljából az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt megszünik önálló pártként létezni és az országos kongresszusra bizza, amelyre később kerül sor az ország összes küldötteinek részvételével, az egyesített párt akcióprogramjának és szervezeti szabályzatának a megállapítását" [58].

A határozat a munkásközvélemény teljes egyetértésével találkozott. Közel két évi harc és vita után végre beilleszkedett az erdélyi szocialista mozgalom „a maga rendes keretébe" — írta az Erdélyi Munkás a csatlakozást kimondó határozat méltatása kapcsán [59].

A kongresszuson még egy nagyjelentőségű döntés született a III Internacionálé melletti kiállás kérdésében, melyet a résztvevők — amint az a korabeli tudósításokból kitünik — felállással és hosszas éljenzéssel, majd a proletariátus nemzetközi himnuszának, az Internacionálénak az eléneklésével hagytak jóvá [60]. A határozati javaslat előterjesztője Gh Cristescu volt, s a következőképpen hangzott . „Az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt kongresszusa, mely Kolozsváron gyült össze 1920. augusztus 15-én és 16-án, teljes rokonszenvét nyilvánítja a III. Internacionálé iránt, amelyiknek ma sikerült ismét összefognia a háború idején a szociálpatrióták által szétszórt proletariátus sorait és amelyik biztosítéka a proletariátus közeli felszabadulásának a kapitalizmus jármából és a párt országos kongresszusára bizza, melyen az egész országból lesznek delegátusok,

hogy végérvényesen döntsön a III. Internacionáléhoz való csatlakozásban és az egész világ forradalmi proletariátusa mellé való állásunkban" [61].

A megválasztott új vezetőség tagjai — mely mint Tartományi Bizottság tevékenykedett — a következők voltak: Bartalis Sándor, Iosif Ciser, Ion Flueraş, Kelemen Gyula, Iosif Mayer, Iosif Răceanu, Eugen Rozvan, Tatai Gyula, Terhes Gyula és Filip Ungar.

Az erdélyi szocialista munkásságnak kolozsvári kongresszusi határozatai, akárcsak a régi pártvezetőség felé irányuló bírálatai reformista politikai gyakorlatai miatt, annak a szervezeti tisztázódási és ideológiai érlelődési folyamatnak képezték egyik fontos állomását, amely hasonlóan a romániai szocialista párt többi szekcióiban történtekhez, a párt erdélyi szekciója tagságának körében kibontakozott. Eugen Rozvan A kolozsvári munkásparlamentben című cikkében, amelyet a kongresszus munkálatainak összegezéseként közölt, megelégedéssel állapította meg, hogy „nemzedékekre kiható kérdésekben döntöttek, életbevágóan fontos problémákat oldottak meg. Előírták és megszabták a pártmozgalom legközelebbi irányát, szakítottak a multnak naiv, bátortalan kítérletezésével és olyan tartalommal töltötték meg a kereteket, mely ennek az országrésznek a munkásmozgalmát is ellenállhatatlan erővel és elszakíthatatlan szolidaritással kapcsolja össze a legélénkebb tempójú, legtevékenyebb és leghatásosabb nemzetközi szocialista munkásmozgalommal" [62]. A kolozsvári kongresszusnak a forradalmi harci módszerek melletti kiállását kommentálva az Erdélyi Népszava úgy vélekedett, hogy a taktika kérdése, mely felett vitatkozva a szocialista munkásság részekre bomlott, döntő fontossággal bír a végcél, a szocialista társadalmi rendszer megvalósításáért folyó harcban. Minden szocialista tudja, hogy az adott körülmények között a legfontosabb teendő a mindenkire egyformán kötelező taktika meghatározása, mert az osztályharcnak a kialakult szakaszában nem lehet eltűrni, hogy a munkásság táborát minden kétséget kizárólag meg nem állapított harci formai kérdések részekre tagolják. Komoly megfontolás, az erőviszonyok mérlegelése, a munkásság forradalmi hangulatának elemzése alapján a kongresszusnak sikerült — hosszabb vita után — a taktika kérdését véglegesen elintézni. „Belátta a kongresszus, hogy vissza kell térni a tiszta marxizmushoz, mely a kérlelhetetlen osztályharc fegyverével kívánja a munkásság győzelmét kivívni és biztosítani. És ez az egyhangú lelkesedés, mellyel a munkásság csatlakozását kimondotta (a III. Internacionáléhoz V. L.), igazolta azt is, hogy ez a férfias és komoly elhatározás már régen ott égett a tömegek szívében és hogy a taktika megválasztásánál a munkásság óhaja teljesült" [63].

A pártkongresszust augusztus 17 és 18-án az erdélyi és bánáti szakszervezetek kongresszusa követte, napirendjének középpontjában a szakszervezeti mozgalom egész Romániára kiterjedő egyesítésével és központosításával. Ilyen vonatkozású határozata [64] lényegében a már korábban kikristályosodott elképzeléseknek volt a megfogalmazása, nevezetesen, hogy a pénzügyi jellegű problémák és ezekhez kapcsolódóan azok a különféle segélyezési módszerek, amelyek az idők folyamán az egyes országrészekben meghonosodtak, nem képezhetik akadályát az erők összefogásának annál is inkább, mert „a segélyezéseket teljesen új alapokra kell fektetni, a mai kor követelményeinek megfelelően" [65], valamint, hogy az egész országra kiterjedő szakszervezeti szövetségeket kell létrehozni, s országos szakszervezeti vezetőséget választani, ami a romániai munkásmozgalom jelentős megerősödését fogja eredményezni.

Az augusztusi kongresszust megelőzően, 1920. július 25-én zajlott le Kolozsváron az erdélyi és bánáti szocialista ifjúsági kongresszus, amelyik ugyancsak az országos ifjúsági mozgalmi egység kiteljesítése és a III. Internacionálé mellett foglalt állást [66].

Röviddel a három kolozsvári munkáskongresszus után, 1920. szeptember 19-én tartották meg Temesváron a bánáti szocialista párt- és szakszervezetek kongresszusát. Heves vita után — melyben a kommunista delegátusok jeleskedtek meggyőző érveléseikkel —, az eddigi vezetőség által kezdeményezett mérsékelt harci taktikát elvetették, akárcsak a még mindig megnyilvánuló és ható szeparatista tendenciákat. Mindkét kérdésben a baloldali, kommunista határozati javaslatot fogadták el, mely a Socialismul tudósítása szerint összegezve a következő volt : „A Végrehajtó Bizottságnak rögtön kapcsolatba kell lépnie a munkásmozgalom bukaresti központjával, hogy eljárjon a mozgalom sürgős egyesítése ügyében. Tesszük ezt azért, hogy az erők egyesítésével harcolhassunk a mai törvénytelenségek ellen és a holnapi szocialista Romániáért. Ugyanakkor a kongresszus kinyilvánítja, hogy a mozgalom taktikája a III. Internacionálé szellemének megfelelő kell legyen, amelyet a kiküldöttek lelkes éljenzéssel fogadtak" [67].

Az erdélyi szocialista munkásszervezetek említett kongresszusai a munkásmozgalom radikálizálódásának, a román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók megbonthatatlan harci szövetségének voltak ékesszóló megnyilvánulásai, félreérthetetlenül kifejezésre juttatva az erdélyi szervezett munkásságnak a romániai szocialista mozgalom egyesítésére irányuló elhatározását egy olyan összeforrott és erős párt keretében, amely képes lesz az egész ország munkásosztályát harcba vinni a kizsákmányolás és elnyomás ellen. 1920 nyarának munkáskongresszusai nyil-

vánvalóvá tették, hogy a pártszervezetek, a szakmai és ifjúsági szervezetek tömegei az ideológiai és politikai érettség olyan szintjére jutottak, ami elégséges szubjektív tényezőnek bizonyult egy új, kommunista párt alapjainak a lerakására.

Az 1918—1920 közötti nagy osztályharcoknak s főleg az ezek betetőzését képező 1920-as októberi általános sztrájknak [68] — mint a tőkés-földesuri kormány népellenes politikájával szembeni erélyes tiltakozást és ellenállást kifejező proletár harci formának — a tapasztalatai : a szervezésben és vezetésben erőteljesen felszínre került hiányosságok — a szocialista párt szervezeti felépítéséből, harci módszereiből, taktikai elgondolásaiból következően —, világosan megmutatták egy újtípusú, következetesen forradalmi, marxista-leninista párt mielőbbi létrehozásának a szükségességét. Elsősorban ebben áll az általános sztrájk nagy pozitívuma, ez teszi kudarca ellenére is munkásmozgalmunk egyik legjelentősebb eseményévé.

Az általános sztrájkot — a fokozódó hatósági terror ellenére is — az ideológiai-politikai tisztázódás folyamatának felgyorsulása követte. „... Az, hogy az általános sztrájk nem végződhetett győzelemmel, **nem a mi hibánk** — írta „A szocialista párt tagjainak egy csoportja" aláírással megjelent s a forradalmi munkásmozgalom feladatait taglaló kiáltvány. Mivel hiányzott a bátorságunk és szelidek, **túl szelidek voltunk,** pártunk bábpárt maradt, olyan párt, amelynek nem volt programja, taktikája, fegyelme, nem volt ereje, hogy forradalmi nevelésben részesítse a munkások nagy tömegeit. Mivel nem tudtuk idejében kikényszeríteni, hogy a párt csatlakozzék a III. Internacionáléhoz és kommunista párttá alakuljon, a párt képtelennek bizonyult arra, hogy nagy tömeget vezessen" [69]. Tudatában a munkásosztály hivatásának, az idézett kiáltvány szerkesztői a következőket hangsúlyozta : „Egy igazságtalan és rothadó világ ellen, egy új vilgért kell harcolnunk ... A munkásosztály diadaláért, a munkások, katonák és szegény parasztok uralmáért, **a proletárdiktatúráért** kell a harcot folytatnunk" [70].

Azok a véleménycserék, amelyek a szocialista párt szekcióiban napirenden voltak s elsősorban az ideiglenes bizottságokban helyet foglaló reformista beállítottságú vezetők, valamint a párt- és szakszervezetek tagsága közötti vitákban jelentkeztek a munkásmozgalom előtt álló feladatok, s ezek végrehajtási módozatainak a meghatározásában, a szocialista párt tömeges balratolódásához vezettek. Segítette ezt az általános sztrájk után felgyorsuló folyamatot, hogy a kommunista csoportok szervesebben kezdtek bekapcsolódni a szocialista párt balszárnyának a helyi bizottságok újjászervezéséért, összetételük megjavításáért folyó tevékeny-

ségbe, a forradalmi elemeknek a vezetőszervekbe való beválasztásával. Ebben a vonatkozásban jelentős szerep jutott a kommunista csoportok 1920 november 16-i országos tanácskozásának. A tanácskozáson elfogadott irányelvek az újtípusú párt megalakításának konkrét akciótervét tartalmazták [71] Újszempontú és rendkívüli fontosságú volt a kommunista párt létrehozásáért és a III. Internacionáléhoz való csatlakozásáért folytatott tevékenységet illetően annak az irányvonalnak a kidolgozása, mely szerint a kommunista csoportok feladata a szocialista párt balszárnyának a támogatása a kongresszus összehívásában és az egész pártnak kommunista párttá való átalakításában. A kommunista csoportok Központi Bizottságának erről szóló kiáltványa többek között az alábbiakat tartalmazta : „Az elkövetett hibákból le kell vonnunk a tanulságokat a jövőre nézve. Harcunk nem ért véget, meg kell erősítenünk helyzetünket, s meg kell javítanunk fegyvereinket. **A szocialista pártot erős kommunista párttá kell átalakítanunk.** Ki kell zárnunk sorainkból a gyávákat, az árulókat és az ingadozókat ... Mozgalmunk jövője, eszményeink, a világforradalom ügye azt követeli, hogy országunk öntudatos munkássága az egész világ forradalmi munkásságával együtt tagja legyen a Szakszervezetek Vörös Internacionáléjának és a III. Kommunista Internacionálénak és hogy kommunista pártba tömörüljön" [72].

1920 végén és 1921 első hónapjaiban a szocialista párt legfontosabb napirenden lévő problémája politikai és taktikai irányvételének meghatározása volt. A párt baloldali, forradalmi szárnya, együtt a kommunista csoportokkal állhatatos, nap mint nap folyó felvilágosító és meggyőző munkát végzett a reformizmus felszámolásáért és a kommunista párt létrehozásáért. A párt és szakszervezetek helyi szervezeteinek többségében — a szociáldemokrata mesterkedések és a hatósági terror ellenére is — a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás hivei kerültek fölénybe s az elvi, politikai ellentétek a bal- és jobboldal, valamint a centristák között egyre körvonalazottabb és élesebb formában jelentkeztek mind helyi, mind központi vezetőségi szinten.

1921. január 30-án összeült a Romániai Szocialista Párt és szakszervezetek Országos Tanácsa, melynek munkálatai február 3-ig tartottak. Erdélyből Bartha Károly, Iosif Ciser, Czárák János, Iuliu Dascal, Ion Flueraș, E. Gherman, Iosif Jumanca, L. Negru és Eugen Rozvan, a Bánátból Iosif Gabriel. Iosif Mayer és Latcu vettek részt a több mint 40 kiküldött tanácskozásán.

Az Országos Tanács munkálatainak elhatároló jelentősége volt a munkásosztály ideológiai, politikai és szervezeti tisztázódása szempontjából.

Három határozati javaslatot terjesztettek elő: egyiket a párt balszárnya, másikat a jobbszárnya, harmadikat pedig a centristák nyújtották be.

A balszárny határozati javaslata, mely a forradalmi harcok éveiben felhalmozódott tapasztalatok és a marxista-leninista tanítások alkalmazásának volt az eredménye, állásfoglalásának világos okfejtését tartalmazta. Rámutatva, hogy miként értelmezi a pártot a kommunista áramlat, a határozati javaslat az Országos Tanács 1920 októberében tartott gyűlésén megszavazott szervezeti szabályzat-tervezet első szakaszát idézi, mely szerint: „A Romániai Szocialista Párt célja a román proletariátust az osztályharc és a munkások nemzetközi szolidaritásának szellemében megszervezni, a politikai hatalom kivívására és a proletárdiktatúra alkalmazására a tanácsok rendszere révén, a termelőeszközök társadalmasítása érdekében, vagyis a munka kizsákmányolásán alapuló tőkés társadalomnak olyan társadalommá való átalakítása céljából, amelyben a munkát általános terv alapján mindenki bevonásával szervezik me“ [73]. A határozati javaslat értelmében ugyanebbe a szakaszba illeszkednek bele a Kommunista Internacionálé tézisei, határozatai és felvételi feltételei is és „megbízzák a központi bizottságot: a sajtó és a szóbeli közlés útján szorgalmazzák, hogy ezeket a téziseket, határozatokat és felvételi feltételeket a legközelebbi kongresszus elfogadja “[74].

A jobboldali szociáldemokraták már idejekorán felkészültek a baloldal elleni harcra. Ennek egyik megnyilvánulása volt az erdélyi küldöttek megválogatása az Országos Tanács konferenciájára. Az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt Végrehajtó Bizottsága — mely többségében jobboldali szociáldemokratákból tevődött össze — 1921. január 27-én visszavonta Eugen Rozvan mandátumát*, mivel nem értett egyet a Végrehajtó Bizottság opportunista takitkájával és a III. Internacionálé mellett foglalt állást, s helyébe Ion Flueraşt jelölte, aki viszont vállalta, hogy az Országos Tanácsban „az 1919. májusi program tiszteletbentartását“ fogja támogatni, valamint egy olyan vezető bizottság megválasztását, amelyik „vállalja, hogy semmiben sem fog eltérni a szóbanforgó programtól“. Mi több, a Végrehajtó Bizottságnak ez a gyűlése azt is elhatározta, hogy „mindazokat, akik nem fogják tiszteletben tartani a fentieket, távolítsák el a mozgalomból“ [75].

Az Országos Tanács konferenciáján a jobboldal azzal a követeléssel állott elő határozati javaslatában, hogy a szocialista pártot régi alapjai szerint szervezzék újjá s tevékenységében a fő hangsúlyt a reformak útján kivívott engedmények elérésére helyezze. A mozgalom nemzetközi szervezeti keretéül az amszterdami szakszervezeti Internacionálét jelölte meg, amelynek kifejezett célja a proletariátusnak a forradalmi útról való leté-

rítése volt. A jobboldali szociáldemokraták ádáz harcot folytattak, hogy nézeteiket ráerőszakolják a küldöttekre, elszigeteljék a kommunistákat vagy ha ez nem sikerül, megbontsák a párt politikai egységét. Ennek a gondolatmenetnek volt az egyik szószólója Ion Flueraş, aki a viták során arra a következtetésre jutott, hogy „... nem tűrhető tovább ez a szocialista-kommunista keveredés", s azokat, „akik nem akarják megérteni, hogy a régi ((szociáldemokrata V. L.) módszer szerint folytassák a munkát, távolítsák el" [76]. Iosif Jumanca viszont minden kertelés nélkül a pártszakadás mellett kardoskodott [77].

A centristák — kiknek soraiban az erdélyi küldöttek közül Bartha Károlyt és Iuliu Dascalt találjuk, s akik magukat egységes szocialistáknak titulálták — határozati javaslatukban „a szocialista párt számbeli és szellemi erejének a közös ellenséggel szembeni sértetlen megőrzése" mellett foglaltak állást, az 1919. májusi program alapján [78].

A beterjesztett három határozati javaslat közül a jobboldaléra 8-an, a centristákéra 12-en, a baloldaléra pedig 18-an szavaztak [79]. Ez az eredmény, amelyik a jobboldali szociáldemokrácia határozott vereségét és a centrista csoportosulás kisebbségbe szorulását jelentette, kétségtelen bizonyítéka volt, hogy a balszárny a szocialista párt nagy részét a maga oldalára állította és megnyerte a III. Internacionáléhoz való csatlakozás kimondására. A jobboldali szociáldemokrata küldöttek — összesen 8-an — elhagyták az Országos Tanács munkálatait, kijelentve, hogy kiléptek a pártból és ezentúl különállóan fognak tevékenykedni.

A szocialista párt vezetésében kialakult új erőviszonyok — kihatva a munkásmozgalom egészére — meggyorsították az események alakulását a marxista forradalmi párt létrehozásának irányába az egész szocialista pártnak kommunista párttá való átalakításával. A döntésre hivatott kongresszus időpontját 1921. május 8-ban jelölte meg az Országos Tanács konferenciája.

A jobboldali szociáldemokraták kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekeztek megtörni a munkásosztály harci egységét és a maguk oldalára állítani a párt- és szakszervezeteket. Ezeknek az akcióknak egyik legfőbb színtere éppen Erdélyben volt. Flueraş, Jumanca, Czárák, Ciser és más jobboldali vezetők a szocialista párt erdélyi Végrehajtó Bizottságának és a Szakszervezeti Tanácsnak 1921. február 6-án tartott együttes ülésén kijelentették, hogy továbbra is a régi, 1919. májusában kiadott szociáldemokrata program alapján állanak, hogy tudomásul veszik a Román Szociáldemokrácia ideiglenes Központi Bizottságának és a Szakszervezeti Irodának a létrehozását azokból a kiküldöttekből, akik az Országos Tanács konferenciáján a baloldallal ellentétes álláspontot képviseltek és kisebb-

ségben maradtak. Ezzel egyidőben a párt erdélyi sajtóorgánumain — a Desrobirea és a Küzdelem című lapokon — keresztül felszólították a szocialista szervezeteket, hogy tagadják meg a szocialista párt központi Végrehajtó Bizottságát és a szakszervezetek Országos Bizottságát. Sőt, bejelentették azoknak a párttagoknak vagy szervezeteknek a kizárását, akik ténykedésükben az 1919-es programtól eltértek vagy el fognak térni [80].

A szocialista párt és a szakszervezetek helyi szekcióinak küldöttei a jobboldali reformista vezetőknek a munkásság érdekeivel és akaratával ellentétes tevékenységére válaszolva, 1921. február 12-én Kolozsváron nagygyűlést tartottak, ahol újra állást foglaltak az 1920 augusztusában Kolozsváron tartott kongresszus határozata mellett — mely egyhangulag kimondta a III. Internacionáléhoz való csatlakozást —, s egy olyan vezetőséget választottak — a Romániai Szocialista Párt Erdélyi Ideiglenes Intéző Bizottsága elnevezéssel —, amely szoros kapcsolatban a szocialista párt központi Végrehajtó Bizottságával tartományi szinten vezette a kommunista párt megalakításáért folyó munkát. A nagygyűlés felhívással fordult Erdély munkásságához, melyben többek között az alábbiakat olvashatjuk: „Elvtársak! Jumanca, Flueraș és mindazok, akik közösséget vállalnak velük, tovább nem tagjai az erdélyi szocialista pártnak! Nincs joguk ennek a nevében beszélni! (Cenzurázva 10 sor). Tévedtek ezek az urak, mikor azt hitték, hogy a munkásság hosszabb időre tehetetlenségre van kárhoztatva és nem lesz mersze, hogy szemükbe mondja árulásukat. Csak a kicsinyes szelleműek kételkedhetnek a munkásság életrevalóságában. Az erdélyi munkásság egyhangulag megszakított minden kapcsolatot a volt vezetőséggel. A kolozsvári fémipari munkások, nyomdászok, bőripari, faipari, ruházati ipari, építőipari, festőmunkások, a magánalkalmazottak szakszervezetei, Brassó, Marosvásárhely, Nagyvárad egész munkássága, az összes vidéki pártlapok állásfoglaltak a bitorlókkal szemben és felszólítanak elszigetelésükre“ [81].

A temesvári Arbeiter Zeitung-ban már február 8-án megjelent a Bánáti Szocialista Párt kiáltványa, elítélve a jobboldali szociáldemokraták, köztük a bánáti munkások delegátusának, Iosif Mayernek a felelőtlen egységbontó eljárását, „aki ismerve a bánáti munkások álláspontját, mégis ellentétes törekvések szolgálatába állott“, s közli, hogy a munkásság ezeket a volt vezetőket a pártból kizártaknak tekinti [82].

A Romániai Szocialista Párt Erdélyi Ideiglenes Intéző Bizottsága — melynek tagjai George Rusu titkár, Alföldi János, Asztalos Sándor, Berger Aladár, Hajdú Lajos, Nagy Albert, Valer Pascu, Sándor Vilmos és Varga Gyula voltak — a pártban kialakult új erőviszonyokat képviselte, meg-

testesítve a baloldal uralmát a szocialista párt és szakszervezetek erdélyi szekcióinak a vezetésében is.

Erdély különböző központjaiban a munkásság döntő többségének a baloldal melletti állásfoglalását kifejezésre juttató gyűlések zajlottak le, tiltakozva a jobboldali szociáldemokrata vezetők egységbontó törekvései ellen és szolidaritásukról biztosítva az Ideiglenes Intéző Bizottságot. A marosvásárhelyi pártvezetőség és szakszervezeti tanács együttes ülése kijelentette, hogy a párt elveit megtagadó, a pártot elhagyó és új politikai pártot alapító személyeket nem tekinti többé pártvezetőségi, illetőleg szaktanácsi tagoknak, azokkal minden közösséget megtagad. Ezzel szemben „elismeri a kolozsvári csoportok kongresszushű tagjai által választott pártvezetőséget és szaktanácsot az erdélyi szocialista párt és szakszervezetek legfőbb ideiglenes szervéül s ezek határozatainak és útmutatásainak magát mindenben aláveti" [83]. A nagyváradi és szatmári munkásság nyilatkozata éles hangú ítéletet tartalmazott Flueraș és a többi jobboldali vezető ellen, kijelentve, hogy mivel letértek az osztályharc útjáról és megtagadták a III. Internacionáléhoz való csatlakozást, megszakítanak velük minden közösséget. „Mi veletek vagyunk a jövő küzdelmében!" — hangoztatta a nyilatkozat [84]. A kolozsvári famunkásoknak az Ideiglenes Intéző Bizottságot támogató határozata az alábbiakat tartalmazta: „Mi, a kolozsvári famunkások az egységről beszélőknek egyszersmindenkorra a következőket hozzuk tudomásukra: Dacára annak, hogy felhasználták a jelenlegi körülményeket, félre nem érthető módon kiáltjuk feléjük: hiábavaló volt minden! Minket a helyes útról nem lehet letéríteni, a mi egységünket nem lehet megcsonkítani. Mi megyünk az egyenes úton a többi proletárokkal és számon fogjuk kérni a demokrata uraktól az egyes elvtársak és egész sor szakmák ellen indított üldözést... Igenis elismerjük az Ideiglenes Intéző Bizottságot és egyben megbizzuk a kongresszus előkészítésével" [85].

Az Ideiglenes Intéző Bizottság irányításával a szocialista párt balszárnyának legtevékenyebb képviselői átfogó ideológiai propagandatevékenységet folytattak a szocialista mozgalom elméleti alapjainak, az újtípusú forradalmi pártot meghatározó principiumoknak a tisztázásáért, azoknak az elvi-gyakorlati problémáknak közérthető megmagyarázásáért, melyek a forradalmi szellemet képviselő balszárny és a reformizmus eszméit követő és védelmező jobboldali vezetők közötti áthidalhatatlan nézeteltérések szülői voltak. Tevékenység változatos eszközökkel és megnyilvánulási formák felhasználásával folyt, annak ellenére, hogy kibontakozásában lépten-nyomon a tőkés-földesúri hatóságok reakciós intézkedéseibe ütközött, s jelentős szerepet játszott a párt tagjainak forradalmi nevelésé-

ben, szervezésében és mozgósításában, a munkásmozgalom előtt álló legfontosabb feladat : a Román Kommunista Párt létrehozásában.

A tömegek politikai öntudatra ébredésének, a határozataik érvényrejuttatásának arányában szigetelődtek el a jobboldali szociáldemokrata vezetők, s veszítették el politikai és szervezeti befolyásukat. Maga a Küzdelem írta, hogy az Erdélyi Szociáldemokrata Párt vezetőségének a munkásokhoz szóló felhívásai, szervezeti útmutatásai, értekezleteinek határozatai, azok az intézkedések, melyeket a reformista párt és szakszervezeti szervek kiépítése és megerősítése érdekében hoztak, nem találtak kedvező visszhangra a munkásság körében, sőt az Erdélyi Szociáldemokrata Párt 1921. március 27-i értekezlete kapcsán a következő megállapítást teszi : „Tudjuk, hogy nem népszerű ez a munka, amelyre vállalkoztunk", s azt is beismeri, hogy alig néhányan voltak jelen [86].

A politikai-ideológiai és szervezeti tisztázódás meggyorsulása, amely elsősorban a szocialista pártban érvényesült, felölelte általánosságban a szakszervezeti mozgalmat is, miután a szakszervezeti szövetségek 1921 február 11—12-i országos konferenciája az osztályharc alapján álló szakszervezeti egység mellett döntött [87]. Szervezeti téren főleg abban állott, hogy a helyi bizottságokban a reformisták visszaszorultak a baloldali elemekkel szemben, akiket a lezajlott sztrájkok állítottak előtérbe és edzettek meg, politikai téren pedig azoknak az elveknek a felülkerekedésében, amelyek a munkásosztály élcsapatának, a kommunista párt megalakításának az irányába hatottak.

Fontos elhatárolódások történtek a kommunista principiumok értelmében az ifjúmunkás mozgalomban is. Az Erdélyi Infjúmunkás Szövetség és az ország többi részére kiterjedő Szocialista ifjúsági mozgalom szervezeti egyesítését célzó tevékenység a közös forradalmi ideológia termékeny talaján érvényesült. Ezt tükrözték az ifjúsági szervezetek 1921 tavaszán lezajlott tartományi konferenciáinak határozatai, amelyek a legteljesebb mértékben támogatták a romániai ifjúság marxista-leninista szervezetének a létrehozását az adott történelmi helyzet követelményeinek megfelelően [88].

Márciussal kezdődően megsokszorozódtak a szocialista párt kongresszusát közvetlenül előkészítő akciók. Ezek sorát a romániai kommunista csoportok 1921 március 3—6. között Iaşi-ban megtartott konferenciája nyitotta meg. Kritikailag elemezve a kommunista csoportoknak a szocialista mozgalom iránt tanusított magatartását, a konferencia legfőbb feladatként a kommunista párt megteremtését jelölte meg, mely egyedül alkalmas a munkásosztály országos méretű összefogására, a proletárdiktatúra megvalósításért folyó harc megszervezésére és vezetésére, s sza-

kítva azokkal a nézetekkel, amelyek csak a kommunista csoportok egyesülésén keresztül képzelték el a forradalmi párt létrehozását, felhívott a szocialista párt keretében folyó tevékenység hathatósabbá tételére s azoknak az erőknek a támogatására, amelyek az egész szocialista pártnak kommunista párttá való átalakulása irányában munkálkodtak.

A kongresszus napirendjének, a tárgyalásra kerülő legfontosabb programatikus dokumentumoknak, valamint a képviseleti normáknak az ismertetése után a párt valamennyi szervezetében élénk és termékeny, a politikai-iedológiai tisztázódás folyamatában elhatároló jelentőségű tevékenység bontakozott ki, egyrészt a kongresszusi anyagok megvitatása, másrészt a küldöttek megválasztása kapcsán, akik a kongresszuson a párttagok többségének akaratát kellett kifejezésre juttassák.

A pártszervezetek többsége azzal bízta meg küldötteit, hogy feltétlenül a III. Internacionáléhoz való csatlakozásra szavazzanak. Választottjaink — hangsúlyozta a Marosvölgyi Munkás — azzal a megelégedett tudattal indulnak Bukarestbe, hogy az erdélyi forradalmi munkásság egyöntetű követelése a munkásmozgalom országos szintű egyesítése [89]. A kolozsvári küldöttek „úgy utaztak el a kongresszusra, hogy a város összes kommunistái beleegyezésüket adták a III. Internacionáléhoz való csatlakozásukhoz" [90]. A brassói Világosság pedig a küldöttek kijelölése és feladatai kapcsán a következőket írta : „Menjünk a kongresszusra, nyújtsunk testvéri kezet az óromániai munkásságnak és mondjuk meg nekik őszintén és férfiasan : Testvérek... most eljöttünk : ismerjük meg egymást egyesítsük a szervezeteinket, tegyük erőssé és hatalmassá és közös akarattal vegyük fel a harcot a kapitalizmus ellen, egy új és szebb társadalomnak a megteremtéséért" [91].

Az erdélyi pártszervezetek 26 delegátust választottak. Aradról Báthory Géza, Alexandru Huschia és Gheorghe Pîncotan, a Bánátból Iosif Krebs, Magyari Lajos, Robert Reiter és Turzó Nándor, Brassóból Tiron Albani, Bartha Károly és Gheorghe Mamina, Fogarasról Gheorghe Vlad, Gyulafehérvárról Anton Banciu, Dumitru Ciumbrudean és Nicolae Cricoveanu, Kolozsvárról Alföldi István, Berger Aladár, Rozenberg Nándor, Eugen Rozvan, George Rusu, Alfred Rusch és Lazăr Ulici, Lugosról Iacob Schasek, Marosvásárhelyről Köblös Elek, Andor Şerban és Tóth Károly, a Marosvölgyéből Pavel Cătană, Nagybányáról Szabó Károly, a Zsilvölgyéből Schwartz Elek vett részt a kongresszuson. A 28 küldött 19 pártszekciót képviselt, mivel a felsorolt delegátusok egy része az említett helységeken kívül más városok vagy ipartelepek szocialista munkásainak a mandátumait is megkapta. Ugyanis azokban a helységekben a hatósági

terror miatt a jelölőgyűlések megtartására nem volt lehetőség. Ezek között találjuk Dést, Temesvárt, Szalárdot, Szatmárt, Tövist, Nagyváradot, Ratosnyát és Dédát. A kolozsvári George Rusu képviselete például a szatmári szocialista munkásság szavazatát. Ugyanakkor Berger Aladárnak négy helységből volt mandátuma. A kolozsvári munkások mellett Eugen Rozvant a nagyváradi szocialisták is megbízták képviseletükkel [92].

Az erdélyi és bánáti szocialista pártszervezetek delegátusai május 6. és 7. között egy előzetes tanácskozásra gyűltek össze Bukarestben, hogy meghallgassák és megvitassák az Ideiglenes Intéző Bizottság tevékenységéről szóló jelentést a párt kongresszusának tartományi szinten végzett előkészítését illetően. A George Rusu által előterjesztett jelentés vitája kapcsán Eugen Rozvan arra a konkluzióra jutott — megfogalmazva és kifejezve a baloldal törekvéseit —, hogy a romániai proletariátus egyetlen járható útja „az orosz nép által megjárt út", amely a Kommunista Internacionáléban kristályosodik ki „és amelyikhez nekünk is csatlakoznunk kell" [93]. Bartha Károly viszont a centristák nevében azt az álláspontot képviselte, hogy a Kommunista Internacionáléhoz kell csatlakozni ugyan, de azzal a fenntartással, hogy a csatlakozás 21 pontba összefoglalt feltételei ne legyenek kötelező érvényüek [94]. Végül is az erdélyi és bánáti küldöttek kongresszusi előkészítő konferenciája kinyilvánította megbízóik, a munkások nagy többségének forradalmi álláspontját a szocialista mozgalom jövőjét illetően és szilárd elhatározását, hogy minden támogatást megad a központi vezetőségnek a szocialista párt kommunista párttá való átalakítása érdekében [95].

★

A Román Kommunista Párt első, 1921. május 8-án Bukarestben összeült Kongresszusán a munkásosztály képviselőin keresztül kifejezésre juttatott szavazatok egy hosszú, szervezeti és elméleti tevékenységben gazdag történelmi szakasznak a lezárását jelezték, amelyben az előremutató álláspontok mind tisztábban, mind pontosabban kirajzolódnak, az erőfeszítések mindjobban egy célra irányultak : a román kommunisták pártjának a létrehozására. „A kommunista pártnak, a munkásosztály élcsapatának megalakulása a marxista-leninista ideológia alapján — állapította meg Nicolae Ceauşescu elvtárs — a romániai proletariátus történetének egyik legnagyobb jelentőségű mozzanatát képezte. Ezzel a forradalmi harc magasabb fokra emelkedett, erőteljesen fellendült a munkásmozgalom ideológiai, politikai tisztázódásának folyamata, a proletariátus és a nép más dolgozó tömegei osztályöntudatának fejlődése. A kommunista párt folytatva az évszázados harcot a társadalmi és nemzeti felszabadu-

lásért, folytatva a romániai munkás-szocialista mozgalom legjobb hagyományait az új történelmi körülmények között, híven képviseli a munkásosztály, az egész dolgozó nép érdekeit" [96].

A párt megalakításának gazdag történelmi jelentőségű eseményét a maga teljességében az eltelt 50 év határozza meg, a napjaink Romániájának a realitásai, a kommunista párt vezette dolgozó nép harcának és lendületes munkájának az eredményei.

JEGYZETEK

1. Socialismul, 1921 május 9
2. Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac (szerkesztésében). **Crearea Partidului Comunist Român**, Bukarest, 1971, 97—101.
3. Adevărul 1918 december 2/15.
4. Gh. Unc, C. Mocanu, **13 decembrie 1918**, Bukarest, 1968, 85 és köv.
5. Mihail Roller, **Studii și note științifice privind istoria Rimâniei**, Bukarest, 1956, 362 és köv.
6. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921** Bukarest, 1966, 153.
7. Ezek a következők voltak: Aninósza bányatelep, Arad Balázsfalva, Beszterce, Bégalaposnyak, Brassó, Déva, Egeres, Felek, Fogaras, Ferencfalva, Gyalár Gyulafehérvár, Homoródbene, Kolozsvár, Kristyor, Lóna, Lupény, Máramarossziget, Marosújvár, Móh, Nagyág, Nagyida, Nagyszeben, Óradna, Petrozsény, Piski, Segesvár, Sikula, Sterzahercisora, Szamosújvár, Szászpián, Szászváros, Szerdahely, Újradna, Vajdahunyad, Verespatak, Vulkán, Zernest (Adevărul, 1919 január 13/26, január 20/február 2).
8. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 157.
9. **Uo.**, 159.
10. **Uo.**
11. Erdélyi Munkás, 1919 február 1.
12. Népakarat 1919 október 11, november 12, Munkáslap, 1921 január 13.
13. Erdélyi Munkás, 1919 március 15.
14. **Uo.**, augusztus 16.
15. Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, **i.m.**, 191.
16. Szocialista pártszekciók voltak többek között: Bánfihunyadon, Brassóban, Déván, Désen, Gyulafehérváron, Fogarason, Kalánon, Kisilván, Kolozsváron, Kudzsiron, Lupényban, Maroshévizen, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Petrozsényben, Piskin, Szatmáron, Szászrégenben, Szászvárosban, Szebenben, Szilágysomlyón, Tordán, Tövisen, Vajdahunyadon, Vulkánban. **(Raportul Comitetului Executiv al Partidului Socialist din Ardeal și Banat despre activitatea din 1 ianuarie 1919, 30 iunie 1920**, supliment la Tribuna socialistă, nr. 32).
17. **Uo.**
18. Socialismul, 1920 február 22.
19. Tribuna socialistă, 1920 szeptember 19.
20. Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, **i.m.**, 192.
21. **Mișcarea sindicală din Ardeal 1918—1920**, Kolozsvár, é.n.
22. Munkáslap, 1920 február 21.
23. Tribuna socialistă, 1920 augusztus 29.

24. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, 1966, 166—167.
25. Adevărul, 1919 február 24/március 9, Socialismul, 1919 február 17/március 2.
26. Adevărul, 1919 február 24/március 9.
27. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 197.
28. Socialismul, 1919 május 20.
29. **Uo.**, május 23.
30. Erdélyi Munkás, 1919 május 17.
31. **Uo.**, május 24.
32. Die Volkswacht, 1919 május 31.
33. Adevărul, 1919 május 18.
34. **Uo.**, június 1.
35. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 204—205.
36. **Uo.**, 205.
37. **Calendarul muncii**, 1920, 57.
38. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 245.
39. Erdélyi Munkás, 1919 október 25.
40. Tribuna socialistă, 1919 október 23.
41. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 274.
42. Erdélyi Munkás, 1919 december 20.
43. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 277.
44. **Uo.**, 299—303.
45. Erdélyi Munkás, 1920 április 3.
46. **Uo.**, május 8.
47. **Uo.**, április 17.
48. **Uo.**, május 8.
49. **Uo.**, május 15.
50. **Uo.**, április 24.
51. **Uo.**, április 17.
52. **Uo.**, május 8.
53. **Uo.**, április 24.
54. Tribuna socialistă, 1920 július 25.
55. **Uo.**
56. Socialismul, 1920 április 16.
57. Erdélyi Népszava, 1920 augusztus 6.
58. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 477.
59. Erdélyi Munkás, 1920 augusztus 21.
60. Sicialismul, 1920 augusztus 20.
61. **Uo.**
62. Erdélyi Népszava, 1920 augusztus 18.
63. **Uo.**, augusztus 19.
64. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 485—486.
65. Erdélyi Munkás, 1919 március 19.
66. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 311—312.
67. Socialismul, 1920 szeptember 27.
68. **Greva generală din România — 1920**, Bukarest, 1970.
69. **Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921**, Bukarest, 1966, 537—538.
70. Uo., 537.
71. Uo., 546—556.
72. Uo., 558 és 560.

73. Uo., 567.
74. Uo.
* Ennek ellenére Eugen Rozvan részt vett az Országos Tanács munkálatain.
75. Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. nr. 15, dosar Nr. 1226, mapa IV, fila 46—51.
76. Socialismul, 1921 február 3.
77. Uo.
78. **Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921,** Bukarest, 1966, 571—576.
79. Socialismul, 1921 február 5.
80. Küzdelem, 1921 február 8.
81. Socialismul, 1921 március 11.
82. Arbeiter Zeitung, 1921 február 8.
83. Marosvölgyi Munkás, 1921 február 20.
84. Fáklya, 1921 március 25.
85. Uo.
86. Küzdelem, 1921 április 1.
87. **Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921,** Bukarest, 1966, 586—588.
88. Socialismul, 1921 március 1 és április 13.
89. Marosvölgyi Munkás, 1921 április 24.
90. Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. nr. 96, dosar nr. 210, filele 1—2.
91. Világosság, 1921 május 4.
92. Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 86, dosar nr. 194, fila 4; A. Deac, Fl. Dragne, **Lucrările Congresului I al Partidului Comunist Român,** în Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., nr. 2—3/1966.
93. Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1. anul 1921, mapa 22.
94. Uo.
95. Socialismul, 1921 május 13; Fáklya, 1921 május 10, 11.
96. Nicolae Ceauşescu, **România a szocialista építés kiteljesítése útján, I. kötet,** Bukarest, 1968, 356—357.

A SEPSISZENTGYÖRGYI TEXTILMUNKÁSOK 1929 ÉVI SZTRÁJKJA

GAZDA LÁSZLÓ

Sepsiszentgyörgy már a mult század közepén jelentős céhközpont volt. Azonban a századforduló évéig nem tett szert jelentős gyáriparra. Igaz, létesültek igéretes gyárkezdemények már az 1850-es évektől, egyik sem tudott kifejlődni. A kor nem kedvezett az ilyen kisipari magánvállalkozásoknak.

A sepsiszentgyörgyi textilgyár története 1880-ban kezdődött, amikor az 1878-tól működő szövészeti tanműhelynek érkező megrendeléseken felbuzdulva a helyi tőkések megalakították az Első Székely Szövőgyár Részvénytársaságot. A kezdetben csak 20 munkást foglalkoztató üzemet 1891—92-ben újabb tőkebefektetéssel fejlesztették. Ez azonban nem hozta meg a várt nagy hasznot. Nem tudta felvenni a versenyt a külföldi tőke konkurrenciájával. Eladósodott, majd a századfordulón Klinger Henrik bécsi nagykereskedő kaparintotta meg, aki előbb bérelte, majd 1904 november 15-én megvásárolta. Az osztrák tőkések kezén a gyár gyorsan kezdett fejlődni. 1911-ben már 200 szövőszék működött, fonalfestődét és szövet kikészítő részleget szereltek fel.

1914-ig a századeleji 50—55-ről 382-re nőtt a munkáslétszám. A mintegy 1000 munkást foglalkoztató dohánygyár mellett a város második nagy üzemévé nőtt. Ezt a fejlődést a világháború és az azt követő nehéz gazdasági viszonyok akasztották meg, de nem sokáig. A 20-as évek végén ismét fellendülőben van. 1928 március 19-én egy újabb fejlődési periódus előtt áll. 231 szövőszéket működtetett és 500 munkást foglalkoztatott. Bővi-

tették a szövődét, újabb 100 szövőszék felszerelését tervezték, amikor a válság jelei mutatkoztak. Általános volt a drágaság. A gyár vezetősége mégis a munkásoknak járó juttatások megvonásával akarta pótolni a válság okozta veszteségeket. Ez a munkásokat nagyon elkeserítette.

A válság következtében kirobbant nagy munkásmegmozdulások még csak 1929 második felében kezdődtek. De az ország munkássága már tavasszal szervezkedett, készült a tőkésekkel vívott nagy összecsapásokra (augusztusi lupényi sztrájk stb.).

Sepsiszentgyörgyön már a századelő több munkásmegmozdulást sorakoztatott fel. 1904-ben és 1920-ban a nyomdászok, 1905-ben a kőművesek, 1919-ben és 1926-ban a dohánygyári munkások sztrájkoltak. Résztvettek két általános sztrájkban. 1904-ben a vasutasok, majd 1920-ban a város összes üzemeiben tagadták meg a munkafelvételt.

A textilgyári dolgozók már 1911 április 12—21. közt 10 napi sztrájkban szereztek érvényt követeléseiknek.

★

A továbbiakban részletes leírását adom az 1929 évi eseményeknek és a sztrájk előzményeinek, amely városunk legnagyobb munkásmegmozdulása volt.

1925 április 1-én a kollektív munkaszerződés lejárt. A textilgyár igazgatósága hivatkozva a gazdasági válságra, nem volt hajlandó azt meghosszabbítani. Meg akarta vonni a munkásoktól az addig élvezett textilárú és fa juttatásokat. Meghívta küldötteiket, hogy még április hónap folyamán jelentkezzenek egy újabb kollektív szerződés megkötése céljából. A munkások nem vették tudomásul a kollektív szerződés felmondását. A régi vezetőséget, Bogdán Sándort, Sztojka Dénest és Botos Józsefet leváltották, mert véleményük szerint nem képviselték következetesen a munkások érdekeit. Sok kérdésben azonosították magukat az igazgatóság véleményével. Az új vezetőségbe beválasztották Magyarósi Sándort, Mihály Istvánt, Székely Árpádot, Bokor Istvánt, Gál Józsefet, Hatházi Albert, Hatházi Gyula, Balázs Mózesné, Lovász Sándorné, Biszok Juliánna és Biszok Józsefné munkásokat.

Április 7-én a gyár dolgozói nagygyűlést szerveztek a textilgyári szakszervezet megalakítása céljából. A gyűlést a főispán engedélyezte, de utasította a rendőrséget, hogy tegyenek meg minden intézkedést a rend fenntartása érdekében. A tőkésrendszert védő hatóságok jelentéseiből megismerjük a sztrájkot megelőző tömeghangulatot és a szociáldemokrata szakszervezetek hibáit. A redőrfönök is és az államvédelmi hivatal főnöke is főispáni feliratban számoltak be a gyűlés lefolyásáról. Előbbi

600—700, utóbbi 5—600 résztvevőt jelentett. A gyűlést Bartha Károly, a brassói bőr- és ruházati szakszervezet kiküldötte nyitotta meg. Mihály István, a Klinger-gyári dolgozók alelnöke a munkások szomorú helyzetét ecsetelte. Kérdésére : Akarnak-e a gyár dolgozói szakszervezetbe tömörülni, igennel válaszoltak. Az ideiglenes szakszervezeti tanács megválasztásakor a teremben nagy zavar támadt. Vass György asztalos a megválasztott Mihály István személye ellen agitált, aki szerinte „polgári eszméket táplál". Sztroja György, a kolozsvári szakszervezeti központ kiküldötte ismertette a szakszervezetek célkitüzéseit és felhívta a dolgozókat, hogy lépjenek be ebbe a törvényesen működő, az állam által is elismert, a munkások érdekeit védő szervezetbe. Bende Margit, a dohánygyári szakszervezet alelnökének hozzászólása osztálygyűlölettől áthatott és provokációkat tartalmazó volt. A gyűlést vezető Bartha Károly megvonta tőle a szót, amit azzal indokolt, hogy eltelt az idő. Bartha záróbeszédében kommunista ellenes szólamokat hangoztatott, óvta a munkásokat a „provokátoroktól". Erre a terembe újabb incidens következett : Vass asztalos követelte, hogy vonja vissza a kommunista gyalázó szavait, mert ők becsületes munkások. A rendőrfőnök jelentése szerint a hatóság ürítette ki a termet, a sziguránca főnök szerint a munkások csendben távoztak. Vass György és Bende Margit ellen a gyűlés után eljárás indult.

Az április 21-iki gyűlést, amelyre 400-an gyűltek össze, már Magyarósi Sándor, az új szakszervezet elnöke vezette. Résztvett Rusu Simion, a brassói munkásszakszervezetek titkára is, aki felhívást intézett a munkásokhoz, hogy lépjen be a szakszervezetbe, amelynek, mint beszédéből kitűnt, mindaddig csak 100 tagja volt. Engedélyezték a gyáron kívüli dolgozók belépését is ebbe a csoportba. Elhatározták, hogy a május 1-i ünnepség bevételét a szakszervezeti iroda butorzatának a céljaira fordítják, amelyet az Eminescu (Iskola) utca 24 szám alatti házban létesítettek.

A május 1-i ünnepséget a dohánygyári munkások március 10-én megalakult szakszervezete kezdeményezte. Nagy Viktor április 27-én kelt kérésére válaszolva a főispán 29-én közölte, hogy engedélyezi az ünnepélyt a tervezett felvonulás nélkül. Ugyanakkor tájékoztatta a rendőrséget, hogy nem engedélyezett semmiféle tüntetést és tegyék meg a szükséges intézkedéseket. A nagygyűlésen a Marseilles eléneklését, munkásdalokat, szavalatokat és május 1-ét méltató beszédeket terveztek.

A rendőrfőnök jelentette a főispánnak, hogy a helyi dohánygyári, építőipari (és textil) szakszervezetek ünnepe május 1-én 9—12 óráig a város dísztermében teljes rendben folyt le. 5—600-an vettek részt, nem kíséreltek meg semmiféle tüntetést. Azután a munkások egyrésze 2—300-an a Kolcza kertben folytatták az összejövetelt.

A szövőgyári munkások április 29-én kollektív szerződés-tervezetet kézbesítettek a gyár igazgatóságának. Felírtak a Brassói Munkafelügyelőséghez is, amely május 25-ig eredménytelenül folytatta a békéltető tárgyalásokat. Május 10-én a főispán engedélyezével újabb gyűlés színhelye volt a Kolcza kert helyisége. A rendőrfőnök tájékoztatta a főispánt a gyűlés lefolyásáról. Magyarósi Sándor közölte az összegyűlt munkásokkal a gyár vezetőségének azt az újabb intézkedését, hogy május 18-tól felmondtak a 44 éjszakai munkásnak. Véleménye szerint ez egy újabb sakkhúzás a gyár vezetősége részéről, amelynek célja a most alakult szakszervezet beszüntetése.

Bejelentette, hogy amennyiben a munkásokat nem fogadják vissza, május 18-tól senki sem fog dolgozni a gyárban, kimondják a sztrájkot. Közölte, hogy a Munkaügyi Minisztérium megbizottjával együtt vitatják meg a munkások által benyujtott kollektív szerződés tervezetét. A következő nap, május 11. reggelén az Eminescu utca 42. szám alatti udvaron láncait törő munkást ábrázoló plakát megjelenéséről tudósították a főispánt. Május 13-án a rendőrfőnök jelentette a főispánnak, hogy Richard Schmidt technikai igazgató és a munkások közt lefolyt tárgyalások semmi eredményre nem vezettek. A munkások követelése 14 millió lej kiadástöbbletet jelentene a gyárnak, amit nem tudnak kielégíteni akkor sem, ha kénytelen volna bezárni kapuit. Reméli, hogy a munkások a régi feltételek mellett is a munkahelyükön maradnak.

Május 19-én a rendőrfőnök azt jelentette, hogy 44 éjszakai munkást szabadságoltak a következő indokolással : „A gyár nem tudja értékesíteni termékeiket, az üzletek tele vannak áruval, amelynek értéke 10 milliókra emelkedik. Kénytelen volt egyelőre a gyárban bevezetett éjszakai munkát beszüntetni. Nem vezettek eredményre a május 22-re kitűzött tárgyalások sem.

A Székely Nép május 26-i, vasárnapi száma arról tudósított, hogy „a helyi Klinger szövőgyár munkásai május 23 óta sztrájkban vannak és a szövőgyár üzeme szünetel... A munkások a lejárt kollektív szerződésekben biztosított munkabérekkel nem voltak megelégedve, béremelést, valamint a családi pótlék megszüntetését követelték s minthogy ezekben a kérdésekben a munkaügyi inspektor közvetítése dacára sem jött létre megegyezés, csütörtökön reggel már nem mentek munkába, s azóta a gyár működése is szünetel“.

A Székely Nép május 30-i száma terjedelmes cikket közöl : A Klinger szövőgyár munkásai sztrájkjának háttere címen. „A sztrájk áll és a felek között a tárgyalások teljesen megszakadtak“. Azután néhány sta-

tisztikai adattal szemlélteti a munkások nyomorúságos gazdasági helyzetét A legkisebb fizetésűek mindössze 932 leit keresnek havonta, ha a foglalkozásuk szimbólumaként kapott vásznat forgalmi áron tudják értékesíteni. Az elsőosztályú munkások havi jövedelme 2160 lei volt. Ehhez járultak a különböző pótlékok : tűzifa, ha legalább 5 éve dolgozott a gyárba, családi pótlék, amelyben mindössze mintegy 80 munkás részesült és családosoknak 6, magánosoknak évi 3 méter törölköző. Szakmunkások, ha munkaerejüket jobban kihasználják és olyan anyaggal dolgoznak, hogy megfeszített munkájuk eredményeként többletmunka keletkezik, még megkereshetnek havonta átlagosan 3—400 leit.

A következő számban a Klinger gyár igazgatóságának még terjedelmesebb válaszcikkét közölték, cáfolni igyekezve a munkások szemszögéből közölt írást, azonban feleslegesnek tartom érveiknek a felsorolását.

A rendőrfőnök főispánnak szóló jelentéséből tudunk a sztrájkoló munkások május 31-én délután 2 órakor a Kolcza kertben tartott gyűléséről, amelyen 300 munkás vett részt. Magyarósi Sándor ismertette a szakszervezeti vezetőség és a munkásbizalmiak határozatát : „Egy sztrájkoló se vegye fel a munkát egyéni szerződés alapján, mert a cél kollektív szerződés megkötése. Elhatározták továbbá, „a szakszervezeti alapból a legrászorultabb munkások segítését". Tájékoztatta a munkásokat a június 2-re, a színház termében kitűzendő közgyűlésről.

A dohánygyári szakszervezet elnökének, Nagy Viktornak kérésére a főispán engedélyezte a városi díszteremben egy nagy gyűlés megtartását, értesítette a rendőrséget, hogy rendeljen ki megfelelő őrséget és biztosítsák a közrend fenntartását.

A rendőrfőnök május 31-én részletesen tájékoztatta a főispánt ennek a nagy szimpátiatüntetésnek a lefolyásáról, amely egyúttal a szociáldemokrata párt sepsiszentgyörgyi szervezetének alakuló gyűlése is volt. Körülbelül 1000 munkás vett részt ezen az összejövetelen, amelyet Nagy Viktor nyitott meg. Rusu Simion, a brassói munkásszakszervezet titkára a sztrájk folytatására buzdította a szövőgyáriakat. Bejelentette azt az intézkedést, hogy a más szakszervezetek is segítik anyagilag a sztrájkolókat, óhajtott céljuk megvalósítása érdekében. Bruder, a kolozsvári munkásszakszervezet kiküldöttje is biztosította a sztrájkolókat az összes szakszervezetek segítségéről, hogy ne legyenek kénytelenek nyomorúságos bérért ismét leigáztatni magukat. Megbírálta a Székely Nép című lapot, amely ahelyett, hogy megmutatta volna a sztrájkoló munkások síralmas helyzetét, a kapitalisták érdekeit képviselő reklámcikket közölt. Dr. Lucian, a szoc. dem. párt kiküldötte hangsúlyozta, hogy először fejtheti

ki pártjának álláspontját ilyen népes hallgatóság előtt a Székelyföldön. A gyűlés végén megválasztották a Szociáldemokrata Párt 12 tagból álló vezetőtanácsát. A gyűlés berekesztése után 150 személy az Őrkő alá vonult, ahol Váradi József és Bartalis Ferenc sírján helyeztek el virágcsokrot. Itt is rövid beszéd hangzott el, a szocializmus eszméje győzelméről.

Június elején a Klinger gyár igazgatósága feliratban kereste meg a főispánt. Közölte, hogy mivel május 1-től közte és a munkások közt minden kötelezettség megszünt, június 4-től befejeztek bármiféle tevékenységet a gyárban. Bejelentette abbeli szándékát, hogy új munkásokat akar alkalmazni a gyárban, hogy a munkát újra megkezdjék. Ugyancsak közli, hogy az itteni munkások keresete mindig meghaladta más városok hasonló munkásainak jövedelmét.

Június 8-án a rendőrfőnök újabb jelentésben tájékoztatta a főispánt a dolgozók 7-i gyűléséről. A Kolcza kertben 450 munkás gyűlt össze. Felszólaltak Magyarósi Sándor és Sztrója György, a brassói Textilszakszervezet titkára. Tájékoztatták a sztrájkoló munkásokat arról, hogy a gyár képviselői tárgyalási napot tűznek ki június 11-re, megbeszélni a sztrájk lecsendesítésének feltételeit.

Az utolsó nap a főispánhoz felrendelték a sztrájkbizottságot, ahol a brassói szakszervezeti kiküldött is — aki közben az igazgatósággal megegyezett — kijelentette, hogy a sztrájk folytatása kilátástalan. Javasolta, hogy a gyáros feltételeit fogadják el és vegyék fel a munkát. A munkások megbizottai hajthatatlanok maradtak, az igazgatóság látva ezt, tárgyalásokba bocsátkozott velük s éjjel 1 órára megkötötték az új kollektív szerződést.

Június 13-án jelenti a rendőrfőnök a főispánnak, hogy a helyi Klinger gyár igazgatósága elfogadott 10-20 százalékos fizetésemelést, az 550 sztrájkoló munkásnak, s ma reggel 6 órakor végetért a sztrájk és a dolgozók felvették a munkát.

Az új kollektív szerződés biztosította a már említett béremelésen kívül a napi 8 órai munkaidőt. A késésért levont fizetés nem haladhatta meg a napibér 1/10 részét. Felmondási időben joguk volt napi 4 órát dolgozni, a fennmaradt időt munkakeresésre fordíthatták. Biztosította a dolgozóknak járó fizetéses szabadságot, ami 1—3 szolgálati év után 7 nap, 3—5 után 10 nap, 5—10 év után 14 nap, majd 10 évtől felfelé évenként 1—1 nappal nőtt maximálisan 30 napig. A május 1-i munkaszünetet rendes díjjal fizették. A gépészeti, a melléküzemrészek munkásai, a kikészítő és a festőben dolgozók jogosultak évente két rend munkaruhára, a munkásnők és a textiliparban dolgozó férfiak évi két rend ujass kötényre.

Az első túlórára 50 százalékos, a többire 100 százalékos pótdíjat fizettek. Kimondta a munkások előléptetésének fokozatait is. Akik első évben harmadosztályú dolgozók, másodikban mint II. osztályúak, két év szolgálati idő után már elsőosztályú munkásnak számították. Igen lényeges kitétele volt az új munkaszerződésnek, hogy a bérmozgalom, vagy szervezkedésből kifolyólag egy munkás sem bocsátható el. A munkások által választott bizalmiakat az igazgatóság elismerte. Kötelezte továbbá a gyárat munkáslakások építésére, ahol ingyen lakhatnak és olyan intézkedések megtételére, amelyek a munkás egészségét védik.

A sepsiszentgyörgyi textilmunkások sztrájkja a dolgozók fényes győzelmével végződött. Hiába volt a gyár igazgatóságának és a hatóságoknak minden mesterkedése. A munkások sorai közt nem akadtak sztrájktörők. (Csak néhány karbantartó munkás tevékenykedett május 4-ig a sztrájkbizottság engedélyével.) Mivel kereken három hétig (21 napig) kitartottak a végső győzelemig, ez a sztrájk a felszabadulás előtti sepsiszentgyörgyi munkásmozgalom legdicsőségesebb eseménye volt. Bizonyítja, hogy a munkások osztályöntudata magas fokra jutott. Egyes haladó gondolkozású dolgozók már 1929-ben megértek a kommunizmus eszméinek befogadására Sepsiszentgyörgyön, amelyet az elkövetkezendő időszak eseményei is bizonyítottak.

CONFLICTELE COLECTIVE DE MUNCĂ DE LA FABRICA DE ŢESĂTURI ŞI INDUSTRIE CASNICA „HENRY KLINGER", DIN ORAŞUL SF. GHEORGHE, DIN ANII 1931 ŞI 1932

IOAN MÎNDREA şi ŞTEFAN MIKLÓS

Criza economică din anii 1929—1933, dezlănţuită cu extremă duritate, a prins în vîltoarea ei şi România, atingîndu-i aproape toate compartimentele vieţii economice în proporţii alarmante [1].

Ducînd o politică antipopulară de ieşire din criză prin aruncarea greutăţilor asupra maselor populare, clasele dominante au luat o serie de măsuri pentru a-şi menţine profiturile neatinse, dezlănţuind în acest scop o intensă ofensivă asupra nivelului de trai al oamenilor muncii. Au devenit foarte frecvente o serie de fenomene ca : concedieri masive de muncitori, scăderea sistematică a salariilor, ziua de lucru în majoritatea cazurilor prelungită, sporirea impozitelor şi taxelor de tot felul [2].

Ca urmare a adîncirii contradicţiilor sociale, a înrăutăţirii situaţiei maselor largi populare, s-au desfăşurat în perioada crizei economice, sub conducerea nemijlocită a partidului comunist, mari lupte revoluţionare [3]. În bătăliile de clasă purtate între anii 1929—1933 — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — „clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist, s-a afirmat cu putere pe arena istoriei ca cea mai înaintată forţă a societăţii româneşti, avangarda luptei întregului popor împotriva pericolului fascist, pentru democraţie, independenţă naţională" [4].

Arma cea mai eficace în cadrul diverselor forme şi mijloace de luptă ale proletariatului îndrumat de partid, continuă să fie greva, căreia i s-au adăugat şi alte forme ale luptei de clasă printre care au fost şi conflictele colective de muncă din întreprinderi [5]. De obicei conflictele de

muncă erau strîns legate de modul în care erau „respectate" contractele dintre muncitori și patroni, de felul în care „legile muncii în vigoare" erau puse în aplicare.

Statul burghez a fost nevoit să adopte în fața procesului crescînd de formare și organizare a proletariatului, o legislație a muncii, care reprezenta „un instrument" de reglementare a relațiilor dintre proletariat și patronat. Adoptarea și dezvoltarea legislației muncii, care cuprindea și contractul colectiv, a fost legată nemijlocit de apariția și extinderea relațiilor de producție capitaliste, de nașterea și creșterea numerică a proletariatului și de intensificarea luptei revoluționare a maselor[6]. Dar, această legislație a muncii aveau un pronunțat caracter de clasă, era în mare parte demagogică și contradictorie[7]. Cu toate acestea, legile muncii și îndeosebi legea contractului colectiv, fiind singurul mijloc legal de reglementare a relațiilor de muncă în întreprinderile capitaliste, au fost întotdeauna invocate de muncitori în timpul conflictelor lor cu patronii.

În perioada crizei economice, clasele dominante nereușind să împiedice legiferarea contractului colectiv de muncă, au căutat prin toate mijloacele să frîneze aplicarea prevederilor democratice ale legii[8]. Acest fapt a determinat intense acțiuni revoluționare ale proletariatului, pentru adoptarea și aplicarea contractelor colective. În vederea impunerii acestui deziderat s-au desfășurat mari acțiuni de clasă. Proletariatul cerea insistent, încetarea politicii antipopulare de aruncare a efectelor crizei asupra maselor, sistarea „curbelor de sacrificiu"[9].

Trebuie menționat faptul că, în anii i1929—1933, clasa muncitoare din România, prin luptă revoluționară a reușit să impună 1209 contracte colective de muncă, în 4947 de întreprinderi, acțiune la care au luat parte 335 055 salariați [10].

În cadrul acestor lupte, un rol important l-au avut comuniștii, care prin intermediul sindicatelor au mobilizat și îndemnat pe muncitori să ceară Inspectoratelor muncii purtarea tratativelor cu patronii și încheierea unor contracte colective cu cîștig de cauză pentru muncitori. Foarte semnificativ în acest sens este apelul C.C. al P.C.R. din noiembrie 1931, către comitetele de partid regionale și locale, care îndemna pe comuniști la acțiuni hotărîte, în cadrul luptelor zilnice, pentru a-i salva pe muncitori din ghearele mizeriei și foametei [11].

Consecințele dezastruoase ale crizei economice din anii 1929—1933 au fost simțite din plin de oamenii muncii din orașul Sf. Gheorghe. Ziarul local „Székely Nép" din iunie 1931, arată că „Criza economică în

permanentă creştere se manifestă în proporţii din ce în ce mai mari şi efectele sale negative se simt şi în oraşul nostru" [12]. Într-adevăr şi aici, şomajul, curbele de sacrificiu, concedierile au contribuit la adîncirea stării de mizerie în rîndul populaţiei nevoiaşe [13]. Urmările acestor fenomene au produs puternice nemulţumiri în rîndul maselor muncitoare, care s-au materializat în continue lupte revoluţionare.

La fabrica de ţesături şi industrie casnică „Henry Klinger" din oraşul Sf. Gheorghe, au avut loc în anii 1931 şi 1932, repetate conflicte colective de muncă între muncitori şi patroni; ele apar ca mijloace de luptă ale lucrătorilor împotriva ofensivei patronale de a reduce continuu salariile şi de a mări durata zilei de lucru [14]. Aceste acţiuni, nu apar ca un fenomen izolat, ci se integrează organic în rîndul luptelor muncitorilor din oraşul Sf. Gheorghe şi a celorlalte categorii de oameni ai muncii împotriva intensificării exploatării şi a măsurilor teroriste. Tot în această perioadă, au avut loc conflicte colective de muncă între patronii restaurantelor din oraşul Sf. Gheorghe şi ospătari (chelneri), reprezentaţi prin sindicatul Uniunii angajaţilor din industria ospitalieră — grupa Braşov [15]. De asemenea, au avut loc numeroase adunări muncitoreşti, la care s-a înfierat tendinţa guvernului de a arunca greutăţile crizei pe seama oamenilor muncii. Astfel, la adunarea din 22 februarie 1931, muncitorii au criticat — relatează ziarul „Székely Nép", din februarie 1931 — „procedura guvernului de a impune impozitele de sacrificiu pe funcţionari, pe acei muncitori, a căror salarii nu sînt îndeajuns pentru cele necesare" [16]. Printre acţiunile majore ale proletariatului din această localitate, împotriva ofensivei patronale, se înscrie şi greva muncitorilor tipografi, de la tipografia „Patria", din iunie 1931 [17].

La fabrica de ţesături şi industrie casnică „Henry Klinger", instituţie capitalistă înzestrată în 1931 cu 355 războaie mecanice, lucrau în acel an 516 salariaţi, din care 449 muncitori şi 67 funcţionari, iar în anul 1932, lucrau 508 salariaţi, din care 442 muncitori şi 66 funcţionari. Din totalul muncitorilor angajaţi la această fabrică, mai mult de jumătate erau femei, care constituiau o mînă de lucru ieftină şi mai inofensivă în cazuri de conflicte de muncă între lucrători şi patroni [18].

Conflictul de muncă s-a declanşat la această fabrică, ca urmare a rezilierii de către patroni, în ianuarie 1931, a contractului colectiv, încheiat cu muncitorii la 28 martie 1930, cu scopul de a putea ajunge la o nouă convenţie de muncă, care să conţină o reducere a salariului muncitorilor.

Tratativele purtate de direcţiunea fabricii direct cu muncitorii au eşuat, fapt ce determină conducerea acestei instituţii să ceară interven-

ția Inspectoratului Muncii din Brașov, pentru aplanarea conflictului de muncă și salarizare [19]. Refuzul muncitorilor de la fabrica „Henry Klinger" de a accepta măsura de reducere a salariilor, denotă faptul că aceștia erau hotărîți să se apere în fața abuzurilor și bunului plac al patronilor de a modifica înțelegerea cu privire la condițiile de muncă și salarizare.

Inspectoratul Muncii din Brașov, ca urmare a solicitării direcțiunii fabricii „Henry Klinger" de a interveni pentru stingerea conflictului de muncă de la această instituție, adresează atît direcțiunii fabricii, cît și muncitorilor citați, prin care înștiințează părțile în conflict să trimită reprezentanți la tratativele de conciliere fixate pentru ziua de 4 martie 1931 [20]. Cei 358 de muncitori participanți la conflict, investesc o delegație compusă din opt persoane, să-i reprezinte la tratativele cu patronii. Din delegație făceau parte muncitorii : Sándor Iosif, Katona Elisabeta, Kresztes Józsefné, Szabó Ioan, Czintos Andrei, Szép Márton, Téglás Andrei și Demeter Rozália. Patronii trimit să-i reprezinte la tratativele cu muncitorii, pe W. Gust, secretarul Uniunii industriașilor din Brașov [21].

În ziua de 4 martie 1931, la sediul fabricii „Henry Klinger", în prezența inspectorului șef al Inspectoratului Muncii Brașov, au început tratativele pentru aplanarea conflictului de muncă și salarizare. La discuții au participat din partea muncitorilor, delegația celor opt și încă trei lucrători cu drept de asistență, iar din partea patronilor delegatul întreprinderii W. Gust, directorii E. Montag și R. Schmidt. De remarcat faptul că printre reprezentanții muncitorilor erau și membrii ai Sindicatului lucrătorilor din industria textilă din oraóul Sf. Gheorghe. La fabrica „Henry Klinger" majoritatea salariaților erau sindicalizați [22].

Apărători ai intereselor capitaliștilor, reprezentanții patronului au condiționat încheierea unui nou contract colectiv cu muncitorii fabricii, de aplicarea unei reduceri a salariului lucrătorilor în proporție de : 10% dacă se lucra 4 zile săptămînal, 11% dacă se lucra 5 zile și 12% dacă se lucra 6 zile pe săptămînă. Reducerea salariului lucrătorilor era chipurile „motivată" de faptul că și prețurile pieții la articolele alimentare, textile, încălțăminte etc., au scăzut mult în timpul crizei, iar în magazinele fabricii sînt stocuri masive de marfă, fără a putea fi vîndută [23].

Din această poziție reiese clar caracterul abuziv, inuman, al măsurilor luate de patroni, cu sprijinul statului, pentru a-și salva capitalurile neatinse de efectele crizei.

Pentru muncitorii de la fabrica „Henry Klinger", contractul colectiv de muncă constituia un instrument de luptă pentru ușurarea condițiilor

lor de muncă și de viață, motiv pentru care, delegația muncitorilor la tratativele de conciliere, respinge propunerea patronilor referitoare la reducerea salariilor în proporțiile arătate. La rîndul lor reprezentanții muncitorilor înaintează o altă propunere, care totuși admitea o reducere de salariu în proporție de : 7% dacă se lucrau 4 zile pe săptămînă, 8% dacă se lucrau 5 zile și 9% dacă se lucrau toate cele 6 zile lucrătoare ale săptămînii. Patronii în dorința lor nesecătuită de cîștig, resping această ofertă [24].

După lungi discuții contradictorii, în care delegații muncitorilor au apărut în numele celor 358 de lucrători, dreptul la o viață mai bună, s-a încheiat un nou contract colectiv de muncă, care prevedea o reducere a salariilor, într-o formă ceva mai apropiată de propunerea delegației muncitorilor și anume : cu 10% dacă se lucra pînă la 40 de ore săptămînal și cu 12% pentru cazul în care se lucra mai mult de 40 de ore pe săptămînă. Totodată muncitorii au impus în noul contract, ca ajutorul familiar pentru copii, să nu fie supus reducerii aplicate salariului [25].

Printr-o poziție fermă, hotărîtă, muncitorii au reușit totuși să obțină parțial unele revendicări. Victoria lor nu a fost deplină, spectrul foametei, al concedierilor și șomajului i-au determinat pe aceștia să accepte o reducere a salariilor.

În anul 1932, clasele dominante au inițiat noi măsuri pe linia scăderii nivelul de trai al celor ce muncesc, prin concedieri de masă, scăderi de salarii, aplicarea altor „curbe de sacrificiu" etc. Ca urmare luptele revoluționare ale proletariatului în jurul problematicii contractelor colective s-a intensificat [26].

La fabrica de țesături și industrie casnică „Henry Klinger", ofensiva patronală s-a manifestat prin refuzul direcțiunii de a mai prelungi contractul colectiv de muncă încheiat cu salariații în ziua de 4 martie 1931 și a cărei valabilitate expira la 1 martie 1932. Prin această măsură patronii spereau să încheie un nou contract cu muncitorii, care să cuprindă alte reduceri de salariu [27].

Tratativele și discuțiile purtate de conducerea firmei cu muncitorii, nu au ajuns la țelul scontat de patroni, fapt pentru care direcțiunea fabricii solicită și în acest an, intervenția Inspectoratului Muncii Brașov, pentru aplanarea conflictului de muncă ivit.

La acest conflict participă din cei 508 salariați ai fabricii, un număr de 442 muncitori, din care 120 erau membrii de sindicat [28]. În prezența inspectorului șef al Inspectoratului Muncii Brașov, delegația muncitorilor compusă din : Sándor Iosif, Czintos Andrei, Lichtfuss Rezsőné, Lőrincz

Iulia, Miklós Andrei, Balázs Mózes, Téglás Andrei, Kovács Gergely și ai patronilor, reprezentanți prin dirtctorii I. Montag și R. Schmidt, au început în ziua de 31 mai 1932, la sediul fabricii „Henry Klinger" tratativele de conciliere [29].

După anevoioase și contradictorii discuții se încheie la 4 martie 1932, un nou contract de muncă și salarizare, cu valabilitate pînă la 1 martie 1933. Acesta cuprindea toate dispozițiile vechiului contract, referitor la condițiile de muncă ale salariaților, dar aducea schimbări în ceea ce privește salarizarea și anume se fixa pentru fiecare categorie de muncă, un anumit salar tarifar pe oră și pe zi. De asemenea se fixa și ajutorul familiar pentru copii la 0,65 lei pe oră lucrată.

Aceste prevederi puteau fi revizuite de părți după șase luni de la încheierea contractului [30]. Și în acest contract colectiv de muncă, muncitorii au fost siliți și împinși de imensele greutăți ale vieții, în anul cel mai de vîrf al crizei, să accepte o reducere de salar la munca în acord cu o proporție de 10% (făcînd excepție salarizarea în acord din sectorul fabricării unor categorii de pînzeturi brute) [31].

Prin faptul că contractul nominaliza și fixa pe diferite categorii salariul lucrătorilor, s-a realizat un pas înainte pe linia luptei împotriva bunului plac și al abuzurilor patronilor în chestiunea retribuirii muncitorilor. Ca o victorie a lucrătorilor, apare și faptul că ei au înscris în noul contract colectiv încheiat cu patronii, respectarea zilei de 1 Mai, a solidarității internaționale a celor ce muncesc, ca sărbătoare legală, în timpul căreia să nu se lucreze la fabrică, însă muncitorii să primească pentru această zi salariile obișnuite. De asemenea, contractul înscria la capitolul „Dispoziții finale", unele stipulații de o deosebită însemnătate pentru muncitori și anume : dreptul muncitorilor de a se organiza în sindicate și de a participa la mișcările pentru salariu, fără ca aceștia să fie concediați, precum și obligația patronilor de a recunoaște „oamenii de încredere" .delegații muncitorilor la tratativele cu patronii). Datoria „oamenilor de încredere", se sublinia în contract „este de a duce la cunoștința direcțiunii întreprinderii plîngerile, reclamațiile și dorințele muncitorilor și în aceste privințe să trateze cu direcțiunea întreprinderii" [32].

Pentru muncitorii de la fabrica de țesături și industrie casnică „Henry Klinger", prevederile contractului colectiv de muncă încheiat în martie 1932, a avut un rol însemnat în apărarea drepturilor lor economice, în diminuarea politicii de ofensivă patronală manifestată în acel an prin intensificarea exploatării. Prin poziția lor fermă, hotărîtă, muncitorii au reușit să impună patronilor înscrierea în contractul colectiv de

muncă, unele prevederi ce aveau menirea să reglementeze rapoartele de muncă și salarizare la această întreprindere. În fața agitației și nemulțumirilor muncitorilor, direcțiunea fabricii a fost nevoită să recunoască pentru muncitori,într-un document oficial — contractul colectiv — dreptul muncitorilor la organizare în sindicate, să admită a avea reprezentanți la tratativele cu patronii din rîndul elementelor de nădejde ale proletariatului și chiar să primită renunțarea la măsura represivă a concedierilor lucrătorilor.

Cu toate că victoria muncitorilor în lupta cu patronii nu a fost decît parțială, fapt ce se datora concesiilor făcute de muncitori în fața spectrului mizeriei și al șomajului, conflictele de muncă și salarizare de la fabrica „Henry Klinger" au scos în evidență hotărîrea de luptă, unitatea și forța celor exploatați.

KOLLEKTÍV MUNKAKONFLIKTUSOK A SEPSISZENTGYÖRGYI „HENRY KLINGER", HÁZIIPARI SZÖVŐDÉBEN 1931-1932-BEN

(Kivonat)

E tanulmány a brassói Állami Levéltárban található dokumentációs anyagra, valamint a korabeli helyi sajtóban megjelent közleményekre alapozik, bemutatja a sepsiszentgyörgyi „Henry Klinger" háziipari szövőde munkásainak harcát a munkaadókkal szemben jobb fizetés eléréséért, harc mely 1931—1932-ben munkakonfliktusokban nyilvánult meg.

Ezek a konfliktusok szervesen beleilleszkednek, mint az az osztályharc egyik formája, a gazdasági válság időszakába. 1929—1933-ban ezek ellenállási eszközt jelentettek a munkaadók fokozatos fizetés csökkentésével szemben.

Jóllehet a munkások csak egyes részleges követeléseket értek el, melyek elsősorban a munkásság részéről történt engedményekkel magyarázhatók, az amúgyis nagy munkanélküliség és nyomor hatása alatt, ennek ellenére azonban mégis sikerült megvédeniök a munkához való jogukat és ugyanakkor bebizonyították a kizsákmányolt tömegek egyesült erejét a munkaadókkal szemben.

DIE KOLLEKTIVEN ARBEITSKONFLIKTE IN DER FABRIK FÜR WEBREI UND HAUSINDUSTRIE „HENRY KLINGER", AUS SF. GHEORGHE IN DEN 1931 UND 1932

(Zusammenfassung)

Die auf Grund von Archivquellen aus dem Staatsarchiv in Braşov (Kronstadt) sowie von Presseberichten verfasste Arbeit schuldert Aspekte aus dem Kampf der Arbeiter von der Fabrik für Weberei und Hausindustrie „Henry Klinger" aus Sf. Gheorghe, die in den kollektiven Arbeitskonflikten und Lohnforderungen in den Jahren 1931 und 1932 zum Ausdruck kamen.

Diese Arbeitskonflikte gliederten sich als Formen des Klassenkampfes organisch in die Wirtschaftskrise von 1929—1933 ein und bildeten ein Mittel des Widerstandes seitens der Arbeiter gegen die Herabdrückung der Löhne.

Obwohl die Forderungen der Arbeiter nur zum Teil erfüllt wurden, da sie unter dem Druck der Not und der Arbeitslosigkeit nachgaben und Zugestandnisse machten, gelang es den Arbeitern dennoch, sich das Recht auf Arbeit zu sichern und die vereinte Kraft der Ausgebeuteten zu demonstrieren.

NOTE

1. Ilie Ceauşescu, **P.C.R. — stegarul luptelor revoluţionare din anii 1929—1933.** Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 16—17.
2. **Ibidem** — p. 24.
3. Ion Popescu-Puţuri, Augustin Deac, **Crearea P.C.R. (mai 1921),** Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 488—489.
4. Nicolae Ceauşescu, **Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste în România,** Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 37.
5. **Situaţia clasei muncitoare din România (1914—1944),** Editura politică, Bucureşti, 1966, p. 265.
6. Ilie Ceauşescu, **Din istoria contractului colectiv în România,** Bucureşti, Editura politică, 1970, p. 7—10.
7. Ilie Ceauşescu, **Masa rotundă,** în „Analele Institutului de Istorie a Partidului", anul XVI, nr. 6, 1970, p. 100—102.
8. Ilie Ceauşescu, **Din istoria contractului colectiv în România,** Bucureşti, Editura politică, 1970, p. 80.

9. **Ibidem**, p. 91.
10 **Ibidem**, p. 97.
11. **Ibidem**, p. 93.
12. „Székely Nép", anul XLIX, nr. 46, din 11 iunie 1931, p. 3.
13. **Ibidem**, nr. 13 din 12 februarie 1931, p. 3 ; nr. 17 din 26 februarie 1931, p. 2 ; anul L, nr. 87 din 25 decembrie 1932, p. 5.
14. Arhivele Statului — Brașov, fondul Inspectoratul Muncii Brașov, dosar nr. 12, 25, 1931 ; nr. 44, 1932.
15. **Ibidem**, dosar nr. 10, 13, 1931.
16. **„Székely Nép"**, anul XLIX, nr. 17, din februarie 1931, p. 2 ; nr. 47 din 14 iunie 1931, p. 3.
17. **Ibidem**, nr. 46, din 11 iunie 1931, p. 3 ; nr. 47 din 14 iunie 1931, p. 3.
18. În anul 1932, din cei 508 salariați ai fabricii, 316 erau femei, care primeau pentru aceeași muncă salarii mult mai mici. Spre exemplu un țesător încadrat la categoria I-a, primea 9,70 lei pe oră, la categoria II-a, primea 8,50 lei, iar la categoria a III-a, primea 6,70 lei, pe cînd o țesătoare încadrată la categoria I-a primea 8,50 lei pe oră, la categoria a II-a, primea 7,40 lei și la categoria a III-a 5,85 lei. (Arhivele Statului Brașov, fondul Inspectoratul Muncii Brașov, dosar nr. 25, 1931, fila 5, nr. 44, 1932.)
19. Arhivele Statului — Brașov, fondul Inspectoratul Muncii Brașov, dosar nr. 12, 1931, fila 1 și 2.
20. **Ibidem**, filele 3 și 4.
21. **Ibidem**, filele 5—9.
22. **Ibidem**, filele 10—12.
23. **Ibidem**, fila 10.
24. **Ibidem.**
25. **Ibidem**, fila 25, 11
26. Ilie Ceaușescu, **Din istoria contractului colectiv în România**, București, Editura politică, 1970, p. 94.
27. Arhivele Statului — Brașov, fondul Inspectoratul Muncii Brașov, dosar nr. 44, 1932.
28. **Ibidem.**
29. **Ibidem.**
30. **Ibidem**
31 **Ibidem.**
32. **Ibidem.**

A KOMANDÓI FAIPARI MUNKÁSOK 1936. ÉVI SZTRÁJKJA

ÁRVAY JÓZSEF

Az 1929—1933-as gazdasági válságot követő években a tőkés-földesúri Romania gazdasági élete is fellendült, ipara részleges fejlődésnek indult. De ez a fejlődés csak a külföldi és belföldi tőkéseknek hajtott egyre növekvő hasznot. A tőkések profitjuk növelésére fokozták a dolgozók kizsákmányolását. A reakciós kormány a fegyverkezési kiadások fedezésére felemelte a kereseti adókat és nagy adókat vetett ki az élelmiszerekre s egyéb közszükségleti cikkekre. Új drágasági hullám indult meg. Az alkalmazottak fizetésének vásárlóereje egyre csökkent.

A kizsákmányolás fokozása és a demokratikus jogok korlátozása ellen meginduló tömegmozgalmakra az ország uralkodó körei újabb terrorintézkedésekkel válaszoltak. Ezek azonban csak még jobban kiélezték az osztályellentéteket, s ennek nyomán erőteljesen fokozódott az osztályharc.

Hazánk munkásosztályának forradalmi osztályharcát, a széleskörű dolgozó tömegeknek a kizsákmányolás és elnyomás ellen, a demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelmeit az illegalitásba kényszerült Román Kommunista Párt szervezte meg és irányította. Az 1933. évi januári-februári nagy osztálycsaták után a kommunista párt fokozta tevékenységét a munkásegységfront megteremtésére. Az egységfront alapján vettek részt a kommunistk, szociáldemokraták, szakszervezetbe tömörült és szervezetlen munkások az 1935. év végén és 1936 első felében föllobbanó sztrájkokban, melyeket a kommunista párt szervezett meg a dol-

gozók gazdasági és politikai követeléseinek kivívására, a háborús készülődések és az ország fasizálása ellen.

A hivatalos adatok szerint 1935-ben 78 sztrájk és 2310 munkaviszály tört ki, melyekben 76 813 munkás vett részt, 1936-ban 88 sztrájk és 255 munkakonfliktus volt, 83 988 résztvevővel.

E sztrájkok sorába tartozik a komandói fűrészárugyár munkásainak 1936. június 3-án megkezdett hősi sztrájkja is, mely megyénk munkásmozgalma történetének ebben az időszakában a megyebeli munkásság legjelentősebb harci akciója volt.

Az 1888-ban létesített komandói fűrészárugyár 1893-tól kezdve az Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság tulajdonát képezte. Az Erdélyi Erdőipar R.T. megyénk első nagyarányú — és egyben legnagyobb — tőkés faipari vállalata volt. A részvénytársaság összes részvényei a báró Groedel-család tagjainak tulajdonában voltak, akik mesés jövedelmet élveztek a Komandó környéki erdők kíméletlen kiirtása, a fadöntő és fűrészgyári munkások könyörtelen kizsákmányolása révén. 1931-ben az Erdélyi Erdőipar R.-T. átment a Holding Internationale des Bois nevű holding (részvényfelvásárolási társaság) tulajdonába, amely Monakó állam hasonnevű fővárosában jegyeztette be magát. E monakói holding részvényeinek 65 százaléka a Groedel-család magyarországi és ausztriai tagjai, 35 százaléka pedig néhány svájci tőkés tulajdonában volt.

A külföldi tőkések tulajdonában levő Erdélyi Erdőipar R.-T. termelése az 1929—1933-as gazdasági válság után ismét fellendült. Növekedett termelése, munkásainak száma. A komandói gyár termékei ismét jó piacra találtak Angliában, Franciaországban, Egyiptomban és a közel-keleti országokban.

Az 1935. évi egyre növekvő drágasági hullám a komandói gyár munkásait is mélyen elkeserítette. Aztán szervezkedésre, majd sztrájkra késztette.

A komandó fűrészüzem munkásai már 1935 őszén forrongani kezdettek. A munkásság panaszleveleit és a béremelést s a szakszervezet megalakítását kérő emlékiratait egy Fäget nevű komandói tanító szövegezte meg. A munkások megbizottai aztán felvették a kapcsolatot a brassói szakszervezettel és a bukaresti szakszervezeti központtal.

„A szakszervezet megalakítására irányuló szervezkedés kezdeti szakaszában Bukarestből különleges küldetésben Komandóra érkezett és a gyárban munkába állott egy Kékesi István nevű munkás, akiről nemsokára kitűnt, hogy nagy agitátor" — írja a kovásznai járás főszolgabírája június 22-i bizalmas hivatalos jelentésében. „Ugyanakkor lépett mun-

kába a gyárban — folytatja a jelentés — két másik új munkás : Schuller-Szabó és Kónya István. Schuller-Szabóról kiderült, hogy jó szónok, jól ért a tömeg bujtogatásához, különleges kommunista felkészültsége van, s a bérviszály egész ideje alatt ő tartotta a kapcsolatot a komandói munkások és a bukaresti szakszervezeti szövetség között. Kónya Istvánról bebizonyosodott, hogy az igazságügyi szervek kommunista agitáció miatt körözik, de ideiglenesen szabadlábon hagyták".

Még mielőtt hivatalosan megalakult volna a szakszervezet Komandón, 1936 márciusában a munkások béremelési kérést adtak be a gyár igazgatóságához. Az igazgatóság elutasította a kérést. A munkások ekkor panaszlevelet küldtek a Munkaügyi Minisztériumba, amelynek eredményéül a brassói munkaügyi felügyelőség kivizsgálta a panaszt. Hosszas tárgyalások után egyezség jött létre, mert a vállalat kisebb béremelést engedélyezett, amivel a munkások akkor megelégedtek.

Május 12-én a megyefőnök engedélye alapján a komandói gyár munkásai nyilvános gyűlést tartottak, megalakították a komandói faipari munkások szakszervezetét, amely csatlakozott a szakszervezetek Bukarestben székelő szövetségéhez. A szakszervezet megalakításában döntő szerepe volt egy Bartha nevű idős férfinak, a szakszervezeti szövetség kiküldöttének, aki az alakuló közgyűlésen is elnökölt és a munkásokat politikailag oktatta.

A szakszervezet megalakításának napján, habár az rendes munkanap volt, a munkások egész délutánra felfüggesztették a munkát. Az igazgatóság szerint a munkások erről előzetesen nem értesítették a vállalatot, a munkások azonban azt állították, hogy értesítették. A tény az, hogy a gyár igazgatósága mindjárt másnap minden indokolás nélkül elbocsátotta azt a 28 munkást, akik a szakszervezet fő szervezői és a megalakulási okmány első aláírói voltak.

Az elbocsátások nagyon elkeserítették a gyár 780 munkását, akik most már politikai öntudatra ébredve, szervezett, elszánt és kitartó harcot indítottak a gyár igazgatósága ellen, gazdasági és politikai jogaik kivívására.

A munkások megbizottai és a gyár igazgatósága között ismét tárgyalásokra került sor, amelyeken a megyefőnökség kiküldöttje és a többi illetékes hatóság képviselői is részt vettek.

A munkásságnak három követelése volt : 1. A május 13-án minden ok nélkül elbocsátott 28 munkás visszafogadása ; 2. A napi 10 órai munkaidőnek 8 órára csökkentése, és ezért ugyannyi fizetés, amennyit az előbbi 10 órai munkáért kaptak ; 3. Kollektív munkaszerződés.

Minthogy a vállalat mereven visszautasította a munkásság követeléseit, a helyi szakszervezet vezetőségének határozata folytán 1936. június 3-án reggel fél hét órakor az Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság komandói fűrészgyárának munkásai kimondták az általános sztrájkot.

A megyei csendőrlégió parancsnoka és a megyei törvényszék főügyésze már június 3-án délben kiszállt Komandóra. Előbb a vállalat vezérigazgatójával, (akinek székhelye Bukarestben volt és csak ritkán szokott Komandóra kiszállani), majd a munkásság képviselőivel tárgyalt.

A vállalat vezérigazgatója hajthatatlan volt. Visszautasította mind az elbocsátott munkások visszafogadását, mind pedig a béremelést és a kollektív szerződés megkötését. Előadta, hogy ő már beleegyezett a napi 10 órai munkaidőnek 8 órára csökkentésébe, de csak a fizetés 20 százalékos leszállítása feltételével. Ez a bércsökkenés annak a napi 2 órának a bérével egyenlő, amivel a munkások a napi munkaidejüket csökkenteni akarják.

A munkásság képviselői ismertették, hogy a minden indokolás nélkül elbocsátott 28 munkás a május elején létesített szakszervezet szervezői és a megalakulási okmány első aláírói voltak. E munkásokat a vállalat igazgatósága minden más ok nélkül csak azért bocsátotta el, hogy ezáltal feloszlassa a szakszervezetet, amelynek létrehozásáért mintegy hat hónapig dolgoztak. Most előlről kell kezdeni a szervezési tárgyalásokat, ami nemcsak nagy időveszteséget okoz, hanem mintegy 3000 lej költséget is igényel.

A munkások szerint a 10 órai munkaidőnek 8 órára csökkentésével a gyárat semmi károsodás nem éri, és a gyár megadhatja a régi fizetéseket, mert a legutóbbi héten, melyen a munkások napi 8 órát dolgoztak, a gyár ugyanannyit termelt, mint a régi 10 órás munkaheteken. A termelési színvonal fenntartását a munkások a jövőre nézve is vállalják, tehát a gyárat sem a munkaidő csökkentésével, sem a régi fizetések fenntartásával semmi veszteség nem éri.

A munkásokat mélyen elkeserítette az a tény, hogy azoknak a szakmunkásoknak, akik a legmagasabb bérosztályba tartoztak és a régi 10 órás munkanapokra napi 58 lej fizetést kaptak, most a gyár igazgatósága a legutóbbi hétre, a 8 órás munkanapokra csak napi 47 lej munkabért fizetett, a segédmunkásoknak pedig csak napi 25 lejt. Ez a fizetés a mindennapi élelem beszerzésére sem elegendő, mert a munkások nagy része családos ember, s az élelmiszerek ára az utóbbi időkben több mint 25 szézalékkal emelkedett.

A munkásság szerint nem felel meg a valóságnak a gyár igazgatóságának az az érvelése, hogy a munkásokat azért bocsátotta el és a munkabért azért nem emelheti, mert a deszkaáru exportja jelenleg pang és a gyár raktárai telve vannak áruval. Ellenkezőleg : a gyár intenziven működik és a gyárnak minden régi munkására szüksége van. Ezt legvilágosabban az bizonyítja, hogy a vállalat naponta újabb és újabb erdőkitermelő munkásokat hozat. Június 2-án 60 új favágó, június 3-án 70 favágó érkezett a telepre, s naponta újabb csoportok érkezését várják. Az erdőkitermelő munkások eddigi körülbelül 800-as létszáma csupán csak a legutóbbi két napon 930-ra emelkedett, ami kétségtelenné teszi, hogy a gyár intenziven termel és nagy megrendelései vannak, mert másként nem emelné a fakitermelés mennyiségét.

A csendőrlégió parancsnoka a munkások panaszainak meghallgatása után azt tanácsolta nekik, hogy álljanak ismét munkába, s azután békés úton folytassák tárgyalásaikat a gyár igazgatóságával. A munkások azonban kijelentették, hogy addig nem kezdik újra a munkát, amig összes követeléseiket nem teljesítik.

A fűrészgyár 780 munkásának túlnyomó többsége sztrájkba lépett. Nem vettek részt a sztrájkban : a mozdonyvezetők, (a gyárnak 25 km-nyi iparvasútja volt a kovásznai vasúti állomásig, s ezenkívül a különböző távoli erdőkitermelési helyekig), a 25 fékező közül hárman, a műhelyfőnökök és munkafelügyelők. A gépészeti műhely 96 munkása nem mondta ki a sztrájkot, néhány napig ők sem dolgoztak, de később visszatértek a munkába. A gyár több mint 650 munkása elszántan sztrájkolt.

A sztrájk első napjaitól a sztrájk befejezéséig 47 csendőr és 9 őrsvezető tartózkodott állandóan Komandón, a kovásznai csendőrosztály vezetőjének parancsnoksága alatt.

A gyár igazgatóságának legelső intézkedése a sztrájkolók ellen az volt, hogy a sztrájk kimondása után azonnal bezárta a gyár üzletét, hogy a munkásságot elzárja az élelmiszerek beszerzési lehetőségeitől. A munkásoknak gyalog, az erdőn keresztül lopakodva kellett felhordaniok az élelmet a 20 kilométernyire fekvő Kovásznáról. A munkások utalványlapokkal vásárolták az élelmet három kovásznai kereskedőtől, s a hatóságoknak nem sikerült kideríteniük, hogy ki volt az a személy, aki ezeknek az utalványoknak az árát előzetesen kifizette.

Két hét múlva, miután a gyár igazgatósaga látta, hogy nem sikerül kiéheztetnie a sztrájkolókat, újabb intézkedéseket tett a sztrájk letörésére. Június 18-án kihirdette a telepen, hogy a Munkaügyi Minisztérium engedélyezte a napi 9 órás munkaidőt, s aki vissza akar térni a mun-

kába, azt — az elbocsátott 28 munkás kivételével — visszaveszik, ha egyénileg munkára jelentkezik a gyár irodájában. Ellenben, ha június 20-ig nem jelentkezik kellő számú munkás a termelés rendes megindítására, akkor a gyár idegen munkásokat fog szerződtetni.

A felhívásra egyetlenegy munkás sem jelentkezett. Ekkor, június 22-én a gyár igazgatósága a vállalat bélafalvi fióküzeméből 70 munkást hozatott, és velük a gyár egyik részlegében megindította a termelést. Az újonnan érkezett sztrájktörő munkásokat a csendőrségnek csak nehezen sikerült megvédenie a sztrajkolok jogos haragja ellen.

A termelés részleges újraindítása első napjának estéjén, 21 óra 15 dea şi contractul colectiv, a fost legată nemijlocit de apariţia şi extinperckor kigyulladt a komandói gyár brikettgyártó üzeme. A tüzet idejeben észrevették, három órai munkával eloltották, s így sikerült megakadályozni, hogy a tűz a hat méternyire álló gépházra és az egész gyárra átterjedjen. A kár kb. 30 ezer lej volt. A gyár 50 millió lejre volt biztosítva.

Az azonnal megindított részletes vizsgálat nem tudta, vagy bizonyára nem is akarta a tűzeset okát megállapítani. A gyár igazgatója és mérnöke azt állította, hogy a tüzet csak gyújtogatás okozhatta. A komandói szakszervezet három vezetője, Pârghie Simion elnök, Szabó Ernő pénztáros és Kékesi István, valamint a többi kihallgatott munkás egyöntetűen rámutatott arra, hogy a tüzet a gyár fakéményéből kipattanó szikra okozta, miként a múlt év nyarán is, ugyanilyen okból egy délelőtt tűz ütött ki ebben az épületben.

A gyár igazgatósága a június 22-i tűzesetet sietve kihasználta a sztrájkoló munkásság ellen. A megyefőnöknek küldött beadványaiban azzal vádolta a sztrájkolókat, hogy ők gyújtották fel a brikettgyártó üzemet és hogy „a sztrájkolók a személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető más szabotázscselekményekre is felkészültek, vagyis olyan harcot folytatnak, amelyben nem az anyagi kívánságaik, hanem sokkal inkább a munkásság erejének kinyilvánítására szolgáló felforgató eszmék játszák a főszerepet". Ugyanakkor a kovásznai főszolgabíró is azt jelenti a megyefőnöknek, hogy : „a komandói sztrájk ügye már nemcsak egyszerű szakmai munkásjogi követelések jellegét mutatja, hanem kitűnik a sztrájkolók veszélyes társadalmi rendbontási szándéka, mert bizonyítékok vannak arra, hogy a komandói sztrájkot kommunisták szervezték meg, akik ellen tehát a leghatározottabb intézkedések teendők".

A sztrájk végleges letörésére a gyár igazgatósága újabb idegen munkásokat hozatott, a csendőrség pedig újabb terrorintézkedéseket léptetett

életbe a sztrájkolók kiéheztetésére. Ezek az intézkedések aztán elérték céljukat. Június 29-én és 30-án összesen 115 munkás iratkozott fel a munka újrakezdésére, akiket családtagjaik éhezése kényszerített a sztrájk abbahagyására. 53 munkás önszántából családostól eltávozott Komandóról. A következő napokban a többi munkások rendre arra kényszerültek, hogy jelentkezzenek a munka felvételére. 1936. július 6-ra a komandói munkások sztrájkja véglegesen befejeződött; ezen a napon újra megindult a nappali és éjszakai műszak szabályszerű munkája.

A komandói fűrészgyár munkásainak június 3-án megkezdett sztrájkját tehát július 6-ra véglegesen leverte a külföldi tőkések szolgálatában álló gyárigazgatóság, a tőkések érdekeit védő hatóságok segítségével.

Az elszigetelt helyzetben, nehéz körülmények között vívott elszánt sztrájkharc csak részleges eredménnyel járt.

A komandói munkásoknak, a márciusban elért fizetésjavítás után, a sztrájkkal sikerült kivívniok a napi 10 órai munkaidőnek 9 órára csökkentését a fizetések leszállítása nélkül.

Nem sikerült elérniök a kollektív munkaszerződés megkötését. És nem sikerült kiharcolniok a szakszervezet megalakítása miatt elbocsátott 28 társuk visszafogadását sem, sőt a gyár 54 sztrájkoló társukat sem fogadta vissza a munkába, 53 másik társuk pedig önként távozott el a telepről, hogy megmeneküljön a gyárigazgatóság és a hatóságok várható üldözésétől.

A márciusi fizetésjavításnak és a napi munkaidő egy órával való csökkentésének kiharcolása, bár túl nagy áldozatokkal járt, de a munkásság elnyomatásának akkori nehéz időszakában nagyon jelentős eredmény volt Komandó 600-nál több régi, és mintegy 150 új munkása számára.

A telepről elűzött munkások, a sztrájk vezetői, más üzemekben értékesítették első levert sztrájkuk tanulságait. Sokan közülök az illegális párt harcosai lettek, majd tíz-húsz évvel később, szerte az országban, a szocialista építés hőseiként szereztek dicsőséget Komandónak.

ADATOK AZ 1945-ÖS FÖLDREFORMHOZ HÁROMSZÉK MEGYÉBEN

CSEREY ZOLTÁN—KOZÁK ALBERT

A romániai parasztság hosszú évszázados harcának egyik legkiemelkedőbb eseménye az 1945-ös földreform volt, a Román Kommunista Párt elvszerű politikája állandóan felszínen tartotta a szegényparasztság legégetőbb kérdésének, a földosztásnak igazságos, demokratikus megoldását. 1944 augusztus 23-a után egyik alapvető feladatának tekinti a polgári demokratikus forradalom kiteljesítését, a feudális maradványok felszámolását.

Háromszék megyében központi kérdés volt a demokratikus földreform életbeléptetése, mivel e vidék lakosságának döntő többsége közvetlenül kapcsolódott a mezőgazdasághoz.

A Román Kommunista Párt által kibocsájtott program valóra váltásaért az együttélő nemzetiségek, így a magyarság is, közvetlenül bekapcsolódott. A Román Kommunista Párt által irányított, a tömegeket átfogó szervezetek mozgósították és vezették a forradalmi változásokért folytatott harcot.

Az Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) platform-tervezete, amelyet a Román Kommunista Párt KB dolgozott ki és 1944 szeptember 26-án meghírdetett, döntő módon befolyásolta a parasztság hozzájárulását a forradalmi program valóraváltásához. A platform ötödik pontja előirányozta a földreform végrehajtását „az ország minél gyorsabb ütemű hely-

reállítása és fejlesztése céljából szükségszerűen teljesíteni kell a román parasztság legégetőbb és jogos követelését, nevezetesen átfogó földreformot kell végrehajtani az ötven ha-nál nagyobb területű földbirtokok kisajátítása és ez által a földnélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok földhözjuttatása révén" [1].

Ennek a platform-tervezetnek hathatós szerepe volt abban, hogy a háromszéki parasztság magáévá tette a Román Kommunista Párt politikáját és aktivan hozzájárult ennek gyakorlatba való átültetéséhez.

A helyi lakosság kívánságainak megfelelően, a megyefőnökség, az ODA megyei bizottságának útmutatásai alapján, 1944 november 27-én a következő rendeletet intézi a városi és községi szervekhez : „A városokban a polgármesterek, a községekben az előljáróságok az ötven ha (100 kat. hold) felüli földeket a földnélküli igényjogosultak részére osszák ki" [2].

A fenti rendelet, a néptömegek érdekeinek megfelelően, a földkérdés radikális megoldását szorgalmazza. Politikai, gazdasági célkitűzéseinek valóraváltásáért felhívást intéz a megye összes, demokratikusan gondolkozó elemeihez.

Az idézett rendelet fontosságát növeli az a tény, hogy országos viszonylatban elsők között Háromszék megyében tűzték napirendre konkrétan a földek szétosztását.

Annak ellenére, hogy egyes helyeken megindul a földkiosztás, a helyi szervek és vezetők ezt támogatják, az akciónak egyelőre még nincs egységes jellege. Éppen ezért, az előző rendelkezéseket, valamint a földosztással kapcsolatos teendőket megerősíti az ODA megyei szervezetének 1945 január 29-én keltezett 2177 számú rendelete, melynek második pontja ismételten hangsúlyozza : „Azok a szántóföldek és kaszálók, melyeknek területe az ötven ha-t meghaladja, kiosztandók, a földjuttatásban részesülőktől a kapott földek semmi címen el nem idegeníthetők" [3]. A rendelet további pontjai is tükrözik a Román Kommunista Párt által kibocsátott program előirányzatait : „Valamennyi elhagyott föld kiosztandó ; kiosztandó minden fasiszta vagy németbarát egyénnek a földje" [4]. A rendeletben foglaltatik az a pont is, miszerint „A föld megműveléséhez szükséges igavonó állatok és egyéb szerszámok a kiosztott föld arányában szintén kiosztandók" [5]. Ugyanezek a pontok képezik alapeszméjét a Groza kormány által kibocsátott demokratikus földreform törvénynek is.

A rendelet felhívja a figyelmet arra, hogy a föld kiosztásánál elsősorban azok az egyének részesüljenek előnyben akik a legrászorultabbak. A hetedik és nyolcadik pont az ország gazdasági helyreállítását szemelőtt

tartva, kötelezi a földhözjuttatottakat, hogy időben és szakszerűen műveljék meg a földeket, egyeztetvén ezáltal az egyéni érdekeket, az általános gazdasági érdekekkel.

Továbbiakban a rendelet kilencedik pontja kimondja, hogy a földosztást a megyefőnökség által szervezett bizottság ellenőrzi és vizsgálja felül.

Lényeges a rendeletnek az a része, amelyben felhívja a figyelmet a földkimérés igazságos és méltányoso végrehajtására, valamint a panaszok felülvizsgálására, ezek sürgős orvoslására, biztosítván ezáltal a földkiosztás demokratikus, igazságos jellegét.

A földkiosztás és annak végrehajtásáról szóló rendelet megyeszerte élénk érdeklődést váltott ki. Viták, javaslatok, újabb lehetőségek merültek fel a földosztás gyakorlati megvalósításával kapcsolatosan. A községek előljárói és Kézdivásárhely polgármestere 1945 január 30-án és február 8-án a megyefőnökséghez intézett levelükben csatlakoznak az ODA földreformtervezetéhez és kiegészítésképpen közlik meglátásaikat és javaslataikat : „A rendelkezésre álló kiosztandó területek, úgy mennyiségi, mint minőségi szempontból a családtagok, gyerekek számának arányában a progresszivitás elve alapján osztassanak ki.

A földjuttatás úgy történjék, hogy annak a községnek vagy városnak az igényjogosultjai kapják a földeket, mely városban vagy községben a tulajdonos lakott vagy lakik, ha a kiosztandó terület más község határában is terülne el (pl. Kézdivásárhely birtokosainak földjei főleg idegen községek határában terülnek el).

Tekintettel arra, hogy olyan községek is vannak, ahol csak kevés, vagy egyáltalán nem áll rendelkezésre föld, gondoskodni kell a kinemelégített igénylők kárpótlásáról. Más lehetőség hiányában a juttatásban részesülendők kötelezendők bizonyos mennyiségű terménynek a beszolgáltatására, melyből a juttatásban nem részesültek elégítendők ki.

A rendelkezésre álló föld 10—20 százaléka maradjon tartaléknak a hazatérő tulajdonosok vagy később az erre jogosultak kielégítésére. Amennyiben a tavaszi munkákig nem osztanák ki, ezen területek megmüveléséről a községi előljáróságok gondoskodjanak, a termés a kinemelégített igényjogosultak és erre érdemes hazatérők ellátásának biztosítására szolgáljon“ [6].

Ezen javaslatok és kiegészítések a földosztás tömegalapjának a kiszélesítését, minden arra rászoruló nincstelen vagy kevés földdel rendelkező parasztnak demokratikus és igazságos földhözjuttatását szolgálta,

gondoskodván azokról, akik a fasiszta megszállás idején kénytelenek voltak elmenekülni lakhelyükről és nem utolsósorban azokról, akik a földkiosztási idején a fronton, a fasizmus végleges legyőzéséért harcoltak.

1944 végén és 1945 elején olyan rendelkezések látnak napvilágot, amelyek megteremtik a lehetőségét annak, hogy a földreformot gyakorlatilag alkalmazni lehessen. A Román Kommunista Párt közvetlen vagy közvetett irányítása alatt megalakulnak azok a szervek, amelyek hivatottak a földosztás igazságos és demokratikus végrehajtását biztosítani.

Megyeszerte, 1944 végén és az 1945-ös év első két hónapjában, létrejönnek a földosztó bizottságok, melyek irányítják és ellenőrzik a földek szétosztását, intézkednek a felmerülő nehézségek és akadályok felszámolásáról, valamint a panaszok méltányos megoldásáról. A megyei földosztó bizottság mellett megalakulnak a járási és községi földosztó bizottságok, amelyek létrehozásuk után azonnal hozzálátnak a munkához. Íme néhány adat erre vonatkozóan :

Uzon községben 1945 február 21-én a földosztó bizottság a következő összetételben alakul meg : elnök a községi bíró, tagjai pedig két Magyar Népi Szövetségi kiküldött és két igényjogosult. A bizottság munkáját azzal kezdte, hogy összeállította a földigénylők névjegyzékét. A névsort kifüggesztették közszemlére a községházánál. A panaszokat a bizottsag utólag tárgyalta [7]

Kökösön 1945 február 22-én alakult meg a földosztó bizottság és azonnal munkához is látott. A földigénylők névsorát össze is írták, a kiosztandó föld nagyságát megállapították és miként azt a jegyzőkönyv megjegyzi, „csupán a kimérés van hátra'.[8]

1945 február 23-án Maksán és Eresztevényen is létrejön a földosztó bizottság. A földigénylők névsora elkészült, valamint a kiosztásra kerülő földek tulajdonosainak a névjegyzéke is. Ezekután a bizottság azonnal rátért a földek kiosztására a jogosultak között [9].

Kilyén és Szotyor falvak földosztó bizottsága a következőket jelenti : „a földigénylők névsora véglegesen le van fektetve. Elegendő kiosztásra váró föld van, úgyhogy minden arra rászorult igényei kielégítést nyernek. A földek kimérése már csak napok kérdése" [10].

Megyeszerte, községekben és falvakban a felsorolt helyiségekhez hasonlóan, a földosztó bizottságok szervezik és végrehajtják a földosztással kapcsolatos teendőket.

A földosztó bizottságok munkáját megnehezítette és számos panaszra adott alkalmat az a tény, hogy egyes községek határában nem volt elegendő nagyságú mezőgazdasági terület. Természetesen ezt nem lehet min-

den községre alkalmazni, vagy ha igen, csak relativ vonatkozásban, mert amig a gelenceiek 1 hold földet három részre kellett felosszanak, addig Szentkatolnán és Zabolán mintegy négy hold jutott egy-egy igénylőnek. A gelenceiek panasszal is fordultak a megyei földosztó bizottsághoz és kérték, hogy bizonyos nagyságú földet ők is kaphassanak a szentkatolnai és zabolai határból [11].

A komollói földnélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok hasonló indítványt javasoltak : „miszerint 65 jogosult számára elegendő föld a falu határában nincs, a földet a szomszédos községekben lévő kiosztásra kerülő földből kell kiegészíteni". Konkrét javaslatot is tesznek, mégpedig a szentiványi határban lévő negyven hold „állami rezerva" és három birtokos bizonyos nagyságú földjeinek a szétosztására [12].

A cófalviak is panaszkodnak a kevés, kiosztásra kerülő föld miatt és részt követelnek a lécfalvi határban lévő földekből. A lécfalviak tagadják azt, hogy felesleges földdel rendelkeznének, amit átadhatnának a cófalviak részére [13].

A kökösiek panasza szintén a föld elégtelenségére vonatkozik, kiegészítésképpen nyolcvan hold földnek a kiutalását kérték az uzoni határból [14].

Az ozsdolai földosztó bizottság főfeladatának a kiosztásra kerülő földek igazságos elosztását tartotta. Ezen elvnek semmiképpen sem tudott eleget tenni, mert az igénylők száma 87, a rendelkezésre álló föld nagyon kevés, mindössze 8—10 igénylőt lehetne kielégíteni ebből [15].

A bükszádi bizottság, mivel hogy ott is hasonló kérdések merültek fel, meg is állapította : „a földosztást közmegelégedésre nem lehet megvalósítani, mert sok az igénylő és kevés a föld". A bükszádiak a kevés szántó terület pótlására 100 holdnyi legelőt szántóterületté alakítottak át, legelőnek pedig gróf Mikes Ármin vágterét használták fel. A kaszáló kérdését szintén a Mikes-birtok ittlévő területeiből oldották meg [16].

Miklósvár és Köpec falvak földigényjogosultjait a kevés föld miatt nem lehetett méltányosan kielégíteni. A földkérdés igazságos rendezése végett 1945 március 7-én Miklósvár és Köpec igénylői összeültek és megtárgyalták a földosztás lehetőségeit. Határozatilag kimondták, „a kiosztásra kerülő föld nem elégséges, ezért akik nem maguk művelik földjeiket, azoktól elveszik és azok között osztják ki, akik arra jogosultak [17].

Fotosmartonos nincstelen parasztsága a közelgő mezőgazdasági munkálatok sürgősségére való tekintettel elhatározta, hogy „azok a birtokok, melyeknek gazdái elmenekültek és nem tértek vissza, akik soha nem művelték földjüket, állandóan távol éltek attól, ezek földjeit azonnal osszák fel" [18].

A földhiány arra késztette az évszázadok óta földre áhítozó parasztokat, hogy a kisajátítás alól mentesített birtokok egyrészét is kiosztás tárgyává tegyék.

Feldoboly faluban 1945 április 8-án a Magyar Népi Szövetség népgyűlése alkalmával indítványok történtek, hogy az egyházi és községi földeket földnélküliek között osszák szét. A gyűlés az ajánlatot elfogadta [19].

Azokban a községekben, ahol a lehetőségek megengedték a földosztó bizottságok szántón és kaszálón kívül házhelyet is bocsájtottak az ezzel nem rendelkezők számára. Bükszádon 150 beltelekkel nem rendelkező lakos számára a katolikus és görögkeleti egyház erre alkalmas területeit osztották ki. Sepsiszentiványbán 110, Nyújtódon 40 család kapott házhelyet, helyi kisajátítás útján.

A tavasz közeledése és az ezzel járó sokrétű teendők megoldása, valamint az a tény, hogy Kézdisárfalván a földosztó bizottság engedélyt nem kapott a megyei földosztó bizottságtól a földosztás végrehajtására, arra késztette a sárfalviakat, hogy kéréssel forduljanak a megyefőnökséghez a földosztás azonnali elrendeléséért. Kérésüket az alábbiakkal indokolják: „az elmenekültek földjei jelenleg gondozás nélkül vannak, pár hónapon belül a tavasz beköszönthet és a föld megmunkálásához hozzá kell kezdeni. Szükséges, hogy a jogosultak már most tudják, hogy hol és mekkora területet fognak kapni, hogy felkészülve várják a munkálatokat" [20]. A megyefőnökség értesíti a sárfalvi földosztó bizottságot, hogy haladék nélkül térjenek rá a földek kiosztására.

A kézdiszászfalusiak és nyújtódiak hasonló panasszal fordulnak a megyefőnökséghez. „Az elmenekültek földjei gondozás nélkül vannak, a tavasz rövidesen beköszönt, hozzá kell fogni a föld megmunkálásához. Szükséges, hogy a jogosultak tudják, hogy hol és mekkora területet kapnak, hogy idejében megtrágyázhassák és a vetőmagot beszerezhessék" [21].

A fenti példák illusztrálni próbálják azt a sokrétű tevékenységet, amelyet a földosztó bizottságok kifejtettek a földnélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok földhözjuttatása érdekében. Számos nehézséggel találták szembe magukat, ezek leküzdésére erőfeszítéseket tettek. A bizottságok döntő többsége igyekezett a feladatokat igazságos, demokratikus alapon megoldani, eltekintve néhány kivételtől.

Megtörtént ugyanis az, hogy egyes földosztó bizottságok bizonyos tagjai nem a közérdeket tekintették elsőrendű célnak, hanem személyi problémáikat igyekeztek megoldani a közösség rovására. Például Szentivány lakossága panasszal fordult a megyefőnökséghez a földosztó bizott-

ság munkájával kapcsolatban. A kaszálók szétosztásakor a földosztó bizottság részéről visszaélések történtek. A bizottság tagjai kapták a legjobb területeket. Megjátszván az igazságos szétosztást, sorshúzás alapján, a cédulákat meghamisították, így egyesek jó területeket, mások rosszakat kaptak. A földosztó bizottság hetente egy-két gyűlést tartott, amelyet a helyi hatóságok elleni uszítás céljaira használtak fel. Minden földhözjuttatottól bizonyos mennyiségű pénzösszeget követelt, amelyet személyes célokra szándékoztak felhasználni [22].

Aldoboly faluban a földek kisajátításakor visszaélések történtek. A földosztó bizottság egyik tagját agyonlőtték, igazságtalanul kisajátították 24 gazda földjét [23]. Az Uzon járási földosztó bizottság az esetet jelentette a megyei földosztó bizottságnak és kérte a reakciós, törvényt nem tisztelő bizottság kicserélését, egy, a nép képviselőiből kinevezett bizottsággal, amely az érvényben levő törvényeket legteljesebb módon tiszteletben tartja.

A szentiványi és aldobolyi példa nem elszigetelt jelenség, mert szabotázs akciókkal Szentkatolnán, Illyefalván, Páván is találkozunk. Mindezek bizonyítják, hogy a reakció önszántából nem mond le gazdasági hatalmáról, minden eszközt felhasznál elvesztett pozicióinak visszaszerzésére. A megyei és helyi szervek éberségére, gyors közbelépésére volt szükség, hogy a szentiványi és más hasonló eseteket gyökerében elfojtsák. A Román Kommunista Párt és az általa irányított szervezetek leleplezték és konkrét intézkedéseket foganatosítottak annak érdekében, hogy a hasonló visszaélések megszünjenek és Háromszék megyében is a földreformtörvény igazságos, méltányos és demokratikus alkalmazása megtörténhessen.

A földosztás számszerű adatai a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján nem elég egyértelműek. Több esetben utólagos kiigazítások történtek, mind a kiosztásra kerülő területeket, mind a földigénylők számát tekintve.

Sajnos, egy egységes, az egész megye területére szóló kimutatás nem áll rendelkezésünkre. A meglévő adatok alapján igyekszünk vázolni számszerűen a földosztás eredményeit egynéhány községben, 1945 első négy havában :

Sorszám	Faiu neve	Igénylők száma	Kiosztott föld k. hold	Földosztás időpontja
1.	Szacsva	—	54	1945 február 22
2.	Ozsdola	87	nagyon kevés 8—10 igénylő	1945 február 25
3.	Hilib	2	4	1945 február 25
4.	Szentivány	210	525	1945 február 26
5.	Illyefalva	76	90	1945 március 5
6.	Sepsimogyorós	23	50	1945 március 8
7.	Bikszád	193	359	1945 március 9
8.	Bikfalva	57	30	1945 március 11
9.	Nagyborosnyó	37	47	1945 március 21
10.	Bita	33	nincs	1945 március 22
11.	Kézdimartonos	11	10	1945 április 1
12.	Nyújtód	136	226	1945 április 8
13.	Gelence	300	100	1945 április 12

A felsorolt adatok bizonyítják azt a tényt, hogy Háromszék megyében a földosztással kapcsolatos tevékenység már 1944 végén megkezdődik, a földkimérés — mint a földosztás legkonkrétebb formája — az 1945-ös év elején már általános jellegűvé válik. Február és március hónapokban nagyon sok községben a rendelkezésre álló földek már kiosztásra kerültek. Ugyanezen adatok alátámasztják azt a tényt is, hogy a földigénylők száma és a kiosztásra került földek nem arányosak. Alig találunk olyan községet, ahol egy igénylő két holdnál több területet kapott volna. Az esetek túlnyomó többségében azonban egy hold vagy ennél is kevesebb jutott egy család számára. Az is előfordult Bita falu esetében, hogy 33 földigénylő, kiosztásra kerülő föld hiányában, nem részesült földosztásban.

A megyére jellemző kismennyiségű kiosztásra kerülő föld késztette valószínűleg egyes falvak lakóit arra, hogy idegen megyék területéből igényeljenek földet. Árapatakról 23-an, Bikszádról ketten, Előpatakról ketten, Nyárospatakról és Kőröspatakról egy-egy földnélküli paraszt kéri földhözjuttatását más megye területéről.

A földreform eredményeiről áttekinthető képet a megyefőnökség 1945 és 1946 évi jelentéseiből kaphatunk. 1945 július 21-én a Mezőgazdasági Minisztériumnak a következő adatokat jelenti a megyefőnökség :

— kiosztott föld : 8676 k. hold ;

— földosztásban részesült : 3919 földnélküli vagy kevés földdel rendelkező paraszt ;

— kisajátítatott 161 tulajdonos ;

— a legkisebb kiosztott föld 0,5 k. hold, a megyei átlag 2 k. hold.

Ezek az adatok hozzávetőlegesek, mivel a földreform törvény megjelenése előtt Háromszék megyében már megkezdődött a földosztás. Erre a tényre a megyefőnökség 1945 október 1-i jelentése is felhívja a figyelmet, ugyanis egyes esetekben a kimutatások, helyzetjelentések nem felelnek meg a valóságnak. Ugyanez a helyzet a járások szerinti kimutatásoknál is [24].

Háromszék megyében a földosztás kiszélesedik, akárcsak az ország többi részén, itt is, a földhözjuttatottak nemcsak az illető földterületet kapták meg — mint erről a korabeli okiratok beszámolnak, a parasztság között szétosztják a mezőgazdasági munkálatokhoz szükséges gépeket, felszereléseket és állatokat is. Tárgyi adataink vannak erre vonatkozóan Gidófalváról, Dálnokról, Zaboláról és a megye más helységeiből is.

A felsorolt adatok és tények azt bizonyítják, hogy az országban végbemenő forradalmi változások nem maradnak visszhang nélkül Háromszék megyében sem. A helyi lakosság forradalmi lendületére és politikai felvilágosultságára utalnak mindazon akciók, melyek a földosztással kapcsolatban is megnyilvánulnak. A Román Kommunista Párt programtervezete reális feltételeket biztosít a földreform életbeléptetésére, határozottan körvonalazott politikája és gyakorlati útmutatásai meggyőzőek. Közvetlenül a földosztást követő időszakban lezajlott események és az ezekkel kapcsolatos adatok ismételten bebizonyították a Román Kommunista Párt politikájának helyességét, amely biztos alapot teremtett arra, hogy az egész ország lakossága, így Háromszék megye lakossága is, széles anyagi alapot kapjon a társadalmi, gazdasági és politikai élet megszilárdítására.

DATE PRIVITOARE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1945 ÎN JUDEŢUL TREI SCAUNE

(Rezumat)

Lucrarea prezintă date privitoare la reforma agrară din 1945 în judeţul Trei Scaune. Sînt analizate trăsăturile comune şi caracteristice ale evenimentelor din 1944—1945 referitoare la problema agrară. Documentele elaborate de organele locale reprezintă interesele generale ale ţărănimii şi subliniază ataşamentul maselor populare politicii P.C.R., care prin organizaţiile sale locale conduce întregul proces de împroprietărire a ţăranilor săraci, demascînd uneltirile reacţiunii de a împiedica înfăptuirea reformei agrare democratice.

JEGYZETEK

1. Előre, 1970 február 21.
2. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék megye levéltára 2177/1945.
3. Uo., A földosztással kapcsolatos rendeletek végrehajtása.
4. Uo., A földosztással kapcsolatos rendeletek végrehajtása.
5. Uo., A földosztással kapcsolatos rendeletek végrehajtása.
6. Uo., Községek vezetői és Kézdivásárhely polgármestere 1945 febr. 8-i határozata.
7. Uo., az uzoni jegyzői hivatal átirata a megyefőnökségnek.
8. Uo., a kökösi jegyzői hivatal átirata a megyefőnökségnek.
9. Uo., a maksai jegyzői hivatal átirata a megyefőnökségnek.
10. Uo., jegyzőkönyv készült Szotyorban 1945 március 2.
11. Uo., jegyzőkönyv készült Gelencén 1945 április 12.
12. Uo., jegyzőkönyv készült Komollón 1945 március 4.
13. Uo., jegyzőkönyv készült Lécfalván 1945 március 24.
14. Uo., jegyzőkönyv készült Kökösben 1945 február 22.
15. Uo., jegyzőkönyv készült Ozsdolán 1945 február 25.
16. Uo., jegyzőkönyv készült Sepsibükszádon 1945 március 9-én.
17. Uo., jegyzőkönyv készült Miklósváron 1945 március 7-én, jelen voltak Miklósvár és Köpec földigénylői.
18. Uo., jegyzőkönyv készült Fotosmartonoson 1945 március 15-én.
19. Uo., jegyzőkönyv készült Feldoboly faluban 1945 április 8-án a MNSZ népgyűlésén.
20. Uo., sárfalviak kérése a megyefőnökséghez a földosztás elrendeléséért.
21. Uo., kézdiszászfalusiak kérése a megyefőnökséghez a földosztás elrendeléséért.
22. Arhivele Statului Sf. Gheorghe, Dosar nr. 3, inv. 11, anul 1945, p. 251. Corespondenţe referitoare la executarea reformei agrare.
23. Uo., p. 211.
24. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék megye levéltára 2177/1945. Prefectura jud. Treiscaune Către Ministerul Afacerilor Interne, Bucureşti, 1 oct. 1945.

RECONSIDERĂRI ISTORICE. TEZAURUL DE LA PREJMER ŞI PĂTRUNDEREA ECONOMICĂ ROMANĂ REPUBLICANĂ ÎN ESTUL DACIEI

BUCUR MITREA

În vederea pregătirii unei noi sinteze asupra trecutului ţării noastre socotim că este necesar să ne aplecăm mai întîi asupra fiecărei categorii de documente istorice în parte să le supunem unei noi analize critice la nivelul actual al ştiinţei şi apoi, cu adnotările şi comentariile de rigoare, să le republicăm. În felul acesta creiem condiţiile pentru a se şti în ce măsură şi pînă unde ne putem sprijini pe diferitele categorii de documente [1].

În rîndul acestora, un rol de loc neglijabil este ocupat de tezaurele monetare romane republicane. Numărul mare al acestor categorii de tezaure[2] şi aflării izolate, precum şi apreciabilul număr de exemplare conţinut de astfel de depozite sînt încă departe de aş fi spus şi dat toată contribuţia pe care o pot da şi trebuie să o dea la reconstituirea trecutului ţării noastre.

De aceea am iniţiat republicarea critică a acestor documente numismatice [3], în special cele publicate înainte de cel de-al doilea război mondial [4], pentru ca apoi, pe baza lor, cu luminile şi umbrele care au ajuns la cunoştinţa noastră, să le integrăm, în măsura în care ele îngăduie, în procesul de reconstituire a istoriei vechi a Daciei [5].

Dar republicarea acestor tezaure depăşeşte interesul local şi naţional. Este vorba aci de un fenomen social-economic, care priveşte cel puţin doi parteneri : cel local geto-dacic şi Republica romană. Sub acest raport este un fenomen de istorie universală. Din punct de vedere local, pătrunderea romanismului în Dacia sub raport economic poate să însemne pînă la un anumit punct o influenţă culturală romană, şi într-o anumită formă, o pregătire a romanizării ulterioare[6].

Interesul republicării acestor documente nu se opreşte aci. Cercetătorii din domeniul numismaticii romane republicane, care încearcă să fixeze cronologia diferitelor emisiuni monetare, acordă o nouă atenţie, printre altele, tocmai studiului tezaurelor monetare[7].

Pe de altă parte cercetătorii români au adăugat în ultima vreme un aspect nou şi local, dar nu fără implicaţii pe teren internaţional : o parte din denarii Romei republicane aflaţi în Dacia au fost confecţionaţi în mod fidel în monetării proprii de către geto-daci[8].

Fără a insista asupra implicaţiilor de natură social-economică, a căror pondere rămîne să fie pusă într-o lumină adecvată de cercetări mai aprofundate şi care cer un timp mai îndelungat, consider că am schiţat o bună parte din cauzele care justifică republicarea, la nivelul actual al cercetării numismatice.

★

Tezurul de care ne ocupăm în cele ce urmează a fost descoperit în iulie 1887, la Prejmer[9], jud. Braşov, la punctul denumit „Mühlenfeld", aflător la aceea dată, la o distanţă de circa un sfert de oră, în estul comunei. Pe acest loc, ne spune Iulius Gross, primul editor, se afla instalată o cărămidărie. Cu prilejul scoaterii pămîntului pentru confecţionarea cărămizilor s-a ajuns la descoperirea tezaurului[10]. Se pare, cel puţin aşa reiese din prezentarea condiţiilor de găsire, că lucrătorii ar fi observat abia mai tîrziu că e vorba de un tezaur monetar şi că deci un număr de monede ar fi putut să se fi risipit. Abia după ce lucrătorii şi-au dat seama că este vorba de monede de argint, au început să le adune. Iulius Gross estimează că numărul lor total a putut să fie de aproximativ 200 de exemplare[11]. Din acestea au putut fi văzute şi examinate de către autor un număr de 159 exemplare.

Mai adăugăm faptul că autorul a urmărit şi studiat şi exemplarele care s-au împrăştiat pe la unele persoane, aşa cum reiese din catalogul monedelor (nr. 84, 90)[12]. Autorul face unele succinte observaţii asupra monedelor : cea mai mare parte din ele sînt bine conservate, iar unele din ele (nr. 34, 33, 60, 61, 72, 80, 77, 87 ; la el numerele 34, 39, 55, 62, 64, 70, 76) fiind chiar de o frumuseţe deosebită[13]. O monedă este incusă şi un număr de opt monede sînt emisiuni barbare[14] (83—89 în text).

Ascunderea în pămînt a tezaurului este pusă de autor, curînd după anul 43, de oare ce nu aflăm în acest depozit monetar niciun exemplar din o etapă cronologică ulterioară[15].

Se pare că monedele n-ar fi fost depozitate într-un vas, deoarece lucrătorii, în discuțiile purtate asupra amănuntelor descoperirii, nu au făcut nici măcar o aluzie la un eventual vas [16].

Se mai face menționea că la circa 50 m mai spre est de locul unde s-a descoperit tezaurul, în 1871 s-au aflat vîrfuri de lănci de bronz, un celt și o sabie [17].

Întreaga descoperire monetară ce a putut fi recuperată a fost încredințată spre păstrare gimnaziului evanghelic din Brașov[18]. Azi soarta monedelor din tezaurul amintit este necunoscută.

În partea a doua a lucrării autorul prezintă catalogul monedelor [19], aranjate cronologic după cunoscuta lucrare a lui Th. Mommsen, descriind succint, dar corect atît av. cît și reversul fiecărui tip. Pe alocuri sînt menționate și unele observații particulare. Acestea din urmă vor fi redate de mine în notă ori de cîte ori va fi vorba.

Cercetătorii din domeniul numismaticii Daciei au menționat adesea descoperirea monetară de la Prejmer [20]. Lor li s-au adăugat apoi și alții din cercul larg al numismaticii romane republicane [21]. Vom aminti, cu titlu de exemplu, doar o mică parte din asemenea mențiuni, pe cele relativ recente.

Așa în 1938 [22] dădeam un rezumat al acestei descoperiri, notînd că tezaurul a avut aproximativ 200 monede și că cele mai recente emisiuni monetare după cronologia primului editor au fost denarii din anii 49—43 î.e.n. Mai notam prezența a opt imitații „barbare".

Știrea va fi reluată și menționată de către Iudita Winkler atît într-un studiu din 1955 [23], cît și într-o sinteză mai recentă [24].

În primul studiu este pomenită descoperirea de la Prejmer în mod rezumativ, sînt menționate 8 imitațiuni și 192 rom. rep. în total 200 [25], și trimite la ED,X,p.107.

În sinteza din 1967 se menționează că monedele au fost aproximativ 200 exemplare, din care au fost examinate 151 exemplare, între care opt imitații și trei piese mult tocite. Cronologic monedele se eșalonează între anii 217—38 î.e.n.[26].

Într-un Corpus al tezaurelor monetare romane republicane M. H. Crawford [27] notează că din cele aproximativ 200 monede descoperite în 1887, 150 erau denari, iar cel mai recent este de la P. Clodius. Lor li se adaugă 8 imitații barbare după denarii romani republicani.

Din cele relatate mai sus reiese că în cîteva studii s-au strecurat unele erori în ceea ce privește numărul monedelor ce au putut fi salvate și identificate de către Iulius Gross [28]. Pe baza inventarului primului editor reprodus și de mine în catalogul monedelor, reiese că numărul

celor examinate de către J. Gross a fost de 158, din care 8 erau imitații. Studiile care dau alte cifre trebuie să le corectăm în acest sens [29].

★

În partea a doua a lucrării prezint catalogul cronologic al monedelor. Ca și în alte ocazii similare am făcut trimiterea la două cataloage curente : cel al lui Grueber [30] și cel al lui Sydenham [31].

În sistematizarea cronologică am ținut seamă de cronologia lui Sydenham. Am menționat însă întotdeauna și pe cea a lui H. A. Grueber.

Pentru a putea urmări repartizarea cronologică a denarilor am întocmit tabelul nr. 1, în care cronologia monedelor este stabilită după aceea a lui Sydenham.

TABELUL Nr. 1

1.	anii 156—155	1			
2.	„ 150—146	1			
3.	„ 145—138	4			
4.	„ 137—134	2	42	— — — — —	26,58%
5.	„ 135—126	4			
6.	„ 125—120	2			
7.	„ 119—109	14			
8.	„ 108—101	14			
9.	„ 100—91	15	—	— — — — —	9,49%
10.	„ 90— 86	19	43	— — — — —	27,23%
11.	„ 85— 80	24			
12.	„ 79— 76	13	23	— — — — —	14,55%
13.	„ 75— 72	10			
14.	„ 68— 60	12	—	— — — — —	7,60%
15.	„ 59— 50	8	—	— — — — —	5,06%
16.	„ 49— 41	7	—	— — — — —	4,43%
17.	„ — — — — — — —	8	imitațiuni „barbare“	—	5,06%
		Total 158			100,00%

Din tabelul menționat reiese că monedele care potrivit cronologiei lui E. A. Sydenham se datează în secolul al II-lea î.e.n. sînt în număr de 42 exemplare și constituie mai mult de un sfert din totalul lor, 26,58 la sută. Pentru primul deceniu al secolului I î.e.n., 100—91, numărul monedelor care s-au adăugat tezaurului este relativ mic : 15 exemplare, ceea ce constituie abia 9,49% din totalul lor. În schimb pentru deceniul următor, 90—80, numărul denarilor crește vertiginos, atingînd cifra de 43 exemplare. ceea ce constituie 27,23%, ceea ce reprezintă cel mai înalt procent de creștere a monedelor din tezaur în cursul unui deceniu. Pen-

tru deceniul cuprins între 79 și 70, numărul monedelor scade la 23 exemplare, ceea ce înseamnă 14,55%. Scăderea lor va continua să se evidențieze în mod mai accentuat în deceniile următoare pentru anii 69—60 12 exemplare, ceea ce înseamnă 7,60%, apoi pentru anii 59—50 8 exemplare, respectiv 5,06%, iar ultimul deceniu, cel cuprins între 49—41 are abia 7 exemplare, ceea ce reprezintă 4,43%, respectiv procentul cel mai redus pentru răstimpul de un deceniu din tezaurul ce ne reține atenția.

În sfîrșit, monedele așa zise „barbare", opt la număr, constituie în cadrul tezaurului o pondere de 5,06%.

În linii generale, felul cum se repartizează denarii de la Prejmer din punct de vedere cronologic și numeric este cel obișnuit pentru Dacia acestor timpuri [32]. În acest cadru larg eu am încercat să precizez o etapă mai veche în care domină denarii din secolul al II-lea [33]. Categoria amintită de tezaure, și care este mai bogată, eu nu am dat decît unele exemple, constituie o primă grupă de asemenea tezaure. Cel de la Prejmer de care ne ocupăm face parte dintr-o a doua grupă, formată într-un răstimp mai îndelungat și cu o structură care în linii generale se întîlnește la cele mai multe tezaure de denari romani republicani descoperiți în Dacia [34]. Explicațiile care au fost date pînă în prezent repartizării cronologice și numerice a denarilor romani sînt departe de a fi satisfăcătoare. Pe de o parte orizontul trebuie lărgit regional și avut în vedere întreg spațiul balcano-carpatic [35], iar pe de altă parte trebuie avut în vedere structura tezaurelor de monede romane republicane din peninsula italică, precum și din restul lumii romano-barbare. Și ne grăbim să adăugăm că în general este la fel, așa cum ne putem da seama din lucrarea lui M. H. Crawford [36]. Deci, din punct de vedere economic, tezaurele de monede romane republicane se integrează în marea grupă a celor similare cunoscute ca descoperite în restul lumii romane și neromane. Dar se poate pune întrebarea dincolo de această semnificație economică, reală fără îndoială și cu consecințe importante pentru geto-daci, aceste descoperiri de monede romane republicane nu mai au sau nu pot avea și o semnificație politică ? Nu cumva, o parte din ele, nu au ajuns în Dacia pentru a susține țelurile politicii lui Sulla în Orient ?

Este un aspect mai larg în care s-ar integra și alte monede ca cele ale cetății Thasos și ar implica o regiune teritorial mai vastă ce ar cuprinde Thracia și Dacia. O adîncire a cercetării privită din acest punct de vedere și pe acest spațiu ar duce probabil la unele concluzii care ne-ar îngădui să găsim și o altă explicație, complimentară, dar nu mai puțin sugestivă, a prezențelor, în mare cantitate, a denarilor romani republicani.

Dar se mai ridică și o altă problemă. Cercetările din ultimii ani au ajuns la concluzia că o parte din denarii romani republicani erau bătuți în atelierele din Dacia independentă, unde erau reproduși în mod fidel [37]. Se pune întrebarea dacă tezaurul de la Prejmer aduce vreo contribuție la lămurirea acestui aspect al numismaticei geto-dace. Lipsa monedelor originale, precum și stadiul incipient în care se află această problemă, nu ne îngăduie să putem consemna ceva cît de cît pozitiv și concret. Prezența celor opt „imitații" semnalate de către J. Gross, este foarte probabil că se referă la ceea ce în mod obișnuit numim imitații „barbare" [38], în care fie efigia, fie legenda, fie ambele, sînt redate cu multă stîngăcie, evident de către un meșter localnic. Dar acest fel de monede constituie o categorie aparte în cadrul numismaticei geto-dacice.

★

Primul editor al tezaurului a descris în general în mod corect fiecare monedă în parte. Descrierea lui, făcută pe baza lucrării lui Th. Mommsen [39] a corespuns la confruntarea cu cataloagele actuale. Faptul acesta s-a menționat în note. În cazul cînd același prim editor a mai notat și alte amănunte, ele sînt citate de mine în note, cînd a fost cazul cu observațiile de rigoare [40].

Totuși socot că asupra unei monede este cazul să mă opresc puțin. Este vorba de denarul lui P. Clodius (nr. 99 din catalogul monedelor). Despre av. se spune că „totul este înconjurat de o cunună" [41], iar despre rv., la fel. Tipul, astfel descris, nu este cunoscut în lucrările de care am pomenit [42]. Nu ne rămîne decît două posibilități : sau avem de a face cu un tip inedit sau este vorba de un hibrid de factură locală sau regională geto-dacică. Din cauza cununei de pe av. și rv. ni se pare greu de admis să fie un tip oficial, deci inedit. Acesta, avînd în vedere magistratul care l-a emis și data la care originalul a fost bătut. Înclin să văd un tip local. Prezența cununei pe întreg av. sau rv., unor denari romani de pe la mijlocul secolului I î.e.n., este un fapt obișnuit [43]. Bănuim că de aici a putut să vină influența sau acest denar a servit ca model [44].

În lipsa monedelor originale care ar fi putut să prilejuiască discuții mai ample socot că e mai bine să opresc comentariul meu aci.

Pentru a ne putea da seama de semnificația istorică a tezaurului de denari romani republicani de la Prejmer mai întîi pentru regiunea de sud-est a Transilvaniei și apoi în cadrul întregei Dacii, socotim că nu

este inutil să încadrăm descoperirea ce ne reţine atenţia în cadrul altora similare, aflate în aceiaşi regiune, iar mai apoi în spaţiul mai larg al Daciei independente [45].

Cercetări şi descoperiri mai vechi, dar mai ales cele ajunse la cunoştinţa noastră în ultimul sfert de secol au scos la iveală un impresionant număr de astfel de descoperiri care se situează în principal de-a lungul bazinului mijlociu al Oltului şi apoi cu precădere de-a lungul afluentului său, Pîrîul Negru.

De pe cursul mijlociu al Oltului sau din apropierea lui amintim tezaurul de la Breaza[46], com. Liza, jud. Braşov, descoperit, fapt deosebit de semnificativ, în apropierea unei cetăţi dacice. La Cuciulata, comuna Hoghiz, jud. Braşov, denarii Romei republicane sînt cunoscuţi sub formă de descoperiri izolate [47]. Un tezaur e cunoscut mai de multă vreme ca descoperit la Augustin, în cotul de nord al Oltului [48] (jud. Braşov), precum şi cel de la Sf. Gheorghe, descoperit în secolul trecut [49] şi care cuprinde şi alte monede din etapa autonomă a Daciei. În şesul Ţării Bîrsei şi apoi de-a lungul Rîului Negru aceste descoperiri devin din ce în ce mai numeroase. Vom aminti doar o parte din ele, cele din regiunea de şes. În acest sens putem aminti tezaurul de la Ilieni, jud. Covasna, care a format subiectul unei cercetări recente [50], la care se adaugă descoperirile de la Măgheruş [51], Fotoş [52], Ghelinţa [53], Covasna [54], Cernatul de Sus [55], Mărcuşa [56], Peteni [57], Cernatul de Jos [58], Cătălina [59], Alungeni [60] şi Poiana Sărată [61].

În legătură cu toate aceste tezaure monetare care se îngrămădesc într-un spaţiu geografic restrîns, aş vrea să subliniez doar două fapte : o puternică viaţă economică ce se desfăşoară în acest colţ al Transilvaniei, care ne face să ne gîndim la existenţa unei formaţiuni social-economice tribale, la existenţa şi funcţionarea unui drum economic dinspre Transilvania spre Moldova prin pasul Oituz [62]. O dovadă a legăturilor economice, aş spune, a unor strînse legături, între populaţiile dacice de pe ambele versante ale Carpaţilor, o constituie tocmai aceste descoperiri de denari romani republicani care se înşiruie de-a lungul întregului drum ce leagă sud-estul Transilvaniei cu Moldova de Jos. Este aceiaşi cale pe care vor pătrunde şi drahmele cetăţilor Dyrrhachium şi Apollonia din Dacia carpatică în cea de la est de Carpaţi [63]. Este probabil că descoperirilor monetare să le corespundă şi una de civilizaţie [64].

În ori ce caz existenţa şi funcţionarea acestui drum cel puţin pentru etapa secolelor I î.e.n. şi I e.n. pare pe deplin asigurată.

În marele cadru al Daciei independente tezaurul de denari romani republicani de la Prejmer constituie unul din sutele de tezaure de acest

fel descoperite în Dacia [65], cînd pe de o parte devine moneda de circulație curentă atît în regiunile intracarpatice, cît și în cele extracarpatice [66]. În plus, tot în această vreme același denar va începe prin a fi copiat în mod fidel în Dacia [67].

★

Prin publicarea catalogului cronologic al monedelor, în cele ce urmează, se precizează și cea mai recentă monedă cunoscută din acest tezaur și care poartă numele magistratului monetar P. Clodius [68], dar cu rezervele formulate mai sus, anume că ar putea fi o emisiunie locală, un hibrid, și în acest caz, ulterior originalului.

CATALOGUL CRONOLOGIC AL MONEDELOR

1. **Fără nume de magistrat** — 1 exemplar
   Grueber, Italia, 358, anii 217—197.
   Sydenham, 289, anii 165—155.
   J. Gross, p. 10, nr. 2

2. **Todus** — 1 exemplar
   Grueber, Roma, 589, anii 196—173.
   Sydenham, 345, anii 150—146.
   J. Gross, p. 10, nr. 1.

3. **L. Saufeius** — 1 exemplar
   Grueber, Roma, 834. anii 172—151.
   Sydenham, 384, anii 145—138.
   J. Gross, p. 10, nr. 6.

4. **P. Cornelius Sulla** — 1 exemplar
   Grueber, Roma, 828, anii 172—151.
   Sydenham, 386, anii 145—138.
   J. Gross, p. 10, nr. 5.

5. **S. Afranius** — 1 exemplar
   Grueber, Roma, 670, anii 172—151.
   Sydenham, 388, anii 145—138
   J. Gross, p. 10, nr, 4.

6. **L. Sempronius Pitio** — 1 exemplar
   Grueber, Roma, 711, anii 172—151.
   Sydenham, 402, anii 145—138.
   J. Gross, p. 10, nr. 7.

7. **M. Fannius C. f.** — 1 exemplar
   Grueber, Italia, 468, anii 150—125.
   Sydenham, 419, anii 137—134.
   J. Gross, p. 11, nr. 19.

8. **M. Papirius Carbo** — 1 exemplar
   Grueber, Italia, 472, anii 150—125.
   Sydenham, 423, anii 137—134.
   J. Gross, p. 11, nr. 21.

9. **Cn. Gellius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 918, anii 150—125.
Sydenham, 434, anii 135—126.
J. Gross, p. 11, nr. 18.

10. **P. Aelius Paetus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 877, anii 150—125.
Sydenham, 455, anii 133—126.
J. Gross, p. 10, nr. ?

11. **C. Minucius Augurinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 952, anii 150—125.
Sydenham, 463, anii 133—126.
J. Gross, p. 11, nr. 20.

12. **P. Calpurnius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 968, anii 124—103.
Sydenham, 468, anii 133—126.
J. Gross, p. 10, nr. 8.

13. **M. Caecilius Metellus Q. f.** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1145, anul 94.
Sydenham, 480, anii 125—120.
J. Gross, p. 11, nr. 10.

14. **C. Serveilius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1166, anul 94.
Sydenham, 483, anii 125—120.
J. Gross, p. 11, nr. 11.

15. **M. Vargunteius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1068, anul 102.
Sydenham, 507, anii 119—110.
J. Gross, p. 11, nr. 12.

16. **T. Cloulius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1079, tip. gen., anul 101.
Sydenham, 516, anul 110.
J. Gross, p. 12, nr. 30.

17. **L. Porcius Licinius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1187, anul 92.
Sydenham, 520, anii 112—109.
J. Gross, p. 13, nr. 41.

18. **C. Poblicius Malleolus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1194, anul 92.
Sydenham, 524, anii 112—109.
J. Gross, p. 13, nr. 40.

19. **M. Fourius Philus** — 3 exemplare
Grueber, Italia, 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 110—108.
J. Gross, p. 12, nr. 33.

20. **M. Tullius** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 502, anii 102—100.
Sydenham, 531, anul 109.
J. Gross, p. 11—12 nr. 23.

21. **M. Aemilius Lepidus** — 2 exemplare
Grueber, Italia, 590. anul 91.
Sydenham, 554, anul 109.
J. Gross, p. 10, nr. 9.

22. **C. Fonteius** — 3 exemplare
Grueber, Italia, 597 tip. gen., anul 91.
Sydenham, 555. anul 109.
J. Gross, p. 11, nr. 17.

23. **L. Memmius** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 643, anul 90
Sydenham, 558, anul 109.
J. Gross, p. 12, nr. 35.

24. **Q. Curtius. M. Iunius Silanus** — 2 exemplare
Grueber, Italia, 483, anii 124—103.
Sydenham, 537, anii 108—107.
J. Gross, p. 11, nr. 15.

25. **M. Calidius, Q. Caecilius Metellus, Cn. Foulvius** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 476, anii 124—103.
Sydenham, 539, anul 106.
J. Gross, p. 11, nr. 13.

26. **C. Claudius Pulcher** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1288, anul 91.
Sydenham, 569, anul 106.
J. Gross, p. 12, nr. 29.

27. **Appius Claudius, T. Mallius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1293, anul 91.
Sydenham, 570 a, anul 106.
J. Gross, p. 12, nr. 28.

28. **L. Flaminius Cilo** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 537, anii 99—94.
Sydenham, 540, anii 106—105.
J. Gross, p. 11, nr. 16.

29. **Cn. Cornelius Blasio** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 626, anul 91.
Sydenham, 561 b, anul 105.
J. Gross, p. 12, nr. 32.

30. **T. Deidius** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 530. anii 99—94. ,
Sydenham, 550, anii 105—104.
J. Gross, p. 11, nr. 14.

31. **P. Porcius Laeca** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 649, anul 90.
Sydenham, 571, anul 104.
J. Gross, p. 11, nr. 22.

32. **L. Caesius** — 2 exemplare
Grueber, Italia, 585, anul 91.
Sydenham, 564, anul 103.
J. Gross, p. 12, nr. 27.

33. **Man. Fonteius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1204, tip. gen., anul 91
Sydenham, 566, anul 103.
J. Gross, p. 13, nr. 39.

34. **M. Herennius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 1258, tip. gen., anul 9
Sydenham, 567 a, anul 101.
J. Gross, p. 12, nr. 34.

35. **L. Appuleius Saturninus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1523, tip. gen., anul 90.
Sydenham, 578 a, anii 100—97.
J. Gross, p. 12, nr. 24[69]

36. **C. Coilius Caldus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1463, tip. gen., anul 90.
Sydenham, 582 a, anii 100—97.
J. Gross, p. 12, nr. 31.

37. **L. Thorius Balbus** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 1615, tip. gen., anul 90.
Sydenham, 598, anii 100—95.
J. Gross, p. 13, nr. 37.

38. **P. Servilius Rullus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1672, anul 89.
Sydenham, 601, anii 100—95.
J. Gross. p. 13, nr. 44.

39. **C. Fabius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 1591, tip. gen., anul 90.
Sydenham, 590, anii 96—95.
J. Gross, p. 13, nr. 43.

40. **Q. Minucius Thermus** — 2 exemplare
Grueber, Italia, 653. anul 90.
Sydenham, 592. anii 96—95.
J. Gross, p. 12—13, nr. 36.

41. **P. Cornelius Lentulus Marcelli f.** — 1 exemplar
Grueber, Roma. 1704, tip. gen., anul 89.
Sydenham, 604, anii 96—94.
J. Gross, p. 13, nr. 42.

42. **M. Porcius Cato** — 1 exemplar
Grueber, Italia, 657, anul 90.
Sydenham, 596, anii 93—91.
J. Gross, p. 13, nr. 38.

43. **C. Poblicius Malleolus** — 2 exemplare
Grueber, Italia, 703, anul 89.
Sydenham, 615 b, anii 93—91.
J. Gross, p. 12, nr. 26.

44. **A. Postumius Albinus, L. Caecilius Metellus, C. Poblicius Malleolus** — 2 exempl.
Grueber, Italia, 726, anul 89.
Sydenham. 611 a, anii 92—91.
J. Gross, p. 12. nr. 25.

45. **D. Iunius Silanus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 1847. anul 88.
Sydenham, 645 b, anii 90—89.
J. Gross, p. 13, nr. 45 a.

46. **D. Iunius Silanus** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 1772, tip. gen., anul 88.
Sydenham, 646, anii 90—89.
J. Gross, p. 13, nr. 45 b.

47. **C. Vibius C. f. Pansa** — 6 exemplare
Grueber, Roma, 2244. tip. gen., anul 87.
Sydenham, 684, anul 89—88.
J. Gross, p. 14, nr. 48.

48. **Q. Titius** — 1 exemplar
Grueber, Roma. 2220, anul 87.
Sydenham, 691, anul 88.
J. Gross, p. 13, nr. 46 a.

49. **Q. Titius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 2225, anul 87.
Sydenham, 692, anul 88.
J. Gross, p. 13, nr. 46 b.

50. **L. Titurius Sabinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma. 232/32 anul 87.
Sydenham, 698, anul 88.
J. Gross, p. 14, nr. 47 a.

51. **L. Titurius Sabinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2330, tip. gen., anul 87.
Sydenham, 700. anul 88.
J. Gross, p. 14, nr. 47 b.

52. **Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2440, anul 86.
Sydenham. 702, anul 87.
J. Gross, p. 15, nr. 57.

53. **L. Rubrius Dossenus** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 2448, tip. gen., anul 86.
Sydenham, 705, anii 87—86.
J. Gross, p. 14—15, nr. 56.

54. **C. Marcius Censorinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2414, anul 87.
Sydenham, 714 f, anul 86.
J. Gross, p. 15, nr. 58.

55. **Gargilius, Ogulnius, Vergilius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2615, tip. gen., anul 84.
Sydenham, 721 d, anii 85—83.
J. Gross, p. 14, nr. 54.

56. **C. Licinius L. f. Macer** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 2467, anul 85.
Sydenham. 732, anul 83.
J. Gross, p. 15, nr. 59.

57. **Man. Fonteius C. f.** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 2476. tip. gen., anul 85
Sydenham, 724, anul 84.
J. Gross, p. 14, nr. 49.

58. **L. Iulius Bursio** — 5 exemplare
Grueber, Roma. 2485, tip. gen., anul 85.
Sydenham, 728. anul 83.
J. Gross, p. 14 nr. 50. **70**

59. **P. Fourius Crassipes** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 2604, anul 85.
Sydenham, 735 a, anul 83.
J. Gross, p. 15. nr. 60.

60. **L. Marcius Censorinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2657, tip. gen., anul 83.
Sydenham, 737, anii 82—81.
J. Gross, p. 14, nr. 55 a.

61. **P. Crepusius** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 2673, tip. gen., anul 83.
Sydenham, 738 a, anii 82—81.
J. Gross, p. 14, nr. 55 b.

62. **C. Mamilius Limetanus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2716, tip. gen., anul 83.
Sydenham, 741, anii 82—81.
J. Gross, p. 14, nr. 55 c.

63. **L. Cornelius Sulla. L. Manlius** — 1 exemplar
Grueber, Est, anii 82—81.
Sydenham, 756, anii 82—81.
J. Gross, p. 14, nr. 51, [71].

64. **Q. Antonius Balbus** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 2730, tip. gen.. anul 82.
Sydenham, 742, anul 81.
J. Gross, p. 14, nr. 52,[72]

65. **C. Annius Luscus, L. Fabius Hispaniensis** — 1 exemplar
Grueber, Spania, 1, anii 82—80
Sydenham, 748, anii 81—80.
J. Gross, p. 14, nr. 53.

66. **C. Marius Capito** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 2844, tip. gen., anul 82. Pe av. și rv. cifra XXI.
Sydenham, 744, anul 79.
J. Gross, p. 15, nr. 66.

67. **A. Postumius Albinus** — 1 exemplar
Grueber. Roma, 2836, anul 82.
Sydenham. 745, anul 79.
J. Gross, p. 15, nr. 68 a.

68. **A. Postumius Albinus** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 2839, anul 82.
Sydenham, 746, anul 79.
J. Gross, p. 15—16, nr. 68 b.

69. **Ti. Claudius Ti. f. Ap. N.** — 2 exemplare
Grueber. Roma, 3096. tip. gen., anul 80.
Sydenham, 770, anii 78—77.
J. Gross, p. 15, nr. 63.

70. **L. Procilius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 2147, anul 79.
Sydenham, 771, anii 78—77.
J. Gross, p. 16, nr. 69.

71. **L. Papius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 2977, tip. gen., anul 80.
Sydenham, 773, anii 78—77.
J. Gross. p. 15, nr. 67.

72. **Q. Caecilius Metellus Pius** — 2 exemplare
Grueber, Spania. 47, anii 79—77.
Sydenham, 751, anul 77.
J. Gross, p. 15, nr. 62.

73. **M. Volteius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3179, tip. gen., anul 78.
Sydenham, 777, anul 76.
J. Gross, p. 16, nr. 73.

74. **Cn. Cornelius Lentulus Mercellinus** — 1 exemplar
Grueber, Spania, 52, anii 76—72.
Sydenham, 752, anii 76—74.
J. Gross, p. 15, nr. 61.

75. **P. Satrienus** — 1 exemplar
Grueber, Roma. 3208, tip. gen., anul 77.
Sydenham, 781, anii 75—74.
J. Gross, p. 16, nr. 72.

76. **L. Rutilius Flaccus** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 3242, anul 77.
Sydenham, 780, anul 75.
J. Gross, p. 16, nr. 71.

77. **L. Rustius** — 1 exemplar
Grueber, 3271, anul 76.
Sydenham, 762, anul 74.
J. Gross, p. 16, nr. 70.

78. **L. Lucretius Trio** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3247, tip. gen., anul 76.
Sydenham, 784, anul 74.
J. Gross, p. 15, nr. 65.

79. **C. Postumius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3238, anul 77.
Sydenham, 785, anii 74—73.
J. Gross, p. 17, nr. 84.

80. **C. Egnatius Maxsumus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3320, tip. gen., anul 74.
Sydenham 788, anul 73.
J. Gross, p. 15, nr. 64.

81. **L. Cossutius Sabula** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3320 ,tip. gen., anul 74.
Sydenham, 790, anul 72.
J. Gross, p. 17, nr. 81.

82. **L. Plaetorius Cestianus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3314, tip. gen., anul 75.
Sydenham, 792 a, anul 72.
J. Gross, p. 16, nr. 75.

83. **Man. Aquilius** — 1 exemplar
Grueber. Roma, 3364, anul 72.
Sydenham, 798, anul 68.
J. Gross, p. 17, nr. 79.

84. **M. Plaetorius Cestianus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3554, anul 68.
Sydenham, 807. anii 68—66.
J. Gross, p. 16, nr. 74 c. [73]

85. **M. Plaetorius Cestianus** — 1 exemplar
Grueber. Roma, 3574, tip. gen., anul 68.
Sydenham, 808, anii 68—66.
J. Gross, p. 16, nr. 74 b.

86. **M. Plaetorius Cestianus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3596, anul 68.
Sydenham, 809, anii 68—66.
J. Gross, p. 16, nr. 74 a.

87. **C. Calpurnius Piso L. f. Frugi** — 6 exemplare
Grueber, Roma. 3654, tip. gen., anul 64.
Sydenham, 840, tip. gen., anul 64.
J. Gross, p. 16, nr. 76, [74].

88. **C. Hosidius Geta** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 3388, anul 71.
Sydenham, 903, anul 60.
J. Gross, p. 17, nr. 82.

89. **Q. Pompeius Rufus** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 3885, anul 57.
Sydenham, 909, anul 59.
J. Gross, p. 17, nr. 83, [75].

90. **Paullus Aemilius Lepidus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3373, anul 71.
Sydenham, 926, anul 55.
J. Gross, p. 16—17, nr. 78 b, [76].

91. **L. Scribonius Libo** — 3 exemplare
Grueber, Roma, 3377, anul 71.
Sydenham, 928, anul 55.
J. Gross, p. 16, nr. 78 a.

92. **Cn. Plancius** — 1 exemplar
Grueber, 3920, anul 54.
Sydenham, 933, anul 54.
J. Gross, 16, nr. 77.

93. **L. Cassius Longinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3929, anul 52.
Sydenham, 935, tip. gen., anii 52—50.
J. Gross, p. 17, nr. 80.

94. **D. Postumius Albinus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 3964, anul 49.
Sydenham, 942, anii 49—48.
J. Gross, p. 17, nr. 87.

95. **L. Cornelius Lentulus, C. Claudius Marcellus** — 1 exemplar
Grueber, Est, 23, anul 49.
Sydenham, 1031, anii 49—48.
J. Gross, p. 17, nr. 85.

96. **L. Plautius Plancus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 4004, anul 47.
Sydenham, 959, anul 47.
J. Gross, p. 17, nr. 90.

97. **Man. Cordius Rufus** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 4040, anul 46.
Sydenham. 977, anul 46.
J. Gross, p. 17, nr. 86.

98. **T. Carisius** — 1 exemplar
Grueber, Roma, 4070, anul 45.
Sydenham, 985, anul 45.
J. Gross, p. 17, nr. 89.

99. **P. Clodius** — 2 exemplare
Grueber, Roma, 4290, anul 38.
Sydenham, 1117, anul 41.
J. Gross, p. 17, nr. 88, 77.

100. **Imitații „barbare"** — 8 exemplare
8 monete de factură barbară
J. Gross, p. 17, nr. 91, 78.

GESCHICHTLICHE NEUBEWERTUNGEN: DER MÜNZFUND VON PREJMER UND DAS WIRTSCHAFTLICHE VORDRINGEN DER RÖMISCHEN REPUBLIC IN NORDOST–DAZIEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser erachtet eine erneute Sichtung und Bearbeitung der auf dem Gebiet Daziens entdeckten Horte republikanischer römischer Denare erforderlich, unter Zugrundelegung der von dem Werk E. A. Sydenhams gebotenen neuen Erkenntnissen. In einigen Fällen bleibt das Werk

H. A. Gruebers weiterhin zur Identifizierung und Datierung der Prägungen unumgänglich.

Der im Jahre 1887 entdeckte Hort von Prejmer, dessen Umstände und Einzelheiten von Julius Gross erstmals berichtet wurden, bietet wichtige Einsichten. Die neueste Münze des Hortes ist ein Denar mit dem Namen des römischen Magistraten P. Clodius, welcher von Sydenham 41 v. u. Zr. datiert wird. Aus der von Gross gebliebenen Beschreibung geht hervor, dass das gesamte Münzbild auf der Vs wie au der Rs von einem Kranz umgeben war. Dieser Typus ist aus den Münzprägungen des Magistraten P. Clodius nicht bekannt, so dass wahrscheinlich eine lokale Nachahmung anzunehmen ist. Im Schatz befinden sich weitere acht lokale Nachahmungen römischer Denare.

Weitere im Südosten Siebenbürgens gefundenen Horte römischer republikanischer Denare werden aufgezählt und als Beweis für die rege

Fig. 1. Harta descoperirilor de monede :1. Prejmer ; 2. Breaza ; 3. Cucîulata, Hoghiz ; 4. Augustin ; 5. Sf. Gheorghe ; 6. Ilieni ; 7. Măgheruş ; 8. Fotoş ; 9. Ghelinţa ; 10. Covasna ; 11. Cernatul de Sus ; 12. Mărcuşa ; 13. Peteni ; 14. Cernatul de Jos ; 15. Cătălina ; 16. Alungeni ; 17. Poiana Sărată.

wirtschaftliche Tätigkeit in diesem Gebiet in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. u. Zr. angeführt.

Die zweite Hälfte der Arbeit enthält eine chronologische Aufzählung der Münzen.

NOTE

1. Inscripţiile greceşti şi latine descoperite pe teritoriul României sînt supuse, în ultimul timp, unei atente şi amănunţite reexaminări, în vederea reeditării lor. În unele ţări ele au şi fost reeditate.
2. Asupra acestei probleme a se vedea B. Mitrea, **Penetracione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista,** în **ED,** X,1945,pp.100—124. Mai nou şi cu o bună parte de completări la Iudita Winkler, **Contribuţii numismatice la istoria Daciei, în SCŞ Cluj,** VI, 1—2, 1955, p. 126—154. Cf. aceeaşi autoare. **Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege,** în **JNG,** 17, 1967, p. 123—156, cu o hartă. B. Mitrea, **Monedă republicană romană şi unitatea lumii geto-dace,** în vol. **Unitate şi continuitate în istoria poporului român,** sub redacţia lui D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 53—64. Cf. acelaşi autor, **Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă,** în **AUB, Istorie,** XVIII, 1968, p. 11—17. Pe plan internaţional se poate consulta cu mult folos noul corpus al tezaurelor de monede romane republicane întocmit de Michael H. Crawford **Roman Republican coin hoards,** Londra, 1969. Pentru completări în ceea ce priveşte descoperirile din Dacia a se vedea B. Mitrea, **SCIV,** 20, 1969, 3, p. 505—510, iar pentru descoperirile din Bulgaria, Gh. Poenaru Bordea, în **SCN,** V, 1971, p. 436—439.
3. B. Mitrea, **Pe marginea tezaurului de la Ilieni, şi Aluta** II, 1970, p. 103—107. Cf. acelaşi autor, **Spre o revalorificare a tezaurelor de monede romane republicane descoperite în Dacia : tezaurul de la Ilieni, jud. Covasna,** în **SCN,** V, 1971, p. 81—90. Denarii romani republicani au fost publicaţi în mod diferit : pe familii de monetari, au fost precizaţi cronologic după sisteme variate de cronologie şi de aci greutatea şi prudenţa cu care trebuie să operăm cu un asemenea material.
4. O listă cu aceste tezaure la Mitrea, Winkler şi Crawford.
5. Unele consideraţii în legătură cu acest aspect al problemei le-am expus în **SCN,** V, 1971, p. 439.
6. Asupra relaţiilor dacilor cu Roma, şi a influenţei romane a se vedea V. Pârvan, **Getica,** Bucureşti, 1927, p. 78 şi urm. Acelaşi **Dacia, Civilizaţiile străvechi din regiunile carpato-danubiene,** Bucureşti, 1957, p. 146—147. Cf. Daicoviciu, **La Transilvanie dans Pantiquité,** Bucureşti, 1945, p. 49. Mai nou, Eugen Chirilă, **Relaţiile dintre daci şi romani pînă la expediţia lui Marcus Vinicius,** în **Acta MN** I, 1964, p. 125—136, cu toată bibliografia.
7. M. H. Crawford, **Roman Republican coin hoards,** Londra, 1969.
8. Nicolae Lupu, **Die Münze in der dakischen Burg von Tilişca,** în **Forschungen zur Volks- und Landeskunde,** 7, 1964, p. 5—38. Cf. acelaşi, în **JNG,** 18, 1968, p. 101—121. Pornind de pe alte baze am ajuns la aceiaşi concluzie, **Moneda romană republicană şi unitatea lumii geto-dace,** în vol. **Unitate şi continuitate în istoria poporului român,** de sub redacţia lui D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 53—64. Cf. B. Mitrea, **Unitatea geto-dacă în monetăria dacă,** în **AUB, Istorie,** XVIII, 1969, p. 14 şi urm.

9. Julius Gross, **Ein Fund römischer Consulardenare bei Tartlau im Burzenland,** în **Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürghische Landeskunde.** XIV, 1891 p. 9—19.
10. Julius Gross, **loc. cit.,** p. 9.
11. Idem, **ibid.,** p. 9. „Der Fund besteht aus nahe am 200 . . . Silberdenaren . . ."
12. **Ibidem,** p. 16, nr. 74 c, în catalogu[l] monedelor sub numerele 84 și 90 (in Besitz von M. Herz in Tartlau.
13. **Ibidem,** p. 10, „sehr gut erhalten . . ." ; „. . . mehrere von ganz besonderer Schönheit".
14. **Ibidem,** p. 10. „8 Münzen zeigen barbarische Prägung".
15. **Ibidem,** p. 9, „. . . die Vergrabung des Schatzes bald nach Jahre 43 V. Chr. erfolgt sein".
16. **Ibidem,** p. 9.
17. J. Gross, **loc. cit.,** p. 9.
18. **Loc. cit.,** p. 10. F. Un număr de 90 exemplare se mai păstrează la Muzeul Țării Bîrsei din Brașov. Cf. Mariana Marcu, în **Revista Muzeelor,** 9, 1972, 1, p. 38.
19. J. Gross, **op. cit.,** p. 10—17.
20. B. Mitrea, **Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista,** în **ED,** X, 1945, p. 107, nr. 53. C. Iudita Winkler, **Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege,** în **JNG,** 17, 1967, p. 151, nr. 117.
21. Michael H. Crawford, **Roman Republican coin hoards,** Londra, 1969, p. 120, nr. 412.
22. B. Mitrea, în **ED,** X, 1945, p. 107 , nr. 53.
23. Iudita Winkler, **Contribuții numismatice la istoria Daciei,** în **SCS Cluj,** VI, 1955, p. 144, nr. 135.
24. Iudita Winkler, **Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien . . .,** în **JNG,** 17, 1967, p. 151, nr. 117.
25. Vezi mai sus nota 23.
26. Vezi mai sus nota 24.
27. M. H. Crawford, **Roma Republican coin hoards,** Londra, 1969, p. 120, nr. 412.
28. Vezi mai sus notele 2, 23 și 24.
29. M. H. Crawford, **op. cit.,** p. 120, nr. 412, dă numărul exact.
30. H. A. Grueber, **Coins of the Roman Republic in the British Museum,** 3 vol. Londra, 1910.
31. E. A. Sydenham, **The Coinage of the Roman Republic,** Londra, 1952.
32. A se vedea B. Mitrea, **Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica Romană, reflectate în descoperiri monetare,** în **SCN,** II, 1958, p. 123—138, mai ales tabelul nr. 1 de la p. 178.
33. Mai nou în această privință, B. Mitrea, **Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia,** în **SCIV,** 21, 3, 1970, p. 429—450 ; mai ales p. 433 și urm.
34. B. Mitrea, **Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia . . .,** în **SCN, II,** 1958, p. 179 și urm. Cf. mai nou Iudita Winkler, **Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien . . .,** în **JNG,** 17, 1967, p. 192 și urm.
35. B. Mitrea, **Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia,** în **SCIV,** 21, 3, 1970, p. 438.
36. M. H. Crawford, **Roman Republican coin hoards,** Londra, 1969, **passim.**
37. B. Mitrea. **Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace,** în vol. **Unitatea și continuitate în istoria poporului român,** de sub redacția lui D. Berciu, București, 1968, p. 53—64. Cf. același în **AUB Istorie,** XVIII, 1969, p. 16.
38. Asupra acestei categorii de monede a se vedea și studiul lui Iudita Winkler, în **JNG,** 17, 1967, p. 129 și urm.
39. Th. Mommsen, **Geschichte des römischen Münzwesens,** Berlin, 1860.
40. A se vedea mai jos începînd cu nota 69.
41. J. Gross, **loc. cit.,** p. 17, nr. 91.
42. H. A. Grueber, **Coins of the Roman Republic în the British Museum,** Londra, vol. I, 1910, p. 586, nr. 4290 și pl. 58, 5.
43. H. A. Grueber, **op. cit.,** vol. III, indice, p. 139—149 s. v. **Wreath.**

44. În acest sens pot fi citate cîteva exemplare : D. Postumius Albinus, Bruti f. Grueber, Roma, 3966, anul 49 ; dar și M. Iunius Brutus și C. sau P. Serveilius Casca Longinus, Grueber, Est. 62, anul 43—42 (aur). Pentru alte exemplare, a se vedea trimiterea de la nota 43.
45. Pentru aceasta a se vedea mai întîi B. Mitrea și Székely Zoltán, **Tezaurul monetar de la Fotoș și pătrunderea comercială romană în estul Daciei în sec. I î.e.n.**, în **Materiale și cercetări arheologice**, II, 1965, p. 643—683, cu bibliografia citată. Mai nou J. Winkler, în **JNG**, 17, 1967, p. 123—156, unde sînt menționate în ordine alfabetică toate tezaurele cunoscute pînă la aceea dată.
46. Gh. Poenaru Bordea. **Un tezaur de denari romani republicani și de la începutul Principatului descoperit la Breaza, com. Lisa (jud. Brașov)**, în **SCN**, V, 1971, p. 265—282. Cf. și Nicolae Lupu, **Denari romani republicani descoperiți la Breaza, jud. Brașov**, în **Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări**, vol. 14, 1969, p. 261—262.
47. B. Mitrea, în **SCIV**, 21,1970, 2, p. 338, nr. 31 și **SCIV**, 22, 1971, 1, p. 123, nr. 30.
48. M. Macrea și I. Berciu, în **Apulum**, I, 1939—1942, p. 100—159.
49. B. Mitrea, în **SCIV**, 15, 4, 1964, p. 574, nr. 34 și Dacia, N. S. VIII, 1964, p. 378, nr. 34. Un alt tezaur descoperit în localitate este menționat mai jos, în nota 61.
50. B. Mitrea, **Spre o revalorificare a tezaurelor de monede romane republicane descoperite în Dacia : tezaurul de la Ilieni, jud. Covasna**, în **Studii și cercetări de numismatică**, V, 1971, p. 81—90.
51. I. Marțian, **Repertoriul arheologic pentru Ardeal**, Bistrița, 1920, p. 54, nr. 409 „o importantă cantitate de denari romani republican".
52. B. Mitrea și Székely Zoltán, **Tezaurul monetar de la Fotoș . . .**, in **Materiale . . .**, II, 1956, p. 643—683.
53. D. Popescu, **Nouveaux trésors géto-daces en argent**, în **Dacia**, XI—XII, 1945—1947, p. 69, semnalează monede republicane găsite în localitate, dar rămase neidentificate.
54. Este semnalat un tezaur fragmentar, de către Székely Zoltán și B. Mitrea în **SCIV**, 21, 1970, 2, p. 338, nr. 30.
55. Tezaur recuperat fragmentar Székely Zoltán în **SCIV**, 21, 1970, 2, 337, nr. 29.
56. Iudita Winkler, **Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien . . .** în **JNG**, 17, 1967, p. 148, nr. 87 cu trimiterile respective.
57. Székely Zoltán, **Noi tezaure dacice descoperite în Sud-estul Transilvaniei**, în **SCIV**, 16, 1965, 1, p. 51—66. Inventarul tezaurului de la Peteni e publicat la p. 62—63.
58. Székely Zoltán, **Jegyzetek Dácia történetéhez**, Sf. Gheorghe, 1964, p. 16—17, unde publică un fragment din tezaur ce a putut fi recuperat.
59. I. Marțian, **Repertoriu arheologic, pentru Ardeal**, 1920, p. 12, nr. 136, Cf. **ED** X. 1945, p. 110, nr. 75.
60. Székely Zoltán, **Le trésor de Alungeni**, în **Dacia**, 11—12, 1945—1947, 105—114.
61. Ö. Gohl, în **Numizmatikai Közlöny**, I, 1902, p. 33—34, apud I. Winkler în **JNG**, 17, 1967, p. 150, nr. 114. Descoperirile menționate mai sus nu au pretenția și nu încearcă să epuizeze întregul material monetar roman republican descoperit în această partea a țării. El este mult mai numeros. Vom mai aminti doar un singur exemplu. După informațiile lui Fr. Kenner, în **Archiv für Kunde oestenr. Geschichstquellen**, 29, 1863, p. 330, reproduse și de alți cercetători, în apropiere de Sf. Gheorghe s-au găsit vreo 50 denari, din care o parte (31 exemplare) au fost trimiși la Sibiu, unde s-a precizat că aparțin în majoritate sec. I î.e.n., inclusiv denarii lui M. Antoniu, emiși pentru legiuni, la care se adaugă cîteva exemplare emise sub August și Vespasian, B. Mitrea, **Penetrazione . . .**, în **ED**, X, 1945, p. 108, nr. 59.
62. V. Pârvan, **Castrul roman de la Poiana și drumul prin Moldova de Jos, în Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.**, 1913, p. 27 și urm.
63. B. Mitrea, **Alte drahme din Durrhachium descoperite în Moldova și drumul lor de pătrundere la est de Carpați. Tezaurul de la Grozești (jud. Bacău)**, în **SCN**, 5, 1971, p. 21—38.
64. B. Mitrea, **Monedele orașelor Dyrrhachium și Apollonia în Moldova . . .**, în **SCN**, II, 1958, p. 33 și urm. și fig. 3.

55. Mai nou un catalog al acestor tezaure la Iudita Winkler, în **JNG**, 17, 1967, p. 142 și urm.
66. B. Mitrea, **Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace**, în vol. **Unitate și continuitate în istoria poporului român**, sub redacția lui D. Berciu, București, 1968, p. 53—64.
67. **Ibidem**, p. 16.
68. H. A. Brueber, **Coins of the Roman Republic in the British Museum**, Londra, 1910, vol. I, p. 586, nr. 429 și pl. 585. Cf. E. A. Sydenham, **The Coinage of the Roman Republic**, Londra 1952, p. 183, nr. 1117. Faptul că avem de a face cu un hibrid local nu a fost sesizat de către M. A. Crawford, **op. cit.**, p. 120, nr. 412 care se mulțumește să noteze că ultima monedă este emisă de către magistratul P. Clodius și atît.
69. Primul editor face mențiunea generală „darunter Münzbuchstabe mit Punkt".
70. Pe aversul monedelor sînt semnalate următoarele simboluri: „Schlange, Fisch, Vogel, Kranz, Wage"), iar pe reversul lor „Lateinische, Münzbuchstaben oder Zahlen".
71. Descrierea reversului e greșită „Jupiter mit Cadeceus".
72. Se adaugă amănuntul că „auf einem Exemplar auf der Rückseite S. C.". Denari de acest tip care să aibă pe rv. sigla S. C. nu se cunosc. Ar putea fi un tip hibrid sau mai curînd unul din seria Grueber, Roma, 2750 și urm., care au litere pe rv. între care apare litera C (nr. 2753) și S (nr. 2766), dar fiecare pe exemplar separat.
73. Se notează că această monedă a rămas „im Besitz von M. Herz in Tartlau".
74. Cu mențiunea pentru av. „Lateinische und griechische Münzbuchstaben, Münzziffern", iar pentru rv. „Münzbuchstaben, Münzziffern, Beizeichen".
75. Se notează că „Ein Denar, auf der Rückseite mit verkehrter Schrift geprägt".
76. Se specifică că această monedă a rămas „im Besütz, v. M. Herz in Tartlau".
77. Pentru av. autorul descrie că „das Ganze von einem Kranz umgeben", același lucru pentru rv.
78. „8 Münzen mit barbar. Prägung".

PRESCURTĂRI

Acta MN — **Acta Musei Napocensis**, Cluj, I, 1964 și urm.
AUB Istorie — **Analele Universității București. Istorie.**
ED — **Ephemeris Dacoromana**, București — Roma, I—X, 1923—1945.
JNG — **Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte**, München, I, 1949 și urm.
SCIV — **Studii și cercetări de istorie veche**, București, I, 1949 și urm.
SCN — **Studii și cercetări de numismatică**, București, I, 1956 și urm.
SCȘ Cluj — **Studii și cercetări științifice. Științe sociale**, Cluj, I, 1949 și urm.

SFÎRŞITUL LUMII ANTICE ŞI „BARBARII"

ION NESTOR

Prezentul raport * îşi propune să reamintească pe scurt datele principale ale problemei privind rolul jucat de popoarele zise „barbare" în cursul procesului, pe cît de lung pe atît de complicat, al dispariţiei imperiului roman, pe deoparte, iar pe de altă parte, al naşterii lumii medievale care i-a urmat.

Că este vorba de o **problemă,** adică de o chestiune care nu a fost încă rezolvată într-un fel care să corespundă cerinţelor ştiinţei istorice, sau care să obţină cel puţin adeziunea principalilor reprezentanţi ai ştiinţei amintite — acesta este primul fapt care trebuie stabilit ca o realitate demnă de a fi analizată. Intuiţia (ni se va acorda, sperăm, că nu putea fi vorba de altceva) humaniştilor italieni din sec. XV—XVI şi ai reprezentanţilor francezi ai secolului luminii, după care „barbarii" trebuiau a fi consideraţi ca răspunzători de ruina şi distrugerea civilizaţiei antice, n-a rămas fără a fi contestată ; — şi ea a fost, mai întîi de specialişti în izvoarele literare, chiar într-o perioadă care a premers avîntului modern al studiilor istorice : Du Cange (1678), Edw. Gibbon (1776 şi urm.) [1].

Dar atacul cel mai puternic şi oportun împotriva doctrinei menţionate a venit — într-un chip foarte explicabil — dintr-o direcţie care nu putea să nu-l declanşeze. Este vorba de arheologie (propriu zisă, şi nu de istoria artei monumentale), care la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru a realizat primele sale cercetări asupra limes-urilor pe Rin şi Dunăre.

Dacă un istoric de artă a fost acela care a dat în această împrejurare primul semnal (Alois Riegl în 1889 și 1901), este pentru că el se ocupa de **industria** de artă. Nu este totuși mai puțin adevărat că ofensiva declarată în favoarea doctrinei **continuității** civilizației antice și împotriva teoriei „catastrofei" pe care ar fi produs-o „invaziile barbare" se leagă de opera lui Alfred Dopsch (1918/19, 1923/24), ale cărui principale argumente se sprijineau de asemenea pe datele arheologice. Și tot folosind într-un chip și mai amănunțit aceste date, Hermann Aubin (1920, 1922) a putut supune concepția lui Dopsch [2] unei critici amănunțite. Ciclul controversei a fost de atunci reluat, cîștigînd în adîncime pe măsură ce cercetarea arheologică ea însăși și-a lărgit și aprofundat rezultatele —și aceasta mai ales după ce André Piganiol a făcut să răsune (în 1947) fraza sa ajunsă celebră : „Civilizația romană n-a murit de moartă naturală. Ea a fost asasinată" [3].

Disputa pentru sau contra „barbarilor" este încă în curs de desfășurare, întemeindu-se mereu din ce în ce mai manifest și mai declarat pe datele arheologice — ele însele devenite din ce în ce mai minuțioase și cuprinzînd atît lumea romană cît și pe cea „barbară" — dar determinînd de asemenea tot mai mult o **reconsiderare** a izvoarelor scrise în lumina faptelor arheologice.

Împrejurarea că, pe de o parte interesul pentru problemă, profunzimea analizei și precizia observațiilor pe de alta, se manifestă cu o deosebită vigoare printre savanții germani, austrieci și englezi, găsește o explicație în nivelul atins în aceste țări de cercetarea arheologică, atît a lumii romane, cît și a celei „barbare". Sperăm că în chip mai general, întorsătura luată de studiile de care ne ocupăm aici, justifică și faptul că un arheolog este acela care încearcă a o reaminti atenției dumneavoastră.

★

Este neapărat necesar a sublinia, în pragul oricărei încercări de a formula punctele de vedere pe care noua cercetare le-a pus în evidență cu privire la raporturile istorice reale dintre lumea romană și „barbari" — ca și relativ la soartă civilizației antice după dispariția imperiului, — că este vorba de o cercetare care se află în plină desfășurare ; nu se poate chiar spune, privind lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă, că ea se găsește încă la începuturile sale. Nu putem deci decît semnala problemele și unele rezultate parțiale, acestea din urmă avînd ele însile, în cea mai mare parte, un caracter regional.

Deja în ceea ce privește problema raporturilor Roma — „barbari" în timpul imperiului în curs de constituire sau în perioada sa de înflorire, concepția unei confruntări rigide — moștenite de la greci — a trebuit să se schimbe, tocmai datorită marei expansiuni **politice, militare** și **comerciale** a imperiului dincolo de frontierele sale, și pe care descoperirile și studiile arheologice au subliniat-o puternic, — într-o viziune caracterizată de formule din ce în ce mai nuanțate și mai precise. Formulele: „Frontierele invizibile ale imperiului roman" (E. Kornemann), sau „Roma de dincolo de frontierele imperiale" (M. Wheeler, 1954) se precizează în formularea lui Karl Christ[4] ca „frontierele invizibile ale **influenței romane**" (sublinierea noastră), — cu nuanțe teoretice, din care iată cîteva spicuiri (traduceri din textul german): „Și mai este vorba încă de a confrunta forța de atracție magică pe care frontierele fluviale au dobîndit-o în cercetarea modernă, ca o consecință a unei interpretări exagerate a maximei augusteene „coercendi intra terminos imperii" (Tacit, **Ann.**) — cu realitatea descoperirilor arheologice. După indicațiile acestora din urmă, nu poate fi vorba de faptul că — așa cum A. Alföldi a stabilit — sistemul fortificațiilor ridicate de Domițian de-a lungul fluviilor de frontieră a izolat aproape complet lumea romană față de „barbari" (Idem, **ibid.**). Sau: „... în fața frontierelor imperiului roman din Europa se afla o zonă largă de influență romană, de o intensitate variind de la caz la caz" (Id., **ibid.**). Și încă, în sfîrșit: „reprezentarea unilaterală și negativă a unui contrast constant și de nedepășit, în sensul vechei formule Romani-Barbari, este de fapt de nesusținut; (...) pentru perioada veche a imperiului, o separare absolută, polară între romani și barbari, corespunzînd binomului contradictoriu helleni-barbari, nu a fost istoricește efectivă". (Id., **ibid.**). Aceeași concepție este expusă în alte studii într-un mod destul de amănunțit, ca de exemplu la Gerhard Wirth[5], pentru imperiul tîrziu, care vorbind de popoarele federate, din afara frontierelor romane, nu se sfiește să le caracterizeze ca: „independente, cum păreau și supuse cum erau" și care stabilește: „Astfel, n-a existat niciodată efectiv vreun gen de frontieră imperială în sensul modern, în fața acestor populații grămădite dincolo (de frontieră), iar conceptul de **limes** n-a avut niciodată sensul unei zone politice marginale".

Ca avînd o excepțională greutate trebuiesc apreciate concluziile înțelept cîntărite și atent nuanțate ale unui studiu de caracter „tehnic" — dacă ni se permite termenul — tratînd despre limes-ul german, dar care pune în relief fapte evident valabile în chip general, studiu datorit lui H. Schönberger[6]. El se consideră îndreptățit de a stabili drept concluzie:

„Astfel **limes**-ul, în această arie și în alte regiuni de asemeni, nu trebuie privit ca un obstacol fortificat, ridicat împotriva unui dușman instalat imediat în fața lui, ci mai degrabă ca o linie de demarcare reflectînd situația strategică. **Limes**-ul era probabil apărat într-o manieră relativ puternică prin forturi și turnuri de supraveghere, în vederea descoperirii oricărui inamic potențial".

Considerînd aceste cîteva exemple — alese la voia unor lecturi deloc sistematice și care nu pretind în nici un fel a face dreptate tuturor eforturilor depuse în acest domeniu — drept caracteristice pentru tendințele și pentru poziția cercetării actuale în ceea ce privește raportul dintre imperiu și „barbari" în timpul existenței efective a celui dintîi, ni se pare a sublinia doar evidența, constatînd că o astfel de concepție trebuie neaparat să influențeze asupra orientării cercetării și asupra felului de a privi rolul „barbarilor" cu prilejul studiilor referitoare la dispariția imperiului și la chestiunea de a ști dacă civilizația antică a fost sau nu distrusă, sau dacă total sau numai în parte.

Nu credem a ne înșela prea mult, dacă sîntem de părere că în această privință se poate lăsa la o parte problema arzătoare a momentului cînd se poate plasa **sfîrșitul** — să spunem definitiv ! — al lumii antice și începutul a ceea ce s-a obișnuit să se numească Evul Mediu. Aceasta este o schestiune subsidiară în raport cu aceea care ne preocupă pentru moment.

Or, în ceea ce privește problema rolului — exclusiv și condamnabil, sau parțial și eventual progresist — pe care „barbarii" l-ar fi jucat cu prilejul dispariției imperiului roman, considerat ca o structură de stat, socială și economică, apare destul de clar că ultimele cercetări și discuțiile care continuă, au reușit cel puțin să lămurească cîteva puncte, nu prea bine sesizate înainte. Oricît ar fi de greu, din multe puncte de vedere, de a separa faptele majore din mulțimea aspectelor istorice în cauză, nu este poate prea inoportun de a pune în primul rînd faptul că nu mai poate fi vorba de o tratare globală a problemei. Dacă nu ar fi decît împrejurarea împărțirii imperiului începînd de la moartea lui Teodosiu I și aceea că cele două părți au avut, și din punctul de vedere al sfîrșitului lor, o soartă diferită, și încă acest considerent își găsește justificarea. Avîntul continuu al studiilor asupra imperiului bizantin și cristalizarea aproape vertiginoasă a unei arheologii bizantine n-au lipsit de a se impune conștiinței istoricilor de după război. S-au putut astfel înregistra studiile adînci ale lui A. H. M. Jones, mai ales în legătură cu soarta diferită a celor două părți ale imperiului [7]. Dar s-a mers chiar mai departe ; chiar în cadrul fiecărei jumătăți a imperiului, considerate se-

parat, o cercetare orientată pe regiuni se impune din ce în ce mai mult. Numai **la capătul** unei astfel de cercetări, rolul și efectul local ca și general al invaziilor vor putea fi determinate în mod satisfăcător.

Intre timp, este de cel mai mare interes de a înregistra pentru moment progresele realizate în studierea cauzelor și împrejurărilor căderii imperiului de apus. Dacă discernem bine mersul discuțiilor, se pare că făcînd abstracție de cauzele interne de decădere, care nu se pot nega, avînd în vedere că probabil nu există fenomene istorice care să aibă cauze unilaterale, în afară de cel puțin pentru trecut, catastrofele naturale — este astăzi relativ general admis că triburile și regatele germanice au avut un rol bine determinat în procesul de dispariție a imperiului roman de apus. Dar această concluzie nu mai are astăzi nimic de a face cu ideea unui „asasinat". Chiar dacă nu putem accepta în întregime concepția lui Henri Pirrene, care pune în relief pe de o parte elementele de continuitate antică din statele germanice formate pe teritorii ale imperiului și, pe de altă parte, rolul Islamului arab în prăbușirea lumii antice, rămîne că ideea unei continuități antice în noile formațiuni ale Evului Mediu de început a fost bine întemeiată, în ultima vreme, prin studii complexe, dar pornind mereu de la datele arheologice. Este suficient, în limitele acestui raport de orientare, de a trimite pentru problemele de ordin general ca și pentru istoricul cercetării la studiile temeinice ale lui Karl Friederich Strohecker[8]. Cît privește studierea detaliată, pornită de la faptele arheologice, a dispariției structurilor romane și a continuității civilizației antice în regiunile imperiului încorporate în imperiul franc și germanizate, ea a fost dusă cel mai departe, pe de o parte în regiunea Rhinului și pe de alta la Dunărea mijlocie. Dacă trimitem aici numai la cîțiva autori, este pentru că socotim pe de o parte, că acestea reprezintă mai bine, atît din punct de vedere al metodei, cît și din acela al rezultatelor concrete, ultimul stadiu al cercetării și că pe de altă parte ei discută, și massa principală a literaturii recente referitoare la subiect[9].

Trebuie astfel să evocăm în mod special studiile arheologice foarte minuțioase referitoare la regiunile bazinului renan și pe care le-a sintetizat în ultimă instanță Kurt Böhner[10]. Regretînd că nu putem expune în mod mai amănunțit metodele arheologice foarte sistematice folosite în cursul acestor studii (adunare a tuturor descoperirilor mai imporante și cartografierea lor exactă și diferențiată la maximum), nu ni se pare lipsit de interes de a reaminti pe scurt concluziile principale ale lui K. Böhner.

Reiese din ele că a avut loc în primul rînd o modificare a structurii organizației sociale; trecerea dominației politice din mîinile puterii de stat centralizate în mîinile unei unități etnice orientată spre **marea țărănime** și a cărei regalitate se întemeia pe legăturile ancestrale de dependență reală și pe proprietatea funciară împrăștiată. „Prin aceasta toate instituțiile care se dezvoltaseră plecînd de la necesitățile imperiului au fost smulse din contextul lor originar, natural". Pentru multe dintre ele, ca de exemplu, pentru armata permanentă, fortificații le de frontieră și chiar pentru anume forme specializate de agricultură, aceasta a însemnat sfîrșitul. Altele, ca rămășițele vechei administrații, persistînd în orașe și în fortărețe (și din care o mare parte vor deveni centre ale noilor departamente), numeroase meserii (olăritul, sticlăria, orfevreria), viticultura și mai ales comerțul „internațional", „s-au putut integra prin ele însele, chiar după distrugerea cadrului lor originar, în noile structuri de viață, în așa fel încît forțele pe care ele le cuprindeau s-au putut infiltra în mod activ în noua ordine". În sfîrșit și mai ales, **Biserica** — a cărei atracție și necesitate pentru cuceritori se întemeiau pe tradițiile patriarhale și de lealitate „feudală" — s-a menținut, trebuind a se adapta în întregime, din punct de vedere economic, noilor împrejurări. Cu totul alt tablou oferă teritoriile atinse de cucerirea arabă, ceea ce dovedește că nu este vorba în această materie de lucruri ce se întîmplă în mod necesar. Aceasta pentru că: „Toate aceste forme de viață romană tîrzie, care este adevărat, s-au modificat, dar care nu au continuat mai puțin să subziste, au avut ca purtător populația provincială romană, care nu s-a contopit decît cu vremea cu germanii".

Numai în parte studii de felul celor deabea menționate, pot fi semnalate pentru teritoriile, astăzi austriece, ale **Raetiei** și **Noricului**.

S-a studiat acolo mai ales soarta orașelor și a locurilor romane întărite în etapa de trecere spre Evul Mediu, fără ca, după impresia noastră, cercetarea arheologică să fi putut furniza pînă în prezent informații care să poată egala sau completa în mod hotărîtor. Tablourile vii pe care ni le-a transmis **Vita Sancti Severini** a lui Eugippius. Herma Thaller-Stiglitz este aceea care, întemeindu-se pe săpăturile și studiile regretatului Rudolf Egger și ale școlii sale, a sintetizat rezultatele din punctul de vedere care ne interesează[11]. Concluziile sale se acoperă în general cu cele reținute deja în cursul expunerii noastre. Nu este continuitate directă a orașelor medievale cu orașele sau fortificațiile romane, deși uneori s-au înglobat construcții romane care se pretau la aceasta. „Pentru că evident motivele utilitare erau determinante în amplasarea așezărilor medievale, nu se poate vorbi de o tradiție locală în sensul strict al cu-

vîntului, ceea ce devine încă și mai clar prin faptul că numele stațiunii militare romane nu subsistă în nici un caz. Nu există așa dar în aceste locuri indicii nici externe (construcții), nici interne (ținînd de nume, de cultură) pentru o continuitate de locuire" (traducerea este mereu a noastră, după textul german). Dar există continuitate de nume la orașele din **Noricum Ripense** la vest de Enns, dincolo de limita teritoriului ocupat de rugii germani, ceea ce se explică printr-o evacuare spontană, efectuată de Severin și prin împrejurarea că un anume număr de romani au rămas pe loc.

R. Egger însuși explica fenomenul prin instalarea destul de timpurie a suveranității france în aceste regiuni.

De cel mai mare interes pare să fie o altă concluzie a Hermei Thaller-Stiglitz, care face caz de persistența, după încetarea ocupației romane, a numelor de ogoare, de rîuri, de locuri locuite și poate și de un fel de „denumiri de districte" care s-ar lega nu de numiri romane, ci de acelea pe care le crease populația autohtonă pre-romană. „Tradiția denumirilor pre-romane atrage(...) atenția asupra faptului că elementul indigen a supraviețuit, că pe de o parte el n-a pierit în procesul de romanizare, iar pe de alta că el a reapărut după dispariția acestei înalte civilizații, devenind prin aceasta purtătorul unei continuități". Și autoarea noastră încheie cu un fel de clătinare din cap foarte semnificativă „în legătură cu ideile curente privind intensitatea romanizării în anumite regiuni". Semnificativă este deasemeni o altă observație a aceleiași savante, pe care ne mulțumim a o cita fără nici un comentariu: „Că elementul roman se va fi inmulțit prin fuga din regiunile joase ale Raetiei II și din Noricum Ripense în munți, aceasta este o părere în care se crede mult, dar care nu este dovedită".

Socotim că ceea ce am notat pînă acum ajunge pentru a da o idee generală și despre noile tendințe ale cercetării și despre rezultatele deja cîștigate, sugerînd în același timp o oarecare valoare mai largă a metodelor și a concluziilor. În plus, nu s-ar putea spune că studierea problemelor care ne interesează a fost împins, în provinciile romane situate la est de Noricum, tot așa de departe ca în exemplele pe care ne-am socotit datori a le trata în mod mai insistent, deși evident totuși foarte insuficient. Semnalăm totuși pentru Pannonia, un început de aliniere ce-și găsește expresia în cîteva studii recente[12].

Dar aici regăsim deja problema foarte discutată a soartei diferite a părții răsăritene a imperiului roman, care va deveni imperiul bizantin. Aceasta este o problemă care cere o tratare specială și care ne pare a depăși pentru moment cadrul prezentului raport.

NOTE

* Raport prezentat la cel de-al XIII-lea Congres al Ştiinţelor istorice, Moscova, 1970.

1. Literatura subiectului tratat în acest raport fiind imensă, este explicabil că trimiterile noastre, — ţinute în limitele strictului indispensabil, — sînt în cea mai mare parte la opere de sinteză, despre care am luat cunoştinţă, şi care conţin, după opinia noastră, informaţiile necesare. Datele referitoare la istoricul cercetării schiţat aici mai sus sînt culese într-un chip foarte amănunţit de către Strohecker (v. nota 8 mai jos).
2. A. Aubin (ultima culegere de studii), **Vom Altertum zum Mittelalter**, München, 1949.
3. André Piganiol, **L'Empire chrétien** (Hist. gén. ed. par G. Glotz ; **Histoire romaine**, vol. IV, 2, 1947).
4. K. Christ, **Römer und Barbaren in der hohen Kaiserzeit**, în „Saeculum" 10, (1959), 273—288.
5. **Zur Frage der foederierten Staaten in der späteren römischen Kaiserzeit**, în „Historia, Zeitschrift für alte Geschichte" (Wiesbaden), XIV (1967), 231—251.
6. **The roman frontier in Germany : an archaeological Survey**, în „Journal of Roman Studies", 1969 (sub tipar ; datorăm domnului Schönberger de a fi putut cunoaşte acest studiu înainte de apariţia lui, pentru care ţinem să-i mulţumim călduros). (Între timp apărut.)
7. **The Later Roman Empire**, 3 vol. (Blackwell, 1964), şi versiunea prescurtată : **The decline of the ancient World** (London 1966) ; vezi mai ales capitolul XXVI : **Why did the western empire fall ?**, 362 urm.
8. **Germanentum und Spätantike**, Zürich-Stuttgart (Editura Artemis), 1955. Se poate folosi cu folos de asemenea expunerea didactică a lui Heinrich Dannenbauer, **Die Entstehung Europas. Von der Spätantike zum Mittelalter**, vol. I : **Der Niedergang der alten Welt im Westen**, 1959 (de la Diocletian pînă la moartea lui Justinian) ; vol. II : **Die Anfänge der abendländischen Welt**, 1962 ; amîndouă volumele în editura Kohlhammer, Stuttgart.
9. Se va găsi, pentru rest, o secţiune de-a lungul discuţiei problemei, pornind de la Dopsch şi pînă la Böhner, în culegerea de studii realizată de Paul Egon Hübinger (editor), **Kulturbuch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter** (Wege der Forschung CCI), Darmstadt, 1968.
10. Începînd cu sinteza arheologică : K. Böhner, **Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes** (Römisch-Germanische Kommission ; Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit), 2 vol., Berlin, editor Gebr. Mann (1958) şi cu studiul fundamental al aceluiaşi autor : **Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlandes** (Aus der Schatzkammer des Antiken Trier. Neue Forschungen und Ausgrabungen), ediţia doua, 1959, editura Paulinus, Trier, 85—109 (studiul este reprodus şi în culegerea lui Hübinger (nota precedentă) ; vezi şi de acelaşi autor : **Zur historischen Interpretation der sogenannten Laetengräber** (1965), în „Jahrbuch des römisch germanischen Zentralmuseums", Mainz, vol. 10, 1965 (sic.!), 139—167 şi, ultima dată, **Eisenberg im frühen Mittelalter**, în „Jahrbuch zur Geschichte von Stadt- und Landkreis Kaiserslautern", 1967, 74—83. (Vezi în legătură cu **laeti**, şi la Roosens, **Laeti, foaderati und andere spätrömische Bevölkerungsniederschläge im belgischen Raum**, în „Die Kunde" (Mitt, d. niedersächs. Landesvereins f. Urgesch.), Hannover, N. F., 18, 1967, 89—109. Cf. de asemenea pentru oraşe, Harald von Petrikovits, **Das Fortleben römischer Städte am Rhein und Donau im frühen Mittelalter**, în „Trierer Zeitschrift", 19 (1950), 72—81.
11. Herma Thaller, **Der Städte der Vita S. Severini im Donauraum, în „Festschrift für Rudolf Egger"**, II, 1953, (Klagenfurt), 315—321 ; Herma Stiglitz, **Römische Lager und frühmittelalterliche Siedlungen am norischen Limes**, în „Österreichische Jah-

reshefte", XVI, 1961—63, Beiblatt, Sp. 143 și urm. Vezi de asemenea, pentru aplicarea metodei privind „studiul nucleelor urbane", Hertha Landenbauer-Orel, **Archäologische Stadtkernforschung, in Wien,** în „Jahrbuch des Vereines für die Geschichte der Stadt Wien", 21/22, 1965—1966.

12. Printre care, cartea abea apărută (și pe care nu am avut încă răgazul de a o studia) a lui L. Váradv, **Das letzte Jahrhundert Pannoniens,** (376—476), Budapesta, 1969 (în ediţiile Academiei ungare) căreia i-am adăuga studiul sintetic al lui Kiss Attila, **Zur Frage des Fortlebens der römerzeitlichen Bevölkerung von Pannonien in der Volkerwanderungszeit,** în „A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve", 1965 (Pécs, 1966), 81—123.

SLAVII ŞI POPULAŢIA BĂŞTINAŞĂ ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

SZÉKELY ZOLTÁN

Partea sud-estică a Transilvaniei situată la poalele Carpaţilor orientali, este regiunea, unde s-au oprit toate popoarele care au pătruns dinspre est. Dintre aceste popoare ne vom ocupa cu slavii, ale căror resturi de cultură materială au fost descoperite prin săpăturile arheologice executate de Muzeul din Sf. Gheorghe intre anii 1960—1970.

În epoca postaureliană în această regiune a Daciei-romane este atestată cultura Sîntana de Mureş reprezentată alături de populaţii germanice şi de către elementul daco-roman [1]. Această populaţie autochtonă este atestată în valea rîului Tîrnava Mare la Bratei (jud. Sibiu) pînă în secolul VI e.n. şi la Porumbenii Mici (jud. Harghita) şi în mai multe alte localităţi [2].

În valea Rîului Negru la Cernat şi la Poian (jud. Covasna), este vorba de nivelul de jos, slavii alături de elemente autohtone s-au stabilit destul de timpuriu, la mijlocul secolului VI e.n. Aşezările lor sînt situate în văile rîurilor şi pîraielor. Fiecare bordei într-un colţ a avut o vatră-pierară (fig. 3/6). Ceramica, obiectele de uz casnic precum şi cele de podoabă găsite în bordei indică în afară de cultură materială a populaţiei locale şi un element slav [3].

Celelalte aşezări descoperite în văile Tîrnavei la Bezid, Sălaşuri, Filiaş, Cristur, Simoneşti şi Eliseni (jud. Harghita) datează din sec. VII—VIII, e.n. [4].

Inventarul bordeielor din aşezări conţine fragmente de vase, diferite obiecte de uz casnic şi de podoabă.

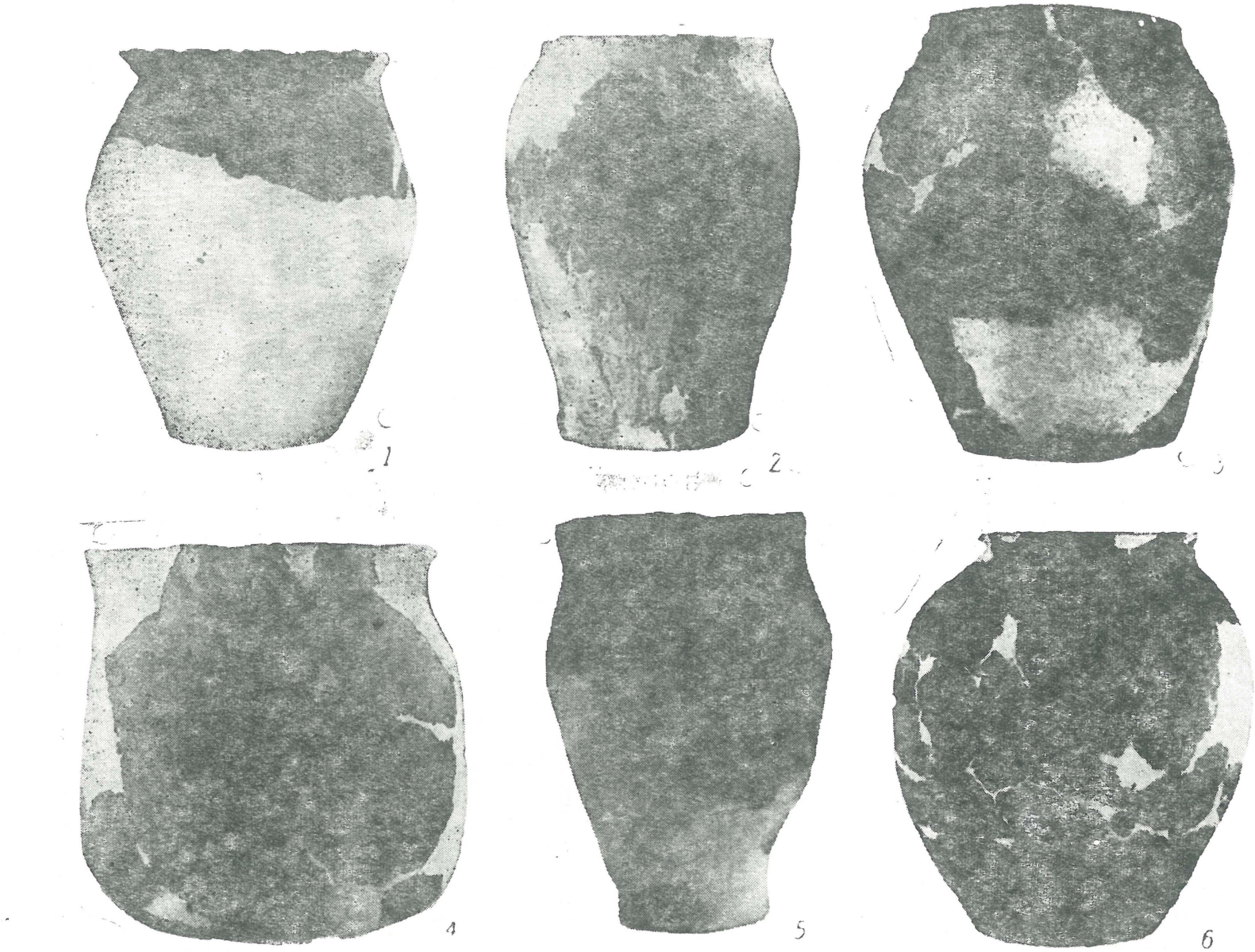

Fig. 1 kép. Vase din sec. VI. de la Cernat 1—2 şi Poian. 3—6. VI. sz-i edények Csernátonból 1—2, és Kézdipolyánból 3—6.

Ceramica se împarte în două categorii : 1. vase făcute cu mînă şi 2. vase confecţionate la roată rapidă şi înceată. Acest fel de fabricare al vaselor persistă pînă la mijlocul secolului VIII e.n.

Forma vaselor este totdeauna oala cu sau fără decor. În afară de oala se mai găseşte şi tigaia cu margine scundă. Vasele făcute cu mînă care au fost descoperite la Cernat şi în nivelul inferior al aşezării de la Poian sînt aproape fără margine şi au formă ovoidală. (Fig. 1/2—6). Această formă este caracteristică pentru ceramica arhaică slavă cunoscută din aşezările din sec. VI—VII e.n. din Uniunea Sovietică şi din Polonia [5]. Vasele făcute la roata rapidă arată o tradiţie romană transmisă de către populaţie locală. (Fig. 1/1).

Noi considerăm această ceramică ca aparţinînd populaţiei locale.

Aşezările din sec. VII—VIII e.n. mai sus menţionate au o ceramică mai bogată şi mai variată. Vasele făcute cu mînă sînt mai puţin numeroase pînă cînd cele lucrate la roată lentă sau rapidă apar într-o proporţie net superioară. Aceste ultime sînt decorate cu benzi de linii ondulate şi orizontale. Pe marginea vaselor făcute cu mînă cîteodată sînt incizii sau alveole.

La aşezările de la Poian (nivelul de sus), le la Sf. Gheorghe (jud. Covasna) situate în valea Oltului lipsesc vasele făcute cu mînă (fig. 3/4); ceramica are un aspect nou, iar celelalte vase sînt decorate cu benzi de linii ondulate şi orizontale. (Fig. 2/1). Un singur vas are ornament lustruit în plasă. Uneltele caracteristice sînt cuţitele de fier, străpungători din os şi pietre de măcinat rotative. Forma lor în cursul secolelor nu s-a schimbat.

Obiecte de podoabă în secolul al VI-lea sînt reprezentate prin două fibule de bronz; una este o fibulă digitată (fig. 3/1—1a), cealaltă este de tip bizantin. În aşezarea de la Filiaş a fos găsită încă o fibulă digitată, fragmentară, aparţinînd secolului VII e.n. (Fig. 3/2—2). O valvă de tipar de turnat bijutării descoperită lîngă vatra unui bordei la aşezarea de la Cristur arată ca obiectele de podoabă au fost confecţionate de către meşteri indigeni. (Fig. 3/3—3a).

Examinînd contextul al acestor aşezări putem constata că origina bordeiului săpat în pămînt cu vatra-pietrar într-un colţ trebuie căutată în lumea romană. În Transilvania în secolul III—IV aceasta formă de locuire este atestată la Bezid în cultura Cerneahov-Sîntana de Mureş. Mai tîrziu în secolul al VI-lea se află la Bratei şi dincolo de Carpaţi în-

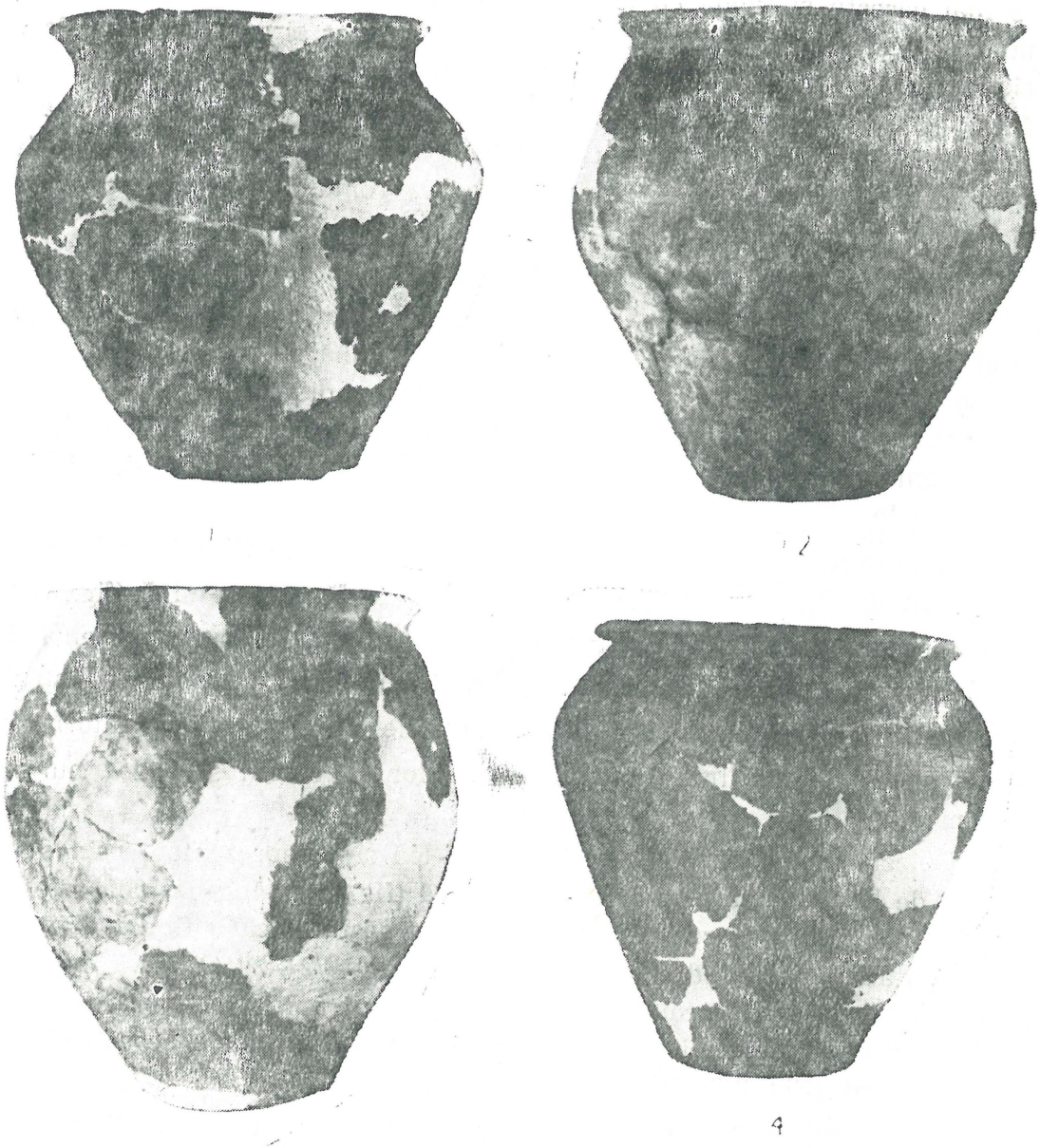

Fig. 2 kép. Vase din sec. VI—VIII, de la Poian, 1. Filiaş, 3. Simoneşti 2, 4. VI—VII. sz-i edények Polyánból, 1. Fiatfalváról, 3. Siménfalváról, 2,4.

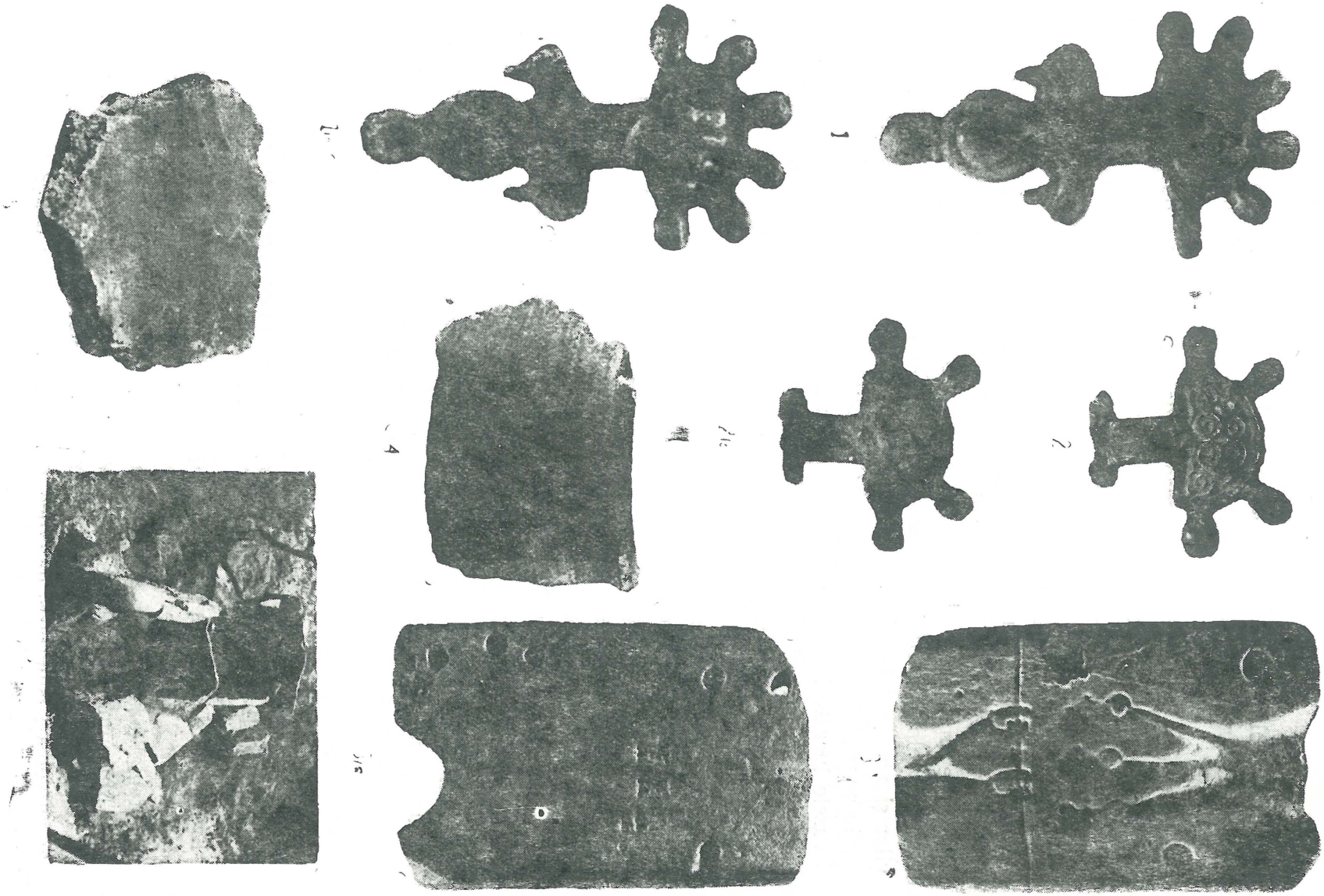

Fig. 3 kép. Fibule digitate de la Poian 1—1a, de la Filiaş 2—2a, valva de tipar de la Cristur 3—3a ; fragment de vas de la Sf. Gheorghe 4, fragment de tigaia dacică de la Poian 5, pietrar de la Sălaşuri 6. Újjas fibula Polyánból 1—1a, Fiátfalváról 2—2a, öntőminta Székelykeresztúrról 3—3a, Dák edénytöredék Sepsiszentgyörgyről 4, agyagtepsi töredéke 5, Kőtűzhely Székelyszállásról 6.

cepînd din secolul al VIII-lea pînă la secolele X—XI în cultura Dridu [6].

Prin urmare această formă de locuire s-a păstrat la populaţia indigenă.

O parte din ceramică arată o tradiţie de origine locală daco-romană, iar cealaltă este de caracter slav. Tigaia cu margine mai înaltă este cunoscută dintr-un bordeiu dacic de la Cernat, (fig. 3/5) prin urmare nu este caracteristică numai pentru slavi. La slavi tigaia apare numai la începutul secolului al VII-lea e.n.

Oalele ovoidale făcute cu mînă aparţin fondului cultural al slavilor din est şi reprezintă un orizont cultural slav antic.

Vase de tip Praga descoperite în aşezările din sec. VII—VIII din valea Tîrnavelor aparţin slavilor apuseni [7]. De asemenea putem atribui slavilor şi vasele decorate cu benzi de linii ondulate şi orizontale cunoscute din mormîntele de la Someşeni (jud. Cluj).

Vasele lucrate la roată rapidă sau înceată descoperite în aşezările din sec. VI—VIII păstrează o tradiţie romană şi aparţin populaţiei locale. Din nivelul de sus al aşezării de la Poian lipseşte ceramica slavă şi are un aspect cunoscut de mult timp în Transilvania de la Blandiana şi dincolo de Carpaţi în ceramica culturii Dridu.

În concluzie putem constata că slavii din răsărit s-au stabilit deja în secolul al VI-lea la marginea Carpaţilor în colţul sud-estic al Transilvaniei. Mai tîrziu în secolele VII—VIII vin slavii din apus şi conviețuiesc cu populaţia locală, care a păstrat tradiţiile romano-bizantine.

Nu se poate stabili o continuitate directă şi totală intre populaţia şi cultura materială arhaică slavă din secolele VI—VII e.n. caracterizată prin ceramica nedecorată lucrată cu mînă de tip Praga şi Jitomir — şi cultura din secolele VII—VIII e.n. mai mult dezvoltată, formată pe loc. în regiunea unde s-au stabilit.

A SZLÁVOK ÉS AZ ŐSLAKOSSÁG DÉL-KELET ERDÉLYBEN

Erdély dél-keleti részében, a keleti Kárpátok lábainál levő vidéken, minden keletről ide behatolt nép letepedett. E népek közül a szlávokkal fogunk foglalkozni ; ezek anyagi műveltségének emlékeit a sepsiszentgyörgyi Múzeum 1960—1970 között végzett ásatásai hozták felszínre.

A római Dácia e részében, Aurelianus utáni korszakban a Marosszent annai műveltség ismeretes, melynek hordozója a germán népek mellett a

dák-római elem is [1]. Ennek az őslakosságnak az emlékei, egész a VI. sz.-ig előkerültek a Küküllő völgyében, Baráthelyen (Szeben megye), Kisgalambfalván (Hargita megye) és még sok más helyen [2].

A Feketeügy völgyében, Csernátonban és Kézdipolyánban, ez utóbbi település alsó rétegében talált leletek bizonysága szerint, az őslakosság mellé a szlávok elég korán, a VI. sz. második felében telepedtek le[3]. Települési helyeik a folyók és patakok völgyében találhatók. Lakásaik félig földbemélyített, négyszögű kunyhók, egyik sarokban kőtűzhely (3/6. kép). A kunyhókban talált kerámia, a munkaeszközök és ékszerek, a helyi lakosság anyagi műveltsége mellett, egy szláv elem jelenlétét is jelzik.

A Küküllők völgyében a többi, így Bözödön, Székelyszálláson, Fiatfalván, Székelykeresztúron, Siménfalván és Szenterzsébeten előkerült települések a VII—VIII. sz.-ba tartoznak [4].

E települések kunyhóiban is edénytöredékek, különböző tárgyak és ékszerek kerültek elő.

A kerámia két csoportba osztható :

1. kézzel és 2. lassú- vagy gyors korongon készült edények. Az edénykészítésnek ez a módja egész a VIII. sz. második feléig szokásban volt.

Az edények formája mindig a díszített vagy díszítetlen, fületlen bögre. A bögrék mellett még megtalálható az alacsony peremű, agyag kerek tepsi. Csernátonban, valamint Kézdipolyán alsó rétegében talált, kézzel készített edények tojásalakúak és nincs peremük (1/2—6. kép). Ez a forma jellemző az ősi szláv kerámiára, s ezek ismeretesek a Szovjetunió és Lengyelország VI—VII. sz.-i szláv településeiről [5].

A gyors korongon készült edények római hagyományra mutatnak, ezt az edénykészítési módot a helyi lakosságtól vették át. (1/1 kép.)

Ez a kerámia a helyi lakosság hagyatékának tekinthető.

Az említett VII—VIII. sz.-i települések kerámiája gazdagabb és változatosabb. A kézzel készített edények száma kevés, viszont a gyors és lassú korongon készült edény sokkal számosabb. Ez utóbbiakon hullám és párhuzamos vonalakból álló szalagdíszt találunk. A kézzel készített edények peremét néha bevágások és alveolák díszítik.

Az Olt völgyében levő kézdipolyáni település felső rétegében, valamint a sepsiszentgyörgyi településen nem került elő kézzel készült edény (3/4. kép) ; a kerámia új típust mutat, s egyes edényeknél hiányzik a díszítés, másoknál viszont bekarcolt vízszintes és hullámvonalakból álló szalagdíszt találunk. (2/1. kép.) Egyetlen egy edényt díszít besimított hálóminta.

Jellegzetes eszközök a vaskés, a csontár s a forgatható kőmalom. Alakjuk nem változott az évszázadok folyamán.

Az ékszereket a VI. századból két bronz fibula képviseli ; az egyik újjas fibula (3/1—1a kép), a másik bizánci típusú . A fiatfalvi településen szintén előkerült egy töredékes ujjas fibula, mely a VII. századba tartozik (3/2—2a kép). Egy székelykeresztúri településen tűzhely mellett talált ékszeröntő minta bizonyítja, hogy az ékszereket helyi ötvösök készítették.

E települések kultúrhagyatékát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a földbemélyített kunyhó egyik sarkában raktak kőtűzhelyet, melynek az eredete a római korig nyúlik vissza. Erdélyben a III—IV. sz.-ban ezt a lakásformát használták Bözödön a Marosszentannai műveltség hordozói . Később a VI. sz.-ban megtaláljuk Baráthelyen és a Kárpátokon kívül, kezdve a VII. sz-tól a XI. sz-ig a Dridu műveltség hordozóinál[6].
Ez azt mutatja, hogy ezt a lakástípust a helyi lakosság őrizte meg.

A kerámia egy része a helyi dák-római eredetre mutat, a másik része szláv. A magasabb peremű agyagtepsi, amely Csernátonban egy dák kunyhóban (3/5. kép) került elő, arra enged következtetni, hogy nemcsak a szlávokra jellemző. A szlávoknál csak a VII. sz.-tól kezdve fordul elő.

A tojásalakú, kézzel készített edények, a keleti szlávok kultúrhagyatékát és egy ősi szláv műveltségi szintet jeleznek.

A Praga típusú edények, melyek a Küküllő völgyében a VII—VIII. sz-i településeken kerültek elő, a nyugati szlávokhoz tartoznak[7]. Ugyancsak a nyugati szlávoknak tulajdoníthatjuk a szamosfalvi (Kolozs megye) halomsirok vízszintes és hullámvonallal díszített edényeit is.

A VI—VIII. sz-i települések gyors és lassú korongon készült edényei római hagyományt őriznek és a helyi lakosság kultúrhagyatékához tartoznak. A kézdipolyáni település felső rétegéből hiányzik a szláv kerámia és olyan jellegzetességet mutat, ami már régóta ismeretes Erdélyben, Maroskarnáról és a Kárpátokon kívül a Dridu műveltség kerámiájánál.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a keleti szlávok már a VI. sz.-ban letelepedtek a Kárpátok belső peremén, Erdély dél-keleti részében. Később a VII—VIII. sz.-ban jönnek a nyugati szlávok és együttélnek a római-bizánci hagyományokat megörző helyi lakossággal.

Közvetlen és teljes folytonosságot a helyi lakosság és a VI—VII. sz.-i ősi szláv anyagi műveltség — melyre jellemző a kézzel készített Praga-Jitomir-korszak típusú kerámia — valamint a VII—VIII. sz.-i fejlettebb helyi műveltség között, eddig ezen a vidéken, ahol telepedtek, még nem sikerült megállapítani.

LES SLAVES ET LA POPULATION AUTOCHTONE DANS LE SUD—EST DE LA TRANSILVANIE

La partie sud-est de la Transilvanie, située tout près des Carpathes Orientales, est une région ou se sont arrêtés tous les peuples, qui y ont pénétrés de l'Est. Parmi ces peuples nous nous occuperons des slaves, dont les restes de culture matérielle ont été découverts par les fouilles executées par le Musée de Sfîntul Gheorghe entre les années 1960—1970.

Pendant l'époque post-aurelianne dans cette région de la Dacie-romaine est attestée la culture de Sîntana de Mureş, dont les représentants, à côté des populations germaniques, est aussi l'élément daco-romain [1]. Cette population autochtone est attestée dans la vallée de la rivière Tîrnava, à Bratei (dép. Sibiu) jusqu' au VI-ème siècle et aussi à Porumbenii Mici (dép. Hargita) et dans beaucoup d'antres localités[2].

Dans la vallée de la rivière Rîul Negru à Cernat et à Poian (dép. Covasna), il s'agit du premier niveau, se sont établis les slaves assez tôt à la deuxième moitié du VI-ème siècle a côté d'éléments autochtones [3]. Leurs établissements sont situés dans les vallées des rivières et des ruisseaux. Les habitations étaient des huttes à demi enterrées. (Fig. 3/6). Chaque hutte avait dans un des coins un foyer en pierre. La céramique, les outils et les objets de parure trouvés dans les huttes indiquent au dehors de la culture matérialle de la population locale aussi un élément slave.

Les autres établissements découverts dans les vallées de la rivière Tîrnava à Bezid, à Sălaşuri, à Filiaş, à Cristur, à Simonești et à Eliseni (dép. Hargita) appartiennent aux VII—VIII-ème siècles [4].

L'inventaire des huttes dans les établissements était formé de fragments de vases, d'outils divers et d'objets de parure.

La céramique se divise en deux catégories : 1) les vases faits à la main et 2) les vases faits au tour rapide ou lent. Cette manière de travailler la céramique persiste jusqu' à la deuxième moitté du VIII-ème siècle.

La forme des vases est toujours le vase-pot décorés ou non décorsés. A côté du vase-pot se trouve le plat avec une bordure basse. Les vases faits à la main trouvés à Cernat et dans le niveau inférieur de Poian sont presque sans bordure, de forme ovoidale. (Fig. 1/2—6). Cette forme est caractéristique pour la céramique slave ancienne, connue des établissements du VI-ème VII-ème siècles de l'Union Sovietique et de la Po-

logne[5]. Les vases faits au tour rapide montrent une tradition romaine, transmise par la population locale. (Fig. 1/1).

Nous considerons que cette céramique appartient à la population locale.

Les établissements mentionnés plus haut comme appartenant aux VII—VIII-ème siècles ont un matériel céramique plus riche et plus varié. Les vases faits à la main sont trés peu nombreux tandis que ceux travaillés au tour lent au rapide apparaissent dans une proportion nettement superieure. Ces derniers sont décorés de rubens ondulés et orizontaux. Sur le bord des vases travaillés à la main se trouvent quelque fois des incisions ou des alvéoles.

Des établissements de Poian, il s'ont du deuxième nivéau de Sf. Gheorghe (dép. Covasna) situés dans la vallée de l'Olt manquent les vases faits à la main ; la céramique a une aspect nouveau, quelqu' uns manquent de décor , (fig. 3/4) les autres portent des rubans orizontaux des lignes incisées et ondulées. (Fig. 2/1). Un seul vase est orné d'un réseau de ligne lustrée.

Les outils caractéristiques sont les couteaux en fer, les poinçons en os, et les moulins rotatifs en pierre. Leur forme ne changeait pas au cours des siècles.

Les objets de parure sont représentés au VI-ème siècle par deux fibules en bronze ; l'une est une fibule á boutons (fig. 3/1—1a) l'autre de typ bizantin. Dans l'établissement de Filiaş on a trouvé aussi une fibule á boutons, fragmentaire, appartenent au VII-ème siècle. (Fig. 3/2—2a). Une valve de moule d'orfévrerie trouvée auprès du foyer, dans un hutte de l'établissement de Cristur, prouve que les objets de parure ont étés-travaillés par les orfèvres indigenes. (Fig. 3/3—3a).

Examinant le contenu culturel de ces établissements on peut constatér que l'origine de la hutte enterrée avec foyer en pierre dans un des coins doit être cherchée dans le monde romain. Dans la Transilvanie au III—IV siècle cette forme d'habitation est attestée à Bezid dans la culture Cerneahov — Sîntana de Mureş. Plus tard au VI-e siècle on la trouve à Bratei et en dehors de Carpathes dans la culture Dridu, en commencant du VIII-e jusqu' au X—XI siècles[6]. Par consequent cette forme d'habitation est conservée par la population indigène.

Une partie de la céramique montre une tradition d'origine daco-romain locale, et l'autre de caracter slave. La forme du plat à bordure plus haute est connue d'une hutte dacique à Cernat (fig. 3/5) donc n'est pas caracteristique seulement pour les slaves. Dans le monde slave on la trouve en commencant seulement par le VII-e siècle.

Les vases-pot faits à la main de forme ovoidale appartiennent au fond culturel des slaves de l'est et représentent un horizont culturel slave archaique.

Les vases de type Praga, découverts dans lés établissements situés dans les vallées de Tîrnava aux VII—VII-e siècles appartiennent aux slaves de l'ouest [7]. De même nous pouvons attribuér aux slaves les vases décorés des rubans ondulés et orizontaux connus des tombeaux de Someşeni (dép. Cluj).

Les vases faits au tour rapide ou lent, trouvés dans les établissements de VI—VIII-e siècles gardent une tradition romaine et appartient à la population locale. Du niveau supérieur de l'établissement de Poian manque la céramique slave et a une aspect connu depuis long temps en Transilvanie à Blandiana et en dehors de Carpathes dans la céramique de la culture Dridu.

En résumé on peut constatèr que les slaves de l'est s'établissent dejà au VI-ème siècle au bord de Carphathes, dans le coin de sud-est de la Transilvanie. Plus tard aux VII—VIII-e siècles viennent les slaves d'ouest et convécurent avec la population locale, qui a conservé les traditions romano-bizantines.

On ne peut pas établir une continuité directe et totale entre la population et l'ancienne culture materielle slave des VI—VII-e siècles — caracterisée par la céramique travaillée à la main de typ Praga et Jitomir-Korceak et jamais décorée et la culture plus évoluée des VII—VIII-e siècles, formée sur place, dans les régions où il se sont établis.

NOTE—JEGYZETEK

1. Székely Zoltán, **Materiale ale culturii Sîntana de Mureş din sud-estul Transilvaniei,** Aluta I. Sf. Gheorghe, 1969, 85.
2. În Materiale, VIII. 625, 628 şi Materiale VI, 529.
3. Székely Zoltán, **Die frühsten slavischen Siedlungen in Siebenbürgen,** Slavia Antiqua XVII, 125—136.
4. Székely Zoltán, **Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959—1966),** Mat. şi Cer. Arh. v. IX, 1970, 297—301, 311—313.
5. Székely Zoltán, **Die frühsten slavischen Siedlungen im Siebenbürgen,** Slavia Antiqua XVII, 133.
6. I. Nestor, **Les données archeologiques et la probléme de la formation du peuple roumain,** Revue Roumaine d'histoire, III, nr. 3, 1964, Pl. III, 1.
7. Székely Zoltán, În Materiale, VIII, 628; **Contribuţii la cultura slavă în sec. VII—VIII, în sud-estul Transilvaniei,** SCIV, XIII, 1962, 47.

UNELE PROBLEME ALE CERCETĂRII EPOCII FEUDALE TIMPURII ÎN SUD–ESTUL TRANSILVANIEI (SEC. X–XIII)

SZÉKELY ZOLTÁN

Perioada din istoria Transilvaniei, care cuprinde secolele X—XIII, prin urmare epoca feudalismului timpuriu şi începutul feudalismului dezvoltat este cea mai puţin cercetată şi cunoscută. Izvoarele scrise sînt foarte puţine sau lipsesc cu totul, iar descoperirile arheologice sînt în majoritatea lor întîmplătoare, iar încadrarea lor cronologică este de multe ori nesigură. Cercetătorii care s-au ocupat cu istoria acestor secole, bazîndu-se pe puţinele date istorice sau arheologice, n-au putut prezenta în mod real procesul de dezvoltare al societăţii din feudalismul timpuriu spre trecere în cel dezvoltat. Aceasta constatare este valabilă în mod şi mai accentuat pentru regiunea din valea Oltului şi a Rîului Negru. Acest teritoriu estic al Transilvaniei în raport cu părţile vestice ale Transilvaniei, pentru care datele arheologice şi istorice sînt mai bogate este şi mai puţin cercetat şi cunoscut. Nagy Géza fostul custode al Muzeului Naţional Secuiesc din Sf. Gheorghe, la sfîrşitul secolului trecut a fost acel om de ştiinţă care a înţeles importanţa cercetării acestei epoci. Constatările lui privind această problemă urmează să fie verificate de descoperirile arheologice recente[1]. (Fig. 1).

Cele mai importante cercetări în vestul Transilvaniei la începutul secolului nostru au fost executate de către Roska Márton [2] şi Kovács István [3], iar recent în valea Mureşului la Moreşti-Citfalău K. Horedt [4] a dus contribuţii preţioase la cunoaşterea acestei perioade a istoriei Transilvaniei. În ultimii ani una dintre preocupările principale ale Muzeului din Sf. Gheorghe a fost şi cercetarea feudalismului timpuriu în sud-

estul Transilvaniei. În următoarele vom prezenta unele rezultate obținute și pe baza descoperirilor arheologice vom încerca stabilirea aspectului culturii materiale din această epocă (fig. 1).

Săpăturile Muzeului din Sf. Gheorghe în valea Oltului la așezarea româno-slavă de la Poian (jud. Covasna) au adus la iveală două vase descoperite într-un bordei cu pietrar care sînt cunoscute și de la Blandiana[5] și pot fi încadrate în secolul IX eventual în sec. X. (Fig. 2/1, 2). Iar o altă așezare descoperită la începutul secolului nostru la Sf. Gheor-

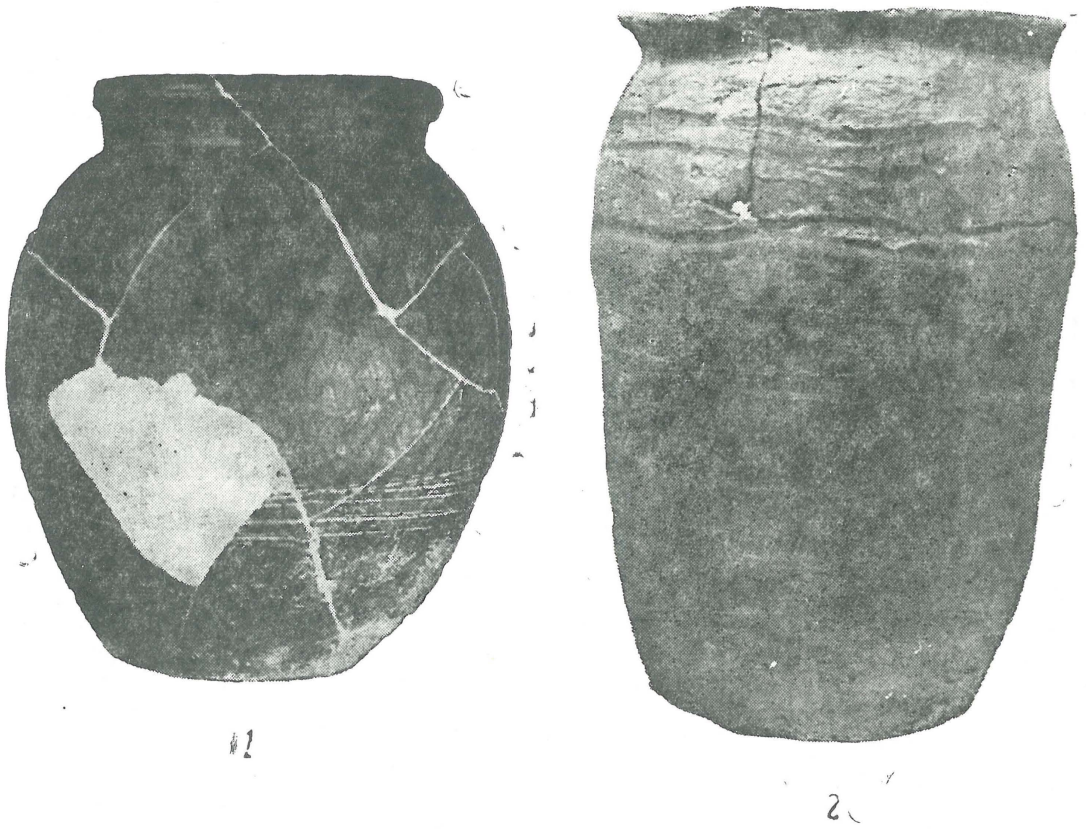

Fig. 2

ghe pe malul drept al Oltului pe locul numit Kulakert a furnizat un material ceramic pe baza căruia așezarea se poate considera puțin mai tîrzie ca cea de la Poian. Prin urmare pentru ultimele două secole de la sfîrșitul mileniului I e.n. sînt dovezi convingătoare că acest colț al Transilvaniei a fost locuit.

Muresul
Tirgu Mureș
Sîncraiu
Sîngeorgiu
Morești
Tîrnava Mică
Firtoș
Dîrj
Cristur
Odorheiul Secuiesc
Tîrnava Mare
Muresul
MEDIAȘ
Racu
Oltul
Sînpaul
Sîncraiu
Căpeni
Racoșul de jos
Turia
Tg. Secuiesc
Cernatu
Peteni
Zăbala
SFÎNTU GHEORGHE
Reci
Let
Eresteghin
Oltul
BRAȘOV
LEGENDA
MORMÎNT DE CĂLĂREȚ
CIMITIRE CU INEL DE TÎMPLĂ CU CAPĂTUL ÎN FORMA DE S
BISERICI DIN SEC. XI. - XIII.
AȘEZĂRI DIN SEC. XI. - XIII.
CETĂȚI DIN SEC. XI. - XIII.
DESCOPERIRI DE MONEDĂ DIN SEC. XI - XII.

Fig. 1

Mai numeroase sînt descoperirile care aparţin primelor două secole de la începutul mileniului II. Acestea pot fi împărţite în următoarele grupe: 1. descoperiri întîmplătoare, 2 aşezări, 3 cimitire şi biserici şi 4 cetăţi.

1. Descoperiri întîmplătoare

1. Cea mai veche şi cunoscută descoperire este o scăriţă de şea de fier şi un vîrf de lance, care aparţin secolului X—XI. Piesele au fost găsite la Eresteghin (com. Moacşa, jud. Covasna) pe locul numit „Zádogostetõ“ [6]. Pe baza cunoştinţelor noastre actuale, terenul fiind cercetat, piesele provin probabil dintr-un mormînt de călăreţ izolat. Au fost păstrate în colecţia Muzeului din Sf. Gheorghe sub nr. de inv. 2162—63.

2. O zăbală din fier (nr. de inv. I/358), descoperită la Tg. Secuiesc cu ocazia construirii căii ferate este încadrată tot în această epocă[7].

3. Ferenczi Sándor face menţiune despre un mormînt de călăreţ descoperit la Dîrj [8] (jud. Harghita).

4. În anul 1927 în hotarul comunei Căpeni (jud. Covasna), pe vîrful movilei numită „Kőcsukk“ cu ocazia exploatării pietrei, a fost descoperit un mormînt în care mortul a fost îngropat cu resturi de cal. Din inventarul mormîntului a ajuns în colecţia Muzeului din Sf. Gheorghe o potcoavă de cal (nr. de inv. 7676). Tot pe acest loc, după cum a notat Csutak Vilmos, fostul director al muzeului înaintea primului război mondial, a mai fost găsit încă un mormînt de călăreţ îngropat cu cal. Inventarul mormîntului a fost trimis de inginerul de mine Hoffmann Géza la Institutul Geologic din Budapesta.

Potcoava de cal este plată la ambele capete în formă de cîrlig subţiat. Pe ambele laturi ale marginei exterioare sînt cîte 3 găuri pentru cui. (Fig. 3/5). Prezenţa acestui tip de potcoavă în mormintele de călăreţi maghiari din sec. X este destul de rară prin urmare mormîntul trebuie să-l încadrăm mai recent, în sec. XI. Astfel de descoperiri sînt cunoscute din mormintele maghiare de la Soltszentimre [9] şi de la Salamon [10].

5. Sîncraiu de Mureş (jud. Mureş). În colecţia Muzeului din Cluj se păstrează un inel de tîmplă din bronz din secolul XII descoperit lîngă biserica comunei [11].

6. Sîngeorgiu de Mureş (jud. Mureş). În colecţia Muzeului din Tg. Mureş se află trei inele de tîmplă de bronz descoperite lîngă biserica romano-catolică, care aparţin în sec. XII [12].

7. Sînpaul (jud. Harghita). Un tezaur de monede descoperit întîmplător, a conţinut monedele regilor maghiari din sec. XI—XII [13].

8. În stratul de cultură al unei aşezări româno-slave descoperită recent la Angheluş (jud. Covasna) a fost găsit un vîrf de săgeată din fier, care se poate încadra în sec. XI—XII. (Fig. 3/3.)

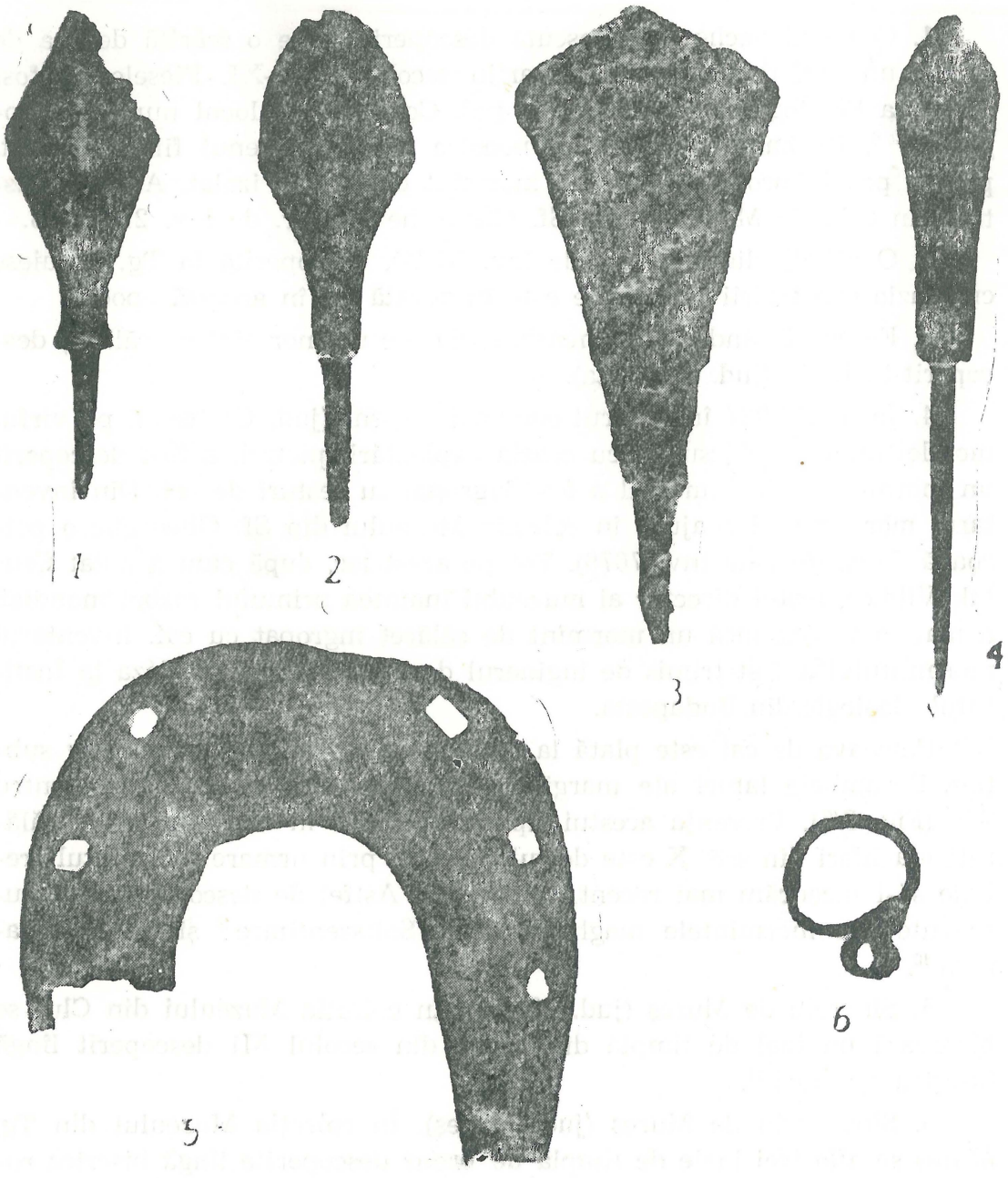

Fig. 3

2. Așezări

1. În anul 1957 s-a făcut un sondaj în partea vestică a comunei Reci (jud. Covasna) pe locul numit „Suvadástető". În stratul de cultură. la adîncimea de 0,70 m, au fost găsite fragmente de vase lucrate la roată din pastă bună cu buza răsfrîntă în afară și decorată pe umăr cu alveole incizate și cu benzi de linii incizate. După aspectul ceramicii această așezare se poate data în sec. X—XI e.n.[14]

2. Tot în aceste secole se pot încadra fragmentele de vase lucrate la roată găsite în apropierea cetății de lîngă biserica reformată din Sf. Gheorghe.

Pe malul drept al Oltului pe locul numit „Eprestető" a fost descoperit un vîrf de săgeată din fier de formă rombică, caracteristică pentru secolele XI—XII. Prezența lui indică existența unei așezări sau a unui mormînt din aceste secole. (Fig. 3/1.)

La 5 km de la gara orașului Sf. Gheorghe, tot pe malul drept al Oltului, lîngă moara de la Bedeháza, cu ocazia construirii căii ferate în anul 1912, au fost descoperite printre altele și unele bordeie al căror inventar constă din vase și fragmente de vase făcute la roată bună, decorate cu linii în val sau cu linii paralele. Printre fragmentele de vase au fost și fragmente de cazane din lut cu decor imprimat. Bordeiele cu acest material ceramic aparțin în sec. XI—XII [15].

3. În anul 1962 în comuna Cernat (jud. Covasna) în grădina profesorului Hasszmann Pál s-a făcut un sondaj de verificare. Locul se află pe malul drept al pîrîului Cernat și cu ocazia aratului au fost scoase la iveală bucăți de chiripici din vetre de bordeie și fragmente de vase. S-a constatat ca peste o așezare a culturii Sîntana de Mureș din sec. IV s-a suprapus și una din epoca feudalismului timpuriu. Acestei ultime așezări îi aparține un bordei dreptunghiular cu dimensiuni 3,10×3 m (Fig. 4). În colțul nord-vestic al bordeiului a fost o vatră lutuită de forma ovală cu dimensiuni : 1,6×1 m. Inventarul bordeiului constă din fragmente de vase făcute la roată bună decorată cu decor de linii în val și linii paralele. Un vîrf de săgeată rombică precum și materialul ceramic descoperit datează așezarea în sec. XI—XIII. (Fig. 3/2.)

4. În anul 1961 pe teritoriul orașului Mediaș (jud. Sibiu) pe locul numit „Tebo" într-o groapă oblică în formă de sac cu fund rotund, adîncă de 2 m, diametrul gurii 0,55 m, (Fig. 5) au fost găsite în umplutură fragmente de margini și bucăți din peretele vaselor făcute la roată bună. Aceste fragmente aparțin unor vase cu buza răsfrîntă în afară, tăiată oblic, sau drept. Decorul lor constă din linii ondulate, paralele și din incizii așezate

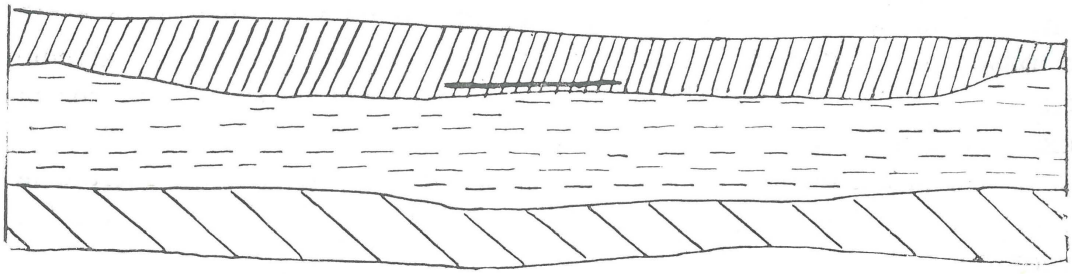

LEGENDA

Humus Strat dacic plin cu bucăți de chirpici Pământ galben

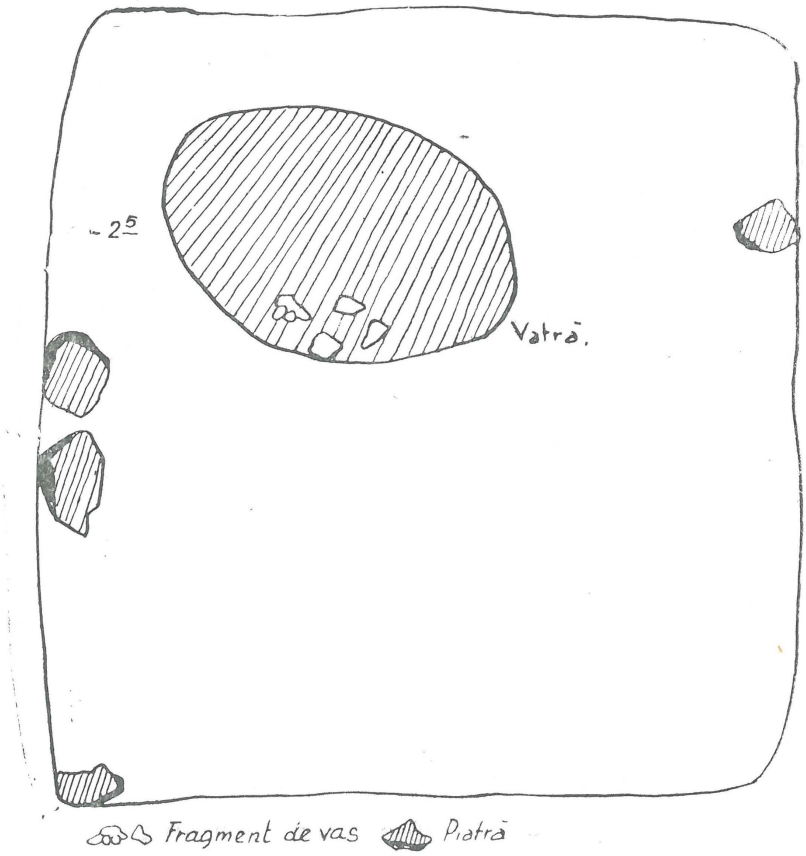

Fig. 4

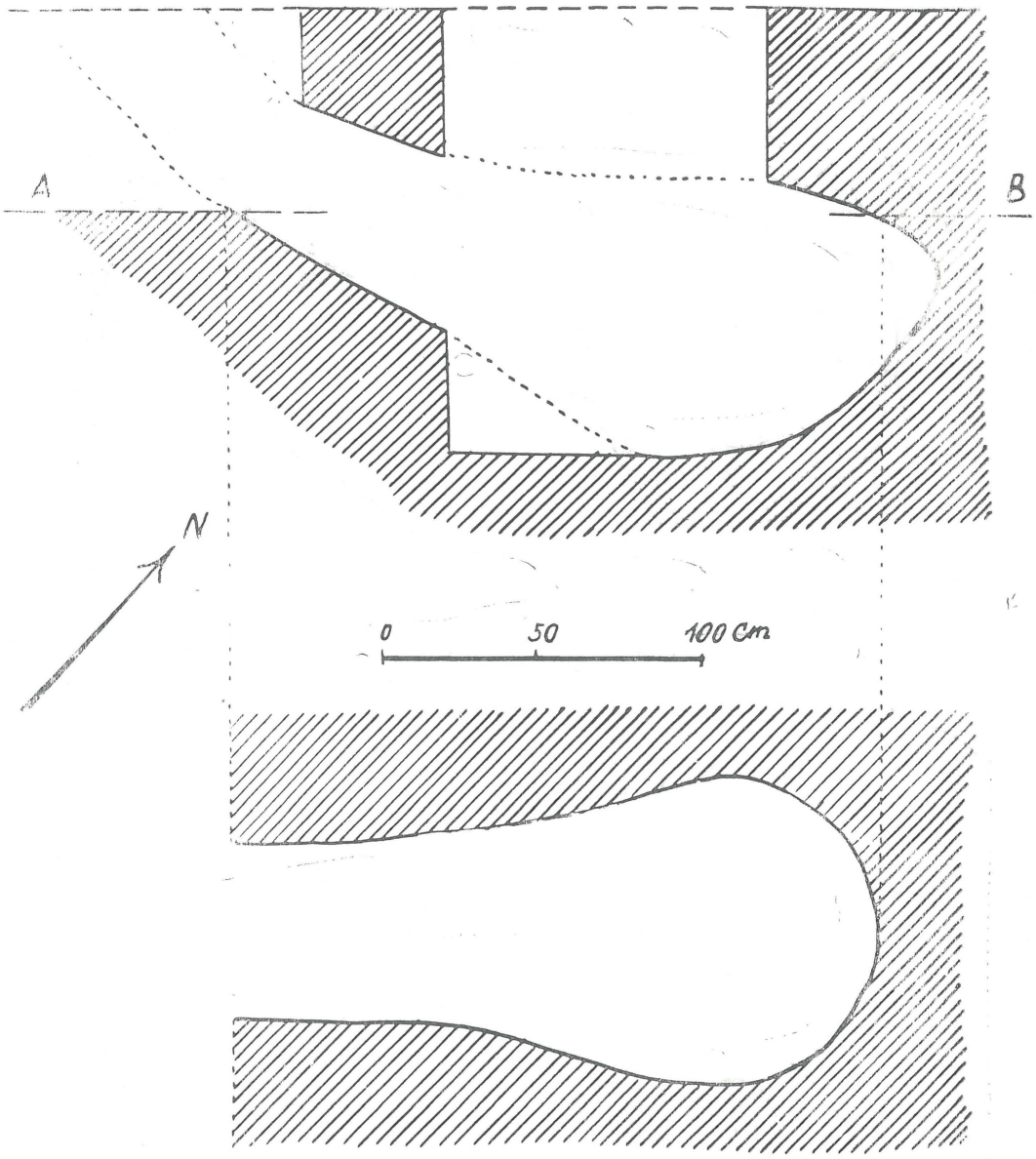

Fig. 5

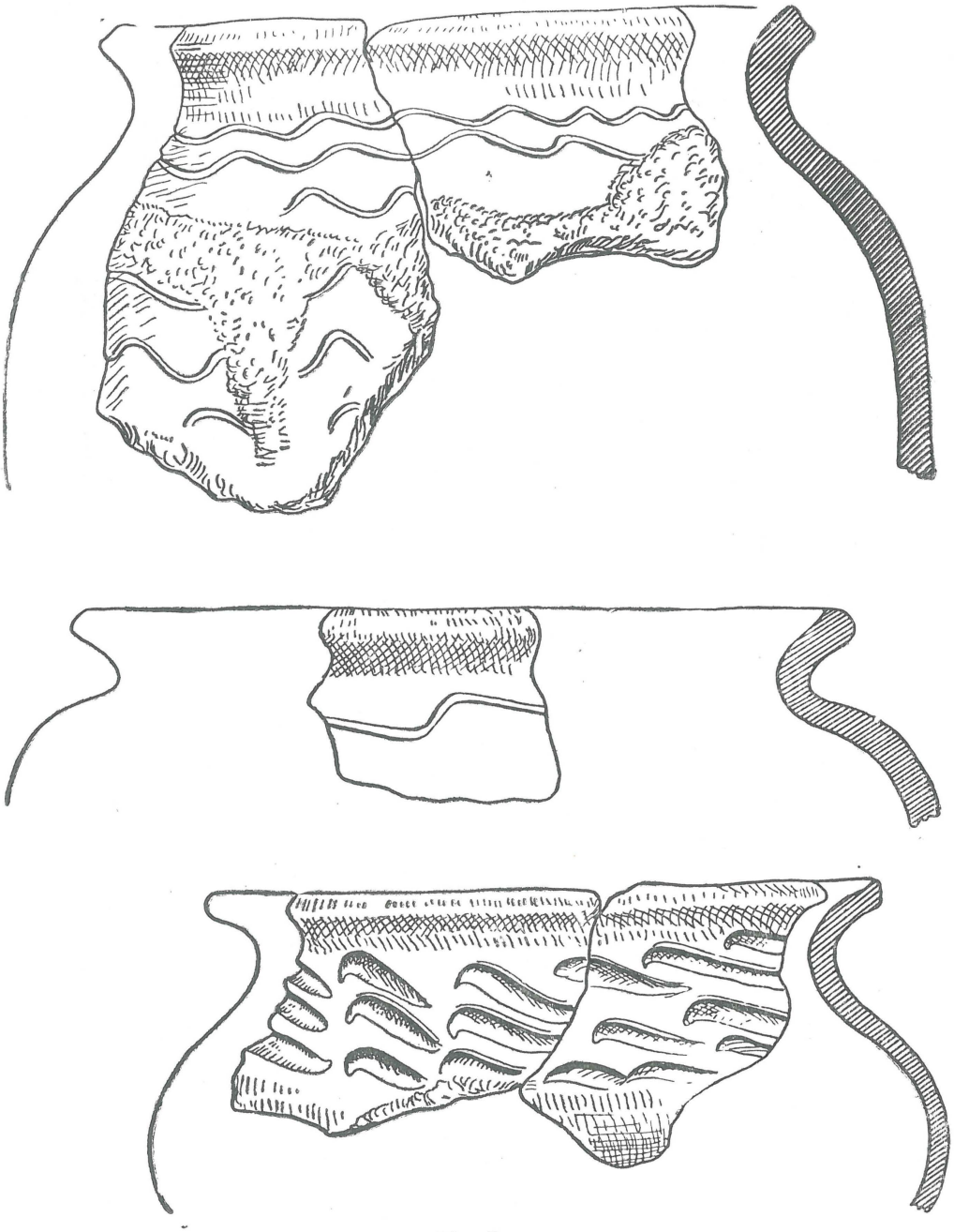

Fig. 7

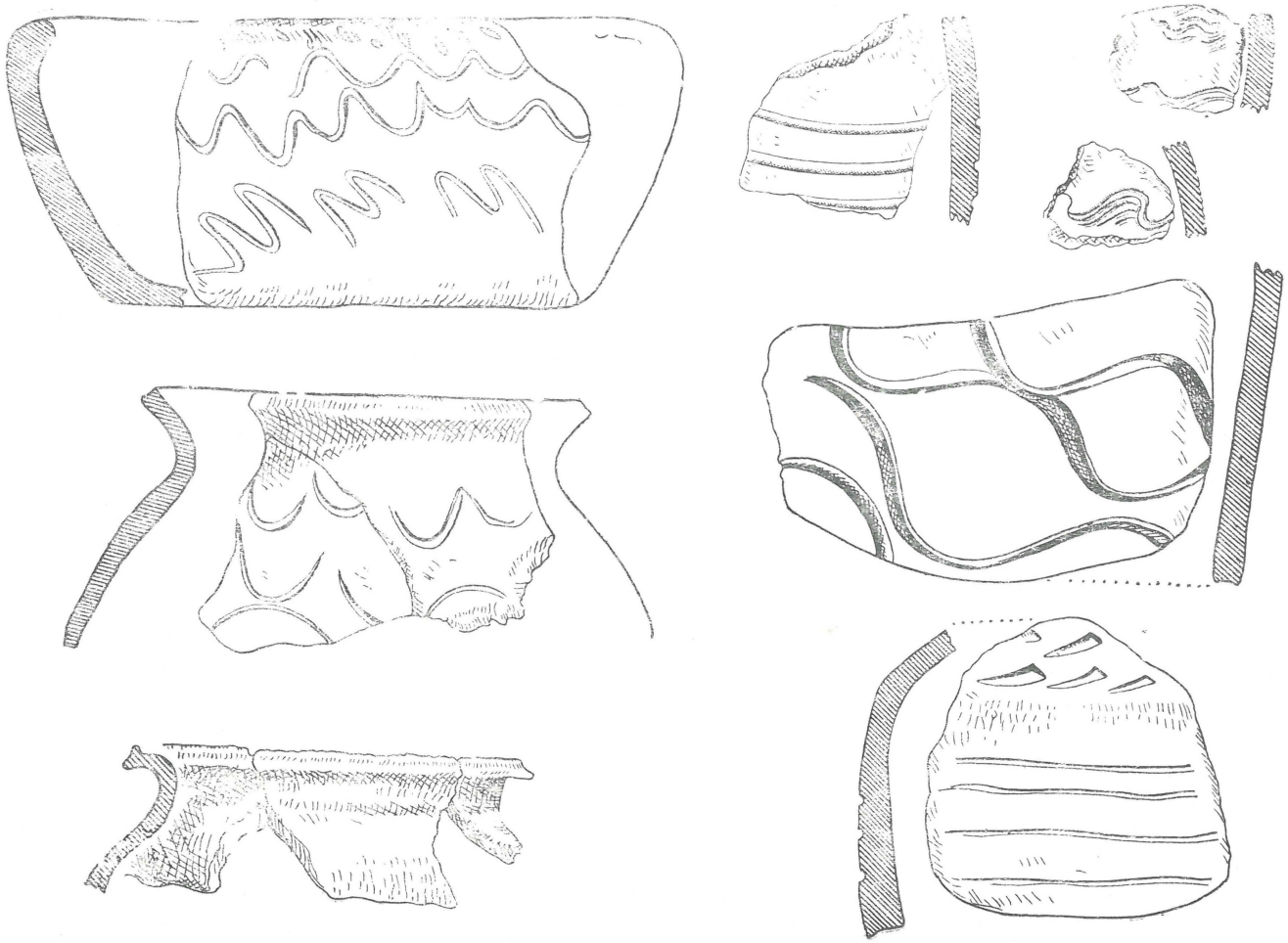

Fig. 6

pe umăr și pe pîntec. (Fig. 6—7.) Ceramica a fost găsită împreună cu o monedă a lui Ștefan III (1162—1163)[16].

În anul 1954 pe un promontorii în cuprinsul satului Sîncrăieni (jud. Harghita) au fost executate săpături sub îndrumarea Muzeului Național de Antichități din București. Cu ocazia acestor săpături au fost descoperite bordeie dintre care pe unele — pe baza materialului ceramic și a unei monede a lui Isac II Anghelos (1185—1195) descoperite în ele — le considerăm că aparțin sec. XII [17].

3. Cimitire și biserici

1. În anii 1952—1954 s-au făcut săpături în valea Mureșului la Morești (jud. Mureș) descoperînd așezări și cimitire din diferite epoci. Printre acestea a fost descoperit și un sat dispărut „Csitfalva" cu un cimitir de la începutul secolului al XII-lea. Satul a fost datat în sec. XI [18].

2. În valea Tîrnavei Mari, în orașul Cristur (jud. Harghita) la restaurarea bisericii romano-catolice, în mormîntele peste care s-a construit biserica, au fost găsite inele de tîmplă din bronz și din argint cu capătul în formă de S ; aceste obiecte de podoabă se încadrează în secolele XI —XII.

3. În valea Rîului Negru, la Peteni (jud. Covasna), în anul 1962 Muzeul din Sf. Gheorghe a făcut un sondaj de verificare. La capătul satului, pe partea dreaptă a drumului care duce la Zăbala, terenul este puțin mai ridicat. Pe acest loc sădindu-se pomi, au fost scoase la suprafață fragmente de vase și schelete umane.

Terenul a fost secționat în direcția est-vest cu trei șanțuri (S 1—3). În șanțul nr. 3 lung de 20 m, lat de 1 m, adînc de 1,2 m, sub pămîntul arat la adîncimea de 0,30 m era un strat cenușos amestecat cu fragmente de vase și oase de animale. La adîncimea de 0,70 m la fundul stratului cenușos, pe un strat brun-negru au fost descoperite morminte cu schelete orientate est-vest. Descrierea mormîntelor :

M. 1 : schelet de bărbat, lung de 1,64 m, așezat pe spate, cu mîinile întinse lîngă corp, capul la vest și picioarele la est. Capul mortului a fost aplecat spre nord ; fără inventar.

M. 2 : situat la o distanță de 4 m de M. 1 spre est, la adîncimea de 0,70 m. Lung de 1,57 m cu mîinile așezate pe lîngă corp, orientat est-vest. Capul este căzut puțin îndărăt spre sud. Este probabil scheletul unui bărbat. La dreapta capului era o falcă de cal și un omoplat de animal ; fără alt inventar. (Fig. 8.)

M. 3 : schelet de bărbat, orientat est-vest ; fără inventar.

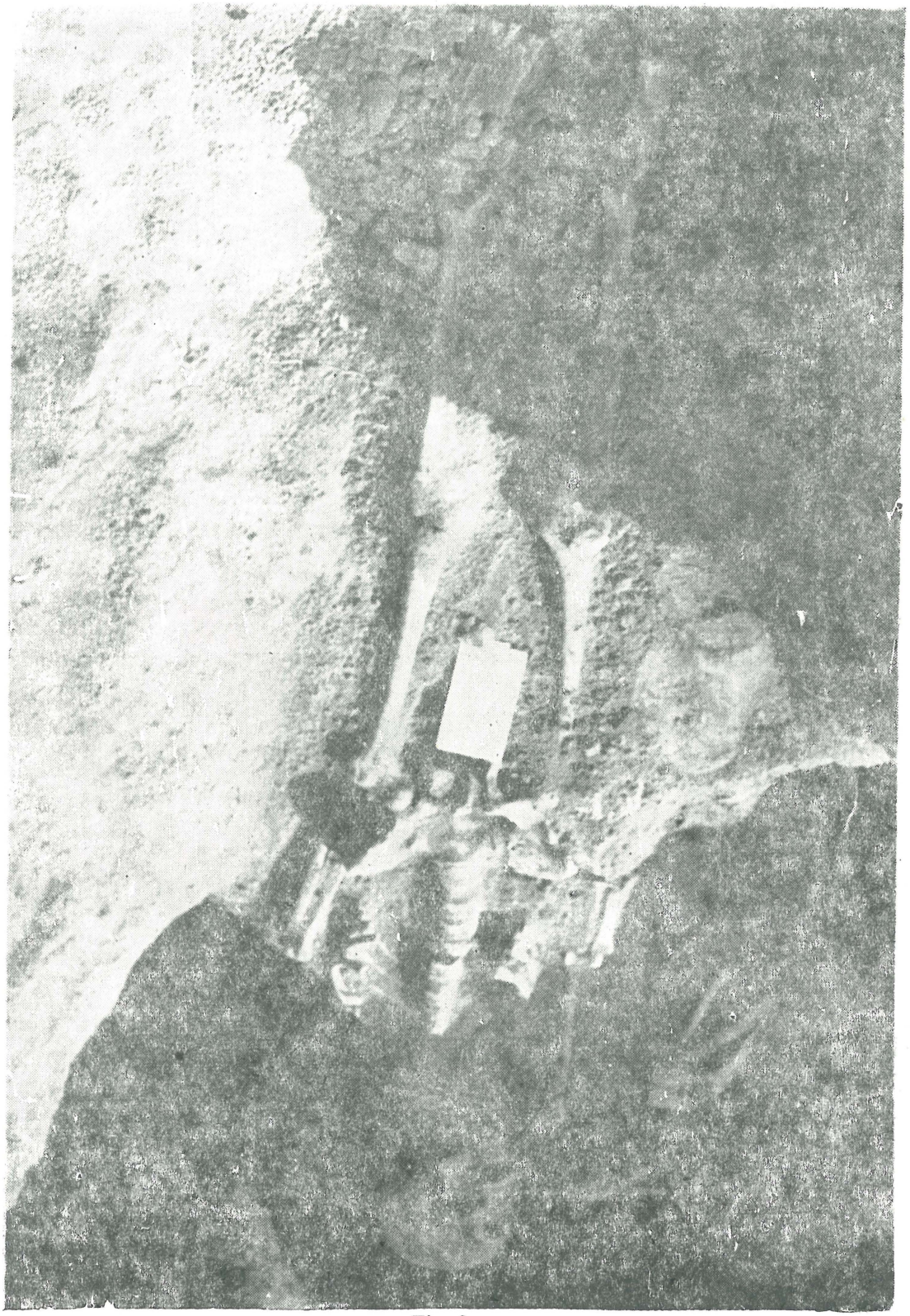

Fig. 8

M .4: schelet de copil, orientat est-vest, rău păstrat; fără inventar.

M. 5: schelet de copil așezat pe spate, orientat vest-est, cu mîinile întinse pe lîngă corp. La ridicarea scheletului, la timpla stîngă a fost găsit un inel de tîmplă din bronz cu capătul în formă de S. (Fig. 3/5)

M. 6—7: La 1,5 m de la picioarele scheletului din M. 5 au fost găsite 2 schelete de copii orientate sud-nord. Unul, la adîncimea de 0,70 m, iar celălalt suprapus, la adîncimea de 0,35 m; fără inventar.

M. 8: schelet de bărbat, orientat est-vest, la adîncimea de 0,70 m, așezat la 1 m spre sud de mormintele 6—7; fără inventar. Scheletului îi lipsește craniul.

Scheletele au fost înmormîntate fără cosciug, fără inventar cu excepția mormîntului nr. 5, în care a fost descoperit un inel de tîmplă din bronz, făcut dintr-o bară groasă de 0,3 cm cu capătul ciocănit în placa lată 0,5 cm în formă de S. Mărimea buclei de păr este de 1,6 cm. Forma gropilor n-a putut fi observată, pămîntul fiind cenușos și ca atara nepăstrînd urma lor. După urmele de morminte constatate de țărani, cimitirul s-a extins pînă la ultima casă a satului, pe o întindere de circa 80—100 m.

Pe baza ritului de înmormîntare, fără cosciug, cu schelet așezat pe spate cu mîinile pe lîngă corp și cu inel de tîmplă cu capătul în formă de S, cimitirul se poate data în sec. XII e.n. Astfel de morminte sînt cunoscute în Transilvania la Moldovenești și Citfalău [18].

4. Zăbala (jud. Covasna). În valea Rîului Negru la vest de comuna Zăbala pe locul numit „Movila tătarilor — Tatárdomb" în anii 1969—70 Muzeul din Sf. Gheorghe a dezvelit un cimitir cu 198 morminte de înhumație orientate est-vest. Pe baza monedelor și a obiectelor de podoabă găsite în morminte, cimitirul se poate data în secolul XII.

5. În anul 1934 la Brașov pe vîrful muntelui Tîmpa, în colțul sud-vestic al incintei cetății „Brașovia" demolate în evul mediu, au fost descoperite ruinele unei biserici de stil romanic care se poarte data în sec. XI [19].

6. Muzeul din Sf. Gheorghe în anul 1961 a făcut săpături pe teritoriul și în hotarul comunei Cernat (jud. Covasna). La nord de comună, la o distanță de cca 8 km în pădure, se află un deal numit „Grădina Sfînta". Pe panta sudică a acestui deal se văd urme de valuri. S-a trasat un șanț lung de 25 m, care a secționat terenul în direcția est-vest. Au fost scoase la suprafață ruinele unei biserici înconjurate cu o incintă de piatră. Biserica, cu absida principală în semicerc, este orientată est-vest. Are o lungime de 13 m, și o lățime de 10 m, măsurată pe dinafară. Incinta de piatră este făcută din pietre de rîu legate cu var. Forma in-

cintei este dreptunghiulară cu colţurile rotunjite. Zidul bisericii gros de 1 m, este construit din pietre prelucrate şi tencuit în culoare albă. La colţuri se află cîte un contrafort ca şi la semicercul sanctuarului. În interiorul semicercului se află un piedestal din piatră care servea pentru altar. Un contrafort se găseşte în interior şi pe peretele sudic. Podeaua era acoperită cu cărămizi .În şanţul din faţa semicercului, între incinta de piatră şi zidul bisericii au fost găsite două fragmente de vase făcute la roată decorate cu un val incizat.

Ruinele bisericii sînt amintite şi de Orbán [20]. Biserica este construită în stil romanic şi după fragmentele ceramice se poate data în sec. XI—XIII. Această datare timpurie este confirmată şi de planul bisericii care reprezintă tipul cel mai vechi de construcţie în stil romanic pătruns în Transilvania. Se presupune că vatra veche a comunei din vremea de început a feudalismului, ar putea fi pe Poiana care se întinde la sud de biserică [21].

4. Cetăţii

1. Cetatea de pe Firtuş. În cursul săpăturii executate pe Cetatea de pe Firtuş (jud. Harghita) au fost descoperite resturile unei biserici construite în stil romanic, care se poate încadra în sec. XII—XIII [22].

2. La nord-vest de comuna Racu (jud. Harghita), în Munţii Hărghitei se ridică un platou înalt format din trachit. Pe acest loc se află ruinele cetăţii care poartă denumirea „Cetatea Păgînilor — Pogányvár". Cetatea în anul 1960 a fost săpată de Muzeul din Sf. Gheorghe în colaborare cu Muzeul din Miercurea Ciuc. În cursul săpăturii au fost descoperite fragmente de vase decorate cu linii în val sau cu pătrăţele imprimate aşezate în şir. Acest fel de ceramică este cunoscută pe teritoriul Ungariei din cimitirele sec. XII—XIII datate cu monede [23].

3. În hotarul comunei Turia (jud. Covasna) se află impozantele ruine ale cetăţii Bálványos. Ferenczi Sándor din încredinţarea Muzeului din Sf. Gheorghe a făcut săpături în anul 1942 în incinta cetăţii şi a datat-o în sec. XI [24].

4. În anul 1949 Muzeul din Sf. Gheorghe în colaborare cu Institutul de Arheologie al Academiei R.S.R. a făcut săpături la cetatea care se află în hotarul comunei Leţ. În cursul săpăturii s-a constatat ca prima fază de construire a fost a unei cetăţi de lemn, care datează în sec. XII—XIII [25].

5. La sud-est de comuna Racoşul de Jos, (jud. Braşov) pe malul drept al Oltului se află resturile unei cetăţi numită „Mihály vára" [26], de

unde un vîrf de săgeată rombică a ajuns în colecţia Muzeului din Sf. Gheorghe, care după forma se poate data în sec. XII—XIII. (Fig. 3/6.)

★

Pe baza materialului prezentat putem constata următoarele :

Aspectul culturii materiale din secolele IX—X este reprezentat de nivelul superior al aşezării de la Poian şi de aşezarea de la Sf. Gheorghe—Kulakert. Este o cultură din care materialul slav caracteristic lipseşte şi apar unele elemente de formă şi decor, care sînt frecvente în aşezarea de la Blandiana şi în aşezări care sînt atribuite culturii Dridu. Aceste aşezări reprezintă o cultură destul de unitară pe amîndouă versante ale brîului Carpatic, atît din punctul de vedere cultural cît şi etnic. Această cultură în afară de elemente legate de tradiţie slavă conţine majoritar un fond de tradiţie locală şi de înfluenţe sud-estice de origine romano-bizantină.

La începutul mileniului II apar noi elemente de cultură materială şi în sud-estul Transilvaniei. Această cultură diferă de cea cunoscută la Poian şi la Sf. Gheorghe—Kulakert şi aparţine unei noi populaţii care în secolele XI—XII s-a stabilit pe aceste meleaguri. Datarea stabilirii acestei noi populaţii în aceasta epocă rezultă din caracterul descoperirilor de obiecte, care sînt cunoscute şi bine datate în restul Transilvaniei, în Ungaria şi Cehoslovacia. Scărite de şea şi lancea de fier de la Eresteghin, precum şi zăbala de fier de la Tg. Secuiesc, se încadrează în sec. X—XI şi aparţin ungurilor cuceritori [27]. Tot în secolul XI s-ar putea încadra mormîntele de călăreţi de la Dîrj şi de la Căpeni.

Aşezările şi bordeiele de la Reci, Sf. Gheorghe, Cernat, Sîncrăieni au alt aspect ca cele din secolele IX—X, care aparţin populaţiei româno-slave. Acestea mai mult sînt bordeie construite la suprafaţă şi n-au vatră pietrar. Materialul ceramic descoperit în ele este făcut la roată bună, lipsesc vasele făcute cu mînă. Au apărut noi forme şi elemente de decor. Dintre aşezările cercetate le Sîncrăieni există un nivel de locuire datat de o monedă bizantină în sec. XII. Tot în această perioadă — pe baza vîrfurilor de săgeată de formă rombică şi a monedei lui Ştefan III — se încadrează şi aşezările de la Sf. Gheorghe şi Cernat precum şi groapa de la Mediaş.

Cimitirele de la Peteni şi Zăbala pe baza ritului de înmormîntare, a inventarului mormîntelor şi a monedelor descoperite se încadrează la sfîrşitul secolului XI. şi în sec. XII. Cimitirele de acest caracter au fost atribuite purtătorilor culturii Bjelo-Brdo [28]. Prezenţa lor în sud-estul Transilvaniei arată că purtătorii acestei culturi pătrund destul de timpu-

riu și în această regiune. Prin urmare nu putem accepta afirmația lui Bakó Géza, ca din Transilvania de sud-est lipsesc monumentele culturii Bjelo-Brdo" [29]. Lipsa armelor din mormîntele acestor cimitire arată că ele aparțin unei populații de rînd, care își ducea o viață sedentară pașnică. Viața și cultura materială a acestei populații în afară de inventarul mormintelor, se cunoaște mai bine din așezări. Populația s-a ocupat cu agricultura, creșterea vitelor, vînatul și cu pescuitul. Dintre meșteșugurile casnice a fost dezvoltat olăritul. Obiectele de podoabă, inele de tîmple cu capătul în formă de S, inele cu chaton parcă sînt fabricații locale.

Purtătorii culturii Bjelo-Brdo au fost considerați de unii cercetători slavii[30]. Pe baza ultimelor cercetări ale cercetătorilor maghiari, alături de slavi și pe maghiari le consideră ca purtătorii ai acestei culturi, contribuind și aceștia la dezvoltarea ei[31].

Pentru încadrarea cronologică a unor cetăți din valea Oltului și Rîului Negru documentele scrise sînt puține. După acestea unele dintre cetăți ca cetatea de la Leț și Cetatea de la Sînzieni, precum și Cetatea Sólyomkő din valea Oltului au fost construite de regii maghiari pentru apărarea graniței de est a Transilvaniei împotriva cumanilor și pecinegilor[32]. Actul de donație al ordinului cavalerilor teutoni din anul 1211 pomenește de prisăci (gyepű) pe lîngă Olt, la Miclășoară în partea vestică a teritoriului locuit de secui [33]. În partea răsăriteană a țării secuiești nu sînt cunoscute prisăcile. După K. Horedt lipsa liniei de prisăci în partea răsăriteană a Transilvaniei se exeplică prin faptul că în secolul XIII prisăcile numai reprezentau obstacole eficace și din această cauză s-a trecut la construirea cetăților de graniță [34]. Pe baza ultimelor cercetări noi credem că lipsa de prisăci în partea estică a sud-estului Transilvaniei se explică prin faptul că în această epocă linia de apărare a graniței de est a regatului maghiar a fost așezat pe versantul celălalt al Carpaților. Acest fapt arată descoperirile de la Bîtca Doamnei de lîngă Piatra Neamț, care se încadrează în această epocă (sec. XII) [35]. Rezultatele cercetărilor la cetățile de la Rac, de la Leț și de la Bálványos arată ca acestea au fost construite într-o epocă destul de timpurie ; deocamdată însă nu sînt date concludente pentru stabilirea datei exacte a construirii lor.

În concluzie putem constata că la începutul mileniului II în secolele XI—XII în sud-estul Transilvaniei s-au stabilit purtătorii culturii Bjelo-Brdo din care fac parte și maghiari-secuii, ale căror așezări și cimitire au fost descoperite și în sud-estul Transilvaniei. Aceste așezări, cimitire și biserici în stil romanic documentează în a două jumătate a se-

colului XI, la prima jumătate a secolului XII sub raport politic și bisericesc încorporarea acestei regiuni în regatul maghiar. Deocamdată cercetările sînt în stadiul de început; în viitor săpăturile și cercetările mai intese vor lămuri această perioadă.

A KEZDETI HŰBÉRKOR KUTATÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE ERDÉLY DÉLKELETI RÉSZÉBEN (X—XIII. SZ.)

Erdély történetének a X—XIII. századát magába foglaló korszaka, vagyis a kezdeti hűbérkor és a haladott hűbérkor kezdete a legkevésbé ismert és kutatott. Kevés az írott forrás, vagy teljesen hiányzik, viszont a régészeti leletek többségükben szórványosak s időrendi besorolásuk sokszor bizonytalan. E századok történetével foglalkozó kutatók, a kevés történeti vagy régészeti anyagra támaszkodva, nem tudták a valóságnak megfelelően ábrázolni a kora hűbérkorból a fejlett hűbérkorba átmenő társadalom fejlődési folyamatát. Ez a megállapítás hangsúlyozottabban érvényes az Olt- és a Feketeügy-völgyében elterülő vidékre. Erdélynek ez a keleti területe a nyugati részekhez viszonyítva, ahol a régészeti és a történeti adatok gazdagabbak, kevésbé ismert és átkutatott. Nagy Géza, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum őre volt a múlt század végén, az a tudós, aki felismerte e korszak tanulmányozásának jelentőségét. E kérdésre vonatkozó megállapításait az újabb régészeti kutatások eredményei fogják igazolni [1].

Századunk elején Erdély nyugati felében ilyen irányú, legjelentősebb kutatásokat Roska Márton [2] és Kovács István [3] végeztek, újabban pedig Kurt Horedt [4] Erdély története e korszakának megismerésére értékes munkásságot fejtett ki. Az utóbbi években a sepsiszentgyörgyi Múzeumnak fő célkitűzései között szerepelt Erdély délkeleti része korai hűbérkorának a tanulmányozása is. Az alábbiakban az elért eredményekről számolunk be, s a régészeti leletek alapján megkíséreljük meghatározni e korszak anyagi műveltségének jellegét (1. kép).

A sepsiszentgyörgyi Múzeumnak az Olt völgyében a kézdipolyáni (Kovászna megye) román-szláv településen végzett ásatásai révén egy kőtűzhelyes putrilakásban felszínre került két agyagedény, ezek ismeretesek Maroskarnáról [5] és a IX., esetleg a X. századba sorolhatók (2/1—2. kép). Századunk elején Sepsiszentgyörgyön, az Olt jobb partján elterülő „Kula-

kert" nevű részen, egy másik település került elő, melynek a kerámiai anyaga e település korát a kézdipolyáninál későbbre keltezi. Ezek elég nyomós érvek annak a bizonyítására, hogy az első évezred két utolsó századában Erdélynek ezt a sarkát lakták.

Számosabbak a második évezred két első századából származó régészeti leletek. Ezeket a következő csoportokba oszthatjuk : 1. szórványleletek, 2. települések, 3. temetők és templomok és 4. várak.

1. Szórvány-leletek

a) A legrégibb és legismertebb lelet a X—XI. században tartozó fél vaskengyel és egy vaslándzsa. Ezeket Eresztevényen (Maksa község, Kovászna megye) a Zádogostető nevű részen találták [6]. A területet átkutattuk és arra az eredményre jutottunk, hogy ezek a tárgyak egy szórvány lovassírból származnak. A sepsiszentgyörgyi Múzeum 2162—63 leltári számok alatt őrizte.

b) Vaszabla (leltári sz. I/358), Kézdivásárhelyen a vasútépitéskor került elő, s ugyancsak ebbe a korba tartozik [7].

c) Lovassírt említ Ferenczi Sándor Székelyderzsről [8] (Hargita megye).

d) Köpec község (Kovászna megye) határában „Kőcsukk" nevű domb tetején, a kőkitermelésnél 1927-ben egy sírt találtak, melyben a halottat lócsontokkal együtt temették el. A sír mellékletei közül a sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményébe került egy lópatkó (leltári szám 7676). Ugyancsak ezen a helyen, a múzeum volt igazgatója, Csutak Vilmos feljegyzése szerint, az első világháború előtt még találtak egy lovassírt. A sír mellékleteit a bánya mérnöke, Hoffman Géza, a budapesti Geológiai Intézetnek küldte el.

A lópatkó lapos, mindkét vége kampószerűen elkeskenyedik. Mindkét oldal szélén 3—3 lyuk van a szegek számára (3/6. kép). Az ilyen típusú patkó a X. századi magyar lovassírokban elég ritka, ezért a sírt egy későbbi időpontra, a XI. századra kell keltezzük. Ilyen leletek ismeretesek a Soltszentimrén [9] és Salamonon [10] talált magyar sírokból.

e) Marosszentkirály (Maros megye), a kolozsvári Múzeum gyűjteménye őrzi a falu temploma mellett talált XII. századi halántékgyűrűt [11].

f) Marosszentgyörgy (Maros megye), a marosvásárhelyi Múzeumban van három XII. századi bronz halántékgyűrű, melyek a római katolikus templom mellett kerültek elő [12].

g) Szentpál (Hargita megye). Egy, a véletlen révén felszínre került éremleletben XI—XII. századi magyar királyok pénzei voltak [13].

h) Angyalos (Kovászna megye). Egy nemrég felfedezett román-szláv település rétegében egy XI—XII. századi vas-nyílhegy került elő (3/3. kép).

2. Települések

a) Réty község (Kovászna megye) nyugati részén a „Suvadás" nevű helyen 1927-ben próbaásást végeztünk. A kultúrrétegben, 0,70 m mélységben jól iszapolt anyagból korongon készült, kihajló peremű, a vállon benyomott, valamint párhuzamos vonalakkal díszített edények kerültek elő. A kerámia után a települést a X—XII. századra keltezhetjük [14].

b) A sepsiszentgyörgyi vártemplom közelében talált, korongon készült edénytöredékek ugyancsak a XI—XII. századba tartoznak.

Az Olt jobb partján az „Eprestető" nevű részen talált rombikus vas nyílhegy a XI—XII. századra utal. E századokba tartozó település vagy sír jelenlétét jelzi (3/1. kép).

A sepsiszentgyörgyi vasúti állomástól 3 km-re ugyancsak az Olt jobb partján, a Bedeházi malom mellett, az 1912-es vasútépítés alkalmával előkerültek többek között olyan putrilakások is, melyekben korongon készült, bekarcolt hullámvonallal vagy párhuzamos vonalakkal díszített edények voltak. Az edénytöredékek között voltak benyomott díszítésű agyag bográcstöredékek is. Ezek a kerámiai anyagot tartalmazó putrik a XI—XII. századba tartoznak [15].

c) Csernáton községben (Kovászna megye) 1962-ben Haszmann Pál tanár kertjében próbaásást végeztünk. Az ásatás helye a Csernáton-pataka jobb partján van, itt a szántás alkalmával a putrik tűzhelyeiből szuvatdarabok és edénytöredékek kerültek elő. Megállapítást nyert, hogy egy IV. sz.-i marosszentannai műveltség körébe tartozó településre a hűbérkor kezdetén újabb rátelepülés történt. Ez utóbbi településhez tartozik egy 3,10×3 m méretű négyszögű putri. A putri észak-nyugati sarkában egy ovális alakú 1,6×1 m méretű tapasztott tűzhely volt (8. kép). A putriban talált edények korongon készültek, hullám és párhuzamos vonalakból álló szalagok díszítik. Egy itt talált rombikus vas nyílhegy, valamint a kerámia a települést a XI—XII. sz.-ra keltezi (3/2. kép).

d) Medgyes városának (Szeben megye) területén a „Tebo" nevű részen egy 2 m mély, 0,55 m átmérőjű, kerek aljú, zsák formájú gödörben a törmelék között, korongon készült edényperemek és töredékek kerültek elő (5. kép). A töredékek kihajló, egyenesen vagy rézsútosan levágott peremű edények tartozékai. Hullámvonalak és párhuzamos vonalak, be-

karcolt vonalak díszítik az edények vállát és hasi részét (5—6. kép). Az edénytöredékek között volt III. István király érme is (1162—1163)[16].

e) A bukaresti „Muzeul Național de Antichităţi" 1954-ben Csíkszentkirály (Hargita megye) területén ásatásokat végzett. Az ásatások során több putri került a felszínre, ezek közül néhány — a bennük talált kerámia, valamint II. Isac Anghelos (1185—1195) érme alapján — a XII. sz-ba sorolható [17].

3. Temetők és templomok

a) Malomfalván (Maros megye) a Maros völgyében 1952—1954 között végzett ásatások különböző korba tartozó településeket és temetőket hoztak a felszínre. Ezek közé tartozik egy eltűnt falu, Csittfalva is a XII. sz-i temetőjével. A falu a XI. sz-ra keltezhető [18].

b) Székelykeresztúron (Hargita megye), a Nagy-Küküllő völgyében a római katolikus templom helyreállítása alkalmával a templom alatti sírokban S végű bronz-halántékgyűrűk kerültek elő, ezek a XI—XII. századba tartoznak.

c) Petőfalván (Kovászna megye), a Feketeügy völgyében 1962-ben a sepsiszentgyörgyi Múzeum próbaásatást végzett. A falu végén, a Zabola község felé vezető út jobb oldalán a terület kissé kimagaslik — csemeteültetés alkalmával ezen a helyen edénytöredékeket s emberi csontokat találtak. A területet kelet-nyugati irányban, három sánccal átvágtuk (S. 1—3). A 3. sz. 20 m hosszú 1 m széles és 1,2 m mély sáncban a felszántott földréteg alatt 0,30 m mélységben edénytöredékekkel és állatcsontokkal kevert, szürke, hamus réteg volt. A hamus réteg alján, 0,70 m mélységben. harna-feketés színű rétegben kelet-nyugati tájolású csontvázas sírok voltak. A sírok leírása :

1. sz. sír. Férficsontváz, 1,64 m hosszú, hátán fekve, a karok a test mellett, a fej nyugatra, a lábak kelet felé elhelyezve. A halott feje észak felé billent ; melléklet nélkül.

2. sz. sír. Az 1. számú sírtól 4 m-re keletre 0,70 m mélységben volt eltemetve. A csontváz hossza 1,57 m, a karok a test mellett, tájolása kelet-nyugat. A feje kissé észak felé hajlott. Valószínű férfi-csontváz. A fej jobb oldalán egy ló alsó állkapcsa és egy állati lapocka volt ; más mellékletet nem találtunk (8. kép).

3. sz. sír. Férfi csontváz, kelet-nyugati tájolású, melléklet nélkül.

4. sz. sír. Kelet-nyugati tájolású, jórészt elpusztult, melléklet nélküli gyerekcsontváz.

5. sz. sír. Nyugat-keleti tájolású test mellett elhelyezett karokkal, hátán fekvő, gyermekcsontváz. A csontváz felszedésénél a bal halántékon egy S végű bronz halántékgyűrű volt (3/5. kép).

6—7. sz. sír. Az 5. sz. sírban levő csontváz lábaitól 1,5 m-re két gyerek csontváz került elő dél-észak irányban elhelyezve. Az egyik 0,70 m mélységben feküdt, a másik fölötte 0,35 m mélységben. Mellékletük nem volt.

8. sz. sír. Férficsontváz, kelet-nyugati tájolású ; a sír mélysége 0,70 m, a fej nélküli csontváz a 6—7. sz. síroktól 1 m-re délre feküdt. A sírban nem volt semmi melléklet.

A halottakat koporsó nélkül temették el, a sírban nem tettek semmi tárgyat, kivételt képez az 5. sz. sír, amelyben egy 0,3 cm vastag, 0,5 cm széles bronz huzalból készült hajfürtkarika volt, S formában kalapált végződéssel. A hajfürtkarika nagysága 1,6 cm. A gödrök alakját nem lehetett megállapítani, mivel a hamus rétegben formájuk nem őrződött meg. A faültetést végző falusiak szerint a temető kinyúlt a falu utolsó házáig, 80—100 méter kiterjedésben. A temetkezési szokás alapján, a halottat koporsó nélkül, háton fekve, a test mellett elhelyezett karokkal és S végű hajfürtkarikával temették el — a temetőt a XII. sz-ra keltezzük. E századba tartozó temetők ismeretesek Erdélyben, Várfalváról és Csittfalváról [18].

d) Zabola (Kovászna megye) községtől nyugatra a Feketeügy völgyében a „Tatárdomb" nevezetű részen 1969—1970 években a sepsiszentgyörgyi Múzeum feltárt egy 192 sírból álló, kelet-nyugati tájolású csontvázas temetőt. A sírokban talált érmek, valamint ékszerek alapján a temető a XII. sz-ra tehető.

e) A brassói Cenk tetején 1934-ben végzett kutatások során a középkorban lerombolt Braşovia vár dél-nyugati sarkában egy XI. sz-i román stílusban épült templom romjai kerültek felszínre [19].

f) A sepsiszentgyörgyi múzeum 1961-ben ásatást végzett Csernáton község területén és határában is. A falutól északra mintegy 8 km-re az erdőben van a „Szentkert" nevezetű domb. A domb déli oldalán földsáncok nyomai látszottak. Egy kelet-nyugati irányú, 25 m hosszú sánccal az egész területet átvágtuk. Az ásatás folyamán felszínre kerültek egy kőfallal körülvett templom maradványai. A félkörös apszisú templom tájolása kelet-nyugati ; a falak külső szélétől mért hossza 13 m, a szélessége pedig 10 m volt. A templomot körülvevő kőfalat patakkövekből mésszel rakták. A kőkerítés egy lekerekített sarkú, négyszög alakú területet vett körül. Az 1 m vastagságú templomfalat megmunkált kövekből rakták és aztán vakolták. A saroknál és a szentély félkörénél egy-egy

támpillér volt. A félkör egy kőemelvényt vett körül, amire az oltárt helyezték. Támpillér volt még a templom belsejében a déli falnál. A padlózat téglából állott. A kutatóárokban a templom apszisa és a külső fal között két, korongon készült, hullámvonallal díszített edénytöredék került elő.

A templomról megemlékezik Orbán Balázs is [20]. A román stílusban épült templomot a talált edénytöredékek alapján a XII—XIII. sz-ra tehetjük. Ezt a korai keltezést megerősíti a templomalaprajza is, ez ugyanis délkelet Erdélyben a legrégibb román stílusú templomi építkezést képviseli. Valószínű, hogy a hűbérkor kezdetén a falu a templom melletti déli tisztáson volt[21].

g) A firtosi vár (Hargita megye). Az 1950 év folyamán Firtos várán végzett ásatások alkalmával előkerültek egy román stílusban épült templom romjai, mely szintén a XII—XII. sz.-ba tartozik[22].

4. Várak

a) Csíkrákos (Hargita megye) községből észak-nyugatra a Hargita hegységben emelkedik egy magas, trachit sziklából álló fennsík. Ezen a helyen állnak a Pogányvár romjai. A sepsiszentgyörgyi múzeum a csíkszeredai múzeummal együtt 1960-ban a vár területén ásatást végzett. Az ásatások hullámvonallal s benyomott négyszögű díszítésű edénytöredékeket hoztak felszínre. Ilyen típusú edényeket Magyarország területén érmékkel datált XI—XII sz-i temetőkből ismerünk[23].

b) Torja község határában (Kovászna megye) fekszik Bálványosvár. A sepsiszentgyörgyi múzeum megbízásából Ferenczi Sándor 1942-ben a várat megásta és építését a XI. sz-ra tette[24].

c) A sepsiszentgyörgyi múzeum a RSZK Régészeti Intézetével együtt, 1949-ben ásatást végzett a lécfalvi Várdombon. Az ásatások eredményeként megállapítást nyer, hogy ezen a helyen először egy XII—XIII. sz-i favár épült [25].

d) Alsórákostól dél-keletre (Brassó megye), az Olt jobb partján van „Mihályvára", innen került a sepsiszentgyörgyi múzeumba egy nyílhegy, mely formája után a XII—XIII. sz-ra utal (3/6 kép)[26].

★

Az elmondottak alapján a következőket állapíthatjuk meg : A IX—X. századi anyagi műveltség tárgyi emlékeinek tekinthető a kézdipolyáni település felső rétegében, valamint a sepsiszentgyörgyi Kulakert-i településen talált kerámiai anyag. A kerámia nem szláv jellegű, új formák

és díszítő elemek jelennek meg, ezek gyakoriak a maroskarnai, valamint a Dridu műveltségnek tulajdonított településeken talált kerámiai anyagban. Ezek a települések eléggé egységes művelődést mutatnak a Kárpátok övezetének mindkét oldalán, mind művelődési, mind népi összetétel szempontjából. Ez a müveltség a szláv hagyományokhoz kapcsolódó elemeken kívül nagyrészt tartalmaznak helyi hagyományú, valamint délkeleti római-bizánci eredetű befolyásokat.

A második évezred kezdetén új anyagi művelődési elemek jelennek meg dél-kelet Erdélyben is. Ez a műveltség különbözik a Polyán, valamint Sepsiszentgyögyről a Kulakertből ismert műveltségtől és egy új néphez tartozik, mely a XI—XII. században telepedett le ezen a vidéken. Ennek az új népnek a letelepedését jelzik ebben az időben azok a jellegzetes tárgyi emlékek, melyek biztosan besorolhatók és ismertek Erdély más részéről, Magyarországról és Csehszlovákiából. Az eresztevényi kengyelvas és vaslándzsa, valamint a kézdivásárhelyi vaszabla a X—XI. századba sorolható, és a honfoglaló magyarok hagyatékának tekinthető [27]. Ugyancsak a XI. századba tartoznak a székelyderzsi és a köpeci lovassírok.

A rétyi, sepsiszentgyörgyi, csernátoni, valamint a csíkszentkirályi települések és putrilakások másként néznek ki, mint a IX—X. sz-i román-szláv lakosság települései és lakásai. Az ezekben talált kerámia korongon készült, s hiányzanak a kézzel készített edények. Új edényformák és díszítőelemek jelennek meg. A megásott települések közül a csíkszentkirályinál egy XII. sz-i bizánci éremmel datált települési réteg volt. A rombikus formájú nyílhegyek, valamint III. István király pénze alapján ugyanebbe a korba sorolható be a sepsiszentgyörgyi és csernátoni település, valamint a Medgyesen talált gödör.

A petőfalvi, valamint a zabolai temetőket a temetkezési szokás, a sírok mellékletei, valamint a bennük talált érmek a XI. sz. végére a XII. sz-ra datálják. Az ilyen jellegű temetőket a Bjelo-Brdo műveltség hordozói hagyatékának tekintik [28]. Jelenlétük Erdély dél-keleti részében azt mutatják, hogy ennek a műveltségnek a képviselői ezen a vidéken is elég korán letelepednek. Nem fogadhatjuk el Bakó Gézának az állítását, hogy „Dél-kelet Erdélyből hiányzanak a Bjelo-Brdo műveltség emlékei" [29]. A fegyverek hiánya ezekben a temetőkben azt bizonyítja, hogy a békés, letelepült életet élő köznép temetői voltak. E nép életét és anyagi műveltségét a sírok mellékletein kívül jobban meg lehet ismerni a településekből. A lakosság földműveléssel, állattenyésztéssel, vadászattal és halászattal foglalkozott. A házi mesterségek közül fejlett volt a fazekas-

ság. Az ékszerek, S-végű hajfürtkarikák, a fejesgyűrűk házi gyártmánynak látszanak.

Egyes kutatók a szlávokat a Bjelo-Brdo műveltség hordozóinak tekintették [30]. Az utóbbi évek alatt végzett kutatások eredményeként a magyar kutatók, a szlávok mellett a magyarokat is e műveltség hordozóinak és tovább fejlesztőinek tartják [31].

Az Olt-, valamint a Feketeügy völgyében levő várak építése idejének a megállapítására kevés írott történeti adatunk van. Az oklevelek arról tudósítanak, hogy a lécfalvi, a szentléleki valamint az Olt-völgyében Sólyomkő-várát a magyar királyok építették Erdély keleti határánál, a kunok és a besenyők elleni védekezésül [32]. A teuton lovagok 1211-ből származó adománylevele az Olt-menti gyepűt említi Miklósvárnál a székelyek által lakott vidék nyugati részénél [33]. A Székelyföld keleti részén a gyepű nem ismeretes. Kurt Horedt szerint Erdély keleti részén a gyepűvonal hiánya azzal magyarázható, hogy a XIII. században a gyepük már nem jelentettek komoly védelmet, s ezért áttértek a határmenti várak építésére [34]. Az utóbbi évek alatt végzett kutatások alapján úgy véljük, hogy Dél-kelet Erdély keleti részén a gyepűk azért hiányoznak, mivel ebben a korban a magyar királyság keleti határánál a védelmi vonal a Kárpátok tulsó oldalán volt. Ezt bizonyítják a Piatra Neamț melletti Bîtca Doamnei-i ásatások is, ahol XII. sz-i magyar leletek kerültek elő [35]. A csíkrákosi, a lécfalvi és a Bálványos várnál végzett ásatások azt bizonyították, hogy ezek egy elég korai időben épültek; eddig azonban még nincs biztos adatunk építésük pontos idejének a megállapítására.

Végső eredményként azt szűrhetjük le, hogy a második évezred kezdetén dél-kelet Erdélyben XI—XII. században letelepült Bjelo-Brdo műveltség hordozói a magyarok-székelyek voltak, s ezeknek a települései és temetői kerültek elő. Ezek a települések, temetők és román stílusban épült templomok bizonyítják, hogy a XI. sz. második, a XII. sz. első felében politikai és egyházi vonalon ez a vidék a magyar királysághoz tartozott. Egyelőre a kutatások a kezdeti állapotban vannak; az elkövetkezendő évek szélesebb körű kutatásai fogják ezt a kérdést eldönteni.

Auszug

Geschichtliche Angaben über das X—XIII. Jahrhundert in Siebenbürgen sind sehr mangelhalt im Verhältnis zu den westlichen Gebieten.

In den letzten 25 Jahren hat das Muzeum von Sf. Gheorghe in seinen Arbeitsplan auch diese Periode zur Aufklärung vorgesehen.

Deren Ergebnisse sind die folgenden :

Dem IX—X Jahrhundert angehörige rumänische-slawische Siedlungen von Poian und Sf. Gheorghe. Die dem Anfangen des II Jahrtausends angehörige Funde sind zahlreicher. Dieses sind Gelegenheitsfunde, Siedlungen, Grabstätten, Kirchen, Friedhöfe und Burgen.

Neben den älteren Gelegenheitsfunden kamen ins Muzeum zu Sf. Gheorghe aus einen Pferde-Grab von Căpeni ein Hufeisen, von Racoşul de Jos und von Angheluş je eine Pfeilspitze. Ebenfals derartige Siedlungen-Spuren wurden zur Kenntnis genommen von Reci, Sf. Gheorghe, Cernatu (Kreis Covasna), Sîncrai (Kreis Harghita) und Mediaş (Kreis Sibiu). Die Kirchen-Ruinen von Moreşti (Kreis Mureş) und Cristurul Secuiesc (Kreis Harghita) und deren Friedhöfe aus dem XIII. Jahrhundert. Vor kurzem wurden die Friedhöfe des XII Jahrhunderts von Peteni und Zăbala bekannt. Ebenfals dem XI—XII Jahrhundert gehören an die Kirchen von der Zinnen (Merkmahl Kronstadts, Kreis Braşov), Cernatu (Kreis Covasna) und Firtoş (Kreis Harghita) die in letzterer Zeit aus gegraben wurden. Die Burgen die diesem Zeitabschnitt angehören wären die von Turia Bálványos, Leţ (Kreis Covasna) sowie die Burg von Racoşul din Ciuc (Kreis Harghita).

Die Gelegenheitsfunde, die Siedlungen, die Friedhöfe, Grabstätten und Burgen zeigen, dass das Süd-Östliche Gebiet Siebenbürgens im zweiten Jahrtausend ein neues Volk in Besitz nimmt. Die zum Vorschein gekommenen Materiellen-Kulturgut angehörenden Andenken wurden zum Teile bisher schon den Maghiaren, Seklern zu gesprochen, zum Teile besonders in den Friedhöfen-Grabstätten gefundenen Gegenständen die bis dahin der Bjelo-Brdo Kultur zu geschrieben wurden. Der Verfasser schreibt diese Kulturstufe den im Seklerland lebenden Ungarn und Seklern zu.

NOTE — JEGYZETEK

1. Nagy Géza, **Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyük.** A Székely Nemzeti Múzeum Értesitője, II. Sf. Gheorghe, 1891, 75—275. **Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál.** Arch. Ért. XXXIII. 1. 1913, 268—275.
2. Roska Márton, **Árpádkori temető Vajdahunyadon,** Dolgozatok, IV. 1913, 167—200 ; **Árpádkori temető Várfalván,** 1913, 125—187.

3. Kovács István, **A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető,** Közl. II. 1. Cluj—Kolozsvár 1942, 85—115.
4. K. Horedt, **Contribuţii la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII.** Biblioteca istorică VII. Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R. 1958, 57—58.
5. K. Horedt, **Die Ansiedlung von Blandiana Dacia,** N. S. X. 1966, fig. 6/6, p. 287.
6. László Gyula, **A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben,** Cluj 1943,Pl. XV. 3—4.
7. Idem.
8. Ferenczi Sándor, **A székelyderzsi honfoglaláskori sír,** Székelység, Odorhei, 11—12, 1933, 100—106.
9. László Gyula, **A koroncói lelet,** Arch. Hung. XXVII. 1941, 36—38, fig. 25/2—3. kép.
10. Arch. Ért. 1896, 132—135; László Gyula, **A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben,** Cluj—Kolozsvár 1943, 104, Pl. XXXVII. 2.
11. K. Horedt, **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens,** Bucureşti, 1958, 145.
12. Ibidem, 145—146.
13. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása,** 1868, I. 166.
14. Székely Zoltán, în Materiale, VI. 1959, 198—199, fig. 7/2, 4—5.
15. K. Horedt, în SCIV, 2, 17. II. 1951, pl. X/4—6, 205.
16. Mulţumesc profesorului K. Horedt cedarea materialului spre publicare. — Köszönetemet fejezem ki K. Horedt professzornak az anyag közlésének átengedéséért.
17. C. Preda, **Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni,** Mat. şi Cer. Arh. VI. 1959, 845—852, fig. 20, 22—27.
18. Şantierul **„Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj"** în SCIV, IIII, 1952, 320. Şantierul Moreşti, în SCIV, IV. 1—2, 1953, 295, fig. 16/2. K. Horedt, **Contribuţii...** 57—58. z
19. Keöpeczi Sebestyén, **A Cenk-hegyi Braşovia-vár temploma,** Erdélyi Múzeum, XIV., 4, 1940, p. 282.
20. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása,** III, 1866, p. 99.
21. Székely Zoltán. în Materiale, vol. IX. 1970. 309, fig. 13.
22. **Săpăturile de la Porumbenii Mici,** în Materiale VIII, 1962, 638, fig. 8.
23. Török Gyula, **Halimba-Cseres X—XII. sz. temetője,** în Folia Arch. VI, 1954. Pl. XXVIII/7—8.
24. **Raport de săpătură al lui Ferenczi Sándor,** în arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe **Ferenczi Sándor ásatási jelentése** a sepsiszentgyörgyi Múzeum levéltárában. Nr. sz. 341.
25. Székely Zoltán, **Săpăturile de la Leţ-Varheghiu.** Bucureşti, 1951, 18.
26. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása,** I. 205.
27. László Gyula, op. cit.
28. Szőke Béla, **A Bjelobrdoi kulturáról,** Arch. Ért. 86, 1959, nr. 1. 32—46.
29. Bakó Géza, **Contribuţii la istoria Transilvaniei de sud-est în secolelele XI—XIII.** SCIV, 1. XII. 1961, 115.
30. Szőke Béla, op. cit., Nagy G., op. cit. 259—260.
31. Szőke Béla, op. cit.; Bakay Kornel, **Gräberfelder aus den 10—11 Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Rezidenz** II. Alba Regia VIII—IX, 1967, 65—69.
32. Orbán Balázs, op. cit. 161. Not. I. Székely okl. I. 1872, 62—63, not. 2. I. 8, 17 273, not. I. 117.
33. Székely Okl. I. 3.
34. K. Horedt, **Zur Sieberburghischen Burgenforschung,** SOF, VI, 941, p. 581—585; **Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV—XIII.** p. 109—131.
35. C. Scorpan, **L'ensemble archéologique féodal de Bîtca Doamnei,** Dacia N.S. IX 441—454;
V. Spinei, **Unele consideraţii cu privire la descoperirile archeologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea,** SCIV, 4, t. 21. 1970. 614.

IMPORTANȚA ARHEOLOGIEIEI ÎN CERCETAREA ISTORICĂ ȘI LEGĂTURILE EI CU IZVOARELE SCRISE, CU ISTORIA ARTEI ȘI CU RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE

EUGENIA ZAHARIA

Orice epocă a istoriei social-economice și spirituale, orice moment al vieții omenești își are manifestarea sa materială. Orice proces social-istoric este din primul moment și pe toată durata lui și un fenomen de cultură materială. Dacă există cazuri asupra cărora cercetătorii discută, aceasta se datorește lipsei noastre de cunoaștere sau de obiectivitate ; a fi în fața unor lucruri noi, — noi pentru unii dintre noi sau noi cu adevărat, pentrucă pînă la aceea dată nu au fost cunoscute —, nu înseamnă a le nega, ci dimpotrivă, ne obligă să le cercetăm și să le integrăm ca bun comun în domeniul nostru de cunoaștere și de cercetare.

Arheologia cercetează monumente și fenomene de ordin social istoric pentru care de multe ori ea este singurul izvor de informare. Alteori pentru perioada respectivă exista și documente literare. Confruntarea lor este obligatorie. Atunci cînd cercetarea arheologică este făcută riguros, considerăm documentul arheologic a fi mai autentic rest de viață și de activitate omenească pentru reconstituirea adevărului. Documentul scris, păstrat uneori doar crîmpeie, replici mai tîrzii după texte pierdute, produs uneori în împrejurări care n-au permis cunoașterea în întregime a adevărului, sînt numai cîteva din motivele pentru care cercetarea arheologică și documentul arheologic capătă importanță fundamentală pentru întreaga cercetare istorică.

Pentru cunoașterea unei epoci sau a unui fenomen istoric este obligatoriu ca cercetarea să se sprijine pe toate izvoarele de care dispunem, literare, arheologice, și artistice. Chiar dacă datele rezultate se contrazic, cercetarea trebuie dusă pînă la lămurirea adevărului.

★

Primele preocupări de ordin „arheologic" în țara noastră încep cu activitatea de caracter muzeistic și antiquaric a numeroși colecționari, activitate care s-a desfășurat cu bogată intensitate tot sec. XIX; ea se continuă și azi, avînd însă între cele două războaie mondiale, dar mai ales după cel de-al doilea, un cîmp mai larg de activitate, cu o orientare în parte schimbată, datorită influenței bune pe care a exercitat-o arheologia.

Odată cu înființarea de către Titu Maiorescu în 1874 a primei catedre de arheologie pentru Alex. Odobescu, căruia i-au urmat Gr. Tocilescu și apoi V. Pârvan, arheologia a fost repede ridicată la nivel de învățămînt superior. Alex. Odobescu este întemeietorul învățămîntului de istoria artei și de arheologie în țara noastră, întemeiere făcută în lumina concepției în care se încadrau la aceea vreme cele două discipline. Arheologia era doar o parte din domeniul imens al istoriei artei; domeniul de activitate al arheologiei în aceea vreme, și în cadrul acelei concepții, era mai ales lumea clasică greco-romană. Rareori, atît în cîmpul de cercetare al arheologiei, cît și în acela al colecționarilor, se întîlnesc preocupări pentru obiecte din domeniul preistoriei sau al epocii migrațiilor și aceasta cînd descoperirile erau ieșite din comun, cum a fost cazul tezaurului de la Pietroasa, sau a mormîntului de la Concești. Preocuparea și interesul, atît al arheologului cît și al colecționarului, se îndreptau spre obiecte cu frumusețe aparentă, spre obiecte care se încadrau în canonul greco-roman. Datorită faptului că obiectul de cercetare în domeniul arheologiei clasice era la îndemînă, monumente de arhitectură, de sculptură, orfevrerie etc., săpătura arheologică ca metodă de cercetare se va dezvolta mai tîrziu, datorită unei alte ramuri a arheologiei, cea mai tînără, aceea a arheologiei preistorice, care va da, va impune metodele sale de cercetare tuturor ramurilor arheologiei, întemeiînd astfel adevărata cercetare arheologică.

Odată cu dezvoltarea arheologiei preistorice pe plan general european, — și la noi din vremea în care a lucrat V. Pârvan — arheologia se constituie ca o știință de sine stătătoare, avînd metodele sale proprii de cercetare, startigrafia — întemeiată pe săpătura arheologică — și

tipologia. Arheologia rămîne în continuare o ştiinţă istorică, dar se desparte de istoria artei, care la rîndul său îşi defineşte domeniul şi-şi constituie metodele sale de cercetare, iconografia şi tipologia, în principal. În acest fel, arheologia pornind în sec. XIX cu o importanţă limitată în cîmpul mare al cercetărilor de istoria artei, ajunge treptat în sec. XX să-i devină egală cu importanţă. Pornind de la obiecte lipsite de frumuseţe aparentă, arheologia preistorică s-a rupt de concepţia clasică, în lumina căreia interesul se restrîngea asupra lucrurilor care corespundeau canonului şi concepţiei clasice, lărgindu-şi cîmpul de cercetare, în care intră acum absolut orice frîntură de obiect, oricît de modest, care poate spune ceva, care poate ajuta la reconstituirea vieţii trecute. Astfel arheologia preistorică constituie metodele de cercetare pentru toată arheologia, şi clasică şi medievală, devenind cercetare fundamentală pentru tot domeniul istoriei.

Cercetările paralele ale acestor două discipline, arheologia şi istoria artei, ar putea merge pînă la unitatea perfectă a valorii sau a caracterului rezultatelor obţinute, în concepţia în care frumos se identifică cu important, cu interesant, în care frumos însemnează un lucru care are un conţinut istoric, oricît de modest ar fi.

Cele două cercetări nu se pot nici substitui şi nici înlocui una cu cealaltă, fiecare avînd contribuţia sa la valorificarea istorică a obiectului şi a problemei de care acesta se leagă. Socotim că nu este lipsit de interes, ci dimpotrivă, plin de semnificaţie, să subliniem faptul că dezvoltarea atît de largă şi de frumoasă pe care o are în ţara noastră arheologia preistorică şi cea a primului mileniu, se datoreşte în special bogăţiei resturilor de viaţă din aceste perioade, ca şi lipsei documentelor literare, acest din urmă fapt obligînd în mod inevitabil la folosirea şi cercetarea cît mai mult cu putinţă a documentelor arheologice. Chiar atunci cînd pentru anumite momente din istoria străveche a regiunilor noastre există documente literare, acestea nu pot în nici un caz înlocui cunoaşterea elementelor de cultură materială, deoarece cercetarea paralelă a celor trei izvoare, literare, arheologice şi de domeniul istoriei artei. nu fac altceva decît să se completeze una pe cealaltă, pentru o cunoaştere cît mai completă a „obiectului" cercetat.

Un alt aspect al activităţii arheologice actuale este şi acela al colaborării cu lucrările de arhitectură, în vederea restaurării monumentelor. Săpătura arheologică făcută în acest scop se practică mai de mult şi în ţara noastră, numai că ea nu a fost făcută de specialişti, ci de arhitecţi, ingineri constructori sau istorici. Urmările unor atari săpături au fost

distrugerea unor importante resturi arheologice și arhitectonice — fără ca acestea să se fi putut înregistra în chip folositor —, ruperea altora din contextul lor originar, rezultatele obținute fiind din aceste cauze nesigure și incomplete.

Actuala Direcție a Monumentelor Istorice și-a atașat de mulți ani un grup de tineri arheologi de profesie. Acesta este un fapt de seamă, care trebuie bine subliniat, deoarece roadele acestei măsuri s-au văzut imediat prin rezultatele noi și bune care s-au obținut pretutindeni. Restaurarea monumentelor s-a putut astfel desfășura — sau în unele cazuri am putea spune cu regret că, s-ar fi putut desfășura — în mod convenabil, adică în felul unor cercetări și lucrări de restaurare moderne.

Un exemplu în acest sens ni-l oferă desfășurarea în trecut și în prezent a lucrărilor de restaurare și de cercetare arheologică făcute la Sf. Nicolae Domnesc din Argeș.

Mai ales pentru anii de început, de experiență ai acestei activități în colaborare, se poate remarca că nu trebuia să se pornească cu monumentele de seamă ale țării. A fost o greșală. Acest lucru este valabil și pentru arheolog și pentru arhitect.

Deși colaborarea dintre arhitect și arheolog este formal constituită, ea întîmpină încă greutăți de ordin practic dintre cele mai greu de învins, dar la care limpezirea nu se poate renunța pentru buna desfășurare a pentru a putea îndepărta resturile ulterioare, adică pentru a putea aduce monumentul — ca și cum acest lucru s-ar putea întotdeauna — la forma lucrărilor. Ca și în trecut, atunci cînd săpătura arheologică nu era făcută de un specialist, arhitectul cere arheologului nivelul de călcare originar, sa originară. Al doilea punct important din colaborarea dintre arhitect și arheolog este încercarea de subordonare a arheologului de către arhitect, în concepția că arhitectul comandă întreaga lucrare și deci și cercetarea arheologică și că ar putea eventual să o și conducă.

Încercarea de subordonare și de limitare a cercetării arheologice — în măsura în care socoate arhitectul — este nesănătoasă, nu corespunde unei cercetări științifice serioase. Cercetarea arheologică se desfășoară nu numai în raport cu monumentul de la suprafață, ci pentru lămurirea nivelelor de construcții, a unor părți, a unor resturi îngropate legate de monumentul în picioare sau nelegate direct de el. Oricum ar fi aceste resturi, ele trebuiesc studiate chiar dacă nu sînt în direct raport cu restaurarea monumentului. Așa cum se dovedește mereu, arheologia este o știință care descoperă mereu documente noi, care completează datele necesare întregirii și cunoașterii unor etape din istoria societății omenești, tot așa ea poate aduce contribuții noi, importante și la cunoașterea

arhitecturii vechi românești. Așa cum perioade lungi de cercetări prin săpături și studii acumulează date care au ca rezultat sinteze noi istorice, tot astfel istoria fiecărui monument sau în genere istoria arhitecturii din țara noastră, va putea fi, și va trebui să fie, curînd rescrisă pe baza noilor rezultate obținute, datorită săpăturilor arheologice. Un exemplu în acest sens îl constituiesc rezultatele cercetărilor arheologice de la Putna, Voroneț, Alba-Iulia etc.

Dar în afară de acesta mai este și un alt motiv care obligă ca cercetarea arheologică să fie integrală și făcută de un specialist. Cercetînd arheologic un monument, prin săpături se întîlnesc nivele de locuire din alte perioade, mai vechi sau mai noi decît aceea căreia îi aparține monumentul pentru care s-a făcut săpătura ; resturi de construcții din pămînt, lemn, piatră sau cărămidă, resturi de locuire preistorică, acestea din urmă neinteresîndu-l pe arhitect. Chiar în acest caz, în care acele resturi de locuire nu intră în sfera de cercetare a arhitectului, nu prezintă interes direct nici pentru el și nici pentru monument, totuși nimeni nu are dreptul nici să decapeze, adică să distrugă, și nici să sigileze cu prilejul restaurării, înainte de acestea să fie bine cercetate și înregistrate. Așa cum arheologul, oricărei perioade ar aparține prin preocuparea sa nu distruge și nici nu ignorează nici un fel de element de arhitectură, tot astfel și arhitectul, dacă a cerut în vederea restaurării o secțiune în pămînt, nu are dreptul să ceară arheologului nici ignorarea și nici îndepărtarea unor resturi arheologice care nu au legătură cu monumentul. Orice rest de viață și de activitate omenească prezintă interes de ordin istoric pentru cercetătorii care se ocupă de aceea perioadă. Distrugerea sau ignorarea acelor resturi însemnează o acțiune de împiedecare a cunoașterii adevărului, înlăturarea sau ascunderea unor elemente necesare cercetătorilor istorice. Uneori resturile întîlnite nu sînt legate direct de monument, nu prezintă nici un interes pentru arhitect în vederea restaurării. Totuși din punct de vedere istoric interesează foarte mult să cunoaștem ce a fost anterior, pe ce s-a dezvoltat ; și nu numai imediat înainte, ci întreaga continuitate, cîtă se poate stabili, de cultură și civilizație anterioară, chiar și după data monumentului. Din aceste motive arheologul trebuie lăsat să lucreze absolut tot ce întîlnește în săpătură ; nu i se poate limita cercetarea prin viziunea și interesul arhitectului. De aceea ideea subordonării este greșită, nu pentrucă unul ar fi mai important decît celălalt, ci pentru bunul motiv că cercetarea arheologică trebuie făcută mai întîi, **urmînd ca datele obținute să stea la baza proiectului de restaurare.** Fiecare lucrare trebuie făcută de specialistul respectiv. Monumentul nu păstrează exterior, decît rareori, toate elemen-

tele necesare cunoașterii lui în vederea restaurării ; de aceea se și face săpătura arheologică ; și nu se poate pretinde dinainte ce anume să se descopere în scopul urmărit.

Orice monument își are viața sa proprie, în genere mult mai lungă decît a oamenilor. Importanța lui este cu atît mai mare, cu cît cuprinde valori mai mari de ordin social-istoric și artistic. Acesta este cazul monumentelor care au stil. Nu are importanță nici dimensiunile și nici natura monumentelor. Valoarea lor învinge și vremea și moda ; ele stau la baza culturii, a civilizației și a progresului societății omenești. Le-am putea compara cu acei oameni, care datorită activității și creațiilor lor durează secole de-a rîndul, pentrucă rezultatele muncii lor stau la baza progresului și dezvoltării societății omenești.

La fel sînt și monumentele ; ele se pot modifica cu vremea, prin pierderea sau adăugarea unor elemente ; acestea pot dăuna valorii monumentului, alteori nu sînt decît semne ale vîrstei lor. Astfel ele capătă valoare artistică și istorică. Dacă vîrsta ar însemna numai rezistența lor pe lungă durată, și în acest caz ar putea să ne spună fapte de acum sute sau mii de ani, acest lucru fiind egal cu înțelepciunea care se acumulează cu vîrsta, și tot ar fi extraordinar de important pentru a le acorda toată atenția. De aceea nu este justificat nici de a înlătura și nici de a ignora acele elemnte care s-au adunat cu vremea pe corpul monumentului, sau împrejurul lui, care sînt mărturii ale vremii respective, numai pentru scopul de a readuce monumentul la forma lui originară, la nivelul lui de călcare, fără a înțelege că și el este, oricît de împunător ni s-ar prezenta un „moment" din atîtea secole sau milenii.

Iată doar numai cîteva din problemele care stau în fața arheologiei actuale, cercetare cu ajutorul căreia vom reuși să cunoaștem și să păstrăm monumentele și toate acele resturi, oricît de modeste, ale vieții trecute, rezultate ale culturii și civilizației țării noastre.

L'ARCHÉOLOGIE DANS LA RECHERCHE HISTORIQUE; LES SOURCES LITÉRAIRES, L'HISTOIRE DE L'ART ET LA RESTAURATION DES MONUMENTS HISTORIQUES

L'arhéologie a dans notre pays, comme partout dans l'Europe du XIX-e siècle, des commencements d'ordre muséistique et par des collec-

tions. En 1874 fût créé à l'université de Bukarest la première chaire d'archéologie ; le titulaire, Alexandru Odobescu, à tenue et publié le premier cours universitaire d'archéologie, dénonçant à cette occasion, l'activité dilétantique, qu'il a considerée très dangereuse pour la vrai science. A son temps l'archéologie occupait une petite place dans l'aire immense de l'histoire de l'art. Les objets ou les monuments sur lesquels s'arrêtait l'attention présentaient des traits s'intégrant dans le canon classique. Il s'agit en ce temps surtout de l'archéologie classique et très rarement des antiquités du premier millénaire, de l'époque des barbares.

En même temps s'est développé très rapidement le domaine le plus jeune de l'archéologie, la préhistoire. Elle s'est constituée très vite, ses méthodes de recherche s'imposant ensuite à toute la recherche archéologique, et en séparant celle-ci définitivement de l'histoire de l'art.

L'archéologie est la science dont l'object de recherche sont tous les débris constituant les restes de l'activité humaine, des grands monuments jusqu'aux les plus petits tessous. Chaque procès social-historique est dès son commencement et tout au long de son existence, en même temps un phénomene de culture matérielle. Ce sont les causes principalles pour lesquelles l'archéologie est devenue une recherche fondamentale de toute les périodes de l'histoire. Le document archéologique doit être toutfois utilisé avec toutes les rigueurs scientifiques.

Même si pour la période qu'on étudie il existe aussi des documents littéraires et des monuments d'art, la confrontation des trois sources est obligatoire.

La recherche parallèle par les deux voies, archéologique et de l'histoire de l'art, peut aller jusqu'è la parfaite unité des résultats, d'aprés la concèption pue beau signifie en même temps important. Les deux méthodes ne peuvent pas être remplacées l'une par l'autre, chaque ayant son apport dans la poursuite du vrai.

L'un des plus importants aspects de l'activité archéologique actuelle est la collaboration dans les travailles de restauration des monuments historiques. L'actuelle „Diréction des Monuments historiques" de Roumanie s'est attaché depuis beaucoup des années, plusieurs jeunes archéologues. Ceux-ci sont arrivés à obtenir de bons résultats, quelquefois tout à fait nouveaux ou absolument nécessaires à la restauration en bonnes conditions des monuments. Quoique la collaboration de l'architecte et de l'archéologue semble s'être déjà constituée, elle se heurte quand même à des difficultées d'ordre pratique. L'architecte demande seulement le niveau originaire du monument et il travaille dans la concéption de se subordonner l'archéologue et la fouille archéologique.

Cette position est une des plus dangereuses, tant pour les travaux de restauration, que pour la fouille archéologique. La recherche archéologique doit se développer pas seulement en rapport avec le monument tel qu'il se présente à l'architecte, mais en rapport avec toute les restes archéologiques se rapportant diréctement ou non au monument; très souvent on rencontre des restes de monuments plus anciens, qui ne sont plus representés au niveau actuel du sol; au point de vue scientifique il n'est pas important si les restes sont en bois, ou en maçonnerie; si elles sont nécessaires au non au travail de restauration; si elles appartiennent à la préhistoire ou au moyen-âge, il faut les étudier, parceque par elles nous pouvons connaître, soit les étapes de développement du monument, soit celles de la societé à laquelle il appartient, soit enfin même les étapes historiques antérieures à la naissance du monument. Détruire par „décapage", ou ignorer en les rendent inaccessibles par des constructions ou des pavements durables, des restes archéologiques, c'est empêcher la recherche à connaître la verité, écarter des élèments nécessaires aux recherches historiques. Voilà pourquoi il faut laisser l'archéologue travailler, enrégistrer tout ce gu'il recontre dans la fouille executée comme opération préalable à la restaudation du momument. On ne peut pas limiter et diriger la recherche en fonction de la visionet l'interêt de l'architecte.

Il faut éloigner toute idée de subordonnation, parceque aucune recherche n'est plus importante qu'une autre et aussi parceque c'est seulement qu'à la suite des résultats obtenus par la fouille, peut être établi un projet de restauration vraiment scientifique dans tous ses compartiments.

DOCUMENTE ROMÂNEŞTI DIN SECOLELE XVI—XVIII ÎN ARHIVELE STATULUI DIN SFÎNTU GHEORGHE (II)x

de P. CERNOVODEANU, L. DEMÉNY şi
LUCIA DUMITRESCU-TAFTĂ

13.

1651(7159) iunie 23, Tîrgovişte

Matei vodă Basarab întăreşte Hîrşovei, văduva spătarului Mihai din Coţofeni şi fiicei sale Iudita satul Dragomireşti din jud. Dolj cu români, pentru care a avut pîră cu Gheorghina stolnicul şi Dumitraşco căpitanul, fiii stolnicului Mihart din Şitoaia şi nepoţii postelnicului Sterian, fratele lui Stamati, primul soţ al Hîrsovei — Satul fusese cumpărat de la Radu vodă Şerban, pe vremea cînd era boier în 1600, de către Zamfira, sora Hîrşovei şi soţul ei Dragotă postelnic pe 650 de aspri gata. Hîrsova jură la Mitropolia din Tîrgovişte în faţa mitropolitului Ştefan că satul a fost cumpărat de sora sa şi nu din banii postelnicului Sterian, cîştigînd astfel pricina. Domnul întăreşte hotărîrea cu întreg Divanul.

*) Milostiiu Bojiiu Io Mateiu Basarab voivod i gospodin văsoiu zemle Ungrovlah(iiskoe) i za plene să. Davat gospodstva mi siiu povélenie gospodstva mi jupînesei Hîrsovei spătăresăi se au fost jupîneasa răpăusatu(lui) jupan Mihaiu biv vel spătariu ot Coţofeni, ot sud(st) vo Meh(edinţi) şi fiica sa jupînesei Iditei (!) şi cu ficiori ei cîţi dumnezău va lăsa, ca să le fie lor tot satul Dragomireşti ot sud(stvo) Doljul [1] tot cu tot hotarul cu toţi românii şi cu tot venitul din cîmpu, din pădure, din apă şi din şederea satului de pretutindinile şi despre tot hotarul din hotară pînă în hotară, pre bă-

trîne hotară şi semne ; pintru că acest satu Dragomireşti ce scrie mai sus, fostu-l-au cumpărat Dragotă postelnicul denpreuna cu jupîneasa lui Samfira, sora jupînesei Hîrsovei [2] de la răpăusatul Şerban voivod în zile(le) răpăusatului Alixandru voivoda [3] pré vreme cînd au fost domnalui Şerban voivod boerin [4], direptu 650 de aspri gata şi cu zapis de la mîna dumnelui de vînzară, leat 7108 [5]. Şi de atunce încoace tot au ţinut jupîneasa Hîrsova cu bună pace pînă acum în zilele domniei mele. Iar după aceia, cîndu au fost acum iară Gherghina stolnicul din Şutoia [6], nepoţi lui Sterianu postelnicul, fratele lui Stămati, carei au fost ţinut mai nainte pe giupîneasa Samfira. Ei au rădicat pîră pintru acest satu Dragomireşti şi au venit în divan înainte domniei mele de s-au pîrit de faţă cu jupîneasa Hîrsova spătăreasa. Şi aşe pîrîia Ghirghina stolnicul cu frate său Dumitraşco căpitanul zicîndu aşa, cum acestui satu Dragomireşti nu l-au fostu cumpărat Dragotă postelnicul şi cu jupîneasa lui Samfira pré bani(i) lor din bucatele lor, ce l-au cumpărat pré bani(i) unchiului lor Stiriean şi cum au mărturisitu jupîneasa Hîrsova că s-au fost cumpărat satul pre bani de ai lui Steriean şi cum au rămasu multe scule şi haine şi bani de ai lui Sterian pré mîna jupînesei Samfirei. Deci într-aceia domniia mea amu căutat şi amu judecat pré direptu şi pré lege împréună cu toţi cinstiţii deregători(i) domniei mele şi am dat domnieia mea la mijlocul lor 6 boeri pré răvaşă domneşti, anume : ot Poean(i) deregătoriul domniei mele jupan Barbul vel stolnicu i jupan Bunea vel sulger i jupan Spafeul [7] vel şufar e Barbul cloceriu ot Fratoşteţi [8] e Drăgoi căpitanul ot Felcoi [9] i ot Cernaia Iacos[10] (că) pinatul de roşi ca să (ca)u(te) aceşti boeri şi să adevereze pintru acest sat Dragomireşti fostu-l-au cumpărat Dragotă postelnicul [11]... jupînesei Hîrsovei pré bani de ai lui Sterian l-au cumpărat ori cumpăratu-l-au (c)u bani(i) lor pré...[12] şi din bucatele lor şi rămas-au niscai scule sau haine sau bani de ai lui Stirian la jupîneasa Samfira au n-au rămas. Deci într-aceia aceşti 6 boeri ei au căutat şi au judecat cum au socotitu cum va fi pré direptu şi au dat jupînesei Hîrsovei cum să jure cu mînili pré sfînta evanghelie cu alu ei suflet cum acestu satu Dragomireşti nu s-au cumpărat pré bani de ai lui Steriean, ce l-au cumpărat Dragotă cu jupîneasa Samfira pré bani(i) lor din bucatele lor şi cum n-au rămasu nimicu de ai lui Steriean la jupîneasa Hîrsova, ea, s-au apucat de jurămîntu şi au mersu la sfînta mitropolie înainte cinstitului şi pre luminatului Vladicăi Ştefan de-au jurat cu mîinile pré sfînta evanghelie, cum nu s-au cumpărat acest satu pré bani(i) lui Steriian, neci au rămasu nimicu de ale lui Steriian ; şi n-au mărturisit ea cum pîrîia

Gherghina stolnicul. Şi cînd au jurat fost-au ispravnic boerinul domniei mele Nicola vel portar şi amu văzutu domnie mia amîndoi răvaşurile domneşti şi carte cestoru 6 boeri de judecată la mîna jupînesei Hîrsovei spătăriasa. Deci au rămasu Gherghina stolnicul şi cu frate-său Dumitraşco căpitanul din lege şi de judecată dinainte domnii mele din Divan. Direptu aceia, am dat domnie mea jupînesei Hîrsovei spătăresei şi fiesa jupînesei Iuditei. Ca să fie lor satul Dragomireşti moşie, loru şi ficiorilor lor şi nepoţilor lor şi strenepoţilor lor, în vecu stătătoriu.

E (!) ne ot kogoje nepokolebémo(po) orezimu gospodstfa (!) mi săje ubo sfetitelie ostavléiem gospodstfa (!) mi jupan Gheormar vel ban Craleoveschi i jupan Dragomiru vornicu i jupan Radul vel logofătu i jupan Ghinea vel vistiernic i jupan Diicul vel spătariu i jupan Barbul vel stolnic i jupan Radul vel comis i upan Hrizea vel pa(ha)rnic i jupan Constantinu vel postelnic. I ispravnic Radul vel logofătu.

I napisa az Dumitraşco logofătul vă nasto(lne) grad Tărgovişte meseţa iunie 23 i ot Adama do ninea vă leat 7159.

14.

1653 (7162) octombrie 16, Tîrgovişte

Stănie Cap Mare cu fiii săi Marin, Lepărat, Stanciul, Stan, Oprea şi cetaşii lor din satul Comatca din jud. Vîlcea se vînd rumâni boierilor Barbul mare cupar şi fratelui său Udrişte mare cămăraş cu 9 ughi de cap şi 5 ughi de fiecare copil.

* Adecă noi ceăşti săteni ot Cumatca [13] sudăsfoi [14] Vîlăcea scris-am şi mărturisim cu aceasta alu nostru zapisu ca să fie de mare credinţă la mîna jupanu Barbulu velu cupariu [15] şi la mîna frăţîni-săi, jupan Udreaşti velu cămăraşú [16] ca să să ştie cum am fostu totu omeni megiiaşi, moşiile noastre diră satu dină Comatca de moşie şi de strămoşie, încă mai denainte vreme. Iară cîndu au fostu acum în zilele domnului nostru Io Matei Basarabă voivodă, alăţi fraţi ai noştri megieşi dină Comatca, ei s-au sculat mai anu de s-au vîndutu rumâni, cu feciorii loru şi cu moşiile loru, acestor boeri ce scrie mai susu, ei de a loru bună voe fără de nece o silă, iară noi am rămasu megieşi în satu, nevînduţi. Cîndu au fostu acum, văzîndu pre alăţi fraţi ai noştri diuă sat cum s-au vîndutu pre bani gata, noi încă ni-am sculat acum de am venit la dumilui jupanu Barbulu căpitan şi la jupan Udrişte velu cămăraşi de ni-am vîndutu şi noi rumâni dumniloru cu şi alăţi săteni ai noştri, însă eu Stănie Cap Mare şi cu cinci ficiori ai miei, anume Marinu, Lepădat, Stanciulu, Sta-

nu, Opre şi eu Dragomiru Cap Mare cu ficiorii miei, Luca, Opria, acum şi eu Barbulu, ficiorulu lui Dragomiru cu doi copii ai miei anume Lazăru i Dumitru şi eu Dumitru Cap Mare cu trăi copii ai miei, anume Niagoe, Vladulu, Stoica şi cîţi ficiori ne va mai da Dumnézeu însă Luca şi Opria, ficiori lui Dragomiru, iară capete mari şi cu ficioru ceă vom face şi cu toate părţile noastre de moşie dină Comatăcă, dină cîmpu, dină pădure, dină apa, dină şezutulu satului, du spe totu hotarulu, dină hotaru pînă în hotaru. Insă aşe ni-am tocmit de capulu mare po ughi 9 şi de capulu micu po ughi 5 ...[17] Şi mi-au datu toţi bani gata şi deplinu fieşcăruia prină mînile noastre şi pre ficiori noştri, ca să le fim rumâni de moşie, cu ficiori, cu moşie cu totu ohabnici în veci, fără nece o gilăceavă. Şi mărturie boeri mari de aicea dină curte, dină Divanu şi boeri de acolo dină judeţu, care eşi voru pane ei iscăliturile mai josu.

Aceasta am scrisu ca să să ştie. Şi pintru mai adevărată credinţă ni-am pusu şi noi degetele mai giosu.

(=7162).

Nicula velu pitariu
Eu Stănie
Eu Dragomiru
Eu Barbulu
Eu Dumitru
Eu Luca
Eu Opria Velea
Radul velu logofetu
Bunia velu vistiere
Nicula velu spatariu
Barbulu stolniculu
Udria velu slujetoriu[18]
Radulu Năsturelu
Buliga velu aga ceauşulu
Eu Vladulu logofătu
Vădislav velu culăcearu
Mihaiu velu cupariu

(Pe verso) :

A(nno) 1692 (die 14) July az nemes vármegyétől deputált személyek az originális donatioknak pariálására, mely deputált personák így következnek, melyet fide mediante páriáltuk és pecsételtük (Anul 1692 (iulie 14) Noi persoanele care am fost deputaţi de comitatul Hunedoara pentru

transcrierea documentelor de donaţie după originale am verificat şi am pus pecetea noastră pe (actele) transcrise).

Naláczi András
Ungur János v(ice)ispány
Mori Moyses főbiró
Mihai Bibescul
Eu Dan Florescul.

15.

1654 (7162) iunie 18, Bucureşti.

Constantin Şerban voievod întăreşte lui Barbul mare copar şi fratelui său Udrişte mare cămăraş ocina Mîrzăneasca de jos, impresurată fără temei de Nedelea iuzbaşa şi alţi călăraşi încă din zilele lui Leon vodă Tomşa. La judecata convocată de domn, Nedelea şi cu oamenii săi nu s-au înfăţişat, pierzînd pricina. Întărirea domnului este confirmată şi de Divan.

*) Milosivă (!) Bojiiu Ioan Costandin Şerban voivod gospodin văsoi zemle Ungrovla(h)iskoe davat siiu povelenie găspodstfa (!) mi Barbulu vă (!) cupariul i Udrişte văl (!) cămăraşi i sămnih sinovi eliţă Bog darova ca să le fie lor ocină în Mîrzăniasca de Jos [19] ot sudsfoih (!) (loc alb) dinu împu şi dini (loc alb) şi dinu (loc alb) şi dinu şezutulu satului şi despre totu hotarulu dinu hotaru pînă în hotaru, pre hotară bătrine şi pre semn pintru că această moşie mai susu fost-au aloru bătrînă şi dereptă ocină de moşie de strămoşie însă mai de nainte vreme din zilele alătolú domn bătrîni de de multu, cără cînd au fost în zilele lui Lilionú (!) [20] vodă fostu-s-au sculat Nedela Izbaşa [21] şi cu alţii, cu toţii călăraşii de au fost împresurată şi cuprinsă moşiia aceastoru boeri ceă-i scriu mai susu zicîndu aşe cum că au cumpărat şi ei această moşie de la neşte omeni ce au fostu — cum au fostu ei moşteni, aceăştii ocine după aceăia cănădu au fostu în zilele lui răpăusatului Mateiu vodă, iar aceăşti boeeri ştiindu cum aceste a loru dreptă moşie împresurată nu s-au suferit să fie pre mîna alătora, ce au trasu pîră naintia răpăusatului Mateiu vodă cu Nedelea Izbaşa şi cu alţi călăraşi care au fost, zicîndu că au moşie acolo. Într-aceia răpăusatulu Mathei vodă au căutatu şi au giudecat pre direptu împreună cu totu Divanulu şi aşe au agiunsu legea şi giudecata pre Nedelea Izbaşa (Izbaşa) cu alţi călăraşi cum să nu fie ei volnici a venduca acea moşie, într-altă parte cîndu voru (cîndu voru) vre să o vînză ceastoru

boeri ce-ăi scrisu mai susu pintru că au fostu mai susu, că ce au fost a loru, după acei Medelea Izbaşa şi cu călăraşi ei s-au sculat de bună voe de s-au vîndutu toate părţile de moşie de (de) acolo dinu Mîrzăniasca, tot pre bani gata, cu zapisu de la mînă lor de vînzare şi toat-au ţinut aceăi boeri acea moşie cu bună pace, atîta să adeverim. Iară după aceaia cîndu au fostu acuma în zilele domniii mele, după petrecere răpăusatului Mateiu vodă, iară Nedelea Izbaşa şi cu toţi călăraşii s-au rădicatu pîră pămtru ace moşie şi au venit naintia domnii mele în Divanulu ceălu mare ceă s-au pîrîtu de faţă cu Barbul căpitanul şi cu Udrişte cămăraşul. Şi aşa pîrîia Nedelea Izbaşa şi cu alţi călăraşi cum l-au făcut aceăşti boeri silă de li-au aruncatu bani fără de voia lor. Într-aceia domniea me am căutat şi am giudecat pre direpţ şi pre lege împreună cu toţi cinstiţii boerii domnii mele şi li-am dat domniia mea legea ţărîi să juri cu 12 boeri cum sînt ei moşteni de acolo şi cum n-au vîndutu ei de bună voe, ceă le-au făcutu aceăşti boeri silă şi le-au aruncatu fără de voia lor. Şi am posu domnie me ispravnicu dinu Divanu pre cinstitu deregătoriu domnii mele, jupanu Constandinu Gloţanului vălú portariu [22], ca să de la aceşti boeri lege să jure pre răvaşulă domneşti, iară ei ca neşte omeni răi şi asupritori şi văzîndu cum n-au nece o trabă cu acea moşie lăsatu-s-au de me lege şi au fugitu. Într-aceia domnie a me văzîndu cum au fostu neşte omeni înşelători de au purtatuDivanulu cu minciuni şi am văzutu domnie me şi toate zapisurile cele de vînzare la mîna Barbului căpitanulu şi a lui Udrişte comisu [23]. Dereptu aceia domnie a mea li-am făcut această carte a domnii mele la mîna loru, de rămasă, cum să-şi ţină moşie cu bună pace, cum au fost iară a loru de moşie mai de nainte vreme şi cum au cumpărat pre bani gata şi să fie dee acum nainte în pace de către Nedelea Izbaşa şi de către toţi călăraşii.

I ne ot kokojdena nepocolébim po rezmu gospodsfa (!) mi eje pe sfeditele ostavleem gospodsfa (!) mi jupan Ghiorma vel ban Kraliuvschi i jupan Preda ve(l) dvornic i jupan Radul ver (!) logofăt i jupan Bunia vel vistieriu i jupan Hriza vel spătariu i jupan Ghiorghe vel culivear (!) i jupan Hriza vel spătariu i jupan Ghiorghe vel culicear (!) i jupan Kirika vel stolănic i jupan Papa vel păharnic i jupan Radul vel comisi (!) i jupan Istratie vel postelnic i jupan Stroe vel logofăt. I napisahom l-a dină malovă sie nastolănim gradu Bucureşti i o(t)(A) dama do dăne (!) tăceane liatom mesiţa iunii 18 dnă let 7162.

Pe verso :

A(nn)o 1692 die 14 July az nemes vármegyétől deputált személyek az originális donátioknak pariálására, mely deputált personák így követke nek, mellyet fide mediante pareáltak és pecsételtek. (Anul 1692 ziua

de 14 iulie. Noi persoanele deputate de nobilul comitat pentru confruntarea (cópiilor) cu originalele documentelor de donaţie, am făcut confruntarea şi am pus pecetea noastră).

Mihai Bibescul
Eu Dan Florescul
Naláczi András
Ungur János vice ispány
More Noyses Hunyad vármegyének főbírája.

16.

1654 (7163) octombrie 2.

24 de boieri hotarnici aleg moşiile Caraula, Întorsura lui Baboe şi Cucuieşti (jud. Mehedinţi) ale jupînesei Hîrsova, aflată în pîră cu Giurca. Pretenţiile nejustificate ale lui Giurca asupra satului Cucuiaţi sînt respinse. Hotărîrea hotarnicilor este întărită şi de reprezentantul domniei Damaschin, al doilea portar.

* 24 de boieri hotarnici ai jupînesei Hîrsovi care s-au fost hotărît în zilele lui Matei vodă satulu Caraula [24] şi întorsătura Bubii (!) [25] şi Cucuiaţi [26] ot Păruiani [27], Stanciulu postelnic, ot Milești [28] Danciulu logofăt, ot Zătreni [29], Stanciul postelnic i ot Șutoia [30], Mihartu cluceriulu i ot Vîrîţi [31], Nicula văt(af) acum să fie în loculu lui Pătru Izbaşa i ot Braloştiţa [32], Drosul postelnic i ot Goești [33], (Pisinţa (!)), Fisinţa logofătu i ot Cornetu [34], Vlaiculú postelnic e ot Ropşanú [35] Ilie postelnic, în loculú lui Barbulú ot tam i Corlat ot tam i ot Străhaia [36], Radulu i Gruia ot tam i ot Susiţa [37] Toma i ot Hirovu [38], Manulia i ot Băgiulești [39], Mihaiu în locul lui nepotu-său pîrîtu i ot Bălteni [40], Lupulu i ot Căpiteni [41], Peia în locu lui fie-său i ot Pîrîu [42], Milulú logofătú în locul lui fiiu-său i ot Izbaşcov [43], Nagulu în locul lui nepotu-său i ot Pleşoi [44], Drăghici logofăt în locu lui Dumitraşco ginere-său i Radulu ot tam în loculu lui Pătraşco ot tam i ot Smîrdeşteţi [45], Nicula, ot Mălăeşti [46], Preda, i otu Craiova [47] Lazba în loculu lui fiiu-său. Aceăşti 24 de boeri fos-au căutat şi au hotărîtu atunci aceste sate şi moşii ceă scriu mai sus şi au lipit ocină lîngă ocină şi au pusu pietri şi semne şi totu au ţinut cu bună pace pînă acuma, iară cîndu au fost acuma, în zilele domniii mele, venit-au Giurca ot Cucueţi în Divanulu domnii mele cu piră că giupîneasa Hîrsova spătăreasa, zicîndu Giurca cum n-au hotărîtu aceăşti boeri şi ocină de la Cucueţi nece au posu pietri. Într-a ceia domnie a me am datu giupînesăi Hîrsovei, spătăresei să-şi strîngă boeri şi alu doile rîndu, acolo

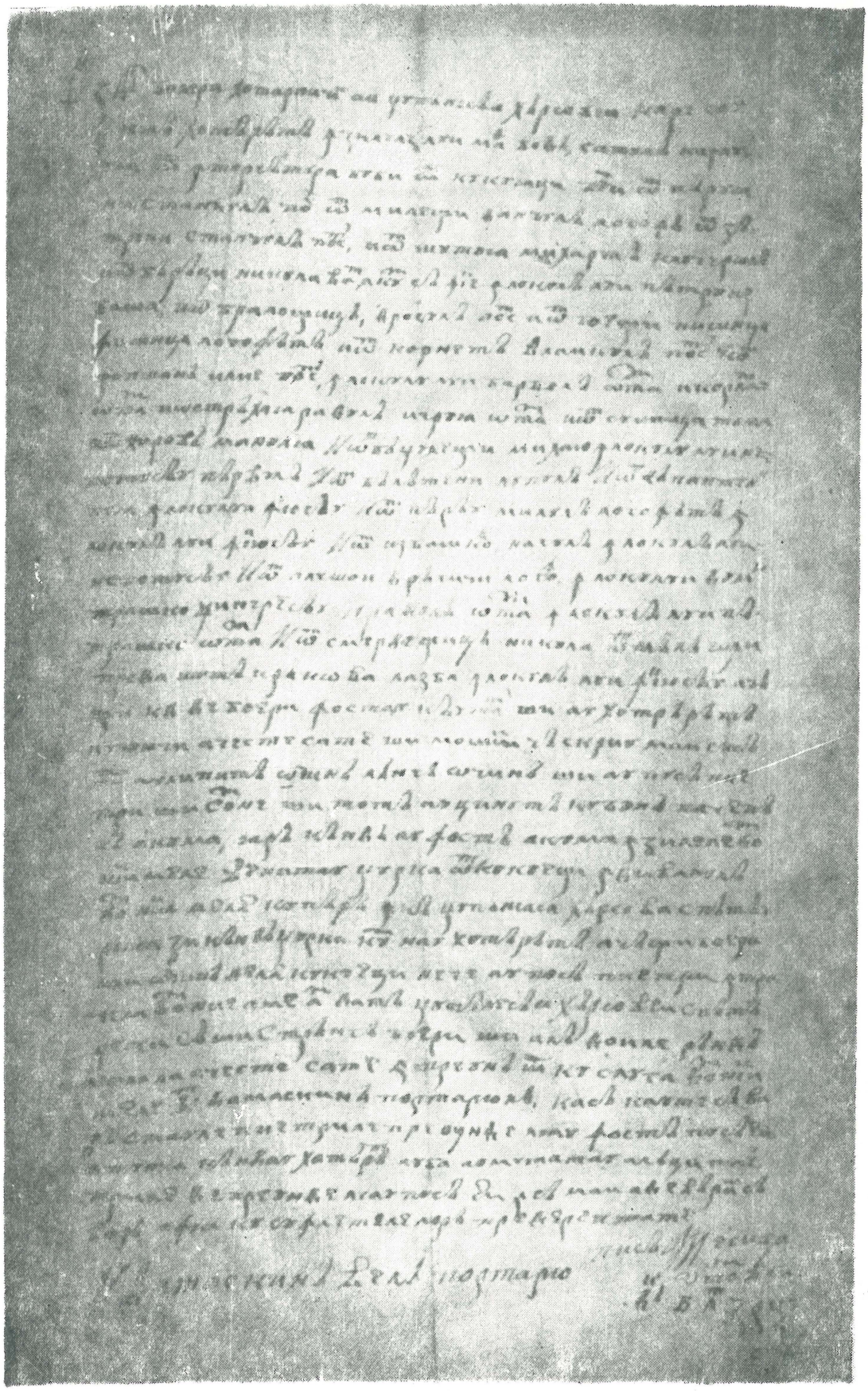

la aceste sate împreună şi cu sluga domniii mele, vtorii Damaschinu portariului, ca să caute să vază stau-le pietrile pre unde li-au fostu pusu ei atuncea cînd au hotărît au ba au mutat-au alăţi pietrile de preunde li-au pusu ei. Însă mai adevărat să voru afla cu sufletele loru pre dereptate.

Pis mesiţa octomvrie g(odină) v(ă) leat 7163

Damaschinu velu (!) portariu

(Pe verso :)

A(nno) 1692 (die) 14 July az nemes vármegyétől deputált személyek az originális donatioknak pariálására, melyek így következnek, melyet fide mediante pariáltuk és pecsételtük (Anul 1692 ziua de 14 iulie. Noi originalele (documentelor) de donaţie, am constatat fidelitatea transcrierii persoanele deputate de nobilul comitat pentru confruntarea (cópiilor) cu şi am pus pecetea noastră).

Mihai Bibescu
Eu Dan Florescul.
Naláczi András
Ungur János v. ispány
Mori Moyses főbíró

17.

1656 (7164) aprilie 28, Tîrgovişte.

Constantin Şerban voievod întăreşte jupînesei Hîrsova văduva marelui spătar Mihai şi fiicei sale Iudita, satul Cucuieţi din jud. Mehedinţi, pentru care a avut pîră cu Giurca, Ţarfoiul din Piatra. Hotărîrea domnului este confirmată şi de Divan.

*) Milostiiu Bojiiu Io Costandin Şerban voievod văsoi zemli Ungrovlahiiskoe davat gospodstvo mi siiu poveleaniiu gospodstvo mi jupînesei Hîrsovei spătăresei lui Mihai ce-a fost marele spătar şi fie-sa, jupînesei Iuditei şi cu feciorii lor, cîţi dumnezeu le va dărui, ca să le fie lor satul Ccuiaţi ot sud Meh(edinţi) totu satul cu totu hotarul şi cu toţi rumânii şi cu totu venitul din cîmpu, din pădure, din apă, din siliştea satului şi cu viile şi de preste totu hotarul oare cîtu să va aleage din hotaru pîn în hotar, pre hotare bătrîne şi pre seamne. Şi seamnele hotarelor, încă să să ştie pre nume, din Piatra Spintecăturii pre cărare pentre vii pînă în măgurice, pogorînd matca Horodelului pînă în piatra lu Mateiu al Margăi, dea giulea (!) [48] la deal pre după Pleşiuca pînă în

Piatra, pre nejdin, pentre vii la vale, pînă în vîlceaoa, lu Popovici, de-acolea la vale preste matca Horodelului, din piatră, pînă în piatră, despre răsăritu. De-acii la deal, prin Padin pînă în Piatră, din cale pînă în Padina Ioanului, însă de acii pren Padin în jos pînă în hotarul corlatelor, pre cale în jos pre din sus de mînăstire, pînă în Piatra Șitoii, preste vale la deal la Mecoții pre cale pentre vii pînă în besearecă, la puțul lu Broască, viind iară la Piatra den Spintecătură dea s-au înpreunatu hotarul. Pentrucă acestu satu Cucuiații ce scriu mai sus, fost-au judeci cu orcinele loru, încă mai de năinte vreame din zilele altor domni bătrîni, iară după aceaia cînd au fostu în zilele lu Alexandru vodă Iliiaș, ei singuri de a lor bună voe fără nici o silă venit-au la Mihaiu spatar și la jupîniasa lui Hrîsova spătăreasa de s-au vîndutu rumâni, ei și cu toți feciorii lor și cu toate părțile lor de ocină pre bani gata. Și totu i-au ținut rumâni pre ei și pre feciorii lor, cu toate părțile lor de ocină, pre sama lor, cu bună pace, pînă în zilele răpăusatului Mateiu vodă. După aceaia cîndu au fostu atuncea s-au sculatu Giurca Țarfoiul den satu den Piatră[49] cu pîră și au venitu naintea răpăusatului Mateiu vodă în Divanul cel mare dipreună cu jupîneasa Hîrsova de s-au pîrîtu de față. Și așa au fostu pîrîtu Giurca Țarfoiul naintea răpăusatului Mateiu vodă, zicînd cum are și el moșie acolea în satu, în Cucuiați, înpreun cu jupîneasa Hîrsova. Într-aceia jupîneasa Hîrsova, ia, văzîndu asupriciunile Giurcăi Țarfoiul și cum grăiaște cuvinte cu asupriciune, ca un om făr de lucru, ia nice așa nu s-au lăsatu, ci a luatu 24 de boiari hotarnici de naintea răpăusatului Mateiu vodă în Divanul cel mare pre răvașe ca să-și aleagă moșiia și să o hotărască și să adeverească cu acei 24 de boiari, avutéau Giurca, Țarfoiul și el moșie acolo în satu, în Cucuiați eu n-au avutu. Deci acei 24 de boiari ei au hotărît ocina satului Cucuiații și o au împietritu din hotar în hotar, cum scrie mai sus. Iară Giurca Țarfoiul, el văzînd cum n-are nici o moșie în satu în Cucuiați, el au șă(zutu) cu ru(gă)ciune la 24 de boiari și la jupîneasa Hîrsova spătăriasa și la ginere-său, Pîrvul postelnic. Deci acei boiari i-au ales lui, ei, din bună voia lor 1 vie și 8 pași de pămînt și i-o au ales de o parte. Și totu au ținutu jupîniasa Hîrsova și fiica, jupîniasa Iudita, aceale moșii cu bună pace pînă în zilele domniei meale. Iară după aceaia cînd au fost acum în zilele domniei meale iară Giurca Țarfoiul el au venitu naintea domniei meale, în Divan den preună cu jupîniasa Hîrsova spătăreasa de s-au pîrîtu de față și șea pîrîie Giurca, Țarfoiul naintea domniei meale în Divan, zicînd cum au fost mutatu jupîneasa Hîrsova pietrile hotarelor, care au fost hotărîte întri acei 24 de boiari. Într-aceia jupîneasa Hîrșova, ia, văzînd strîmbătatea și nedereptate și asupriciunea Giurcăi Țarfoiul, ia, iară au

luatu pre acei 24 de boiari hotarnici pre răvașe domnești și, a doao oară, carii au fost hotărîte și întîiu ca să se caute și să vază, fost-au mutatu jupîniasa Hîrsova aceae pietri au nu li-au fost mutatu. Deci jupîniasa Hîrsova, ia au strîns acei 24 de boiari, pre toți la un loc înpreun cu Damaschin vel portar[50] și au fost și Giurca de față și cu toții roșii din satu din Pleniță și cu mulți boiari și megiiașii din pregiurul locului de au înblatu d-au funitu ocina preste totu, din capu pîn în cap și au aflatu în toată moșiia satului Cucuiații, preste totu funii 11. Dici dintr-aceaste unsprezeace funi fost-au cumpăratu Mihaiu spătar 5 funi de ocină de la Dragomir, feciorul lui Ivanițu și de la feciorii lui Lazăr, cu zapis de la mîna lor, iară 6 funi sînt pre sama rumânilor carii s-au fost vîndutu rumâni, cu moșie cu tot, însă cu cetvărți a 2 judeci, anume Mărin și Ilie ce nu sîntu vîndute. Iară Giurca Țarfoiul el n-au avutu nice o moșie în Cucuiați, cum au mărturisitu toți megiiașiii din prejurul locului. Și deac-au cetit uboiarii zapisele vînzătorilor și au aflatu cum au fost aceale funii de ocină toate vîndute și au vîndut și mai multu decîtu au avutu, iară acei 24 de boiari, ei, ei au luat și acei 8 pași și viia de la mîna Giurcăi Țarfoiul, să nu mai aibă treabă cu ia și l-au scos ca pre un om rău ce-au înblatu fără de lucru. Și de acum nainte să nu mai aibă trabă Giurca Țarfoiul în hotarul satului Cucueților. Și au rămas Giurca Țarfoiul de leage și de judecată, denainte domnie meale, din Devan, cum amu avutu domnia mea și cartea acestor 24 de boiari hotarnici la mîna jupîneasei Hîrsovei spătăreasei și amîndoao răvașele domnești, ceale de hotărnicie. Dereptu aceaia am datu domnia mi jupîneasei Hîrsovei spătăreasei și fie-sa, jupîneasei Iuditei, postelniceasei, ca să le fie lor satul Cucuiațiu cu toți rumânii și cu totu hotarul, să le fie rumâni ohabnici, stătători, în veaci, lor și feciorilor și nepoților și strănepoților și de nimin clinteală să n-aibă preste cartea domniei meale.

Adecă mărturii încă am pus domnia mea boiarii cei mari ai Divanului, anume jupan Chirca vel ban Cralevschi i jupan Gheorghe vel dvornic i jupan Stave vel logofăt i jupan Prîvul vel vistiiar i jupan Păană vel spatar i jupan Barbul vel cliucer i jupan Radu Fărcășanul, vel stolnic i jupan Danciul Pîrîianul, vel postelnic i jupan Radu vel comis i jupan Radul vel peharnic i jupan Mîinea vel slujer i jupan Necula vel pitar i i pan Stroe vel logofet.

I napisah Mihalcea logofăt s(i) nă Paraschivei biv vel logofăt vă na stol(ne) grad Tărgoviște meséța 1 aprilie dni let 7164.

(La sfîrșit următorul text maghiar) :

A(nno) 1692 die 14 July az nemes vármegyétől deputált személyek az originális donátioknak, pariálására, melyek (!) personák így fide me-

diante pariáltuk (Anul 1692 ziua de 14 iulie. Noi persoanele deputate de nobilul comitat pentru confruntarea (cópiilor) cu originalele (documentelor) de donaţie, am constatat fidelitatea transcrierii şi am pus pecetea noastră).

Mihai Bibescul
Eu Dan Florescul.
Naláczi András
Ungur János vice ispány
More Moyses Hunyad Vármegye főbírája

18.

1665 (7174) noiembrie 4, Bucureşti.

Radu Leon voievod întăreşte jupînesei Hîrsova, văduva marelui spătar. Mihai din Coţofeni şi fiicei sale Iudita părţile din moşia Şcheuţi din jud. Dolj, cumpărate de la Vasile şi fratele său Dumitru cu neamul lor, ce le achiziţionează la rîndul lor de la Dumitraşco căpitan din Şitoaia şi de la nepotul său Mihai, fiul Gherghinei : Hotărîrea domnului este confirmată şi de Divan.

*) Milostivi (!) Bojiiu Io Radul voivod sină velikavo i predobrago starago pokoinomu Io Leon Ştefan voivod davat g(ospo)dsfa mi siiu povelenie g(ospo)dsfa (!) mi jupînesei Hîrsovi care au fostu giupîniasa lui Mihaiu spătariului şi fii-sa giupîniiasa Iuditei ot Coţofeni ot sudu (!) [51] şi cu ficiori loru cîţi Dumnezeu le va da, ca să le fie lor ocină în Şcheuţi ot sud Elijel [52] (!) toată parta lui Vasilie şi a frăţini-său Dumitru şi a moşii fămei a lui Vasilie şi a fecioriloru lui Stanu ot Scheuţi, tot, despre totu hotarulu din cîmpu, dinu pădure, dinu apă dinu şezutulu satului ore cîtu să va alege şi cu totu venitului, şi cu viia şi cu casăle şi pimniţa, şi cu grajduri şi toate dechisăla, care le au fostu şi loru de cumpărătură de la Dimitraşco căpitanu ot Şutoiia şi de la nepotu-său Mihaiu ficiorulu Gherghinei. Şi au ţinutu ei această moşie cu viile, cu casăle pre sama lor cu bună pace, precum au fostu cumpăratu de ei făcîndu viile cu casăle, cu grajduri preste toate în preţu direptu galbeni ughi 41 cu zapisu de vînzare de la mîna loru şi cu mulţi boeri mărturie scrişi în zapisu anume din Craiova Chira aga, din Gioroc[53] Stoica căpitanu şi din Brădeşti[54], Preda păharnicu, şi din Pade [55]i Dumitraşcu postelnicu, şi din Ciărnăteşti [56] Nicula, şi din Potubaniţi [57], Jitiian călăraş şi au luatu toţi bani gata la mîna loru pre cum le-am văzutu domnie me şi zapisulu loru de vînzare. Dreptu aceia şi

domnie me iacă i-am datutu (!) aciastă carte domnie me giupînesăi Hîrsovei şi fii-sa giupînesăi Iuditei ca să le poată fi loru aciastă moşie, şi vie şi casă şi grajduri stătătoare loru şi fecioriloru loru şi nepoţiloru loru în vacu.

I ne ot kokojdeno (!) nepokolebi(m)o potremo (!) găspodin sie ubo sfeditéle postaviham g(ospo)dsfa mi penă (!) Ghiorghie vel ban Kralavskago i pănă (!) Stroe vel dvornic i penă (!) Radu Cri(ţu)lescul vel logofăt i pen (!) Mareşi vel vistieriul i pen (!) Drăghici Cantacuzino vel spatariu i pan Niagoe vel culăcear (!) pan Şerban Ca(n)tacozino vel postelnic i pan Badia vel păharnic i pen (!) Ghiorghie vel comis i Dumitraşco vel medelniceriu i Mateiu vel sărdariu i Ivaşco vel slujeriu i Enia vel pitariu i Radul Năsturel vtorom (!) logofot. Ni napisam Nicula Părăveţi vă na stol(ne)grad Bucureşti mesiţa Noemvrie dină 4 zile veliat 7174.

A(nno) 1692 (die) 14 July az nemes vármegyétől deputáltatott személyek az originalis donátioknak pariálására, mely deputáltatott personák egy levelet hoztak, melyet fide mendante pariáltunk és pecsételtünk (Anul 1692 iulie 14. Noi persoanele delegate de nobilul comitat pentru confruntarea (copiilor) cu originalele (documentelor) de donaţie, am constatat fidelitatea transcrierii şi am pus pecetea noastră).

Mihai Bibescul
Eu Dan Florescul
Naláczi András
Ungur Janas vice ispány
More Moyses Hunyad vármegyének főbírája

19.

1670 (7178) iunie 24, Bucureşti.

Antonie vodă din Popeşti întăreşte spătăresii Hîrsovei Coţofeanu şi ginerelui ei Ianoş căpitanul moşia Cucuieţi din jud. Mehedinţi, pentru care au avut numeroase pricini cu Stanciul Gogoneaţă şi în vremea domniei lui Radu vodă Leon. Hotărîrea domnului este confirmată şi de Divan.

*) Milostiiu Bojiiu Io Antonie voevod i gospodaru văsoi zmele Ungrovlahiiskoe. Davat gospodstvo mi siiu povel,nie gospodstvo mi jupînesii Iuditei spă(tă)resii şi ginere-său, lui Ianăşi căpitan Coţufani şi cu ficiorii lui cîţi Dumnezeau i va da, pentru ca să se ştie că au avut multe pîri şi gîlceave în cîteva rînduri la Divan, de faţă cu Stanciul Gogoneaţă, zicîndu Stanciul că are şi el moşiie în Cu(cu)iaţi iar boiari-

nul domnii mele Ianăș căpitan zicînd că n-a are Stanciul nici o moșie acolo că încă au mai fost avut întrebare și înaintea Radului vodă Leon cu Stanciul Gogoneață. De-ntra-aceia Radul vodă, dumnealui le-au fost dat pre Stanciul vtorii porter și cu carte domnească ca să strîngă boiari și megiiași din prejuru ca să adevereze are și Stanciul moșie în hotarul Cucuiaților au n-are. Și au strîns mulți boiari și s-au scos Ianăși căpitan cărțile de moșie și de hoternicie de le-au cetit, iar Stanciul n-au avut nici o scrisoare nici i-au fost ales acei boiari nici o moșie, ci încă l-au fost scos du pre moșie, ca pre un om ce n-au avut nici o treabă. Și au făcut atunce acii boiarii și megiieși scrisoare la mîna lu Iánăși căpitan precum au aflat. Iar cîndu au fost acum în zilele domniei mele iar sculat Stanciul Gogoniță cu pîră și au venit naintea domniei mele în Divan de s-au jăluit cum că-l scoate Ianășu căpitan du pre moșie făr dereptate. Într-aceia domnia mea făcutu-i-am o carte du pre jalba lui la Ianăș căpitan di vreame ci va avea moșie să-l lase șe o ție iar de nu să vie de față la Divan. Ianăș capitan văzîndu cartea domniei mele au strînsu boiari și megiiași du pre împrejur a doa oară și iar s-au fost scos dresele și le-au cetit acei boiari și au fostu (și au fostu) scos și Stanciul nește zapise mincinoase. Într-aceia boiari și megiiași citindu-le și adăverindu cum că n-a are Stanciul nici o moșie în hotarul Cucuiaților. pentru că de ar fi avut scrisori derepte le-ar fi scos la cei boiari hotarnici și întei și el doilea rîndu de i-ar fi ales și lui moșie ca celorlalți megiiași precum Ilie și Marin, ce neavînd nici o treabă n-au scos nimic. Dedeptu aceia văzîndu acei boiari și megiiași cum că umblă în poveștii, luatu-i-au toate scrisorile Stanciului Gogoneață și le-au dat la mîna lu Ianăș căpitan, mărturisind ei cu sufletele lor cum că n-au avut Stanciul nici o moșie la Cucuiați, ci au umblat ca un om făr de lucru. Derept aceia domnia mea am dat domnia mea jupînesii Iuditei spătăresei și boiarinului domniei mele, lu Ianăș capitan ca se-și ție moșiia satului Cucuiaților de preste tot hotarul și cu tot venitul, precum iaste hotărît și ales cu 24 de boiari hotarnici încă mai denainte vreme, să fie moșie stătătoare.

I ne ot kogojdu nekopolébimu po o(ri)zim gospods(t)vami să(je) ubo svedetel postvaliaem gospods(t)va mi pan Mareș vel ban i pan Ghiorghie vel vornic i pan Radul Creţulescul vel logofăt i pan Şerban vel spătar i pan Radul Creţulescul vel logofăt i pan Şerban vel spătar i pan Papa vel vistier i pan Pan(ă) vel cliucer i pan Mihai vel postelnic i pan Vîlcul vel păharnic i pan Ivașco vel stolnic i pan Stoian vel cmis i pan Pătrașco vel slujer i pan Curuia vel pitar i Radul Năsturel vel logofăt. I na pisah az Alexandru vă na stol(ne) grad Bucureşti. Meséța iunie 24 dni 7178.

(La sfîrşit următorul text de autentificare în limba maghiară) :

A(nno) 1692 (die) 14 July az nemes vármegyétől deputáltatott személyek az originális donátioknak pariálására, melyek így következnek, melyet fide mediante pariáltuk és pecsételtük (Anul 1692, ziua de 14 iulie. Noi persoanele delegate de nobilul comitat pentru a confrunta (cópiile) cu originalele (actelor) de donaţie, am constatat fidelitatea transcrierii şi am pus pecetea noastră după cum urmează) :

Mihai Bibescul
Eu Dan Florescul.
Naláczi András
Uungur János v. ispány
More Moyses főbíró

20.

1670, noiembrie 21.

Judecarea pricinii dintre Ştefan Farcaş şi Ianoş Balaci, „mişelul" lui Zeyk Miklos, în faţa lui Czoka Miklos şi a popii Necula. Pîra are ca obiect neplata unei datorii a lui Balaci către Farcaş, căruia i-a zălogit un cal.

Anno dom(ini) 1670 luna noemvrie 21 de zile. De aceasta dăm în ştire cui să cuvine. Veni înaintea-me Cioca Miclăuş şi înaintea-me popa Nicula, jupînul Ştefan Fărcaş şi Ianăşu Bălaci mişelul giupînului Zăic Miclăuşu şi avură denaintea noastră tocmeală de zise Ianăşu Bălaci cătră Ştefan Farcaş: „Jupîne Ştefane dă-mi calul şi na cestu straiiu, că bani acumu n-amu pînă a opta zi să-ţi dau bani 3 florini şi 40, că d-al doilea florin ţi-am dat. Iară Ştefan Fărcaşu tăcu. Iară Cioca Miclăuşu zise : „Jupîne Ştefane acumu spune-mi ca să ştiu şi eu, au că ţi i-au dat, au că nu ţi i-au dat". El tot tăcu, apoi zise Ianăşu Bălaci : „Giupîne Ştefane gioară că nu ţii i-amu dat, să-ţiu dau". Iară să nu ţi-aşi putea da bani a opta zi să piară straiiul". Iară Ştefan Fărcaş zise cătră Ianăşu Bălaci : „Dară Ianăşu de cei 5 florini cumu zici ? „Ianăşu zise : „Eu jupîne Ştefane acei 5 florini carii zici nu mă ţin a ţii da fără de lége, că eu aşa amu ştiut că m-am băgat numai pre 5 florini chizăşu". Apoi zise Ştefan Fărcaşu : „Bine-i şi aşa iară lua-te-vei pre aceasta cum cîndu te-aşu pohti la lege şi n-ai veni, să pociu lua de pre tine 10 florini". Ianăşu Bălaci zise „I-amu de pre acei 5 florini tăgăduitori", care cuvinte şi tocmeală aşa au fost denaintea noastră. Această scrisoare aşa dăm cu sufletele noastre şi cu peceţi încă o întărim.

Cioca Miclăuş.
Popa Nicula

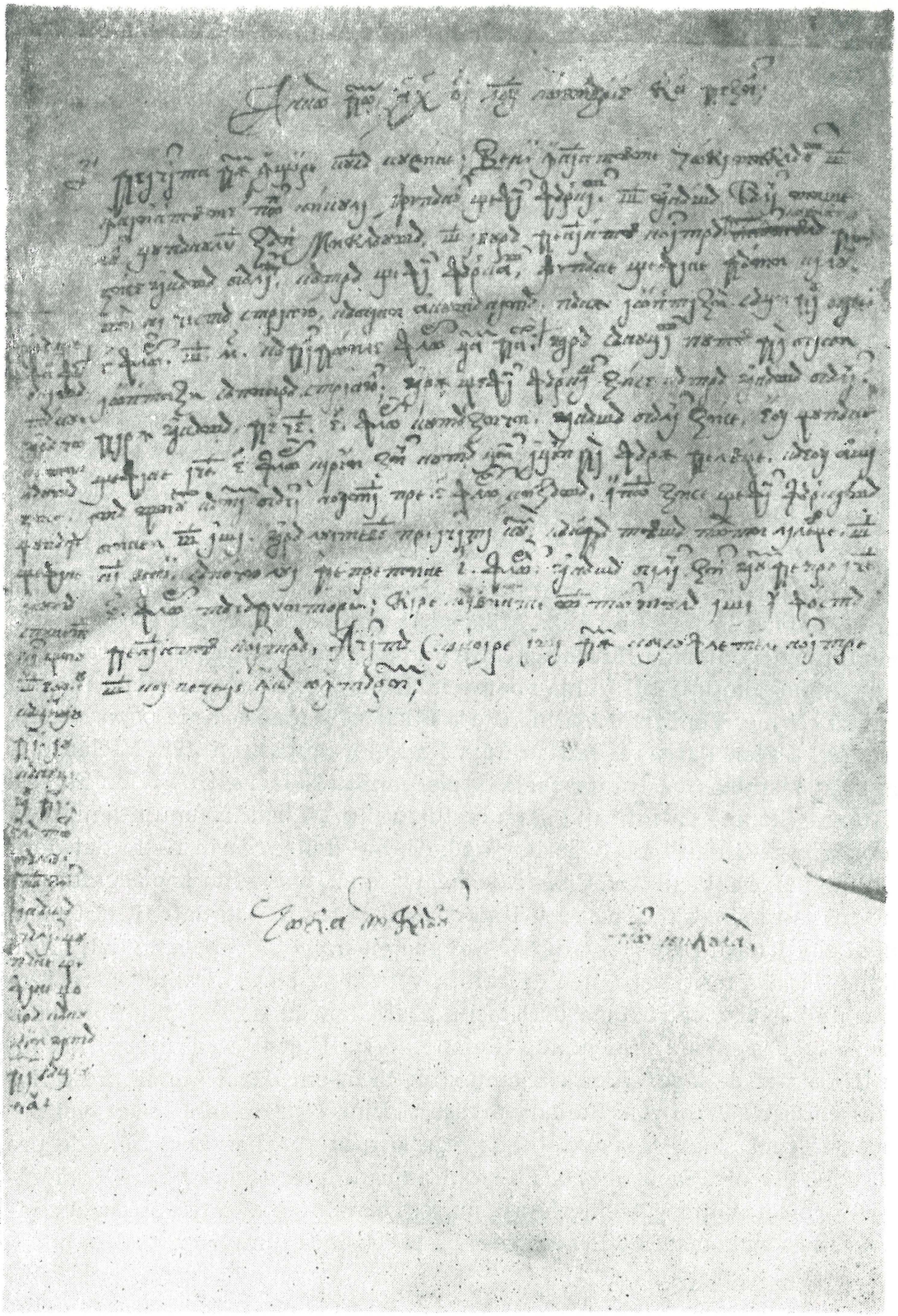

1674 (7183) septembrie 2.

21.

Vasile cu fratele său Dumitru, soţia sa Muşa şi fiii vitregi Gherghina şi Constantin ai lui Stan din Scheuţi (jud. Dolj), vînd jupînesei Hîrsova spătăreasa şi fiicei ei Iudita din Coţofeni partea lor de moşie din Şcheuţi pe 41 ughi, cumpărată de la Dumitraşco căpitan din Şitoaia şi nepotul său Mihai, fiul Gherghinei. Cu mărturia mai multor boieri din vecinătate.

Adecă eu Vasilie şi cu frate-mieu Dumitru împreună cu fămeia me Muşa şi cu ficiorii miei vitregi anume Ghierghina i Costandin ficiorii lui Stan ot Şchieuţiot Doljiu scriem şi mărturisim cu acest al nostru zapis ca să fie de bună credinţă la mîna domniia ei Hîrsoviai spătăriasii şi a fiia-sa Iuditei ot Coţofeni cum să ştie că le-am vîndut dumnealor moşia noastră din Şchieuţi de pre tot hotarul însă moşie stearpă fără de rumân şi cu vie, cu cai, cu pimniţa şi cu grajdu şi cu toată dichisile, care moşiia ne iaste şi noao de cumpărătoare de la Dumitraşco căp(itan)ot Şutoaia şi de la nepotu-seu Mihai, ficiorii (!) Ghierghinei şi o am vîndut dumnelor în preţ direpţ ughi 41. Şi am luat noi aceşti bani toţi gata întru mîinile noastre şi am vîndut noi de a noastră bună voia şi fără de nici o silă şi cu ştire tuturor omenilor noştri ca să fiia dumnealor moşie ohabnică şi coconilor lor şi nepoţilor dumnelor în viac. Şi mărturiia au fost mulţi boiari anume aga Chiera (Hierea) i Stoica căp(itan) Popescul i Preda păh(arnic) Brădescul i Dumitraşco pos(telnic)ot Pade i Nicola Cernătescul i Jitian călăraş ot Pod bani (!) [58]. Şi eu pentru mai adevărata credinţa me-am pus numele, degitele şi iscăliturile mai jos ca să s(e)ştiia.

Mihaiu Eu Vasilie Eu Dumitru Eu Ghierghina Eu Costandin Eu Vasilie armaş Eu Udrşte pos(telnic) Eu Radul căp(itan) za păh(ărnicei) Cornia păh(arnic) Mihart iuzbaşa Chirca aga Mincul postelnicul Radu păh(arnic) Eu Jitiian Vlaicul ot Corbi [59] Preda căp(itan) mărturie Eu Dumitraşco.

Pisah Coste log(ofet) m(ese)ţa sept. dni 2 vă leat 7183.

1678 (7186) mai 7, Bucureşti.

22.

Gheorghe vodă Duca întăreşte lui Neagoe Săcuianul mare ban ocina Mălăeşti de pe apa Mostiştei din jud. Jiului de 400 stînjeni, fostă a lui Radul vistierul Belcerescul şi a lui Pîrvul vistierul, şi a soţiei sale Anca şi cumpărată pe 100 galbeni (50 bani stînjenul). Hotărîrea domnului este confirmată de Divan.

*) Milostiiu Bojiiu Io Duca voivoda, gospodaru văsoi zmele Ungrovlahiiskoe. Davat gospoodstvo mi siiu povelénie gospodstvo mi pocetenomu po pravetele gospodstvo mi Neagoe Şicuianul vel ban i să siniih Bogă darovat ocina ce să chiamă Mălăeşti deră pe apa Mosteştii din judeţulu Jiului [60] în stînjeni 400 din cîmp, din pădure, din apă, din sălişte, de pre sălişte şi despre tot hotarul pintrucă această ocină stînjeni 400 cari scrie mai sus fost-au a Radului vistierul Belcerescu de moşie. Dupâ aceia o au fost vîndută Pîrvului vistierul de o au fost ţinutu Pîrvul vistierul cu bună pace pînă la moartea lui şi după moartea lui şi ficiorii lui. Iară cîndu au fostu acuma în zilele domniei mele, jupîneasa Anca vistiereasa a Pîrvului vistierul, ea avîndu mare lipsă şi nevoe pentru bani ca să deie fiiul său Costandin şi jupînesei lui Veşei, fata lui Marco armaşul pentru zestrele ei, ea au vîndut această ocină ce scrie mai sus, Mălăeşti [61], stînjeni 400, iară Radului vistierul de la cine au fostu cumpărat stînjenul cîte 50 bani, cari să făcu galbeni 100, cu zapis de vînzare de la mîna ei şi cu heri mărturie. Iară apoi Radul Belcerescul vistierul trebuindu-i şi lui bani, el încă o vîndut cinstitului deregătoriului domniei méle, Neagoe vel ban în preţ ce scrie mai sus şi cu zapisul lui deregătoriului, d(in)tîiu de vînzare şi cu boeri mărturie, precum amu zapisele la mîna dumnealui, cinstitului deregătoriul domniei mele Neagoe vel ban. Dereptu aceia am dat domnie mea ca să fie lor moşie ohabnică, stătătoare.

I ne ot kogojda nepo(ko)lebimo po orezimu gospodstva mi, săje svediţelie postavléem gospodstvo mi Bade vel vornic, Chircă vel logofăt, Hriza vel vistier, Laţcal vel spatar, Stoian vel cliucear, Iordachie vel postelnic, Corne vel postelnic, Alicsandru vel stolnic, Radul Stirbeiu vel comis i i Radul vel logofăt i Dumitraşco logofăt.

Pisah văsă stolnicinomu (gradu)Bucureşti, meséţa mai 7 dni vă leat 7186.

1680 (7188) iunie 12.

23.

Bogdan şi cu fratele său Negoiţă din Sălişte vînd lui Stoian, fiul vornicului Stoian din Fîntînele 50 de stînjeni din moşia Sălişte cu 44 bani stînjenul. Cu mărturia boiernaşilor din vecinătate.

Adecă eu, Bogdan, din preună cu frati-meu Negoiţă Sălişteni scris-am zapisul nostru la mîna lui Stoianul sin Stoian dvornic ot Fîntînele să să ştie că iară i-am mai vîndut moşie în Sălişti stînjeni 50 (pe) bani 44. Şi i-am vîndut de a noastră bună voe şi fără de nece o silă ca să fie moşie

stătătoare lui şi ficiorilor lui cîţi dumnezeu ei va da. Şi cînd i-am vîndut-o fost-au cu ştirea vecinilor. Şi la această tocmală fost-au boeri mulţi, boeri mărturie şi oameni buni care eşi vor pune peceţile şi iscăliturile mai gios ca să să criază.

Şi scris-am eu popa Radul.
Pis mésiţa iunie dni 12 lat (!) 7188.
Eu Bogdan
Eu Negoiţă
Eu Mica logofăt
Eu Popa Nicula ot Sălişte mărturie
Eu Ştefan
Eu Negoiţă

1680 (7189) septembrie 1.

24.

Udrea fiul lui Dobrotă din Mălăeşti vinde căpitanului Ianoş Coţofeanu, ginerele postelnicului Pîrvul, 40 stînjeni din moşia Mălăeşti. Cu mărturia vecinilor din împrejurimi.

*) Adecă eu Udre ficiorului lui Dobrotă ot Mălăeşti, scris-am acésta alu mieu zapisu la mîna dumn(e)lui căpitanu Ianăşu Coţofenulu, ginerile Pîrvului post(elnic), ca să fie de mare credinţă cum să să ştie că am vîndutu partia me de moşie dinu Mălăeşti 40 de stînjeni dinu sălişte, dinu apă, dinu cîmpu, despre totu hotarulu, dinu hotaru până (în) hotaru, pentru că alătă moşie fiindu, adusu-l-am încă dă la socru-său Pîrvulu călăraşului (!), alàtă să nu ia, fosta de demne-lui ălu tătîne-mieu nepotu, încă să fie numai dumnelui di ci-am avutu. Dici de a me bună voe dumisale şi cu ştire tuturora rudelor mele ca să fie dumisale moşie dereptă stătătoare în veci şi coconilor dumisale în veci. Şi la togmiala noastră s-au prinsu de-au fostu omeni bătrîni dinu Mălăeşti. Şi păntru mai adevărată credinţă mi-am pusu şi diegetul şi iscălindu numele, fiindu megieşi care voiu fi pusu iscăliturile şi numele mai josu.

Pisu mesiţa să(p)temvrie dni 1 l(ea) t 7189.
Eu Ionu Gărbonesculu
Eu Filipu Mălĕsculu
Eu Udria Muşatu
Nicula Stoica
Mălăiasculu mărturie.

NOTE

* Partea a I-a apărut în „Aluta", vol. II, p.
** Verificarea textelor în l. slavonă se datorează colegei noastre, Maria Bălan, căreia îi aducem mulţumirile noastre şi pe această cale.

1. Satul provenea din averea Craiiveştilor şi intrase în stăpînirea lui Şerban postelnic (viitorul domn Radu Şerban) prin moştenire. Amănunte la Constantin Rezachevici, **Domeniul boieresc al lui Radu Şerban** în „Studii", 23 (1970), nr. 3, p. 470—471 şi 488—489.
2. Vezi **Spiţa genealogică** publicată în partea a I-a a acestui studiu.
3. Alexandru vodă cel Rău, domn al Ţării Româneşti (1592 aug.—1593 sept.).
4. Radu Şerban domn al Ţării Româneşti (1602 aug.—1610 dec.; 1611 iunie—sept.).
5. Leatul 7108 (1599/1600) este greşit, corespunzînd domniei lui Mihai Viteazul şi nu aceleia a lui Alexandru cel Rău,
6. Pentru aceşti boieri vezi documentul precedent din 23 iunie 1651, publicat în partea I-a a studiului nostru.
7. În documentul amintit poartă numele de Sfafiul.
8. Corect Fratoştiţa **(ibidem).**
9. Corect Fălcoi **(ibid.).**
10. Şters şi completat după documentul citat.
11. Şters şi indescifrabil.
12. Idem.
13. Sat în jud. Vîlcea.
14. Corect ———— (judeţ).
15. Barbul, mare cupar între 22 sept. 1652 şi 10 dec. 1654, era fiul popii Cîndea din Brîncoveni; cf. N. Stoicescu, **Liste de dregători din Ţara Românească** (în mss.).
16. Udrişte, mare cămăraş între 22 sept. 1652 şi 3 iulie 1654, cf. **ibidem.**
17. loc alb.
18. corect slujer.
19. Neidentificabil.
20. Adică Leon vodă Tomşa, domn al Ţării Româneşti.
21. corect **iuzbaşa.**
22. de fapt **vtori (al doilea) portar.**
23. scris peste „cămăraşul".
24. Sat în jud. Mehedinţi (azi în Dolj).
25. Corect Întorsura lui Baboe, cătun al satului Caraula. Pentru hotărnicia acestor două proprietăţi vezi şi documentul din 30 oct. 1643 publicat în partea I-a, a studiului de faţă.
26. Sat în jud. Mehedinţi.
27. Pîrîiani, sat în jud. Gorj.
28. Sat în jud. Dolj
29. Sat dispărut lîngă Frînceşti, în jud. Vîlcea.
30. Şitoaia, sat în jud. Dolj.
31. Sat dispărut lîngă Gîlmele, în jud. Olt.
32. Sat în jud. Mehedinţi (azi în Dolj).
33. Sat în jud. Dolj.
34. Sat în jud. Dolj.
35. Probabil Roşiani, sat în jud. Romanaţi (azi în jud. Olt).
36. Sat în jud. Mehedinţi.
37. Sat în jud. Mehedinţi.
38. Neidentificat.
39. Corect Văgiuleşti, sat în jud. Mehedinţi.
40. Sat dispărut lîngă Brăneşti în jud. Mehedinţi.
41. Căpintenie, cătun al satului Floreşti din jud. Dolj (azi în Gorj).
42. Sat probabil în jud. Gorj.
43. Neidentificat.
44. Sat în jud. Dolj.
45. Smîrdeştetu, cătun al satului Viaşu în jud. Mehedinţi.

46. Sat în jud. Dolj.
47. Orașul Craiova.
48. de-acilea. de aci.
49. Piatra, sat dispărut în jud. Mehedinți.
50. corect portar.
51. numele județului nu este trecut.
52. corect Dolj.
53. Sat în jud. Dolj.
54. Sat în jud. Jiului (azi jud. Dolj).
55. Sat în jud. Dolj.
56. Sat în jud. Jiului (azi jud. Dolj).
57. Podbanița, sat în jud. Dolj.
58. Corect Podbanița.
59. Sat dispărut în jud. Gorj.
60. Neagoe Săcuianul, mare ban al Craiovei între 3 ian. 1678 și 14 dec. 1679, cf. N. Stoicescu, **Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova**, Buc., 1971 (sub voce).
61. Mălăești, sat în jud. Dolj, Mihai clucerul Coțofeanul se afla în pîră pentru hotarele acestui sat la 7 august 1628 cu postelnicul Barbul din Poiana, stăpînitor al moșiei învecinate Halmăjul (cf. **Documenta Romaniae Historica**, B, vol. XXII, p. 298—299, doc. 139); la 27 aprilie 1631 Leon vodă Tomșa întărea mai multe funii din moșia Mălăești popii Ghioca, lui Vladul Șterfenitul și lui Jipa (cf. **ibidem**, vol. XXIII, p. 372—374, doc. 233).

O VECHE CARTE ENGLEZĂ DESPRE ŢĂRILE ROMÂNE (1664)

P. CERNOVODEANU

O dată cu Restaurația Stuarților, monarhi care, acționînd în spiritul doctrinei mercantiliste, au încurajat expansiunea burgheziei comerciale engleze spre obținerea unor noi piețe de desfacere în sud-estul Europei și în Levant, interesul opiniei publice din îndepărtatele insule britanice pentru această parte a continentului devine tot mai manifestat.

Astfel, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, încep să fie tipărite la Londra — cu o frecvență tot mai sporită — o seamă de relații de călătorii sau lucrări dedicate imperiului otoman, dar mai ales popoarelor creștine subjugate din acest colț al Europei și războaielor duse de austrieci, poloni și venețieni împotriva turcilor [1]. Printre asemenea publicații, se numără și o broșură din 1664 — astăzi foarte rară [2] și necunoscută pînă în prezent istoriografiei noastre — ce descrie țările din centrul și sud-estul continentului, printre care Transilvania, Moldova și Țara Românească. Succinta broșură, numărînd doar 54 de pagini și avînd formatul de 17,5×13,5 cm, poartă următorul titlu: A / **Prospect** / **of** / **Hungary** / **and** / **Transylvania.** / **With a Catalogue of the Kings of the** / **one, and the Princes of the other;** / **Together with an account of the qualities** / **of the Inhabitants, the Commodities of the Countries,** / **the chiefest Cities, Towns, and Strong — holds,** / **Rivers, and Mountains.** / **Whereunto is addod** / **An Historical Narration of the bloody Wars amongst 1664.** / **As also** / **A Brief Description of Bohemia, Austria, Bavaria, Steirmark,** / **Croatia, Dalmatia, Moravia, Silesia, Carinthia Carniola,** / **and**

some other adjacent Countries contained in / a Mapp affixed hereunto[3]: / In which Mapp all the places that are in the power of the Turk, / have a Crescent, or half — Moon over them; and those in / the possession of the Christians have a Cross. / London. / Printed for William Miller at the Gilded Acorn in St. Pauls Church — / yard, near the little North Door. 1664[4].

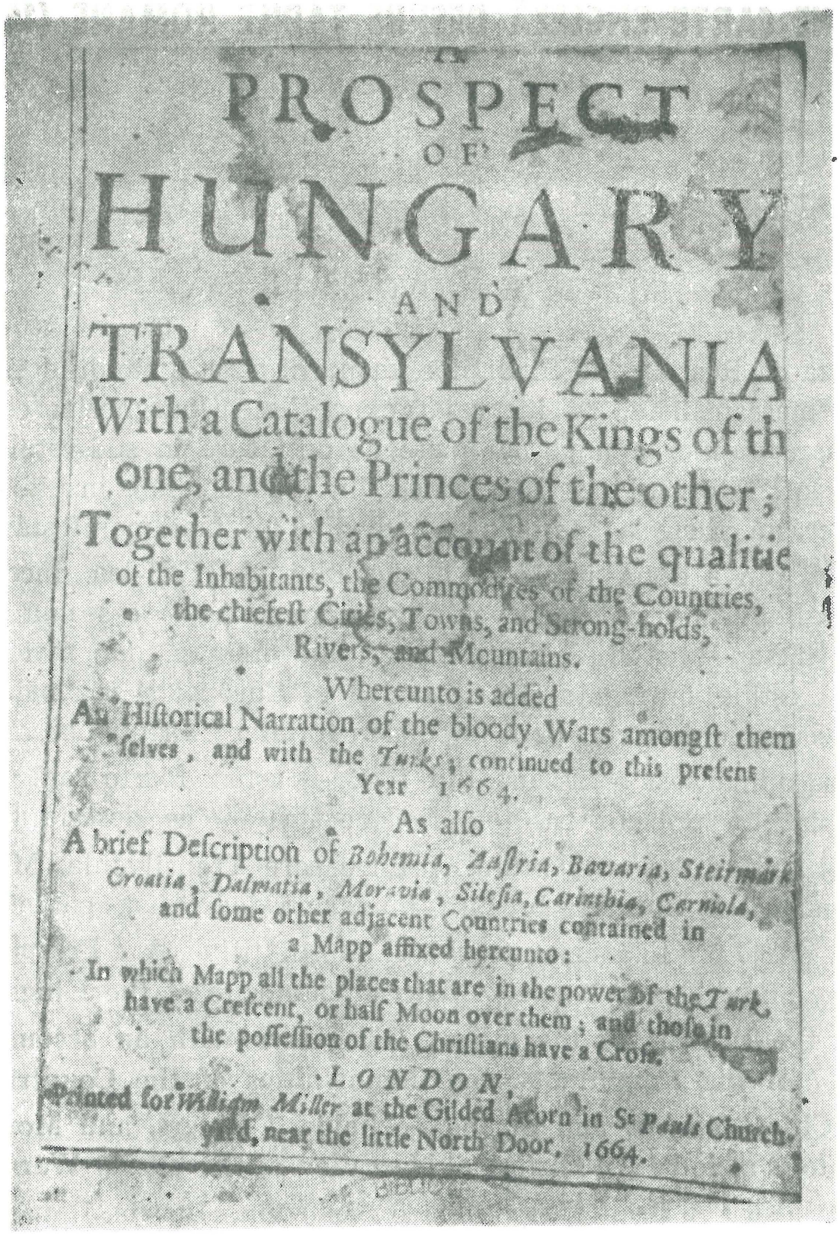
A
PROSPECT
OF
HUNGARY
AND
TRANSYLVANIA
With a Catalogue of the Kings of th
one, and the Princes of the other;
Together with an account of the qualitie
of the Inhabitants, the Commodities of the Countries,
the chiefest Cities, Towns, and Strong-holds,
Rivers, and Mountains.
Whereunto is added
An Historical Narration of the bloody Wars amongst them
selves, and with the *Turks*, continued to this present
Year 1664.
As also
A brief Description of *Bohemia, Austria, Bavaria, Steirmark*
Croatia, Dalmatia, Moravia, Silesia, Carinthia, Carniola,
and some other adjacent Countries contained in
a Mapp affixed hereunto:
In which Mapp all the places that are in the power of the *Turk*,
have a Crescent, or half Moon over them; and those in
the possession of the Christians have a Cross.
LONDON,
Printed for *William Miller* at the Gilded Acorn in St *Pauls* Church-
yard, near the little North Door. 1664.

Pe verso-ul foii de titlu figurează licența pentru imprimare, acordată la 30 august 1664[5] de Sir Roger l'Estrange, „supraveghetor al imprimeriilor și tiparnițelor" **(surveyor of imprimery and printing presses) sub** Carol al II-lea și întemeietor al ziarului **The Observator,** la 1681.

Broșura anonimă, ieșită de sub teascurile tipografiei londoneze a lui **William** Miller, prezintă un deosebit interes nu numai fiindcă este una

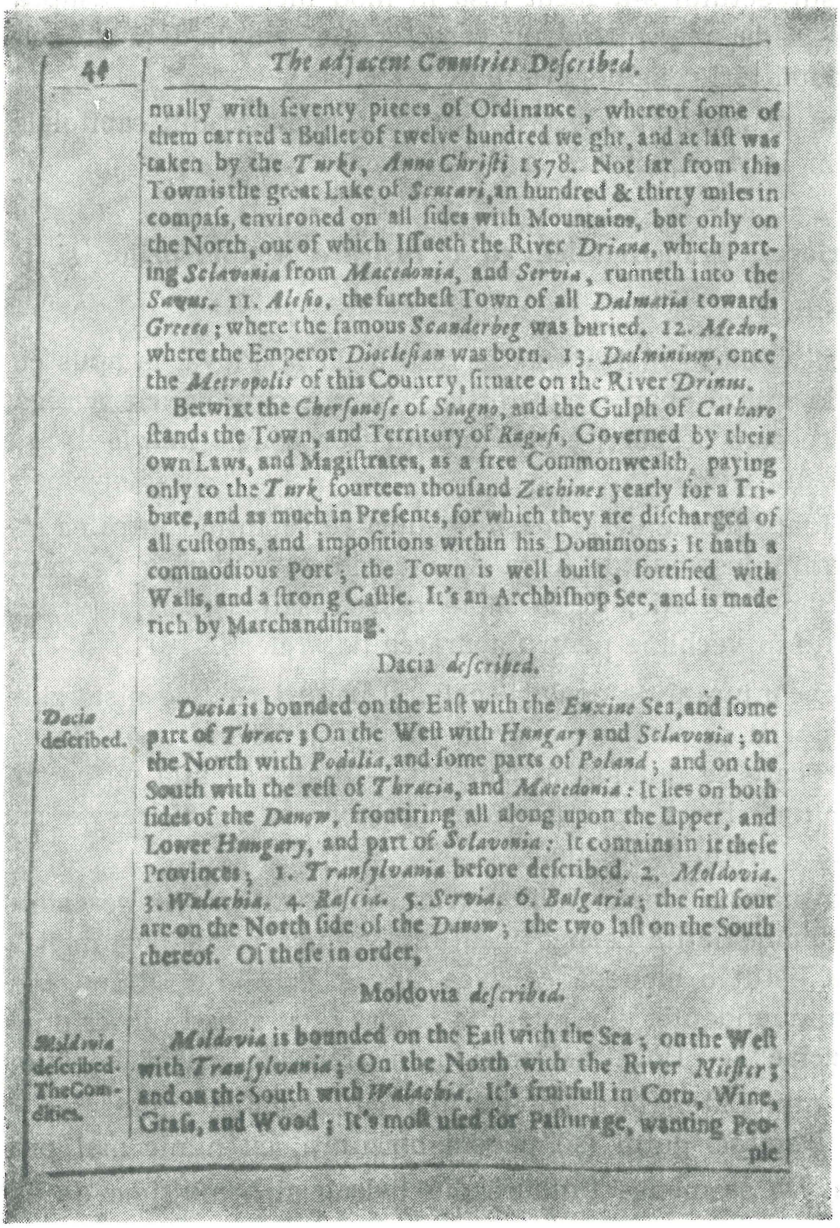

48 *The adjacent Countries Described.*

nually with seventy pieces of Ordinance, whereof some of them carried a Bullet of twelve hundred weight, and at last was taken by the *Turks*, *Anno Christi* 1578. Not far from this Town is the great Lake of *Scutari*, an hundred & thirty miles in compass, environed on all sides with Mountains, but only on the North, out of which Issueth the River *Driana*, which parting *Sclavonia* from *Macedonia*, and *Servia*, runneth into the *Sarus*. 11. *Alessio*, the furthest Town of all *Dalmatia* towards *Greece*; where the famous *Scanderbeg* was buried. 12. *Medon*, where the Emperor *Diocletian* was born. 13. *Dalminium*, once the *Metropolis* of this Country, situate on the River *Drinus*.

Betwixt the *Chersonese* of *Stagno*, and the Gulph of *Cathero* stands the Town, and Territory of *Ragusi*, Governed by their own Laws, and Magistrates, as a free Commonwealth, paying only to the *Turk* fourteen thousand *Zechines* yearly for a Tribute, and as much in Presents, for which they are discharged of all customs, and impositions within his Dominions; It hath a commodious Port; the Town is well built, fortified with Walls, and a strong Castle. It's an Archbishop See, and is made rich by Marchandising.

Dacia *described.*

Dacia described. *Dacia* is bounded on the East with the *Euxine* Sea, and some part of *Thrace*; On the West with *Hungary* and *Sclavonia*; on the North with *Podolia*, and some parts of *Poland*; and on the South with the rest of *Thracia*, and *Macedonia*: It lies on both sides of the *Danow*, frontiring all along upon the Upper, and Lower *Hungary*, and part of *Sclavonia*: It contains in it these Provinces; 1. *Transylvania* before described. 2. *Moldovia*. 3. *Walachia*. 4. *Rascia*. 5. *Servia*. 6. *Bulgaria*; the first four are on the North side of the *Danow*; the two last on the South thereof. Of these in order,

Moldovia *described.*

Moldovia described. The Commodities. *Moldovia* is bounded on the East with the Sea; on the West with *Transylvania*; On the North with the River *Nister*; and on the South with *Walachia*. It's fruitfull in Corn, Wine, Grass, and Wood; It's most used for Pasturage, wanting People

dintre cele mai vechi publicații engleze privitoare la țările române [6], dar și prin faptul că încearcă, pe baza unor informații spicuite fără îndoială din publicații germane și maghiare, să înfățișeze citeva date, mai mult sau mai puțin exacte, asupra Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Dacă sub raport geografic și istoric, informația autorului necunoscut al lucrării nu se arată a fi prea bogată și nici corespunzătoare întodeauna adevărului, în schimb datele economice enumerate — confirmate și printr-alte izvoare contemporane — sînt demne de a fi luate în considerare. Tratarea subiectului s-a făcut însă în mod inegal, știrile asupra Transilvaniei, de pildă, prezentînd un caracter mai amplu față de cele privind celelalte două țări române, destul de restrînse [7].

Redăm acum, în traducere, extrase comentate din capitolele broșurii engleze din 1664 referitoare la țările noastre :

Descrierea Transilvaniei, cu o înșirare a voievozilor și principilor acesteia.

Transilvania se mărginește la răsărit cu Moldova, la apus cu Ungaria de nord, la miază-noapte cu „Rusia Neagră", o provincie a regatului polon de care este despărțită prin munții Carpați, la miază-zi cu Serbia și Țara Românească.

Și-a luat numele de la marile păduri ce se întind între ea și Ungaria, numele latint însemnînd „Țara de dincolo de păduri" ; de germani este numită „Șapte Cetăți", de la șapte castele sau așezări întărite, care au fost ridicate în vechime pentru apărarea hotarelor [8].

Este înconjurată de dealuri înalte și păduri ca / de niște ziduri, astfel încît trecătorile se străbat cu greu, ca și din pricina unor rîuri și pîrîuri — printre care se numără și rîul Olt — unde se află o cetate întărită numită Turnul Roșu, spre a apăra trecătoarea ; pe Mureș se mai află și o altă cetate, numită Orăștie.

Pămîntul este foarte roditor, (fiind cultivat) cu vii, cereale și fructe, din care domnea atîta belșug (încă) din vremea romanilor, încît împăratul Traian [9] a bătut o monedă ce avea figura lui Ceres, ținînd într-o mînă un corn al abundenței, iar într-alta patera [10] cu această înscripție : **„Abundantia Daciae"** — Bogăția Daciei [11]. În afară de marea bogăție în grîne și vinuri minunate, (țara posedă mai cu seamă o sumedenie de cireși, pruni de Damasc, gutui (și) pepeni obișnuiți, cu nimic mai prejos celor din Italia. De asemenea țintaură din belșug și o mulțime de alte plante medicinale.

Mai sînt și cîteva mine de aur și argint și mai multe de fier, aramă și cupru (!)[12] și nu puține ocne de sare și mine de pucioasă. Se găsesc atît de multe vite, încît adesea boi mari sînt vînduți pe un florin sau o jumătate de coroană, de cap. Au de asemenea o rasă bună de cai, ce sînt foarte iuți și a căror coame atîrnă pînă la pămînt, ca să nu mai vorbim de mulțimea de animale sălbatice ce trăiesc în pădurile lor și de tot felul de zburătoare (slujind) atît pentru hrană cît și pentru desfătare" (a vînătoarei — n.n.).

După ce face un excurs destul de confuz asupra populației Transilvaniei, unde coloniștii sași ar fi fost aduși aici sub Carol cel Mare[13], iar secuii ar fi urmașii vechilor sciți (!) din vremea lui Atila[14], autorul anonim al broșurii relevă numărul ridicat al locuitorilor, capabil să înlesnească înarmarea chiar a 90 000 de soldați, oastea principatului ridicîndu-se în acea vreme la efectivul de 6000 călăreți și 12 000 pedestrași. Apoi continuă: „Orașele de seamă din Transilvania întemeiate[15] de germani sau sași sînt: 1. **Sibiu,** în latinește Hermanopolis, așezat pe rîul Cibin, așa-numit după un oarecare Herman, care a fost întemeietorul său[16]. Este ceva mai mic / decît Viena, (asemănându-i-se' prin putere și întindere[17]; este foarte întărit atît de mîna omului cît și de natură, deoarece se află (așezat) într-o regiune mlăștinoasă, așa încît intrarea în oraș este foarte îngreuiată. 2. **Brașov,** numit în latină Corona, de unii Brassovia, iar de alții Stephanopolis, nume ce i-a fost dat de Ștefan, regele Ungariei, care l-a refăcut și înfrumusețat[18]. Este așezat la hotarul Țării Românești, printre munți împăduriți. Posedă o frumoasă bibliotecă, un fel de Universitate[19] și este cel mai însemnat emporiu sau tîrg din întreaga țară, unde se strînge o mulțime mare, mai cu seamă în timpul bîlciurilor, (alcătuită) din turci, arabi, greci, armeni, poloni, români și alte națiii. 3. **Bistrița** numită de germani Noren. Și-a luat numele de la rîul Bistrița care curge prin mijlocul său; este o așezare atît de plăcută și îmbietoare, încît nu vezi (acolo) niciodată noroi și murdărie, iar dacă (totuși) se întîmplă să fie, locuitorii indiguesc pe moment rîul spre a-l împiedica să curgă, ca să se reverse peste maluri și astfel să curețe ulițele. 4. **Mediaș** (numit de germani Meduish), așa-numit **quadi Medius Consessus,** pentru că se află (așezat) în mijlocul țării[20]; este un oraș tot așa de curat ca și Bistrița. 5. **Sighișoara,** sau Schesburg, care se găsește pe coasta unui deal. 6. **Sebeș,** sau Laiz[21], ce a fost odinioară reședința sașilor, dar acum se află în decădere. Este așezat într-o vale foarte adîncă, bine udată de ape și aceste ape (sînt) pline de pești. 7. **Cluj,** numit în latină Claudiopolis, de

la împăratul Claudius al II-lea, care l-a refăcut[22]. La început a fost doar o colonie de saşi, sau germani, dar în vremurile din urmă ungurii venind ca străini, au fost primiţi ca cetăţeni şi locuiesc (acum) împreună cu ei[23]. Oraşul este frumos aşezat în mijlocul unei cîmpii îmbietoare, (fiind) împrejmuit de un zid măreţ şi înfrumuseţat cu clădiri mîndre. 8. **Alba Iulia,** numită acum Weisenberg, este aşezată pe un mic pîrîu numit Oratas[24], de unde îşi trage şi numele (!). Este clădită pe coasta unui deal în apropierea rîului Mureş sau Murse şi domină o cîmpie cu pomi fructiferi. A fost înainte scaun episcopal şi reşedinţa obişnuită a principelui sau voievodul Transilvaniei, dar în urmă s-a aşezat aici o garnizoană de soldaţi unguri, care au luat-o în stăpînire în numele împăratului, ca rege al Ungariei[25].

Oraşele însemnate aparţinînd ungurilor şi locuite de ei[26] sînt[1] **Oradea,** adesea amintită în întîmplările vremurilor din urmă de la năvălirea turcilor (încoace) este aşezată la hotarul cu Ungaria. 2. **Turda,** clădită pe sau lîngă aşezarea numită de Ptolomeu **Salinae**[27] din pricina bogăţiei ocnelor de sare care se aflau acolo din belşug. 3. **Aiud,** numit de romani **Annium,** după o şosea care duce spre oraş, ce a fost construită de un oarecare Annius şi şi-a luat astfel numele de la dînsul[28]; s-au mai păstrat cîteva urme dintr-însa (= şosea). 4. **Deva,** ce este însemnată pentru un soi din cele mai bune vinuri, cu nimic mai prejos celor de la Venusium din Italia. 6. **Sălaj.** 7. **Gilău,** despre care e puţin de spus. 8. **Sebeş,** nu departe de care, la mijlocul între acesta şi oraşul Orăştie, se află o cetate foarte întărită străjuind o trecătoare puternică şi îngustă, care duce spre Ţara Ungurească (!)[29].

Autorul face apoi cîteva consideraţii istorice privitoare la trecutul Transilvaniei, cucerită de unguri în vremea regelui Ştefan I cel Sfînt şi enumeră pe cei mai însemnaţi voievozi ai provinciei, dintre care citäm pe Ioan de Hunedoara „un viteaz şi renumit conducător de oşti şi un mare apărător al ţării sale împotriva turcilor", pe Ioan Zápolya, numit de Soliman I rege vasal al Ungariei, pe românul Ştefan Mailat, fost căpitan al cetăţii Făgăraşului, pe Ştefan Báthory, ajuns rege al Poloniei, pe Sigismund Báthory, aliatul apoi inamicul lui Mihai Viteazul, pe Gabriel Bethlen, rîvnind la coroana regatului „dac", pe cei doi Rákóczi, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea (în timpul acestuia din urmă încercîndu-se desrobirea Transilvaniei de sub robia otomană) şi în sfîrşit pe Mihail I Apafi, înscăunat de turci.

Descrierea Moldovei

„Moldova se mărgineşte la răsărit cu Marea (!) [30], la apus cu Transilvania, la miază-noapte cu rîul Nistru şi la miază-zi cu Ţara Românească. Este bogată în cereale, vin, cîmpii şi păduri; este folosită mai mult pentru păşuni ,avînd nevoe de locuitori care s-o gospodărească [31]; / posedă un număr mare de cornute şi oi, din care trimite multe în alte ţări. Porturile sînt pline de negustori armeni, evrei, unguri şi raguzani; ţara are o formă mai mult rotundă, cu diametrul de 300 mile engleze [32]. Este supusă turcilor".

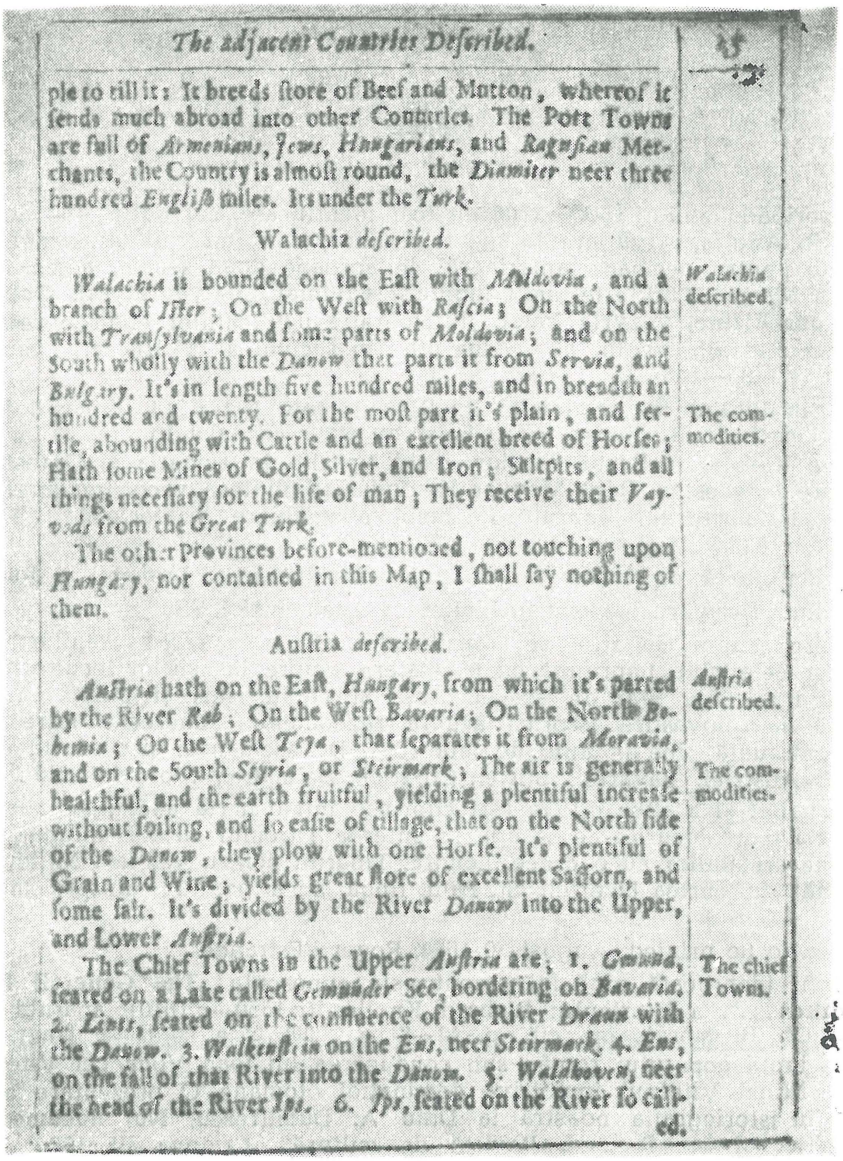

The adjacent Countries Described. 45

ple to till it: It breeds ſtore of Beef and Mutton, whereof it ſends much abroad into other Countries. The Port Towns are full of *Armenians*, *Jews*, *Hungarians*, and *Ragnſian* Merchants, the Country is almoſt round, the *Diamiter* neer three hundred *Engliſh* miles. Its under the *Turk*.

Walachia *deſcribed.*

Walachia is bounded on the Eaſt with *Moldavia*, and a branch of *Iſter*; On the Weſt with *Raſcia*; On the North with *Tranſylvania* and ſome parts of *Moldavia*; and on the South wholly with the *Danow* that parts it from *Servia*, and *Bulgary*. It's in length five hundred miles, and in breadth an hundred and twenty. For the moſt part it's plain, and fertile, abounding with Cattle and an excellent breed of Horſes; Hath ſome Mines of Gold, Silver, and Iron; Saltpits, and all things neceſſary for the life of man; They receive their *Vayvods* from the *Great Turk*. *Walachia* deſcribed.

The other Provinces before-mentioned, not touching upon *Hungary*, nor contained in this Map, I ſhall ſay nothing of them.

Auſtria *deſcribed.*

Auſtria hath on the Eaſt, *Hungary*, from which it's parted by the River *Rab*; On the Weſt *Bavaria*; On the North *Bohemia*; On the Weſt *Teya*, that ſeparates it from *Moravia*, and on the South *Styria*, or *Steirmark*; The air is generally healthful, and the earth fruitful, yielding a plentiful increaſe without ſoiling, and ſo eaſie of tillage, that on the North ſide of the *Danow*, they plow with one Horſe. It's plentiful of Grain and Wine; yields great ſtore of excellent Saffron, and ſome ſalt. It's divided by the River *Danow* into the Upper, and Lower *Auſtria*. *Auſtria* deſcribed. The commodities.

The Chief Towns in the Upper *Auſtria* are; 1. *Gmund*, ſeated on a Lake called *Gemunder* See, bordering on *Bavaria*. 2. *Linz*, ſeated on the confluence of the River *Draun* with the *Danow*. 3. *Walkenſtein* on the *Ens*, neer *Steirmark*. 4. *Ens*, on the fall of that River into the *Danow*. 5. *Waldhoven*, neer the head of the River *Ips*. 6. *Ips*, ſeated on the River ſo called. The chief Towns.

Descrierea Ţării Româneşti

„Ţara Românească se mărgineşte la răsărit cu Moldova şi un braţ al Dunării, la apus cu Serbia, la miază-noapte cu Transilvania şi o parte a Moldovei, iar la miază-zi numai cu Dunărea, ce o desparte de Serbia şi Bulgaria. Lungimea sa este de 500 mile, iar lăţimea de 120; este alcătuită în cea mai mare parte din cîmpie (fiind o ţară) roditoare, îmbelşugată în vite şi cu o rasă foarte frumoasă de cai. Are cîteva mine de aur [33], argint şi fier, ocne de sare şi toate cele trebuincioase pentru viaţa omului. Voievozii ei sînt numiţi de sultan".

NOTE

1. Pentru perioada anilor 1660—1700 au fost identificate, cel puţin, 146 de tipărituri apărute în Anglia, privitoare la sud-estul Europei şi imperiul otoman, faţă de 128 cunoscute pentru perioada anterioară, de aproape două secole, adică 1482—1660, cf. Berna Moran, **Türklerle ilgili ingilicze yayinlar bibliyografyasi. Onbeşinci yüzyildan onsekizinci yüzyrla kalar.** (Bibliografia publicaţiilor engleze referitoare la turci, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVIII-lea.) Istambul, 1964, p. 1—85 şi 85—145.
2. Păstrată în Biblioteca Academiei R.S.R., sub cota I 116 314. Această lucrare nu este menţionată de B. Moran, **op. cit.**, şi nu figurează nici în masiva culegere a lui Szabó Károly, dedicată cărţilor vechi tipărite în Ungaria şi Transilvania sau referitoare la acestea, **Régi Magyar Könyvtár** (Biblioteca veche maghiară). Vol. 2. (Manual al tipăriturilor apărute în limbi nemaghiare în perioada 1473—1711.) Budapest, 1885.
3. Harta menţionată nu însoţeşte din nefericire lucrarea. Probabil a fost sustrasă demult din exemplarul păstrat în Biblioteca Academiei R.S.R.
4. „O privire asupra Ungariei şi Transilvaniei. Cu o înşirare a regilor uneia şi a principilor celeilalte, împreună cu o relatare asupra însuşirilor locuitorilor, produselor ţărilor, celor mai de seamă oraşe şi cetăţi, rîuri şi munţi. La care este adăugată şi o povestire istorică asupra războaielor sîngeroase între aceştia şi turci, continuată pînă în anul de faţă 1664. De asemenea, şi o scurtă descriere a Boemiei, Austriei, Bavariei, Stiriei, Croaţiei, Dalmaţiei, Moraviei, Sileziei, Carintiei, Carnoliei şi a altor cîteva ţări cuprinse într-o hartă adăugată la aceasta; în care hartă toate locurile ce se află în puterea Turcului au o semilună, iar cele în stăpînirea creştinilor au o cruce. Londra. Tipărită pentru William Miller la „Ghinda Aurită" în curtea bisericii St. Paul, lîngă mica poartă dinspre miazănoapte. 1664".
5. „Licensed to be printed. August 30 1664. Roger l'Estrange".
6. Cea dintîi identificată pînă în prezent este cunoscuta **„The Generall Historie of the Turkes..."**, a istoricului Richard Knolles (c.1550—c.1610), apărută la Londra în 1603 (Cf. B. Moran, op. cit., p. 42—43, nr. 50) care cuprinde fragmente privitoare la lupta poporului român sub conducerea lui Ioan Vodă cel Viteaz al Moldovei şi Mihai Viteazul împotriva dominaţiei otomane. O prezentare a cărţii lui Knolles în istoriografia noastră la Dinu A. Dumitrescu, **Noi documente despre Mihai Viteazul** în „Ramuri. Revistă de cultură", Craiova, III (1966), nr. 7 (24) (15 iunie—15 iulie), p. 4.

7. Despre Transilvania se tratează între pp. 33—40, iar despre Moldova și Țara Românească în pp. 44—45.
8. Tradiție factice lansată încă din secolul al XV-lea de cărturarul italian Aeneas Sylvius Piccolomini (devenit papă sub numele de Pius al II-lea (1458—1464) în **Opera Geographica et Historica**, Helmstad, 1499, p. 226, ap. * * * **Călători străini despre țările române**, vol. I, București, 1968, p. 471.
9. De fapt Traian Decius, împărat roman între 249—251, confundat de autor cu Traian cuceritorul Daciei.
10. Vas de forma unei farfurioare cu fundul plat, folosit de romani pentru libațiuni.
11. Legenda monedei este greșit descifrată „Abundantia Daciae" în loc de „Abundantia Aug(usti)", ce figurează pe antoninianul de argint bătut de împăratul Traian Decius, cf. H. Mattingly, Edward Sydenham și C. V. Sutherland, **The Roman Imperial Coinage** (Monedele imperiale romane), vol. IV, partea a III-a, London, 1949, p. 121, 124, 129, unde figurează și o reprezentare a monedei (avers și revers), în pl. 10, nr. 10. Autorul anonim al broșurei engleze nu a reușit să descrie exact nici reversul monedei, ce înfățișează în realitatea o figură feminină simbolizînd „Abundentia" (nu Ceres!) ținînd în ambele mîini cornul abundenței aplecat în jos și nici o pateră.
12. Exprimare greșită: **Brass and Copper.**
13. Teorie eronată din vremea Renașterii, pusă în circulație de Sebastian Münster, **Cosmographia...** Basel, 1550, p. 917 și Ascanio Centorio degli Hortensii, **Commentarii della guerra di Transilvania...**, Venezia, 1566, p. 71. (Cf. și * * * **Călători străini despre țările române**, I, p. 507).
14. De asemenea o plăsmuire a istoriografiei medievale maghiare redată în opera umanistului Anton Verancsics **(Ibidem**, I, p. 400).
15. De fapt locuite și de români, dar aflate sub administrația sașilor.
16. Afirmația fantezistă întîlnită la umanistul transilvan Georg Reicherstorffer, **Chorographia Transilvaniae...**, Vienna, 1550, p. 8, ap. **Călători străini...**, I, p. 214.
17. Comparația întîlnită în **Cosmographia...** lui Sebastian Münster, p. 919 **(ibidem**, I, p. 504).
18. Etimologie greșită. Stephanopolis este de fapt traducerea în l. greacă a numelui german Cronstadt (Cf. Reicherstorffer, **op. cit.** p. 10 ap. **Călători străini...** I, p. 216) și nu are nimic de a face cu Ștefan I cel Sfînt, regele Ungariei (1001—1038).
19. Este vorba de colegiul înființat la 1 decembrie 1544 după principii umaniste de Ioan Honterus (1498—1549); despre bibliotecă amintește și Reicherstorffer, **ibidem.**
20. Etimologie gratuită, influențată de **Chorographia** lui Reicherstorffer, p. 12.
21. Inexact. Laz (Láz sau Sebeslá) este un sat din com. Săsciori, în apropierea orașului Sebeș.
22. Afirmație gratuită care nu se sprijină pe nici un temei.
23. Prima mențiune privitoare la caracterul mixt al populației stabilită în centrul orașului Cluj în **Stavromachia** lui Stephan Taurinus tipărită la Viena în 1519 (Cf. **Călători străini...** I, p. 159).
24. Evidentă confuzie pentru Ompay (Ampoi), afluent al Mureșului, care nu are nici o legătură cu originea numelui dat orașului Alba Iulia, atribuit de Taurinus a se datora împărătesei Iulia Augusta, mama lui Marc Aureliu **(ibidem**, p. 158).
25. Informație inexactă. Autorul trebuit să fi făcut o confuzie între Alba-Iulia (în l. germană Weissenburg) și orașul de hotar, între pașalîcul de Buda și Ungaria ocupată de Habsburgi, Székesfehézvár (in l. germană Stuhlweissenburg), unde se încoronau pe vremuri regii maghiari și care într-adevăr se afla în zona luptelor ce s-au dat între turci și austriaci la 1663—1664.
26. Adică și cu populație ungurească pe lîngă băștinașii români.
27. Identificarea greșită. Așezarea Salinae menționată în **Indreptarul geografic** al lui Ptolomeu desemnează de fapt actuala localitate Ocna Mureș, aflată la sud-vest de Turda (Cf. Claudii Ptolomaei **Geographia** ed. C. Müller, vol. I, Paris, 1883, III, 8, 4, ap. **Izvoare privind Istoria României**, I, București, 1964, p. 544 și 545).

28. Afirmație gratuită neîntemeiată pe vreun izvor istoric.
29. Evidentă confuzie geografică a autorului; cetatea despre care este vorba **aici**, greu de identificat ca atare în lipsa unei precizări mai riguroase a textului, nu putea să se afle decît la hotarul Transilvaniei cu Țara Românească.
30. Desigur Marea Neagră, dar conținutul geografic a ltextului este confuz.
31. Afirmație neîntemeiată, întîlnită la mulți călători străini din veacurile XVI—XVII, privitoare la așa-zisa lpsă a mîinii de lucru pentru gospodărirea ogoarelor, dezmințită cu totul de izvoarele interne.
32. O milă engleză este egală cu 1609,31 m.
33. Afirmație eronată. De fapt se extrăgeau cantități infime din acest metal prețios din nisipul depus la revărsarea unor rîuri de munte mai însemnate, printre care Oltul, iar exploatarea se efectua ma iales cu robi țigani, cf. și C. Șerban, **Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în sec. XVII—XVIII** în „Studii", XII (1959), nr. 2, pp. 131—147.

A BARCASÁG ÉS HÁROMSZÉK KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNELMÉBŐL

BINDER PÁL

A brassói medencerendszer résztájegységein, a középkor folyamán, három székely szék (Sepsi, Orbai, Kézdi, Erdővidékén pedig két fiúszék) és Brassó vidéke osztozkodott. A románok, székelyek és szászok lakta tájak között szoros gazdasági-, társadalmi- és kultúrális érintkezés alakult ki. Az alábbiakban Brassó valamint a Barcaság háromszéki kapcsolatainak egyes vonásait és mozzanatait szeretnénk a történelmi források fényénél felvillantani.

I.) Brassó és Bereck viszonyáról

A középkor folyamán a Kárpátkanyar összes hágóit és ösvényeit, így az ojtozi szorost is Brassó város ellenőrizte. A berecki-, bodzai-, tömösi- és törcsvári vám ekkor a brassói huszados, (később harmincados), illetve városi tanács hatáskörébe tartozott[1]). Luxemburgi Zsigmond 1426-ban, erdélyi utazása alkalmával, Brassóban fogadta „Villa Valachalis Bereckfalva vocata" küldöttségét. A Székelyföld peremén lakó román faluközösség bizonyos előjogok ellenében tovább is vállalta a határmenti ösvények és utak őrzését, illetve karbantartását[2]). A berecki vám ügyében az erdélyi központi szervek Brassó város tanácsához fordulnak[3]). A berecki városi tanács köteles volt az ojtozi út karbantartásáról gondoskodni. A moldvai követeket a brassóiak Bereckig kísérték, innen a moldvai Tatrosig (Tg. Trotuş) a bereckiekre hárult a szekéradás kötelezettsége[4]).

A tulajdonképpeni országhatár a Mogyoróstető keleti lejtőjén fekvő szűk és jól védhető Ojtoz völgye volt. A brassói számadáskönyvekben gyakran előfordul az ojtozi út karbantartására és, háboru esetén, eltorlaszolására kiküldött városi darabontok költségeinek elszámolása [5]). Ezekből az adatokból az is kitűnik, hogy a völgyben vezető út bevágása mellett ekkor még alkalmazták az ősi gyepűvédő módszert, azaz a fatörzsek kidöntését és ez által az út eltorlaszolását. 1538-ban például ily módon zárták el Ojtoz utját [6]), ekkor Majlát István, Erdély román származású vajdája, Bereck közelében táborozott [7]). Valószínűleg ezt az eseményt örökíti meg a Bereck melletti „Majlátponk" (1047 m) helynév.

Bereckben azonban nemcsak a bíróból és esküdtekből álló városi tanács volt Brassó város alárendeltje. Benkő József feljegyezte, hogy a reformáció előtt a berecki katolikus parókia, a barcasági szász esperességhez tartozott. A székely polihistor szerint a Sárfalva és Nyújtód között fekvő Szászfalu egykori szász lakossága is barcasági eredetű volt [8]).

II.) Kulturális kapcsolatok a humanizmus és a reformáció korában

A XV. és XVI. század fordulóján Brassó volt a románok lakta terület gazdasági- és kereskedelmi központja. A kézművesség és a kereskedelmi tevékenység fellendülése magával hozta a szellemi élet pezsdülését is. Ismeretes, hogy a hazai humanizmus és reformáció központi alakja a brassói Johannes Honterus volt [9]). Az ő hitújító és iskolapártoló tevékenysége a szomszédos Háromszékre is hatással volt.

Orbán Balázs monumentális munkájában elismerő szavakkal emlékkezik a székely nép által Henter Jánosnak nevezett Honterusra [10]). Imreh Dezső, a sepsiszentgyörgyi református egyházközség monográfusa is megemlékezik Honterus hatásáról : „A reformáció első felfrissitő szellője minden valószínűség szerint Brassóból kiindulva érintette meg Sepsiszentgyörgyöt. A Honter János működése, aki Brassót és a Barcaságot reformálta, minden bizonnyal nem maradt hatás nélkül a Brassóval kulturális és gazdasági kapcsolatban álló Sepsiszentgyörgyre" [11]). Az eddigi kutatás azonban nem tudott Honterus berecki kapcsolatairól és figyelmen kívül hagyta a brassói szellemi hatás legfontosabb csatornarendszerét : a Honterus alapította brassói humanista gimnázium székely tanulóit.

Johannes Honterus 1532-ben Baselben fába metszette hiressé vált erdélyi térképét. Ezen, számos barcasági helység mellett, háromszéki városok és falvak is előfordulnak, mint Sepsiszentgyörgy (S. Iorgen), Kézdivásárhely (Neumarck), Dálnok (dayla), Haraly (harayl) és Nagyajta

(aytó) [12]). 1542-ben Honterust választották a megreformált brassói szász egyház főpapjának és esperesi minőségében a berecki egyházközség is fenhatósága alá tartozott. Verancsics Antal, az ismert dalmát származású humanista, 1547 december 15-én Gyulafehérváron keltezett levelében arra kéri Honterust közölje a Kézdi-i székely székben nyomára bukkant római város leírását, valamint az itt talált és Brassóba vitt feliratos kövek latin nyelvű szövegét [13]). Karl Fabritius segesvári történész foglalkozva Verancsics levelével, megállapította, hogy az „apud Seculos in sede Kyzdi" jelölés egy Schwandtner (Scriptores rerum Hungaricorum I, 884) által közölt alábbi szövegű feliratra vonatkozik : „Anno 1547 duo fragmenta tabularum effossa in Cicvlia prope Brez" [14]). Tehát a Kézdi széki római feliratos követ Bereckben találták. A brassói forrásokban előforduló „Brez", Bereck szászos neve. A fent említett forrásokból azonban nem állapítható meg, hogy Honterus személyesen járt-e Bereckben, vagy mások találták és szállították Brassóba az itt felszínre került latin nyelvű feliratos köveket.

Az eddig ismert okmányokból ugyan nem tűnik ki, hogy Honterus járt-e valaha Háromszéken, az azonban kétségtelen hogy az általa 1544-ben alapított brassói iskolában sok székely tanuló volt beírva. A XVI. század végéig az alább felsorolt székely- és köztük több háromszéki diák [15]) látogatta a Valentin Wagner rektorsága alatt 1544 decemberében megnyilt legrégibb erdélyi gimnáziumot : [16])

Anno 1544 (Rector) Valentinus Wagnerus Cor (onensis)
Petrus Veresius Arcusiense
Ioannes Literatus Veresiensis

Anno 1545
Benedictus Almasius [17])
Ambrosius Zentmartinus

Anno 1546
Stephanus Wascharhelinus
Michael Dalnokinus
Benedictus Patakfalinus [18])
Balthasar Senthierginus
Franciscus Sartor thordatfalinus [19])
Martinus Wascharaliensis

Anno 1547
Paulus Siculus
Paulus Tancsoss Zentbenedigy [20])
Ambrosius Balthizaris Waya
Petrus Cantho Királyfalwa [21])

Anno 1548
Anno 1549
Georgius Cantho Kyralyfalvens (is)
Stephanus Bykeschy
Anno 1549
Blasius Tysesi
Anno 1550
Matthaus Sarvarinus
Anno 1551
Valentinus Scharvarinus
Anno 1552 (Rektor P.W.A.=Petrus Weresius, Arcusinus)
Anno 1553 (P.W.A.)
Ambrosius Mark de Somlyo
Georgius Siculus Zentkirály
franciscus siculus Myntsenthy
Anno 1554
Stephanus Marci Schíki
Anno 1556 (Rektor : P. Weresius A. recusinus et
I.M. ellenbriger C. ibiniensis)
Ioannes Sinyg Marosinus
blasius Rhophay Arcusiniis [23])
Anno 1563
Georgius Sziko Bellenius [24])
Anno 1587
Georgius Cornisch Sampanhnus (recte : Sanpaulus !) [25])
Anno 1591
Paulus Arkosy
Anno 1603
Stephanus Sicko Belleniens

A brassói protestáns főiskolát számos székely diák látogatta, mint a reformációt elfogadó, valamint a katolikusnak maradt részekből. Biztosan háromszéki illetőségűnek csak a szentgyörgyi-, árkosi-, bölöni- és dálnoki diákokat mondhatjuk. Egyes tanulók életrajzát közelebbről ismerjük.

Árkosi Veres Péter [26]) a brassói gimnázium elvégzése után (1544—1549), a németországi Wittenberg egyetemére iratkozott be (1550) [27]). Már két év múlva hazatér és mint tanár működik a brassói gimnáziumban, 1552—1554 között az iskola rektora [28]), 1559-ben Iacob Mellembrigerrel, közösen viseli ezt a tisztséget, majd 1559-ben pedig mint lektort említik a források. Az 1562 március 8-án tartott szebeni szász protestáns szinóduson már mint brassói prédikátor vesz részt[29]. A hatvanas évek

elejétől 1572 szeptember 13-án bekövetkezett haláláig Árkosi Péter a feketehalmi szász egyház lelkipásztora [30] és mint ilyent gyakran említik a barcasági luteránus esperesség jegyzőkönyveiben [31].

A Brassó—Háromszék közti szellemi hidverésben bizonyára fontos szerepet játszott **Szentgyörgyi Boldizsár,** aki a brassói gimnázium elvégzése után (1546— ?) szintén Wittenbergbe megy ahol **Király Boldizsár** néven írják be az egyetemi anyakönyvbe [32]. Az egykori brassói diákot — aki még Honterust (1549) személyesen ismerhette — 1554-ben sepsiszentgyörgyi lelkésznek hívják meg [33]. Rajta kívül még az 1551-ben a brassói iskolába beiratkozott **Sárvári Bálintról** tudjuk, hogy fiatalon, mint szentgyörgyi lelkész halt meg [34]. Ezek a személyi adatok már azért is fontosak, mert a sepsiszentgyörgyi eklézsia levéltára 1658-ban megsemmisült és nem ismertük az azelőtt ott szolgáló papok névsorát. A Brassóban tanult háromszéki diákoknak is feltehetőleg fontos szerepük volt abban, hogy Honterus és általában a reformáció — valamint a humanizmus eszméi Sepsiszentgyörgyön tért hódítottak. A Brassóban tanuló székely diákok közül még szentbenedeki **Dancs Pál** (1547) [35] és **Mark András** vagy Ambrus ?, 1553) [36] neve szerepel a wittenbergi anyakönyvben.

Hosszadalmas egyetemi tanulmányokat folytatott szentpáli **Kornis György,** kinek neve 1587-ben fordul elő a brassói iskola anyakönyvében. Kornis Farkas udvarhelyszéki királybíró György nevű fia még ugyanabban az évben Heidelbergben egyetemi hallgató[37]. Mivel Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem olasz műveltségű volt, előnyben részesítette az Itáliában tanult értelmiségieket. Ezzel magyarázható, hogy több más honfitársával egyetemben Kornis György is a padova egyetemre íratkozott be [38]. Az apjával folytatott latin és magyar nyelvű levelezése érdekes tájékoztató az olasz egyetemeken uralkodó akkori (1591—1593) viszonyokról és az ott tanuló erdélyi fiatalok életéről. Kornis György heidelbelgi, majd pádovai kollégája volt a krónikaíró **Szamoskövi István** és **Johann Hertel** erdélyi szász kozmográfus [39].

A Brassó és Háromszék közti kölcsönhatás azonban nem volt egyoldalú. Számos háromszéki eredetű székely értelmiségi telepedett le és élt Brassóban. Amint azt a következőkben látni fogjuk, az első brassói magyar nyelvű nyomtatvány megjelenésének költségeit a sepsiszentgyörgyi **Daczó Ferenc** vállalta.

A sepsiszentgyörgyi Daczó, ősrégi székely család, fontos szerepet játszott Erdély közéletében. **Daczó Péter** 1575-ben Báthori Istvánt Lengyelországba kísérte. A brassói források különösen sok adatot tartalmaznak a sepsszentgyörgyi templomot építő **Daczó Pálról** [40]. 1570 július

15-én a botfalusi esperesgyülésen tárgyalták Daczó Pálnak a barcasági espereshez címzett meghívását leánya esküvőjére. Mivel Daczó egyike volt a Barcaság szomszédságában lakó székely főembereknek, a szász papok elhatározták, hogy képviseltetik magukat a sepsiszentgyörgyi esküvőn [41].

A brassói román és magyar művelődéstörténet érdekes alakja a szebeni **Nyírő János.** Fiatal korában Szakadáti Tamás társaságában, a szebeni magisztrátus küldöttjeként gyakran járt Havasalföldön [42]. „Johannes Nyreus, sonst Rasor" 1576-ban a Szászsebes melletti Lámkerék (Lancrăm) evangélikus papja, majd 1576—1578 között a Kiscserged-i (Cergău) bolgárok lelkipásztora [43]. 1578 október 6-án Hannes Scherer-Nyírőt a brassói tanács városukba hívja „románjaink vallása végett" [44]. Szebeni Nyírő János, 1580 és 1581 között, Brassó város alkalmazottja és a régi Honterus nyomda tulajdonosa. Több latin nyelvű nyomtatvány (Excudebat Ioannes Nyroe Cibiniensis) és az **első brassói magyar nyelvű könyv** — a „Fons Vitae" — Nyírő műhelyének terméke.

A „Fons vitae, az életnek kutfeje" egyetlen, címlap nélküli, példányát a londoni British Múzeum őrzi. A töredékesen fennmaradt ajánlásban, melynek keltezése „Coronae (Brassó sz. j.) 1. Septemb", a könyvnyomtató „Felsegednec es Nagisa alazatos hiue Zebeni Nireo Janos" — ajánlja. Amint azt Gulyás Pál helyesen megállapította a „Felséges és Nagyságos" címzés ebben az időben csak az 1576-ban lengyel királynak választott Báthori Istvánt illethette. Ezért valószínű, hogy az „Életnek kutfye" 1580—1581 körül jelent meg [45].

A budapesti Széchenyi Könyvtárban őrzött fényképmásolaton tanulmányozható a töredékesen fennmaradt ajánlás szövege [46]. Nyírő ebben megemlékezik a már elhunyt Daczó Pálról és élő fiáról sepsiszentgyörgyi Daczó Ferencről, kitől Nyírő a könyvecskét valószínűleg kéziratban kapta és aki annak kinyomtatásához anyagi segítséggel hozzájárult. Szabó Károly, aki a „Fons Vitae" értékes unikumot ismertette [47], megállapítja, hogy az ajánlás értelmében Daczó Pál résztvett Mailát István 1530-as évi szerencsétlen hadjáratában és még 1556-ban is életben volt. Szabó Károly szerint az elsőnek — tehát Daczó Pálnak — halála után és II. János Zsigmond király halála előtt (1571), — kire a használt Felséges és Nagyságos megszólítás vonatkozik — így tehát 1561—1671 között kellett e könyvecskének megjelenni. A fenebb idézett brasssói források ellenben azt bizonyítják, hogy Daczó Pál még 1570 nyarán is életben volt. Máskülönben az 1570—1571-es években szebeni Nyírő János még nem volt brassói könyvnyomtató. A Daczó családra

vonatkozó brassói adatok tehát megerősítik Gyulás Pál megállapítását, aki 1580—1581-re teszi a „Fons Vitae" megjelenését.

Az idézett ajánlás tehát közvetlen személyes kapcsolatot bizonyít a „Vitézlő és nemes" Daczó Ferenc és a Brassóban élő Nyírő János között. Az akkor kb. 33 éves Daczó Ferenc (1547—1602) [48] értékes könyvtárat örökölhetett szüleitől, melyben az említett ajánlás tanulsága szerint, magyar nyelvű kéziratok is voltak.

III.) Brassó város úgynevezett „székely jószága"

Az 1562 évi székely felkelés leverése után János Zsigmond fejedelem Székelyudvarhelyen és Nagyborosnyó melletti Várhegyen felépíti Székely Támad [49], illetve Székely Bánja várakat. A várhegyi kapitány fenhatósága alá több jobbágytelekből és részbirtokból álló uradalom tartozott. Amint az már a törcsvári dominium történetéből is ismeretes, a nagy hatalmú és gazdag brassói tanács minden kínálkozó alkalmat felhasznált arra, hogy vagyonát újabb hűbéri birtokokkal gyarapítsa [50].

Báthori Kristóf erdélyi fejedelem 1578-ban, bizonyos összeg ellenében, Brassó városának adományozta a sepsiszéki Várhegy várához tartozó Kökös falut, kivéve az ott lakó székely nemesek birtokait [51]. Rácz Mhály Várhegy várának kapitánya és az „zekelysegen" levő tiszttartók ura, Peter Hirscher brassói bíróhoz intézett levelében azt írja, hogy amíg fel nem mutatja a fejedelem levelét, mely szerint Kökös falut Brassó városának adományozza, addig nem engedi meg ezt birtokba venni [52]. Ugyancsak 1578-ban Brassó még más birtokrészekkel egészítette ki székely jószágát. Báthori Kristóf 1578 november 29-én Marosújváron kelt oklevele arról tudósít, hogy azelőtt Osztopáni Perneszi István [53], Várhegy egykori kaptánya, 8 000 forintért eladja Brassó városának Szotyor, Uzon és Lisznyó sepsiszéki székely falvakban fekvő birtokait, és ezek vételárát meg is kapta[54]. Ehhez a birtokhoz tartozott a Lisznyó mellett elterülő Ladócz kaszáló is. Ez az adat a később faluvá terebélyesedett település első okleveles említése [55].

Az elidegenített székely falvak lakossága különböző módon igyekszik könnyíteni a feudális elnyomáson. Brassó város több uzoni jobbágya veres darabontnak állott be és így próbált megszabadulni a jobbágyi terhek viselése alól [56].

A XVI. és XVII. század fordulóján Brassó a többi feudális uradalmain szokásos és már jól bevált módszerrel kormányozta székely jószágát is. Brassó város tanácsurai közül rendesen ketten viselték a „székelytiszt" címet. Így pl. 1598—1599-ben Sebastian (Bastel) Blesch és Lukas Entz

tanácsurak bírták a székely jószágok hűbéri jövedelmét, 1601-ben pedig Matthias Fronius és Marcus Schunkabunk polgárok voltak a „székely tisztek“ [57]

Báthori Gábor hadjáratai után a brassóiak megválnak háromszéki birtokaiktól. 1614-ben Andreas Hegyest és Crestel Hirschert még szotyori és kökösi tisztté nevezik ki [58], de 1616-ban Andreas Hegyes brassói krónikaíró a „jószág“ átadásáról értesít [59]. Mivel az uradalom átadására az Erdővidéken került sor, az is előfordulhatott hogy az Andreas Hegyes által említett esemény nem a szépmezei birtokra vonatkozik. Mindenesetre 1616 után a brassóiak „székely jószágára“ vonatkozóan nem ismerünk további adatokat.

IV.) Barcasági szökött jobbágyok Háromszéken

A jobbágyság feudálizmus-ellenes harcának egyik megnyilvánulási formája a szökés. A Brassói fennhatósága alá tartozó törcsvári uradalomból a XVIII. században számos román és magyar, Barcaújfaluból pedig szász jobbágy is szökött el a mai Kovászna megye területére. A brassói Állami Levéltár Stenner gyűjteményében fennmaradt a Barcaság minden falujában 1749 és 1751 között történt kihallgatások jegyzőkönyve a fugitivus jobbágyokról. A David Prodan valamint a Liviu és Maria Ursuţiu kiadásából ismert Fogarasföldi Urbarium mellett, melyben számos Háromszékre szökött fogarasi jobbágyról is van említés [60], az alább közölt brassói adatok is hozzájárulhatnak Kovászna megye gazdaság-, népesség- és családtörténetének jobb megismeréséhez.

Apácza 1749

„Providus Szabó Miklós annorum 65 (vallja) : Bíró János két Fiával ment el és most Bölönben a Gazdag Istvánné Asszonyom Jószágán lakik. Serbán Itván fia Serbán még ifjú legény korában ment el most házas, Bölönben lakik. Pajor Jancsi, Feleséges ember N(agy) Ajtán Miklósvár Székben. Bács János Molnár házas N(agy) Ajtán Cserei Mihály Ur Malmában. Egri János Közép Ajtán lakik Feleségével egjütt . . .“

„Dan Bukur a Feleségével Ilyefalván a Város Jurisdictioja alatt. Serban Jancsi Ilyefalván, Geréb Uraknak Jobbágjnak kötelezte magát . . . Szöts Bukur házas All-Torján Dombi János uram keze alatt . . . Pajor János hétfalusi ember volt, N(agy) Ajtára házasodván ott két fia lett“.

„Providus Serban Dán annor (um) 51 (vallja) : Dán Bukur két Fiával Istokka és Bukurral Ilyefalván a Város földin (lakik)“ [61].

Bácsfalu 1749 Juli 7

„**Providus Lörincz Mihály annor (um) 30**: Rentyesz Iuon Három Széken Bereczkben laknak“ [62].

Türkös 1749 Juli 7

„**Providus Tot István annor (um) 42**: Ezeket tudjuk, hogy egjszer másszor innen Türkösről elszéledtenek ugymint... Frinta alias Mamaliga Raduly Cselédes ember Miklósvár Székben Bölönben... Kricsin Rádul nevű Házas román ember Sepsi Székben Szemerján... Nagy Márton Fia János Sepsi Székben Szotyorban; Tót Györgj Márton egy Fiával Sepsi Székben Al-Dobolyban... Meteszár Sztár cselédes román ember Bereczben lakik“.

„**Providius Tógjer János...**: Kicsin Rádul Sepsi Székben Szemerján lakik, mészároskodik“.

„**Providus Mine Bancsila annor 40**: Tót György Márton Al-Dobolyban meg házasodott és most ott a Felesége Jószágában lakik; ezelött Al-Dobolyban Mester is volt [63]; Meteszár Sztán most gyermekes ember és Orbai Székben Gelenczén felyül immediaté egy Faluban lakik‘.

„**Providus Gocsmán István annor (um) 40...** Tudjuk, hogy öreg Mucsa Dumitru Fia ugjan Mucsa Dumitru N(emes) Fején Vm. Erösdön lakik, ott ökör Pásztor“ [64].

Csernátfalu 1749

„**Lukács Dávid annor (um cir citer) 60...** Tudjuk ezeket hogy innen el háromlottak ugymint: Veress Mihály Jancsi egy fiatskajával N(eme) s Fejér Vármegyében Erösdön lakik... Péter Jánosnak a nagjobbik fia Mihály Lisznyai Pap, a kisebbik János, Bikfalvi Mester... Kis András Deák Al-Dobolyi Mester, annakis vagjon egj fia. Kréczul Iuon Sepsi Székbe Uzonba anfugiálván ott meg holt de két fiai mostis ott laknak[65]. Pilligolyi Mány [66] házas Ember Kökösön N(eme) a Sepsi Székben lakik. Bálya Dregán és Raduly ugj halottauk hogj N (eme) s Orbai Székben Zágonban laknak“.

„**Ioseff Diák annorum cir (citer) 50**: Bálya Radulynak két fia Drégán és Rádul Havasalföldibe anfugiáltak volt de onnat vissza jövén most Zágonban Háromszéken telepedettenek meg s mind a ketten házas emberek“

„**Providus Petro Radu annorum 20**: Puligoj Mánya Kökösön házasodött meg és ott lakik... Sztroja Messzes Fiai Radu, Sztán és Sztojka Papolczon laknak Házas emberek“ [67].

Tatrang 1749 Juli 10

„**Providus Pap András annorum 40**: Ezeket tudjuk, hogj egyszer másszor innen elháromlottak ugjmint: Manczok Sándor egy nötlen Fiával N(eme) s Sepsi Székben Kökösön Veress Daniel Ur Földin, két házas Fia vagjon, a nagjobbik János ugyan ott Kökösben lakik, a második Sándor alias Manczok Rádul Bodolán Béldi Uram Földin. Bratuly alias Szegény György Ns Fejér V/ar/me/gy/é/ben Márkoson házas ember. Borda Ráduly Feleséges ember N(eme) s Sepsi Székben Bikfalván... Nyiczu Iuon Raduly Molnár Fia Groff Mikes István Ur Malmában a Doborlon, Bikfalvi Határon“ [68].

„**Providus Vajda István annor (um) 40**: Brátuly alias Szegény György egj fiával Márkoson Csorda Pásztor... Molnár alias Kelemen Péter gjermekes Ember N(eme) s Fejér V/á/r/me/gj/é/ben Árapatakán valamelyik Malomban Molnár. Kornya Mány Feleséges ember Zágonban lakik. Sipos alias Siztás István iffiu házas Ember Körösön comorál [69]. Szász Péter a ki most Krecsunné egj fiával Iuonnal iffiú legénnyel a Lunkán [70] lakik“.

„**Providus Márta Péter annor (um) 24**: Nyiczul Iuon Háromszéken molnároskodik [71]. Kornya Mány Feleséges Ember Papolczon lakik, Torna Daniel Ur Sellére, az öcscse Dumitru iffiu legény B/áró Sz/ent/ Kereszti Ur Báttsa Zágonban. Vaszie Argeszále egj házas Fiával Sztáncsullal Orba Székben Papolczon lakik B/áró/ Szent Kereszti Ur Báttsa. Draguj egj Fiával Martonoson N (eme) s Sepsi Székben... Gyéres István Feleséges ember Uzonban. Iuon alui Mateoja Kökösban ennek egj Testvér Báttya Mány Három Széken valamelyik Faluban lakik. Filepné most Krecsunné a Lunkán lakik egj Fiával Iuonnal a Béldi József Uram keze alatt“ [72].

Pürkerecz 1749

„**Prov (idus) Szász Márton annor (um) 58**:... Akik a mi idönkben innen anfugiáltak ezek ugjmint:... Bálint György Feleséges ember Sepsi Székben Komorlón telepedett meg, Foris Ferencz házas ember Sepsi Székben Magjoroson lakik... Jánó Mihály iffju Házas ember Gidófalván N(eme) s Sepsi Székben a Felesége Jószágában. Orbán Péter a

Fia Péter, Báró Apor Péter Ur Jószágában Al-Torján, ott Bukur Péternek hivattya magát" [73].

„Mány Musát annor (um) 30:... Mi pedig románokul tudjuk hogj egj Sándor Dumitru nevü embernek még a Nagj attya ment volt Kovásznára, most is Sándor Dumitru és egy Báttya ott Kovásznán lakik mind ketten házas emberek; Bancsila Feleséges ember, a Lunkán, Béldi László Ur földin... Vajkul Iuon házas ember Lisznyóban" [74].

Zajzon 1749

„Prov (idus) Gödri Péter annor um/cir/citer/ 41: Tatász Pál házas ember Lisznyóban lakik" [75].

Tohán 1751

„Testis Kokosár Stephán villicus 50:... Sztán Popi 3rom fiaival most nyolcz esztendeje ment el, de az ketteje ugj mint Sztán és Dumitru nevüek Házasok egj Iuon nevü pedig Nötlen a mint halljuk Laknak Bozza Mezein [76] a Vámon alol a mind gondoljuk az Beldi Urak földin. Algje aluj Lupeszkuluj Opra Szakére ezek is azon Bozza nevü Mezön Laknak, de hogj mikor mentek el a mi földünkröl bizonyosan nem tudjuk, de a mint gondoljuk 10 Esztendeje... Opre Plesoluj két Házas fiaival ugj mint Iuonnal és Kománnal Lakik Háromszéken egj N/agy/ Borosnyó nevü Faluban.... Sztojka Rakoczi nevü is ugjan N/agy/ Borosnyon Lakik... Raduly Komanits Szöts Mester Ember Lakik Háromszéken Osdolában vagy Osdola körül levö Falukban egj Nemes embernek földén" [77].

Zernyest 1751

„Raduly Oltyanye Annorum cir/citer/ 50:... A kik a mi idönkben anfugiáltak ezek: ugjmint Raduly Kratson négj fiával ez elött cir/citer/ 50 esztendökkel anfugiált Háromszékre Málnásra az honnat is ez elött cir/cter/ 30 esztendökkel ide Zernyestre vissza jöven, mintegj másfél esztendeig itthon lakott de ismét Málnásra vissza szökött, maga ugyan ez a Radul Kratsun meg holt de a fiai életben vagynak... Sztansu Kratsun Háromszéken Bodokon Lakik a Mikó Uram földjén cir/citer/ 20 esztendeje... Sztán Gyesza N/eme/ s Fejér Vármegyében Árapatakán Lakik. Sztán Bancsilla Bardoczszékben Barothon Lakik a felsége Jószágán".

„Iuon Bratevoje Annor/un/ cir/citer/ 45 : Raduly és Minye Sztojka Bagjila fiai Háromszéken, Zágonban vagj Papolczon laknak. Zirnyoti alias Zernyesti Mihály K/ézdi/ Vásárhelyen Háromszékben lakik... Petru Bratu Szekeruluj Háromszéken Bereczkben lakik" [78].

Vledény 1751

„Tamasel Nászel Annor/um/ cir/citer/ 40 :... ezen Faluból tudjuk bizonyosan és nyilván, hogy Név szerint ezek anfugiáltak ugj mint : Iuon Dumány Háromszéken Szent-Kato/l/nan Lakik... Bukur Grámán Háromszéken Rétyen lakik, 20 esztendeje háromlott el. Sztojka alias Matru Iuon Háromszéken Illyefalván lakik ket esztendeje háromlott el"[79].

Újfalu 1751

„Ezen faluból, tudjuk bizonyosan és nyilván hogy Név Szerint ezek anfugiáltak ugymint : Barabás János két fiával Istvánnal és Tamással N/eme/ s Fejér Vármegyébe Hidvégén a Ti/sztele/tes Mikó Pál Ur földjére recipialtak magukat, maga ugyan meg hólt de az emlitett fiai élnek és most is ott commorálnak ; Ismét Tikosi János két fiával az előtt cir/citer/ 30 esztendökkel, Domokos Gyurka cir/citer/ 10 esztendökkel, Sibreki Molnár Mihály kiis meg holt ugyan, de egy házas és egj Nötlen fiai életben vagynak cir/citer / 12 esztendökkel háromlottal és mentek el innen, kik is ugyan a meg irt Vár/me/gyében Hidvégen depsentiis Mikó Részen laknak... Roska Bukur Valamelyik Batzonba, Bardotz Székbe recipialta magát, most ott Disznó Pásztor" [80].

JEGYZETEK

1. Pavel Binder, **Drumurile şi plaiurile Ţării Bîrsei**, în: Studii şi articole de istorie XIV. Bucureşti, 1969, p. 208—210 şi N. Endroi—P. Gyulai, Tricesima la Braşov în a doua jumătate a sec. XVII, în Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia, fasc. 1, 1967, p. 8.
2. „Nos Sigsmundus... Quod venientes nostrae Majestatis in praesentiam fideles nostri Ioannes Kenezius a dictus Magyar et Radul filius Czako de Bereckfalva... Quod in confinibus terrae Siculorum nostrorum versus partes Moldaviae existeret quaedam Villa Valachalis Bereczkfalva vocata, ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in patibus Moldaviae... Datum in Brassovia (1426)", v. ö. Benkő József, **Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis II.** Viennae 1781, 117—120 oldal.

3. Így pl. 1571-ben, v. ö. N. Iorga—Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privind istoria românilor XV,** 649—650 o. és Székely Oklevéltár IV. Sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos, Kolozsvár, 1895, 110—111. oldal.
4. 1542 : „Matthiae equit i civitatis (Vizaknai Mátyás, Brassó lovaspostája, sz. j.) cum 1 boyarone Moldaviensi usque ad Brecz misso", v. ö.**Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. III.** Brassó 1896, 164 o. (alább Quellen) ; 1582 : „Es kam der Popa Mihály mit eynem Moldner Boten, liess in biss in der Brecz fieren", v. ö. Iorga—Hurmuzaki, **Doc. XI,** 828 o ; 1613 : „Czahlet ich dem Fuhrman von vier Rossen so Weisen Herrn Michael Forgatsch biss in den Bretz geführet hat, bey den Moldner Wayda", v. ö. N. Iorga, **Socotelile Braşovului şi scrisori românesc către sfat în secolul al XVII-lea,** Anal. Acad. Rom. II. Tom. XXI, Mem. Ist. 1899, 141 old. és Székely Oklevéltár IV, 155—156 old.
5. 1535 : „viam per fluvium Oythoz purgare" ; 1536 : „Thomae David cum unis literis ad Tattrus ad ipsum Iuga ratione viae Oythoz purgandae", v. ö. **Quellen II, 424,** 460 old. ; 1536 : „...dom. Petrus Sarctor cum drabantis missus est in Berecz ut viam per Oythos clauderent, vulgo forhiegen, exp. flor. 2, asp. 29 1/2" ; (Julius 29) Item feria sexta post Margaretae Ztoyka post dom. iudicem nostrum ad Fogaras misso cum literis ratione clausionis viae Oythos exp. asp. 26", v. ö. **Quellen II,** 455—456 old.
6. 1538 : „ut viam Oythos arboribus desectis clauderunt expensae et salarium" ,v. ö. **Quellen II,** 575 oldal.
7. 1538 : „.... cum gentes iste que ad custodiam in castris constitute sunt, vino alisque rebus ad victum necesariis", v. ö. Iorga—Hurmuzaki, **Doc. XV,** 380 doc. 716.
8. „Ecclesia, guae in Oppido Bereczk floret, id peculiare antiquitus habuit, quod Decani Barcensis Saxonici jurisdictione in Spiritualibus frueretur... Ecclesiae Latinae placerent a Barcensi Decano Saxonico, populari videlicet suo, in negotiis Ecclesiae regerentur. Eodem etiam tempore colonos acceperat locus inter Sárfalvam et Nyujtodum situs, cui ideiraes **Szász falu,** vocabulo in latinum translatuo, **Saxonicus pagus** nomen mansit. Ast saxones tandem illi paullatim in Districtum Barcensem, unde olim orti fuerant, ex Bereczk juxta atque Szász falu demigrarunt in manute intera apud Oppidanos e gente Siculorum succedentes Decani Barcensis imperio fanciore..." v, ö. Benkő József, id. m. 111, 117 old. és Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása III.** Pest, 1869, (Szászfalu) 117, (Bereck) 121—123. old.
9. **Istoria României** II. Bucureşti, 1962, 1035—1050. old.
10. „A korszellem s ennek hírnöke volt Honterus, egyszerű egyetemi tanuló, ki Brassóban saját földijei közt megjelenvén szabad eszméket hirdető beszédével behatott a szívek szentélyébe, felgyujtván az eszmélet szikráját s előidézve a szellemi vívmányok azon diadalát, melyet többi emberi hatalom fékezni nem tudott. Szétterjedt az nem romboló árként, hanem áldásos üdv esőként, mely kicsiráztatá az eszme elhintett magvait, s előkészíté az emberiség lelkiismereti szabadságának fényes diadalát... Kétségtelen, hogy a reformationak a székelyek közti gyors elterjedésére a Brassaiak, s főleg e városnak legkitűnőbb fia Honterus nagy befolyással volt". A következőkben Orbán Balázs részletesen megemlékezik Benkő J zsef „Filius posthumus" című kéziratos munkájában közölt Honterus értékelésével, melyből a következőket idézzük : „Nevezetesen Háromszékre és Erdővidékre brassai Honterus János által hata el a reformatio... Nagyon segítette Honter a reformatiót ezeken a helyeken a jó könyveknek elbővítése által, mert azon kívül, hogy önönmaga szép könyveket írt és világra bocsátott Luthernek is némely munkáit újólag kinyomtatta, melyeket vellegetvén nemcsak a barcasági, hanem a háromszéki és erdővidéki papok is és értelmesebb nemesek, azoknak olvasása meghajtotta őket és általuk a községet is a reformatiora. Annyira el is híresedett Honter a mi Székelyföldünkön tanításáért és jó könyveknek elbővítéséért (mert olcson árulja vala hogy hamarább lábra kaptassa a tudománya), hogy még a község közül való asszonyok is az ő nevét megtanulták és Henter Jánosnak hívták", v. ö. Orbán Balázs, **A Székelyföld leírása,** Budapest, 1873, 243—244. old.
11. Imre Dezső, **A sepsiszentgyörgyi református egyházközség rövid története.** Kolozsvár, 1942, 1—2. old.
12. Fabritius Károly, **Erdélynek Honter által készített térképe 1532-ben. Egy térképmelléklettel. Értekezések a történelmi tudományok köréből VII. kötet,** VII. szám, Budapest, 1878.

13. „Contigitme his diebus intellexisse, quod apud **Seculos in sede Kyzdi** exstarent vestigia urbis cujusdam pervetustae, quemadmodum et in allis per Transsylvaniam passum videre licet, eanque Romanorum fuisse, ex aedificiis quidann, qui id mihi retulerunt, existimant... Quum autem dicunt eam delatam fuisse Brassoviam, ac tibi ,et notario cuidam civitatis vestrae traditam, magnopere rogote, velis ad me, quiequid in illa excism sir, describere, idque tam insignis monumente mecum communicare", v. ö. Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László VI (1538—1549), Pest, 1860, 288. oldal.
14. Karl Fabritius, Das Religionsgespräch zu Schässburg im Jahre 1538 und des Weissenburger Probstes, nachherigen Graner Erzbischofs Anton Verantius Briefe an Siebenbürger Sachsen, v. ö. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde X, 257. old. 1 széljegyzet.
15. Az illetőség megállapítása a helységnevek alapján sok esetben tévedésre ad alkalmat, mert pl. Vásárhelyi vagy Almási családnév több székelyföldi de más vidéki helységnévre is utalhat.
16. „Civium Gymnasii Coron (ense) Matricula... Reparata opera studioque Martini Ziegleri, Coronensis Gymnasii ejusdem Rectore Anno MDCXCIX. Mense Quintili". Közölte Friedrich Schiel, **Matrikel des Kronstädter Gimnasiums zu Kronstadt** 1862/1863. Kronstadt, 1863, 11—14. old.
17. Homor d- vagy Maros Almási ?
18. A Hargita megyei Patakfalva (Văleni)
19. A Hargita megyei Tordátfalva (Turdeni)
20. Valószínűleg a Küküllő menti Magyarszentbenedek (Sînbenedic)
21. A Hargita megyei Királyfalu (Crăieşti) vagy inkább a Kis-Küküllő menti Királyfalva (Crăieşti)
22. Talán Magyarbükkös ?
23. Árkosi Raffai Balázs
24. Bölöni Szikó György
25. Szentpáli Kornis György
26. Dankanits Ádám, **Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön**, v. ö. Korunk, 1910, 11, 1734. oldal.
27. 8 Martij 1550 : „Petrus Arcusinus Transsyluanus", v. ö. Révész Imre, **Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig**, Történelmi Tár, VI, Pest, 1859, 222. old. és Karl Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter**, v. ö. Archiv des Vereins II, Neue Folge, 138.
28. Namen der Rektoren : 1552—1554 **„Petrus Weresius, Arcusinus"**, v. ö. Quellen V, IX. old.
29. „Petrus Arcusinus, Concionator Ecclesiae Coronen (sis)", v. ö. Karl Schwarz, **Die Aendmalsstreitigkeitem in Siebenbürgen**, v. ö. Archiv des Vereins II, 259—260. old.
30. Joseph Trausch, **Geschichte des Burzenländer Capituls**, v. ö. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens, III, 1852, nr. 1, 80. old.
31. 1569 : „d. Petrus Arcuschinum past(or) Czeidin" ; 1571 : „d. superintendens Albam Iuliam transmisit d. Petrum Arcumsinum ad d. cancellarium" (Árkosi Péter a barcasági esperesség képviseletében résztvesz János Zsigmond temetésén), v. ö. **Quellen VIII** (kézirat), 39, 57—58. old.
32. 13 August 1553 : „Balthasar Kyrallus Transsiluan", v. ö. K. Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden...** id. n., 139. old.
33. 1554 : „Balthasar Kyraly Siebenburger, dahin beruffen zu S. Ioergenn Priesterambt", v. ö. J. Duldner, **Sächsische Geistliche unter den Wittenberger Ordinierten, Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde** 28, 1905, 10. old.
34. 15 : „Valentinus Scharvarius mortuus in S. Georgio pastoratus officio iam defunctus", v. ö. **Quellen V**, 6. old.
35. 1553 Oct 17 : „Paulus Dancius Zenthbenedechinus Transsyluanus", v. ö. K. Fabritius, **Die siebenbürgische Studierenden...** id. m., 139. old.
36. 1555 Maji 7 : „Andreas Marci Transsylvanus" kollégája „Valentinus Crispus Colosuariensis Vng (arus)" 1562-ben már mint a szebeni magyarok prédikátora szerepel („Valentinus Crispius, Concionator Hungarorum Cibim"), v. ö. Archiv des Vereins, 140, 260. old.

37. Fr. Teutsch, Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg, v. ö. Archiv des Vereins X, 183 (16 Aug. 1587 : „Georgius Kornis Trans".)
38. Veress Endre, **Fontes Rerum Hungaricum.** Tomus I. Matricula et Acta Hungarorum im Universitatibus Italiae Studentium, I Kötet : Padova 1264—1864. Kolozsvár—Budapest, 1915, 222—260. old.
39. Karl Kurt Klein, **Ein siebenbürger Geograph des 16 Jahrhunderts,** v. ö. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 55, 1932 ,nr .4, 381—384. old.
40. 1541 : „Eodem die venerunt huc Paulus Daczo, Petrus Kalnaky et Michael Nemes" ; 1546 : „venit huc Paulus Daczo et Bernardus Daczo" ; 1550 : „Simoni Eurdeg causa Pauli Daczo et Clementis Belcy ad d. thesaurarium misso", v. ö. Quellen III, 116, 338, 544. old. ; 1563 : „Eodem ist vom Despot Vayda in der Moldaw von Cronn Geschoss, Pulver und Blei begehrt worden, welches dem Dazo Pall ubergeben", v. ö. H. **Ostermeyer Krónikája, Quellen V,** 139. old.
41. „In hoc conventu (Brenndorf) d. decanus coepit haec verba facere : Invitatae sunt D. V. ad nuptias nobilis et egregii d. Pauli Daczo capitanei in vicina Ciculia (quas nuptias filiae suae pararet) Cum is Daczo et in aula habeatur al cuius respectus, inter Ciculos autem sit unus ex potioribus et vicinus Barciae", v. ö. **Quellen VIII, 47. old.**
42. Iorga—Hurmuzaki, **Documente XI,** 875, (1562)
43. A. Huttmann—P. Binder, **Geneza Cazaniei a II-a (1581) şi legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Braşov,** v. ö. Studii de limba, literatură şi filologie. Bucureşti, 1969, 248—249. old.
44. P.P. Panaitescu, **Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română.** Bucureşti, 1965, 147 .old.
45. **Gyulás Pál, A könyvnyomtatás Magyarországon a XVI. században.** Budapest, 1929, 60—61. old.
46. „... totac, mellyet az Vitézlő es nemes bizoturammal Sepsi Szent györgyön Daczo Ferenczné találtam (es ö segétsegel uolt az köntomtatashoz) melyben Szép kiulaztot. Szep Sententiac es locusoc uadnac, igen szikleg e mostanis teuelgö ideoben. Mint Ioan 5 meg uagyon irua Setu... (hiányzik) Daczo Ferencnec lauber... Moysi Vaidat Havaselj... (hiányzik)", v. ö. „Fons Vitae" fényképmásolat a Széchenyi Könyvtárban, Budapest.
47. Szabó Károly, Szenczi Molnár Albert állítólag 1625-ben nyomtatott egyházi beszédeiről, v. ö. **Magyar Könyvszemle** 1880, 97—102. old.
48. Még 1600-ban is politikai tevékenységet folytat : „Mittuntur legati ex singulis nationibus et nobilitate Bornamissza Farkas et Lukas Trausnerus, ex Siculis Daczo Ferencz, ex Saxonibus consul Cibiniensis Lucas Enyeter", v. ö. **Quellen V,** 299. old. Daczó Ferenc, a templomépítő Daczó Pál (1547) fiának haláláról a sepsiszentgyörgyi református vártemplomban ődzött sirkőfelirat tanúskodik. A kardot tartó oroszlánt ábrázoló Daczó címer alatt a következő felírat olvasható : „Hic jacet G. D. Franciscus Daczó de Sepsi Szent Georgi, que obiit in Urbe Mediensi Anno LV aetatis suae, 21 jan Anno vero Salutis 1602 Scio quod Redemtor mens vivit", v. ö. Orbán Balázs, id. m. III, 43—44. old.
49. 1568 : „scribit ex Szekely Thamadás (sic !) sive Udvarhely (Oderhell)", **v. ö. Quellen VIII,** 35. old.
50. David Prodan, **Iobăgia în Transilvania în sec. XVI,** II. kötet, Bucureşti, 1968, 621—688. old.
51. „Protionibus possessionariis Kökösiensibus... possessio Kewkos vocata in sede Siculicali Sepsy... Várhegy Pertinentium", v. ö. Brassói Állami Levéltár, Privilegii nr. 543, közölve : Székely Oklevéltár V, 112—113. old. nr. 972.
52. Prundentji circumspecto domino, Petro Hersely Judici primario ciutatis Brassouiensis etc domino Amico vicinoque honorando. Keozeonetemet Magam ajanlását yrom kegyelmednek mynt yó zomzed Vramnak Baratomnak. Megh ertettem az kegyelmed lewelebeol miuel hogy vrunk Eo Nagysága kegyelmessegebeol, Kewkewst eoreokbe atta volna az varosnak. Enenkem sinchy semmy Ellenem benne seott ynkáb akarom hogy Eo Nagysaga nem akar el felettkezny az kegyelmetek hywsegerewl és Jombor szolgalattyarol... etc... Datum in Arce Varhegy 15 die Mensis May, Anno dominy 1578", v. ö. Székely Oklevéltár IV, 60—61. old. 699. sz.

53. 1575 : „nobilis Stephani Pernesii praefecti arcus Warheitsch", v. ö. Quellen VIII, 179. old. „Warhegy Capitan, Pernetzy Istvan" 1578-ban hét ízben járt Brassóban. Valószínűleg ekkor adta el birtokait, v. ö. M. Iorga—E. Hurmuzaki, Documente XI. 818, 819.
54. „Circumpecti Matthias Fronius et Valentinus Eothweos jurati cives Coronenses ... possessionibus Zothyor una cum domo seu curia nobilitaris ibidem habita, item Vzon et Liznyo vocatis ... item in focnili Ladocz tres folni cumulos", v. ö. Brassói Állami Levéltár, Privilegii, közölte : Székely Oklevéltár V, 115—116. old. 974. sz.
55. Coriolan Suciu munkájában „Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania I"", 1967, 358. old. Ladócnak csak újkori (1954 !) említését ismeri.
56. Báthori Zsigmond 1590 szept. 26 : „Az Brassayak attak ertenwnk keoniergesek által, hogy annak vtanna hogy kegyelmed (az udvarhelyszéki kapitány sz. j.) nekyk atta az Zekely jozagat, kelt Vzony Jobagyok Zeochy Mihály és az nehay Veres Mihaly veres Darabontságoth zerzettek volna az boldogh emlékezeteo Lengyel kyraytól magoknak ... mikor kegyelmed az Brassayaknak atta azt a jozagot, Jobagyok voltake ...", v. ö. Szépkely Oklevéltár IV, 111—112. old. 730. sz.
1584, 1 Januari : „Czollt ich den 2 Herren, Iterm Ioanni Hedgyesch undt dem Herrn Elia, das sie 32 Tag in der Zoholischer (recte : Zekelischer sz. j.) Josag im welem Theddigen gewest seyn v. ö. N. Iorga—E. Hurmuzaki, **Documente XI**, 827.
57. 1598 : „Herr Bastel Blösch, Herr Lukas Entz in der Zecklischen Jószág" ; 1599 : „Bastell Blösch in der Zöcklischen Józág ; Lucas Entz Zecklischen Tyst" ; 1601 : „Herr Mathes Fronius (und) Marcus Schunckabunck in Zecklesenc Tist", v. ö. Chronik von Marcus Schunckabunck (1597—1603), **Quellen VI**, 6—7. old.
58. 1614 : „Mensis Junius. Sein die Tizten ... von neuen ausgeteilet worden ... Bin ich ... mit dem Herrn Crestell Hirscher Herr im Czoytyor und Keokes, v. ö. **Quellen V**, 497. old.
59. 1616 : „Mense Julio. Ward uns hora 11 durch den Balo Thamas, Vice-Kiralibiro Baczonbann, item Baroti Gaspar die Jozagj ubergeben. Contradixerunt Joannes Nemes Kalnaki Janos fiai kepibenn, iten Sükeschy Georgh Vram Barko Thö feleol es rettök Zantho feoldekről", v. ö. **Quellen, V**, 555. old.
60. **Urbariile Ţării Făgăraşului, I. Kötet. 1601—1650. Editate de Acad. D. Prodan cu Liviu Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, Bucureşti, 1970.**
61. Brassói Állami Levéltár. Colecţia Stenner seria lat. IV. 106. sz.
62. Ibidem 108. szám
63. Iskolamester, azaz tanító
64. Colecţia Stenner IV, 109. szám
65. A XVII—XVIII. században nem volt ritka jelenség, hogy luteránus csángók kálvinista falvakban töltsenek be mesteri vagy papi stallumot
66. Talán Pulugor Manea.
67. Colecţia Stenner IV. 110. szám
68. Coriolan Suciu (id. m. 203. old.) csak 1760-tól kezdve említi a Kovászna megyei Dobîrlău-t.
69. A csomakőrösi szításokról lásd Molnár István tanulmányát és az ott felsorolt irodalmat. v. ö. **Aluta I.** Sepsiszentgyörgy, 1969, 291—308. old.
70. A Barcaság és Szépmező közti ártér. Itt alakultak ki a Lunca-összetételű román falvak, mint Lunca Călnicului (Kálnoki rétje, Farkasvágó), Lunca Mărcuşului, Lunca Ozunului stb.
71. Doborlón
72. Colecţia Stenner IV, 107. szám
73. A szökött jobbágyok szokszor nevet cseréltek. Ebben az időben nem volt ritka a román nevű magyar és a magyar nevű román jobbágy. Erről Szabó T. Attila legutóbb megjelent könyvében (Anyanyelvünk életéből) olvashattunk.
74. Colecţia Stenner IV, 104. szám.
75. Colecţia Stenner II, 112. szám
76. Bodzamező, azaz a mai Bodzaforduló vidéke
77. Colecţia Stenner V, 27. szám
78. Colecţia Stenner V, 26. szám
79. Colecţia Stenner V, 29. szám
80. Colecţia Stenner V, 30. szám

A SZÉKELY FALVAK TÖRVÉNYEIRŐL

IMREH ISTVÁN

1. A szilárd alapra építkezni kívánó parasztságtörténet, az agrárhistória, a néprajz vagy a szociológia egyaránt igényli a faluközösség vizsgálatát. A feudális évszázadokban az életnek, a munkának ez a társadalmi alakulat, ez az intézmény volt az egybefogó kerete, az alapsejtje és hagyományaiban itt él napjaink, gyökeresen most változó, kelet-európai falvaiban is.

A faluközösségről hírt adó források közül a legjelentősebbek a falutörvények és a falujegyzőkönyvek[1]. Az előbi az írásba foglalt szokás, a szavakba öltözködött gyakorlat, a hosszú időn át csiszolódott és nemzedékről-nemzedékre átörökítődött normarendszer kodifikálása, időnként bővülve az életrendező elvek rendszerébe beiktatott új szabályokkal. Az utóbbi pedig az élet, a gyakorlat rögzítése. A protokollum tehát arról beszél, miként érvényesütek a valóságban ezek a falutörvényekbe egybefogott normák, s bő áradással tükrözi azt is, ami az említett rendtartásokból kimaradt, valamint az összeütközést a falutörvénye és az egyének érdeke, igénye, nem egyszer pedig közösségellenes harácoló szándéka között.

Fontossági sorrendről, értékrendről beszélni e két forrásfajta kapcsán hiba volna, hiszen kiegészítik egymást, együtt alapvető emléke[1] a régi faluéletnek; kiegészítve természetesen más hagyományos, már feltárt és kiaknázott iratanyaggal. A két forrásfajtának — a rendszabásnak és a jegyzőkönyvnek — az értékét az is nagyranöveli, hogy bennük a paraszti élet másutt írásos nyomot nem hagyó mindennapjainak szám-

talan mozzanata örökítődik meg, mégpedig közvetlenül, úgy, hogy a nép maga tesz vallomást — gyakran sajátkezűleg — legbensőbb életterületéről, a faluról.

2. Mindenekelőtt vegyük számba milyen bőségben rendelkezünk falutörvényekkel? Felleltározva a már kiadottakat a legtöbbet, 9-et, a Székely Oklevéltárban találunk[2]. A Corpus Statutorum 6-ot tartalmaz[3]. Udvarhelyszék történetében 4 kivonatos közlés kap helyet[4]. Az Erdészeti Oklevéltárban Tagányi Károly 1-et közöl és 5-ből az erdőre vonatkozó részleteket[5]. A Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 2-öt[6], a Székely falutörvények 5-öt[7], az Ethnographia 1-et[8] tesz közzé.

Így, együttesen tehát 33 falutörvényt vizsgálhat a kutató. A szám azonban a minősítéstől is függ. Ha a válogatás, a minősítés szempontjait szigorítjuk a szó szoros értelmében vett falutörvény csupán 21, ez is úgy, hogy az egy falu más-más évben kiadott rendszabásait külön falutörvénynek vesszük. Több falu közvagyonát 3 rendtartás szervezi, 4 csak kivonatos, 5 pedig csak részlet, csak töredék. Ha falvanként kívánjuk a leltárt elkészíteni ez a szám is redukálódik, hiszen Alsócsernátan három, Zalán, Csíkszenttamás és még néhány település több évben keltezett falutörvénnyel is szerepel számbavételünkben. Így tekintve csupán 14 teljes falutörvénnyel rendelkezünk. Ha pedig a Felső-fehér megyeieket — jóllehet székely falvaknak számítjuk ma őket — túlzó rigurozitással kizárnánk: mindössze 12 székely falu (több évbeli) teljes constitutiójával büszkélkedhetnénk.

Forrásfajtánk területileg sem oszlik meg arányosan. A hajdani székely székek közül a leggazdagabb Háromszék (12 teljes, 5 részlet), majd Csík—Gyergyó—Kászonszék következik (3 teljes, 3 több falura vonatkozóval) és a sort Udvarhelyszék zárja le (1 teljes és 4 kivonatos). Karatna és Peselnek (5 évben), mint Felső-fehér megyei község egészíti ki a sort. Sajnálatos módon Marosszéket csak egy udvarfalvi utalás[9]. Aranyosszéket pedig a bogáthi prédiumra, a széki közvagyonra vonatkozó statutum[10] képviseli. (Ez utóbbi kettőt nem is számolhattuk a 33 falutörvény közé).

Időben, a legkorábbi az 1581-es zaláni és gyergyóújfalusi. XVI. századbeli nincs is több. A XVII. század első felére négy, a másodikra tíz esik, a XVIII. század első felére egyetlen egy. Természetesen töredéket, kivonatos rendszabást, mindent számbavéve.

Megállapíthatjuk tehát, hogy kiadott, nyomtatásban megjelent falutörvény bizony nem áll nagy bőségben rendelkezésünkre. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a második világháború folyamán 35, külön tárolt, falutörvény pusztult el, és azt, hogy az elmúlt negyedszázadban

30-nál többet sikerült összegyűjtenünk, akkor azt mondhatjuk: a székely falusi életetet szabályozó különféle törvények, rendtartások, constitutiók, statutumok száma meghaladja a százat. Ez a szám pedig már nem esetlegességről hanem egy gyakorlat általános voltáról, egy forrásfajta rendszeres érvényesüléséről, intézményes létezéséről tanúskodik.

Az újabban gyűjtött falutörvények lelőhelyük szerint ilyenmódon csoportosíthatók. A családi levéltárakból kerültek elő a következők: Kilyén (XVIII. század eleje), Kissolymos (1659), Bölön (1690), Uzon (1699, 1715), Sepsibodok (1731), Eresztevény (1767), Oltszem (1806) és vegyü k ide a hídvégieket (1799, 1820) is[11]. A széki levéltárak áttanulmányozása is ígér még anyagot. A háromszéki levéltár őrízte meg például Szentiván és Laborfalva (1717), Márkosfalva (1774) valamint Martonfalva (1837 töredékes) statutumait. Igen-igen értékesek a miklósvárszéki anyagban található és jórészt egyidőben keltezett rendtartások: Bölön (1718, 1751), Nagybacon (1748), Köpec, Miklósvár, Bodos, Nagyajta, Szárazajta, Középajta, Barót, mind az 1774—1775-ös évekből[12]. Az utóbbi időben új kincsesbányaként kínálkozott falutörvények feltárására a falujegyzőkönyv. A protocollumokból jegyezhető ki: Papolc (1733, 1759), Árkos (1760, 1771, 1824, 1845), Szemerja (1771), Oroszfalu (1771—1783), Ozsdola (1774)[13], Csíkjenőfalva (1815, 1835, 1838), valamint a Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras és Karcfalva közös határozata (1838, 1841), és Csíktaploca Constitutiója (1837)[14]. Végül magánosok gyűjtéséből is elő-előkerül még falutörvény, mint például a magyarhermány (1803)[15].

A felsorakoztatottak jellemzője az, hogy zömmel háromszéki falvakból valók és hogy az utóbbi években egyre több kerül elő a Csík—Gyergyó—Kászonszék falvaiban keletkezettek közül is[16]. Időbeliségüket tekintve, nagyrészt XVIII. századiak, akad néhány XVII. századi is, de igenéigen értékesek azok a XIX. század első feléből valók, amelyek azt bizonyítják, hogy a falutörvények szívósan fennmaradtak és polgári-demokratikus forradalom, a tőkés társadalmi viszonyok uralomrajutása időpontjáig szerepet játszottak a székely falvak életében.

3. Jacob Grimm a német parasztság történetnek, az agrárhistóriának igen nagy szolgálatot tett azzal, hogy a faluközösségben élő német parasztok szokásait összegyűjtötte és hat kötetben kiadta[17]. 1957-ben jelentették meg ismét ezeket a jogtörténetinek is számító forrásokat, mint ma is rendkívül értékeseket. A „Weistümer'-eket, a késő középkori viszonyokra, a földesurak és a parasztok kapcsolataira, a földművelés módjára rávilágító páratlan forrásokként értékelik a német történészek[18]. A nyugati feudális társadalmakban a földközösség és az azt

szervező, egybefogó faluközösség másutt is kitermelte ezt a paraszti szokásokat írásba foglaló, az ítélkező esküdteket eligazító, a nép jogait és kötelességeit rögzítő rendszabást.

Mindenekelőtt azt kell tehát megállapítanunk, hogy nem sajátos, nem csak a székelyek lakta helységekben megszületö alkotásokról van szó. Gyorsan hozzá kell fűznünk azonban azt, hogy átvételről sem beszélhetünk. Tehát nem a germán néplélek csodálatos jogalkotó, rendez esetben a feudális agrárstruktúra faluszervezete — szükségszerűen kely székek népességét. Tehát nem sajátos, sehol másutt nem létező, de nem is átvétel, utánérzés, hanem produktum. Egy adott szerkezet— ez eestben a feudális agrárstruktúra faluszervezete — szükségszerűen eljutott, bizonyos feltételek létrejötte közepette, az önszabályozásig. Az állam, a területi igazgatási egységek az életviszonyok jórészét nem szabályozták. Azokban az életszektorokban, amelyekbe sem a törvény sem a rendelet be nem hatolt, azok teremtettek szabályokat, akiknek a munkája, a mindennapos emberi viszonyrendszere sínylette meg a rendezetlenséget, a törvénynélküliséget. Az önálló, népi szokásjog kialakulásától annak írásbafoglalásáig természetesen hosszú az út. A parasztságnak ki kell építenie, majd meg kel loltalmaznia az autonómiáknak, az önrendelkezésnek a szerveit, amelyeket a faluközösség fog egybe. Ott, ahol az úr és a parasztnép viszonyában az utóbbi alávetetsége teljessé vált, ilyenszerű szabályokat a földesúr, vagy a falut birtokoló több nemesúr együttesen foglalt írásba, a jobbágyoknak miheztartás végett, egymásnak pedig mértékül, a közös érdekek védelmezése miatt. Ezt a forrásfajtát is felhasználhatjuk, jóllehet nem oly gazdag, mert a születését meghatározó érdek is korlátozottabb, a faluéletnek csak bizonyos veltületeire kiterjedő. A lényeges azonban az, hogy ezek az úri rendtartások nem a falu törvényei, hanem törvények a falunak. Nem a „magunk dolgának' — ha kell urakkal együtt — való rendezése, hanem rendelkezés „velünk".

Tudjuk, a székelyek lakta területeken a szabadparasztinak nevezhető rétegek nagyobb súlya a feudálizmus felbomlásáig megőrződött. A szabadságukhoz ragaszkodó középrétegek az ősi, valamelyes egyenlőséget még hordozó, viszonyok védelmében igyekeztek a falu-keretben is biztosítani jogaikat, őrizni a régi állapotokat. Valójában azt a „communitást", amelyet Marx a népi szabadság és élet egyetlen feudálizmusbeli tűzhelyeként emlegetett. Ez, a feudális rétegződés ellenére is valamelyes önállóságot még hordozó faluközösség válhatott a népi írásbeliség melegágyává, a szokásjog írásbafoglalásának keretévé, annak fennmaradását biztosító társadalmi alakulattá.

Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy általában eddig is ott találtak a kutatók falusi írásbeli ügyvitelre, rendszabásokra, constitutiókra, statutumokra, ahol a függőségi viszonyba jutott parasztság még megőrízhette ellenállási képességét, erejét, vagy méginkább — s nálunk is ez a gyakoribb — ott, ahol a szabadparasztok, s néha kisnemesek társadalmi súlya és harca szabadabb lélegzést biztosított, ahol a földesri hatalom nem vált, mert nem válhatott, korlátlanná. Erdélyben így történt a hajdúk, a kisnemesek, darabontok, általában a katona-parasztok lakta falvakban, kisvárosi jogkörrel élő településekben, a fogarasi bojár, a szász, vagy román-szász vegyesen lakott szabad státusú községekben.

A legkorábbi székely falutörvényekben, így a zalániban az egész falu, a gyergyóújfalusiban „a nemesek, darabontok és vajda urunk ő nagysága jobbágyi közönséggel, mind a teljes falu"[19] hozza a határozatokat. Az újfalusiak azonban már 1581-ben is egy korábbi hasonló állapotra utalnak, és az „ennek előtte való' törvényre hivatkoznak. A későbbi falutörvényekben szintén szokásos az elődöktől maradott végzések ősieségére, háborítatlan gyakorlatára való hivatkozása : a „teljes" falunak, a falu minden társadalmi csoportjának. Sok esetben a különböző rétegek, elsősorban a földesurak és szabadok közötti megegyezés tükröződik a falutörvény szerződésszerűségéből. Ilyen esetben írásbafoglalására köztiszteletben álló, másfalusi nemeseket, lófőket, tisztséget viselő, írást és törvényt jól ismerő embereket hívnak meg. A falu akaratát, a különböző paragrafusokba szedett régi szokásokat, vagy az új rendszabásokat az említett fogott közbírák foglalják írásba, törvény-levélbe ; s ezt a falu egyeteme kötelező erejűnek ismeri el. Az is előfordul, hogy nem csak az egyes szokások ellen vétkezőkre kiszabott büntetést írják meg a rendtartásban, hanem az egyezséget felbontóra, a közös elhatározást megszegőre külön súlyos pénzbírságot is rónak.

Természetesen több falutörvény nem sokat indokolja létrejöttét, hanem egyszerűen a közösségi élet rendezésének szükségességét tartja szem előtt, az egyes „gonosz" cselekedetek miatt szenvedett károkat kíánja eltávoztatni, a „szokást' mindenki, fiatalok, beszármazottak, másfalusiak számára is ismeretessé tenni. Mégis úgy véljük a szabályok, a falutörvények kialakulásában, megszületésében, változásaiban mindvégig igen nagy szerepet játszik a különböző társadalmi rétegek közötti harc, a falu feletti uralomért folyó küzdelem. Felsőbb széki határozatok, unos untalan hangoztatják ismét és ismét előírják, hogy a „birtokosok" híre nélkül végzéseket hozni nem szabad és ez már önmagában is tanúsítja, hogy „a Falu" megkísérli a birtokosok, különösen a távollévők

nélkül rendezni a közügyeket. Ugyanakkor azonban arra is van példa, hogy a „birtokos" válik úrrá időlegesen, vagy tartósabban a falu felett és szabja meg ő a törvényeket.

Jellemző, ahogyan 1731-ben Mikó Ferenc, miután perét a sepsibodokiakkal szemben megnyerte, az egyezkedés során szorította rá a „Falut", hogy egyebek mellett olyan falutörvényt fogalmazzon és fogadjon el, amely az „Udvar" fölényét biztosítja. Az utolsó pontja a „Bodoki Communitás Constitutioji"-nak így hangzik: „A falu semmi végezést a Tekintetes Ur s Udvar híre nélkül ne végezhessen, megye Bírot, Szent egyházfiját, kit az Udvar nem szeret ne tehesse, a Falus Bíró pedig minden nemű czedulákot az Udvarnak olvasásra bé hozzon"[20]. Az is igaz, azonban, hogy itt a „Szabad rend uraimék" a következő évtizedekben sikeresen harcoltak szabadságjogaik visszaszerzéséért. A szomszéd faluban Oltszemen, ahol a falu népe túlnyomó többségben jobbágysorsa jutott, 1806-ban Mikó Miklós, „mint oltszemi Fő Possessor" az udvarába hívatta a lakosságot és felolvastatta a nekik készített falutörvényeket, amelynek első pontja a „falugyűlést" tiltja el: „ennek utánna közönséges Falu Gyűlése ne tartassék"[21]. Azonban még itt is, a szolgáltatételre jutott nép is visszaszerzi a gyűléstartási jogát. 1820-ban már együttesen hoznak határozatot és éppen Mikó Miklós ellen.

A földesurak (possessorok, birtokos nemesek) uralmi törekvése nem csak közvetlenül a falu keretein belül észlelhető: a széki határozatokban is megkísérlik mind több oldalról szabályozni a belső faluéletet és így érdekeiket biztosítani. Eljárásuk érthető, hiszen a széki statutumnak a falu törvényével szemben elsőbbsége van, a communitásnak alkalmazkodnia kell a felsőbb joghatóság döntéseihez.

4. A Habsburg birodalomnak Erdélyt szervező tevékenysége szintén mind erőteljesebben hatott a falu életére, annak addig törvényekkel, felsőbb császári rendeletekkel nem szabályozott életterületeire is. Tágabb vonatkozásban itt a felvilágosult abszolutizmus központosító és homogenizálhó törekvése ütközött az autonómiákkal, a szokásjogi renddel, és így a falvak önszabályozó hagyományos jogkörével is. A falu szervezettségét természetesen nem szüntették meg, sőt erre a már hagyományos, számukra igen előnyös, szilárd formára alapoztak, azt igyekeztek most jó eszközzé, nekik megfelelő igazgatási alapsejtté tenni.

A székely határőrkatonaság felállísása, ugyancsak a birodalom érdekeinek a szolgálatában, a „szabad rend" számára Háromszék, Csík—Gyergyó—Kászonszék és Bardócz fiuszék területén egy új szabályozó fórumoot, egy a falu közösségi szervezetére ránehezedő újabb felső ha-

tóságot teremtett. A határőrkatona ezredek tisztjei a falvakon belül „katona" falus bírákat tettek és miután a tiszti igazgatás különvált a széki, nem katona elemekre (a provincialistákra) korlátozódó igazgatástól, a kettős közigazgatás együttes és külön is mind aktívabbá váló szabályozás özöne valósággal elárasztotta a falvakat. Bizonyság rá a határőrkatonaság rendeleteit, parancsait rögzítő ún. parancsolatok könyve, amelyekbe a falvak nótáriusainak az újabb és újabb tiszti intézkedéseket kellett bejegyezniök.

A XVIII. században a falu törvénye mellé tehát mind több széki, guberniumi, császári udvari rendelkezés, szabályozás sorakozott fel, majd ehhez még társult a határőrezredek vezetőségének hasonló rendekezési törekvése is. A tisztikarból többen érezték a sokrétű irányítottság okozta zavarokat és a XVIII. század utolsó harmadában maguk igyekeztek ősi falutörvényekből és a katonai érdektől meghatározott rendeletekből összeszőtt új, sajátos rendtartásokat, tiszti falutörvényeket alkotni.

1776-ban például a „II. Székely Regiment Comendansátul, obesteritől Méltóságos Kiss Mihály Ur eö Nagyságától Comandója alatt lévő faluknak és lakosoknak jövendőbéli hasznokra" érkeznek „Rendtartásokról való punctumok". Egy-egy ilyen „kodifikálás", mert több hasonló kísérlet is történt, a régi, a hagyományos, a falu érdekeit szolgáló pontokat is átveszi, ezekre építkezik.

1772. december 15-én Ilyefalván keltezett kapitányi parancsolat intézkedik a bírák kötelességei felől. Az instrukció első pontja így hangzik: „Minden Bíró írásba nekem adja be, hogy ha Fal u vagy Várasi Törvények le vadnak-e írva, kitől vadnak suscribalva, és confirmalva, melly esztendőtől fogva és mellyik napon adták ki. Ha már egyik vagy másik faluban nem volnának leírva, tehát a Bíró és Hütösök a compossesorok egyet értsenek, hogy Îjra leirassák és revideállyák, melyleket én suscribalni fogom"[22]. A falu régi autonómiájával szemben azonban már követelik a katonai igazgatásnak való teljes alárendelődést. Ugyanakkor számtalan, a bécsi udvar érdekeit, a határőri intézmény hasznát szolgáló szabályt is belefoglalnak a rendtartásokba. Igaz, ezek közül például a tűzoltásról, az udvarok tisztán tartásáról, a „marha dög" veszélyének megelőzéséről s más hasonló „közjót" szolgáló problémákról szóló paragrafusok, „cikkelyek" a falubeliek érdekeit is szolgálják. Éppen csak, hogy ez most már nem a közösség határozata, hanem a közösségre ránehezedő parancs. A faluszékén pedig már nem csak a falu ítélkezik a rendszabály megsértője fellett, hanem a tiszt urak is, helyesebben a katonai hatóság közvetlenül javasol, ellenőriz sőt kemé-

nyen büntet is. A vétkeseket, vagy szembeszegülőket az esetek többségében megcsapatják, vagy a „testi büntetésnek" még kínos-keservesebb formáját a vesszőfutást rójják ki, az engedetlenekre"[23].

Arról, hogy a határőri intézmény keretében mennyi szabály, parancs zúdult a katonarendi székelyekre az említett jegyzőkönyvek tanúskodnak. Az ozsdolai protocollumba 1787. március 23-án jegyezték be azt a „Compagnia Porontsolat"-ot, amely előírja mit kell az altisztnek, a különböző tiszteseknek, a falusi bíráknak s végül az egyszerű katonáknak átvenniük, beszerezniük és a „vizitéroztatáskor", az ellenőrzéskor felmutatniuk. A falus bíráknak egyebek mellett három protocollummal és egy lajstrommal kell jelentkezniök: a falu törvénykező székének ítéleteit tartalmazó jegyzőkönyvet, a parancsolatok könyvét, a falubeli pénzekből való Protocollumot, és a tűz ellen való szerszámok kimutatását kell bármikor is tiszti parancsra bemutatniok. Az egyszerű katonának pedig nem kevesebb mint 63 nagyobb, és „apróság portéka" beszerzését, viselését írja elő a tiszti rendtartás[24].

A katonai igazgatás, igen sok esetben éppen a széki hatóságok panaszai miatt, több ízben igyekezett hangsúlyozni, hogy a valóságban minden intézkedése a széki tisztekkel való legteljesebb egyetértésben születik meg. Ez a nagymérvű bizonykodás is tanúsítja azonban azt, hogy ellentétekre nem egyszer került sor, hiszen az említett székekben a vegyes, tehát katonák és provincialisták lakta falvak voltak többségben, és csak ritka kivételként akadt olyan falu amelyben alig lakott katona, vagy olyan melyben ne lett volna jobbágy és zsellér. Ilyen helyzetben a központi kormányszervek érthető módon szerették volna egységesíteni az igazgatást, a falura vonatkozó jogalkotást. Ozsdola falutörvényének 1774 dec. 7-én keltezett bevezető soraiban olvashatjuk: „Mostani osdolai Falus Hütös Bíró Primipilus Szöcs János idejében érkezvén kemény parancsolat az Nemes Székely Gyalog Regimenttől... nem különben Nemes Kézdi Széknek mostani érdemes Vice király bírája Tekintetes Dombi Balázs ur által... a Méltóságos királyi Gubernium Comissiójából, hogy amely faluknak írásból álló Törvényei Vadnak..." a háromszéki Continna Táblára adják be[25].

Valójában az történik, hogy 1774. november 11-én a Gubernium elrendeli 7573. szám rendeletével a falvak és városok helyi törvényeinek összegyűjtését és beküldését. A háromszéki Continna Tábla november 20-án négy heti határidőt szab a falutörvények, a statutumok, a rendtartások összeírására és benyújtására[26].

Az ismételt sürgetés az 1775-ös évben azt igazolja, hogy a parancsnak nincs foganatja. Ezt tanúsítja az is, hogy a Gubernium anyagában

igen kevés ilyenszerű statutum található. Az azonban tény és számunkra nagy nyereség, hogy a miklósvárszékiek a parancs nyomán lejegyezték falutörvényeiket és azokat be is adták[27].

A szokásjog számbavételének, a tervezett egységesítésnek a kudarca a történettudományt sok értékes falutörténeti forrástól fosztotta meg, az egykori életben viszont tartósította a már vázolt állapotokat, ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy a XIX. század első felében még mindig jegyezzenek le vagy szerkesszenek meg a falu számára constitutiókat, falutörvényeket.

5. A székely falutörvényekben természetesen nem található fel a régi közösségi élet minden szabálya, hiszen ennek az ősi kisközösségnek az életében az egyéni magatartást, a cselekvést százados szoros együttélésben kicsiszolt elvek, formák sokasága szabályozta. Minden évszaknak megvolt a maga szigorú természeti parancsa, amely az embertől igazodást követelt. Ugyanúgy volt meg a nemhez, korcsoporthoz, gazdasági és társadalmi rendhez tartozásnak is a maga norma-rendszere, amely az egymásközti kapcsolatokat, a cselekvést irányította. Szabályok írták elő, helyesebben szokások iratlan, de kötelező erejű törvényei szabták meg a mindennapi élet rendjét, a munka, a szórakozás ritusát, a viseletet, azt, hogy mi a törvénye például a kiházasításnak, az örökhagyásnak, a születésnek, temetésnek és így tovább. Mindebből, a történeti falu ősi szokásrendjéből, mint már mondottuk, kevés csapódik le a falutörvényekbe. Az viszont, ami megfogalmazódik igen-igen fontos, azt a legszámottevőbbnek, igen lényegesnek tartották az együttélés szempontjából és azért foglalták éppen azokat a szokásokat írásba. Így a falu közös vagyonának sorsát kellett mindenekelőtt rendezni, hiszen a communitás szántóförddel, legelővel, kaszálóval rendelkező birtoklási közösség. A nyomáshatár, a határbeli munka, a termés védelme, a legeltetés rendjének megszabása, az erdő őrzése, használása, a csordatartás gondja volt a másik nagy köre a szabályoknak, hiszen a falu lakóit szorosan egybefűzte a gazdálkodás közössége. A közterhek, közmunkák egyetemleges viselése, igazságos elosztása szintén nagy yszerephez jutott, hiszen ez is fő gondja, súlyos terhe volt azoknak, akik közutat, hídat tesznek, a maguk faluját építik, óvják és adót fizetnek. Végül az igazgató-törvénykező hatáskörbe tartozó normák szintén nagyobb teret követelnek : hogyan szervezi meg önmagát a falu, hogyan történjék a bíró s más tisztségviselők választása, mi a hatásköre bírónak, esküdteknek, polgárnak, erdő, határpásztoroknak, milyen a tennivalóiknak a rendje, a falu gyűlésének szerepköre, hogyan szabályozható a faluszéke előtt

folyó vitáknak, pereknek a lefolyása, hogyan történjék a közrend, a közerkölcs védelme, milyen legyen a büntetések mértéke, módja — mind-mind helyet kapott a falutörvényekben.

Mindaz, ami a falutörvényekben tartalom, ami a faluközösség életére vonatkozó anyag itt meg nem tárgyalható, hiszen érthető módon tágabb keretet kíván. Ez alkalommal csak jelezni kívántunk néhány kérdést, ami ezzel a forrásfajtával kapcsolatos, és természetesen utalni kívántunk értékére, hiszen tanúsága a székely falu életének, egy letűnt életforma szerkezeti rendjének, a székely nép rendszert, szabályozást teremtő alkotó készségének.

JEGYZETEK

1. Imreh István, **Székely falutörvények,** Kvár, 1947, 1—40. — Ua., **A paraszti írásbeliség múltjából,** Korunk, 1960. 7. sz. 847—850. — Ua., **Agrártörténetírás és a székely múlt megismerése,** Aluta, 1970, 161.
2. **Székely Oklevéltár IV.** (Szentmihály 1663) 300—303, **Sz.O. Vö.** (Gyergyóújfalu 1581) 124—128, **Sz.O.IV.** Csíkszentmihály megyéje 1622, 1639) 65—69, (Csíkszenttamás 1676) 315—316, Csikszenttamás 1676 358—360 **Sz.O.VII.** (Szemerja 1727 (331—336) és Barabás Samu, **Sz.O.** (Zalán 1581) 318—319, (Zágon 1680 körül) 383—385, (Zalán 1699) 387—389. — Ugyancsak Barabás Samu közöl utalást Udvarfalvára (1632) 368. — Az **Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle** (I. évf. 1897, Kvár, 50—55) hasábjain Szádeczky Lajos közli Csíkszentmihály megyéje falutörvényét (1622, 1639) és Csíkszenttamás (1667) végzéseit, valamint Szemerja 1727-es törvényét (121—125). Ezek a **Sz.O.VI.** emített kötetében jelentek meg. Szemerja törvényét (1727) feldolgozta Cs. Bogáts Dénes is (Szemerja község és ref. egyházának története, Sepsiszentgyörgy, 1943. 13—15).
3. **A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye** (Corpus Statutorum) I. k., **Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai.** Szerk. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1885. (Szacsva)123—125, (Peselnek) 351—353, Karatna 406—407, (Karatna 426—428), (Peselnek) 428—432, (Karatna) 447—448.
4. **Jakab Elek — Szádeczky Lajos, Udvarhely vármegye története.** Bp., 1901. (Kőrispatak 1640) 367—368, (Csehérdfalva 1649, 1666, Kőrispatak 1666) 392—395.
5. **Erdészeti Oklevéltár.** Szerk. Tagányi Károly. Bp., I. k. 1896. (Negyedfélmegye, 1670 körül) 343—346 és az erdőre, erdőgazdálkodásra vonatkozó részletek (Nagybacon 1748, Bodos 1774, Szárazajta 1775, Középajta 1775) Barót 1775 61—63,364,368,369, 382. Ugyanitt találhatók **újraközölt részletek a Sz.O.-ban vagy a Corpus Statutorumban** megjelent falutörvényekből.
6. **Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.** 1899. 301. (Negyedfélmegye 1666) és „Kantafalva székely falu törvénye", Ua. 81.
7. Imreh, **i.m.** 18—37.
8. **Ethnographia,** 1969. 2. sz.
9. Barabás Samu, **Sz.O.** 368.
10. Tagányi Károly, **Az első foglalás szabályozása az aranyosszéki Bogáthon,** Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1894. 325 ék. kk.
11. Az RSZK Akadémiájának kolozsvári levéltára. **A szárhegyi Lázár cs. medgyesfalvi** lvt. kilyéni Székely osztályában : Kilyén, — Simó cs. lvt. nr. 7 : Kissolymos, — Oklevél másolatok és kivonatok. Kéziratok. A. 195: Bölön, — Kispál cs. lvt. nr. 92 110 : Uzon, — Mikó cs .lvt. II. Reg. Fasc. VII. nr. 176 : Sepsibodok, — Uo., II,

Reg. Fasc. IV.nr. 115: Oltszem, — Uo., I. Reg. Fasc. II. nr. 69, Fasc. VIII. nr. 262 Fasc. XII. nr. 300 : Hídvég — és Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Eresztevényi cs. lvt. : Eresztevény.

12. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Közigazgatási iratok, Fasc. II. 8 : Szentiván és Laborfalva. — Uo., 1774. évi közigazgatási iratok. II. 8. fasc. : Márkosfalva, — Uo., Tiszti Hivatal iratai, II. 8. Fasc. : Martonfalva, — Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. II. 8. fasc. : Bölön, Nagybacon, Köpec, Miklósvár, Bodos, Nagyajta, Szárazajta, Középajta, Barót. — L. még országos Levéltár, Budapest, Gub. Trans. (in Politicis) 1775 : 1487. Trócsányi Zsolt lekötelező szívességéből juthattunk hozzá a kilenc miklósvárszéki falutörvény másolatához, mután a sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzött példányok meghibásodtak és legtöbbjét középen égett részt teszi olvashatatlanná.
13. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. L. az illető falvak jegyzőkönyvét.
14. Állami Levéltár. Csíkszereda. Falujegyzőkönyv. Fond nr. 70. — L. még a Múzeum dokumentációs anyagát.
15. Máthé János iratai.
16. Itt kell megemlítenünk, hogy Árvay József a sepsizzentgyörgyi Állami levéltárban megteremtett községi levéltári részleggel a székely faluközösség tanulmányozásához teremtett kiváló lehetőséget és egyben a székely falutörvények megteremtésének ügyét is jól szolgálta. Hasonló munkát, csíkszéki viszonylatban János Pál vállalt magára.
17. **Weisthümer gesammelt** von Jacob Grimm. I—VII. k. Göttingen, 1840—1878.
18. Walther Eckermann és Hubert Mohr, **Einführung in des Studium des Geschichte.** Berlin, 1969. II. kiadás, 314.
19. Sz.O. V. 124.
20. Mikó cs. lvt. II. Reg. Fasc. VII. nr. 176.
21. Uo., II. Reg. Fasc. IV. nr. 115.
22. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Árkosi falujegyzőkönyv. nr. 12. 1766—1804. 22—23.
23. Zaláni falujegyzőkönyv.
24. Ozsdolai falujegyzőkönyv.
25. Uo.
26. Háromszék lvt. 1774. fasc. II/8.
27. Trócsányi Zsolt szíves közlése. Az anyagban széki statutumok is találhatók.

VÁZLATOK A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS ÉS ZSELLÉRKÉRDÉS TÖRTÉNETÉRŐL HÁROMSZÉKEN (1848–1896)

EGYED ÁKOS

A jobbágyfelszabadítás parasztságunk történetének korszakalkotó eseménye, s a társadalom és gazdaság polgári átalakulása kulcskérdése volt. Mégis e kérdés erdélyi irodalma meglepő szegényes. Még nagyobbaknak tűnnek azonban históriánk fehér foltjai, ha annak helyi vetületeit veszsük számba, hiszen tudomásunk szerint egyetlen tájegység, vidék vagy megyére vonatkozóan sem rendelkezünk olyan tanulmánnyal, amely a jobbágyfelszabadítás folyamatát helytörténetileg elemezné. Egyrészt ez a felismerés indított arra, hogy a jobbágyviszonyok megszűntetésének történetét tanulmányozzam. Másrészt az, hogy levéltári kutatásaim során lehetőségem volt felfigyelni azokra a sajátosságokra, amelyek az úrbéri viszonyok felszámolásában több történeti tájegységünkben mutatkoznak. Ebből a szemszögből klönösen érdekes a Székelyföld ahol a feudális viszonyok terén már a régebbi századokban több fontos helyi jellegzetesség alakult ki, amelyek, amint az alábbiakban látni fogjuk, rányomták bélyegüket a jobbágyfelszabadítás jellegére is.

E dolgozat a székely jobbágyfelszabadtás és zsellérkérdés[1] történetének vázlatos bemutatását tűzte ki céljául, első lépésként a volt Háromszék megye kereteiben[2]. Ugyanakkor a téma nyomon követése szükségessé tette, hogy rámutassunk a székelyföldi feudalizmus néhány sajátos problémájára is. Kiinduló pontként természetesen nem a múlt századi jogtörténészek nézeteit fogadtuk el, akik a székelyföldi hűbérséget merőben másnak látták[3], mint a vármegyeit, hanem Imreh István azon megállapítását tettük magunkévá, amely szerint az erdélyi feudalizmus —

legyen az vármegyei vagy székelyföldi — lényegét tekintve azonos, bár sok fontos területi sajátossága vitathatatlan[4].

Előre szeretném azt is bocsátani, hogy e dolgozatban nem érthettem egyet azokkal, akik az erdélyi jobbágyrendszer megszűntetését kizárólag egyik vagy másik évhez, illetve eseményhez kötik. A kérdés tanulmányozása során ugyanis arról győződtem meg, hogy parasztságunknak a hűbéri fgüggés nyűgéből való kibontakozása több évtizedet felölelő történelmi folyamat volt, melynek elindításához a döntő lökést az 1848-as polgári-demokratikus forradalom adta meg.

1. JOBBÁGYOK ÉS ZSELLÉREK HÁROMSZÉK TÁRSADALMÁBAN A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

a) parasztság társadalmi aránya

Elsősorban arra a kérdésre kell választ keresnünk, hogy mekkora lehetett a hűbéri függőségben élők aránya Háromszék társadalmában a forradalom előestéjén. Hogy a válasz megfogalmazását megkísérelhessük, Apor Károlynak, a marosvásárhelyi úrbéri bíróság elnökének az adóhivatalok és úrbéri bíróságok anyagi alapján összeállított tabelláit tanulmányoztuk[5]. Ezek szerint[6] az 1848-as év tavaszán Háromszéken 7 870 hűbéri függőségben élő, adófizető családfőt számláltak össze, ami az összes családkőknek mintegy 40%-át tette ki[7].

Reális képet mutatnak-e a fenti adatok? Tekintetbe véve az Apor által felhasznált források megbízhatóságát, igennel felelhetünk e kérdésre, azzal a megjegyzéssel, hogy a tabellák adatai egy ponton kiegészítésre szorulnak. Ugyanis azok csak az olyan családokat tartalmazzák, melyek a minimális „fejadón felül" még valamilyen adót fizettek. Ennek következtében a csak fejadóra kötelezett zsellérek, valamint azok a jobbágyok és zsellérek, akik majorsági földeken dolgoztak, kimaradtak az összesítő adótabellákból. Sajnos szinte reménytelen feladatnak tűnik arra vállalkozni, hogy megállapítsuk az ilyen kategóriájú jobbágyok és zsellérek számát. Mégis, ismerve néhány falu és néhány nagybirtok adadait[8], úgy véljük, hogy legkevesebb 1 500 olyan családdal kell számolni, amelyek nem szerepelnek az említett kimutatásban. **Ilyenformán az összes hűbéri függőségben élő, tehát a tulajdonképpeni parasztság arányát Háromszék társadalmában mintegy 45%-ra tehetjük.**

Mit mutat ez az arány? Mindenekelőtt azt, hogy a XIX. század első felében Háromszéken a feudalizálódás visznylag magas fokot ért el, mintegy 12—15%-kal meghaladva a székely székek átlagát[9]. Természe-

tesen tisztában vagyunk azzal, hogy a fenti arányok sokakban kétségeket ébreszthetnek, hiszen még tartja magát az a hamistörténelmi tudat, amely szerint a székelyek közt nem volt, vagy jelentéktelen volt a hűbéri tagozódás, bár Bözödi György munkái már évtizedekkel ezelőtt alapjaiban megingatták az ilyen fajta illuziókat. Mi a fenti arányt annál inkább valóságosnak tartjuk, mivel azt a korabeli statisztikai adatok mellett kortársak megfigyelései is megerősítik, sőt még erőteljesebb feudalizálásról beszélnek. Itt csak Bíró Sándor, rétyi radikális nézeteket valló pap észleléseire hivatkozunk, aki az 1848-as forradalom idején azt állította, hogy Háromszéken a jobbágy- és zsellérnép száma meghaladja az „összes nemességét és katonaságét"[10]. Következésképpen úgy véljük, hogy a társadalmi valóságot tükrözőknek kell elfogadnunk az adótabellákból leszűrt adatokat, ileltve azok kiigazított változatát.

Azt mondottuk, hogy a függőségben élő népesség 45%-os aránya fejlett feudális tagozódásról tanúskodik. Valójában csak viszonylag, a többi székely székekhez viszonyítottan volt előrehaladott annak a társadalomnak a feudális jellegű megoszlása, hiszen az erdélyi megyékben már a XVIII. század végén az adózó lakosságnak mintegy 81—86%-a volt jobbágy, illetve zsellér[11].

b) Az úrbéri viszonyok sajátosságai. A székely örökség

A XIX. század közepén a jobbágyviszonyok megszűntetésének, illetve a felszabadítás módjának alapvető-döntő kritériuma Erdélyszerte az úrbéri minőség lett. Ugyanis az 1848-as és az azt követő jobbágyfelszabadító-törvények csak az úrbéri jellegű kategóriákra írták elő vitathatatlanul a társadalmi felszabadítás állami kárpótlás mellett, csak az úrbériségnek elismert telket és földet tekintették vitathatatlan paraszti tulajdonnak. Csakhogy a földesúr — jobbágy közti viszonyok jellege sehol sem volt a Habsgurg-monarchia területén annyira kuszált és bizonytalan, mint Erdélyben ; a Székelyföldön tovább bonyolította a helyzetet az ún. székely örökség. Mi következett ebből ? Mindenekelőtt : végső soron a törvényhozók akaratától függött, hogy mit tekintenek az úrbéri jellegű föld és viszony döntő kritériumának. A jobbágyi, feudális szolgálatot az elletó földről, a közadózást vagy a kettőt együtt ? Egy tény: a polgári tulajdon kialakításának időszakában az olyan földet vagy telket, amelyet nem feudális, hanem már eleve polgári tulajdonnak lehetett tekinteni (az adható-vehető nemesi földet, az adható-vehető székely örökségeket, ott ahol nem volt katonai rendszer), az úrbárrendezés köréből igyekeztek mindenképpen kivonni.

Meg kell állnunk tehát ennél a próblémánál. Mivel már az 1848-at megelőző évtizedekben nyilvánvalóvá vált, hogy az úrbériség kérdésének rendezését nem lehet Erdélyben sem a végtelenségig elódázni, valamint az is, hogy a jobbágynép felszabadulásának is napirendre kell kerülnie, amit egyre sürgetőbben szorgalmaztak az európai liberális eszmeáramlatok, az erdélyi országgyűléseken, a megyei, illetve székgyűléseken az úrbériség kérdése heves viták középpontjában állt. De a kérdés demokratikus, pláne radikális rendezését csak kevesen akarták azok közül, akik a nemesi jellegű intézményekben résztvehettek, s így előre haladásról nem lehetett szó. Jól példázza ezt a háromszéki nemesség magatartása. Háromszék nemesi rendjei ugyanis 1846. decemberében a székgyűlésen hosszas vita után megállapodtak abban, hogy úrbériségnek tekintenek „minden földet, ami az 1820-beli összeíráskor úrbéres kézen volt, s amelyről a földesúr nem tudná bebizonyítani, hogy majorsági birtokból szakította ki"[12], de már az 1847-es erdélyi országgyűlésen a szék követe — nyilvánvalóan küldői nevében — azt kérte, hogy mondja ki az országgyűlés : a Székelyföldön úrbériség nincs[13].

Mint ismeretes az 1847-es erősen haladásellenes, parasztellenes határozatairól hirdetett országgyűlés a haladó liberális képviselők nyomására, s az általános körülmények folytán végülis kénytelen volt leszögezni, hogy a székely székek területén is van úrbériség, de egyik kitétele úgyszólván érvénytelenítette a fenti határozatot. Az ti. amey szerint „az allodium és székely örökség (siculica haereditas) mentes mindenféle úrbériségtől"[14]. Ez a klauza erősen felfokozta a jobbágytartó nemesi rétegnek azt a törekvését, hogy lehetőleg minden jobbágykézen található földet és telket székely örökség jellegűnek nyilvánítson. Tulajdonképpen ekkor vette kezdetét a székelyföldi hűbéri viszonyok misztifikálása mesterséges elködösítése, mely egy rendkívül nagyméretű társadalmi igazságtalanság, parasztellenes mozgalom palástjaként játszik majd nem lebecsülendő szerepet. Sajnos, a ködösítés eszközéül a jobbágytartók a székely örökség fogalmát használták fel, eléggé kompromitálva a székelységnek ezt a reális, ősi intézményét. E tényt sulyosbította az a körülmény, hogy a magyar nemzetiségű jobbágyok és zsellérek mellett, sok esetben a székelyföldi román parasztság is szenvedett emiatt. Mindenesetre az, hogy haladásellenes célok érdekében használhatták fel, bizonlítja : a székely örökség fogalma tisztázatlan volt ; erre mutat az is, hogy a törvényhozás egyszer így, máskor úgy értelmezte, hol szűkítette, hol bővítette fogalomkörét.

Már a fentiek alapján is látható, hogy a székelyföldi úrbériségnek jogi szempontból talán legfontosabb kérdése az ún. székely örökség. A

székely örökség eredete a földközösség bomlásáig nyúlik vissza. Ugyanis miután először a katonai és igazgatási hatalommal bírók, majd a közemberek is, mellőzve az időnkénti nyilszerinti földfelosztást, állandó tulajdonukba vették a szántó, majd a kaszáló földeket is, azok fokozatosan örökölhetőkké váltak. Mivel e földek katonai terhek hordozásának anyagi alapjául szolgáltak általában adómentesek voltak s még a család kihalása esetén sem szálltak a királyra. Ezen a helyzeten csak az 1562-es felkelés leverése után változtattak a törvények, amennyiben a király adományozási (s így öröklési) jogát a székely székekbe is bevitték. Ez a változás természetesen nem törölte el a székely örökséget, de aláásta azt, s nagy mértékben felgyorsította a feudalizmus fejlődését. Végeredményben a székely örökség ezután is — mindenféle későbbi misztifikáció ellenére —, a családok örökölhető ingatlanvagyonát, belsőségét és külsőségét jelentette[15].

Mi volt az összefüggés a feudalizmus bomlásának idején a székely örökség és a nemesi birtok között? Amint Nagyajtai Kovács István, a múlt század közepének nevés történetkutatója rámutatott, a székelyföldi nemesi nagybirtoknak csak egyik része volt székely örökség jellegű, a másik része vagy adományozott föld volt, vagy olyan, amelyre a tulajdonos maga kért donációs levelet[16]. E második kategóriába sorolható birtok még jogi természete alapján sem különbözött a megyei területek úrbéres nagybirtokától.

Ami a közszékelyek jószágai és a székely örökség közti viszonyt illeti: a szabad közszékelyek telkei s az azokhoz tartozó földek alkották az ún. tiszta székely örökségeket, melyek a katonáskodás terhét viselték, illetve közadózás és teherviselés alapjai voltak. Ezek úrbériségekké nem válhattak még akkor sem, ha azokon jobbágy, vagy zsellér telepedett meg: a székely örökség majorsági jellegű földnek számított.

Természetesen a katonai rendek közül (Háromszéken, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, s Bardós fiúszék, valamint Aranyosszék néhány falvában), illetve a szabad székelyek (Udvarhelyszék, Marosszék, valamint Aranyosszék falvaiban) közül csak egy vékony réteg, a lovagoké s a tisztviselőké vált, s az is csak részben, jobbágy-illetve zsellértartóvá.

Mit tartottak tehát úrbéri parasztföldnek?

A vármegyékben az 1847-es diétai határozat ilyennek ismerte el azt, melyet az 1819—1820-as összeírás jobbágykézen talált, amelyért a jobbágy közadót fizetett, s földesúri szolgálatot tett. A Székelyföldön az úrbéri föld fogalma alól kivették a székely örökséges földeket — akár földesúri, akár közszékely tulajdont alkottak. Ebből viszont az következett, hogy itt úrbéri jellegűnek csak a királyi adományozási jog alap-

ján bírt földeknek is csak azt a részét ismerték el, amely a Cziráky-féle összeíráskor adózó jobbágy vagy adózó zsellér kezén volt. Ez kimerítette a tiszta úrbériség fogalmát. Viszont a székely örökséget nem tekintették úrbéres parasztföldnek még akkor sem, ha az jobbágykézen volt : az ilyen földön települt zsellér vagy jobbágy e határozat értelmében úrbéressé nem válhatott[17].

Már most előrebocsátjuk, hogy az 1848-as IV. t. c., amely az erdélyi jobbágyfelszabadítást kimondotta, a székely örökségeknek csak a tiszta formáját, vagyis a katonáskodó és adófizető rétegekét nyilvánította mentesnek az urbériség fogalma alól. Az 1854-es császári nyilt parancs viszont lényegében véve visszatért az 1847-es diétai törvény szelléméhez. Az 1868-as rendelet, majd az 1871-es törvény pedig hatálytalanította az 1854-es pátens rendelkezéseit és ismét csak a tiszta székely örökséggel tett kivételt[18].

Úgy véljük, hogy a kérdés körüli változások, a székely örökség fogalma tartalmának másként való értelmezése azzal is összefüggött, hogy az adott politikai viszonyok között a nagybirtokosoknak melyik csoportosulása : a konzervativ vagy liberális, jutott a politikai vezetés birtokához.

c) Az 1848 előtti háromszéki falvak rendi tagozódása. A jobbágyok és zsellérek kategóriái

Az már az eddigiekből is kiderült, hogy a Székelyföldön a hűbéri viszonyok nem korlátozódtak a vármegyékben általánosan ismert földesúr-jobbágy, földesúr-zsellér képletre, s így a kérdés tanulmányozása sem szűkíthető csak erre. Háromszéket illetően sem, amit egyébként az a tény bizonyít a legjobban, hogy a szék területén a 103 település közül éppen 100-ban éltek együtt a katonarétegek nemesekkel valamint jobbágyokkal és zsellérekkel. (Az együttélés nyomait s a régebbi rendi társadalmi tagozódás emlékeit a hűbéri viszonyok felszámolása után mintegy két évtizeddel, Benedek Elek sasszeme Torja faluképén így fedezte fel : „Sűrűn érik egymást a szűkebb, meg tágabb kuriák, a nemesi udvarházak, még sűrűbben a zsellér-házacskák, a volt jobbágyok már nagyobbacska házai s elvétve módosabb házak : hatökrös gazdák laknak itt. A székelység ama bizonyos harmadik rendje, mely a lófő-székely után következik, s amely 1848 előtt gyalog szolgálta a császárt“[19].

A háromszéki falvak népességének legnagyobb részét a katonarétegek tették ki, akik az összes családoknak mintegy a felét alkották. Bár fő funkciójuk az állam irányában a katonai terhek hordozása volt, egyben

földművelők is voltak (paraszt-katonák) s mint ilyenek kapcsolatban állottak mind a nemesi, mind a pobbágyi rétegekkel. E viszony igen bonyolult volt : egyrészt maguk is jobbágytartókká válhattak, aminthogy kisebbik részük azzá is lett (s ezáltal érdekeik egy bizonyos ponton közel kerültek a nemesi jobbágytartókéhoz), másrészt a szegényebb katonai terhet viselők maguk is többször kerültek gazdasági jellegű függőségbe a nemesi birtoktól : nem volt elszigetelt eset, amikor a katonarendi székely nemesi földet művelt meg „egyezség szerint", s az sem volt ritka, amikor kölcsönzés miatt rendelődött alá a földesúrnak[20]. A katonai rendnek ez a rétege, melyet a teljes hűbéri függésbe való jutástól csak a katonai törvények mentettek meg, bizony igen közel állt a jobbágyokéhoz. Ezen túl a dolog másik oldala is lényeges, az t. i., hogy a katonarendiek együtesen állandó harcban állottak a nemesi hatalommal és birtokkal a közföldek használata, a közteher viselése és számos más kérdésben. Ilyen esetekben a katonáskodók a határőr katonai intézmény védelmére szorultak.

A **nemesség** több, igen különböző anyagi helyzetben levő rétegből állt. A jobbágytartók számszerint kisebb, de mégis jelentős csoportját természetesen a főnemesek alkották (részben a hajdani primor családok, részben a megyei „bebiró" nemesség). Sokkal számosabb volt a két-három jobbágyos kisnemesség és a nem jobbágytartó egyházasnemesség. Sajnos, a kutatás mai állásánál nem tudjuk meghatározni a jobbágyság megoszlását a jobbágytartók egyes kategóriái szerint. A nemességnek a Székelyföldön is tulajdonosi joga volt, a jobbágyok és zsellérek kezén lévő föld fölött, amiért szolgáltatásokat követelt.

Itt említjük meg, hogy a később (1876-ban) Háromszékhez csatolt volt Felső-Fehér megyei falvak feudalizálódása éppen olyan nagyfokú volt, mint más megyei területeken. Ezt eléggé bizonyítja Karatna, Peselnek, Bükszád, Mikóújfalu, Hídvég, Árapatak és a többi faluk példája. Viszont a nagybirtok sokkal elterjedtebb volt, mint a székely falvakban. Érdekes módon azonban a hűbéri viszonyok (szolgálmányok és egyebek) terén nem a megyei állapotokhoz, hanem a székelyföldiekhez igazodtak[21].

A jobbágyfelszabadítás és a zsellérkérdés történetét tanulmányozva nem kerülhetjük meg a feudális függőségben élők, a „szolgálattevők" főbb kategóriáinak számbavételét. Azért sem, mert ezek 1848 és 1896 között más-más időkben szabadultak fel és ahány réteg volt, annyiféleképpen. Az első nehézség mindjárt abból adódik, hogy a forrásokban nagyon pontatlan terminológiával találkozunk. Bár már a XV. századtól különbséget kezdtek tenni a jobbágy és a zsellér között[22], az örökös jobbágyságot eltörlő 1791-es erdélyi országgyűlés után teljes zűrzavar keletkezett e két alapvető kategória megjelölésében. Így például teljesen azo-

nos jogállású személyt sokszor ugyanaz a korabeli dokumentum hol jobbágyként, hol zsellérként emleget. Még ennél is zavarosabb volt a zsellérséggel kapcsolatos terminológia : legaláb bhárom — jogi és gazdasági tekintetben más helyzetű — réteget szoktak egyszerűen zsellérnek nevezni.

A feudális kötöttségben élők alaprétegeit a **jobbágyok** alkották. Őket az 1819—20-as összeirásokban kolonus, szolgáló ember, jobbágy és más elnevezéssel illették. Az adóhivatalok kimutatásai szerint 1848 tavaszán Háromszék falvaiban 7 218 adófizető jobbágycsalád élt[23]. Az itteni jobbágyok helyzete főbb vonásaiban azonos volt a vármegyei jobbágyokéval ; apáról fiúra szálló jobbágytelken laktak (a telek fogalma természetesen nem volt olyan szilárd, mint ott, ahol úrbérrendezés volt). Ami a földdel való ellátottságukat illeti, igen nehéz volna egységes képet rajzolni, hiszen lényeges eltéréseket tapasztalunk vidékenként, falucsoportonként sőt falvanként is. Bodok Zoltán, Málnás, Oltszem, Uzon és Kökös jobbágytelkeinek átlagos kiterjedése 10 hold (szántó és kaszáló) körül mogott[24], ami a háromszéki földviszonyokat véve alapul, kevésnek nem mondható. Ez az átlag természetesen kirivó ellentéteket takart, hiszen pédául Zalánban a legkisebb jobbágyszesszió 4 holdat tett ki, a legnagyobb pedig 23 holdat, Málnáson 3 és 20, Oltszemen pedig 7 és 27 hold között váltakozott egy-egy jobbágycsalád külsőségeinek területe. Ugyan akkor a volt orbai és kézdi székekben jóval kisebb, átlag 4—5 holdat tett ki a jobbágyszesszió területe, ami azért különösen fontos, mert Háromszéken éppen az említett székekben élt a jobbágyság zöme[25]. E kérdéssel kapcsolatban megemlítjük, bár óvatosan kell használnunk, hiszen a jobbágyfelszabadítás idején a jobbágytartók tekintélyes mennyiségű földet vettek vissza volt jobbágyaiktól, az 1854-es kimutatást, amely szerint az állami kárpótlással felszabadult jobbágyok telkei Háromszéken átlag 4,4 hold földet tettek ki, míg Felső-Fehér megye, később Háromszékhez csatolt falvaiban 9,52 holdat.

A háromszéki jobbágyok robotterhének listája szinte falvanként és földesúranként változott. Bodokon például hetenként 2 napot szolgáltak ökörrel[26], és április 24-től november 24-ig 4 napot gyalogszerrel[27], Altorján és Szentléleken nyáron az ökrös-jobbágyok heti 4, télen pedig 2 napot szolgáltak[28]. Zágonban a többség heti 3 napon át robotolt[29]. A kérdés levéltári forrásaiból az tűnik ki, hogy mégis túlsúlyban voltak azok a jobbágyok, akik hetente 2 napot szolgáltak. Megjegyezzük, hogy a szolgálmány mennyisége nem a birtokolt földön, hanem sokkal inkább az illető telken feküdt.

Egyáltalán nem mellékes szempont, hogy a jobbágyok többsége a birtokolt szesszió mellett kisebb vagy nagyobb terjedelmű állodiális földet és irtványt bírt, melyért rendszerint taksát fizetett[30].

Az úrbéres földért a közadózás terheit a jobbágy viselte, de jelentős volt az adózás alól kivett jobbágyok száma is; a falu költségeit is együtt hordozta a többi nem nemes rétegekkel, valamint a katonarendiekkel.

A háromszéki jobbágyok helyzetében jelentős sajátosságokat is észlelünk. Ilyen mindenekelőtt az, hogy ezek (akárcsak a többi székely székek jobbágyai) földesúri dézsmát nem fizetettek[31]. Ezen a vidéken általában a jobbágy a földesúrral egyszerre gyakorolhatta kocsmárlási, halászati és mészárszéktartási jogot[32]. Más volt a közföldekhez való viszonya is, mint a vármegyékben, amennyiben a meg nem osztott közös erdőket és legelőket bőven használhatta (bár a forradalom előtt ugyancsak sokasodtak a korlátozások részben a földesurak, részben a katonarendiek részéről).

A háromszéki jobbágyviszonyok sajátosságait a szolgálmányok terén elemezve először is azt látjuk, hogy a jobbágyföld terjedelméhez viszonyítva itt a robot sokkal nagyobb volt, mint a vármegyékben, az esetek nagyobbik részében fele akkora kiterjedésű telekért, legalább annyi robotot tett, mint a vármegyei jobbágy. Ez összefüggésben lehetett a dészmafizetés elmaradásával, valamint azzal is, hogy a fennálló viszonylagos túlnépesedés körülményei között az úrbéri viszonyok rendezetlensége lehetővé tette a terhek növelését a földesúr részéről[33]. Ugyanakkor a fokozottan jelenlevő patriárkális maradványok többletterhet is róttak a parasztság vállaira; úgy véljük hogy a kalákázások igen elterjedt szokása valamilyen összefüggésben lehetett ezzel. S végül az a tény, hogy a jobbágyok a szék száz falujában együtt laktak határőrkatonákkal, további megterhelésük forrása lett, amennyiben a katonai parancsnokságok igen gyakran folyamodtak a fuvarozások és hírvivések alkalmával a jobbágyerőhöz.

A székelyföldi jobbágyok sajátos viszonyait a legjobban mégis a székely örökségekkel való kapcsolatuk fejezte ki. Mint az előbbiekben már mondottuk, a jobbágyok egy része örökséges földeken lakott. Ezeket gyakorlatilag ugyanolyan feltételek mellett bírta, mint más jobbágy az úrbéres telket. De jogi viszonya nem vált úrbéri jellegűvé, aminek rendkívül súlyos következményei a jobbágyfelszabadításkor mutatkoznak majd meg. Ebből a sajátosságból kiindulva úgy véljük, hogy a székelyföldi jobbágyviszonyokban különbséget kell tennünk egyrészt az úrbéres (adományozott birtokon élő és arról adozó, szolgáló), másrészt a nem úrbéres — székely örökséges — jobbágy között[34]. Az előbbiek jogi

helyzete sem a felszbadulás előtt, sem azután nem sokat különbözött a vármegyei úrbéres jobbágykétól, míg az utóbbiak sorsa más irányba fordult. Ami az 1848 előtti viszonyokat illeti, egyelőre a két típus között nem könnyű elhatároló különbségeket megvonni. Mégis úgy véljük, hogy a nagybirtokon az úrbéres jobbágyok viszonyai megállapodottabbak voltak, melyeket általában a szokásjog szabályozott ; a székely örökséges jobbágyok viszont rendezetlenebb körülmények között éltek, adózási viszonyaik rendetlenek voltak, legtöbbször írásbeli egy szóbeli egyezség mellett birták a telket és tették a szolgálatot, igen gyakran cseréltek telket, önmaguktól vagy földesúrtól kényszerítve. (Ilyen szempontból nevezték a székely örökséges jobbágyokat igen gyakran zselléreknek). 1848 után az úrbéres, vagy úrbéresnek elismert jobbágyok a vármegyei társaikhoz hasonló körülmények között, állami kárpótlás mellett szabadultak fel, a székely örökségeseknek vagy azoknak nyilvánítottaknak meg kellett váltaniok önmagukat és örökségüket. Be kell azonban látnunk, hogy a két típus elkülönítése nagyon nehéz feladat volt, s ma éppen olyan nehéz és kérdéses a pontos elhatárolás lehetősége. Annak idején éppen a kettő közötti határok bizonytalanságát használták ki a földesurak, akik a valóságos helyzetet mellőzve majdnem az egész jobbágynépet székely örökségesnek nyilvánították.

A XIX. század első felében két ellentétes tendencia érvényesült a jobbágyság fejlődésében. Egyrészt számuk növekedett a közföldekből és a majorsági birtokból kiszakított jobbágytelkek benépesítése által, valamint a telkek felaprózódása következtében[35], másrészt folyt a jobbágazdák földjeinek kisajátítása is[36]. Ezen egymásnak látszólag ellentmondó jelenség okai a helyi körülményekben gyökereznek. Voltak például községek, amelyekben a jobbágyok adón felüli, bérelt földekkel szaporították a telki állományt, más falvakban „zálog, vagy haszonbér címje alatt nemes vagy katonabirtokosok kezéhez jutottak" a jobbágyparcellák[37].

A zsellérek különböző kategóriáinak jogi és anyagi viszonyait nem állt szándékunkban részletezni. E tanulmány keretében csak arra vállalkozunk, hogy az egyes rétegek megkülönböztető vonásait számbevegyük, a háromszéki viszonyok alapján. Az 1819—20-as összeírásban a zsellérek nagyrésze inquilini és subinquilini név alatt szerepel, kiket a köznyelv házas, illetve háznélküli zsellérekként jelöl meg.

Úgy véljük, hogy a **házas zsellérek** között — márcsak a felszadadulás alkalmával követett különböző eljárások miatt is — két kategóriát kell megkülönböztetni. Először azokat a házas zseléreket, akik „zselléri illetőségként" bizonyos külső földeket is bírtak, azért adót fizettek és

szolgáltak, másodszor azokat, akiknek adó alatti külsőségeik nem voltak. Az előbbiek úrbéri minőségét (amennyiben adományos földön laktak) nehéz lett volna eltussolni, s valóban általában az úrbéres jobbágyokhoz hasonló feltételek között váltak szabadokká. (Előre bocsátjuk, hogy a székely örökségeken lakó birtokos zsellérek viszont a felszabaduláskor osztoztak a székely örökséges jobbágyok sorsában). Így a birtoktalan **házas zsellérek** is, akiket — amennyiben belső telküket tulajdonukba kívánták venni — a földesurak rendszerint az önmegváltás terhei vállalására kényszerítették[38].

A birtokos úrbéres zsellérek száma Háromszéken kicsi lehetett. Apor Károly már többször említett adatai szerint a fejadón felül adót fizető (úrbéres és székely örökséges) zsellérek száma 888 volt[39]. A birtokos úrbéres zsellérek valószínű a hajdani örökös zsellérek utódai voltak. Jogi és anyagi viszonyaik, valamint a szolgálmányok tekintetében közelebb állottak a tulajdonképpeni jobbágyokhoz, mint a zsellérekhez. Erre vall az is, hogy a legtöbb esetben a közös erdőkhöz és legelőkhöz is úgy viszonyultak, mint a jobbágyok[40].

A birtoktalan házas zselléreknek kisebb-nagyobb belső telkük volt, de ahhoz külső birtok „zselléri illetőségként" nem tartozott[41]. Ezek alkották a székely örökséges zsellérek zömét, függetlenül attól, hogy nemesi vagy katonai telkeken ültek. A házas zsellér a szolgálatot a belső telekért tette, s az többnyire heti egy nap, esetleg évi 24 gyalog-napszámból állt. A robotra fogott házas zsellérek közül is sokan béreltek külsőségeket, amiért külön szolgáltak vagy pénzbért fizettek. A birtoktalan házas zsellérek Szitabodzán, Sósmezőn, az Ojtozi-szorosban, Zágonban és még sok más helyen taxát fizettek, **amiért taxalistáknak is** nevezték őket[42].

A **házatlan zsellérek** eléggé népes rétegének semmiféle belső, vagy külső föld nem volt birtokában. Ezek a kolonusok, vagy házas zsellérek házaiban laktak. A szolgálatot a lakásért s esetleg a birt irtványföldekért, meg a földesúri védelemért tették[43].

A majorsági zsellérek tágabb fogalma felöleli a kurialisták és praedalisták rétegét is. A földesurak nagy része ugyanakkor ide sorolta a székely örökségeken lakó zselléreket is. Ezek mindenik rétege más periódusban és más feltételek mellett szabadult fel. Felmerül a kérdés: miért?

A válasz megfogalmazása korántsem egyszerű. Bizonyos, hogy a kérdés megközelítése végett tovább kell differenciálnunk: az úrbéres és majorsági zsellér fogalma mellett különbséget kell tennünk egyrészt a jogilag zsellér, másrészt a gazdaságilag zsellér kategóriák között is[44].

Erre azért van szükség, mert a kortársak a praedalistákat és kurialistákat, valamint szerződéseseket, szabad cselédeket, cigány zselléreket nem sorolták a jogilag zsellér kategóriába. Kiderül ez Felső-Fehér megye követének az 1847-es országgyűlésen elhangzott kijelentéséből is, amikor arra figyelmeztette a határozat megszövegezőit, hogy a zsellérek fogalmába nem kerülhetnek be a hodájosok, conventionátusok, kurialisták és egyebek[45]. Viszont nem lehet kétséges, hogy a gazdasági és szociológiai értelemben a fentiek mind a zsellérek nagy családjához tartotak, bár helyzetük valóban nem volt egységes.

Kurialistáknak — s ezt így látta a neves jogtörténész I. Puşcariu is —, a földesúri telken lakókat nevezték[46]. Ezek nagyrészt udvari szolgálatban állottak, amiért a lakás mellett a háromszéki falvakban rendszerint egy véka-férejű földet is kaphattak. Jórészt a kurialisták közül kerültek ki a földesúri gazdaságok cselédei, pásztorai, zenészei, erdészei, kertészei és méhészei.

A háromszéki zselléreknek egy másik rétegét a katonáskodó közszékelyek telkein lakók alkották. Ezek nagyrészt a csak gazdasági zsellérek kategóriájába tartoztak. A belső telket s esetleg a használt külségeket szerződés vagy egyezség mellett bírták. Bár régebbi irodalom nem is méltatta figyelemre őket), szerepüket mégsem lehet alábecsülni. I. Benigni, határőrtiszt és statisztikus szerint egyes katonarendiek földjeik részes művelőkként vagy cselédekként ők művelték meg s valahogyan a katonai rendszerbe is beletartoztak[47]. A katonai parancsnokság meg is tett mindent, hogy e zsellérréteg katonai fegyelem alá kerüljön[48]. Számukra a jobbágyfelszabadítás nem jelentett semmi előnyt .

A zsellérek rétege az 1820—1848-as periodusban felduzzadt. Részben azáltal, hogy tulajdonképpeni jobbágyokat taszítottak zsellérsorsba, de főleg új zsellértelkek létesítése által, melyeket Háromszéken igen gyakran a közföldekből szakítottak ki[49].

A feudális függőségben élőknek viszonylag széles rétegét alkották az ún. **praedalisták.** Az általunk kutatott területeken ilyenek éltek Mikóújfaluban, Bükszádon, Előpatakon és Lügeten. Székelyföldi viszonylatban a praedalisták és szerződésesek száma 10 000 körül mozgott[50]. Elnevezésük nyilvánvalóan a praedium szóból származik : praediumra települtek vagy telepítettekről van szó. Ezért nevezték telepítvényeseknek is. Az említett falvak praedalistáinak helyzetét kutatva az derült ki, hogy tulajdonképpen a jobbágyok és zsellérek között elhelyezkedő rétegek alkották. Ezzel kapcsolatban talán nem érdektelen megjegyezni, hogy önmagukat a XVIII. században „szabadmenetelű zselléreknek nevezték[51]. A földhöz való viszonyuk tekintetében az úrbéres

zsellérekhez hasonlíthatók, anyagi viszonyaikat illetően viszont a jobbágyokhoz állottak közelebb. Általánosítani persze szerfelett nehéz, mert helyzetük falvanként nem éppen jelentéktelen eltéréseket mutat. A 13 000 holdas praediumon települt Mikóújfalu és Bükszád viszonyai nem azonos az Árapatak és Hídvég közötti paraediumra településével[52]. Az előbbiek irtványföldeken gazdálkodtak és taksa fizetésre voltak kötelezve. Innen nevezték taxásoknak is. Zsellérhelyzetük mégis onnan adódott, hogy a földjeikhez való használati joguk nem szilárdult annyira meg, mint a jobbágyoké[53]. Külső földjeikért, amelyek majorsági jellegű, nemesi területeknek számítottak, nem fizettek adót; csak fejadóval[54] tartoztak, akár a többi nem úrbéres zsellérréteg. A családok többségének ökrei, tehenei, juhai, kecskéi voltak és így a praedalista önálló gazdálkodást folytatott, akár a jobbágy. De itt nem szolgált természetben, hanem bért fizetett. (Ennek okai között nyilvánvalóan annak a ténynek is szerepelnie kell, hogy itt a földesúrnak nem volt jelentős majorsági gazdasága). Mint ilyenek, valamelyest a bérlők kategóriájára is hasonlítottak. Az előpataki és lügeti praedalisták viszont nem taksát fizettek a földesurnak, hanem heti 52 ökrös, vagy 104 tenyeres napszámot tettek, robotoltak[55].

Mivel őket az 1848-as törvények, valamint az 1854-es pátens meghagyta régi helyzetükben, ez a réteg fog a legszívósabban küzdeni használt birtokai tényleges tulajdonjogának megszerzéséért.

Végül megemlítjük a teljesen társadalom alatti állapotban élő cigány zselléreket is. Számuk Háromszéken elég jelentős lehetett, mert a földesúri gazdaságok szívesen telepítették meg őket, hiszen a legolcsóbb munkaerőt szolgáltatták. Az 1819—20-as összeírásban hurubás, újparaszt, cigányzsellér elnevezés alatt fordulnak elő. Közülük kerültek ki a földesúri udvarok zenészei és kovácsai.

★

A fentiek eléggé szemléltetik a háromszéki agrártársadalom nagyfokú differenciáltságát, ami ugyanolyan gazdasági egyenlőtlenség meglétét feltételezi. Ez önmagában is társadalmi feszültségek forrása volt, melyet csak tetézett az agrárnépesség számszerű felduzzadása a XVIII. század végén és a XIX. század elején. A maradék közös földek birtoklásáért való harc kiéleződése, a függő helyzetben levő jobbágyok és a nemesség közötti konfliktusok szaporodása, a katonarendiek és nemesség közötti ellentétek éleződése mind azt bizonyította, hogy a feudális társadalom szerkezete nem sokáig tud e válság okozta nyomásnak ellen-

állni. Másrészt mutatta azt is, hogy a polgári átalakulások kérdései éppen olyan aktuálisak a székely székek területein is, mint Erdély más részein.

Az agrárnépesség mintegy 45%-át kitevő jobbágy és zsellérhelyzetű lakosság felszabadítása Háromszéken is régen aktuális volt, akár máshol. A minél hamarábbi és radikálisabb módon véghezvitt felszabadulás kívánatos volt, mind e rétegek felemelkedése, mind az általános gazdasági-társadalmi haladás szempontjából. Ugyanis a parasztság munkájának kényszerű jellege, alávetett társadalmi helyzete régtől nem volt összhangban a kor kívánalmaival. Ezt egyébként az a körülmény mutatta a legjoban, hogy ebből a helyzetből a parasztság minden áron szabadulni akart, s a szabadságáért a legmesszebbmenő áldozatot is képes volt vállalni.

2. AZ 1848-AS JOBBÁGYFELSZABADÍTÓ TÖRVÉNY ÉS A JOBBÁGYOK FELSZABADULÁSÁNAK PROBLÉMÁI A FORRADALOM ALATT

a) Az 1848-as IV. t. c. — úrbéri törvény

1848 tavaszán Erdélyben is forradalmi mozgalmak robbantak ki, melyek polgári-demokratikus forradalomba torkolottak. Az események ilyenszerű alakulásához nyilvánvalóan nagymértékben hozzájárult az európai, s különösen a magyarországi forradalom. A forradalom első időszakában a társadalmi jellegű kérdések nyomultak előtérbe ; parasztlázadások robbantak ki, emiatt a jobbágyok ügye azonnal megoldandó kérdéssé vált.

Háromszék falvaiban már április hónapban egyre szélesebb paraszttömegek tagadták meg a robot teljesítését[56]. Másrészt, a nemesek tömegesen kezdték „kihányattatni' telkeiből a jobbágyokat és zselléreket, hogy a beigért, küszöbönálló jobbágyfelszabadításkor (ismeretes volt, hogy Magyarországra vonatkozóan a pozsonyi országgyűlés március 18-án elfogadta a jobbágyfelszabadító törvényt) ne „vesszen" el a robottal a telek is és a föld is. „Sok helyt a kiváltságos osztály azon meg gondolt ténye által, minélfogva a közlakosok a forradalmi időszakban addig használt hagyatékokból kihányattatnak, vasbaveréssel fenyegettetnek, oly ingerültséget idézett elő, mely hovatovább kitörést hozhat

létre[57]', olvasható egy május 3-án kelt, s Háromszék tisztségéhez intézett beadványban.

Az ellentétek nagyfokú kiéleződése miatt fennállt annak a lehetősége, hogy a jobbágyok a jogfosztásokra nyílt felkeléssel válaszolnak. Hogy ennek elejét vegye, Háromszék tisztsége több alkalommal hivatali erővel volt kénytelen megakadályozni a jobbágykilakoltatásokat[58]. Viszont olyan esetekben, amikor a földesúr szerződéssel tudta bizonyítani jobbágyai robotkötelezettségeit, a hatóságok általában a földesúr panaszának szereztek érvényt. A nyílt kitörések bekövetkezését nem sikerült megakadályozni. Míg a parasztság április második felében és május elején inkább védekezett, május második felében már többnyire támadásban volt. Egyrészt további falvak jobbágynépe tagadta meg a robotot, másrészt szaporodtak a nyílt földfoglalásokkal végződő megmozdulások. A földfoglalásokat eleinte inkább a katonarendiek kezdeményezték, s akkor a jobbágyok csak mellettük, de később tőlük függetlenül is számos földesúri birtokra tették rá a kezüket.

Május végén a szárazpataki és peselneki jobbágyok és zsellérek azért keltek fel, hogy a 48 előtt elvett földjeiket visszaszerezzék[59], majd az ozsdolaiak is megmozdultak[60]. Mikóújfaluban az előljáróság önhatalmúlag intézkedett a grófi birtok egy részének felosztásáról[61], ahol 50 praedalista részeslt a felparcellázott földből[62]. Ugyanott az urasági erdőpásztorokat leváltották és helyükbe a maguk embereit ültették[63]. Az 1848 tavaszán Háromszéken lezajlott parasztmozgalmak legkiemelkedőb b eseménye kétségkívül a május 30-án tartott alsócsernátoni népgyűléshez kapcsolódik. Az történt ugyanis, hogy Klapka György és Gál Sándor által összehívott katonarendiekkel egyszerre a szomszédos falvak jobbágyai és zsellérei is nagy számmal sereglettek Alsócsernátonban. Itt a nép a robot eltörlése mellett foglalt állást, és szorgalmazta a közteherviselés kimondását[64]. Úgy vélte, hogy a nemzetőrségbe való beiratkozással egyidőben a hűbéri függőségtől is megszabadul. A bátor tett hatása egész Háromszéken érezhető volt annyira, hogy azután falvaiban a robotoló jobbágy inkább volt kivételes eset, mint megszokott jelenség. Valószínű nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy a háromszéki jobbágyok önfelszabadításának ez a legreálisabb dátuma. A források kellőképpen bizonyítják azt a tényt, hogy a háromszéki parasztság — jobbágyok és zsellérek — igen jelentős, talán nagyobbik része, már a kolozsvári országgyűlés jobbágyfelszabadító határozata előtt megtagadta a hűbéri függőségből adódó szolgáltatásoknak a teljesítését; felszabadította önmagát.

A fenti esemény forradalmi jellegét feltétlen alá kell húznunk azért is, mert előzményét képezte az 1848-as háromszéki önvédelmi mozgalomnak és annak sikereihez nem kis mértékben járult hozzá. Ugyanakkor — amint az események igazolták — az önfelszabadítás nem bizonyult elegendőnek az 1848 előtt a parasztok kezén lévő földek megtarthatására. A jobbágyviszonyok törvényes megszűntetése még hátra volt, amely — amint látni fogjuk — korántsem volt olyan, amely a háromszéki jobbágy és zselércsadádok várakozásának teljesen megfelelt volna. A törvényhozás is, de még inkább azon mód, ahogyan a törvényt a gyakorlatba átültették, tükrözte a hatalmon lévő s a hatalmat a forradalom alatt is megtartó köznemesi uralkodó réteg oszály-korlátait. Így az erdélyi jobbágyfelszabadítást úgy értékelhetjük, mint a forradalmi helyzet következtében kialakult viszonyok és a politikai vezetés közötti kompromisszumot.

A forradalmi események hatása alatt az 1848 május 29-én Kolozsváron összeült erdélyi országgyűlés június 6-án elhatározta, hogy 1848 június 18-án megszűnnek a jobbágyszolgáltatások. Az ott Wesselényi Miklós által előterjesztett s a diéta küldöttei által elfogadott IV. t. c. félreérthetetlenül leszögezi, hogy „az úrbériségen (colonicaturákon) eddig feküdt uriszolgálat (robot), dézma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek."[65]. Ugyanazon törvény 4. paragrafusa értelmében az úrbéres jobbágyok és úrbéres zsellérek tulajdonosaivá válnak a kezükön talált földeknek, s a birtoklásban bírói eljárás nélkül nem háborgathatók. Amennyiben azonban a föd vitathatatlanul majorsági természetű, vagy bíróilag annak nyilvánítják, az, akinek eddig a kezén volt, az szolgálat alól nem mentesül[66]. A fajizási, nádlási, legeltetési szokásokat a törvény nem módosította. A földesuraknak fizetendő álami kárpótlás kérdésében később történt intézkedés.

A törvény értelmében felszabadultak az úrbéres jobbágyok és úrbéres zsellérek, akik az állam által fizetendő kártérítés mellett tulajdonukba vették eddig is használt födjeiket. A majorsági jobbágyok és zsellérek tömegei viszont nem mentesültek a szolgálattétel kötelezettsége alól, ezen rétegek, mivel a törvényhozás a nemesi földesúri (majorsági) földhöz nem akart hozzányulni, földet nem is kaphattak.

Amint látjuk, az erdélyi jobbágyfelszabadító törvény súlyos problémákat hagyott megoldatlanul. Mégis tényként kell hangsúlyoznunk : az 1848-as kolozsvári országgyűlés határozata több százados job-

bágyrendszert törölt el s ezzel megvetette a paraszti polgári földtulajdon alapjait, véget vetett a nemesség földmonopóliumának. Bár e törvény előbb megszüntetett, mint a Habsburg-birodalom számos nyugati tartományaiban a jobbágyfelszabadító törvények, a magyarországihoz viszonyítva mintegy 2 hónapos késéssel vetett véget hivatalosan is a robotoltatásnak Erdélyben, s ez a késedelem az adott körülmények között, végzetes hiba volt, mert egyik fő okát jelentette a gyorsan kibontakozott belső polgárháborúnak.

A székely székekre vonatkozóan a IV. t. c. 6-ik paragrafusa a székely örökségeket majorsági természetűnek ismerte el[67] s kimondotta, hogy az adazó székelyek és katonarendiek székely örökségein szolgálókra a felszabadító törvény hatálya „csak abban az esetben terjedhet ki", ha annak székely örökség természetét igazolni nem lehet[68]. Az úrbéri törvény 6. paragrafusánál időznünk kell, hogy megpróbálhassuk eloszlatni néhány körülötte kialakult téves általánosítást, hogy felvethessünk néhány gondolatot újszerű értelmezhetőségével kapcsolatban.

Először is azt kell észrevennünk, hogy a törvény különbséget tesz a jobbágytartó kategóriák között, ami pedig témánkkal kapcsolatban igen lényeges. Konkréten ugyan csak az adozó és katonáskodó jobbágytartókat említi meg, de véleményünk szerint ezzel meg is különbözteti őket a főnemesi rétegtől, sőt a kisnemesektől is. Hongsúlyozzuk, hogy a katonaréteggel kapcsolatos kitétel Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, valamint Bardóc fiúszékre vonatkozott, míg az adózó közszékelyek alatt az udvarhelyszéki, marosszéki és aranyosszéki szabadszékelyek értendők. Gazdasági és társadalmi szempontból mind a katonarendűek, mind az adozó szabadszékelyek szabadparaszti helyzetűek voltak.

A törvény két alkalommal is megnevezi a katonáskodó rendek székely örökség jellegű földjeit, mégpedig abban az értelemben, hogy azok nem mehetnek át jobbágykézbe. Viszont az említett paragrafus első mondata, az t. i., hogy a székely örökség a tiszta majorságok közé tartozik, elegendőnek bizonyult arra, hogy a székely földesurak nagyrésze a felszabadító törvényt egyáltalán ne alkalmazza. Pedig az eredeti elképzelés szerint a törvény előírásai a jobbágyfelszabadításról a székelyföldi, donáció alapján bírt földekre, illetve az azokon lakó úrbéresekre is vonatkoztak. Ebből a szempontból érdemes összevetni az 1846—

1847-es Kolozsváron tartott országgyűlés nagy vita után hozott döntését az 1848-as törvénynek a székely örökséggel kapcsolatos kitételével. Íme:

az 1846—47. III. t. c. 4 paragrafusa

„Az úrbéri szabadályozásnak a székely székekben is helye lend, oly világos kifejezéssel azonban, hogy a majorságfödek és a **székely örökségek, habár jelenleg a szolgáló emberek kezeinél léteznének... úrbéri szabályozás tárgyai nem lehetnek[69].**"

(Kiemelés — E. Á.)

az 1848-as IV. t. c. 6. paragrafusa

„A Székelyföldön a tiszta majorságok közé értetik a székely örökség (siculica haereditas) is. **Ennél fogva, minthogy az adófizető és fegyvertviselő székelyek jószágai köztudat szerint többnyire tiszta székely örökségek, az ezeken lakó kolonusokra azon mentesség, mely más úrbéresekre e törvény nyomán rögtön életbe lép, csak azon esetben terjedhet ki, ha az említett adófizető és fegyverviselő székely tulajdonosok... be nem bizonyíthatnák, hogy valamely telek és föld, mely a kolonusai kezén van majorság vagy székely örökség[70].**"

(Kiemelés — E. Á.)

A két törvény lényegéből következik: a székely örökségeken lakó jobbágy nem válhat telke és földje tulajdonosává. Azonban van egy nagyon fontos különbség, az, hogy az 1846—47-es törvény általában beszél a székely örökségekről, míg az 1848-as törvénynek a **tiszta** székely örökségekre vonatkozó határozata, ha nem is teljesen egyértelműen, de elsősorban mégis az „adófizető és fegyvertviselő" székelyek jószágaival van kapcsolatban. Ismerve azt a tényt, hogy már az 1846—47-es országgyűlésen **többen kérték olyan** törvény elfogadását, mely leszögezné, hogy a katonai terheket viselők földje úrbériség tárgya nem lehet, nem tűnik kétségesnek, hogy az 1848-as törvény 6. paragrafusa ezt a kitételt tartalmazza, kissé módosított formában.

Az 1848-as törvény értelmében minden függő személy elnyerte személyi szabadságát*) és általános lett, legalábbis formailag, papíron a törvény előtti egyenlőség is. Azok a feudális függőségben élő személyek is, akikre egyébként a robot megszűntetéséről hozott döntés nem vonatkozott, minden további nélkül elhagyhatták földjeiket és telküket,

*A kérdésnek erre a vonatkozására Kiss András volt szives felhivni a figyelmemet.

melyekért viszont, amennyiben rajta maradtak, további szolgálattétellel tartoztak. Csakhogy a jobbágyok nem egykönnyen mondottak le arról, hogy az eddig általuk használt telket és földet, melyért robotoltak s adóztak, most saját tulajdonukba vegyék. Ilyenformán a szabadság és egyenlőség kinyilatkoztatása számukra formális maradt mindaddig, amíg csak úgy szabadulhattak fel, hogy közben elveszítik szerzett jogaikat a földhöz és telekhez. Ennek kapcsán felmerül a kérdés : nem volna-e észszerű különbséget tennünk, a jogi, személyi felszabadulás és a gazdasági felszabadulás között. A továbbiakban a felszabadulás fogalma alatt mi ez utóbbit — a gazdasági jellegűt értjük.

Az 1848-as törvény 6. paragrafusával kapcsolatban nem árt még egyszer leszögezni, hogy az nem képezte akadályát a székelyföldi jobbágyok felszabadításának általában, hiszen csak a közszékelyek földjein lakó, tiszta székely örökséget bíró jobbágyokat hagyta eddigi helyzetükben. A törvényt így értelmezték a kortársak is. Csík-, Gyergyó- és Kászonszék tisztsége 1848 július 3-án kelt határozatában olvasható, hogy a jobbágytörvény „Az adózó és katonáskodó székelyek jószágát az eddigi mentséges (nemes) személyekétől más természetűnek képzelvén lenni, az adózó és katonáskodó székelyek közlakosait (jobbágyait) mostani állapotukban meghagyja . . ., az eddigi mentséges székelyek közlakosainak úriszolgálatokat rögtön megszűntetni[71]" rendeli.

Háromszéken a hivatalos szervek szintén úgy tudták, hogy a nemesek jobbágyai felszabadultak 1848 június 18-án. Erre vall az is, hogy a jobbágyvédelemmel nem gyanúsítható Horváth Károly alkirálybíró július 18-án azt írta, hogy nem ismer olyan utasítást, mely megengedné a meneseknek, hogy elfoglalják, elvegyék, vagy eladják azt a földet, ami „június 18-án felszadabulásukkor (t. i. a jobbágyok felszabadulásakor) kezeken volt[72]."

A kérdésben legközvetlenebbül érdekelt felek, a jobbágytartók és jobbágyok is úgy tudták, hogy az egész jobbágynép felszabadult, kivévén a kuriálisokon lakó zselléreket. Seethal János szentiváni birtokos, akiről tudni kell azt, hogy később egyetlen jobbágyát sem szabadította fel állami megváltás mellett, a jobbágytörvény megjelenése után kijelentette : „Fejet hajt a robotétel megszűnte előtt[73]".

A jobbágyok telve voltak reményekkel, mert „polgárositottak"[74] A tudatukban végbement változásokat plasztikusan fejezi ki a kökösi jobbágyok magatartása, akik azt „üzenték" a királybirónak, amikor az elmaradt robotnapok tételére szólította fel, hogy „nekik a királybiró ne parancsoljon, mert ők már szabad emberek és katonák"[75]. Azaz nemzetőrök — E. Á.)

b) Milyen változások történtek Háromszéken június 18-a után a földesurak és jobbágyaik viszonyában ?

Gyakorlatilag ugyanaz, mint a vármegyékben : a parasztságnak az a része is, amelyik eddigelé szolgált, most mindenféle feudális függőségből következett szolgálattételét beszűntette. Erre vallanak a földesúri gazdaságok intézőinek jelentései, akik arról panaszkodnak, hogy cselédeikkel, napszámosokkal és kalákásokkal kénytelenek a soronlevő mezőgazdasági munkákat elvégeztetni, mert a robot elveszett[76].

A fent vázolt helyzetben július végén és augusztus elején fordulat következett be. Ugyanis a földesurak tudatára ébredtek, hogy a törvénynek a székely örökségekre vonatkozó kitétele jól gyümölcsöztethető. Azt kezdték állítani, hogy a székely örökséges jobbágyok továbbra is szolgálni tartoznak. Világosan kiderül a változás a korabeli dokumentumokból is, amelyek ezentúl két székelyföldi jobbágykategóriát különböztetnek meg : először a felszabadultakat, másodszor a fel nem szabadultakat. Így például Udvarhelyszéknek augusztus elején elfogadott határozata szerint nem tudtak megegyezni „a felszabadult és a fel nem szabadult székely jobbágyok ügyében[77].“

Háromszéken is már júliusban kezdtek szaporodni a volt jobbágyok felvilágosítást kérő beadványai, hiszen fokozódott a földesuraknak az a törekvése, hogy rendszeres szolgálattételre szorítsák volt jobbágyaikat[78]. A jobbágyoknak az előbb érzékeltetett magabiztosságát, bizakodását, büszke, polgári öntudatát, most elbizonytalanodás, sőt nem egy esetben megalázkodás váltja fel. A zágoni székely örökséges jobbágyok írták, hogy mivel „ők olyan jószágban laknak, melyek nem szabadulás alá valók, s mivel, amint közhírből vették észre, őket az eddig súlyos terű alatt kivánják hagyni“, arra kérik a kormánybiztost, intézkedjék, hogy „nyerhetnének valahol szabad-lakó életet[79]“. Mivel a bizottság, amely arra lett volna hivatva, hogy döntsön a nemesi földek úrbéri vagy majorsági jellegét illetően, a forradalom idején nem szállott ki a falvakba, gyakorlatilag a jobbágytartó földbirtokostól függött, hogy felszabadítja jobbágyait, vagy sem.

Kik nem szabadultak fel 1848-ban ? Az 1848-as törvény értelmében csak az úrbéres vagy annak elismert kategóriákat szabadították fel, viszont továbbra is a régi helyzetben maradtak a majorsági zsellérek különböző kategóriái, a szerződéses zsellérek, a kurialisták és praedalisták. A törvénynek ez az általános rendelkezése egyformán vonatkozott Erdély minden területére. Viszont a székely székekben, így Háromszéken is, nem szabadultak fel a székely örökséges jobbágyok és zsellérek sem.

Így aztán a vármegyék és a székely székek között fordított arány alakult ki : a megyékben a volt szolgálattevők nagy többsége, mint úrbéres jobbágy és úrbéres zsellér felszabadult, a Székelyföldön viszont a függőségben levők nagyobbrésze, mint székely örökséges, vagy annak nyilvánított jobbágy és zsellér további szolgálattételre volt kötelezve.

A helyzet ilyen alakulása miatt a fel nem szabadított rétegek nyugtalansága fokozódott. Hogy a társadalmi feszültség általános nyugtalanság minden felé érződött a székely székekben, azt bizonyítja Udvarhelyszék tisztségének a többi székekhez küldött átirata is, melyben „rögtöni törvényszék használatának kiterjesztését kéri olyan egyénekre, akik fel nem szabadult zselléreket (jobbágyokat és zselléreket) izgatnák földesuraik ellen." Ugyanakkor azt ajánlotta, hogy az állam váltsa meg „a katonáskodó és adózó székelyek zselléreit (és jobbágyait) is[80]." Hasonló javaslat hangzott el Háromszékről is, a már említett rétyi pap tollából, aki azt írta, hogy a székely örökséges jobbágyot „biztosítsuk törvény által, hogy a föld az övé, azt tőle senki el nem veheti, és hogy az álladalom a kiváltságos Székelyföldet is egy természetűvé téve a vármegyei földekkel, az állam fogja a földesúrakat kifizetni[81]".

A forradalom idején a székely örökséges jobbágyok sorsa nem dőlt el. Háromszéken a késő őszi események s általában az önvédelem megszervezése is beleszólt az osztályharcok spontán menetében. Itt mindent alárendeltek az önvédelem ügyének s így egy status-quo alakult ki a földesúr és jobbágy között ; a volt jobbágyok zöme szolgálatot nem teljesített, holott a földesurak nem mondottak le székely örökséges jobbágyaik javairól és szolgálatairól. Az ellenségeskedés mégis gyakran kiújult a földesurak és volt jobbágyok közt, amit nem mindenhol sikerült visszafojtani. Ennek legkézenfekvőbb példáját Udvarhelyszék nyújtotta, ahol 1848 őszén (általános ?) parasztfelkelés robbant ki a volt nemesség ellen, ami nagymértékben elősegítette Puchner generális okupációs terveit, s ugyanakkor megnehezítette Háromszék önvédelmét. Háromszéken azonban a politikai helyzet szerencsésebben alakult, bár a bizonytalanság, vagy egyenesen a szolgálattétel erőltetése, a volt jobbágyság és zsellérség odaadását a szabadságharc ügye iránt semmiképpen sem erősíthette. Más kérdés, hogy az önvédelem szervezői, akik között nemegy jobbágy származású értelmiségi volt, találtak olyan módszereket, amelyekkel ellensúlyozhatták az osztályérdekekből következett szétzúzás negatív kihatását.

Megállapíthatjuk, hogy bár az 1848-as forradalom több körülmény közrejátszása, főleg korai elbukása miatt a székely jobbágyfelszabadítást illetően bizonytalan állapotot hagyományozott a következő korszakra,

mégis vitathatatlan, hogy a jobbágyfelszabadítás Erdély-szerte, így a Székelyföldön is, 1848-ban kezdődött, ahhoz a forradalom nyította meg az utat. Döntő tényező volt az, hogy már a forradalom első hónapjaiban megszűnt a robottétel, s ezzel a jobbágyfelszabadítás sorrendben első számú lépése, megvalósult. A felszabadítás közvetlen következményeivel kapcsolatban jellemzőnek tartjuk a **Kolozsvári Közlöny** erdővidéki levelezőjének sorait: „Egyébiránt az igazság érdekében meg kell vallanom, hogy vidékünk munkássági ösztöne kifejtése, s következőleg anyagi jobbléte felvirágzására fontos befolyást gyakorolt a határszéli katonaság eltörlése és az úrbéresek felszabadítása[82].“

1848 után a kérdés gyakorlati oldalainak rendezésére került sor, pontosabban a nemesség és jobbágyság közötti osztozkodásra. Ebben a folyamatban több fázist különböztethetünk meg.

3) AZ 1849—1853-AS ÁTMENETI SZAKASZRÓL

a) A zsellérkedés alakulása

A zsellérkedés alakulásában Háromszéken a forradalom alatt, pontosabban annak első évében két jellegzetességet kell kiemelnünk. Először azt, hogy 1848 tavaszán a zsellérek éppen úgy megtagadták a szolgálattételt mint a jobbágyok. Másodszor azt, hogy a zsellérek a forradalom vezetőségének támogatása megnyeréséért, tömegesen iratkoztak be a nemzeti őrségekbe. Jellemzőnek tartjuk ezzel kapcsolatban a Torján történteket. „Félszeg, gyalogszeres ember (zsellér) is őrkatona, hogy lakháza neki maradjon(ő ugyanakkor) a földesurak szántó és kaszáló helyek reményével van. Ha be nem akarják venni, fenyegetve áll a sorba a gyakorlaton[83].“ De az első időszak végén a polgári-demokratikus forradalom intézményeinek, így a nemzetőrségnek a megszervezésében fokozottabban kezdték érvényesíteni az osztály-szempontokat, aminek egyik konkrét — az önvédelem szempontjából káros — megnyilvánulása az volt, hogy Háromszéken a zselléreket kirekesztették a nemzetőrségekből. Ez természetesen összefüggött azzal, miszerint köztudomásúvá vált, hogy a majorsági zselléreket a jobbágyfelszabadító törvény meghagyta régi állapotukban. Ezek miatt itt-ott zsellérmozgalmak bontakoztak ki[84].“

A zsellér-rétegnek ez a felemás helyzete, az, hogy fel sem szabadult, de szolgálatot sem volt hajlandó tenni, fennmardt a forradalom bukásáig.

Mint közismert, 1849 augusztus 19-én báró Wolgemuth altábornagy, Erdély katonai és polgári főkormányzójaként gyakorolni kezdte a győztes ellenforradalom nevében a hatalmat. Kérdésessé vált: mi lesz a forradalom idején hozott jobbágyfelszabadító törvény sorsa, s egyáltalán milyen intézkedések várhatók a jobbágy- és zsellérkérdésben. E téren 1849 őszét kinos csend jellemezte[85]. De már 1850 január 10-én napvilágot látott a főkormánynak a zsellérkérdésben hozott határozata, amely félreérthetetlenül leszögezte: „Mindazon zsellérek és kurialisták, akik 1848 előtt adó alatti földeket nem bírtak, a földesúri szolgálat alól nem mentesek[86].“ E rendelkezés alapján a földesurak a legkülönbözőbb módszerekkel igyekeztek volt zselléreiket szolgálattétre szorítani. Az akció nyilvánvalóan ellenforradalmi jellegű volt, mint maga a Habsburg-hatalom Erdélyben, amely kezdeményezte.

A hatóságok bátorító ösztönzésének hatása jól nyomon követhető a korabeli dokumentumokban. Bora Elek bölöni földbirtokos például már áprilisban a hatósági szervekhez fordult, hogy zselléreit „mint engedetleneket, kötelességük teljesítésére“ szorítsák, vagy telkeikből kitegyék[87]. Hasonló eljárást indítottak más háromszéki földbirtokosok is[88].

A nyomás fokozása egyelőre nem hozta meg a várt eredményt. A bodzai zsellérek például még egyezkedni sem voltak hajlandók[89], Bodok és Oltszem zsellérnépe pedig „sem egyezkedni, sem fizetni nem akart[90]“, a bükszádiak és mikóújfalusiak tartozásaikból egy krájcárt sem fizettek be, s egyezkedni sem akartak[91]. Ugyanez volt a helyzet Hídvégen és Előpatakon[92]. A zsellérnépet mindenfelé arra akarták rákényszeríteni, hogy úgy szolgáljon, mint 1848 előtt. Ennek érdekében több faluban katonai segédlet mellett, végrehajtásokat eszközöltek[93], és az enegedetleneket elzáratták[94]. Mégis csak igen ritkán sikerült huzamosabb időre újra robotra fogni a zselléreket.

b) A székely örökséges jobbágyok kényszerbérletei

A székely örökséges jobbágyok ügyében az ellenforradalmi rendszer 1849 ősze és 1853 között nem hozott döntést. Fennállt tehát a forradalom idejéből öröklött bizonytalanság. Ez lehetőséget adott a földbirtokosoknak arra, hogy volt jobbágyaikat éppen úgy próbálják szolgálattételre bírni, akár zselléreiket. Háromszéken majdnem általános jelenség volt, hogy a földesurak bérlőkké nyilvánították volt jobbágyaikat. Ez a módszer két szempontból is előnyösnek ígérkezett. Egyrészt olyan jogi formulát kölcsönzött a földesúr és volt jobbágyai viszonyának, amely a szabad egyezkedés látszatát keltve, elfedte a régebbi feudális jobbágyi

állapotokat, ugyanis a bérleti szerződésekben az állt, hogy a bérlők a kivett földekhez semmiféle tulajdonosi igényt nem formálhatnak. Másrészt a bérlet gazdasági szempontból is hasznosnak ígérkezett azáltal, hogy a földbirtokosok súlyos munkaerő gondjain segít ; a bérlők kötelezettségeik között a pénzfizetés mellett évi 10—25 ökrös, vagy ugyanannyi tenyeres napszám tétel is szerepelt[95], míg más esetekben a bérlők éppen olyan robotszolgáltatások tételére kötelezte magát, mint 1848 előtt.

A volt jobbágyok előtt nem maradhatott rejtve a földesurak azon szándéka, hogy a régebbi és hűbéri jellegű viszonyt, polgári magánjellegűvé akarják átalakítani. Erre vall az altorjai és ikafalvi jobbágyok egyik beadványának az a része, mely szerint a szerződéseket törvénytelenül kötötték velük, azért, hogy a „jogos esetünket" „árenda címre változtassák[96]". A példák felsorolását lehetne folytatni[97]. Úgy véljük, hogy a legtöbb jobbággyal bíró földesurak már említett esete eléggé bizonyítja a székely örökségesnek nyilvánított jobbágyok felszabadulásában átmeneti szakaszt alkotott az 1849—1853-as periódus, amikor a volt jobbágyok afféle kényszerbérlőkké alakultak át. Hogy a kényszerbérlet kisérlete végülis nem járt a földesurak számára a kívánt eredménnyel, azt a parasztság ellenállása s az 1854-ben megjelent császári nyílt parancs új rendelkezései akadályozták meg. Ez utóbbival egyidőben kezdetét vette a Székelyföldön az úrbéri viszonyok rendezésének harmadik szakasza.

4. AZ 1854-es CSÁSZÁRI NYÍLT-PARANCS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

a) A császári nyílt-parancsról

Az erdélyi jobbágyfelszabadítás és zsellérkedés rendezésének egyik fő jellegzetessége az volt, hogy a folyamat gyakoratilag is és jogilag is az 1848-as forradalommal kezdődött el, de a forradalom elbukása miatt a folytatás a Habsburg-önkényuralom idejére maradt, s a befejezés — amint látni fogjuk — csak a dualizmus korában következett be. A politikai viszonyok változása természetesen nem maradt hatás nélkül a feudális maradványok rendezésének jellegére.

A Habsburg-önkényuralom intézkedései közül jelentőségénél fogva messze kimagaslanak az 1853-as és az 1854-es császári nyílt-parancsok. Az első, mely Magyarország, a Bánság, Máramaros és más területek úrbéri viszonyainak rendezését tűzte ki céljául, Erdéyben is éreztette hatását, mintegy előre megindítva azt a folyamatot, ameyet Er-

délyre vonatkozóan az 1854-es nyílt-parancs körvonalozott. Ez annyiban jelentett előre lépést mégis, hogy konkréten előírta mind az állam részéről való megváltás, mind a jobbágyok részéről történő önmegváltás módozatait. A rendelkezés **véglegesen két kategóriára osztotta a volt jobbágyságot és zsellérséget: az urbéresnek elismert kategóriának az állam biztosította a megváltási összeget, a nem urbéres, majorsági és székely örökséges jellegű parasztokat viszont az önerőből való megváltakozás útjára terelte.**

Az 1854-es pátens, mint köztudott, nem hatálytalanította az 1848-as úrbéri törvényt, de pozitív irányba azt nem is fejlesztette tovább. Az a tény ugyanis, hogy lehetővé tette bizonyos zsellérrétegeknek az önmegváltást, a terheknek az államéról a még fel nem szabadult kategóriák vállára való áthárítását jelentette, erejüket meghaladó feladat vállalására kényszerítve azokat. Pozitív vonásai közül kiemeljük azt, amelyik a majorsági zsellérek és az úrbéresek számára lehetővé tette, hogy jogi úton keresetet indítsanak olyan földek tulajdonjogának elismeréséért, amelyekhez a földesurak az 1848-as törvény értelmében tulajdonosi jogot formáltak. Az 1819 január 1-e és az 1848 január 1-e között parasztok által használt, közadó alatti s földesúri terhek viselésével járó földekről volt szó, amelyeket a pátens úrbéri jellegűeknek ismert el[98]. A polgárosodást a császári nyílt-parancs azzal igyekezett elősegíteni, hogy elismerte és biztosította a jobbágyok kezén levő föld polgári tulajdonjogát, feloldva ezáltal régebbi feudális kötöttségeik alól. Hogy a tőkés gazdálkodás feltételeinek kialakulását előmozdítsa, előirányozta a birtokrendezések, a tagosítás és arányosítás keresztülvitelét.

b) Az állam által történő megváltásról

Amint említettük, Erdélyben a jobbágyok állami megváltás mellett szabadultak fel. A székely székekben viszont Apor adatai szerint a földbirtokosok 1868-ig csupán 2 786 jobbágyért, vagyis az 1848-ban szolgálattételre kötelezett s adózó réteg 15,47%-áért részesültek kártérítésben az állam részéről[99], ami azt jelenti, hogy a volt jobbágyság és zsellérség mintegy háromnegyed része önerőből volt kénytelen megváltani szolgálatait és telkét. Mivel az adatok nem mutatják az egyes székekben levő helyzetet, más forráshoz kell folyamodnunk. A jóvátétel helyzetét feltűntető levéltári dokumentumok szerint összesen 76 (!) háromszéki jobbágy szabadult fel állami megváltással ez a szám később valamennyivel emelkedett). A különbség tehát hatalmas az erdélyi vármegyékhez viszonyítva, de még a székelyföldi átlaghoz mérten is igen jelentős.

A nagyfokú arányeltolódás egyik oka az volt, hogy a kisebb jobbágytartók mellett Háromszéken a nagyobb földbirtokosok jobbágyaik nagy többségét, vagy éppen az egészet székely örökséges jobbágyoknak nyilvánították[100]. (Ez általános jelenség volt a többi székely székekben is[101], bár azokban a jobbágyokra nézve valamivel kedvezőbb vot a helyzet). Ezt aztán szívesen vette az osztrák kincstár, amelynek anyagi gondjain könnyítettek, hiszen az államnak kevesebb kárpótlási összeget kellett kifizetnie. Viszont az egyszer székely örökség jellegűnek nyilvánított telekért az Erdélyi Kártérítési Bizottság a későbbiekben általában akkor sem fizetett kárpótlást, ha történetesen a földesúr állami kártételért folyamodott. Ilyen esetekben az úrbéri bíróságokra maradt a döntés joga.

A hűbéri viszonyok felszámolásának és az önálló paraszti gazdálkodás feltételei megteremtésének vitatottabb problémái közé tartozik, hogy mekkora föld ment át a jobbágyok tulajdonába abból, amit 1848 előtt használtak. Nos, Háromszék falvaiban az államilag megváltott jobbágyok átlag 4,4% hold földdel szabadultak fel, a Felső-Fehér megyeiek pedig átlag 9,52% hold birtokkal kezdhették meg a gazdálkodást. A különbség igen lényeges, de a kérdésnek az az oldala sem elhanyagolható, hogy a paraszti föld mennyiségének meghatározásánál döntő ismérvként azt fogadták el, hogy mekkora területről fizetett az illető közadót[102]. Csakhogy ilyen vagy olyan körülmény miatt igen sok jobbágy nem szerepelt az adótabellákon, vagy sokkal kevesebb földdel volt bejegyezve, mint amennyit gyakorlatilag használt, s amelyről szolgálatot teljesített[103]. Főképp azért, mert a földes uraság éppen a nem-adózással igazolta az illető föld nemesi jellegét, s ezért jelentős mennyiségű földet használhatott a jobbágy „adón felül". Amikor például a kökösi jobbágyok adón felüli földjeit visza akarta venni a földesuraság, azok így érveltek: „Ha földesuraink nékünk földeinket adózás alá ámbár nem bocsátották is, de ahelyett terhes robotot télben-nyárban szolgáltunk[104]." Mikóújfalu és Bükszád azért nem válhattak soha adózó községekké, mert a tulajdonos földesúr erről hallani sem akart[105]. Nyilvánvaló tehát, hogy már emiatt is sokkal kevesebb föld került a jobbágyok tulajdonába, mint amennyit 1848 előtt használtak.

A veszteségeket bizonyos fokig ellensúlyozta az a tény, hogy a felszabadult jobbágyok igyekeztek mindenféle „adón felüli" földjeiket megváltani. Ennek sikere egyrészt attól függött, hogy akart-e ott a volt földesúr nagy gazdaságot létesíteni, vagy sem, másrészt pedig a parasztság anyagi helyzete befolyásolta a földvásárlásokat.

c) Az önmegváltásról

A császári nyílt-parancs megjelenése után kibontakozott a székelyföldi jobbágyfelszabadítás harmadik szakaszának fő jellegzetessége: a tömeges önmegváltás. Ez a vármegyei hasonló folyamattól elsősorban abban különbözött, hogy míg ott csak a majorsági zsellérek bizonyos kategóriái kényszerültek a megváltás nehéz terheit vállalni, addig a székely székekben — amint már mondottuk — a székely örökséges jobbágyok és örökséges zselléreknek sem maradt más lehetősége. A jobbágyfelszabadításnak ez az önmegváltásos formája a Habsburg-birodalomban az osztrák és a cseh tartományokban volt általános, csakhogy ott a parasztság anyagi leehtőségei összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek voltak, mint a Székelyföldön.

Háromszéken az önmegváltásnak két tipikus formáját különböztethetjük meg: először azt, amikor az örökváltsági szerződés a volt földesúr és jobbágya békés megegyezésén alapult, másodszor pedig azt, amikor a döntés bíróság előtt jött létre. A perenkívüli megegyezés rendszerint azzal kezdődött, hogy a földesúr felbecsültette a telek és az ahhoz tartozó földek, valamint a szolgálmányok értékét, és azt az önmegváltás alapdíjának tekintette. Ehhez még hozzászámítódott az 1850 január 1-től elmulasztott szolgálmányok ára is. Az eredeti összeg azonban rendszerint többször módosult. Arra már a kortársak is rámutattak, hogy az önmegváltásnak ez a típusa előnyösebb volt a hosszadalmas és költséges peres eljárásnál. Nyilvánvalóan ezt igazolja az a tény is, hogy tömegjelenség volt: bizonyos, de korántsem teljes adatok szerint a székely székek területén az 1854-es pátens rendelkezései alapján 3 086 volt székely örökséges jobbágy vátotta meg önmagát közveten egyezkedés utján. Természetesen csak a bejelentett esetekről van tudomásunk. Ennek következtében a valóságban ennél nagyobb számú jobbágy lépett az örökváltság útjára. Ha a 7 870 adózó jobbágy- és zsellércsaládból kevesebb, mint 100 jutott telkek tulajdonjogához állami megváltás mellett, s tudjuk azt is, hogy 1 040 jobbágy indított bírói eljárást, feltételezhetjük: a fennmaradó több mint 7 000 családnak nem maradt más választási lehetősége, mint telke megvásárlása, vagy az arról való lemondás. Minden bizonnyal kevesen mondottak le önként telkeiről és földjeikről és így az önmegváltott családok számát Háromszéken valóban mintegy 7 000-re tehetjük. S még ezen felül a mintegy 1 500 nem adózó jobbágy- és zsellércsaládal nem is számoltunk.

A vitatottabb ügyek törvényszékek elé kerültek. Apor Károly adatai szerint 1868-ig az összes székekben nem kevesebb, mint 3 926 telek

ügyében folyamodtak bíróságokhoz. Az úrbéri pereknek három típusát különböztetjük meg : 1. amikor a volt jobbágy azt kérte, hogy a bíróság mondja ki a felszabadulását, mégpedig állami megváltás mellett, mivel a telkét úrbéri jellegünek ismeri ; 2. mikor a székely örökséges jobbágy vagy zsellér, esetleg majorsági zsellér, az önmegváltás jogának elismerését kéri ; 3. és mikor a földesur indított keresetet, hogy székely örökség, vag y majorság természetű földjeit volt alattavalóitól visszaszerezze.

Az első típushoz tartozó esetekben, amennyiben az urbéri viszonyt bizonyítani tudta a volt jobbágy, az állam által való kártérítés jogát megítélték. A második típus eseteiben a jobbágy rendszerint bizonyítani nem tudott, mert — amint Nagyajtai Kovács István írja : „Minél tisztább székely örökség valamely székely földbirtok, annál kevesebb a bizonyíthatásáról szóló írásbeli adat[106]". A harmadik típusnál, ha a jobbágy nem tudta bebizonyítani, hogy úrbéres jellegű telekről van szó, a földesúr a pert feltétlen megnyerte.

A székely jobbágykérdés rendezése természetesen nem maradhatott valamiféle semmitmondó helyi jellegű probléma. Annyi visszaélés, érdekösszeütközés, elégedetlenség halmozódott fel körülötte, hogy országos üggyé nőtt. Erre vall az a tény is, hogy az 1863-as nagyszebeni országgyűlésen is foglalkoztak vele. Ezen I. Rațiu, a kérdés elismert szakértője követelte, hogy azoknak a volt jobbágyoknak a helyzetét, akiknek 1819—1820-ban olyan külsőségeik voltak, amelyekért adóztak és feudális jellegű szolgáltatásokat tettek, úgy rendezzék, mint a megyékben, tekintet nélkül arra, hogy székely örökségen laknak vagy sem[107]. Teljesen hasonló nézeteket vallott George Barițiu is a **Iobăgia în Secuime** címen a **Gazeta Transilvaniei** 1868 január 26-i számában közzétett cikkében. A román értelmiség érdeklődését az a tény is indokolta, hogy a székelyföldi jobbágyok és zsellérek között jelentős számmal voltak román nemzetiségűek is. Közismerten óriási botrányt kavart fel a cófalvi jobbágyok erőszakos kilakoltatása 1868-ban éppen Apor Károly, a marosvásárhelyi úrbéri birósági elnök által.

Az önmegváltás alapvető kérdései között szerepelt a fizetendő összeg nagysága, a tulajdonba vett föld mennyisége, a kettő aránya, a folyamat gazdasági és társadalmi kihatásai.

Tévedés volna azt hinni, hogy a földesurak jutányos áron bocsátották önmegváltás alá a telket s földeket. Az árkosi jobbágyok 1849 után kötött hasznobéri szerződése például ezzel kapcsolatban nyíltan kimondja, hogy a volt jobbágy a telket „... annyi áron, mint más idegennek béhagyatott volna, magáévá teheti[108]". Zágonban a Szentkereszti család székely örökséges jobbágyainak egy családra jutó általános vál-

ságdíja az első megegyezés szerint 890 pengőforint volt. Ezt az összeget a volt jobbágynak három év leforgása alatt kellett törlesztenie[109]. (Hogy a fenti összeg milyen értéket képviselt, s hogy voltaképpen milyen terhet jelentett az önmegváltás, arra némi tájékozódást nyújtanak a következő adatok : 1 hold föld folyó ára 100 forint körül mozgott a tanulmányozott vidéken, s egy pár igás ökör ára 180—200 forintra rúgott). A váltságdíj előteremtése rendkívül nehéz feladat elé állította a jobbágyokat, annál inkább, mivel azoknak egyidőben viselniük kellett az állami adózási és a községi fenntartási terheket, amelyek ugyancak megemelkedtek az 1848 előtti helyzethez viszonyítva.

Valóban a jobbágyok többsége képtelennek bizonyult az egész váltságösszeg készpénzhez való kifizetésére, s ezért arra kényszerült, hogy földet „hagyjon vissza'. A zágoni, papolci és kőkösi 72 örökmegváltási egyezményből ötvennégyen az van feltűntetve, hogy a volt jobbágy földet hagyott vissza[110]. A zágoni Kiss György és felesége Lőtsei Anna örökváltsági levele (hasonlót kötött a földesúr minden felszabaduló jobbágycsaláddal) miután leszögezi, hogy „... ezen egyezésnél fogva felszabadult székely birtokot birtokló új polgár és polgárnő" az 1040 pengőforint váltságdíjat a „maguk megrontása nélkül kifizetni nem tudják", előírja, hogy a megváltásra kerülő birtokok közül „... összesen nyolc köböl és fél véka férejű szántót és nyolc szekérre való kaszáló helyeket 640 pengőforintokba ő nagyságoknak önként" visszaadnak[111].

A visszahagyott föld mennyiségének arányában csökkent a kész pénzben fizetendő összeg. Így például az 50 zágoni jobbágy harmadik, végleges egyezménylevele szerint az átlagos váltságösszeg az első egyezés szerinti 890 forintról 433 forintra csökkent[112]. Csakhogy — amint láttuk — ennek igen súlyos következménye volt, mert egyre apadt a felszabaduló családok birtokába jutó föld mennyisége. Hárman földjük „hasonfelét" hagyták vissza, egy pedig csak belső telkét tudta megváltani. Ezek s a többi jobbágyok a 457 köböl (228 hold) szántóból 167 köbölnyit (kb. 86 hold), az egésznek, mintegy 36%-át már az önálló gazdálkodás első lépésénél elveszítették. Ugyanezek a 411 szekér szénát termő kaszálóból 176 szekérre valót, az egésznek több, mint 42%-át adták át a földesurnak a megváltási tőke egy része helyett. Hogy a megváltáshoz szükséges összeget előteremthessék, az önmegváltakozás idején sok jobbágy volt kénytelen megválni igavonó állataitól vagy éppenséggel, amint Nagyajtán történt, a már tulajdonba vett birtok egy részétől[113]. Ilyen körülmények között jogos a székely parasztság fokozódó proletárizálódásról beszélni. Elsősorban azért, mert a székely örökséges jobbágyok jóval kevesebb birtokot vehettek tulajdonukba, mint amennyit

1848 előtt használtak. A már felhozott fenti példák mellett az alábbiak is ezt bizonyítják. Árkoson a 31 székely örökséges jobbágy közül 22-en földet hagytak vissza, hogy a váltságdíjat csökkentsék. Egy esetben a földnek fele maradt vissza a volt földesúr tulajdonába, s a többiek is jelentős kiterjedésű földet adtak át. Így például az árkosi Veres Dániel és felesége Ördög Sára egyezménylevelébe „a székely örökséget birtokolt" társaikhoz hasonlóan vállalták a megváltási összeg befizetését, de a határidők betartani nem tudták, s ezért összesen 8 hold földjükből visszahagytak 2 hold szántót és 400 négyszögöl terjedelmű kaszálót[114]. Érdemes felfigyelni arra, hogy Árkoson némileg módosult formában ment végbe az önmegváltás. Nevezetesen már 1852-ben megvették házaikat és belső telküket. S 1853-ban a külsőket illetően is egyezkedni kezdtek, de akkor a földesúr kevesebb földet volt hajlandó megváltás alá bocsátani, mint az 1854-es pátens megjelenése után[115]. Az 1854-es egyezménytervezet szerint az átlagos megváltási összeg több mint 1 300 pengőforint volt, viszont a következő évben a végleges egyezségek szövegében csak 377, 7 pengőforint szerepel[116]. Nyilvánvaló, hogy ők is birtokot hagytak vissza a fennmaradó pénzösszeg helyett.

Torján, Ikafalván, Lemhényben, valamint az akkor Urvarhelyszékhez tartozó Bibarcfalván[117] 93 volt jobbágy[118] váltotta meg önmagát az Apor-családtól. Az egy családra jutó összeg 458 forintot tett ki[119]. Sajnos ebben az esetben sem tudjuk egészen pontosan meghatározni a visszahagyott föld mennyiségét. Pedig, hogy az jelentős lehetett, kitűnik abból, hogy a megváltásdíj majdnem megegyezik a zágoniak harmadik egyezkedésekor megállapított összegével, tehát a legkisebbel. Természetesen a váltásdíj nem arányosan oszlott meg a jobbágyok között ; a fenti esetben a legkevesebbet, 225 forintot, Zölde István altorjai jobbágy fizette, míg a legnagyobbat : 860 forintot, Nyujtódi Lukács István[120].

A fentiekből is látható, hogy a megváltott birtok területe faluról-falura, sőt esetről-esetre változott. Ez a tény azzal is összefüggött, hogy a vol földesurnak szándékában állt-e az illető falu határán, vagy közvetlen környékén önálló nagygazdaságot berendezni. Ha igen, úgy mindent elkövetett, hogy volt jobbágyaitól földet tartson vissza; ebben az esetben jogosan beszélhetünk földrablásról. Viszont, ha az önálló nagygazdaság berendezésére nem volt alkalmas az illető hely, ottani földjeit igyekezett, természetesen minél magasabb áron, értékesíteni. Az első változattal kapcsolatban jellemző, hogy 45 kézdiszentléleki székely örökséges jobbágy helyzete még 1863-ban sem volt elintézve, mert a földesúr ott akart „terjeszkedni', s arra törekedett, hogy volt jobbágyaitól a földek felét visszaszerezze[121]. Az ellenkező példát a Mikó-udvar málnási, olt-

szemi és zaláni jobbágyainak esete mutatja, azáltal, hogy ezek az önmegváltással egyidőben a mikóújfalusi praediumban eddig adón felül bírt földjeiket is megvásárolhatták. Hogy ez a föld nem lehetett jelentéktelen kiterjedésű, az kiderül abból is, hogy azért körülbelül 30 000 forintot fizettek ki a földesúrnak[122].

Végül meg kell említenünk azt az egyáltalán nem mellékes tényt is, hogy például Torján és Volálban a jobbágyok szabadságuk elnyerésekor egy régi joguktól is kénytelenek voltak megválni: az aláírt szerződésben lemondtak a Bálványos nevezetű hatalmas erdős-legelős területen lévő közföldek birtokjogáról[123]. A zágoniak viszont felszabadulásuk egyik feltételeként a közös havasok és legelők őket illető részének kétharmadát a földesúri udvarnak engedték át[124].

A háromszéki jobbágyok azt nyilvánvalóan jól tudták, hogy a megyékben a felszabadulás terheit az állam viseli. Az előnytelen megkülönböztetés felett érzett elkeseredésüket csak növelhette, hogy birtokaik nem kis részét elveszítették. Éppen ezért nem valószínű, hogy az önmegváltás folyamata mentes lett volna a nyílt kitörésektől. Erre a jövő kutatásai deríthetnek fényt. Arra azonban már most elég bizonyító anyaggal rendekezünk, hogy kijelenthessük: az ellentétek nagy mértékben kiéleződtek. Erre vall az a tény is, amely szerint Háromszéken 1 004 jobbágy és zsellér ügye került birósági fórum elé[125]. A különféle közigazgatási és más természetű intézményekhez pedig a kérvények özönét küldték. Ebből jelentőségénél fogva kiemelkedett az 1 050 háromszéki volt jobbágy által aláírt, s a magyar parlamenthez 1867-ben benyújtott beadvány, amelyben panaszolják, hogy a székelyföldi jobbágyok sokkal nehezebben jutottak és jutnak telkük és földjük tulajdonába, mint megyebeli társaik. Vallják, hogy az úrbérrendezés egyik igen nagy igazságtalansága az volt, hogy a székelyföldi jobbágyok nagyobb részének fekvőségeit előnytelenül megkülönböztették a „vármegyei úrbéresek úrbéri fekvőségeitől". Ez ugyanis azt vonta maga után, hogy a „székelyföldi úrbéres úrbéres fekvősége székely örökségű fekvőségnek állíttatik, melyet az úrbéres maga tartozik megváltani[126]".

A nagy nyilvánosság elé tárt kérvény széles visszhangra talált, s így a közvélemény egyetértett kérésükkel, hogy őket is az állam váltsa meg, hiszen a közös állami megváltási alapok előteremtéséhez adójukkal éppen úgy hozzájárulnak, akár a megyebeli adózók. A háromszéki volt jobbágyok szószólója Kilyéni Donáth Pál volt, akinek előterjesztése logikai igazságához kétség nem fért.

Természetesen sokkal inkább a volt földbirtokosok fellépésének, semmint a jobbágykérvényeknek tudható be az, hogy 1868-ban rendeleti szinten ismét napirendre került a székely örökséges jobbágyok sorsa. Valóban, az 1867-es kiegyezés teremtette új politikai viszonyok között a székelyföldi birtokosok is jobban hallathatták hangjukat az úrbériség maradványai rendezésének kérdésében. S éltek is ezzel a lehetőséggel, mert kiderült, hogy bizonyos esetekben az önmegváltásnál előnyösebb az állami kárpótlás. Egyrészt, mert a parasztok közül sokan képtelenek voltak eleget tenni vállalt kötelezettségeiknek[127], másrészt minden darab visszavett földért pereskedni kellett a volt jobbágyokkal.

Az 1868-as rendelkezés, különösen az 1871. LIII. t. c. kiszélesítette az úrbériség fogalmát, abban az értelemben, hogy ilyennek tekintett minden olyan földet, amelyet az 1820-as összeírás jobbágykézen talált, s ilyen minőségében került be az összeírásba. A székely örökséggel kapcsolatban pedig visszatért az 1848-as IV. t. c. 6-ik paragrafusához, amennyiben csak azokat nem tekintette úrbériségeknek, melyek „tiszta majorság természetével bíró székely örökségek". Nyilvánvaló, hogy ilyenek csak a volt közszékelyek birtokai lehettek. Minden esetre ez a józanabb felfogás győzelmét jelentette, amely csak a közszékelyek (s esetleg az 1—2 jobbágyot tartó kisnemesek) jószágát mentesítette az úrbériség fogalma alól.

A fenti rendelkezés, illetve törvény értelmében a volt jobbágytartó székely földesúrak jelentős összegeket vehettek fel kártalanitás fejében. Hogy ebből a már önváltott jobbágyoknak mennyi jutott, nem tudjuk meghatározni. A még el nem intézett ügyeket, vagy a perek által ismét feleleventett eseteket, most már ebben az új felfogásban tárgyalták a bíróságok, s annak megfelelően juthattak — legalább is elvileg — földjeik birtokába a volt jobbágyok[128]. Úgy véljük, hogy Háromszéken ilyen eset lehetett az előbb már említett 1 050 jobbágyé. A nagy többség ezek szerint az önmegváltást 1867-ig elintézte[129].

Elterjedt volt az a nézet, mely szerint az önmegváltás előnyösen befolyásolta a székelyföldi parasztság tulajdonságait. „Hogy a székely zsellér tulajdon erszényéből volt kénytelen önmagát megváltani, annak is meg van az az erkölcsi haszna — írta a **Kolozsvári Közlöny** —, hogy kettőzött szorgalommal igyekszik megváltott birtokát gyarapítani és a megváltásra netalán kölcsönzött adósságtól megszabadulni[130]". Valami alapja lehetett ennek az állításnak, de egészében véve inkább önámításnak tűnik, mint valóságosnak . Ugyanis az önmegváltás a székelyföldi jobbágyokra nagy romlást hozott, s ez elszegényedés irányába terelte a kisgazdák tömegeit. Más kérdés, hogy az önmegváltás útja, ha akkora

áldozat vállalását követelte is, mégiscsak járhatóbbnak bizonyult a jobbágyok tömegének, mint az a „törvényen kivüliség", amely az 1848-as törvény megjelenése óta gazdaságilag egyre jobban kiszolgáltatta őket volt uraiknak.

5. A zsellérek felszabadulásának kérdései 1854 és 1896 között

Az 1854-es császári nyílt-parancs megjelenése a háromszéki zsellérnépet ellentmondásokkal teli helyzetben találta. Nagy részük a forradalom óta felszabadultnak tudta magát s minden hűbér-jellegű szolgálatot nyíltan megtagadott. Mások a már említett kényszerbérleti szerződések alapján ugyan vállalták a pénzbeli díjfizetéseket, vagy természetbeni szolgálattételt, de az még nem jelentette azt, hogy teljesítették is. Mindez azt mutatta, hogy a társadalmi ranglétra legalsó lépcsőfokára taszított zsellérrétegek milyen szívós elszántsággal ragaszkodtak a forradalom alatt kivívott szabadságukhoz !

De éppen ezzel a magatartással került a zsellérség „törvényen kívüli állapotba", ami aztán alkalmat adott a volt földesuraknak, hogy hivatalos közegek segítségével nagy nyomást gyakoroljanak zselléreikre. Ezt szolgálták a katonai végrehajtások, kilakoltatások és felszólítások a szolgálattételre, amelyek napirenden voltak.

a) A székely örökségeken lakó zsellérek önmegváltása

Az 1854-es pátens erről a pontról mozdította el a zsellérkérdést. Először is : a házatlan zselléreket mentesítette az 1848 óta felgyűlt tartozásaik teljesítésének kötelezettsége alól, ami (s ezt már az 1848-as felszabadító törvény értelmében elnyerték) személyi felszabadulásuk nyílt elismerését jelentette. Ennek a rétegnek semmi birtoka nem volt, most sem kaptak semmit. Ők az 1848 utáni kialakuló kapitalista jellegű társadalmi rétegződésben a falvak agrár-proletariátusának egyik alaprétegét alkották. Kenyerüket főleg napszámos-munkával és harmadásműveléssel keresték. Másodszor: a volt birtokos házas-zsellérek ügyét is szabályozta a pátens. Ezek 1848-ban személyileg szintén felszabadultak, de a gazdasági felszabadulás csak az urbéres házas zsellérekre terjedt ki, míg a székely örökségeken, vagy annak nyilvánított telkeken lakók, amennyiben nem adták fel házukat és telküket, továbbra is szolgálattétellel tartoztak. A pátens most lehetővé tette az ilyen székely örökséges zselléreknek, hogy az 1848 előtt adó alatt volt földjeiket s telküket megválthassák[131]. A volt úrbéres és székely örökséges birtoktalan házas zsellérek gazdasági felszabadulása éppen olyan módon ment végbe, mint

a birtokos házas zselléreké : amennyiben nem székely örökségeken laktak, úrbéri minőségüknél fogva állami jóvátétel mellett szabadultak fel. De akárcsak az előbbi kategóriánál, a volt házatlan zsellérek hatalmas többségét székely örökségesnek nyilvánították, akik telküket és esetleg a bírt földparcellákat önerőből kellett hogy megváltsák. Az önmegváltás elé azonban sok akadály tornyosult. A zsellérek ugyanis még inkább nélkülözték a váltságdíj előteremtéséhez szükséges anyagi alapot, mint a jobbágyok, s különben is a földesurak nem szívesen adtak át földeket a zselléreknek. Ezért általában vagy az egyik, vagy a másik fél perhez folyamodott.

A rendszerint hosszadalmas és költséges perek végülis — ha nem kurialisták, praedalisták, vagy szerződésesek esetéről volt szó — az állam részéről megváltás elutasításával, de az önmegválthatás tételes kimondásával végződtek. Viszont sohasem hiányzott az ítéletből annak leszögezése, hogy megváltakozásukig a zsellérek kötelesek szolgálatot tenni, vagy bérleti díjat fizetni. Lássunk néhány konkrét esetet. Az egyik legnagyobb zsellérper, mely Oltszem, Málnás és Zalán házas (részben birtokos) zselléreit érintette, 1860-ban ért véget, azzal, hogy a felperes zselléreket, mint székely örökségeken lakókat, önmegváltásra utasították. A többség azonban nem vetette alá magát a bírói döntésnek, mert még mindig azt várta, hogy őket is társadalmilag fogják felszabadítani, akárcsak a megyei úrbéres zselléreket. Viszont a földesúri-udvar nem riadt vissza az erőszakos megoldástól és végrehajtást kért. A kiuttalan helyzet láttán a zsellérek két táborra szakadtak. Az egyik a további ellenállás mellett volt, a másik a megbékélés hívéül szegődött. A helyzetre — s egy kicsit a kor viszonyaira is — jellemzőnek tartjuk az utóbbiak érvelését : „A kiszálló exekució — mondogatták a székely zsellérek — még a fakanalainkat is elbecsüli[132].“

Miután a többi faluban kihirdették az ítéletet, Oltszemen 1860 május 3-án „az egész falu, még az asszonyok is a falu házához gyűltek, várván, hogy kinek fogják a vagyonát elbecsülni[133].“ Hangosan tiltakoztak és zúgolódtak a végrehajtások ellen. Itt is, akárcsak Háromszék más tájain, a zsellérnép fő támasza egy Kovács nevű ügyvéd volt, akit Dózsa Györgyként emlegettek a birtokosok, „a nép pedig úgy követett, mint (valami) régi szkít főnököt[134].“ Végül Málnáson, Zalánban és Oltszemen, akárcsak a többi falvakban, a zsellérek nagyobb része megváltotta telkét és ritkább esetben egy-két vékás földjét is[135]. Viszont azt, aki erre nem volt hajlandó, vagy képes, kilakoltatták és telkét eladták[136]. A zágoniak és papolciak általában csak telkeiket vásárolták meg, a szitabodzaiaknak viszont lehetősége nyilt a földvásárlásra is[137]. Emiatt a

volt szitabodzai zsellérek általában mint törpebirtokosok szabadultak fel , míg a többiek agrár-proletárokként, akik napszámoskodásból éltek.

A zsellérmozgalmak új hullámát idézte elő az 1868-as már említett rendelkezés, amely kimondottan a székely örökséges jobbágyokra és zsellérekre vonatkozott. Ennek megjelenése azonban elintézettnek vélt esetek tömegeit bolygatta fel, újabb reményeket ébresztvén azokban a kategóriákban is, amelyekre az említett rendelkezés hatályai nem terjedtek ki. Bodokon a kuriális zsellérek közül 7-en megtagadták az új szerződés aláírását[138], Mikóújfaluban 32 praedalista utasította el a szerződések meghosszabbítását[139], ami pedig egyenlő volt a szolgálattétel megtagadásával, és a taksafizetés elhanyagolásával. Közben minden lehetőt elkövettek, hogy áldatlan helyzetükből megszabaduljanak. „A taksások folyton jövés-menésben vannak ügyvédjükkel. Éppen ma indult el egy deputáció Kolozsvárra a guberniumhoz. Ha ott nem nyernek, mennek Pestre a minisztériumhoz. Az öreg Bartos[140] a szekeresnek mondá, hogy a tekintetes urat is fel fogják keresni. Taksa-fizetésről nem is akarnak hallani. **Megváltást vagy megváltatást akarnak**[141]" — írta az uradalom gazdatisztje az uradalmak igazgtójához küldött levelében. Előpatakon a szolgálatot megtadagó zsellérek először tettlegesen megakadályozták a tervezett erőszakos végrehajtást, majd pedig minden lefoglalt ingóságukat elrejtették[142]. Nyilvánvaló, hogy a zsellérnép nem akart továbbra is függő, alávetett helyzetben maradni. Amellett a kormányzatot is állandóan megújuló támadások érték a zsellérkedés rendezetlenségéért.

b) A praedalisták felszabadulása

Végre 1873-ban megszületett a döntés a praedalisták, telepítvényesek felszabadításának módozatairól[143]. Az akkor hozott XXII : t. c. megengedi, hogy amennyiben a telepítvényföldek határozatlan vagy örökidőre „engedtettek át a telepítvényesek használatába... a telepítvényesnek jogában áll a telepítvényi összes belső és külső birtokot a rajta fekvő szolgálmányok megváltása mellett tulajdonul megszerezni[144]". A Székelyföldre vonatkozóan az 1873-as XXII. t. c. 27 paragrafusa 2-ik bekezdése egy rendkívül súlyos kitételt tartalmaz. „Azonban a községi birtokok bármikor történendő felosztása alkalmával a telepítvényeseknek ezen törvény erejénél fogva tulajdonukká vált belső és külső birtokuk után a telepítvényesek semmi nemű esedékre vagy osztályrészre igényt nem tarthatnak[145]". Ennek a rendelkezésnek volt a következménye, hogy egyes falvak, így például Mikóújfalu és Bükszád teljesen közerdő és közlegelő nélkül maradtak. A törvény szövegéből

félreérthetetlenül kiderül, hogy a predalisták állami megváltásra nem számíthatnak. Maradt tehát az önmegváltás lehetősége[146]. Az általunk kutatott területeken a telepítvényesek nem is késtek megtenni a kezdeményező lépéseket. Így Mikóújfalu telepítvényesei 1874 februárjában beadványban kérik a tulajdonost, hogy „szabjon ki olyan megváltási feltételeket", melyek mellett a telkeket és az azokhoz tartozó külsőségeket magukévá tehetik. Nem akarnak továbbra is — írták — e hazának jog, birtok és szabadság nélküli helotái lenni", de igen „szabad polgárai[147]". Egyelőre a kísérletek meghiusultak itt is és máshol is. Megkezdődtek tehát a perek, amelyeknek kimenetelétől függött. Mikóújfalu és Bükszád mintegy négyszáz családjának, Előpatak, Árapatak és Lüget legalább száz családjának a sorsa. A törvényszéki döntés végülis a megválthatás jogát minden telepítvényes falu lakójára kimondotta. A váltságdíj az évi taxa huszszorosának megfelelő összegből állt[148], melyet husz év alatt, évi öt százalékos kamat mellett kellett törleszteni[149]. Az önmegváltás gyakorlati keresztülvitele a leghevesebb osztályharc kísérletében zajlott le.

Az előpatakiak közül például többen a nehéz feltételek miatt nem tudták megváltani magukat, hanem családostól áttelepültek Romániába[150]. Az otthonmaradottak ellen végrehajtást rendeltek el, mikoris a 12 telepesnek elvették 16 hold külső birtokát[151]. Csak a belső telkeket hagyták a rokonok által megvásároltatni, tekintettel arra, hogy a telkek kevés értéket képviseltek s „... az épületek rozzantak", melyek „... egy birtokba vevés költségeit nem fedeznék[152]".

Mikóújfaluban 45 telepes közvetlen megegyezéssel megváltotta magát[153], ötvenegy családot pedig bíróilag utasítottak arra[154]. Amiatt, hogy a lakósság nehéz anyagi viszonyok között élt (abból a 115 családból, amelyekre adatokkal rendelkezünk, 46-nak 1 holdnál kisebb terjedelmű föld volt a birtokában s 10 holdat meghaladó külső birtoka csak 24 családnak volt[155], a megváltással egyidőben a pauperizmusa is fokozódott. „A birtok megváltásának kényszere belevitte (a népet) a nyomor szövevényébe, s zsákmányul odadobta az anyagi tönknek, s jórészt az idegenbe való kivándorlásnak is. Adósságcsinálás, az igás marhák eladása, a kiáltó bizonytalanságai az egészségtelen anyagi állapotnak. Fáj a népnek, hogy míg a szomszéd községeknek lakói erdőben és legelőben hiányt nem szenvednek, addig a mikóújfalusi ember itt az erdők között tél idején megfagyhat, ha nincs pénze, mellyel magának tűzifát vásároljon, barma elpusztulhat, ha nincs pénze, mivel legelőt béreljen[156]".

Bükszádon a Mikes-család mindenképpen saját tulajdonába szerette volna megtartani a nagy kiterjedésű birtokot[157]. Így aztán a per 1896-ig

huzódott, felemésztve itt is az 1800 lelket számláló falu anyagi alapjait. A helyzetet súlyosbította, hogy éppen akkortájt szüntette be üzemelését az üveghuta, s így a falu lakósságának megélhetése ezután a földműveléstől és méginkább az állattenyésztéstől függött. Olyan körülmények között, amikor a családok egyetlen talpalatnyi földet sem mondhattak magukénak[158].

Az anyagi romlás és a nyomában szegődött elkeseredés több nyílt kitöréshez vezetett. 1894-ben két század katona szállta meg a falut, hogy a mozgalmat letörje[159]. Találóan írta a **Székely Híradó**: „A bükszádiak, kik a szabadságharc alatt valamennyi székely község közt a legtöbb honvédet állították ki, elkeseredve kérdezik, hogy miért harcoltak ők Gál Sándor alatt, ha most is jobbágyként bánhat a hatóság és uraság velük[160]".

Végülis a bírói döntés elismerte az önmegválthatás jogát, de a váltságösszeget olyan magasan állapította meg[161], hogy gyakorlatilag majdnem lehetetlenné tette azt[162]. Ugyanakkor a tulajdonos a 10 441 hold területből 7 500 holdat megválthatatlan erdőnek deklarált, s 3 000 hold mezőgazdasági területből kihasított 900 holdat, ami által csak 1 800 holdra ismerte el a megválthatás jogát[163]. Újabb lázadás következett. Amikor 1900-ban a grófi udvar 46 család ellen végrehajtást kért, az egész falu népe felkelt az illetők védelmére[164]. A község lakossága oly nagymérvű ellenállást tanúsított, hogy a tervezett árverés csak később volt foganatosítható[165]. Akkor azonban 46 családnak minden ingóságát elárverezték[166].

Mikóújfalu és Bükszád népének kálváriája csak a XX. század első felében ért véget, és a hosszas küzdelem alatt anyagiakban nem előre lépett, de visszaesett. Ez a megállapítás természetesen a többi falvakra is érvényes. A jelenséget Benedek Elek így látta: „A házak oly egyformák, csupa faház. Az udvarak szűkek, egyforma szűkek. Mindjárt látod, hogy jobbágy volt a falu népe[167]".

A hosszas perek, az önmegváltás költségei, a két-három, sőt négy évtizedes lemaradás a felszabadulásban, tönkretette a székely örökséges jobbágyok és zsellérek tömegeit. Valószínű, hogy ezalatt a volt határőr katonák egy része, akik 1848-ban gyakorlatilag és 1851-ben törvényileg is mentesültek a katonáskodás terhétől, anyagilag valamelyest gyarapodtak.

c) A kurialista zsellérek felszabadítása

A XIX. század végéig fel nem szabadított kuriális zsellérek helyzetét az 1896-os XXV. t. c. rendezte[168]. Akárcsak a taxalisták, a kurialis-

ták is az önmegváltás által juthattak kis telkük tulajdonába. A külső földeket, ha ilyennel rendelkeztek — csak abban az esetben vehették meg, ha azokat már 1848 előtt is használták az illetők jogelődjei. Nyilvánvaló, hogy a kurialisták helyzetében a jogi felszabadulás sok változást nem jelentett[169]. Ezek, anyagi létfeltételek hiányában a legtöbb esetben továbbra is földesúri szolgálatban maradtak.

★

Kelet-Európa legtöbb államában a feudális viszonyok megszüntetése a XIX. század közepe táján zajlott le, s úgyszólván minden államban másként. Emellett — s ezt az erdélyi példa is mutatja — táj, és területi egységekként is jelentős eltérések figyelhetők meg. A történetírás számára a különbözőségek számbavétele elsősorban azért lényeges, mert a parasztság felszabadulása, az agrár-reformok, a polgári átalakulás kiinduló pontjai voltak egyben. Minél korábban és radikálisabb módon mentek végbe, annál kedvezőbb feltételeket teremtettek az új polgári rendszer fejlődéséhez. És fordítva : a megkésettség és felemás megoldás nehezen elhárítható akadályokat alkottak.

Erdélyben — mint általában Kelet-Európában — a feudális viszonyok megszüntetése késve következett be, s ekkor is a régi, feudális és kapitálista viszonyok kompromisszumának jegyében ment végbe. Bár az úrbéri viszonyok megszűnte a forradalom következménye volt, a forradalmár polgári osztály majdnem teljes hiánya következtében a törvényalkotás is és a végrehajtás is a nemesi liberális vagy éppenséggel konzervatív közép- és nagybirtokos osztálynak jutott osztályrészül. Így történhetett meg, hogy Erdélyben a megművelhető földnek mintegy 40%-a továbbra is földesúri tulajdonban maradt. Az általunk kutatott Háromszék, akárcsak a többi székely székek, természetesen ebbe a keretbe tartoznak. De minthogy ezeken a területeken másként alakultak a jobbágyviszonyok, nincs mit csodálkozni azon, hogy sajátos módon történt azok megszüntetése is.

Mennyiségileg is jól lemérhető különbségekről van szó. Erdélyben a megyei területeken a parasztság döntő többsége 1848-ban lerázhatta a hűbéri függés igáit és állami kárpótlás mellett vehette tulajdonába a parasztföldet, az összes megművelhető területnek mintegy 60%-át. Így a feudális viszonyok megszűnte után a tőkés mezőgazdaság fejlődéstörvényei fokozatosan hatalmuk alá vonták a nagygazdaságok mellett a kisgazdaságok tömegeit is. A Székelyföldön és így Háromszéken is a parasztságnak csak kis része szabadult fel gazdaságilag is egyidőben

megyei társaival, állami fedezet mellett. A többség — a valóságosan is az, vagy csak annak deklarált — székely örökséges jobbágy és zsellér vagy sorsára hagyatott (a katonarendűek vagy adózó közszékelyek földjein élők), vagy az önmegváltás nehéz útjára kényszerült (a nagy földesuri birtokon és a kis nemesi földeken jobbágyoskodók). Ennek következtében az utóbbiak már önmegváltásukkor elveszítették földjeik nem kis részét, s anyagi alapjukat tovább emésztette a felszabadulás körülményes — költséges módja is.

Mégis nyilvánvaló, hogy a felszabadulásnak ez a formája is forradalmi jelentőségű esemény volt. Az 1848-as törvény súlyos osztálykorlátai ellenére évszázados, túlhaladott termelési viszonyokat szűntetett meg, jelentős népi erőknek, románoknak, magyaroknak, németeknek és másoknak adta vissza személyes szabadságát, s bontotta le felemelkedésük előtt a jogi torlaszokat. Elindította a feudális viszonyok felszámolásának folyamatát és így hozzájárult a mezőgazdasági termelés színvonalának emelkedéséhez. A felszabadult parasztgazda többet és jobban dolgozott, mint a hajdani jobbágy vagy zsellér.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a jobbágyfelszabadítás és a zsellérkérdés rendezése egy nagyobb folyamatnak, a polgári rendszer kialakulásának része és formálója volt. A tőkés gazdálkodás megkésettsége, a modern gazdaság formáinak majdnem teljes hiánya a háromszéki tájakon, röviden a nagyon kedvezőtlen közgazdasági viszonyok, megnehezítették a felszabaduló rétegek beilleszkedését az új, tőkésverseny szabályaira alapozott gazdasági-társadalmi rendszer viszonyai közé. Ez a tény csak fokozta a múlt század második felében a parasztság egyes rétegei elszegényedésének folyamatát.

A régi zsellérek tömegei már felszabadulásuk alkalmával agrár proletárokká alakultak át : jogilag szabad emberek, polgárok lettek, de teljesen vagyontalanok maradtak. Háromszék mezőgazdasági népességének a XIX. század második felében majdnem a felét alkotó napszámosok és cselédek éppen az 1848 előtti zsellérrétegeknek a kapitalizmus körülményei között átalakult utódai. Mivel a megye gazdasága a kapitalizmustól vajmi keveset kapott, az őstermelés úgyszolván az egyetlen számba jöhető foglalkozás maradt a XIX. század második felében is és ennek következtében a századfordulóra tovább duzzadt agrár-szegénység nem tudott más termelési szektorokba felszívódni. A tömeges belső és külső vándorlások útjára kényszerült, vagy az otthoni szegényes mezőgazdaságban próbálta fennamaradása létalapjait megteremteni. Ugyanakkor mellékfoglalkozások, az ún. parasztipar kifejlesztésére és űzésére kényszerült, vagy — elég nagy számban — a kisipar felé orientálódott.

A mezőgazdaságban maradó szegény rétegek életszínvonala rendkívül alacsony maradt, aminek megfelelő volt életformája is.

Ez a helyzet nem túlságosan nagy változásokkal, egy évszázadon át tartott.

DESPRE PROBLEMELE ELIBERĂRII IOBAGILOR ŞI JELERILOR ÎN FOSTUL COMITAT TREI SCAUNE (1848—1896)

Analizînd problemele specifice ale desfiinţării relaţiilor urbariale pe teritoriul scaunului (apoi a comitatului) Trei Scaune, autorul a ajuns la concluzia că aici (ca şi în alte scaune secuieşti) legea desfiinţării relaţiilor urbariale, care prevedea răscumpărarea din partea statului, n-a fost aplicată consecvent. Datorită acestui fapt numai o infime parte a ţărănimii, aproximativ 15%,a foştilor iobagi au fost eliberaţi în condiţiile susmenţionate. Faptul îşi are obîrşia în neeliberarea urbarialiştilor de pe aşa zisele pămînturi ereditare secuieşti (siculica haereditas.) De fapt nemeşimea din Trei Scaune n-a recunoscut niciodată caracterul de urbarialialişti al iobagilor locuiţi pe asemenea sesiuni. Problema urbarialiştilor din Secuime n-a rămas o problemă locală. Ea a constituit obiectul de discuţie la Dieta din Sibiu şi a stat în atenţia ziaristicii din aceea vreme. Astfel George Bariţiu, într-un amplu articol publicat în **Gazeta din Transilvania** sub titlul **Iobăgia din Secuime** arăta că în fond caracterul iobăgimii din Secuime nu se diferă prea mult de iobăgia din alte meleaguri din Transilvania.

La urmă însă, iobagii şi jelerii, în majoritatea lor, au fost nevoiţi să se răscumpăre singuri, în perioada dintre 1853—1896. Procesul răscumpărării s-a desfăşurat deci într-o periodă lungă şi în condiţiile intensificării luptei de clasă a ţărănimii române şi maghiare. Eliberarea ţăranilor din scaunele secuieşti prin răscumpărare efectuată din propriile puteri a avut repercursiuni nefavorabile asupra dezvoltării gospodăriilor ţărăneşti, întrucît sumele de răscumpărare i-au împins la pauperizare chiar în momentul critic în care urmau să păşească pe calea gospodăriei de sine stătătoare. Faptul a atras după sine grave consecinţe sociale.

JEGYZETEK — NOTE

1. A régebbi irodalomból l. Apor Károly, **A székely örökség történelmi és jogi szempontból,** Marosvásárhely 1868 ; J. R. Grimm, **Das Urbarialwesen in Siebenbürgen,** Vien 1863 ; I. Puşcariu, **Kommentariu la prea înalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal,** Sibiu 1858. A kérdés újabb irodalmából l. D. Prodan, **Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,** I—III, Bucureşti 1967—1968 ; Bözödi György, **Mişcările secuilor înainte de 1562** l. Studii de istorie, Bucureşti 1968 ; Imreh István, **Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején,** Bukarest 1956 ; Trócsányi Zsolt, **Az erdélyi parasztság története,** Budapest 1957 ; A jobbágyfelszabadítás időszakára l. Kovács József, **Adatok az erdélyi tőkés mezőgazdaságról,** Bukarest 1957 ; G. Bariţiu, **Relaţiile proprietăţii de pămînt în Transilvania, 1. Transilvania,** 1874. szept. 15.
2. Dr. Székely Zoltán a Kovászna Megyei Múzeum igazgatója már évek óta szorgalmazza a székely jobbágyság történetének kutatását. A buzdításért ezúttal mondunk köszönetet.
3. Apor Károly i.m. ; Dózsa ELEK, **A székely úrbér és úrbéresek,** 1. **Erdélyi Híradó,** 1846. júl. 30 ; Lóránt Lajos, **A székely jobbágyság kialakulása,** Bp., 1906.
4. Imreh István, i. m. 22—31.
5. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Apor család levéltára (A továbbiakban Apor cs. lt.), F. fasc. XVIII. nr. 6.
6. Apor idézett könyvében 7459-re teszi a „függőségben" talált családok számát. Mi az eredeti tabellákban szereplő számot fogadjuk el helyesebbnek. Apor ugyanis kihagyta összegeiből Bereck, Illyefalva, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely taxális helyek (mezővárosok) összes népességét, tehát jobbágyait és zselléreit is, holott az említett helységekben, azoknak „faluhelyein" ilyen kategóriájú személyek is éltek.
7. Apor könyvében az 1848-ban összeírt adózó jobbágyok és zsellérek számát (családfőket) az 1861-es összes családfők számával veti össze, ami az arányok bizonyos eltorzításához vezethet, hiszen időközben megnőtt a családok összes száma.
8. Így Bodok, Zágon, Nagyajta viszonylatában kevesebb zsellér szerepel, mint amennyit a többi források mutatnak ; az említett számot azonban csak valószínűnek tartjuk.
9. Apor cs. lt. F. fasc. XVIII. nr. 6.
10. Országos Ievéltár Budapest, Kossuth-gyűjtemény, I. 459.
11. Imreh István—Csetri Elek, **Stratificarea socială a populaţiei din Transilvania la sfîrşitul sec. XVIII şi la începutul sec. al XIX-lea** kézirat.
12. **Erdélyi Híradó,** 1846. dec. 31.
13. România Szocialista Köztársaság Könyvtára Kolozsvári Fiókjának Történeti Levéltára (a továbbiakban rövidítve : Történelmi Levéltár), Országgyűlési Irományok, Országgyűlési Tudósítás (a továbbiakban rövidítve OT.), 1847. I. 223.
14. Az úrbériséget „történeti" alapon tagadók fő szószólója a neves történetkutató és gyűjtő Kemény József volt. Ugyanebben a felfogásban az elméletet Dózsa Dániel dolgozta ki.
15. L. Nagyajtai Kovács István, Véleményezés a székelyföldi úrbéri perekről, Kézirat, Akadémiai Könyvtár Központi Részlege (volt unit. koll.) 1179/3 ; Bözödi i. m., 12 ; Imreh i. m. 25.
16. Nagyajtai Kovács István idézett kézirata.
17. A kérdést tovább bonyolítja az a körülmény, hogy 1714 óta az a székely nemes, jobbágytartó, akinek legalább két jó adózó jobbágya nem volt, maga is adófizetésre kényszerült. E tény különben egyik nem elhanyagolható oka volt annak, hogy a székely kisnemes igyekezett földjére legalább két zsellért ültetni. A katonai teher alatt lévő szabad székelyeket később felmentették az adózás alól, s

így ezek igyekeztek a jobbágyaik vagy zselléreik kezén lévő földet is kivenni az adózás alól.

18. L. **Corpus Juris Hungarici** (A továbbiakban rövidítve : CJH.) **Az 1836—1868. évi törvénycikkek,** Bp. 1869, 265. IV. tc. ; Uo. **Az 1869—1871. évi törvénycikkek,** Bp. 1896, 476—498, LIII. tc.
19. Benedek Elek, **Édes Anyaföldem** I. Bp. 1920. 184—185.
20. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt., rendezetlen. (A következőkben a rendezetlen anyagból való egyes dokumentumoknál lehetőleg feltűntetjük a dokumentum keltezését, ennek hiányában eredeti levéltári számát).
21. OT. 1847, II. 34—38.
22. l. Bözödi i. m. 22, 31.
23. Apor cs. lt. F. fasc. XVIII., nr. 6 ; az összes függőségben élők számából levontuk a zselléreknek feltűntetettek számát.
24. Történeti Levéltár, Mikó-Rhédey cs. lt. (a továbbiakban rövidítve : Mikó cs. lt.), 1863. jan. 8 ; Uo. Szentkereszti cs. lt. Kimutatások.
25. Apor cs. lt. F. Fasc. XVIII., nr. 6.
26. A 16 jobbágy közül (Mikó részen) kilencen szolgáltak négy ökörrel, öten kettővel, ketten pedig pénzen váltották meg szolgálataikat (Mikó cs. lt., Az 1820-as összeírás másolata).
27. Uo.
28. Apor cs. lt. 82-es csomó, fasc. III-5.
29. Uo.
30. Mikó cs. lt. 1851. nov. 23 ; 1869. aug. 17.
31. **Erdélyi Híradó,** 1846. dec. 31 ; OT. 1847, II. 88.
32. Uo. ; Apor cs. lt. F. fasc. XVIII., nr. 6.
33. Háromszéken az „úrbéresektől járt kézi és szekeres napszámok mennyisége sokkal nagyobb volt, éppen azon oknál fogva, mert itt az úrbériségeket tizedszolgálmány nem terhelte" (Apor cs. lt. F. fasc. XVIII., nr. 6.)
34. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1818. dec. 3.
35. Székely Gergely, **Háromszék gazdasági viszonyai,** 1. **Magyar Orvosok és Természetjárók XVIII. vándorgyűlésének kiadványai,** 1875, 226.
36. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt., Tiszti Hivatal iratai, 1848, 512. sz.
37. Történeti Levéltár. Bora cs. lt. 1835. márc. 15.
38. Uo. 1851. jún. 30.
39. Apor cs. lt. F. fasc. XVIII., nr. 6.
40. L. Für Lajos, **Jobbágyföld-parasztföld,** 1. **A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában,** Bp. 1965, 109—110.
41. **Erdélyi Hiradó,** 1847. febr. 28 ; Mikó cs. lt. 300-as csomó, 101. sz.
42. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1854. márc. 26—27.
43. L. **Erdélyi Híradó,** 1846. dec. 31.
44. Trócsányi i. m. 16.
45. OT. 1847, II. 27.
46. I. Puşcariu i. m. 30.
47. I. Benigni, **Statistik der siebenbürgischen Militargränze,** Hermann stadt 1834, 91.
48. Bora cs. lt. 2-es cs.
49. Székely Gergely i. m. 285 ; Benigni i. m. 91.
50. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I., Bp. 1963, 183.
51. Mikó cs. lt. 1806. okt. 30.
52. Uo.
53. Uo.

54. A tulajdonos szerint a földekért azért nem adóztak, mert az emberek „nemes földeken települtek" ; mivel a szóbanforgó földek gabonatermelésre alkalmatlanok, ha „kontribució alá szoríttatnának, pusztán maradna a helység, mind elbújdosnának a lakosok Ő Felségének is nagy kárára" (Uo.).
55. Mikó cs. lt. 300-as cs. 1879. jan. 26.
56. Árvay József, **Parasztmozgalmak Háromszéken 1848 nyarán,** 1. Előre, 1968. aug. 1.
57. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. 451-es cs. fasc. III. 14—1848.
58. Ilyen esetek fordultak elő például Tamásfalván, Aldobolyban, Illyefalván, Szacsván és egyebütt.
59. Trócsányi i. m. 339 és köv.
60. Mikó cs. lt. 1859. aug. 8.
61. Uo.
62. Uo.
63. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Tiszti Hivatal iratai, 5941—1849.
64. Árvay, Parasztmozgalmak . . . ; Trócsányi i. m. 340.
65. CJH. **Az 1836—1869. évi törvénycikkek,** Bp. 1896, 265—299.
66. Uo.
67. Uo.
68. Uo.
69. CJH. **Az erdélyi törvénycikkek,** Bp. 1900, 636.
70. CJH. 1836—1868, 266.
71. Uo.
72. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Tiszti Hivatal, 454-es cs. 1136—III—1848.
73. Uo.
74. Uo. 1206—1848.
75. Uo 492—184 .
76. Történeti Intézet Kolozsvár, fototéka, 10163—10165—1848.
77. **Kolozsvári Híradó,** 1848. aug. 17.
78. A rétyi pap beadványa szerint a földesurak „robotra erőszakolják zselléreiket azt mondván : zsellér nem lehet nemzetőr ő robottal tartozik ; mások féltermést elcsikarták úrbéreseik földjéről" (Országos Levéltár Budapest, Kossut-gyűjtemény, I., 459.).
79. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Tiszti Hivatal, 454-es cs. f. III—12—1267.
80. **Kolozsvári Híradó,** 1848. aug. 17.
81. Országos Levéltár Budapest, Kossuth-gyűjtemény, I. 459.
82. **Kolozsvári Közlöny,** 1857. márc. 1.
83. Történeti Intézet Kolozsvár, Fototéka, 10163—1848.
84. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Tiszti Hivatal, 154-es cs. 997—1848 ; Országos Levéltár Budapest, Kossuth-gyűjtemény, I. 459.
85. Történeti Levéltár, Toldalagi (koronkai) cs. lt. 1849. nov. 19.
86. Bora cs. lt. 1851. jún. 30.
87. Uo.
88. Történeti Levéltár, Nemes cs. lt. 1861. jan. 30 ; Mikó cs. lt., hídvégi napló 1852. nov. 29.
89. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Szentkereszti cs. lt. fasc. 3—253—1851.
90. Uo. Az Alkerületi Biztosság iratai 5941—1852.
91. Uo. 5588.
92. Mikó cs. lt. 1863. jan. 8.

93. Bölönben, Mikóújfaluban, Nagyajtán és Szitabodzán.
94. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Az alker. Biztosság iratai, 5941—1852.
95. Uo. A Szentkereszti cs. lt. fasc. I—3—1854.
96. Uo. Apor cs. lt. 82-es cs. fasc. III—5—1854.
97. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1852. nov. 5.
98. Vö. Kovács, i. m. 55—66.
99. Apor, i. m. 27.
100. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1854. nov. 13 ; Bora cs. lt. 1850. ápr. 22 ; Nemes cs. lt. 1853. szept. 6 ; Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Apor cs. lt. 82-es csomó, fasc. III—5—1854.
101 Történeti Levéltár, Teleki cs. (sáromberki) lt. 1850. nov. 12.
102. Végső soron a közadót fizetőket úrbéreseknek ismerték el.
103. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Tiszti Hivatal iratai, 454-es cs. 1268—1848.
104. Uo.
105. Mikó cs. lt. 1806. okt. 31.
106. România Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári fiókja központi könyvtára, kéziratok, 1179/3.
107. S. Retegan, **Problema agrară în dezbaterile dietei de la Sibiu** (1863), 1. **Anuarul Institutului de istorie din Cluj**, 1968, 284.
108. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Szentkereszti cs. lt. fasc. 3—253—1851.
109. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1855. márc. 25.
110. Uo.
111. Uo.
112. Uo.
113. România Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Központi Könyvtára, 1179/3.
114. Történeti Levéltár, Szentkereszti cs. lt. 1855. márc. 25.
115. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Szentkereszti cs. lt. fasc. 3—298—1854.
116. Uo.
117. Ma Kovászna megyében.
118. Néhány zsellércsalád is lehetett közöttük.
119. Apor cs. lt. 82-es cs. fasc. III—5.
120. Uo.
121. Uo. fasc. III—11.
122. Mikó cs. lt. 301-es cs. 1863. jan. 8.
123. Apor cs. lt. fasc. I—4—1855.
124. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. 14239—1899.
125. Apor, i. m. 24.
126. **Kolozsvári Közlöny**, 1867. dec. 24.
127. Mikó cs. lt. 1869. aug. 7.
128. Uo.
129. UO ; Jól értelmezik-e a bíróságok a székelyföldi úrbériség tárgyában kiadott pótrendeletet ? Kolozsvár é. n., 6—9.
130. **Kolozsvári Közlöny**, 1859. febr. 13.
131. „Oly majorságföldek, melyeken megtelepítések léteznek, a jelenlegi birtokosaiktól ... többé el nem vehetők. Az ily telken fekvő tartozások azonban megválthatók."
132. Mikó cs. lt. 1860. febr. 12.

133. Uo.
134. Uo.
135. Uo.
136. Uo.
137. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Szentkereszti cs. lt. fasc. IX., 2., 94.
138. Mikó cs. lt. 1870. nov. 1.
139. Uo.
140. A küldöttséget vezető predalista.
141. Uo. 1869. márc. 4.
142. Uo. 1870. nov. 11.
143. CJH. **Az 1872—1874 közötti törvénycikkek,** Bp. 1896, 176—181.
144. Uo. 180—181.
145. Uo.
146. Már korábban is többen váltották meg magukat.
147. Mikó cs. lt. 1874. febr. 18.
148. Uo.
149. Uo.
150. Uo. 1883. aug. 16.
151. Uo. 1893. okt. 11.
152. Uo.
153. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Főispán iratai, eln. 846—1893.
154. Mikó cs. lt. 1890.
155. Uo. 1863. jan. 30.
156. Uo.
157. Uo. 1899. márc. 27.
158. **Székely Újság,** 1907. júl. 14.
159. **Székely Híradó,** 1894. ápr. 26.
160. Uo.
161. Uo.
162. A kataszteri tiszta jövedelemnek 12—14-szeresét kellett volna évenként váltságdíjként kifizetni.
163. Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy, Háromszék lt. Főispán iratai 11391/1891.
164. Uo. 7395.
165. Uo.
166. Uo.
167. **Édes Anyaföldem,** I., Bp. 1920, 186—187.
168. **CJH. 1896. évi törvénycikkek,** Bp. 1897, 63—67.
169. I. Kovács, M. Mirel, **Despre problema desființării prestațiilor cu caracter feudal ale curialiștilor prin legea agrară din 1896,** 1. **Studia Universitatis Babeș-Bolyai,** Series Historica, Fasc. I. 1956.

ECOUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ ÎN RÎNDUL ROMÂNILOR DIN MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ*

de MIRCEA BĂLTESCU
și MĂRIUCA TANASIU

Cucerirea independenței de stat a României a fost o cauză scumpă a întregului popor român, a constituit o necesitate obiectivă a dezvoltării societății românești.

Proclamarea independenței naționale a României în mai 1877, a marcat o nouă etapă în lupta pentru desăvîrșirea unificării statului național român, a constituit o afirmare a conștiinței patriotice și naționale a românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Referindu-se le ecoul stîrnit în toate provinciile românești de războiul pentru indpendența României, precum și la accentuarea luptei pentru realizarea unității românilor, tovarășul Ion Gheorghe Maurer scria : „Și trebuie remarcat că războiul de neatîrnare a fost susținut cu ardoare de întreaga suflare românească, prilejuind o impresionantă manifestare a solidarității populației de pe ambele versante ale Carpaților pentru înfăptuirea idealului național, al independenței României"[1].

★

În Transilvania și Banat, lupta pentru cucerirea independenței de stat a României și participarea armatei române la operațiile militare contra turcilor a determinat o puternică solidarizare a tuturor românilor, un entuziasm de nedescris.

Un apel din mai 1877, semnat de Comitetele de sprijinire a războiului de independență din Alba Iulia și Abrud, menționa manifestarea unității și conștiinței naționale a tuturor românilor pentru scuturarea definitivă a ju-

NOTE *) Studiul se bazează pe comunicarea științifică prezentată la sesiunea cercurilor științifice studențești a facultății de istorie din București, de Măriuca Tanasiu.

gului turcesc: „Cauza ostaşului român e o cauză general română. Victoria lui e a întregii naţiuni"[2].

Afirmînd aceeaşi hotărîre de a sprijini lupta de eliberare de sub jugului turcesc şi cîştigarea independenţei de stat a României, o revistă a elevilor din Blaj, intitulată „Dacia ferice", scria : „Deci curaj să avem numai ,căci toate le vom învinge ... Şi atunci nu vom mai fi striviţi în patria noastră" [3].

Înflăcărarea şi entuziasmul românilor din Transilvania faţă de cauza întregului popor român pentru dobîndirea independenţei naţionale a fost subliniată şi de revista vieneză „Der Österi", care arăta că românii din cuprinsul monarhiei austro-ungară „urmăreau ce sentimente de cea mai intimă participare sufletească, acest război glorios al fraţilor lor".

Presa românească din provinciile de peste Carpaţi a avut o contribuţie de seamă şi un cuvînt hotărîtor în manifestarea conştiinţei întregii naţiuni române în lupta pentru cucerirea independenţei naţionale a României, arătînd opiniei publice din întreaga Europa justeţea ţelurilor şi aspiraţiilor poporului român.

Condeie reprezentative din toate provinciile româneşti au publicat — în coloanele ziarelor „Gazeta Transilvaniei", „Telegraful român", „Familia", „Transilvania" — note, ştiri, articole, în care au arătat sentimentele românilor din monarhia austro-ungară, sprijinul lor neprecupeţit pentru dobîndirea independenţei de stat, pentru realizarea unităţii politice şi naţionale a neamului românesc.

Ziarele româneşti din Transilvania şi Banat au informat opinia publică despre evenimentele militare care aveau loc, au mobilizat toate păturile sociale să susţină efortul militar al României pentru cucerirea independenţei de stat, au evidenţiat eroismul şi jertfele armatei române pe cîmpurile de bătălie, mobilizînd energia maselor româneşti spre a-şi da tot concursul războiului naţional şi patriotic ce se desfăşura împotriva imperiului otoman.

Îmbrăţişînd călduros cauza luptei pentru cîştigarea independenţei de stat, „Gazeta Transilvaniei" din Braşov, „Telegraful român" din Sibiu şi alte publicaţii, au avut o poziţie înaintată în lupta dusă de întregul popor român, ca România să devină un stat independent şi suveran.

Încheierea convenţiei româno-ruse în aprilie 1877, care statornicea libera trecere a armatei ruse pe teritoriul României spre a participa la operaţiile militare împotriva turcilor, în peninsula Balcanică, a creat un curent de opinie favorabil în faţa maselor româneşti din Transilvania şi Banat pentru participarea la lupta armată a României contra Turciei, în vederea obţinerii independenţei.

Purtător de cuvînt al intereselor maselor româneşti din Transilvania, ziarul braşovean „Gazeta Transilvaniei" a răspuns unor critici aduse de publicaţiile austriece şi maghiare din Viena şi Budapesta, care a susţinut că România nu şi-a respectat angajamentele faţă de puterea suzerană (Turcia), permiţînd trecerea trupelor ruseşti pe teritoriul ţării noastre : „O şti-

re de la București spune că la 24 aprilie, 30.000 de ruși, au trecut Prutul, iar România a trecut la mobilizarea armatei. „Neue Freie Prese" din Viena observă cu ironie că această concentrare a trupelor române nu va împiedica pe turci a trece Dunărea și de a alunga pe dorobanți și călărași români pînă în Transilvania. Noi nu contestăm că așa ceva nu s-ar întîmpla, ba credem că tot între marginile posibilității rămînem și atunci cînd admitem că dorobanții și călărașii români pot porni către Transilvania și fără să fie alungați de turci"[4].

Prin glasul ziarului brașovean „Gazeta Transilvaniei", românii își exprimau dorința și speranța realizării desăvîrșirii unității statale, așteptau sosirea armatei române și manifestau încredere în victoria ei. De altfel „Gazeta Transilvaniei" își va anunța cititorii încă din aceste zile „Că nu-și va lua știrile din ziarele străine, că s-ar putea să fie greșite, ci le va lua din cîmpul sîngelui, din România, cît se poate mai bine, dese, interesante și adevărate"[5].

Entuziasmul patriotic și spiritul de solidarizare a românilor din monarhia austro-ungară se va manifesta puternic în atmosfera creată de proclamarea independenței României la 9 mai 1877, în ședința parlamentul țării de către înflăcăratul patriot și remarcabil diplomat, om de stat, Mihail Kogălniceanu, care a spus : „sîntem independenți, sîntem națiune de sine stătătoare"[6].

Proclamarea independenței României, starea de război între România și poarta otomană, au constituit un puternic factor de dinamizare a întregului proces de luptă națională și politică a românilor din monarhia austro-ungară pentru realizarea statului național unitar-român, determinînd manifestații de entuziasm în toate centrele Transilvaniei și Banatului. Actul epocal al proclamării independenței naționale a României a influențat pozitiv intensificarea luptei de eliberare națională a românilor din provinciile de peste Carpați, activizînd toate forțele sociale pentru afirmarea și ridicarea prestigiului națiunii române, creșterea conștiinței și demnității naționale.

Renumitul cărturar și om de știință, Sextil Pușcariu, subliniază entuziasmul care a cuprins masele românești din Transilvania la proclamarea independenței de stat a României[7]. Referindu-se la atitudinea elevilor care învățau la școlile românești din Brașov și la manifestațiile lor de simpatie față de cauza justă a luptei pentru independență, Sextil Pușcariu scria: „Toată studențimea universitară de la Brașov se aduna la noi să vadă cărțile cu steguleț cu care se însemnau victoriile cele mari de la Griviția și Plevna, cînd această tinerime era în cel mai mare entuziasm de bucurie... Elevii din liceu, fiecare copil și cu toții cîntau „colo-n Plevna și Redute" și toate celelalte cîntări și poezii vitejești, la noi, fără teamă, se făceau manifestații de bucurie"[8].

Revista „Familia" consemna pe scurt bucuria românilor din Transilvania la vestea proclamării neatîrnării : „Noutatea cea mai importantă pentru noi poate fi rezumată în aceste cuvinte : România s-a proclamat independentă"[9].

Corespondentul din Bucureşti al revistei „Familia" arăta entuziasmul de nedescris şi firesc care a cuprins masele bucureştene la vestea proclamării independenţei: „sute de oameni aleargă cu inimile palpitînd spre dealul mitropoliei ca să fie faţă la săvîrşirea unui fapt dorit de secole, independenţa absolută a României"[10].

Cu deosebită satisfacţie a salutat „Gazeta Transilvaniei" din Braşov, proclamarea independenţei de stat a României scriind : „Această ştire o salutăm cu inima plină de bucurie, căci de acum România va începe o viaţă nouă de libertate şi independenţă"[11]. „Independenţa statului român... este astăzi unul din cele mai principale obiecte ce se discută în presa Europeană"[12], scria ziarul „Gazeta Transilvania", subliniind semnificaţia istorică a actului istoric de la 9 mai 1877.

George Barițiu, strălucit patriot şi luptător energic pentru eliberarea naţională şi socială a poporului român, a salutat cu însufleţire şi a sprijinit din toate puterile lupta pentru dobîndirea independenţei României, scriind, în coloanele „Gazetei Transilvaniei", articole şi note în care arăta năzuinţa scumpă a tuturor românilor de a înfăptui unitatea statală : „România este decisă a-şi apăra existenţa şi drepturile sale pînă la marginile extreme"[13].

Tendinţa de unitate a poporului român şi de solidarizare activă în problema independenţei României, a fost reliefată şi de ziarul vienez „Der Österi", care scria . „Milioane de români din Transilvania, Banat, Bucovina, urmăresc cu simţăminte frăţeşti această luptă glorioasă a fraţilor lor împotriva porţii otomane"[14].

Românii din Bucovina şi-au exprimat entuziasmul la vestea proclamării neatîrnării României, publicînd o declaraţie semnată de 300 de oameni în ziarul „Der Österi", care reliefa adeziunea fermă pe care şi-au dat-o la războiul de independenţă ce asigura posibilităţi de dezvoltare a ţării : „Salutăm cu frăţească cordialitate România liberă şi independentă. Urăm glorie şi izbîndă armatelor sale"[15].

Acţiunile militare ale României după proclamarea independenţei pentru recunoaşterea acesteia prin victoriile dobîndite pe cîmpurile de luptă, au fost de asemenea salutate de românii bucovineni în acelaşi ziar : „Sfărîmînd lanţul sclaviei", România s-a declarat independentă „Cu arma în mînă", pentru a dovedi lumii că are drept la un viitor respectat"[16].

Evoluţia evenimentelor din România, lupta pentru neatîrnare, entuziasmul poporului român la proclamarea independenţei, starea de spirit a românilor din afara hotarelor statului român, au determinat ziarul vienez „Der Österi" să recunoască dreptul României la independenţă : „Lumea n-a văzut niciodată o luptă mai dreaptă... Pretutindeni în provinciile româneşti din Austria, se rostesc rugăciuni către cer ca să binecuvînteze armele românilor"[17].

Referindu-se la însemnătatea covîrşitoare pentru istoria patriei a actului de la 9 mai 1977, tovarăşul Ion Gheorghe Maurer spunea : „Proclamarea independenţei de stat a fost pecetluită prin greu tribut de sînge pe cîmpurile de luptă. În asaltul redutelor de la Griviţa, de la Plevna, Rahova,

Smîrdan sau Vidin, ostaşii tinerei noastre armate naţionale, luptînd alături de ostaşii ruşi şi bulgari, au săvîrşit acte de înălţător eroism, făcînd astfel dovada voinţei ferme a poporului român de a nu se abţine de la nici o jertfă pentru a-şi cuceri şi menţine independenţa"[18].

„Gazeta Transilvaniei" din Braşov a desfăşurat o intensă campanie de presă în favoarea participării armatei române la operaţiile militare pentru obţinerea victoriei împotriva turcilor. Organul de presă braşovean a militat ca independenţa naţională a României obţinută la 9 mai 1877, să fie confirmată prin participarea armatei române alături de oştile ruseşti la război împotriva Imperiului otoman. În coloanele „Gazetei Transilvaniei" s-a inserat zilnic eroismul ostaşilor români care au luptat cot la cot cu ostaşii ruşi şi bulgari pe cîmpiile Bulgariei, reliefîndu-se paginile de glorie nemuritoare înscrise de bravii ostaşi români în bătăliile de la Griviţa, Plevna, Rahova, Smîrdan.

Iacob Mureşianu, director şi editor al „Gazetei Transilvaniei"[19], a fost acela care a început campania de presă a „Gazetei Transilvaniei" în favoarea intrării armatei române, în război contra turcilor. Într-un articol publicat în „Gazeta Transilvaniei"[20], el scria: „Pierdut a fost poporul român şi s-a aflat, mort a fost şi-a înviat. El însuşi a frînt cătuşele sclaviei şi cu scump sîngele său şi-a răscumpărat libertatea cîtă are, şi-a salvat simţul şi conştiinţa românească şi şi-a cîştigat demnitatea. Şi cu toate că lupta lui cu nedreptatea, cu volnicia şi violenţele împilărilor nu s-a curmat încă cu desăvîrşire, totuşi astăzi cînd se vede ajuns la lumină, la conştiinţă de sine şi la viaţă, nu mai poartă frica că rezultatul final nu va să iasă în favorul său. Drept aceea poporul român cunştiu de sine, de forţele şi vitalitatea sa, va názui să ajungă acel moment în care să poată serba şi marea sărbătoare a reconstituirii unităţii sale".

Într-un ciclu de articole, luptătorul şi publicistul patriot, Iacob Mureşianu s-a referit la curentul de opinie favorabil al maselor din România pentru lupta armată împotriva imperiului otoman, a condamnat poziţiile neutraliste ale unor grupări politice din România, a subliniat însemnătatea semnării la Bucureşti a convenţiei româno-ruse, care reprezenta un act de ostilitate a statului român faţă de Turcia[21].

Pe această linie, Iacob Mureşianu publică în „Gazeta Transilvaniei" mesajul de deschidere a corpurilor legiuitoare din România şi manifestul de război al Rusiei contra Turciei, menţionînd că starea de război între România şi Turcia exista de fapt, creîndu-se condiţii pentru proclamarea independenţei naţionale[22].

Iacob Mureșianu, prin articolele publicate în „Gazeta Transilvaniei" în lunile aprilie-mai 1877, prin condeiul său, a exprimat idealul românilor din Transilvania și cu deosebită vibrație patriotică a arătat sentimentele și elanul în plină desfășurare al maselor pentru dobîndirea libertății și unității naționale[23].

Dr. Aurel Mureșianu, care preia conducerea și redactarea „Gazetei Transilvaniei" de la tatăl său Iacob Mureșianu, a susținut cu un patriotism fierbinte idealul independenței de stat al României pentru care lupta poporul român[24]. În articolele publicate în „Gazeta Transilvaniei", dr. Aurel Mureșianu arată sprijinul acordat de masele largi populare din Transilvania și Banat armatei române în războiul pentru cucerirea independenței, sprijin care a constituit o pagină de solidaritate națională în realizarea uneia dintre cele mai de seamă năzuințe ale întregului nostru popor[25].

În articolul : „Acțiunea armatei române"[26], dr. Aurel Mureșianu cere armatei române să intre în acțiune imediat alături de armata rusă și patrioții bulgari împotriva Imperiului otoman pentru obținerea independenței de stat : „Ora intrării în acțiune a armatei române a sunat... Românii trebuie să intre în acțiune pentru ca să accelereze un război care le-a impus și le impune cele mai mari jertfe, trebuie să se bată în fine pentru onoarea steagului românesc, care de 200 de ani, plini de umilire și de jaf, n-a mai fîlfîit pe malurile Dunării. Momentul nu mai e departe, după a noastră părere, în care lumea va fi iarăși surprinsă de un fapt împlinit, al trecerii armatei române".

Năzuința poporului român pentru a obține independența națională a găsit o viguroasă afirmare la publicistul brașovean dr. Aurel Mureșianu, care a folosit acest prilej pentru a pune în lumină, prin „Gazeta Transilvaniei", idealurile politice și sociale ale poporului, de unire, libertate și progres, pentru a le cimenta adînc în conștiința acestuia. El a înțeles să sprijine cu condeiul eforturile depuse pentru particparea armatei române în război împotriva dușmanului secular, Imperiul otoman[27].

Pînă la terminarea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României „Gazeta Transilvaniei" va informa cu regularitate pe cititorii săi despre cooperarea armatei române cu cea rusă în marile bătălii purtate împotriva turcilor, descriind virtuțile ostășești ale poporului român, curajul neasemuit al ostașilor români, victoriile repurtate de armata română în luptele cu turcii, precum și contribuția României la înfrîngerea Imperiului otoman.

„Gazeta Transilvaniei" a avut pe cîmpurile de luptă doi corespondenți principali : căpitanul Moise Groza, subșef de stat major la divizia a IV-a

română şi pe căpitanul F. Lachmann, ataşatul militar al ziarului german „Augsburger Allgemeine Zeitung", care trimiteau ştirile direct de pe front, cititorii ziarului braşovean fiind astfel informaţi zilnic despre desfăşurarea operaţiilor militar[28].

Trebuie să subliniem că intrarea armatei române în război contra Turciei a determinat o reacţie ostilă din partea unor ziare maghiare, care nu erau de acord cu acest act pe deplin justificat al participării oştirii române alături de armata rusă la marile bătălii împotriva turcilor.

Dr. Aurel Mureşianu îi scrie lui Moise Groza despre atitudinea unor publicaţii maghiare care au răspîndit ştirea că trupele române ar fi fost înfrînte de turci şi aruncate peste Dunăre[29].

Moise Groza îi răspunde lui dr. Aurel Mureşianu arătînd adevărata stare de spirit a armatei române, modul cum se desfăşurau operaţiile militare şi cu un sentiment de mare mîndrie : „Acei turci, care să dea armata română peste Dunăre nu s-au născut încă, armata noastră, nu numai că se găseşte în deplină sănătate la Nicopole, dar santinelele ei, dorobanţul, stă neclintit la porţile Plevnei"[30].

Victoria obţinută de trupele române la cucerirea cetăţii Nicopole (14 iulie 1877), în strînsă cooperare cu armata de vest rusă[31], a fost relatată în „Gazeta Transilvaniei", care a publicat telegrama primită la redacţie : „bucuria ce-am avut-o cu toţii la primirea acestei ştiri"[32]. Moise Groza, într-o scrisoare trimisă lui dr. Aurel Mureşianu, relata cu un sentiment de înaltă mîndrie starea de spirit de pe front : „Victorie sau moarte este deviza fiecărui soldat român. Să dăm tot ce avem pentru bravii noştri soldaţi, este deviza fiecărui cetăţean român. În tabăra română nu auzi decît sunete de veselie şi cîntece de război şi nu vezi decît hore întinse şi focuri entuziaste"[33].

Acţiunile comune de luptă desfăşurate de armata rusă şi română la Plevna, care au reprezentat cel mai important moment al războiului împotriva Imperiului otoman, au avut un larg ecou în presa românească din Transilvania. Cucerirea redanului (mica redută) din faţa redutei Griviţa 1, care a constituit o primă biruinţă a armatei române la Plevna şi a atras admiraţia comandamentului rus, a fost transmisă „Gazetei Transilvaniei" de către martorul ocular Lachmann, într-o scrisoare care a avut aprecieri elogioase la adresa bravilor ostaşi români : „Căpitanul Groza din statul major a luat parte la acţiune. El conduse la flancul drept atacul asupra redanului. Acest ofiţer şi-a rezolvat problema în mod excelent. Trupele române se apropiaseră pînă la 300 de metri, atunci cu puternice şi entuziastice „ura" se repeziră asupra redutei şi o luară cu baionete"[34].

Același martor ocular, Lachmann, raportînd „Gazetei Transilvaniei" despre luptele de la reduta „Griviţa", sublinia eroismul maiorului Alexandru Candiano Popescu, al căpitanului Groza care a condus coloana principală de atac împreună cu un batalion de vînători, al căpitanului Pruncu care în fruntea regimentului III dorobanţi a respins atacul turcilor şi a înfipt steagul regimentului pe parapetul frontului[35].

Operaţiile desfăşurate de unităţile diviziei a IV-a române la 27 aug. 8. sept. 1877 pentru cucerirea redanului din faţa redutei Griviţa 1, precum şi cucerirea redutei Griviţa 1 la 30 august 1877, au fost relatate într-un articol, „Rezbelul", publicat în „Gazeta Transilvaniei", care reda întreaga bucurie a românilor din Transilvania la primirea acestei veşti şi exprima totodată compasiunea lor pentru pierderea multor vieţi omeneşti : „Bucuria ce o simţim asupra succeselor strălucite de la Griviţa, ne tulbură azi numai de ştirile ce ne sosesc de pierderile umane ce le-au suferit bravele batalioane române. Victoria de la Griviţa a fost primită cu entuziasm de către poporul român, ziarele vremii relatau vitejia armatei române, bravura ostaşilor, neînfricarea ostaşilor şi ofiţerilor, a afirmat în faţa Europei că naţiunea română este eroică şi merită pe deplin recunoaşterea independenţei sale"[36].

Cu legitimă mîndrie, periodicele transilvănene şi, mai ales, „Gazeta Transilvaniei" din Braşov au publicat note, ştiri, articole despre bătăliile purtate de armata română la Griviţa şi Plevna, reliefîndu-se crîncena încleştare dintre ostaşii români şi turci, vitejia şi jertfele românilor, tenacitatea demnă de admirat a ostaşilor români, iscusinţa în luptă, modul remarcabil în care armata română a obţinut victoria[37].

Căderea Plevnei, care a însemnat încheierea celei mai grele etape a războiului, demonstrînd strălucita victorie obţinută de armatele ruso-române contra trupelor turceşti, a fost sărbătorită cu o bucurie de nedescris de către toţi românii din toate provinciile româneşti, prin mari manifestaţii populare, organizate la Bucureşti, Craiova, Braşov, Sibiu, Cluj, Blaj, Arad etc., ca şi prin numeroase articole publicate în ziare şi reviste.

Capitularea armatei turceşti, condusă de Osman Paşa, la Plevna (27 noiembrie/10 decembrie 1877), a fost anunţată printr-o telegramă „Gazetei Transilvaniei" : „Osman Paşa a capitulat azi după o luptă sîngeroasă. Plevna a căzut în mîinile armatei ruso-române"[38].

Această telegramă a produs o explozie de bucurie în rîndul românilor din toate colţurile monarhiei austro-ungare. „Peste tot s-a răspîndit întreaga veste: Plevna a căzut! Ea va merge din gură în gură şi va intra în cea mai neînsemnată colibă a ţăranului... în tot locul unde va bătea

o inimă românească, ea va duce numai bucurie şi veselie, căci Plevna a căzut prin concursul valoroaselor braţe ale oştirii române care a purtat victoriosul stindard român pe cîmpiile udate de sînge ale nefericitei Bulgarii. Ochii ni se umplu de lacrimi cînd ne gîndim la atîta sînge vărsat, dar sîngele acesta nobil nu s-a vărsat în zadar, fiecare picătură din el, va aduce roduri însutite şi înmiite şi va forma elutul, care va lega nedespărţit, toate elementele de viaţă ale poporului de la Dunăre. S-ar fi putut ca para puternică, a entuziasmului, să nu cuprindă şi inimile noastre ale românilor din Austro-Ungaria... Noi participăm din tot sufletul la bucuria generală a fraţilor din România urîndu-le ca din ruinele Plevnei să răsară mult aşteptata pace şi independenţă a României"[39].

Ziarul „Gazeta Transilvaniei" a arătat însufleţirea cu care românii din Braşov, au sărbătorit luarea Plevnei de către armata română şi rusă, semnificaţia acestei strălucite victorii împotriva turcilor pentru masele româneşti din Transilvania: „Noaptea de marţi spre miercuri, după aflarea măreţei veşti, a fost primită cu mare entuziasm de către românii braşoveni. Întreg cartierul Şchei a fost în picioare. Îndată ce s-a înserat, au fost aruncate rachete luminoase de pe Tîmpa, iar bubuitul schijelor de la poalele Tîmpei şi din Prund, arătau că vestea cea mare a sosit. Veselia era mare şi generală. Pe la orele 10 din noapte se adunase un mare număr de intelectuali în restaurantul românesc supranumit „Cartierul general de la Griviţa", unde au serbat cu toţii luarea Plevnei"[40].

Elevii de la şcolile româneşti din Transilvania şi-au manifestat bucuria pentru căderea Plevnei — care însemna şi consolidarea independenţei naţionale a României — prin cîntece şi veselie, prin manifestaţii spontane, nutrind speranţa neclintită că „din România independentă acum, în curînd se va naşte România Mare"[41]. Românii din Blaj, primesc vestea deabia la 12 decembrie 1877, „zi în care se adoptă ca parolă „Căderea Plevnei" şi se ţine o întrunire, după care fiecare se întoarce la casele sale în toată ordinea"[42].

Petre Dulfu, într-o poezie publicată în revista „Familia", în decembrie 1877, scria că din cenuşa eroilor căzuţi la Plevna „acuşi va să răsară cereasca libertate, unind pe fraţi cu fraţi"[43].

Victoria de la Plevna a determinat un elan patriotic şi entuziasm de nedescris şi în Bucovina; locuitorii din acest ţinut „vărsau lacrimi de bucurie, sărutîndu-se şi îmbrăţişîndu-se", gîndindu-se la paşii însemnaţi care s-au realizat în dezvoltarea României moderne şi independente spre realizarea unităţii politice şi naţionale depline a poporului român[44].

Marele cărturar ardelean, Timotei Cipariu, una din figurile reprezentative ale culturii şi ştiinţei româneşti, a cărui operă a fost străbătută de fiorul viu al dragostei de patrie şi care a avut permanent o preocupare majoră de a evoca istoria patriei şi momentele eroice, referindu-se la însemnătatea biruinţei armatei române de la Plevna şi, în general, la războiul pentru cucerirea independenţei naţionale, sublinia : „anul 1877 formează aurora plăcută a unui viitor plin de glorie şi în inimile multora el a semănat mari sperări"[45].

Cu o neostenită energie şi cu o impresionantă dăruire de sine, elementele politice progresiste şi cărturarii români din Transilvania, Banat şi Bucovina, au salutat victoria de la Plevna, desfăşurînd o activitate multiplă pe tărîmul publicisticii. De altfel, în Transilvania şi Banat se aştepta că într-o zi „dorobanţii şi călăraşii români pot porni către Transilvania, întreaga populaţie spera să ajungă şi acel moment în care să poată serba şi marea sărbătoare a reconstituirii a unităţii sale"[46].

Exista încrederea românilor din Transilvania şi Banat că după căderea Plevnei, armata română se va îndrepta spre eliberarea teritoriilor aflate sub dominaţia habsburgică[47].

Intelectualii patrioţi din provinciile româneşti de peste Carpaţi, animaţi de dorinţa de a contribui la eliberarea naţională, au avut o preocupare majoră în a afirma drepturile poporului pentru realizarea unirii tuturor provinciilor române.

Curajul, patriotismul, înalta conştiinţă naţională de care au dat dovadă redactorii „Gazetei Transilvaniei" în relatarea întregului curs a evenimentelor politice şi militare legate de războiul pentru independenţa naţională a României, au determinat autorităţile să trimită în judecată pe Iacob Mureşianu şi George Bariţiu, conform delictului de conturbare a liniştei publice, pentru articolele publicate.

Cu ocazia cercetărilor întreprinse de organele judiciare, Iacob Mureşianu şi George Bariţiu şi-au asumat întreaga răspundere pentru toate articolele încriminate şi, cu toate insistenţele, nu au destăinuit numele adevăraţilor autori, dovedind o exemplară comportare patriotică, că sînt militanţi pentru emanciparea naţiunii române şi înfocaţi luptători pentru cucerirea independenţei de stat a României [48].

Procesul judecat în faţa Curţii cu juraţi de la Sibiu a avut un puternic ecou în rîndul populaţiei româneşti, a determinat o largă manifestare de simpatie în sprijinul lui Iacob Mureşianu şi George Bariţiu ; atitudinea energică a maselor, atmosfera creată au determinat instanţa din

Sibiu să scoată din cauză pe Iacob Mureșianu și să-l achite pe George Barițiu [49].

Este demn de semnalat aici că jurații sibieni proveneau din rîndurile negustorilor și micilor meseriași, mai ales sași, care au manifestat o atitudine favorabilă față de lupta dreaptă a reprezentanților poporului român din Transilvania în problema susținerii războiului de independență ; acest act de justiție, va duce la desființarea Curții cu jurați de la Sibiu în 1885 de către guvernul maghiar [50].

★

Lupta pentru independență a corespuns năzuințelor firești ale întregului popor român, deoarece proclamarea independenței naționale a României avea să creeze condiții pentru progresul țării noastre și să asigure într-un viitor apropiat desăvîrșirea unității statale.

O formă a entuziasmului românilor din afara hotarelor statului român a constituit-o partipicarea voluntarilor din Transilvania, Banat și Bucovina la operațiile militare din Peninsula Balcanică.

Voluntarii ardeleni și bucovineni s-au înrolat în cadrul armatei române sub drapelele dragi ale României pentru a-și aduce contribuția la înfrîngerea dușmanului secular — Poarta otomană — alături de frații lor de peste Carpați.

Animați de o înaltă conștiință patriotică, nenumărați tineri din Brașov, Făgăraș, Sibiu, Orăștie, Hunedoara, de pe Tîrnave, din Munții Apuseni și din alte ținuturi au trecut granița și s-au înrolat în oștirea română ca să participe și ei pe cîmpurile de luptă la operațiile militare împotriva turcilor [51].

Încă din luna mai 1877, vor începe la București discuții în parlamentul țării în jurul proiectului de lege relativ la admiterea în armata română a ofițerilor care slujiseră pînă atunci într-o altă armată, cei care erau vizați fiind vechi ofițeri ai armatei austro-ungare [52].

Atenția guvernului României se îndreaptă mai ales spre doi ofițeri români din Transilvania : generalul Traian Doda din Caransebeș și colonelul David Urs din marginea Sibiului. Ei erau cunoscuți pentru capacitatea lor militară, experiența în război, evidențiindu-se în cursul războiului din 1859 și 1866, purtat de Austria contra Italiei [53]. În anul 1877 ei se aflau în retragere, dar din cauza unor motive de ordin politic, pentru a nu se crea conflicte între România și Austria, nu vor participa direct la operațiile militare în cadrul armatei române, dar vor acorda sprijinul lor [54].

În primele rînduri a luptat și ofițerul Moise Groza la cucerirea redutei Griviţa, venit ca voluntar din Banat, dovedind curaj, eroism, vitejie în fruntea soldaților români în angajarea încleștată cu dușmanul [55].

Moise Groza era originar din Banat ; a făcut școala militară în Austria și apoi a devenit ofițer în armata imperială [56]. După căsătoria sa cu fiica intelectualului patriot brașovean Iacob Mureșianu, Moise Groza, însufleţit de ideea de unire națională, se înrolează va voluntar în armata română. Pentru meritele lui deosebite pe cîmpurile de luptă, mai ales la cucerirea redutei Griviţa 1, Moise Groza este avansat de la gradul de căpitan la cel de maior, decorat de guvernul român, iar ulterior va deveni general.

Moise Groza, legat strîns de familia Mureșenilor, va îndeplini și funcţia de corespondent militar al „Gazetei Transilvaniei", trimiţînd numeroase scrisori lui dr. Aurel Mureșianu, din care rezultă istoricul a bătăliilor purtate de armata română împotriva Turciei. Această corespondenţă bogată a lui Moise Groza constituie astăzi o sursă valoroasă de informaţii privind desfășurarea războiului pentru independența națională a României.

Tinerii din Transilvania, văzînd în războiul pentru cucerirea independenţei României o cale de înfăptuire a unităţii depline naţionale, au trecut graniţa pentru a se înrola în armata română și a participa la război. Astfel, din Blaj, se înscriu ca voluntari elevii de liceu Nicolae Căluţiu și Octavian Pop ; din Orăștie, Nicolae Ciuceanu ; din Făgăraș, Vincenţiu Grama, Gheorghe Borzea, Ioan Dejenar, Ioan Popovici, Damaschin Popa Radu, care sînt înrolaţi ca simpli soldaţi în oștirea română [57].

Alţii, ca Gheorghe Diamandi din Brașov, Nicolae Groncea din Făgăraș și Adam Hențescu din Rișca (regiunea Munţii Apuseni), au fost înrolaţi în serviciul sanitar al armatei române [58].

Din Bucovina trec de asemenea clandestin graniţa, un grup de elevi de liceu de la școala normală din Suceava, în frunte cu Constantin Popescu care va muri eroic la Calafat ; mai participă un grup de elevi și studenţi de la liceul și Universitatea din Cernăuţi, pentru a se înrola ca voluntari în armata română [59]. Voluntarii din Bucovina, tineri cu idei înaintate, însufleţiţi de dragoste față de patrie, dorind să lupte alături de armata română și să participe activ la război, au venit pînă în Oltenia aproape pe jos, iar unii dintre ei au fost trimiși acasă după înrolare, datorită protestelor guvernului austro-ungar care și-a manifestat, de la începutul războiului ostilitatea privitoare la participarea voluntarilor români din Transilvania alături de oștirea română împotriva turcilor [60].

Animaţi de acelaşi ideal al luptei pentru independenţă, studenţii bucovineni, membri ai societăţii „Arboroasa", au participat ca voluntari în armata română, înscriind pagini de eroism deosebit în luptele purtate pe cîmpiile Bulgariei, la Plevna şi Smîrdan, iar Alexandru Chibici-Rîvneanul — prieten al lui Mihail Eminecsu, s-a înscris ca voluntar, dorind şi el ca naţiunea română să devină liberă şi independentă, evidenţiindu-se în luptele pentru ocuparea Vidinului [61].

Dragostea de patrie, ura faţă de Imperiul Otoman, dorinţa de a servi interesele naţiunii române, speranţa în realizarea unităţii statale, creşterea conştiinţei naţionale, au determinat pe tinerii voluntari din Transilvania, Bucovina şi Banat să treacă, prin poteci de munte fără paşaport, cu toate restricţiile puse de autorităţile austro-ungare şi să ajungă acolo unde se hotăra soarta independenţei ţării, pe cîmpurile de bătălie.

Este caracteristic pentru patriotismul românilor din Transilvania, cazul lui Badea Cîrţan din Ţara Oltului, care, pentru a-şi aduce contribuţia la victoria armatei române, aflîndu-se cu turma pe Bărăgan, îşi vinde oile şi se înscrie voluntar. Dar după cîteva luni de instrucţie în batalionul de rezervă, el nu participă direct la operaţiile militare, deoarece între timp războiul se terminase [62].

Ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Iuliu Andrássy, va protesta vehement pe lîngă guvernul României, cerînd ca voluntarii români din Transilvania, şi Banat să fie extrădaţi, dînd asigurări că cei vinovaţi nu vor fi sancţionaţi, ci vor fi primiţi cu bucurie [63].

Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al României, atent la atitudinea marilor puteri şi nevoind să bruscheze lucrurile, a răspuns printr-o notă cererilor ministrului de externe al Austro-Ungariei, declarînd, de formă, că guvernul român va interzice de acum înainte înrolarea voluntarilor veniţi din Transilvania şi Banat. Adoptînd această atitudine, guvernul român urmărea să nu ajungă la conflicte diplomatice, pentru a obţine din partea marilor puteri recunoaşterea independenţei României.

Mişcarea de masă stîrnită în provinciile româneşti de peste Carpaţi de războiul pentru cucerirea independenţei de stat a României, a constituit o manifestare hotărîtă a conştiinţei naţionale a întregului popor român, exprimînd năzuinţele comune de libertate şi dreptate.

Solidaritatea manifestată cu prilejul acestui război de către românii din toate provinciile româneşti, rămîne înscrisă în istorie ca un eveniment deosebit de important pentru dezvoltarea ţării, pe baza înaltei conştiinţe naţionale, a comuniunii de neam şi limbă.

Referindu-se la tradiţiile patriotice ale poporului român şi la solidarizarea tuturor locuitorilor patriei noastre în timpul marilor evenimente,

tovarășul Ion Gheorghe Maurer scria : „Cauza libertății patriei a fost îmbrățișată de populația din toate provinciile românești. În ciuda opreliștilor și persecuțiilor habsburgice, sute și sute de voluntari din Brașov, Sibiu, Timișoara, Oradea, Cluj, din Munții Apuseni, din Suceava și alte localități ale Bucovinei, au trecut clandestin granița și au venit să lupte pentru independență. Țăranii transilvăneni, care-și trimiteau feciorii pe frontul de la Plevna își exprimau speranța că după victorie, aceștia împreună cu ostașii din „patria mumă" vor porni către Transilvania. Înrolarea voluntarilor transilvăneni, ajutorul material dat armatei, avea o adîncă semnificație în marele și hotărîtorul ceas al luptei pentru libertate, românii se strîngeau frate lîngă frate, spre a grăbi realizarea idealului unității naționale" [64].

★

Masele largi de muncitori, țărani, intelectuali, animați de un puternic patriotism pus în slujba realizării aspirațiilor întregului popor pentru libertate, independență națională au constituit forța socială hotărîtoare în lupta dusă pentru cîștigarea independenței naționale și scuturarea dominației străine. Ecoul stîrnit în rîndurile populației românești din Transilvania, Banat, Bucovina, de războiul pentru independență națională s-a manifestat și prin largul sprijin moral și material, prin numeroase ofrande în bani, alimente, îmbrăcăminte, medicamente pentru armata română care lupta împotriva turcilor. Contribuția masivă a populației românești din afara hotarelor statului român pentru înzestrarea și echiparea armatei române, pentru colectarea fondurilor și ofrandelor, pentru ajutorarea răniților, a demonstrat că războiul purtat de România alături de Rusia,, contra Turciei, pentru cucerirea independenței de stat, a fost un război just, constituind un deziderat al întregii națiuni române. În articolul : „Epistolă respectuoasă către femeile noastre", George Barițiu va adresa un călduros apel femeilor române de „ ... a spăla și a lega rănile acelor ostași români, frați ai noștri, care provocați și trași în luptă de către otomani bat și-și vărsă sîngele, nu dintr-o vanitate sau trufie, ci în sensul cel mai strict al cuvîntului, pentru existența patriei și a națiunii, pentru libertate contra vechii terori sălbatice" [65].

Intelectualii din Sălaj și-au dat și ei adeziunea pentru colecte de bani, îmbrăcăminte și materiale sanitare necesare ostașilor din România, susținînd cu toată căldura războiul de independență : „Evenimentele în Orientul Europei care siliră și pe România să îmbrace față de război și să-și sacrifice viața și averea fiilor săi pentru apărarea vetrei strămoșești, ne

impun atît din punct de vedere al umanităţii, cît şi din al legăturii de sînge în care sîntem cu fraţii noştri cei de dincolo de Carpaţi, imperios ca să facem şi noi ceva pentru alinarea durerii fraţilor noştri" [66].

Apelul publicat de George Bariţiu în „Gazeta Transilvaniei" pentru înfiinţarea comitetelor de sprijin al războiului de independenţă îşi va găsi răspuns prin crearea în Transilvania a unor comitete la Braşov, Făgăraş, Sibiu, Sălişte, Cluj, Năsăud, Sălaj etc., care, cu toate persecuţiile autorităţilor, au reuşit să colecteze şi să expedieze pentru armata română numeroase sume de bani, daruri şi materiale sanitare [67].

Comitetele de sprijin a luptei pentru independenţă s-au creat în Transilvania şi Banat după modelele comitetelor şi societăţilor din vechea Românie, ele constituindu-se în oraşe, comune, strîngînd fonduri băneşti şi ofrande. Erau formate din reprezentanţi ai tuturor păturilor democratice şi publicau apeluri de unde rezulta necesitatea unei contribuţii active pentru acoperirea cerinţelor armatelor române.

Primul comitet s-a creat la Sibiu, la 5 mai 1877, constituit din femeile patriote ale acestui centru important, avînd ca preşedintă pe Iudita Măcelariu [68].

Acest comitet va publica un apel în ziarul „Telegraful român" din Sibiu către „Toate femeile române din Transilvania", solicitîndu-le concursul şi contribuţia lor pentru război [69].

Cărturarul braşovean, George Bariţiu, apreciind iniţiativa luată de femeile din Sibiu de a constitui un comitet de ajutorare a ostaşilor români care să luptă pentru obţinerea victoriei împotriva turcilor, face un apel călduros pentru înfiinţarea altor comitete în comunele urbane şi rurale, pentru a veni în sprijinul ostaşilor români, deoarece sînt „Fraţi ai noştri care se bat şi-şi varsă sîngele pentru existenţa patriei şi a naţiunii, pentru libertate" [70].

Apelul intelectualei patriote Iudita Măcelariu, pentru strîngerea de bani, îmbrăcăminte, alimente, pentru a fi trimise armatei române, a fost publicat în „Gazeta Transilvaniei", în alte publicaţii sibiene şi în foile săseşti „Hermannstädter Zeitung" şi „Siebenbürgischen Deutsches Tageblatt", care priveau cu simpatie această largă acţiune spre folosul oştirii române [71].

Acţiunile întreprinse de intelectualii braşoveni pentru susţinerea războiului şi, mai ales, de către George Bariţiu, au dus la înfiinţarea unui comitet de acţiune pentru strîngerea de ofrande la Braşov, în 10/22 mai 1877, exprimîndu-se încă o dată solidaritatea cu eforturile fraţilor de peste Carpaţi pentru întreţinerea armatei române [72].

Constituirea acestui comitet a fost și obiectul unui articol intitulat : „Apel filantropic" și publicat în „Gazeta Transilvaniei" : „Noi nu vom putea să rămînem nepăsători față de cei mai aproape cu noi, care și-au expus viața pentru legea, onoarea și existența neamului românesc. Aceste inițiative au dat impuls românilor din Brașov, care au venit cu obolul lor în ajutorul răniților în război, a fraților noștri din România prin înființarea unui comitet, care va avea ca sarcini : 1. Primirea ofrandelor, trimiterea lor la locul destinațiunii „Societatea românească Crucea Roșie" din București, 2. A da cont publicului de toată cestiunea" [73].

La Cluj, comitetul de sprijin va avea ca președintă pe Maria Ilieșu ; la Făgăraș pe Anastasia Popescu, la Oradea pe Veturia Roman, comitete care au răspuns apelului publicat în „Gazeta Transilvaniei", întreprinzînd numeroase acțiuni pentru strîngerea de bani pe liste de subscripții, a ofrandelor necesare ostașilor români.

Din provinciile românești de peste Carpați s-au trimis de la începutul războiului cantități imense de scame, comprese, bandaje, vată, proteze de lemn, alimente în bani, mai ales de către muncitori, țărani și intelectuali, după cum relatează și ziarul „Telegraful român" la 23 iulie 1877, subliniind că suma oferită de cetățenii brașoveni este „caracterizatoare pentru că ea provine, cu puține excepții de la acea clasă a societății noastre care este avizată a-și hrăni familia cu două brațe".

Prima subscriere la apelul semnat de George Barițiu adresat femeilor române pentru ajutorarea ostașilor și care poartă data de 7/19 mai 1877, este al Sevastiei Mureșianu, soția lui Iacob Mureșianu din Brașov [73]a.

Sevastia Mureșianu, publică un apel călduros către femeile române, cerînd ca ele să contribuie cu toate puterile la ajutorarea răniților : „subscrisa invitată de sfințenia obligațiunii pe care o are fiecare suflet de român, de a sări în ajutorul fraților de un sînge, care se află în suferințe, ofer pe seama bravilor ostași din România, 30 kg. de scamă și bandaje, invitînd pe toate surorile române la asemenea oferiri" [74].

Din luna iunie 1877, femeile din Bucovina au luat la Cernăuți și Suceava prin Natalia Hurmuzachi și Elena Popovici, inițiativa unei vaste campanii de colecte publice [75].

La 10 iunie 1877, pleacă primele ambulanțe ale „Societății Crucea Roșie" din București. Printre ele se distinge și cea a Doamnelor Române din Transilvania. Corespondentul „Gazetei Transilvaniei" la București, relatează entuziasmul și solidaritatea locuitorilor din capitala României cu frații lor de peste munți: „Animile românilor băteau de bucurie, văzînd în fața nenumăratelor obstacole, ce întîmpinau ai noștri, că totuși n-au în-

cetat a alerga cu obolul lor, lîngă fraţii lor din România independentă, spre a alina durerile ostaşilor răniţi [76].

Pentru ajutorarea răniţilor, se deschid liste de subscripţie aproape în toate localităţile din Transilvania, Banat, Bucovina etc., la care contribuie ţărani, muncitori, intelectuali, care au dat fiecare după putinţa lor de la un creiţar pînă la 2000 franci de aur [77].

Prima listă de subscripţie s-a deschis la Braşov, la 10/22 mai 1877, la apelul preşedintelui Comitetului din Braşov, Diamandi I. Manole, subscriind şi N. T. Ciurcu, dr. I. Lepădatu, Aron Densuşianu, Ion Stinghe, Bartolomeu Baiulescu, culegîndu-se 78 de semnături şi reuşind să se adune suma de 7.540 franci aur, fapt înregistrat cu bucurie de „Gazeta Transilvaniei" [78].

Ziarul braşovean „Kronstädter Zeitung" salută şi el această iniţiativă, avînd cuvinte de laudă pentru aportul românilor braşoveni la sprijinirea oştirii române. Pînă la 13/25 mai 1877, se mai încasează încă 7.125 franci aur, care sînt trimişi împreună cu prima sumă colectată la Bucureşti [79].

Dimitrie Ghica, preşedintele „Societăţii Crucii Roşii" din Bucureşti, primind suma de 7.125 de florini, trimisă la 17 mai 1877, îi scrie lui Diamandi Manole următoarele : „Noi vă rugăm să exprimaţi fraţilor de la Braşov, recunoştinţa noastră vie pentru această donaţie, care constituie o probă evidentă a simpatiei şi a dragostei pe care ne-o purtaţi" [80].

Femeile române din Bucovina reuşesc şi ele să adune 2.800 franci aur [81], iar studenţii din Cluj subscriu 10 florini [82]. Listele de ofrande erau publicate permanent în pagina a IV-a a ziarului braşovean „Gazeta Transilvaniei" şi aproape că nu există localitate din Transilvania, Banat şi Bucovina, care să nu fi subscris o sumă mai mică sau mai mare de bani. Aria localităţilor care au subscris o putem delimita astfel : Braşov, Sighet, Satu Mare, Oradea, Timişoara, Oraviţa, Orşova, Caransebeş, Lugoj, Sibiu, Făgăraş, Sighişoara, Bistriţa, Borşa, Sighet [83].

Acţiunea comitetelor de sprijinire a războiului de independenţă din Transilvania şi Banat a provocat o puternică reacţie din partea guvernului de la Budapesta, prezidat de contele Kálmán Tisza, care ia măsuri împotriva comitetelor române. În această direcţie, Ministerul de Interne al guvernului de la Budapesta a luat, la 24 mai 1877, măsura arbitrară de dizolvare a comitetelor române. În acest sens a fost emis un ordin, conform căruia se interzicea „Înfiinţarea de comitete peste tot, fără deosebire de naţionalitate şi culori politice [84].

Ca urmare a dispoziţiilor date de guvernul de la Budapesta, la 30 mai 1877, comitetele Sibiului, cere Iuditei Măcelaru să înceteze orice activi-

tate a comitetului, precizîndu-i că „particularii pot colecta ajutoare pe seama răniţilor oricărei părţi beligerante în scame, rufe, sau chiar bani", cu o singură condiţie ca lista ajutoarelor să fie prezentată autorităţilor înaintate de expediere [85].

Comitetele Braşovului, Johann Gött, dă un ordin similar pentru desfiinţarea comitetului de la Braşov [86], iar în zilele următoare s-au dat ordine de dizolvare a tuturor comitetelor române de sprijin din Transilvania şi Banat [87].

Desfiinţarea comitetelor a produs o adîncă nemulţumire în rîndul populaţiei româneşti din Transilvania şi Banat. Astfel, Maria Ilieşu, preşedinta Comitetului din Cluj, răspunde ziarului „Kelet" din Cluj, că „acţiunea românească nu are nici un fel de proclamaţiuni, venite de peste munţi, ci aceasta este izvorîtă din dorinţa de a se da o mînă de ajutor fraţilor de peste Carpaţi" [88].

Ziarul „Telegraful român" din Sibiu, protestează şi el împotriva măsurilor represive ale guvernului de la Budapesta, notînd că „avem o putere, pe care nici o forţă nu ne-o poate înăbuşi, este puterea de a iubi umanitatea, sîngele nostru, religia noastră sfîntă" [89]. Românii braşoveni îşi strîng rîndurile şi, în frunte cu Ion Petricu, lansează un „Apel către români" contra dizolvării Comitetului de la Braşov, în care sînt chemaţi „Toţi românii de la Carpaţi la Tisa, tineri, bătrîni, săraci şi bogaţi, pentru ca fiecare să-şi aducă obolul său la alinarea suferinţelor fraţilor din România. Obolul va fi dat în numele umanităţii al dragostei şi al legăturilor de sînge, al tuturor celor ce au o inimă fierbinte de român, şi în care aceea a avea secolului în care trăim, susţine drumul civilizaţiei asupra barbariei" [90].

George Barițiu, în articolul „Spre folosul românilor răniţi", arată că „judecata imparţială a Europei creştine şi civilizate, ar înfiera pe românii din Transilvania dacă nu ar sări în ajutorul fraţilor lor de aceeaşi origine, naţiune, limbă, religie" [91].

Măsurile restrictive luate de autorităţi, n-au putut opri eforturile românilor din Transilvania şi Banat pentru strîngerea sumelor de bani, alimente, medicamente necesare armatei române [92]. Putem afirma că, prin ajutorul nepreţuit al comitetelor din Transilvania şi Banat care au trimis sume impresionante de bani şi alte ofrande, populaţia românească din Transilvania s-a arătat solidară cu România şi şi-a afirmat încă o dată hotărîrea de a contribui la realizarea unităţii politice.

Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României a găsit un puternic sprijin în rîndul tuturor românilor din Austro-Ungaria, care, cu toate opreliștile întîmpinate din partea autorităților, și-au trimis neîncetat obolul lor fraților de dincolo de Carpați, această solidaritate a maselor românești constituind un preludiu în lupta finală pentru desăvîrșirea unității naționale în anul 1918.

NOTE

1. Cuvîntarea tovarășului Ion Gheorghe Maurer la Adunarea Festivă organizată cu prilejul aniversării a 25 de ani de la victoria împotriva fascismului și a independenței României („Scînteia" din 9 mai 1970).
2. A. Răduțiu, P. Teodor, **Ideea de unitate politică a românilor**, Edit. științifică, București, 1968, p. 104.
3. **Ibidem.**
4. Vladimir Diculescu, **Războiul pentru cucerirea independenței României — prilej de manifestare a unității de conștiință națională la românii din Transilvania și Banat**, în „Studii și articole de istorie", vol. XII/1968, p. 26 ; „Gazeta Transilvaniei", nr. 28 din 14/26 aprilie 1877.
5. „Gazeta Transilvaniei", nr. 30 din 21 aprilie/3 mai 1877.
6. Dan Berindei, **Cucerirea independenței României (1877—1878)**, Edit. științifică, București, 1967, p. 46.
7. Sextil Pușcariu, **Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal**, București, 1927, p. 189—220.
8. **Ibidem;** Sextil Pușcariu reproduce aceste informații după o scrisoare din 28 februarie 1927 a scriitoarei Maria Baiulescu, președinta Reuniunii femeilor române.
9. „Familia", nr. 20 din 15/27 mai 1877, p. 238.
10. **Ibidem.**
11. „Gazeta Transilvaniei", nr. 36 din 12/24 mai 1877.
12. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **Războiul pentru independență națională a României**, Edit. politică, București, 1967, p. 30—31.
13. **Ibidem;** „Scînteia" din 19 aprilie 1968.
14. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.**, p. 30—32.
15. **Ibidem,** p. 31.
16. **Ibidem.**
17. **Ibidem,** p. 30.
18. Cuvîntarea tovarășului Ion Gheorghe Maurer la Adunarea Festivă organizată cu prilejul aniversării a 25 de ani de la victoria împotriva fascismului și a independenței României („Scînteia" din 9 mai 1970).
19. Mircea Gherman, **Date și fapte privind activitatea lui Iacob Mureșianu la „Gazeta Transilvaniei" (1838—1877), în 130 de ani de la apariția „Gazetei Transilvaniei"**, Brașov, 1969, p .84.
20. **Ibidem.**
21. **Ibidem.**
22. **Ibidem.**
23. **Ibidem.**
24. Mircea Băltescu, **Dr. Aurel Mureșianu și „Gazeta Transilvaniei" în 130 de ani de la apariția „Gazetei Transilvaniei"**, Brașov 1969, p. 122.
25. **Ibidem.**
26. Ibidem; „Gazeta Transilvaniei", nr. 51 din 3/15 iulie 1877; „Gazeta Transilvaniei", nr. jubiliar, 1908, p. 120—122.

27. „Gazeta Transilvaniei", nr. jubiliar, 1908, p. 120—122.
28. Ibidem, p. 122.
29. Sextil Pușcariu, **20 de scrisori ale lui Moise Groza din războiul de la 1877,** în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", vol. IV (1926—1927), Edit. Cartea Românească, București, 1929, p. 236—237.
30. **Ibidem.**
31. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.,** p. 50.
32. „Gazeta Transilvaniei", nr. 52 din 6/18 iulie 1877.
33. Sextil Pușcariu, **op. cit.,** p. 231.
34. „Gazeta Transilvaniei", nr. jubiliar, 1908, p. 122.
35. „Gazeta Transilvaniei", nr. 70, din 8/20 sept. 1877.
36. **Ibidem;** Dan Berindei, **op. cit.,** p. 59—75.
37. Vasile Netea, **Transilvania și războiul de independență,** în „Magazin istoric", anul I, nr. 1, 1967, p. 12—13.
83. „Gazeta Transilvaniei", nr. 94 din 1/13 dec. 1877.
39. **Ibidem.**
40. **Ibidem.**
41. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.,** p. 101—103.
42. **Ibidem.**
43. **Ibidem.**
44. **Ibidem.**
45. **Ibidem.**
46. **Ibidem.**
47. **Ibidem.**
48. Nicolae Bărbuță, **Cîteva aspecte privind procesele de presă ale „Gazetei Transilvaniei", în 130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania",** Brașov, 1966, p. 179—184 ; V. Gionea, **Procesele politice de presă ale românilor din Transilvania,** Brașov, 1942, p. 36; Emil Micu, **Scrisori din trecut — Din corespondența politică a lui Aurel Mureșianu,** Brașov, 1942, p. 5 ; Arhiva Mureșenilor, Brașov, doc. nr. 15499, 7599, 5366, 5348, 12582 ; „Gazeta Transilvaniei", nr. 55 din 11/23 martie 1888 și nr. 57 din 11/25 5348, 12582 ; „Gazeta Transilvaniei", nr. 55 din 11/23 martie 1888 și nr. 57 din 11/25 martie 1888 ; Zenovie Pîclișanu, **Politica minoritară a guvernelor unguresti (1867—1914),** București, 1945, p. 99.
49. Nicolae Bărbuță, **op. cit.,** p. 179—184 ; Vasile Netea, **op. cit.,** p. 12—13.
50. **Ibidem.**
51. Vasile Netea, **op. cit.,** p. 12.
52. Vasile Netea, **La guerre d'indépendance de 1877 — Expression de la solidaritaté du peuple roumain,** în **Revue roumane d'histoire,** tom. VI, nr. 4/1967, p. 623—625.
53. **Ibidem.**
54. **Ibidem.**
55. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.,** p. 97—98; Sextil Pușcariu, **op. cit.,** p. 243—244 ; Dan Berindei, **op. cit.,** p. 55, 56, 67.
56. Sextil Pușcariu, **op. cit.**
57. Vasile Netea, **op. cit.,** p. 624—625.
58. **Ibidem.**
59. **Ibidem.**
60. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.,** p. 98 ; **Istoria României,** IV, 1964, p. 612; Nicolae Iorga, **Istoria României,** X, București, 1939, p. 190 ; I. Nistor, **Consecințele războiului pentru neatîrnare asupra românilor din Bucovina,** București, 1927, p. 175, Ioan Lupaș, **Istoria Românilor,** București, 1944, p. 469—470.
61. Ibidem ; Al. Chimbici—Reveneanul, **Din viața mea de voluntar,** în „Convorbiri literare", VVII, 1877, p. 8.
62. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.,** p. 97.
63. Vasile Netea, **op. cit.,** p. 624—626.
64. Ion Gheorghe Maurer, **90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României,** Edit. politică, București, 1967, p. 18.
65. „Gazeta Transilvaniei", nr. 36 din 12/24 mai 1877.
66. Ioan **Ardeleanu, Din frămîntările românilor sălăjeni,** în „Transilvania", LXIX, 1938, nr. 1, p. 11—12.

67. **Istoria României**, vol. IV. Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 613.
68. N. Adăniloaie, I. Gh. Cupșa, **op. cit.**, p. 95 ; Valeriu Bologa, **Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independenței**, în Transilvania", Sibiu, 1941, nr. 5—6, p. 392—393.
69. Vasile Netea, **op. cit.**, p. 616. Textul apelului semnat de Iudita Măcelrau constituie un manifest patriotic în care se arată : „În urma conflagrațiunii din orientul Europei, conflagrațiune ce are să atingă și a atins pe frații noștri și surorile noastre din România, noi, conduse de simțul inimei noastre și inspirate totedauna de instinctul sublim al umanității, nu putem sta indiferente la ceea ce frații și surorile noastre și sîngele nostru, vor avea de îndurat în această mare dramă ce se prepară și s-a început deja pe frumoasele, istoricele și de vechiu sînge fumegîndele țărmări ale Danubiului. Simțul de fiice, mame și surori ne impune această dorință de a veni în ajutorul ostașilor răniți și în ușurarea suferințelor familiilor acelor ostași care au căzut sau vor cădea în luptă". (Valeriu Bologa, **op. cit.**, p. 393).
71. La apelul comitetului din Sibiu, publicat în „Gazeta Transilvaniei", s-au adăugat de către redactor cîteva rînduri pentru a întări convingerea asupra sprijinului material care trebuie acordat de populație, ostașilor, români : „Scurt, națiunea întreagă, bărbați și femei, juni și june, s-au decis a sacrifica totul, avere, sănătate, viață, pentru salvarea celor mai sublime bunuri din lume. Față de aceste evenimente este peste putință ca femeile noastre de dincoace de Carpați să mai rămînă îndărătul femeilor maghiare, sîrbe, în manifestarea prin fapta compătimirii și a durerii sufletești către acei bravi soldați, de gloanțe, rupți în bucăți de bombe și grenate, tăiați de sabie, călcați, răniți. Onoarea inițiativei este a femeilor din Sibiu, de unde primeau încă de Vineri știrea telegrafică despre înființarea unui comitet de dame" (Valeriu Bologa, **op. cit.**, p. 393).
72. „Gazeta Transilvaniei", nr. 37 din 15/27 mai 1877; Vasile Netea, **op. cit.**, p. 617.
73. Valeriu Bologa, **op. cit.**, p. 393—394.
73. Mircea Gherman, **op. cit.**, p. 85.
74. „Gazeta Transilvaniei", nr. 35 din 8/20 mai 1877.
75. Idem, nr. 46 din 6/28 iunie 1877.
76. **Ibidem.**
77. **Ibidem.**
78. Vladimir Diculescu, **op. cit.**, p. 29.
79. „Gzeta Transilvaniei" nr. 37 din 15/27 mai 1877 și nr. 39 din 22 mai/3 iunie 1877
80. Vasile Netea, **op. cit.**, p. 622.
81. **Ibidem.**
82. „Gazeta Transilvaniei", nr. 89 din 13/25 nov. 1877.
83. Vladimir Diculescu, **op. cit.**
84. **Ibidem**, p. 27—28.
85. **Ibidem.**
86. **Ibidem.**
87. **Ibidem.**
88. **Ibidem.**
89. Vasile Netea, **op. cit.**, p. 618.
90. „Gazeta Transilvaniei", nr. 45 din 12/14 iunie 1877.
91. Idem, nr. 39 din 22 mai/3 iunie 1877.
92. Valeriu Bologa, **op. cit.**, p. 396—407.

CSÍKSZEREDA
TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS KÜLÖNÖS TELEPÜLÉSI ALAKJA

VÁMSZER GÉZA

Közismert dolog, hogy a székely nem volt városépítő nép, de nem is válhatott azzá, mert hivatása a katonai szolgálat, a határvédelem volt. Nem is voltak a Székelyföldön úgynevezett igazi városok, amelyek védőfallal és bástyákkal lettek volna bekerítve, ahol a lakosság zavartalanul folytathatta iparát és kereskedelmét. De ezért kisebb méretű és csekélyebb létszámú városaik csak voltak. Igaz, ezeknek **egy részét** maga az államhatalom létesítette saját érdekében, a **másik részét,** ha kedvező földrajzi helyen feküdt, maga a szükséglet teremtette meg, az árúcsereforgalom lebonyolítása céljából.

A székely városok két nagy csoportra oszthatók, amelyen belül mégis mindegyik városnak más-más volt a keletkezés indítéka és más a fejlődés útja is. A székelyek itteni letelepedésekor a királyi udvar két várost létesített : **1. Székelyudvarhelyet** és **2. Székelyvásárhelyet** (a mai Marosvásárhelyet).

Udvarhelyet — a római várromok tövében — azzal a szereppel, hogy a királyi udvar és a székelylakta területek között **politikai** és **katonai** összeköttetés legyen. Ezért kapta az „Udvar-hely" nevet és talán ezért tartják Udvarhelyszéket „anyaszék"-nek.

Székelyvásárhelyet, miként neve is elárulja, a székelylakta területek **vásári központjává** tették meg, amely a **gazdasági élet forgalmát** volt hivatva lebonyolítani. Ezért tartották itt — többek között — a székelyek önkéntes adózása céljából a híres „ökörsütés"-eket is. A város

természetesen akkor csak a vártemplom környéki fennsíkon terült el s csak jóval később húzódott el a mai szép Főtérre.

A többi város később, de szintén állami támogatással létesült. Ezek a székek és fiúszékek székhelyeivé lettek. Közöttük vannak kis területen, vásároshelyekből kifejlődött városok és vannak szerencsés földrajzi helyzetüknél fogva nagy kiterjedésű falvakból keletkezett városok.

Így **Sepsiszentgyörgy**, amely ugyan egy dombon épült és magas kőfalakkal bekerített vártemplom alatt létesült, lényegében kedvező földrajzi helyzetének köszönhette, hogy a háromszéki medence központjává fejlődött, természetesen idővel magábaolvasztván a szomszédos falvakat is.

Kézdivásárhely — egy időben **Torja-vására** — szintén szerencsés helyen, a Brassó — Ojtózi-szoros útvonalán épült, de lakóinak szorgalma is hozzájárult ahhoz, hogy Kézdi-szék székhelyévé lett.

Csíkszereda szintén kicsi helyen vásároshelyből fejlődött várossá a központi hatalmak támogatásával, de főként annak köszönhette létét és fejlődését, hogy nemcsak Alcsík és Felcsík medencéjének határán volt, hanem innen ágazott el az út nyugatra Székelyudvarhely felé is.

Az elsorolt városokon kívül még megemlíthetjük : **Székelykeresztúrt, Gyergyószentmiklóst, Barótot, Nyárádszeredát, Erdőszentgyörgyöt** stb., amelyek mind nagy kiterjedésű falvakból lettek ideig-óráig városszerű, közigazgatási, ipari, illetőleg vásáros központokká.

Mindezekkel ellentétben kihangsúlyozandó, hogy **Marosvásárhely, Kézdivásárhely** és **Csíkszereda** kis területen létesültek — nem falvakból — és hosszú, szívós kitartással magukbaolvasztván a szomszédos falvakat, nőttek mind nagyobbakká.

Most minket **Csíkszereda** város keletkezésének története és településének kialakulása érdekel.

Csíkszéknek hosszú évszázadokon át nem volt állandó székhelye, mert a mindenkori főkirálybirák lakhelyén tartották a szék gyűléseit. Csak a XIX. sz. elején lett **Csíksomlyó** Csíkszéknek állandó székhelyévé. Somlyó annyiban is alkalmas volt e szerepre, mert Csíknak itt volt a szellemi központja : a ferencrendi zárda, annak felsőbb iskolája és a kájoni féle nyomdája. De földrajzilag is központi helyen feküdt, Csíkszeredától keletre két kilométerre egy szép fennsíkon.

Csíkszereda 144, majd 200 holdnyi kis területen feküdt, amelyet a két szomszédos — Zsögöd és Taploca — falu határából a hasznavehetetlen, vizenyős területből „fösvényen" kiszakítottak, persze ezt is csak felsőbb utasításra, hogy mint vásárhely megkezdhesse életét. Lakói kereskedők, iparosok és fuvarosok voltak. Belvárosa nem tudott kifejlődni, mert nem

volt területe. Először Taploca „Csütörtökfalva" nevű tízesét, majd a múlt század második felében Zsögödnek „Martonfalva" tizesét olvasztotta magába, amivel nemcsak megnövekedett terüete, de gazdálkodó elem is került a városba.

1427-ben Zsigmond király a Kézdivásárhelynek kiadott kiváltságlevelében azt írja, hogy gondoskodott arról, hogy mindegyik székben — tehát Csíkszékben is — legyen szabadságjogokkal felruházott város vagy vásároshely. Mivel sem Gyergyószentmiklós, sem Csíksomlyó, sem más község nem jöhetett számításba ez időben, csak Csíkszeredára gondolhatunk, annál inkább, mert már **Izabella királynőnek** 1558. aug. 5-i Tordán kiadott oklevele Csíkszeredát már mezővárosként „Oppidium Mercurium"-nak említi és az **1567-es adóösszeírásban,** bár csak 16 kapuval, de „Oppidium Zereda" név alatt fordul elő[1].

Orbán Balázs[2] írja, hogy **Apafy Mihály fejedelemnek 1674.** szept. 12-én Radnóthon kiadott levele a szeredaiaknak a taplocai és zsögödi határra való legelési és azok erdeire való beerdőlési jogát — mellyel emlékezet óta mindig bírtak — megerősíti és elrendeli.

Benkő Károly szerint[3] azért kapta a város e nevét, mert az első települők **szerdai napon** kezdették apró kunyhóikat építeni. De ennél elfogadhatóbb az a feltevés — ami nem zárja ki a Benkőét — hogy régtől fogva, a mai napig **szeredai napon** tartotta és tartja hetivásárait.

A város települése, alakja egészen elüt a többi székely városétól, még a hasonló körülmények között keletkezett „udvartereiről híres" Kézdivásáhelytől is, amelynek városias külsejű, nagy négyszögletes, azaz trapézalakú piactére van és volt[4].

Csíkszereda csak annyiban létesült előnyös ponton — amint már említettem — mert az alcsíki és a felcsíki medence határszélére tették, sőt derékszögben, mint egy nagy „T" betű szárai nyugatra, az Udvarhely felé vezető út elágazásánál is van. Tehát mind a négy égtájról jövők itt kicserélhették terményeiket. Viszont igen előnytelen ez a terület, mert kivéve a T alakú település házsorait, nyugat felé vizenyős a területe, kelet felé pedig építkezésre alkalmatlan hegyoldal, mart akadályozza a település kiszélesítését.

Közismert dolog az, hogy amikor a székelyek Csíkba letelepedtek — mivel előttük évszázadokig csak igen gyér lakosság élt — az erdő és a víz visszahódította azokat a területeket is, amelyek — amint az ókori vármaradványok és régészeti leletek is igazolják — több ezer év előtt is lakottak voltak. A székelyek tehát első kis településeiket csak a két medence szélein levő dombokon, esetleg a medencékben itt-ott kialakult száraz zátonyszerű „szigeteken és földnyelveken" létesíthették, mert az

Olt folyó mentén — de különösen az Olt keleti, bal oldalán — csupa vizenyős területet találtak. Vannak adataink is arra, hogy a mai oltmenti községek fölött, a dombokon régi telephelyek, kápolna romok nyomai és régi mesgyék találhatók. Sőt Felcsíkon például e települések összekötte-tését szolgáló régiút nyomai is fellelhetők a Hargita lejtőin Szentdomokostól délre a „Béta út"-ján az út „Vájú" nevezetű hely irányában vezetett, a mai országútig s onnan meredeken fel a „Tolvajos-tető"-n keresztül Székelyudvarhelyre. Ez azért is hihető, mert akkor az Olt mentén egy észak-déli út megépítése még lehetetlen volt.

Ha a fentieket tekintetbe vesszük, elképzelhető az, hogy mennyi időnek és szorgalmas emberi munkának (vízlevezető csatornák építése és őserdők kitermelése) kellett elmúlnia, amíg a falvak fokozatosan lejjebb és lejjebb húzódva, az Olt mellett végleg letelepedhettek.

Mivel a mai Csíkszereda nyugati részein még ma is csak száraz időben lehet a réteken át valahogy közlekedni, mert vizenyős, az Olt mellett pedig tőzeges a terület, hihető, hogy az első időben a vásártartó lakósok nehéz helyezetben voltak. A régi Kossuth Lajos utca (ma str. Florilor), amely két oldalt kb. 150—200 méter szélességben épített házsorokból áll ma, hajdan vagy a természet adta zátonyszerű földnyelven épülhetett, vagy maguk az első települők töltötték azt föl annyira, hogy sátraikat, bódéikat két sorban felüthessék. Ez a földnyelv és a település eleinte csak a mai templomig terjedhetett, s csak később fokozatosan hosszabbították azt meg a mai vasúti sorompóig, majd az Olton túlra, hogy Udvarhely felé meg legyen az összeköttetésük.

Ezért keskenyek a mai napig az utak, az utcák mind a három irányban, annyira, hogy — főként a központban — a házak melletti gyalogjárók ma is alig egy, legfeljebb két méter szélesek. Még a húszas években sok ház a szekérutig is kiugrott, míg a harmincas években szigorú rendelettel sikerült kiegyenesíteni a házak homlokzati részét.

Míg a legkisebb — faluból lett — székely városkának is van egy aránylag nagy és szép piactere (főtere), amelyre azt szokták mondani, hogy a „város közepe", ahol nemcsak a legszebb — többnyire emeletes — épületek, üzletek és hivatalok foglalnak helyet, hanem bőven van hely a heti- és országos-vásárok megtartására is, addig Csíkszeredának a legfeltűnőbb hiánya az, hogy nincs főtere, azaz a közepe tulajdonképp épp az a szűk (11—11 m) pont, ahol a T betű két szárának megfelelő főutcák találkoznak egymással. Sőt itt a legkeskenyebbek az utcák, még parányi térség sincs. A mai nagy autóbuszók a sarkoknál alig tudnak befordulni. Ha a két öreg sarokházat lebontanák, mégiscsak kialakulna ott egy kis

térség, amely legalább a látszatát keltené annak, hogy : nó itt a „város közepe“ !

Erre sor is került 1970 őszén, mint ahogy a volt városháza és a megyeháza közötti hajdan vizenyős és sáros rétet, ahol még 30 évvel ezelőtt a vásárokat tartották, de aztán fákkal beültetett szép sétánnyá, parkká varázsolták és amelynek a széleit az utóbbi húsz év alatt korszerű többemeletes épületek és egy szép „Művelődési Ház“ szegélyezi.

De térjünk vissza a régi időkre. Sok kérdésre választ kapunk, ha a mellékelt térkép-vázlatot megtekintjük és tanulmányozzuk, amely a 100 —120 évvel ezelőtti állapotokat tükrőzteti vissza.

Csíkszereda a múlt század közepén még csak a következő két városrészből (tízesek, mint falun nem votak) állott :

1. az Udvarhely felé vezető ún. Kossuth Lajos (ma str. Florilor) utcából, a plébánia templomig s innen nyugatra a mai sorompóig terjedő Hargita utcából, a két régi temetőből (a térképen V.) s mellette a volt kicsi barompiacból, továbbá a mai vasútállomás (a térképen tájékozódás céljából jelezve van) és környékéből. Ez utóbbi terület akkor még fás, ligetes lakatlan vot, talán ezért nevezték el a részt „Ligat“-nak. A telekkönyvi térképen tévesen „Likát“-nak írták. Ehhez a városrészhez tartozott még a néhány házból álló „Gerébek utcája“ (II. sz.), a „Kalamárok utcája“ (III. sz.) és a „Fazakas piac“ (IV. sz.).

2. az észak-déli irányban haladó út elágazási pontjától északra, a mai Liceumig terjedő részből, amely valamikor „Csütörtökfalva“ néven Taplocának volt a tízese, de a múlt század közepén már Csíkszeredához tartozott.

Ezzel szemben az észak-déli főútnak a központtól délfelé terjedő része, a mai sétatérrel együtt a Mikó-várig „Martonfalva“ volt. Ez ekkor még Zsögödhöz tartozott, bár valamelyes önállósága is lehetett. 1869-ben például saját postahivatala volt. Sőt az 1567-es összeíráskor „Seogeod cum Marton falwa“ 20 kapuval szerepelt, míg Csíkszereda csak 16 kapuval, Taploca pedig 40-nel.

A Mikó-vár a katona-temetőjével és fürdőjével, ugyan Zsögöd területén volt, de mint laktanya már régóta különálló kincstári tulajdon.

Megfigyelhetjük, hogy az észak-déli és a nyugati irányú utcák keresztezésüknél ma is mennyire keskenyek. A nyugati út viszont hosszúranyúlt ellipszisként fokozatosan kiszélesedik, de a templom felé megint összeszűkül. Ennek közepetáját, a legszélesebb részt „város közé“-nek hívták (I. sz.). Az ilyen települési formát orsó alakjáról „orsóstelepülés“-nek nevezik és sok helyen a portyázó csapatok elleni védelem célját is szolgálta.

S valóban, ha a hajdani Csíkszeredát vizsgáljuk, amikor még nem tartozott hozzá a taplocai Csütörtökfalva sem, és nem volt még meg az 1758-ban épült plébánia-templom sem, Csíkszereda csak ebből az egy utcából, azaz ennek két oldalán épült „szalagtelkes" házsoraiból állott. Feltűnő, hogy az utcát miért hagyták legalább kétszer olyan szélesre a közepén (35m), mint a két végén (16—20 m)? Vásároshelyről lévén szó, önként kínálkozik a felelet: azért, hogy vásáros napokon legyen hely a sátrak és bódék felállítására. Még az is lehetséges, hogy e kiszélesedett helyen, valamikor egy kis kápolna, vagy legalább egy harangláb (csengettyű) volt felállítva, mert ílyen „orsó-alakú" tér templommal más vidék településeinél is előfordul. Ilyen Kassa, Eperjes, stb. város központi település-formája — közepén a templommal —, de erdélyi falvaknál is fellelhető. Csíkszeredán, valószínűleg épp a helyszűke miatt nem tudtak egy négyszögletes, nagyobbacska piacteret kiképezni, mint amilyen sok más városi és falusi településnél szokásos volt s megelégedtek ezzel a kiszélesedett orsós piacformával. Mindez annál hihetőbb, ha arra gondolunk, hogy még a XX. sz. elején is itt tartották a vásárokat, sőt ma is e helytől délre, e célra üresen hagyott telken, a volt „Fazakas-piac"-on (IV. sz.) van a piac és ennek az utcának hosszán ütik fel ma is sátraikat az árusok.

De lássuk, mit „mesél" még nekünk a mellékelt térkép-vázlat, amelyet 1935-ben 80—85 éves benszülött öregek elmondása alapján állítottam össze és rajzoltam meg. Mivel **Dóczy János** kereskedő és **Kovács Ferenc** birtokos gyermekkorukig jól vissza tudtak emlékezni és szüleiktől is hallottak egyet-mást, érdekes adatokat mondottak el a város bizonyos helyeiről, házairól, azok lakóiról, sőt azok foglalkozásáról is. A térkép-vázlat a múlt század közepének hozzávetőleges állapotát tükrözi. A könnyebb tájékozodás céljából a térképre a mai vasutállomást és a sínpár irányát is rárajzoltam.

Ahol ma a park van — mondotta a két adatközlőm — a vadászoktól kedvelt hely, vizenyős, nádas „vizellő rét" volt, ahol még vadkacsák is tanyáztak. E réten át folyt — kacskaringósa — a Somlyó-pataka (azóta kiegyenesítették), amelynek partján egy kicsi vizi-malom is működött (kb. a mai Művelődési Háznál). 1930—31-ben még magam is láttam, hogy bár e terület ekkor már nem volt vizenyős (idővel feltöltötték) esős időben, mert a vásárokat itt tartották, a falusi szekerek tengelyig érő sárban közlekedtek.

Egy másik hasonlóan vizenyős terület — s részben ma is az — a Líceum és a templom közötti nagy rét, amelynek nyugati részét még nem-rég is „nádmejjéké'-nek nevezték.

De 100—120 évvel ezelőtt ezeken kívül is sok építkezésre alkalmatlan hely volt még, amelyeket később, főként a két háború között építettek be. Egy 1850-es statisztika szerint a városban csak 229 lakóház és 961 lélek volt.

A fenti adatok ismeretében részben igazat kell adnunk **Orbán Balázs**-nak,[2] aki 1869-ben gúnyosan írta le a város akkori állapotát, mondván : alig van ezer lakósa, néhány emeletes háza, néhány kisszerű boltja, iparos és sütő cége, valamint a sok korcsmát jelölő „gyalult forgács cégére." Majd megállapítja : „mint a jelene igénytelen e városnak, úgy a múltjáról se sokat tudunk". Az természetes, hogy **Orbán** a város jövőjéről nem sejthette, hogy az néhány év múlva míly rohamosan fog fejlődni : 1879-ben megyeszékhellyé lesz, 1896-ban vasutat kap és 1910-ben — felépülvén az új főgimnázium hatalmas épülete, — ebbe átköltözik Somlyóról a hajdani főgimnázium benlakásával együtt. Ekkor már rendezett tanácsú város Csíkszereda. Ezekkel a feltételekkel indult meg e valóban kicsi városka fejlődése. A hivatalok, a laktanya, a vasút sok új iparost, kereskedőt tudott foglalkoztatni, azoknak pedig új lakásra is szükségük volt. Igaz, hogy sok Csíkszeredán dolgozó ember lakott még Zsögödön, Taplocán, sőt Csíksomlyón is s így e falvak fokozatosan bekapcsolódtak a város vérkeringésébe és fokozatosan egybeépültek. Ennek ellenére a városnak ekkor még csak 1.700 lakósa volt, ami 1900-ban 2.794-re, 1930-ban 3.796-ra, majd Zsögöd hozzácsatolásával 4.807-re emelkedett. Amikor pedig, a második világháború után Somlyót és Taplocát is hozzácsatolták a városhoz, 10.000-en felülre emelkedett „nagy Csíkszereda" lakóinak lélekszáma. Csíkszereda tehát az évszázadok alatt épp azt a két falut kebelezte be, amelyek hajdan oly szűkmarkúan mérték az amúgy is használhatatlan vizenyős területet a vásártartó székhely számára.

E század elején a város már a következő városrészekből állott : 1. az ősi Csíkszereda, a templommal, a Hargita úttal, a régi temetővel, a vasutállomás és környékével, 2. a Ligat és a szeredai-fürdő felé a külvárosszerűen kiépült „Lipován"-nak nevezett résszel, 3. a hajdani Csütörtökfalva területe, amely a volt „Gálovics úttól" (a mai Poliklinika mellett) fel Taploca elejéig, illetőleg a Somlyóra vezető „Szék útja" elágazásáig terjedt, 4. a volt Martonfalva területe (a Poliklinikától a várig) és 5. a Mikó-vár és környéke. A vártól délre vezető utat a városiak „Zsögödi út"-nak, a zsögödiek pedig „Vár utcá"-nak nevezték.

Hogy jobban megértsük Csíkszereda késői és lassú kifejlődését, egyrészt tekintetbe kell vennünk egész Csíkszék zivataros történelmét, má-

sodszor a „szűklátókörű" és önző „burgerek"-ből álló régi városi tanács rendelkezéseit, amelyek szinte a XIX-ik sz. végéig akadályozták a város fejlődését és szépülését.

Megemlítek néhány fontosabb évszámot és eseményt :

1608. május 10-én **Báthori Gábor** fejedelm az Izabella királynő levelében Csíkszeredának jóváhagyott régebbi kiváltságait megerősíti. E jogát a város időközönként újra és újra meg kellett erősíttesse. Igy hasonló levelet adott ki Rákóczi György, Bethlen Gábor, Apaffy Mihály fejedelmek, akik a várost visszahelyezték régi jogaiba, sőt I. Rákóczi György a várost jobbágyi alávetettségéből — ami jogaival ellenkezett — 1635. dec. 19-én felszabadította.

A „szék tisztsége" gyakran sanyargatta a várost, pl. vásárainak fele jövedelmét a széknek kellett adnia, arra hivatkozva, hogy valamikor néha igénybevette a szék karhatalmát.

Taploca és Zsögöd is gyakran háborgatta a város lakósait, a letelepedéssel együtt nyert legeltetési és erdőlési jogaikban.

1677-ben pestis-járvány pusztított.

1690-ben Thököly kurucainak garázdálkodásai után a város elnéptelenedett.

1730—34-ben ismét pusztított a pestis, aminek következtében a lakosság elszegényedett s erre hivatkozva kért — és kapott — a guberniumtól adóelengedést. Ezért nagy böjtöket tartottak és eltiltották a vidám mulatságokat.

Ez időben 12 esküdt egy főbíró vezetése alatt irányította a város ügyeit. Bár a Habsburgok is megerősítik a város kiváltságait, még sem fejlődik. Igy 1787-ben is csak 44 lakóst (esetleg családfőt jelentett ?) említenek az írások.

Ennek ellenére 1752-ben a csíkszeredai egyház elszakad Somlyótól és 1758-ban felépül a ma is létező barokk stílusú kis plébánia-templom.

A város lakossága a történelmi zavargások idején — még a Habsburgok alatt is — sokszor kénytelen volt a védtelen várost elhagyni és a közeli erdőkbe, hegyekbe menekülni.

1820-ban kiépítik kb. a mainak a helyén az Udvarhely felé vezető országutat, ami a város fejlődésére és piacának kiterjesztésére igen kedvezően hatott.

1848—49-ben a szabdságharcban sok szeredai polgár vett részt. Utána bevonultak a városba a cári orosz csapatok. (VI. és VII. sz.).

Az első céh a csizmadiáké volt, Rákóczi Györgytől kapott 1649-ben szabadalom-levelet. Bénítólag hatott az ipar fejlődésére, hogy 1655-ig

idegen, céhen kívüli mester a városba, sőt egy mérföldnyire a környéken sem telepedhetett le.

A városiak annyira féltek a nemességet képviselő „szék" vezetőitől, hogy amikor a XIX. sz. elején szóbakerült az, hogy a szék állandó székhelyet kapjon, a város vezetősége tiltakozott az ellen, Csíkszereda legyen a szék központja. Így került Csíksomlyóra, ahol fel is építették a szép, nagy egyemeletes „székháza"-at. Ma női betegeknek való kórház van benne.[5]

Mindezeken kívül az is nagyon akadályozta a város fejlődését, hogy volt egy sajátságos „örökösödési törvény"-e, amely szerint, ha szeredai háztulajdonos elhalt s a városon kívül lakó örököse oda rögtön nem „ült be", akkor a ház a városra szállt s ezzel a távol lakó örökösök, rokonok elvesztették jogaikat e házhoz. A város ilyenkor a házat elajándékozta egy arra érdemes szeredainak, aki többnyire a tanács tagjainak hozzátartozója volt.[6] [7]

Bár nem tartozik szigorúan e tanumány tárgyához, néhány szóval a vár történetét is ismertetnem kell. A mai **Szeredai vár** (VIII. sz.) egy négy sarokbástyás, sánccal körülvett (később betömték) erődített várkastély, ameyet „Steinville István" osztrák császári tábornok épített 1714-ben. De e helyen ezelőtt is voltak még várak.

A XI. században (1063-ban) egy **Mikó** nevü székely vezér engedélyt kapott vár építésére, de nincs megnevezve annak pontos helye. 1595-ben a szabadságától megfosztott székely nép fellázadt elnyomó urai ellen s ekkor lerombolta e régi várat. De azért is hihető, hogy ez a régi „Mikó-vár" a mainak a helyén épült, mert amikor 1611-ben **Mikó Ferenc**, csíki főkapitány a lerombolt várat újra felépítette, azt „Mikó — Újvár"-nak nevezték el. Ez díszes várkastély lehetett, mert egy 1654-es összeírás szerint egy „aranyos bástyája" is volt. Ezt a várat 1661-ben a törökök feldúlták, ami nem lehetett nehéz feladat, mert a vár — mondhatni — sík területen épült, és ágyúval a közeli zsögödi dombokról jó célpontnak bizonyult. De, hogy nem rombolták földig, azt a várnak egyik bástyájában ma is látható kis kápolna igazolja, amelynek falaiban még megvan a XV. századból való két csúcsíves ablakocska és a hajdani reneszánsz boltozat gyámkő-töredékei is.

Hogy mílyen volt a „Mikó-vár" és a „Mikó-Újvár" alaprajza, sajnos nem tudni, de a Steinville-félének 1735-ben készített gondos alaprajzmásolata látható Borbély Andor tanulmányában.[8]

1970-ben a várat a csíki múzeum részére adták át.

A Mikó-családnak Zsögödön volt a birtoka és a kis gótikus templommal szemben ma is látható a neoklasszikus (empire) stílusban (XIX. sz. elején) épült szép udvarháza. Ma bútorgyár van benne.

1918-ig Csíkvármegye utolsó főispánja is egy zsögödi Mikó volt.

MEGJEGYZÉS

A lőporos házat 1957-ben bontották le.

A csíkszeredai Művelődési Házat 1961—1963 között építették fel.

A Mikó-vár kapubejárata fölött a Mikó-család címere volt beágyazva.

A Mikó-vár előtti kaput és mellette levő (jobbra és balra) XIX. századi irodahelyiségeket nem bontották le.

JEGYZET

1. **Székely Oklevéltár**, I. köt. 123. lap, és II. köt. 144. lap.
2. **Orbán Balázs** : A székelyföld leírása, 1869, II. köt. 23—24. l.
3. **Benkő Károly** : Csík, Gyergyó, Kászon leírásaa Kolozsvár, 1853. II. köt. 4—6. l.
4. Kézdivásárhelyről lásd **Vámszer Géza** tanulmányát a Sepsiszentgyörgyi Múzeum 90. évfordulójára 1970-ben Kiadott Aluta II-ben.
5. **Vámszer Géza** : Látogatás a csíksomlyói „Salvator egészségház"-ban, Keleti Ujság, Kolozsvár, 1940. január 29. sz.
6. **T. Nagy Imre** : Cirkálások c. könyve (Csíkszereda, 1925)sokat foglalkozik városunk elmaradott viszonyaival, szokásaival a XIX. sz. második felében. Ő írja le az alábbi gúnyverset is : „Csíkszereda híres város, Még a pap is korcsomáros".
7. **Vámszer Géza** : Csíkszereda, az ország egyik legkisebb megyeszékhelye. Keleti Ujság, Kolozsvár, 1940. június 27-i sz.
   Részletesebb történelmi és gazdasági adatokat közölnek még Csíkról és Csíkszeredáról az alábbi művek : **Szádeczky Lajos** : A székely városok története. A székely nemzet tört. és alkotmánya, Budapest, 1927. Hargitaváralja I. sz. köt. — **Thirring Gusztáv** : A magyar városok statisztikai Évkönyve, Budapest, 1912. 112. l. — **Szendy Károly** : Magyar városok, Budapest, 1941—42. 359. l.
8. **Borbély Andor** : Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. Erdélyi Múzeum f. i. Kolozsvár, 1943. 197—215. lap.

Debreczeni László : Még egyszer a csíkszeredai várról címen történelmi kútfőre hivatkozva tanulmányt írt a **Hargita 1973. febr. 24-i és a március 3-i számában.**

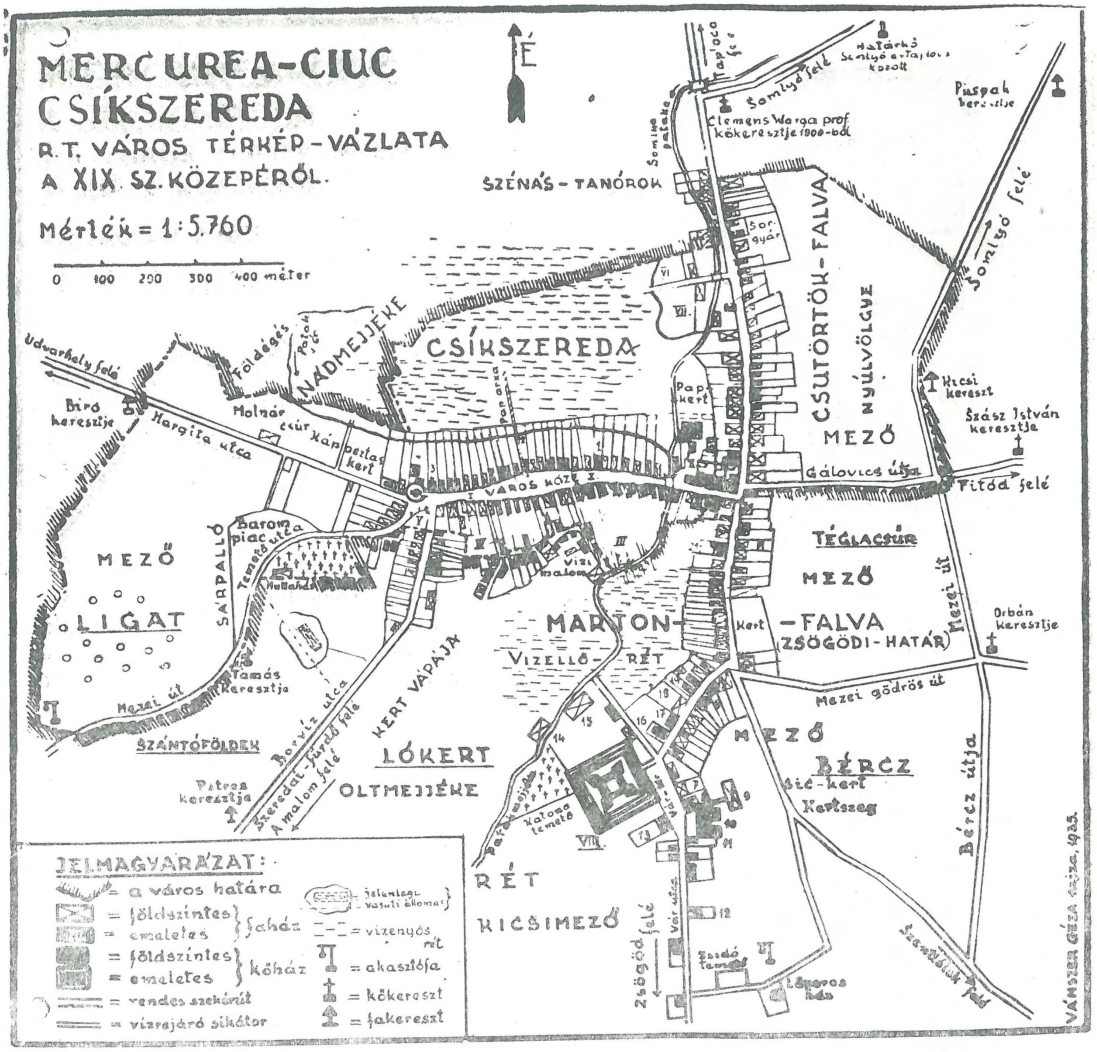

E térkép-vázlatot D ó c z y J á n o s s kereskedő és K o v á c s F e r e n c birtokos, 80—85 éves csíkszeredai lakósok elmondott adatai alapján összeállította és lerajzolta V á m s z e r G é z a 1935-ben.

Nevezetesebb utcák, helyek és épületek: I. sz. Város-köze vagy Főutca, II. sz. Gerébek utcája, III. sz. Kalamárok utcája, IV. sz. Fazakas piac, V. sz., Disznópiac, VII. sz. itt táborozott a cári orosz csapattest 1849-ben, VIII. sz. a Mikó-vár, körülötte magas földtöltés (alatta alagút), kívül mély sánc (valamikor vízárok). — 1. a régi városháza (emeletes faház), 2. faköpübe foglalt savanyúvíz-forrás, amelyet a korcsmárosok betömtek konkurrenciából, 3. a régi papilak, 4. a r.k. plébánia-templom 1758-ból, mögötte a harangozó, a kántor háza és az iskola, 5. emeletes kőház, főposta és „delezsánc", 6. kőház, tiszti lakások, 7—8. tiszti lakások, 9. katonai raktár, 10. emeletes kőház, katonai fogház, később törvényszék, ma szülő-otthon, 11. Barcsai vendéglő, 12. vendéglő az „utolsó krajczár"-hoz, 13. emeletes kőház, zászlóaljparancsnokság, 14 katonai fürdő, 15. közkórház fából, 16. német fiúiskola, 17. leányiskola, 18. régi temető, később kaszárnya, 19—20. kőházak, a Csíki Magánjavak épületei, tiszti lakások, 21. emeletes kőház volt adóhivatal.

A csíkmartonfalvi postahivatal bélyegzője egy 1869-es levelen. Átmérője 22m/m. Fényképmásolat.

Az egyik sarokház, amely a város központjában a mai forgalmat akadályozta és így 1970 őszén lebontásra került. — Szerző felvétele 1938-ból.

Lőporos-ház. Épült a XIX. sz. elején neoklasszikus (Empire) stílusban. — Szerző felvétele 1935-ből.

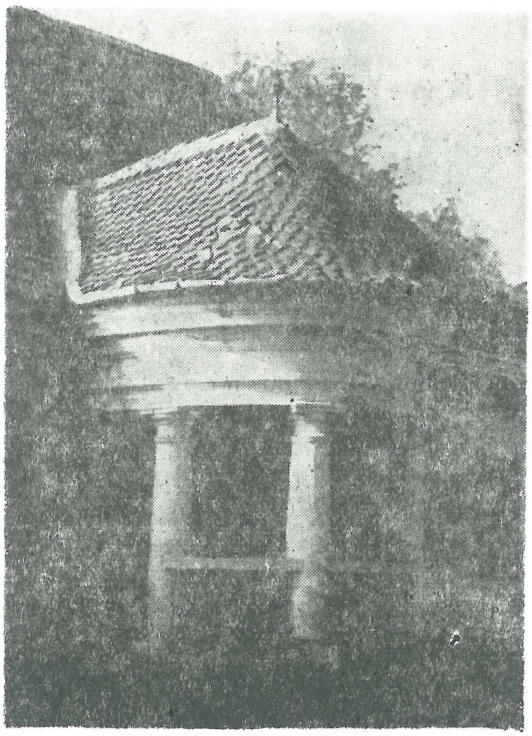

A volt csíktaplocai Lázár-udvarház bájos oszlopos portikusza a XIX. sz. elejéről. Ma a községi néptanács használja.
—Szerző felvétele 1960-ból.

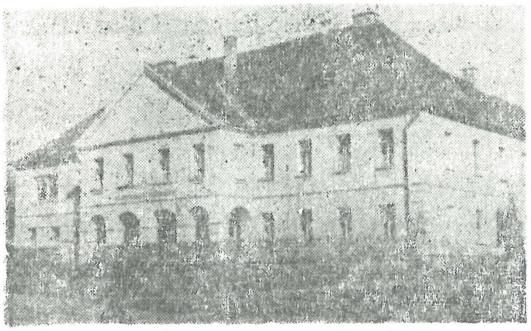

A csíkszeredai régi törvényszéki épület. Épült a XIX. sz. elején neoklasszikus stílusban. Ma szülőotthon. — Székely Enikő felvétele 1957.

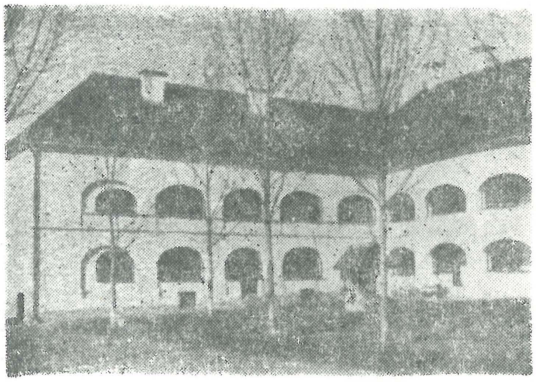

Csíksomlyó, a volt Szék-ház. Épült a XIX. sz. elején. — Ma női Kórház. Szerző felvétele, 1960.

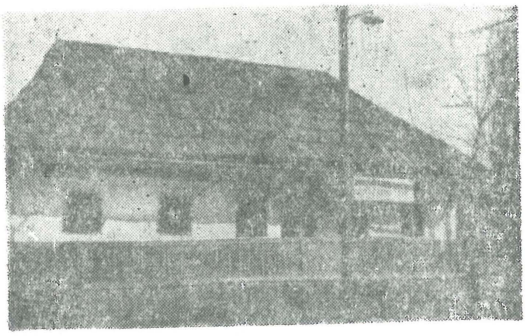

Régi tornácos, zsindelytetős faház a zsögödi úton. — Szerző felvétele 1935-ből.

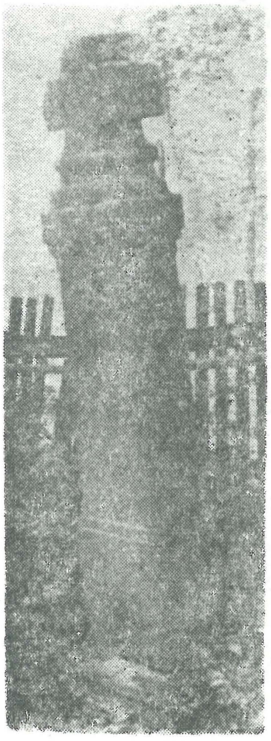

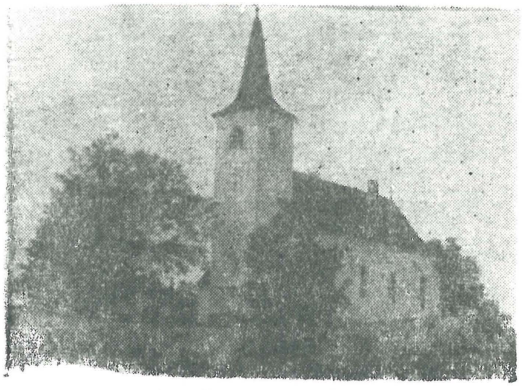

A zsögödi barokkizált külsejű gótikus templom délnyugati oldala. — Szerző felvétele, 1962.

Határkő, Csíksomlyó és Taploca határán, a Szék-útján, Belevésve az 1800-as évszám. Szerző felvétele, 1962-ből.

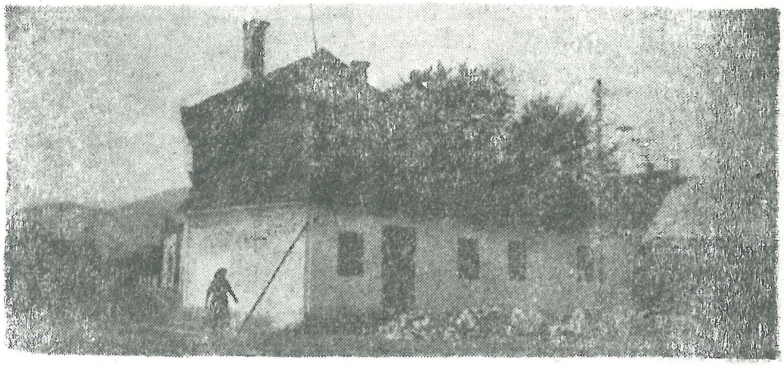

Öreg, rozzant ház Csíkszeredán, a templom bejáratával szemben. Lebontották 1937-ben. A Kép baloldalán a Borvíz utca eleje. — Szerző felvétele 1935-ből.

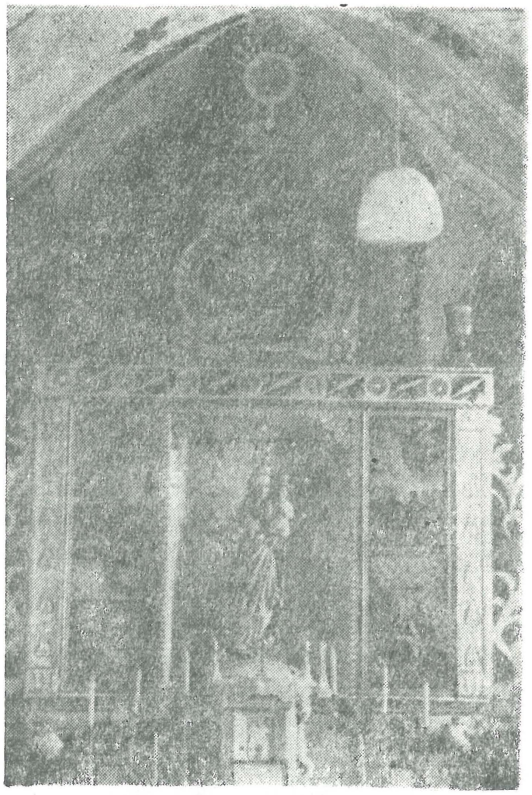

A zsögödi templom szárnyas-oltára csukva, 1673-ból. — Szerző felvétele 1962.

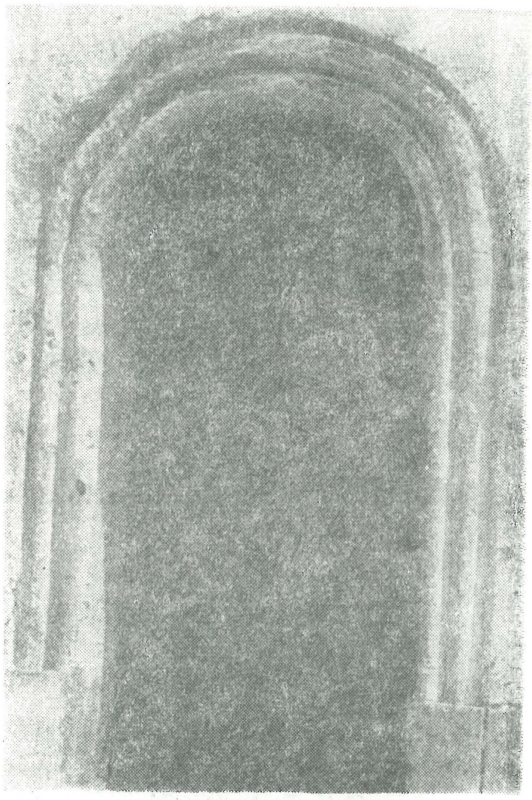

A csíksomlyói plébánia-templom nyugati falába beépített két XIII. sz.-i román-stílű kőajtókerete közül a jobboldali. — Szerző felvétele, 1962-ből.

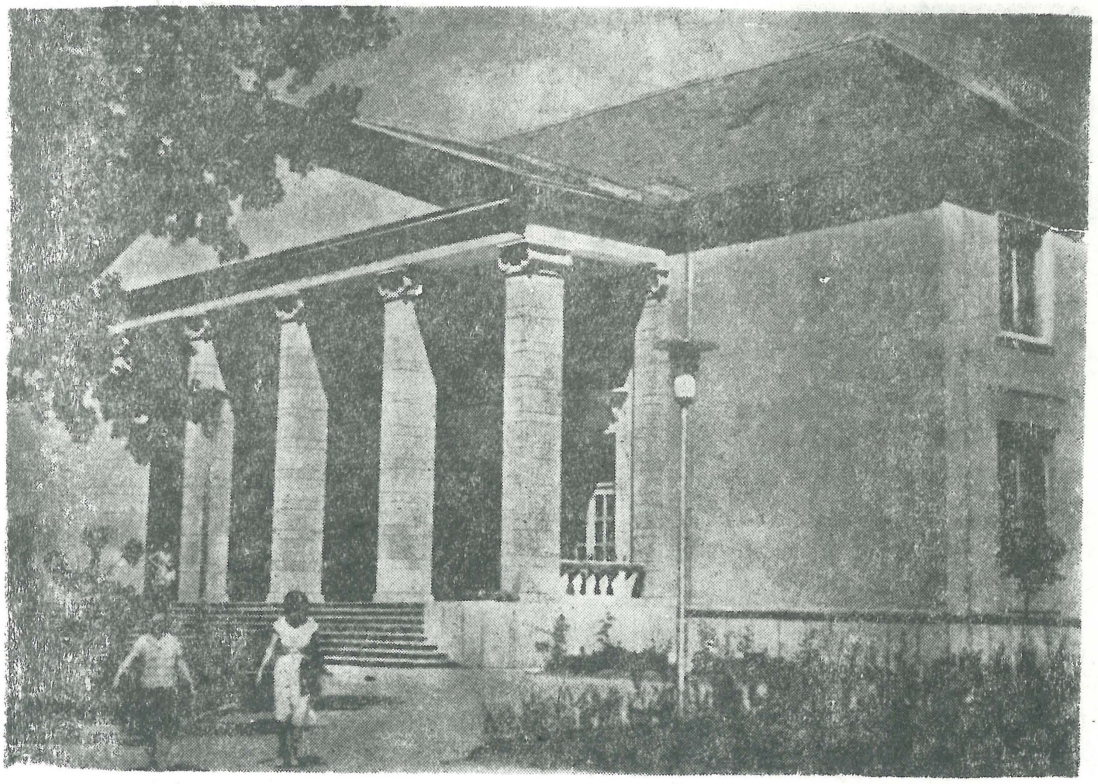

A csíkszeredai Művelődési Ház főbejárata. Épült 19...

Csíkszeredai heti vasár, fazakas piac. — Szerző felvétele 1956-ból.

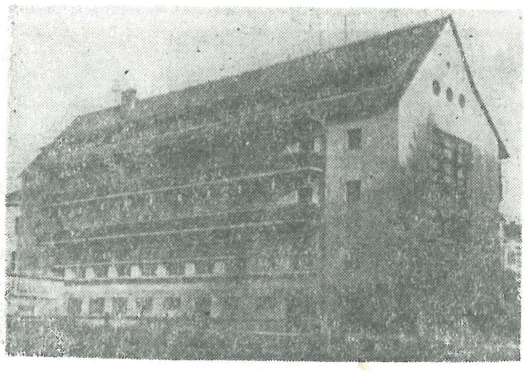

A csíkszeredai Hargita szálló és étterem hátulsó, észak oldala. Épült 1943-ban. — Székely Géza felvétele, 1955.

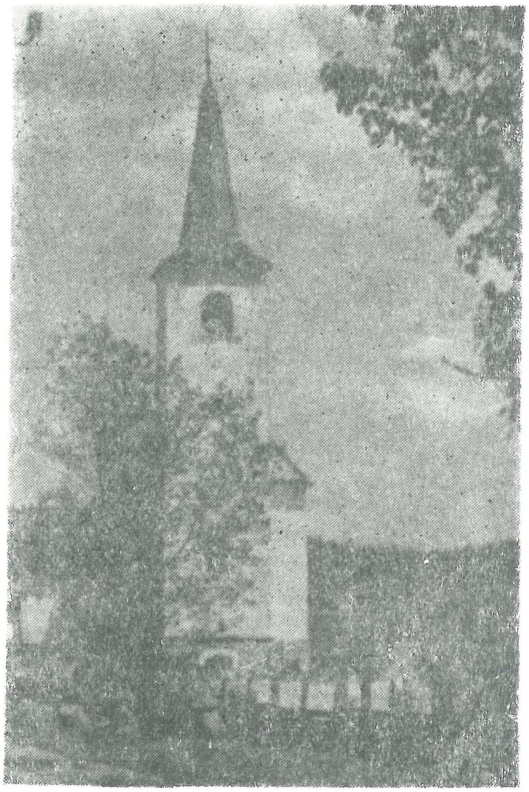

A zsögödi templom észak-nyugat felöl. Gótikus belülről, de barokk külsőt kapott. — Szerző felvétele, 1962.

A XIII. században egy dombon épült csíksomlyói Szentpéter plébánia-templom, Pálfalva felöl. — Szerző felvétele 1959-ből.

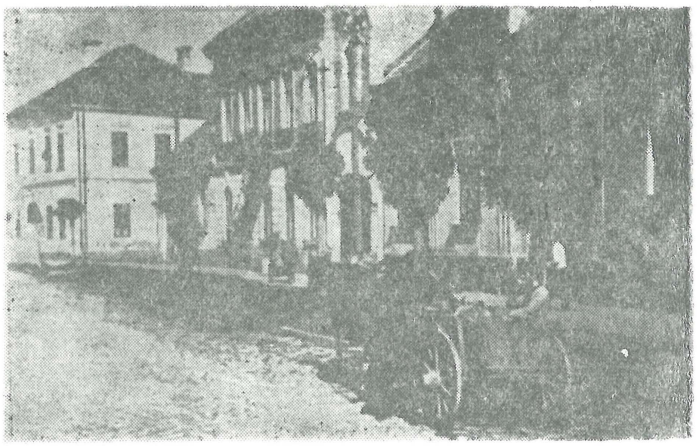

Csíkszeredai utca-részlet, a volt Kossuth Lajos utca közepén, ahol a legszélesebb (35 m) az utca. — Szerző felvétele, 1955-ből.

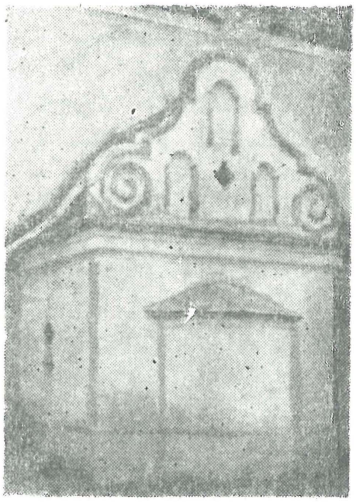

Az 1758-ban épült csíkszeredai pl. templom oldalkápolnájának északi, külső kiugró része.
Szerző felvétele, 1962-ből.

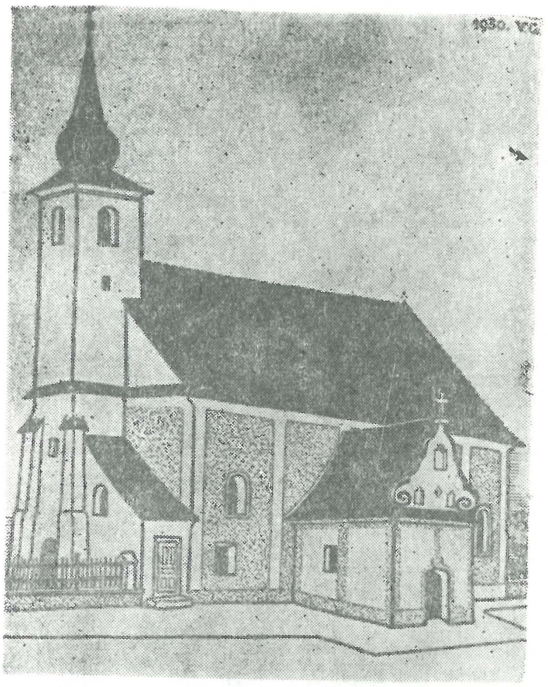

A csíkszeredai római kat. plébániatemplom délnyugat felöl. Épült 1758-ban — Vámszer Géza tusrajza, 1930-ból.

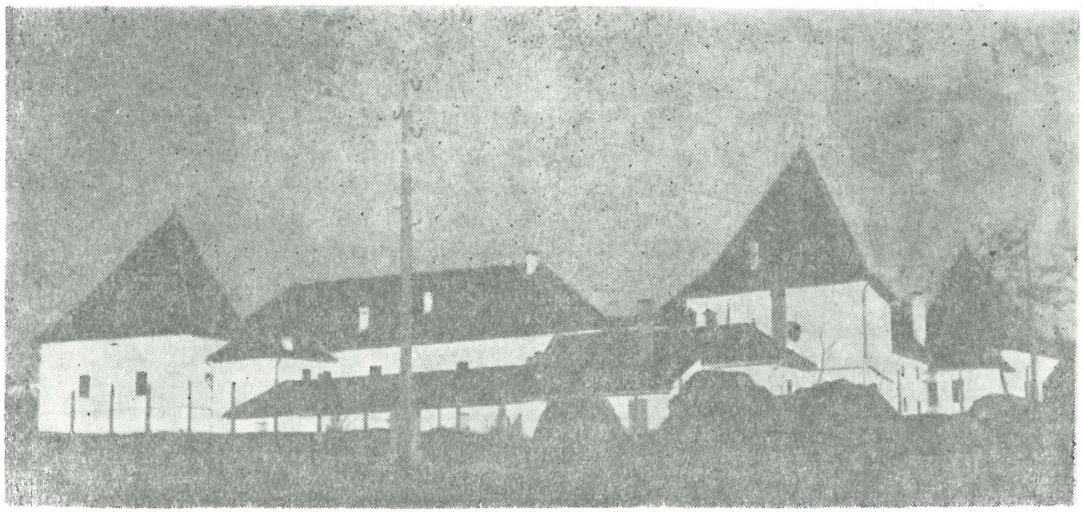

A csíkszeredai Mikó-vár délnyugat felöl nézve. — Szerző felvétele 1960-ból.

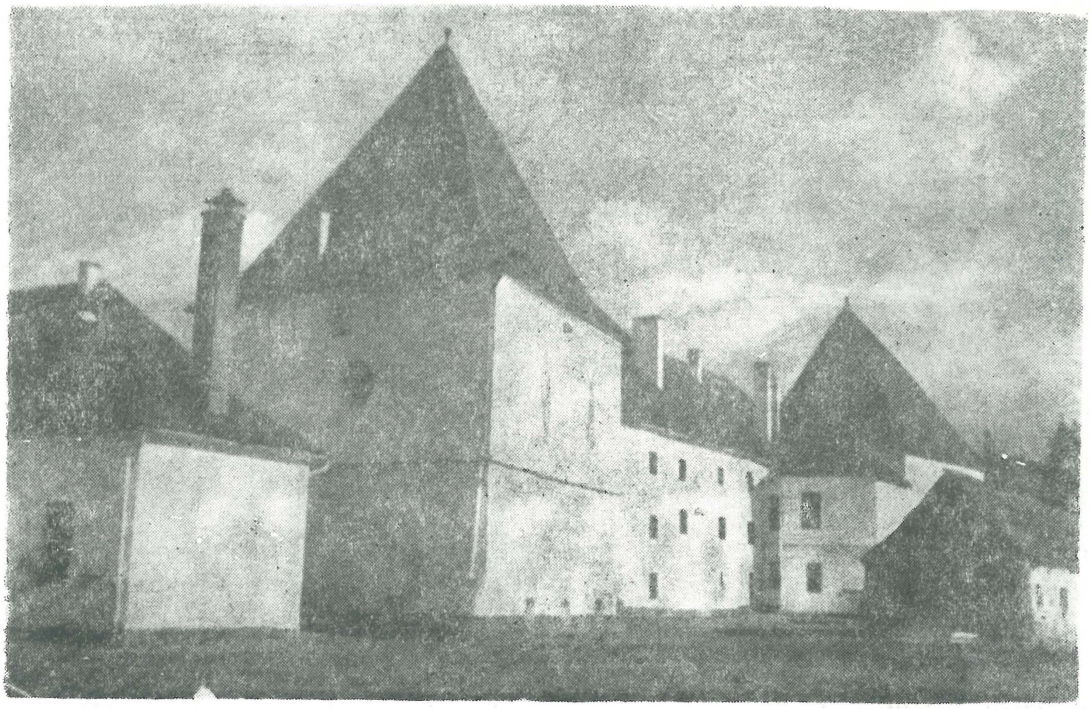

A csíkszeredai Mikó-vár dél-nyugati bástyája, amelynek emeletén van a csúcsíves kápolna. — Szerző felvétele 1960-ból.

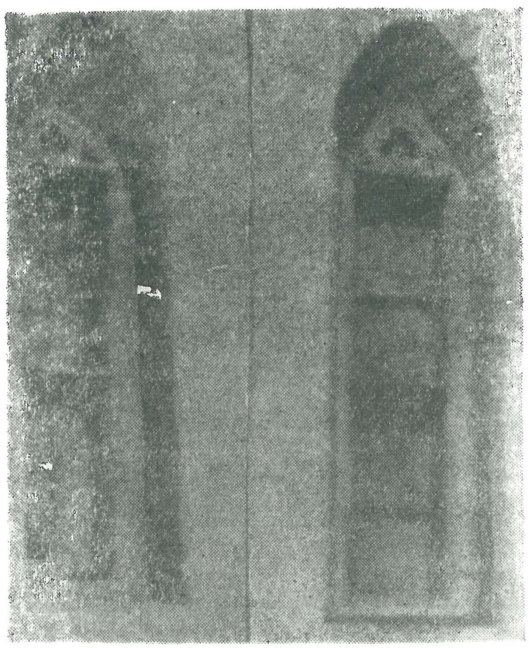

A csíkszeredai Mikó-vár kápolnájának két csúcsíves ablaka kívülről. — Szerző felvétele, 1960.

A csíszeredai Mikó-vár észak-keleti bástyája. — Szerző felvétele 1960-ból.

A csíkszeredai Mikó-vár belső reneszánsz kapuja. A felette látható emléktábla felírata le van kaparva. — Szerző felvétele, 1960-ból.

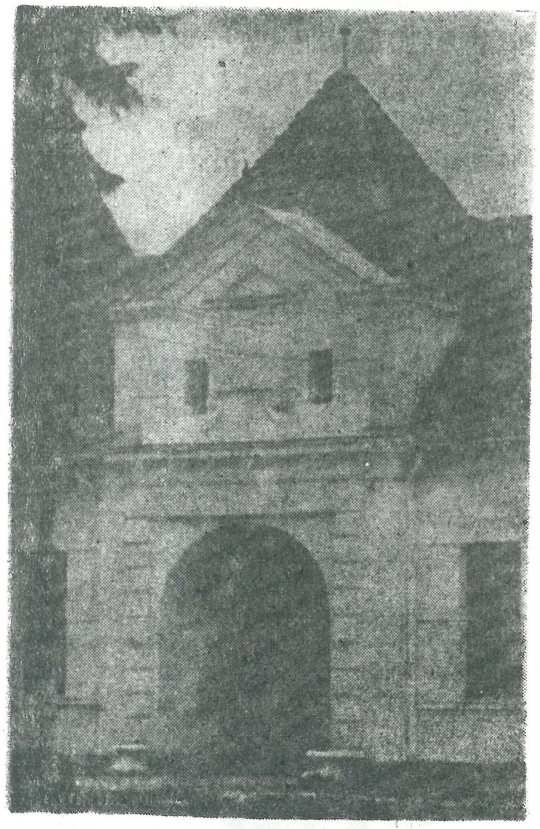

A csíkszeredai Mikó-vár külső reneszánsz kapuja. Lebontották a két oldalán látható irodahelyiségekkel 1968-ban. — Szerző felvétele 1960-ból.

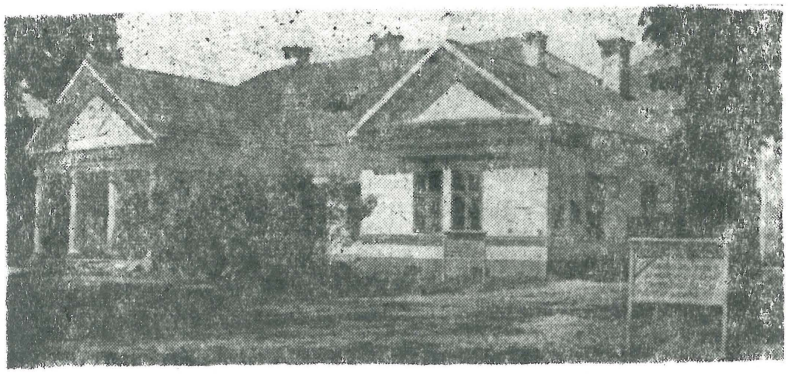

A zsögödi volt Mikó-udvarház a XIX. sz. elejéről. Épült neoklasszikus (Empire) stílusban. — ma bútorgyár van benne. —Szerző felvétele, 1959.

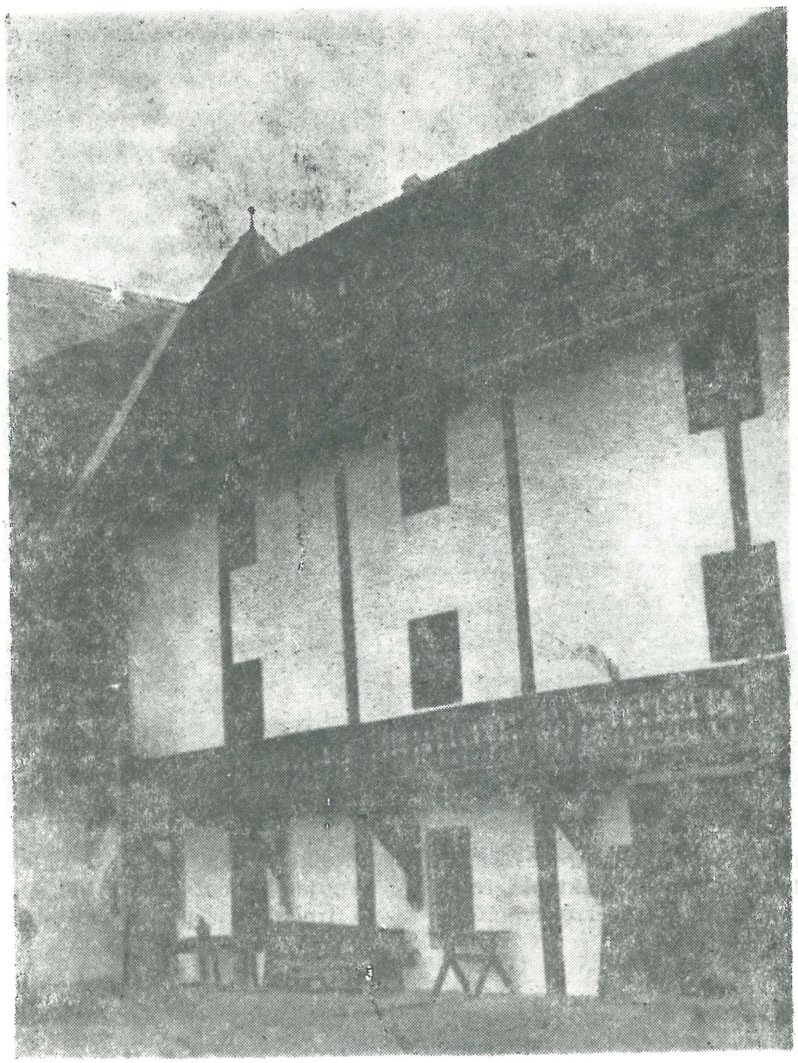

A csíkszeredai Mikó-vár udvar felöli tornácos része. — Szerző felvétele 1960-ból.

KÁSZONI ADATOK A NÉPI VADFOGÁSHOZ

KÓS KÁROLY

Kezdhetjük mi is azzal, amivel **Romulus Vuia** is kezdte közel három évtizede a Hunyad megyei paraszti vadászatról írt dolgozatát, hogy ti. a hazai néprajznak kevés olyan elhanyagolt témája van, mint az emberi civilizáció és kultúra kialakulásában oly fontos szerepet játszó vadászat[1]. Ugyanis Vuia dolgozata közlése idején még csupán **Raul Călinescu** naszódvidéki[2] és **Gunda Béla** moldvai[3] kis adatközlései álltak rendelkezésre, de azóta is, az említetteken kívül csupán **Molnár István**nak ugyancsak a sepsiszentgyörgyi múzeum által közölt Hargita-vidéki gyűjtésével[4] és **Gunda** különféle újabb erdélyi adataival[5] gyarapodott adattárunk. E néprajzkutatók közlését alig egészítik ki a korábbi „vadászati" munkákban és útirajzokban, csupán elvetve föllelhető népi vonatkozású adatok[6] (föltehetően nem is mindig érdektelenségből, vagy nem ismerésből, hanem a szigorúan tiltott s épp ezért titkos eljárásokat és eszközöket használó paraszt orvvadászok iránti kíméletből is). Világos tehát, hogy a népi vadászatunkból valamikor megírandó összehasonlító munka és szintézis még további kiegészítő gyűjtőmunkát és adatközlést feltételez. E felismerés ösztönözte az Erdélyi Néprajzi Múzeum néhány kutatóját is arra, hogy 1969-ben e témát is gyűjtőtervébe iktassa. Ennek egyik szerény eredménye az alábbi közlés.

Nem csak erdélyi, hanem országos viszonylatban is a legfőbb jelentőségű vadászterület a hegyvidék volt. A Keleti és Déli Kárpát vidék medencéiben megtelepült lakosság nagy része — máramarosi, naszódvidéki és hátszegi románok, csíki-gyergyói és háromszéki magyarok — egész 1848-ig megtarthatták nem csak óriási közhavasaikat, hanem határőr voltukból következően fegyverviselési jogukat is. Ugyan-

akkor e vidékek mostoha mezőgazdasági viszonyai miatt is különös jelentősége volt a vadállománynak. Ez, valamint az előbbi tényezők lehetővé tették, hogy a korlátozott földművelés és külterjes havasi legeltető állattartás mellett az ősi zsákmányoló gazdálkodás férfi foglalkozás, a vadászat is fennmaradjon.

E hegyvidék népének vadászata alapjában különbözött a vármegyei nagybirtokos nemesség időtöltésből, sportszerűen űzött „úri" vadászatától. A népi vadászat, amellett, hogy az erdők közti hegyi vetéseket és a havasokon legelő csordákat pusztító, különféle dúvadak elleni szükséges védekezés volt, egyes vadak húsa a néptáplálkozásban is fontos szerepet töltött be, más vadaknak meg bőrét értékesítették a helyi öltözködésben, vagy a nemes prémeket, eladás útján. E mellett a vadászat „kézenfekvő" és magától értetődően együttjáró mellékfoglalkozása volt a havasokon pásztorkodó, erdei famunkával foglalkozó, erdők közti irtványokban kaszáló vagy itt földet művelő embernél. A fentiekkel magyarázható, hogy 1848 után, a fegyverviselési kiváltság megszűnése és az egyre szigorúbb országos erdő- és vadvédelmi törvényeknek az egykori önigazgatási vidékekre is kiterjesztése dacára a vadászat, legalább is csökevényes (hajtás és puska nélküli) formájában, számos ősi vadfogó eszközt, kezdetleges mechanizmust és eljárást fenntartó orvvadászatként a közelmúltig fentmaradt. E vadászat tilalmazott voltából következik viszont az adatgyűjtés és főleg az eszközök közvetlen megtekintésének nehézsége, amely a kutatók munkáját roppant módon megnehezíti[7].

*

A romániai Kárpát-vidék népi vadászatának ismereténél elsőrendű jelentőségű a hegylánc legszélesebb, erdős szakaszának, a Keleti Kárpátok vadászatának kutatása. S elegendő csupán a térképre néznünk, hogy itt is különös figyelemre érdemesítsük a mindenfelől óriási erdőségekkel, havasokkal körülvett kis falucsoportot, Kászont. Nyilvánvaló, hogy ily környezetben a helyi lakosság ősi vadászismereteit (melyet a helyi nyelvben is élő ugor és ótörök eredetű íj, nyíl, lő, les, nyest, nyúl stb. szavak is jeleznek) fenntarthatta.

A Keleti Kárpátok vadállományának fajokban és számszerűleg roppant gazdagságát az elmúlt századok írói is különösen értékelték. A Görgényi havasok az erdélyi fejedelmek elsőrendű vadászterülete volt, a hegylánc moldvai oldalának gazdag vadállományát is a XVII—XVIII. századfordulóján uralkodó fejedelem, **Dimitrie Cantemir** dicséri elsőnek, említve a csordákban élő bölényt, szarvast és őzet, a fekete kecskét, medvét, farkast, rókát, hiúzt, nyestet, a finom húsú süketfajdot és más vadakat[8]. Még egy évszázaddal ezelőtt is a Gyergyói

medencét körülölelő havasokban „hemzseg" a sok vad, főleg a vadmacska, őz, medve, vaddisznó, nyest, és hölgymenyét, de fehér nyúl és róka valamint gímszarvas is található itt. Az egykor e tájon, sőt a Hargitában is élő bölény azonban a XVIII. század végéig kipusztult[9]. Az előbbiek mellett, egy teljesebb felsorolás megemlékezik még a pelérőI, borzról, görényről, vidráról, császármadárról, vadpáváról, sasról, fenyőmadárról s egyéb vadakról. Hajtóvadászatot viszont ekkor már csak körülményes megyei engedéllyel rendezhetnek nagy ritkán medvére, ha bebizonyítható, hogy az már tűrhetetlen pusztítást végez a havasi legelőkön tartott állatállományban[10].

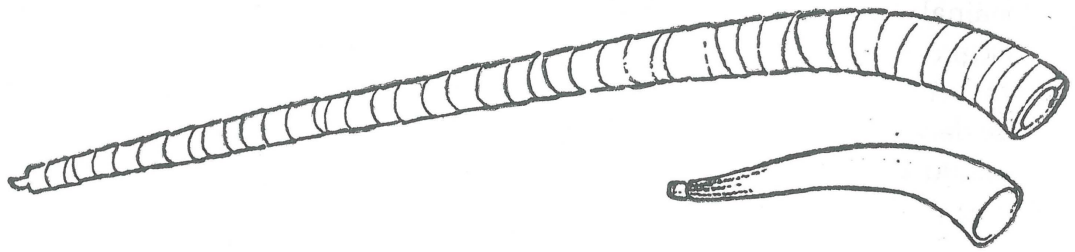

a. **Vadászkürtők** : a marhaszarvból (h: 51 cm), b. **száldonfakürt** (h: 155 cm), marhapásztoir **inasok** csinálták : a kettéhasított fát kibelezték, majd nyírfakéreggel becsavarták.

E roppant hegyvidék székelyföldi havasai a megtelepüléstől egészen az 1870-es években bekövetkezett megyésítésig a falvak használatára adott széki közbirtokok voltak. Csupán a benépesült területektől legtávolabb eső „Kászon rétje, erdeje, mezeje" maradt egészen a XVI. század végéig a csíkiak és kézdiszékiek által egyaránt szabadon használt „köz élő föld"[11]. Az ekkortájt kialakuló kászoni településcsoport csak fokozatosan veszi tényleges birtokába az eddig lényegében gazdátlan hegyvidéket s válik az az önigazgatású Kászon-szék „Székhavasd"-vá (az elnevezés ma is él Kászon helynevei közt). Így lesz Kászon — lakosai számához viszonyítva — a Székelyföld legkiterjedtebb erdei-havasi vadászterülettel rendelkező vidéke.

Sajnos azonban, az itt folytatott egykori vadászat méretére és módjaira az olyanféle levéltári adatok, mint amilyeneket a szomszédos Háromszék levéltára XVIII. századi és XIX. század eleji anyagából **Cs. Bogátsnak** sikerült kijegyeznie („madarász háló") „vadászó háló", „vadászni járó új ostor", majd pedig „kaptán", „vaskaptány", „borz bőr tarisznya", „kisded vadász tarisznya") alig nyújtanak támpontot[12]. Így az egykori népi vadászat rekonstruálásánál majdnem kizárólag a ma

feltalálható hagyományok összegyűjtésére, a helybeli idős emberek közlésére és a még újraszerkeszthető vadfogó eszközök regisztrálására vagyunk utalva, s ily módon a mégoly szerény és hiányos néprajzi gyűjtések is jelentőséget nyernek.

Emlékíróink is kerülik a témát, bár épp Kászonból van egy 1764. évi adatunk a Bornemissza birtok jobbágyai részéről évente szolgáltatott 12 fogolymadárra [12a].

*

A kis medence közepén egy csokorban létesült kászoni falvak lakosainak a körülvevő roppant határon folyó földműves, szénamunka, erdőlő, erdei és havasi legeltető tevékenysége, valamint 1848-ig határőr katonáinak a hegyszorosokban való portyázásai önként és többnyire szükségképpen járult a vadászatnak elterjedt népi foglalkozásként való folytatásához és fentmaradásához. A tűzfegyver újkori fokozatos elterjedése dacára az egykori népi vadfogó eljárások még nem tűntek el teljesen, majd a lőfegyverek és a vadászat engedélyhez kötésétől kezdve ezek főleg az orvvadászok titkos módszereiként éltek tovább illetve újultak fel.

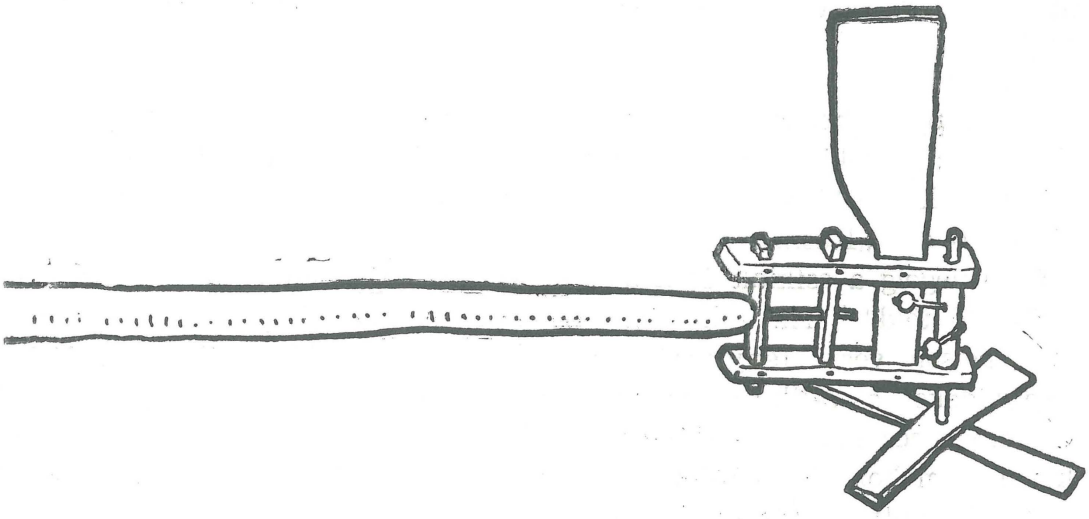

Szélkakas, fent bőrszíjra kötött golyók kopogtatnak a szél sebessége szerint..

A kászon környéki vadak elsőrendű területe a roppant kiterjedésű fenyvesek: **Kászonpatak, Fejérkő, Küsrépát, Nagyrépát, Farkaspatak** (a neve is ezzel kapcsolatos), **Tekerő-feje, Bóbiska, Lassúág,** kimondottan fenyves lakó **kőszáli sas, vadpáva,** (siketfajd), **császármadár** (fácán), **nyest, sárigmenyét** (kőnyest), **vadmacska,** és **héjjoz** (hiúz) mellett az év

különböző szakaiban rengeteg **medve, farkas, róka, vaddisznó** és **szarvas** is tanyázik itt. A bükkösökben — **Piripa, Nagyerős, Medgyes** — meg éppen sok a **vaddisznó** és **szarvas**, de a csereerdőbe — **Tilalmas, Kencsereje, Gyertyános** — is lejőnnek **élődni** éjszaka a **medvék, szarvasok** és **vaddisznók** s főleg itt élnek az **őzek.** A csere- és mogyoróbokros, erdős **Nagyszetyén** és **Kőcén** különösen sok a **róka, őz, nyúl, a kutya-** és **disznóborz,** valamint a **mogyorótyúk** (fogoly) és **vadgalamb,** a hegyi patakok vizében (télen a jég alatt) a **vidra,** az alsóbb vizeken pedig a **vadruca.** A távolabbi erdős hegyek sósvizű forrásaihoz, a **szejkékhez járnak** inni csordástól a szarvasok, őzek és vaddisznók, ezekre **leskődnek** aztán a dúvadak : medvék, farkasok és hiúzók, s mindkét féle vadra a vadászok.

A medvét és hiúzt mint a szarvasmarhában kárt tevő, a farkast mint a juhnyájak, a rókát mint a majorság, a vidrát pedig mint a halak dézsmálóit dúvadként is pusztították. A vaddisznót, nyulat, borzot, a vetésekben való kártevésükért üldözték. Viszont a legtöbb vadnak ehető húsa és felhasználható bőre vagy értékes prémje is volt. A közönséges borzbőrből készült a jellegzetes székely vadásztarisznya, ennél ötször többet ért a róka téli prémje s a görényprém, a vidra- és nyestprém pedig a rókáénál is ötször-tízszer értékesebb volt. Jellemző, hogy a századforduló táján egyetlen nyestbőr árából egy jó tehenet, egy medvebőrért pedig két marhát vásárolhattak. A 30-as években, amikor a helybeli egyházi iskola tanítójának 1 000 lej körül volt a havi fizetése, a nyestbőr eladási ára 5 000 lej körül volt.

Ilyenformán a vadászat Kászonban nem egyszerű kedvtelés vagy csupán dúvad pusztítás, hanem kifizetődő, „kenyérkereső" foglalkozás volt. Ritka is az az idős kászoni férfi, aki így vagy úgy ne foglalkozott volna vadászattal. A helybeli egyszerű katonás népviselettel és a prémek könnyű értékesítésével magyarázható, hogy a borz prémjén kívül, melyet tarisznyának készítettek ki legfennebb egy-egy nyúl vagy róka prémes bőrét dolgozták fel maguk számára, a nemesebb prémeket jó pénzért eladták. A vadász maga nyúzta meg az elejtett vadat s a bőrt megsózva és kifeszítve a csűrben felakasztotta szikkadni. A további kidolgozás (húsolás, csávázás, puhítás, szabás) már a szűcs dolga volt. A vadbőrökért rendszeresen jöttek Kászonba (főleg sokadalmak alkalmával) a kézdivásárhelyi szűcsök, kik a vadászoktól sokáig közvetlenül vásároltak. De már 1890 táján kerülnek helybeli közvetítők, prémkereskedők is (pl. Balázs János), kik a vadászoktól megvett bőröket hol Kézdivásárhelyen, hol pedig Brassóban vagy más erdélyi városokon adták el szűcsöknek.

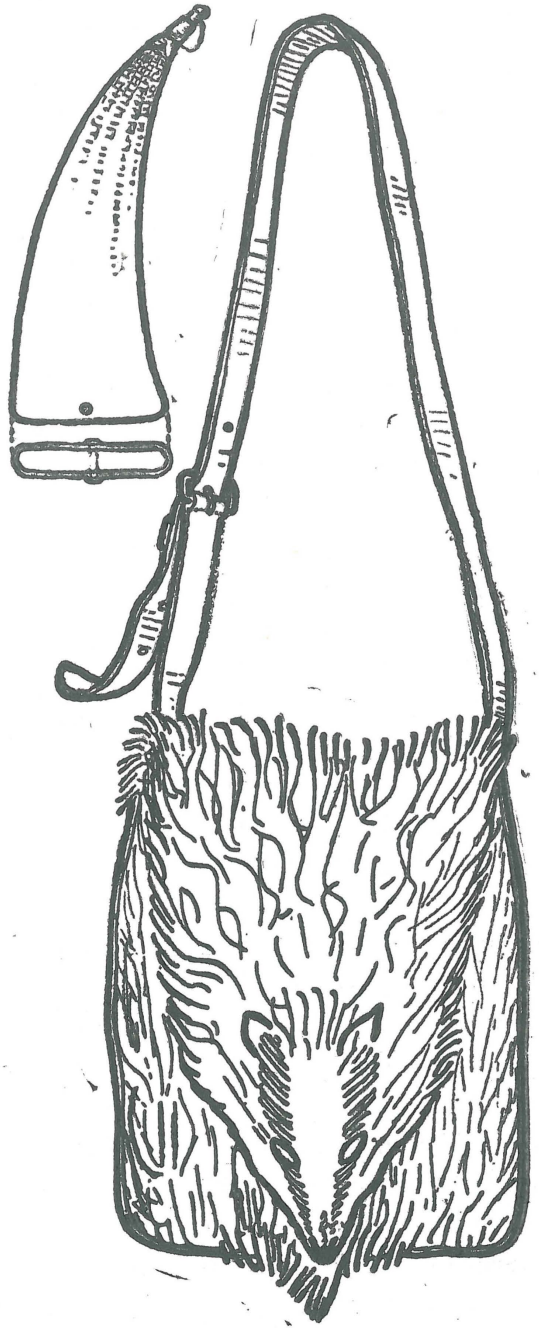

Borztarisznya, legalább 100 éves vadásztarisznya (28×33 cm) és lőportartó tehénszarvból idomítva laposra.

Tavasszal a medve sarjút legel, **nyírepren, kokojszán** (áfonya) és málnán él, de nyáron s ősszel már az erdei legelőre kihajtott marhákkal is „foglalkozik". A régi, havason tartott fehérmarha csordák szilaj bikái elűzték a medvét a csordától, de a kisebb csoportban legeltetett vagy elbogárzott tehenet, tinót a medve megtámadta : mancsával megütötte, majd ráugrott, lapockájánál lekarmolta a bőrt s addig futtatta, míg az állat el nem esett.

A medvét az utóbbi nemzedékek már inkább csak puskával vadászták, még pedig **gömbgolyóval**. A két világháborút követő szigorú (fegyverkutatásokat megelőzően még szokásos volt a régről örökölt elöltöltő **lastokos puska,** amelyhez a puskaport és golyót mindig külön kellett a csőbe tölteni. Az óngolyót is maga a vadász készítette öntéssel (vas formában), vagy az óndaraboknak két kőlap között történő hengergetésével. Ennél is kezdetlegesebb, de gyakori eljárás volt, hogy a **lefojtott** puskaporra egyszerűen csak levagdalt vas- vagy óndarabokat, **gombolyag követ** (kavicsot) vagy éppen szilánkosra tört **berkekövet** (fehér kvarc) töltöttek, s azt ismét lefojtották, csepüvel, a vaspálca segítségével, hogy ne essék ki. Természetesen ez utóbbi töltések csak közelről hatottak, vagyis a medvét előzőleg meg kellett közelíteni. Egyesek (mint például Maró Mihály Lóbérci) még a medve barlangjába is bement s a társa által tartott szurokfáklya fényénél lőtte meg a medvét.

A medve elejtésére szolgáló hagyományos eszköz azonban a **hurok** volt. A hurkot eredetileg kecske- és marhafarokszőrből vegyesen font

Póráz hurok (medve, vaddisznó, szarvas és őz fogására) ; egyes és kettőshurok.

ujjnyi vastag **pórázból** készítették. E póráz nem csak hogy erős volt, de rugalmas is, úgy, hogy a köralakban idomított és kikötött hurok esőben sem deformálódott. Néha csak egyet, de rendszerint kettőt állítottak fel a hurokból, a medve **heccásában** (csapás), **haladékában** (ösvény), egy-egy közeli fához kötözve. Mivel e pórász készítéséhez csak néhányan értettek, utóbb már inkább drótból, drótkötélből állítottak vadfogó hurkot. Hogy a medve biztosabban hurokba kerüljön, a hurok mögé **csalamádét** (csalétek) tettek, és néha még fatörzsekből „V" alakban lefektetett terelőfalat is raktak. Ilyenkor aztán a hurok elé is tettek egy kisebb fát keresztben, hogy mikor ezt a medve átugorja, fejjel épp a hurokba essen.

A medve és őz elejtésére alkalmazott vadfogó eszköz volt **a csatlós járom.** A kapott magyarázat szerint ez az állat útjába függőlegesen felállított fa keret **(járom)** volt, egy hozzá lehajtott erős és rugalmas faággal vagy éppen egész fiatal fával **(csatló).** A csalétek után nyúlva az állat megérinti a jármot, s ezzel kioldódik a csatlót lefogva tartó pecek, amelynek most fölcsapó ereje a jármat eme állat nyaka köré szorítja.

Mintegy 70—80 éve azonban ez ősi vadfogó mechanizmusok helyett a medve elejtésére is mindinkább elterjedt a helybeli kovácsok által készített acélrugós **kaptány.** A medve csapásába lefektetett kaptányt odaszórt kenderpolyvával álcázták, ez **verte el a vasszagot** is. A csalétek körül topogó medve a szétfeszített csapdába lépett, amely, érintésre, összecsapódott és éles fogaival megragadta a lábát. E csapdát nem kötötték ki, mert a bele lépő medve képes lett volna elrágni a lábát, csak hogy szabdulhasson, hanem egy kb. 1 m hosszú lánc végére hármas **horgot** szereltek, amely a fákba, gyökerekbe, kövekbe akadva megnehezítette a medve járását, amely csak roppant erőfeszítéssel haladhatott, mígnem a vére nyomán megtalált kimerült állatot agyonütötték.

A vaddisznó fogására a medvééhez hasonló szőrpórázból, majd drótkötélből készült egyes vagy kettős hurkot kötöttek ki a csorda bükkmakkra, sarjúdzásra vagy vízhez vezető csapásába. A póráz környékét cseremakkal vagy törökbúzával szórtak meg. A vaddisznó esetén mindig alkalmazták a hurok felé szűkülő terelőfalat ledöntött fákból, mert a vaddisznónak nem volt oly határozott járása, mint a medvének vagy őznek.

A vaddisznó fogás másik módja volt, hogy a csorda járását merőlegesen elzáró 100—120 m hosszú, meredek árkot ástak. Az árkot vékony faágakkal és falevéllel álcázták, s még törökbúzával is leszórták. Az árokba eső állatot, mikor az a hosszú árok végén próbált kiugrani, az

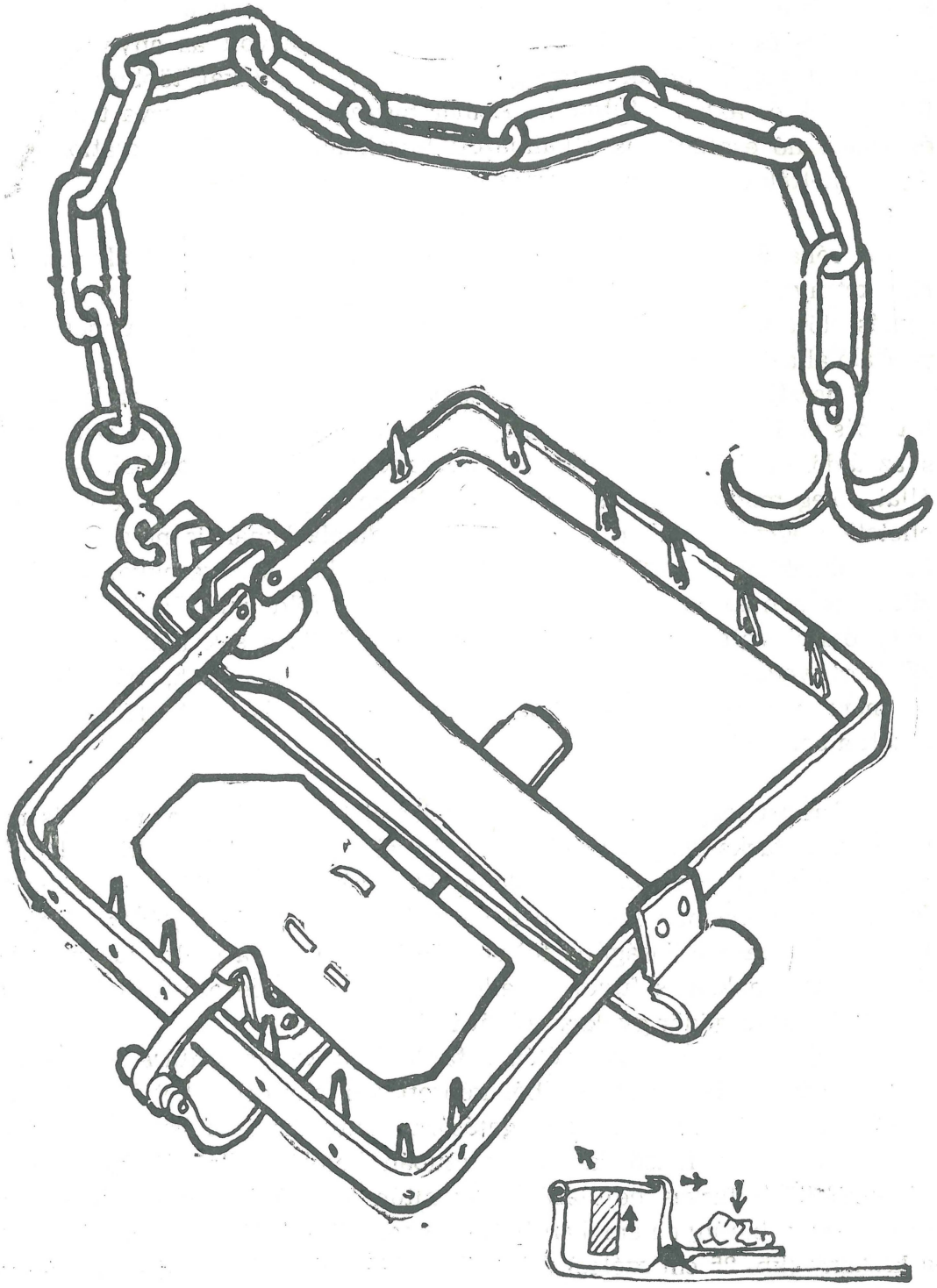

Vaskaptány láncra szerelt horoggal medvefogáshoz (lent: kioldószerkezete).

ott leselkedő vadász leütötte. Előfordult, hogy **hajtást** csináltak, vagyis az árok felé, vagy a hurok terelőfalai közé hajtották a vadat.

Az őz- és szarvasvadászat kezdetleges módja volt az anyaállat által otthagyott szopós **gidák** megfogása. A hazavitt gidákat többnyire előbb fölnevelték és akkor vágták le. A már megnőtt őzet és szarvast a medve és vaddisznó esetében is alkalmazott hurokkal, vagy jármascsatlós csapdával ejtették el ; csalétkül szénát vagy sót alkalmaztak.

*

A róka és borz lyukakban tanyázik. Mivel a **rókalyuknak** rendszerint két nyílása van, elég volt, hogy miután ezeket megtalálták, az egyik nyílás előtt tüzet raktak, majd a füst elől a másik kijáraton menekülni próbáló állatot leütötték.

A **borzlyuk** rendszerint csak egy nyílású, azért a bent levő állatot ásással közelítették meg, majd hosszú hegyes karóval szúrtak be s az átdöfött állatot kihúzták. A **kutyaborz** — mint mondják — éjjeli állat, főleg madarakkal és prücsök félékkel táplálkozik, s ezért húsa is ehetetlen. Ezzel szemben a **disznóborz (vadmalackának** is nevezik) csereés bükkmakkal és a földből kitúrt gyökerekkel, s rovarokkal táplálkozik s így a húsa is ehető, bár sokak szerint „föld ízű". Vadászása ideje főleg ősszel volt, amikor a disznóborz meghízott a sok makkon. Inkább zsírjáért vadászták, amelyet csizmakenőcsnek használtak, bár titokban — mert restellték mások előtt — fogyasztották is, volt aki pánkot is sütött a borz zsírjában.

*

A farkast leggyakrabban **farkasgödörrel** fogták. A 3 m mély és meredek falú farkasgödröt rendszerint ősszel ásták, a juhlegelő szélén, és vagy egy juhot vonszoltak a földön több irányból a gödör felé, hogy a farkas ennek nyomán kerüljön a verembe, vagy pedig a gödör közepébe vert hosszú karó villáságába föltett döglött juh szaga csalta ide a vadat. A törékeny ágakkal s fűvel, levéllel álcázott gödörbe eső farkast agyonverték. A farkasgödör gyakran rókát is fogott.

Elterjedt volt a mező szélén a **farkasfogó ketrec** állítása is. Ez egy 2 m magas, földbe vert karóból képzett kör alaprajzú kettős kerítés, a belső zárt körben, a vad csalogatására csengővel is fölszerelt bárányt helyeztek, míg a külső falon egy csupán befelé nyíló kis ajtó volt, a bárányra jövő farkas bejutására. Az ajtón bejutó farkas azonban nemcsak hogy a bárányt nem bánthatta, hanem többé ki sem szabadulhatott a keskeny (kb. 25 cm széles) folyósóból. Előfordult, hogy néha két farkas vagy két róka is bekerült a ketrecbe s ott keringtek egy irányban, míg csak a kerítésen át halálra nem szurkálták őket.

A farkasfogás viszonylag újabb eszköze volt a medvééhez hasonló, de ennél kisebb és kerek rugós vascsapda, a **farkaskaptány.** Ezt hús csalétekkel látták el, **fa lapi hullással** takarták és egy közeli vagy egy nehéz rönkhöz láncolták. Azonban előfordult, hogy a farkasnak volt ideje le-

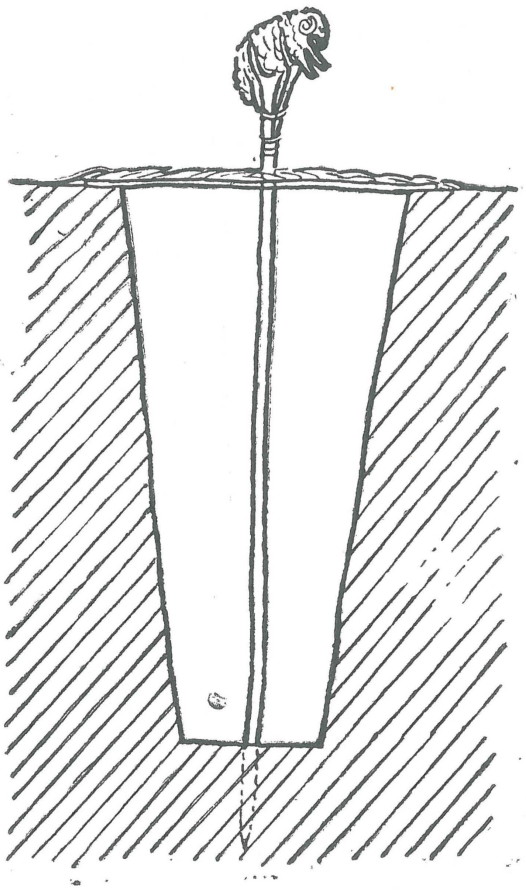

Verem (3 m mély) villás karóra helyezett báránnyal, farkasfogó.

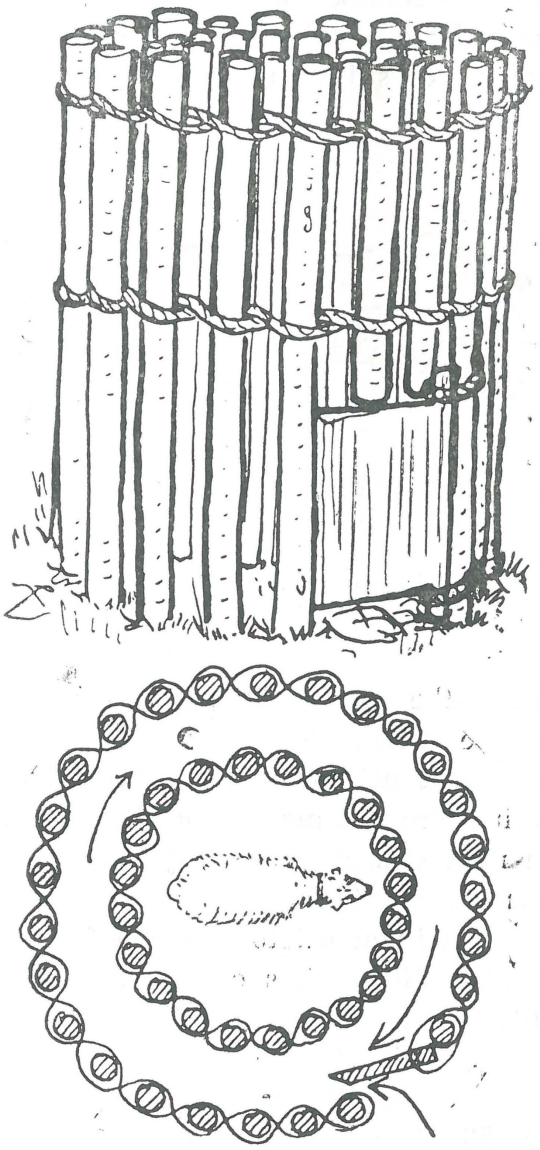

Ketrec és alaprajza (a belső gyűrűben csengős bárány), farkas- és rókafogó.

rágnia beszorult lábát s a későn érkező vadász már csak az alsó lábszárát találta a csapdában. E csapdába nem ritkán róka is **belement,** akárcsak a farkasfogásra készített gödörbe vagy ketrecbe.

★

A róka fogására azonban elsősorban a külön e célból készült üttetőt és hálót alkalmazták.

A **rókaüttető** egymástól 25—30 cm-re elhelyezett, 2,5—3 m hosszú és 4—5 rendben egymásra helyezett fenyőrudakból épített fallal képzett szűk folyosó volt, két gerendából rakott padlással (padló) fent meg egy vastag és súlyos gerendával. A két fal gerendáit vastagabb végükön

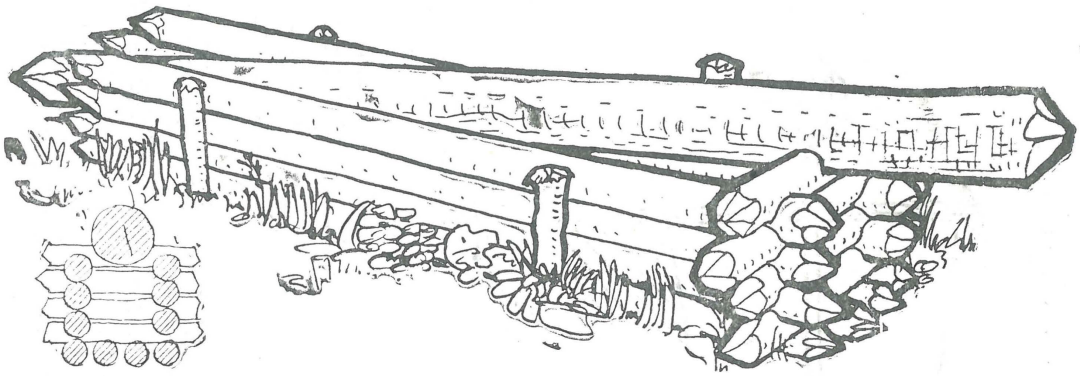

Rókaüttető (h : kb. 3 m).

keresztbe rakott rövid gerendácskákkal róva össze rögzítették, egyúttal így le is zárva e végén a folyosót. A folyosó mélyébe helyezték el a felső gerendát alátámasztó nyelvhez kötött csalétket, amelynek legkisebb érintésére a támasz elmozdult s a felső gerenda lezuhant, elzárva hátul a róka visszavonulási útját. A padló miatt a róka a föld elkaparásával sem szabadulhatott.

Az ilyen üttető gyakran farkast is fogott, különösen ha annak csapásába állították s esetleg még fatörzsekből terelőfalat is helyeztek az üttető szabad vége irányába.

A helyszínen készített s fölállított fenti rókaüttető egy tökéletesített de kevésbé általános formája volt a **rókaláda.** Ez egy kb. 1,50 m hosszú és 56—60 cm széles és magas, deszkákból összerótt négyszögű kürtő, egyik végén külön rekesztékkel a vadat oda csaló kakas számára, nyitva hagyott felén pedig fölfüggesztett ajtóval, amely csak akkor csapódik be, amikor a lábáda bújt róka megérinti a csalétekkel ellátott kioldó szerkezetet. A rókafogó ládát rendszerint a falu szélén lakók, s a kint lakó molnárok alkalmazták saját telkükön a majorságot dézsmáló róka elejtésére.

Hasonló rendszerű, de kisebb méretű lobbancsos ládát helyeztek el lóherésekben vagy veteményeskertekben nyulak fogására is. Ilyenkor csalétkül többnyire lóherét tettek a láda belsejébe. Szerkezetük lényegét

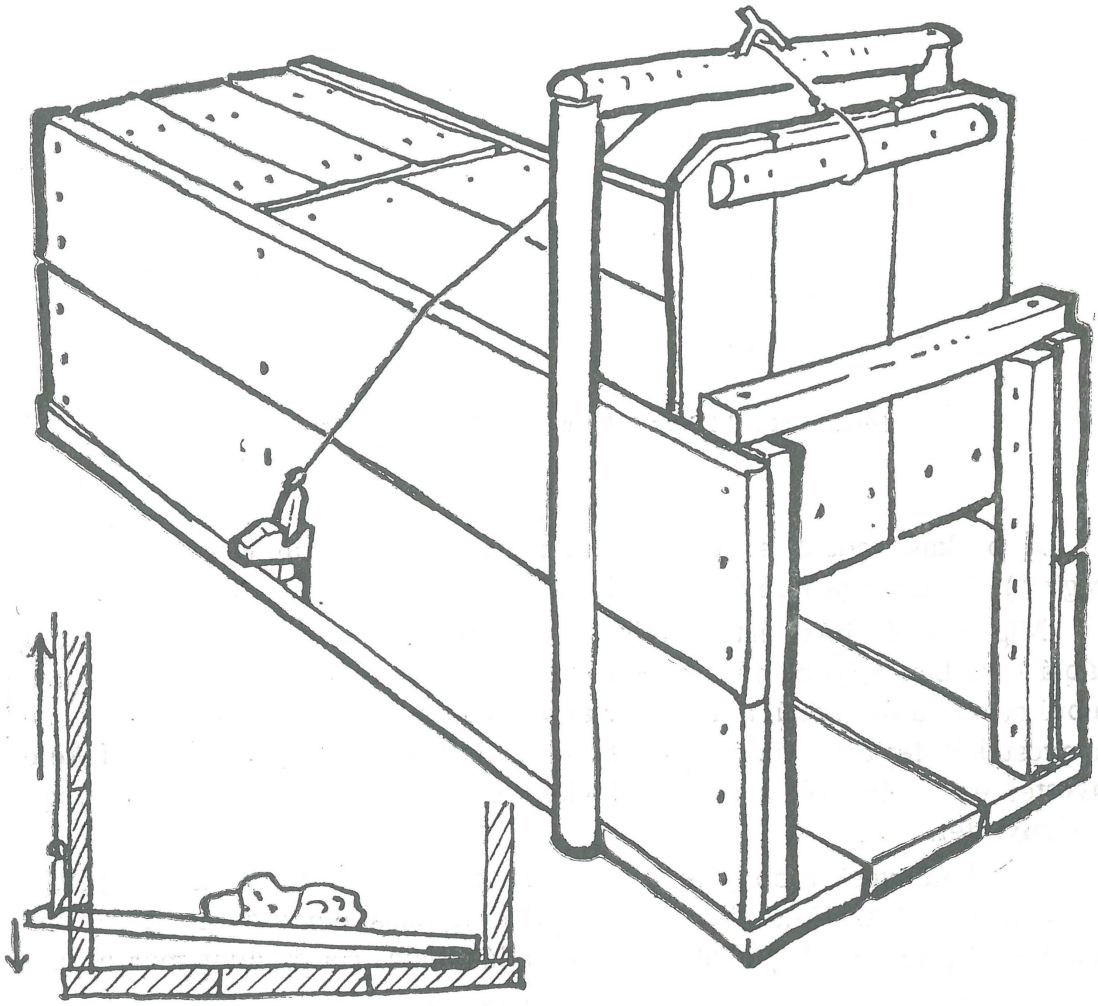

Rókaláda (h : 150 cm, sz. : 55 cm) és kioldószerkezete.

illetően e rókaüttetőkkel és csapóajtós ládákkal azonosak az értékes prémjéért Kászonban is vadászott görény fogója, a két végén lappancsos görényláda, valamint a kászoni házakban szokásos, de sokfelé másutt is használt **féregüttető.**

A rókafogás egyik eszköze volt hosszú, 100—150 m-es **háló.** E hálót, a róka csapására merőlegesen kifeszítve, két végénél egy-egy ember tar-

totta, fa mögött elrejtőzve. Az arra haladó róka a hálóba csongolyodott s úgy ütötték agyon bottal. Hajtással gyakran több rókát s esetleg még más állatot is foghattak a hálóval.

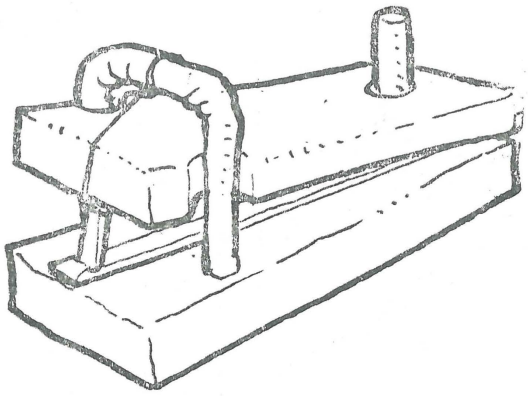

Féregüttető (kioldószerkezete az előbbiéhez hasonló).

A puskás vadász a rókát egércincogás utánzásával (fogai közt „cicegve") csalta maga felé és közelről lőtte meg.

Míg a saját házi értékesítés szempontjából legjelentősebb volt a táplálkozásban egykor fontos szerepet játszó vaddisznó és őz vadászata, a prémes állatok közül a nyest vadászata volt a legkifizetődőbb. Kászonban a nyest két fajtáját vadászták: az álla alatt kicsiny sárga foltos **fekete nyestet** és az inkább sziklás helyeken élő sárga színű **kőnyestet** vagy **sárignyestet.**

A feketenyest többnyire a cserefa odvában él, s ha megfigyelték hogy „otthon" tartózkodik, az odu felső nyílása elé zsákot tartották, alább pedig fejszével lyukat róttak az odú aljáig. Ha az állat már e közben — fejszecsapástól megriadva — nem ugrott volna ki a zsákba, az alsó lyuknál fűből tüzet raktak, amelynek füstje elől már feltétlenül menekülnie kellett.

Kezdetleges csapdaféle volt az élő fához támasztott nagy **gombolyagfa** (leágazott törzs), amelynek felső vége s az élő fa közé egy madárfejet vagy hússal ellátott kis pecket helyeztek. Mikor a nyest megrángatta a csalétket, a támaszát vesztett fa elmozdult s odaszorította az állatot. Az e fajta kezdetleges csapdát ott alkalmazták, ahol a fa tövénél meglelték az állatt **mú**ból (moha) rakott fészkét, vagy — a fehér hóban — nyomára találtak.

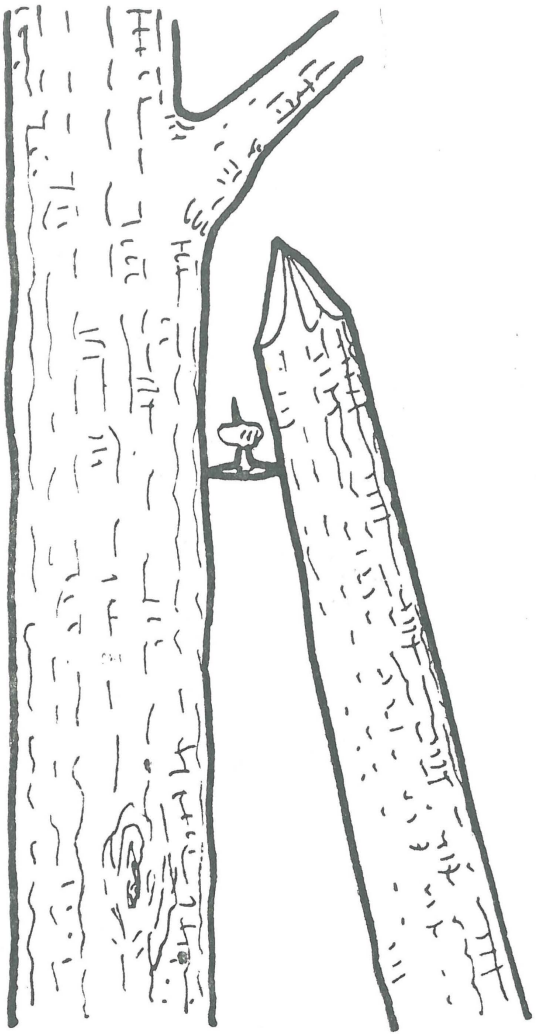

Nyestüttető, kezdetleges (élő fához támasztott gerenda.

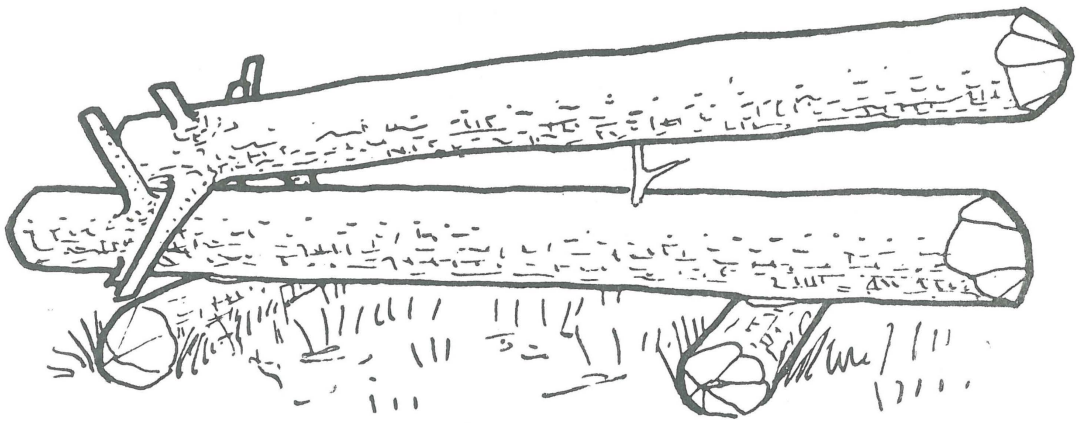

Nyestüttető, kezdetleges (két egymásra fektetet gerenda).

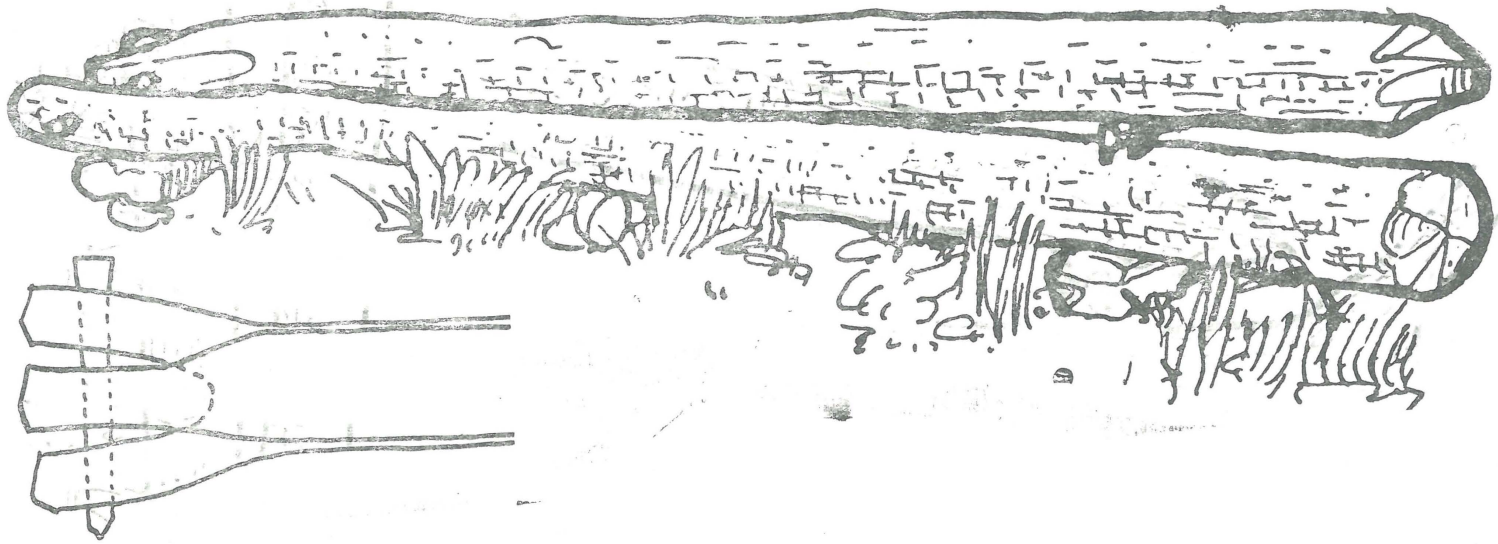

Nyestüttető, (h : 220 cm) és szerkezeti részletrajz.

A **nyestüttető** általános formája volt a vízszintesen egymásra helyezett két fa (gombolyagfa), mely közül a felsőnek egyik felét egy csalétekkel ellátott pecek tartott magasban. Legalkamasabb csalétek a nyúzatlan mókus húsa volt, amelyet a szajkó nem bántott. Hogy a felső fa ne guruljon oldalt, több megoldást találtak. Legegyszerűbb volt, hogy a felső s esetleg alsó fának is vékonyabb végein ágazáskor **csapokat** hagytak meg, amelyek megakadályozták, az elgurulást. Máskor viszont az egyik felén villás elágazású alsó fát választottak, s az elágazás közé helyeződött a felső fa lefelé görbülő vége. A két fát e végükön néha még befúrt lyukon átütött faszeg is összetartotta. Az üttetőt rendszerint ágakból fölé rakott fedéllel álcázták. A csalétek érintésére a pecek eldőlt s a felső fa **megnyomta** (odaszorította) a nyestet.

Egy újabban (itt először e században) alkalmazott nyestfogó szerkezet kővel nehezített dróthurokkal (s ezt kioldó, csalétekkel ellátott több részes pecekkel) működik. Az előre elkészített szerkezetet vala-

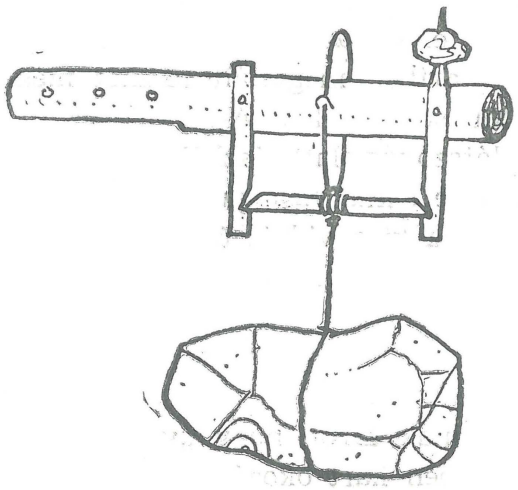

Nyestfogó hurok, kővel nehezített dróthurok (faág csontjára szegzik).

milyen kiálló faág vagy magasabban fölfektetett rönk végére szegezték. E bonyolult szerkezet helyett egyesek felül pecekkel föltámasztott hurkot vetettek a fa valamely vízszintes ágára s az állat a hurkon túl elhelyezett csalétek rángatásakor mozdította el a hurkot nyitva tartó peceket, s a kő által lerántott hurok aztán nyakát a fához szorította.

*

A kászoni erdőségeknek ma sem túl ritka veszélyes és kártékony fenevadja a hiúz, amely a szarvas és őz, valamint az erdei legelőkön tartott szarvasmarha legfőbb pusztítója. A hiúz kikémleli az állatok járását és a csapás fölé hajló ágon néha napokon át les mozdulatlanul

áldozatára, amelyre ráugorva karmaival erősen rátapad s annak lágy és zsíros részeit rágja ki, a végbelétől hatolva a belső részek felé. A hiúz elejtésének egyetlen módjaként már csupán a puskával való lelövést ismerik (egykor feltehetően lenyilazták).

Ugyanígy a mókust is legfennebb puskával vadászták, de csak ritkán, mivel a „golyó többet ért mint a mókus". Ugyanis a prémjéért keveset adtak a szűcsök s a húsát ugyan ették, de nem volt ízletes, mert a mókus itt jobbára fenyőmagon él és azért „mikor kirántották, mintha szurok égett volna."

Kászon határában kevés hörcsög van, s ezért vádaszata itt nem volt kifizetődő. Legközelebb Tusnád felé vadásszák mint gabonapusztító kártevőt, s főleg értékes prémjéért.

Annál jelentősebb volt egykor Kászonban a vidra vadászat. A vidra a patakok halállományában nagy pusztítást végző kártevő is, de azért elsősorban prémjéért vadászták. A kászoni **fekete vidra** a vízen, télen meg a jég alatt úszkálva tűnik fel, de téli hóban könnyen felismerhető a vízparti nyoma, mely elárulja a **fészkét** is. A vidrafogás egyik módja épp az volt, hogy a **martban** megtalált fészkét **megásták,** s az így **kiugrasztott** állatot leütötték, vagy lelőtték.

A még vékony, átlátszó jég alatt úszkáló vidrát, megpillantva háromágú vasvillával **szúrták** le, a már vastagabb jégkéreg alól pedig egy, a jégen vágott léken át szöktették ki a vidrát úgy, hogy a vizet a jég alatt hosszú pálcával kotorták. A vízből kiszökő állatot aztán a léknél várakozó vadász leütötte vagy lelőtte.

★

Az öregek még tudnak arról, hogy „valamikor" **verébadót** kellett fizetni vagyis a vetésekben kárt okozó madár pusztítása itt is hatóságilag kötelező volt: évente minden család bizonyos számú **verébfejet** kellett hogy beszolgáltasson a bírónak, a veréb húsát pedig elfogyasztották. A forróvízben megkopasztott madárka tojásban kirántott combja igen ízletes volt.

A verebek vadászata azonban mindig a gyermekek dolga, illetve szórakozása volt. A régi épületek szalmás tetejébe gyűlt verebeket egyszerűen csak a kijáratul szolgáló lyuk elé tartott halászó csigolyavarsával fogták, de általános volt az udvaron elhelyezett csapóajtós **galicka** alkalmazása is. A vékony lécekből összeállított áttetsző ládikóféle köré kevés szemet szórtak s mikor a madár az ajtót (fedelet) feltámasztó pálcika alá helyezett keresztre szállott, a pálcika elbillent s az ajtó lecsapódott.

A faluhoz közeli erdőkön nagyszámú vadgalamb élt, ezekből egyes párok a falubeli kötött kapuk fedeles **galambducá**ban is megtelepedtek, azonban a kitűnő húsú vadgalamb vadászata az erdőszélen folyt. Kivit-

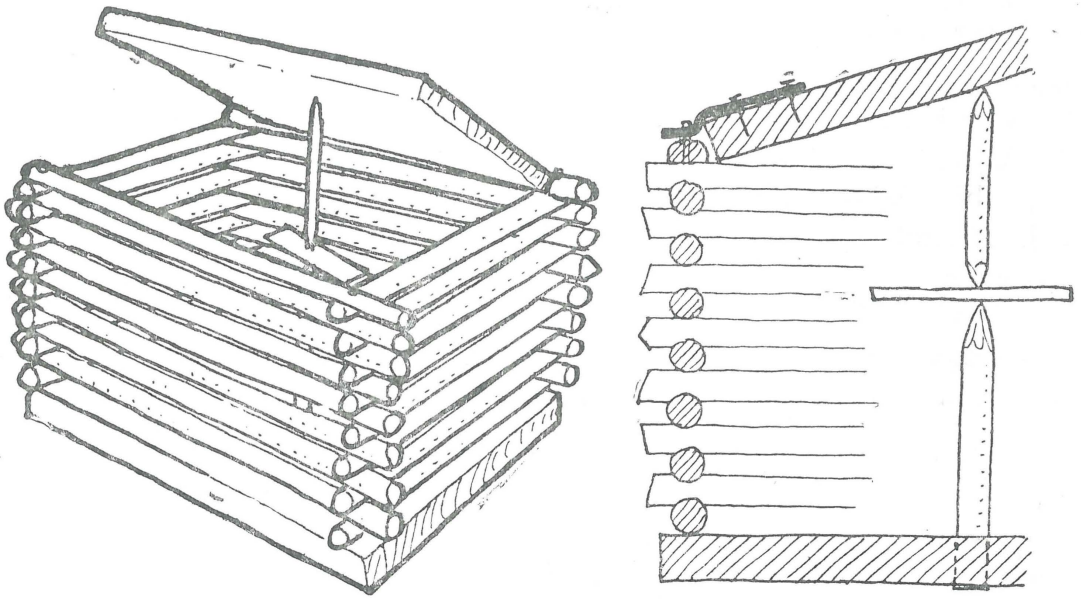

Verébfogó galicka és szerkezeti rajza.

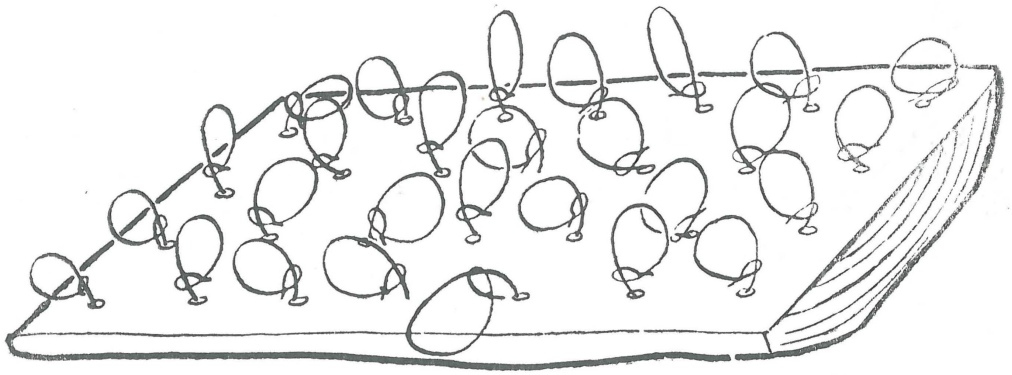

Mogyoróstyúkfogó hurok.

tek valami rossz ajtót, amelyet megfelelő helyen egy pálcával félfedélként föltámasztottak, köréje s alája kendermagot hintve. A feltámasztó pálca alsó feléhez 10—15 m hosszú madzagot kötöttek, amelynek végét valami bokor mögött heverő gyermek tartotta. Mikor a leselkedő észrevette, hogy az ajtó árnyékában már több madár is szemel, a madzagot hirtelen megrántotta s a lecsapódóajtó odanyomta a vadgalambokat.

A finom húsáért vadászott fogolyt és fácánt főleg télen és ősszel vadászták, „amikor már ehesek voltak". Eszközül egy deszkalapra sűrűn rögzített **lószőrhurok** felület szolgált[16]. A deszkalapba fúrt lyukakba kis faékekkel (csapokkal szorították be a lófarok szőréből alakított hurkok végeit. Az odahintett kendermagra szálló madarat a hurok lábánál fogta meg. A fogolyt s főként a fácánt még a csirke lábszárcsontjából készült síppal is csalogatták, a hurok felé. E csalogató csont-sípot a puskás vadászok is használták.

Az ugyancsak jó húsú siketfajd főleg **kokojszán** (áfonyán) él, a legmagasabb régiókban és fenyőfákra, magas csutakokra vagy fák tövébe rakja fészkét. Tavaszi (márciusi) **dürrögéskor** folyt a vadászata. Ennek legegyszerűbb módja volt a fészekrablás : a megtalált fészekből kiszedték a tojásokat és fiókákat. Máskor meg tüzet raktak s a fényre odagyűlt nagyobb **vadpávacsirkéket** egyszerűen kézzel megfogták. Szokásos volt azonban, hogy a fészket ágakkal körülkerítették, csak helyenként

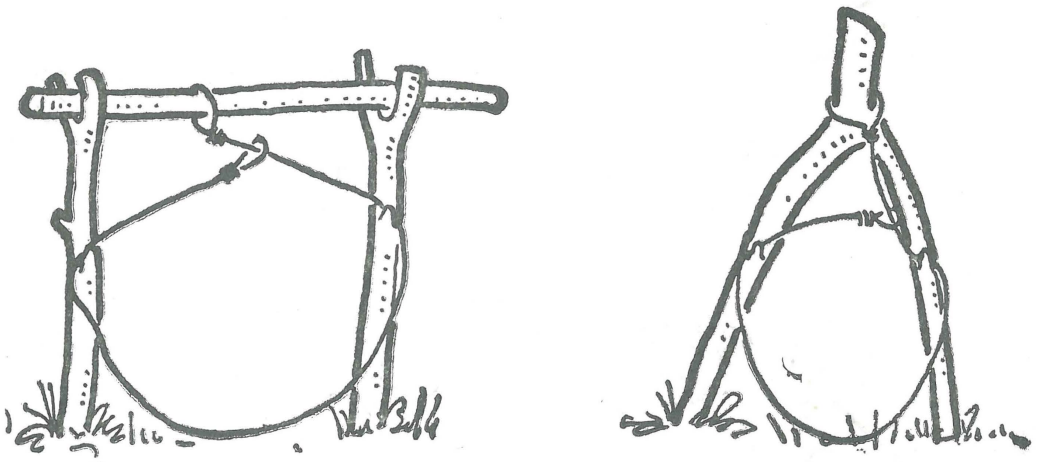

Vadászpáva fogó hurok két változata (a madár útjába állított kerítésbe helyezik).

hagyva egy-egy nyílást ahova viszont madzag hurkot szereltek[17]. A hurkot vagy két egymástól megfelelő távolságra leszúrt kis ágas fán keresztbe helyezett pálcához kötötték, vagy pedig egy nagyobb kétágú fát szúrtak be ágaival lefelé s a hurkok végét fent, az ágak tövénél kötözték oda. Hogy a hurok szétnyitva maradjon, kétfelől lazán a faágak héjába metszett kis hasítékba akasztották ki.

Mint kártékony madarat vadászták régen az akkor még gyakori **csórényakú kőszáli sast.** Kicsi kerek vascsapdával **(kaptány)** fogták, amelynek kioldó nyelvére hús csalétket helyeztek. A magasan szálló sas figyelmét még lassú kalaplengetéssel is vonták a csapda irányába.

A vizek szabályozása, a vízenyős rétek, mocsarak lecsapolása (és művelés alá vétele) előtt Kászon határában nagyszámú vadruca is élt s ezek gyakran még a falu közt is megjelentek a patak vizében. Annál feltűnőbb, hogy a lőfegyveren kívül már semmi más hagyományos rucafogó eszközre, módra nem emlékeznek Kászonban.

Az erdőn dolgozó favágók vagy az erdei tisztásokon legeltető **inasok** (marhát őrző gyermekek) többnyire véletlenül is — a bogarak röptét figyelve — rátaláltak az **erdei méhek** odújára. Ilyenkor rendszerint csak a mézet szedték ki úgy, hogy a fatörzs odú száját **(röplyukat)** fejszével jó tágasra faragták, s ezen át a méheket füstöléssel fölzavarva a mézes lép nagy részét kiszedhették.

Volt azonban, aki otthoni méhesének gyarapítása céljából külön kereste erdőn a méhet, azt tartva, hogy az itt élő méhek semmiben sem különböznek a házi méhektől. A méhkereső kis tányérba vagy fa dobozba kevés mézet tett s ezt tartotta kezében, míg csak egy méh rátalált, amely aztán hazaszállva hívta a többit is. A méhkeresőnek ettől kezdve nem volt más dolga, csak az, hogy kövesse az el-elszálló méhek repülése irányát, míg csak ráakadt valamilyen cserefa törzsében odujukra. A méhcsalád hazavitele **küpüstől** történt, úgy, hogy a röplyukat bedugva a fatörzset az odú fölött, majd alatt teljesen átvágták. Az ilyen szekérrel hazavitt erdei méhköpüket — tekintettel arra, hogy előre nem ismerhették a belső üreg méretét — többnyire emberhosszúságban vágták le.

*

Kászon hegyipatakjai tele voltak pisztránggal, amelyet varsával, szigonnyal vagy mérgezéssel fogták.

Varsával kétféle képpen halásztak. A tavasszal s nyáron lefelé jövő halak fogására a patak medrét „V" alakban sorba állított kövekkel **kötötték el** s e gát alsó csúcsába helyezték az ölnyi hosszú és méter széles bocskor alakú **varsát.** A varsa két felső sarkát egy-egy nagy kővel nyomtatták le a vízben, orrát pedig kövekkel alápockolták, hogy az kb. egy méternyire a víz színe felé emelkedjék. A víz gyors sodra a halat a vízbe helyezett varsa kiálló orrába dobta s az így szárazra került halat csak össze kellett szedni kézzel. E varsa úgy készült, hogy egy sor hosszabb fűzvesszőt a földbe szúrtak, majd ezeket vékonyabb vesszőkkel **bekertelték,** s az így előálló lap felső, keskenyebb végén a két sarkot összehajtották.

Ősszel — szeptemberben s októberben — a párosodás idején a pisztrángok a patakon felfelé úsznak. Ennek megfelelően kötötték el a

vizet is úgy, hogy a „V" alakban rakott terelő falak csúcsa felfelé legyen. E csúcsba helyezték aztán el a csigolyavarsát, amely azonban — tekintettel arra hogy a víz sodra most nem lehetett a halász segítségére — már az előbbi varsától különböző, szájával lefelé fordított kelepce forma volt. Az ujjnyi gyéren kötött henger alakú varsát elől vesszőabroncs tartotta kerekre nyitva, hátul meg az elvékonyodó vesszőket egy csúpba összekötötték. E fő rész nyitott elejébe illesztették aztán a befelé tölcséresen szűkülő szájat, amelyen bejutva a hal többé nem talált ki a varsából.

Használtak Kászonban 6—8 ágú vasszigont is, azonban jelentősebb volt a havasi halas-patakokon őszönként gyakorolt étető (mérgező) halászat, a maszlagozás.

A hegyi patakok közelében, kősziklákon növő széles levelű és sárga virágú halmaszlag nevű növényből (Verbascum sp.) boldogasszonynapja előtt (augusztus első felében) a virágzás kezdetén gyűjtötték össze a megfelelő mennyiséget. Miután a növényt megtisztították a lapijától, a kóróját egy fa csutakon vagy rönkön bottal (fa kalapács) megtörték, hogy jobban levezzék, majd zsákba rakták s a patak valamely szorulatában, az itt keletkező súgójában (zúgó) két part közt végig levert karók mögé keresztbe helyezték. Itt aztán addig tapodták a maszlagos zsákokat, míg csak a víz habozni nem kezdett. Négy zsákból a víz 3—4 km távolságra is elvitte a mérgező habot és a maszlag behelyezésétől számított két órán belül már kezdhették is összeszedni a víz színéről az elkábult halakat.

A halász a halat inge keblébe vagy tarisznyába gyűjtötte s még a vízparton felmetszette és kitisztította a halakat (kihányta a belüket). Az ikrát külön gyűjtötte egy nagy keserűlapiba. Otthon aztán úgy a halakat, mint az ikrát elsózták télire. A dézsából kivett halat sütés előtt vagy 2 órán át kellett áztatni vízben, hogy kimossák belőle a sót.

*

A dolgozat elején is kifejezést adtam azon véleményemnek, hogy a népi vadászat tekintetében még távol vagyunk a színtézistől, amennyiben még a helyi adatgyűjtésnek is a kezdetén állunk. Megfelelő összehasonlító anyag hijján úgy a vadfogási módok és technikák morfológiai vizsgálata és fejlődéstani tipologizálását, mint ezeknek kultúrkörökhöz kapcsolását egyaránt korainak és kockázatosnak tartanánk. Úgy amint korainak bizonyultak egyes említett kutatók mégoly tetszetős ilyen irányú kísérletei. A kevés adatra ma felépíthető elképzeléseinket minden további adatismeret lényegesen módosíthatja még.

Elhamarkodott általánosításra való törekvés helyett hasznosabbnak véltem a közlés e szerényebb módját, várva a helyi gyűjtéseknek — az alkalmas adatközlök kihalása miatt is — egyre sürgősebb gyarapodását. Ezt követheti majd eme legősibb foglalkozásunk hagyományállagának elemzése : a letelepedés előtti pusztai, középkori és újkori rétegeinek, valamint a helyi természeti, gazdasági és etnikai adottságok és környezet hatásainak érvényes meghatározása.

JEGYZETEK

1. **Romulus Vuia : Vînătoarea şi curse ţărăneşti din Ţara Haţegului şi Regiunea Pădurenilor, Carpaţi, XI** (1943), nr. 12, 3—14 (és Klny.)
2. **Raul Călinescu : Vînătoarea la Şanţ,** Sociologia Românească, 1936, nr. 7—8, 78—80.
3. **Gunda Béla : Adatok a bukovinai és moldvai magyarok vadfogó eszközeihez.** Néprajzi Értesítő, 1940. 199—201.
4. **Molnár István : Népi vadfogási módok az Ivópatak környékén.** A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879—1954. Marosvásárhely, 1955. 65—67.
5. **Gunda Béla : Etnographica Carpatiae.** Budapest, 1966. Vadfogó hurkok a Keleti Kárpátokban című tanulmány (136—204), 142, 143, 149, 159, 184 és 280.
6. L. a dolgozat végén csatolt bibliográfiát.
7. A következőkben bemutatásra kerülő adatok közlői is csupán az „immár semmitől sem tartó" aggastyánok voltak. A közlésként mindenek előtt Okos Lajos (89 éves) és Tamás Sándor (81 éves), valamint András János Rókus (82 éves) és Nagy Simon (80 éves) feltízi lakosoknak tartozom köszönettel.
8. **Dimitrie Cantemir : Descrierea Moldovei.** Bucureşti, 1956. 80, 83, 85.
9. **Orbán Balázs : A Székelyföld Leírása.** I—VI. Budapest, 1868—1873. I. 227, II. 141.
10. **Kozma Ferenc : A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota.** Budapest, 1879. 230.
11. **Cs. Bogáts Dénes : Háromszéki oklevél szójegyzéke.** Kolozsvár, 1943, 32, 82.
12. Bogáts : i.m. 18, 68, 94, 156.
12. a. **Heidendorfi Conrad Mihály Önéletirásából.** Erdély Öröksége, VIII. köt. (bevezette Jancsó Elemér), Budapest, é.n.
13. E siketfajd hurkokat Gunda is ismerteti Kászonból (Ethn. Carp. 151, 155.) s e mellett még talált itt egy, a föld szinén két cövek közt kikötött rigó- és varjúfogó „huroksort" is (i.m. 145).

SZAKIRODALOM

Balassa Iván : A varjú kurcsmázása. Ethnographia, 1948, 162—163.

Bátky Zsigmond : Szarvasagancs lőportartóink ornamentikájához. Néprajzi Értesítő, 1926, 1—11.

Badnárik Rudolf : Ludová polovnictovo ma Slovensku. Sv. Martin, 1943.

Bencze Lajos : Vadállományunk és vadkár. Erdőgazdaság 1952. 16. sz. 13.

Béczy Károly : Vadász műszótár. Pest 1860.

Bíró István : A székely solymászok. A Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság Évkönyve, 1914. Marosvásárhely, 1913. (Klny.).

Buschau Georg : Illsurreirte Völkerkunde II. Jagd.

Călinescu Răul : Vînătoarea la Șanț. Sociologia Românească, 1936. nr. 7—8, 78—80.
Dimitrie Cantemir : Descrierea Moldovei. București, 1956. 80—87.
Cornescu, C. C. : Manualul vînătorului. București, 1873.
Cserszilvásy Á. : A vadászat mestere. Budapest, 1896.
Ecsedi István : Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszaháton. Debrecen, 1933.
Gaál : A megyei farkasvadászat hajdan. Vadász- és Versenylap, 1865. 1. sz.
Gheorghiu E. C., — Gheorghiu S. S. : Vînătoare în România. 1901.
Görgényi medvevadászatok. Ébredés, 1877. 1. sz.
Gunda Béla : Előzetes jegyzetek és íjas csapdák néprajzi problémájához. Népr. Ért. 1947. 437—442.
Gunda Béla : Eine ethnographische Parallelle in der balkanischen und nordeurasiatischen Jagdkultur. Viesnik Ethnografskog Muzeja u Zagrebu. 1938.
Gunda Béla : Népi vadfogó eszközök Magyarországon. Búvár, 1939. május 6. sz.
Gunda Béla : Adatok a bukovinai és moldvai magyarok vadfogó eszközeihez. Népr. Ért. 1940. 199—201.
Gunda Béla : Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben. Népr. évf. 1940, 247—259.
Gunda Béla : A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása. Budapest, 1948.
Gunda Béla : Contribution a l'etude d'un type de piege en Europe Orientale. Acte Etnographica, 1955. 91—98.
Gunda Béla : Ethnographica Carpatica. Budapest, 1966. 65—204.
Győrffy István : Vadméh keresés Biharban. Nép és Nyelv, 1935, 126—128.
Győrffy István : Vadászat. A Magyarság Néprajza, I—IV, Budapest, 1941. II. 16—46.
Haáz Ferenc : Pele és mókusfogás Varságon. Közlemények az E.N.M. Érem- és Régiségtárából. 1941. I. 153—155.
Hankó Béla : Eleink ruhaprémei. Debreceni Szemle, 1937. 53—63.
Herrmann Antal : Toportyánféreg. Ethnographia, XV. 83.
Incze Lajos : Vadjárások, orvvadászok, haltolvajok Parajdon. Székelység, 1939. 8.
Jankó János : Régi hazai lőportartók szarvasagancsból. Archeológiai Közlemények 1865. (Klny.)
Kenderessy Mihály : Erdélyi vadászkaland. Kolozsvári Közlöny, 1866. 585.
Krompecher Bertalan : Finnugor eredetű csapdáink kérdéséhez. Népr. Ért. 1940, 239—247.
Lakatos Károly : Pákász vagynádlaci. Népr. Ért. 1912. 25—38.
Lips Julius : Fallensysteme der Naturfölker. Ethnologica III. Leipzig 1927. 123—283.
Márkus Mihály : Népi vadfogás módjai Nyíregyháza vidékén. Népr. Ért. 1937. 345—350.
Molnár István : Népi vadfogási módok az Ivópatak környékén. A Sepsiszentgyörgyi tartományi Múzeum Évkönyve. 1879—1954. Marosvásárhely, 1955, 65—76.
Mondandon George : Traite d'ethnologie (capit. La chasse et les pieges).
Nándra Ábrahám. Kolozsvári Napló, 1867. 137—138.
Nedici Gheorghe : Istoria vînătoarei și a dreptului de vînătoare. București, 1940.
Nikita az öreg medvevadász. Kolozsvári közlöny, 1886. 11. sz.
Pákh Dienes : Vadásztudomány. I—II. Pest, 1829.
Rodiczky J. : A hazai vadászat múltjából. 1902.
Solymár István : Vadgazdálkodásunk egykor és ma. Élet és Tudomány, 1952. 748—751.
Sirelius V. T. : Die Volkskultur Finnlands. I. Jagd und Fischerei in Finland. Berlin und Leipzig 1934.
Szalay Béla : Székely bölények. Székelység, 1932. 52—86.
Szendrey Zsigmond : A medve, farkas, kígyó ünnepe a Székelyeknél. Székelység, 1932. 44.
Sztripszky Giador : Ösfoglalkozási dolgok Máramarosból. Néprajzi Értesítő, X. 214—222.
Thiébaud J. : Bibliographie des ouvrages francais sur la chasse. Paris, 1936.
Újfalvy Sándor : Hazai és külföldi vadászrajzok. Pest, 1867. (295—351).
Újfalvy Sándor : Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok (Gyalui Farkas szerk.), Kolozsvár, 1927.
Vajkay Aurél : Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához. Vasi Szemle, 1938. 152—163.
Viski Károly : Pelészés és makkászás. Népr. Ért. 1912. 25—38.
Vuia Romulus : Vînătoarea și curse țărănești din Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor. Carpați, 1943, nr. 12. 3—13.

A KŐ FELDOLGOZÁSA KÉZDIPOLYÁNBAN
Kovászna megye

MOLNÁR ISTVÁN

A falu lakosságának sokféle szükségletét a régebbi évszázadokban általában a falusi kismesterségek tevékenysége elégítette ki. A megváltozott termelési körülmények folytán ezek közül egyesek elsorvadtak, mások viszont — jellegüknél, termelvényeik további szükségességénél fogva — napjainkban is élnek. Vannak azonban olyan kismesterségek is, amelyek az időközben felmerülő újfajta temékkereslet foytán újként keletkeznek.[2]

De akár a letűnt vagy eltűnő félben lévő, akár a jelenkori falusi nép újkeletű szükségltének kielégítésére szolgáló kismesterségről legyen is szó, tanulmányozásunk a néprajzi kutatás igen fontos feladatát képezik. Ezek ismerete nélkül a nép anyagi művelődésének alakulását, egy adott időszakra jellemző fejlődési fokát nem lehet nyomon követni, illetve megállapítani. Ezért „a falusi foglalkozások, ipari tevékenység, kismesterségek számának és a gyakorlásukra használt eszközök változatosságának felmérése" legfontosabb teendőink közé tartozik.[3]

Ismert tény, hogy egy-egy kismesterség kialakulása — az általánosan elterjedtek mellett — csak az illető helyen található nyersanyaghoz van kötve. Ilyen pl. a lazább szerkezetű, könyebben feldolgozható kő faragása is.

A régebbi hazai néprajzi irodalomban kevés és csak általánosságokat tartalmazó útalást találunk erre a sokszor háziiparszerűen gyakorolt kismesterségre vonatkozóan. Rendszerint csak a termékeket ismertetik, de a mesterség leírását nem adják[4]. Az újabb irodalomban is a kőfara-

gó kismesterség egyik — vagy másik ágának részletesebb leírásával kevés tanulmány foglalkozik.[5] Ahhoz azonban, hogy ennek a jelentős és sokágú kismesterségnek teljes keresztmetszetét, technológiáját, gazdasági-kultúrális szerepét megismerhessük, az egyes kőfeldolgozási iparágak részletadatainak minél maradéktalanabb összegyűjtése szükséges. Ehhez az adatgyűjtéshez kívánunk hozzájárulni a polyáni kőfaragás ágazatainak ismertetésével.

Kézdipolyán a Háromszéki-mdencének a Bodoki- és Ojtuzi hegységek vonulatai által közrezárt északi csücskében fekszik. A helységben lévő régebbi rakott (1, 2. ábrák), újabban faragott kőkapulábak (3, 4, 5. ábrák), kőkerítések (1,2. ábrák) sokasága, a **kőkádrás** közkútak, a kőhídak és egyéb kőépítmények a faluképnek különleges, szembetűnő jelleget adnak. E hagyományt őrző, de a falu mai ízléséhez alkalmazott korszerűbb formájú és kivitelű kőépítmények készítése mellett — a negyvenes évek második felétől kezdődően — itt a népi kőiparnak egy újabb hajtása keletkezett: a különböző célra gyártott fenőkövek faragása.

Ennek a — Kézdipolyánra jellemző — kőkultúrának kialakulását a falu határának és környező vidékének természeti adottsága, a viszonylag tartós, de nem túl kemény és így aránylag könnyen kitermelhető és megmunkálható különböző minőségű kárpáti homokkőnek a jelenléte tette lehetővé.[6] Többrétegűségének — a régebbi melleti új ágának — kialakulásához viszont, közvetlenül a második világháború utáni általános termelési visszaesés következtében, a fenőkő ipari gyártásában is mutatkozó kiesés adott indítékot. E kőkultúra mindkét ágának — a régebbi, nagyobb szaktudást és gyakorlatot kiváló építkezési célokat szolgáló kőfaragásnak és az újabb keletű, kevesebb gyakorlatot és mesterségbeli tudást igénylő kaszakő és egyéb célt szolgáló fenőkő készítésének — művelése, termelési sajátosságainál fogva, a falusi ipar keretébe tartozik.[7] Művelői olyan kismesterek, akik a helységüknek és egy meghatározott zóna lakóinak szükségletét elégítik ki. Mesterségbeli foglalkozásuk mellett földet is művelnek.[8]

A. Az építkezési elemek faragása történeti fejlődése

A kézdipolyáni kőfaragás régebbi multjáról — levéltári kutatások hiányában — csak a hagyomány és a legrégibb évszámos kapulábak alapján beszélhetünk. Ezek a nyomok határozott adatokkal a múlt szá-

zad közepéig vezetnek vissza. A legrégibb évszámos faragott kapuláb 1856-ból való, de a fejlődési formákat vizsgálva ennél régebbi keletűek is vannak.[9] Ebből az időből a Varga család egyik ősét tartják számon, aki — mint kőfaragáshoz értő ember — Nyújtódról telepedett Kézdipolyánba. Példája nyomán mások is kezdtek kőfaragással foglalkozni. A múlt század végén a helybeli Albert család, majd a század elején a szintén betelepülő Pap család tagjai gyakorolták — a földművelés mellett — ezt a kismesterséget.[10] Ma mintegy tízen foglalkoznak a kő kisipari jellegű feldolgozásával. A helybeli szükségleten kívül a Kézdivásárhely környéki szomszédos helységek szükségletét is kielégítik.[11] Az említetteken kívül több termelőszövetkezeti tag is foglalkozik kőfejtéssel és kőfaragással.[12]

A kő kitermelése

A kitermelés helye a falu határában fekvő hegyoldalaknak olyan részén alakítható ki, ahol a talajfelszín lekopása, vagy lecsúszása nyomán az alapkőzet rétegfejei a felszínre kerültek. Ha a kő kitermelését ilyen terepszakaszon megkezdik, a helyet **bányának** nevezik. A bánya kiválasztását nagy körültekintéssel végzik, mert a célnak megfelelő eredményes fejtés a kőzet szerkezeti adottságától és a rétegek **állásától,** elhelyezkedésétől függ. A szerkezetük akkor megfelelő, ha a homokkő üledékes rétegei nem tulságosan vastagok, de nem is nagyon vékonyak (30—35 cm köztiek), elhelyezkedésük pedig akkor, ha minél függőlegesebben állanak, vagy legalább meredek szögben dőlnek. Az ilyen helyzetben ereződött kőzetrétegek fejtése sokkal könnyebb, mert így a felszíntől a rétegek **talpa** felé haladva kevesebb erőfeszítéssel és eredményesebben lehet egy-egy kőlapot, vagy hasábot az anyakőzetről leválasztani.

A homokkőrétegek kiterjedésétől, szerkezeti adottságától függően, továbbá a kitermelés céljai szerint, a falu határában a kőbányáknak az alábbi kétféle típusa alakult ki : állandó jellegű bányák és ideiglenes jellegű alkalmi feltárások. Ez utóbbit szintén bányának nevezik. A határban két állandó jellegű nagyobb bánya van. Az egyik, a nagyobb, a falutól északnyugatra eső mellékvölgy oldalában, a másik, a kisebbik (6. ábra) a falu határának délnyugati területén működik. Alkalmi jellegű bányák (7. ábra) a határ dombos oldalain több felé — ahol erre megfelelő adottság van — bárhol nyithatók.[13]

A kitermelést több munkaszakaszban végzik. Eszközei nem térnek el az általánosan ismert formáktól. (8. ábra és I. sz. tábla).

Első munkaszakasza, előkészítő művelete, a **földelés.** Azon a helyen ahol a kőrétegek **fejei** a borító talaj természetes lekopása folytán a felszínre kerültek tüzetes vizsgálatot végeznek. Ha úgy látják, hogy onnan a célnak megfelelő méretű tömböket, lapokat bányászhatnak ki, megkezdik a kő **kiszabadítását.** A tömör kőréteget borító talajt, valamint az alatta lévő mállott réteget felcsákányolják, majd lapáttal eltávolítják. Ezt a műveletet nevezik földelésnek.[14]

A kitermelés tulajdonképpeni munkaszakasza a **hasítás,** a fejtés. Évek hosszú során át gyűjtött tapasztalat, gyakorlat szükséges hozzá. A cél az, hogy minél nagyobb darabokat, lapokat tudjanak az anyakőzetről lehasítani, lehetőleg akkorákat, amelyeket több méter hosszúságú oszlopokra, vagy több négyzetméter nagyságú lapokra lehet feldarabolni. A hasítás munkaszakasza **négy munkamozzanatra** tagolódik : az előkészítő vonalazás, a spiccelés — a hasítószegek beverésére —, a repesztés és a leválasztás.

A **vonalazást** vasspiccel a kőfalra fektetett vonalzó mentén végzik akkor, ha az anyakőzet szerkezeti adottsága nagyobb darabok hasítását teszi lehetővé. A vonalat mindig a **kő lába** felé — a fal alján — húzzák, megjelölve ezzel a leválasztás vonalát.

A **spicceléssel** (9. ábra) a meghúzott vonal mentén a kőfalba 10—10 cm távolságra 2—3 cm mély lyukakat vésnek, s az így előkészített lyuksorba a hasítószegeket beverik (10. ábra).

A **repesztés** a következő módon történik. A hasítószegeket a ráverő kalapáccsal rendre — többször végig haladva a soron — besülyesztik a kőzetbe. Ékalakúak lévén a szegek, feszítésük nyomán a kőzet a lyukak vonala mentén megreped, elhasad. Ha a leválasztásra kerülő kőlap — rétegződéséből adódóan — vastag, akkor a repesztővonal két-három pontjából a hasítószegeket kihúzzák, helyükbe párosan beütik a **lapikat,** ráfvasból készített feszítő lemezeket, s közéjük bekalapálják a hasítóékeket. Az így megnövelt feszítés nyomán most már a kőlap az anyatömbtől a spicclyuksor mentés elszakadva és a rétegfelület mentén kissé felcsúszva elmozdíthatóvá válik.

A **leválasztás** a hasítás utolsó művelete. A kő rétegződése mentés elvált kőlapot a rángákkal, ha vízszintes fekvésű akkor felbillentik, ha viszont függőleges fekvésű akkor elbillentik, s ráeresztik, illetve ráfektetik az előre elkészített, kőtömbökből rakott talapzatra (11. ábra).

A kő feldolgozása

A lehasított nyersanyag feldolgozását már a kitermelés helyén megkezdik. Ezt a munkát is maguk a kitermelők végzik. Éppen e tény-

nek a nyomán, hogy a feldolgozást is ugyanazon személyek végzik, mint a kitermelést, domborodik ki a mesterség falusi ipari jellege. Tavasztól őszig a feldolgozás a kitermelés helyén történik (12. ábra). Ha húzamosan tartós esőzés áll be, a munkahely fölé ideiglenes fedelet szerkesztenek. Ha sok munka adódik, akkor télen is dolgoznak, a lakás valamelyik műhelynek átalakított helyiségében.

A feldolgozás a lehasított kőtömbök **szétdarabolásával** kezdődik. A kőlapokat megvizsgálják, hogy nincs-e rajtuk valamilyen rejtett repedés. Ezektől függ ugyanis, hogy a lefejtett tömb mekkora darabokra osztható. A darabolás munkamenete szintén a vonalzásból, spiccelésből és a hasítószegekkel végzett repesztésből áll (13, 14, 15. ábrák). Ezt követően **osztályozzák** az anyagot. A megfelelő méretű darabokból szükséglet szerint építkezési elemek készülnek, s a meg nem felelőkből házalapnak, kerítésnek való követ darabolnak (16. ábra).

A faragásra alkalmas kövekből 2,5—3 m-es nagyságú kapulábakat (17. ábra), továbbá kútkádrákat (18. ábra), pincegádorokat (19. ábra), a porták előtti kőhidakat (20. ábra), küszöböket, kerítés alapokat, kerítés oszlopokat (21. ábra), kerékvettetőket (22. ábra), a határban forrásfoglaló köveket (23. ábra), végül pedig különböző alakú sírköveket és sírkereszteket készítenek.

B. A KASZAFENŐKŐ FARAGÁSA

A mesterség kialakulásának története.

A természet által nyújtott nyersanyag termelésre ösztönző megléte mellett igen sokszor az időlegesen fellépő szükséglet is hozzájárul egy-egy falusi iparág elindításához. Kezdete néhány élelmes ember kísérletéhez kapcsolódik, s ha a kísérlet életképes, akkor átveszik mások is, általánossá válik. Így történt ez a kézdipolyáni kaszafenőkő készítésével is. A második világháborút közvetlenül követő termelési nehézségek nyomán a gyári kaszakő eltűnt a piacról. A kereslet pedig nagy volt, mert a mezőgazdasági termelés követelte ezt a terméket. 1946-ban Pap Viktor a maga által kidolgozott munkamódszer szerint — kísérletképpen — többszáz követ faragott, s a hetivásárokon könnyen értékesítette. A példán felbuzdulva mások is, nemsokára száz körülivé vált a fenőkőgyártók száma. Ki-ki a maga termékét vitte piacra, de rövid időn belül a munkamegosztás jelei is mutatkoztak, amennyiben voltak olyanok, akik a termékeket további árusításra a termelőtől megvásárolták. Gazda-

sági életünk rendeződése, s különösen a mezőgazdaság szocializálása nyomán, mintegy másfél évtized múlva a fenőkő gyártók kezdeti száma lemorzsolódott. 1966-ban mintegy tíz egyén foglalkozott rendszeresen fenőkő készítésével. Ezek közül egy magánvállalkozásban, a többi pedig a Fogyasztási- és Termelőszövetkezetek keretében évi norma alapján dolgozott. De a kő kitermelését, feldolgozását és eladását ekkor is ugyanazon személy végezte, bevonva időnként a családtagokat is a feldolgozó- és értékesítő munkába.

A termelés munkaszakaszai

A nyersanyag beszerzése, tárolása. A kaszakőnek való homokkövet a község határából, de más helységekhez tartozó völgyek oldalaiból, patakmedreiből is bányásszák. A célnak legmegfelelőbb a **mákos,** apró-szemcsézettségű és vékony rétegekben (1,5—3 cm vastag) lerakodott **ún. sorkő.** Ezekből a rétegekből a föld letisztítása után csákánnyal és rángákkal kisebb-nagyob lapokat szakítanak fel. Minden fénkövesnek megvan a maga **rése,** a bányája, amit ő fedezett fel. Rendszerint ősszel végzik a kitermelést, az egész évi szükségletet beszerezve.[15] A nyersanyagot szekéren szállítják haza és az udvaron fák mellé élükre állogatva tárolják.

A feldolgozás menete. A fenőkő készítését tavasztól őszig szintén a szabad ég alatt végzik. Télen a lakás egyik helyiségében. A munkafolyamat egyes fázisait előzetes hagyomány nélkül maguk kísérletezték ki. Természetesen a munkafolyamat alapelemei az itt régóta gyakorolt kőfaragó mesterség technológiai ismeretében gyökereznek.

A készítésnek két fő munkaszakasza van: a **fenőkő vágása** — kifaragása és a **súrolás** — a fenőkő csíszolása.

A **vágással** a fenőkő formáját alakítják ki. Ezt a munkát a földön térdelve, vagy ülve végzik. A „munkapad" kezdetben a puszta föld volt, de a gyakorlat egy primitív, szintén kőből alkotott földbe sülyesztett alkalmatosságot a **vágókövet** teremtette meg (24. ábra, II./1. tábla). Részei : a **fekvő kő,** az egyik oldalához állított 10—12 cm magas **támasztókő** és egy szabadon mozgatható hasáb alakú **párnakő.** Szerszámaik : néhány vasspicc, lapos vésők és egy-két félkézkalapács.

A fenőkő vágása egy előkészítő művelettel a **szabdalással** kezdődik. A **résből** haza hozott terjedelmesebb homokkőlapokat — a könnyebb megmunkálás végett, a fénőkő 23 cm-es körülbelőleges hosszának megfelelően — kisebb lapokra szabdalják. Szabdaláskor a kőlap mindkét felületét a ráfektetett vonalzó mentén — egymással pontosan szemben

— a spicc hegyével bekarcolják, majd az egyik oldalon a vonalat a véső hegyével 2—3 mm mélységben **megvésik.** Ezt követően a lapot megvésett, árkolt felületével alul fordítva, rátámasztják a párnakőre és az árkolással szembeni vonal mentén a kalapács óvatos, egyenletes ütögetésével lerepesztik.

Ezt követően a kiszabott kőlap egyik felületére a fénkő körvonalait — ahányat a lap kiad — **famodel** ráhelyezésével bekarcolják.

A következő mozzanat a **slagolás.** A megrajzolt kőlapot élére állítva a vágókőre helyezik, a támasztókő vonalához viszonyított merőleges állásban, s térdük nyomásával ahhoz szorosan hozzá rögzítik, majd vésővel az első kialakítandó fénkőnek a kőlap szélén lévő **fokát** a megrajzolt vonal mentén vésővel leslagolják, lefaragják (25. ábra).

A **vágásnak** utolsó munkamozzanata a **szakasztás,** ami a megmunkálásba vett fénkőnek az anyalaptól való leválasztását jelenti (26. ábra). E mozzanat előkészítése végett a kőlapot ismét a vágókőre fektetik, majd a fénkő szegélyvonalának azt a szakaszát is, amit már az előző munkamozzanatnál kirajzoltak, spiccel **beárkolják,** bemélyítik. Ezt követően a kőlapot átfordítják a másik oldalára. Az így felül kerülő lapoldalra — a modelt a kő már leslagolt széléhez igazítva — a fénkő alsó szegélyvonalát szintén **meghúzzák,** rárajzolják. Ekkor leülnek a földre úgy, hogy a vágókő a földön elnyújtott lábaik közt feküdjön. A kőlapnak megmunkálatlan felületét kinyújtott bal lábuk szárára fektetik, megmunkált felét a vágókő lapjára támasztják. A vésőt függőlegesen tartva, élét a metszésvonalba helyezik, s ütögetve kalapáccsal, végigviszik a metszésvonal egész hosszában. Ha eközben a fénkő az anyalapról nem válik le, akkor a beárkolás közepére helyezik a vésőt, s egyetlen súlyosabb ütéssel leszakítják. Az előzőek szerint szabják és alakítják ki a többi követ is, mindaddig amíg az előkészített kőlapból tart.

A feldolgozsának második munkaszakasza a fenőkő **súrolása,** csíszolása. Egy kövekből, vagy ládából alkotott **asztalra** (27. ábra, II/3. tábla), egy vagy két nagyobb, durvábban szemcsézett kőhasábot helyeznek, agyagba ágyazva. Az **asztal** közepére egy kosárba éles homokot, két edényben vizet tesznek (II/2. tábla). A kivágott fénkövekből 15—20 darabot az egyik vizes edénybe állítják. A **súrolókövet** megszórják homokkal, megnedvesítik, s ezen a fénkő mindenik oldalát — állandóan nedvesen tartva — lecsíszolják. Utána a mosóedényben megmossák és napsütéses helyen **kásztába** rakva megszárítják (II/4. tábla).

A termelékenység, a termelés kerete és az értékesítés

Egy **fénköves** naponta átlag 50—60 drb-ot készít, évente 6—8000 darabot. A munka a család keretében folyik. A családfő a kő kivágást, a feleség és a gyerekek a kő csíszolását végzik. Vannak olyanok, akik **saját rezsiben** dolgoznak, s évi 2500—2800 lej adót fizetnek. Mások a szövetkezetek keretében dolgoznak, havi fizetést kapnak (1 200 lej). Évi tervük 44 000 lej értékű fenőkő. A termelés tehát két szektorban: magán- és szövetkezeti szektorban folyik. Ezek nyomán az értékesítés is magán- és szövetkezeti érdekeltségű. Mindkettő közös jellemzője az, hogy a kész terméket maguk a készítők viszik eladásra. A hét közepső napjaiban dolgoznak, a többi napokon a hetivásárokat járják. Egyszerre 200—300 darabot visznek eladásra. Árusítási zónájuk Brassó-, Hunyad-, Kovászna megye, ritkábban Hargita- és Maros megye és a Bánát helységei. Újabban a Szövetkezeti Uniónak megrendelésre is szállítanak. Ez a termelékenységet is fokozza, mert a fénköveseknek így nem kell a vásárokra járással időt tölteniök.

*

A kézdipolyáni kőfaragás vázlatos leírásával a falusi kőfeldolgozó kismesterség két ágazatát kívántuk ismertetni. A helység falukép-jellegét meghatározó kőfaragás az ősibb ág, amely hagyományokra alapozódik. A kaszafenőkő és az utóbb ezt kiegészítő borotva- és késfenőkő készítése a jelenkor szülötte, amelynek elindítója az átmeneti gazdasági időszakban fellépő szükséglet. Ennek a két évtizedes kismesterségnek szervezési- és működési formáit a szocialista termelési mód átalakította, de ugyanakkor aktivitása jó időre állandósult.

Mindkét kőfeldolgozási ág, de különösen az újabbik, magán viseli a népi mesterségek minden — alább felsorolt — jellemző vonását.[16] Az egész munkafolyamatot kézi erővel végzik. A kőfaragók, ősi technológiai hagyományok alapján, a maguk tapasztalatakumulációja nyomán kialakított eszközökkel és módszerrel termelnek. Munkaeszközeiket maguk szerkesztik, készítik és ugyanakkor egyes munkamozzanatok és eszközök terminológiáját is megalkotják. Mivel a nyersanyag helybenléte folytán a helység természeti előnyökkel rendelkezik, lakóinak egy része specializálódott annak feldolgozásában. A termékek értékesítését — jó részt — a fogyasztó egyenes felkeresésével végzik.[17] Végül pedig minden munkát — a nyersanyag kitermelésétől kezdve, a feldolgozáson át az elárusításig — ugyanazon személy, családtagjainak bevonásával munkamegosztásban végzi.

PRELUCRAREA PIETREI LA POIAN
(Judeţul Covasna)

ISTVÁN MOLNÁR

Datorită prezenţei gresiei carpatice, locuitorii din Poian practica mai de mult prelucrarea pietrei. Din gresie se confecţionează elemente de piatră folosite în construcţii şi pe lîngă aceasta şi gresii pentru coase. Confecţionarea elementelor de construcţie formează ramura mai veche, tradiţională a acestui meşteşug săteşti, iar confecţionarea gresiilor pentru coase este o îndeletnicire mai recentă.

I. Cu prelucrarea pietrei în elemente de construcţie se ocupă în prezent aproximativ 10 oameni, totodată se ocupă şi cu agricultură. Afară de aceştia mai mulţi membri din C.A.P. se ocupă mai ales numai cu despicarea şi zdrobirea pietrei pentru nevoile cooperativei.

Piatra este exploatată ori din cele două băi (cariere) mai mari (Fig. 6), ori din exploatări mai mici, improvizate, folosite în mod accidental. (Fig. 7). Uneltele folosite sînt următoarele : lopeţi, tîrnacopi, şpiţuri (vîrfuri de despicare), cuie de despicare, icuri metalice şi plăcuţe de metal încovoiate, ciocane, baroase, răngi şi rigla (Fig. 8, Planşa I). **Exploatarea** nu se deosebeşte de tehnica şi modalităţile în general cunoscute. Fazele de muncă se încep cu îndepărtarea pămîntului de pe stratul de gresie. Munca propriuzisă constă din : — incizarea stratului natural, folosind linearul, — şpiţuirea (Fig. 9.) —, fixarea cuielor de despicare în stratul de gresie, pentru —, despicarea pietrei din blocul natural (Fig. 10) şi desfacerea (Fig. 11.) **Prelucrarea** se face în general la locul exploatării (Fig. 12). — Caracterul de industrie sătească constă, chiar în acel fapt, că prelucrarea este efectuată de aceleaşi persoane care au efectuat-o şi exploatarea. Această fază de muncă se începe cu ciopîrţirea blocului de piatră despicat (Fig. 13, 14, 15, 16), urmează apoi sortarea blocurilor după mărimi şi se termină cu prelucrarea propriu-zisă. — **Produsele :** pietre pentru fundamente de casă sau împrejmuiri. Din pietrele de mărime 2,5—3 m se confecţionează stîlpi pentru porţi (Fig. 17, 3, 4, 5,), — din blocurile mai mici ghizduri pentru fîntîni (Fig. 18), — poduri în faţa caselor (Fig. 20), — prispe, stîlp pentru garduri (Fig. 21), — borne apără roată, Fig. 22), — ancadramente pentru izvoare (Fig. 23), precum şi pietre şi cruci funerare. — Folosirea acestor elemente de construcţie din Poian îi dau comunei un aspect specific. (Fig. 1, 2, 3, 4, 5).

Meşterii produc şi pentru satisfacerea necesităţilor populaţiei din zona respectivă.

II. Confecţionarea gresiei pentru coase. — În urma celui de al doilea război mondial gresia confecţionată de industrie a dispărut din comerţ Unii oameni, în chip de experienţă, au încercat confecţionarea acestor unelte, atît de necesară agriculturii, cu metodele şi uneltele de muncă elaborate de ei, valarificîndu-le cu ocazia tîrgurilor săptămînale. Experienţa a dat rost, şi peste scurt timp cca. 100 de oameni se îndeletniceau cu confecţionarea gresiilor. Azi cca. 10 oameni se îndeletnicesc cu confecţionarea gresiilor : unul ca mic meseriaş, iar alţii în cadrul Cooperativei, lucrînd pe baza unei norme anuale.

Materia primă se exploatează din mici cariere ocazionale, unde se găsesc straturi subţiri de 1,5—3 cm grosime, cu ajutorul tîrnăcopului şi rîngilor. — Prelucrarea se face în aer liber. — Confecţionarea are două faze principale : tăierea, cioplirea gresiei, şi **frecarea** şlefuirea. Banca de muncă a tăierii este un dispozitiv de lucru rudimentar, numită **„piatra de tăiere"** (Planşa II/1 şi Fig. 24).

Uneltele de prelucrare : cîteva şpiţuri, dălţi plate, un ciocan şi un şablon de lemn. — **Fazele de muncă : — tăierea** plăcii de gresie în bucăţi — desenarea conturului gresiei cu ajutorul modelului de placa de piatră, — dăltuirea (Fig. 24, 25), prin care se dă forma potrivită conturilor gresiei, — pregătirea ruperii şi ruperea (Fig. 26). Şlefuirea se efectuează pe diferite postamente ocazionale (Planşa II/3, Fig. 3, Fig. 27). — După şlefuire din gresii fac stive să se usuce la soare. (Planşa II/4). — Un producător, zilnic confecţionează în general 50—60 buc. de gresii, anual 6—8.000 de buc. — În zilele din mijlocul săptămînii produc, iar în celelalte zile umblă prin tîrgurile săptămînale ale localităţilor din judeţele Covasna, Braşov, Hunedoara, Mureş, Harghita şi în Banat. Recent primesc comenzi şi de la Uniunea Cooperativelor de Consum.

Ambele ramuri ale pietrăritului din Poian poartă următoarele trăsături caracteristice ale industriei sătești, (mai ales ramura cea nouă) : — întreaga producţie se desfăşoară cu utilizarea muncii manuale, — cioplitorii de piatră produc cu metodele şi uneltele format de ei însuşi, alcătuind totodată şi terminologia fazelor şi uneltelor de muncă.[16] — Datorită prezenţei materiei prime o parte a locuitorilor din comună se specializează în prelucrarea acestei materii ; — valorificarea produselor în bună parte o realizează „prin căutarea directă a cumpărăturilor prin peregrinări sezoniere" [17], şi în sfîrşit toate operaţiile le execută aceeaşi persoană, cu antrenarea membrilor săi de familie.

JEGYZETEK

1. A dolgozat anyagát 1966. júliusában gyűjtöttem. Adatközlőim : **Pál Gyárfás** 75 éves földműves, **Pap Dezső** 55 éves kőfaragó, **Pap Viktor** 49 éves és **Bartok Sándor** 46 éves kaszafenőkő faragók.
2. Egy ilyen újkeletű kismesterséget ismertet MOLNÁR ISTVÁN, **Faforgácskalap kötése a Kovászna megyei Körösön,** ALUTA. Sepsiszentgyörgy, 1970. 331—336.
3. ROMULUS VULCĂNESCU, **Etnografia : ştiinţa culturii populare,** Bucureşti, 1966. 34.
4. FRÎNCU TEOFIL—CANDREA GHEORGHE, **Românii din Munţii Apuseni, Crişenii** fejezet, Bucureşti, 1888. 52. ; KOZMA FERENC, **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota,** Budapest, 1897, 299 ; POTSA JÓZSEF, **Háromszék vármegye,** Sepsiszentgyörgy, 1899, 239. ; GÖNCZI FERENCZ, **A háromszéki szentföld székely háza,** Néprajzi Értesítő, Budapest, 1909.
4. TUDOR PAMFILE, **Industria casnică la români,** I. rész. Industria minerală, I. fejezet, Piatra. Bucureşti, 1910. 374, 376—378.
5. KÓS KÁROLY, **Pietrăritul şi pietrele de moară din Ciceu,** Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—1961. Cluj, 1963. 77—105. ION CHELCEA, **Prelucrarea pietrei de Albeşti-Muscel în scopuri practice şi artistice,** Anuarul Muzeului Satului. Bucureşti, 1966. 139—152.
6. A földrajzi környezetnek és a geológiai szerkezetnek az egyes kismesterésgek kialakulására gyakorolt befolyására vonatkozóan lásd ŞTEFAN PASCU, **Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XV-lea.** Bucureşti, 1954. 250, 64.
7. A falusi ipar jellemzését lásd R. VULCĂNESCU i.m. 64.
8. POTSA, i.m. 239 lapján a kézdipolyáni kőfaragásról ezt írja : „A község lakosságának nagyrésze kőmívességgel és kőfaragással foglalkozik a mezőgazdaság mellett, amely foglalkozáshoz terjedelmes homokkő képződmények, melyek a közelben elvonulnak, szolgáltatják az anyagot és az impulzust." A polyáni kőfaragás népi kisipari jellege abból is kitűnik, hogy az i.m. **Közgazdaság** című fejezetének statisztikai kimutatásában (166 l. **ifj. NAGY ELEK** összeállítása (Kézdipolyánban az iparkamara csak egy hivatásos kőművest tartott nyilván.)
9. Ez esetben csak a faragott kőkapulábakról van szó. A faragott kapulábak készítését megelőzően, az anyakőzetről természetesen leváló vagy tört, **rakott kőből** építették a kapukat, amelyeket a későbbi időben bevakoltak és le is meszeltek. A rakott kőkapulábak keletkezésének idejére már nem emlékeznek. „Mi így értük s elődeink sem mondtak erről semmit. Kő volt elég a határban, s abból gyűjtötték, törték a szükséges követ, s ugyancsak a kőfalnak valót." (Pap György).
10. „Első kőfaragó Varga Nagy Ferenc volt. Nyújtódon született, a kőfaragás végett ide származott. Ma (1966) 130 éves lenne. Utána Albert Ferenc József a század elejéig állt. Körülbelül 70—80 éve ide következtek a Papok. Lehet talián származásúak voltak „Törték a szót". (Pap György). „A Pap család 1907-ben Szászmedgyesről jött Polyánba. Apám, mint mester, a fiát is megtanította a kőfaragásra, de volt idő, hogy rajtunk kívül tíz családnál is több dolgozott kőfaragással". (Pap Dániel).
11. „A környékbeli falvakat is az egész Kézdi-járásban — az én időmben — a Vargák s a Papok látták el faragott kővel". (Pap György).
12. A Mezőgazdasági Termelőszövetkezet a kőfejtést, faragást végző munkásoknak napi egységet ad, 1 m³ kőért 130 pontot számolnak el (Pap Dániel).

13. A kapitalizmus idején a két állandó jellegű bánya nagyobb birtokosok magántulajdona volt. A tulajdonosok — jövedelmük gyarapítása végett — a bányászás jogát tehetősebb vállalkozó mestereknek bérbe adták. A század elején azonban az ún. Porcel bányát a tulajdonos eladta. — Az ideiglenes jellegű alkalmi bányák kisbirtokosok tulajdonai voltak. Megnyításukra a múltban rendszerint a birtokos különböző szükséglete (épületkő, kapuláb, sírkő) adott indítékot. A kevesebb anyagi lehetőséggel rendelkező birtokos — ha értett a kő kitermeléséhez és megmunkálásához — maga dolgozott, de ha nem, akkor olyan kőfaragókkal kötött egyezséget, akiknek kőkitermelésre alkalmas területük nem volt és így vagy fizetésért, de inkább részesedésért, munkát vállalatak. (Pap György). A módosabb mesterek arra igyekeztek, hogy a jóminőségű követ adó bányákat megszerezzék. Így vásárolta meg pl. a Porcel bányát a Pap család. A gyengébb anyagi helyzetben lévő kőfaragók viszont egy-egy kisebb kőfejtő helyet vettek bérbe, vagy pedig alkalomszerűen részes munkát vállaltak, vagy a követ pénzért vásárolták meg. (Pap Dániel). Ma bármilyen kőtermelő hely a község tulajdonát képezi és a községgazdálkodás jövedelmét gyarapítja. Akár magánvállalkozásra, akár a mezőgazdálkodás jövedelmét gyarapítja. Akár magánvállalkozásra, akár a mezőgazdasági TSZ-nek termelnek, a **terméskőért** (építkezési kőért) köbméterenként a községi pénztárba 11,50 lej taxát fizetnek. Ha feldolgozzák a követ, a taxa a készítmények fajtája szerint magasabb, pl. egy sírkőért vagy három kapulábért 150—150 lejt kell fizetni.
14. Földelést nemcsak új bánya nyitásánál végeznek, hanem a termelés alatt álló régebbi bányákban is egy-egy újabb szakasz kezdésekor.
15. Egy évi anyagszükséglet 4—8 m^3 kő. Egy m^3 kőért 1966-ban 12 lej taxát fizettek. Egy m^3-ből átlag 1 000—1 200 drb. fenőkövet tudnak kivágni.
16. R. VULCĂNESCU, i.m. 50, 32.
17. HENRI H. STAHL, **Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti**, I. Bucureşti, 1958. 248.

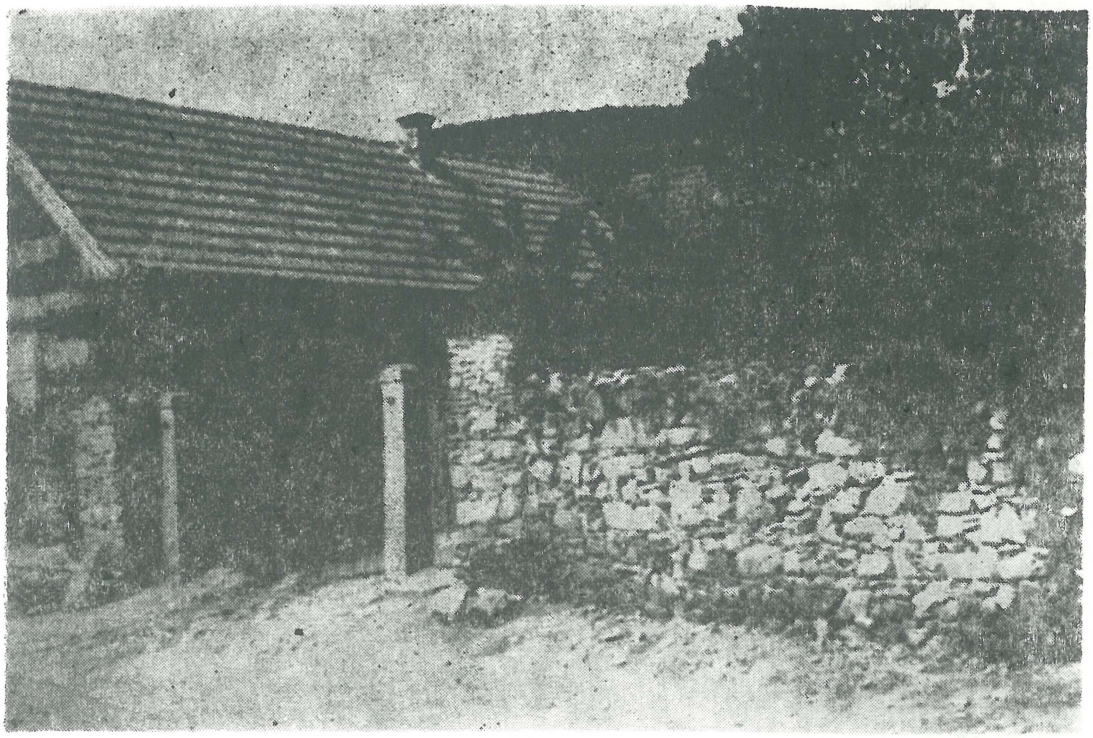

1. ábra

2. ábra

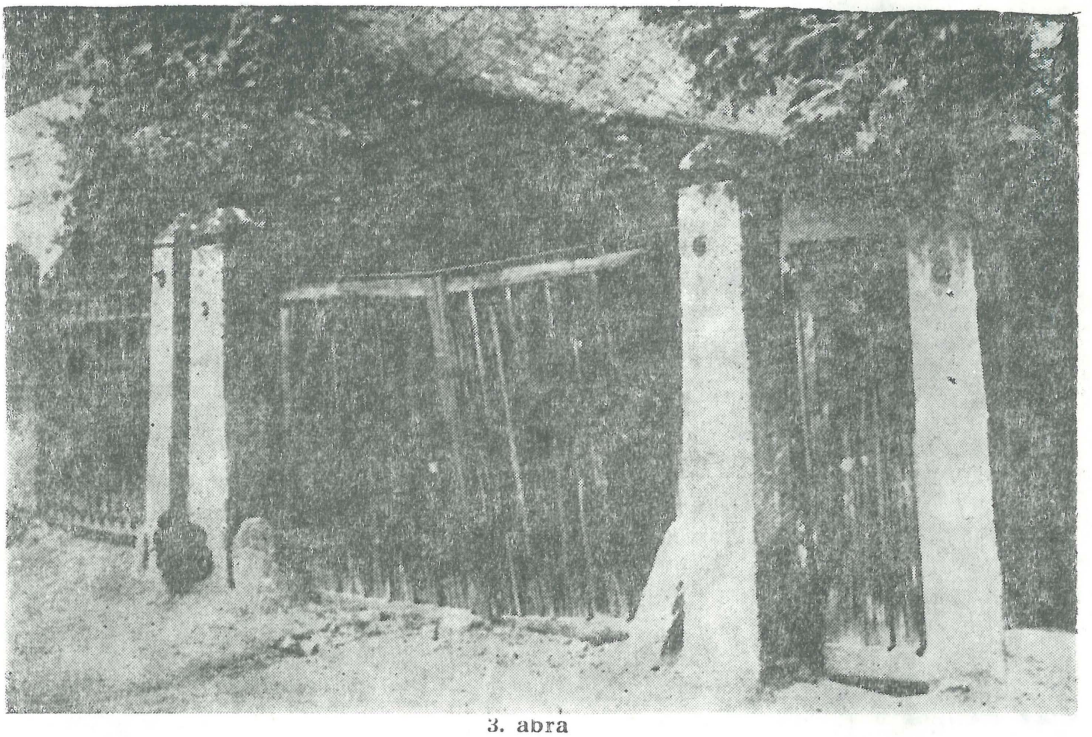

3. ábra

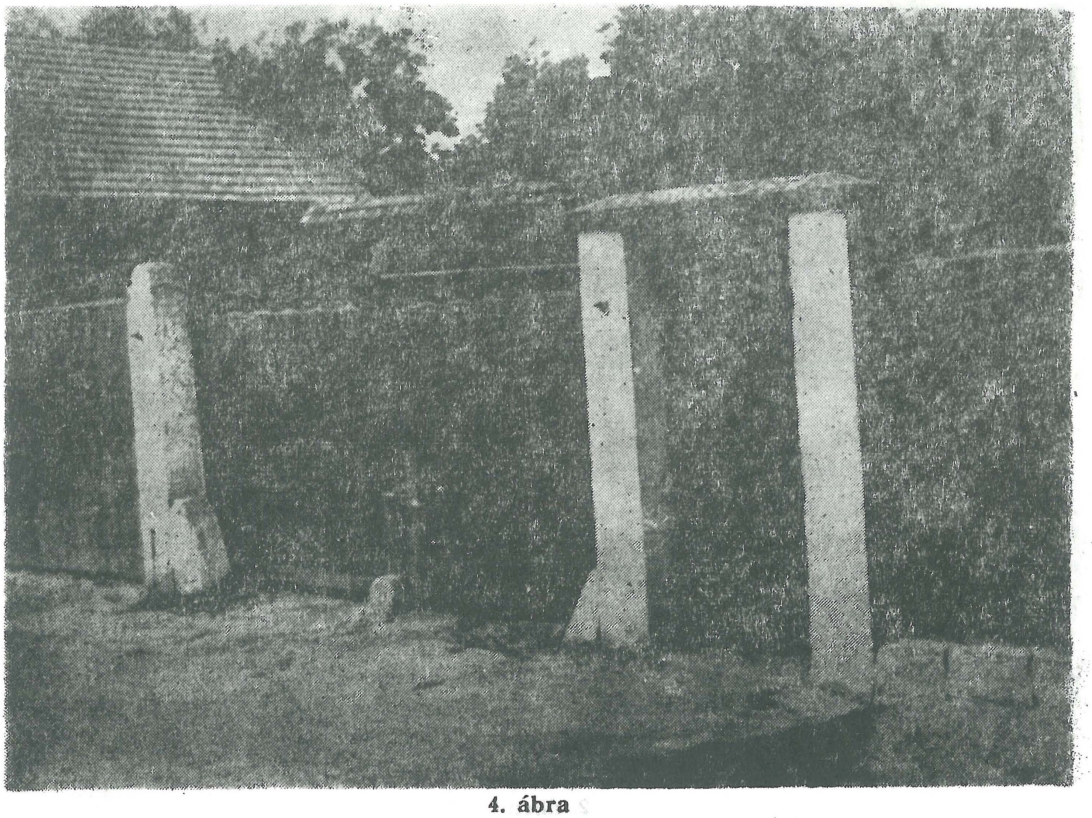

4. ábra

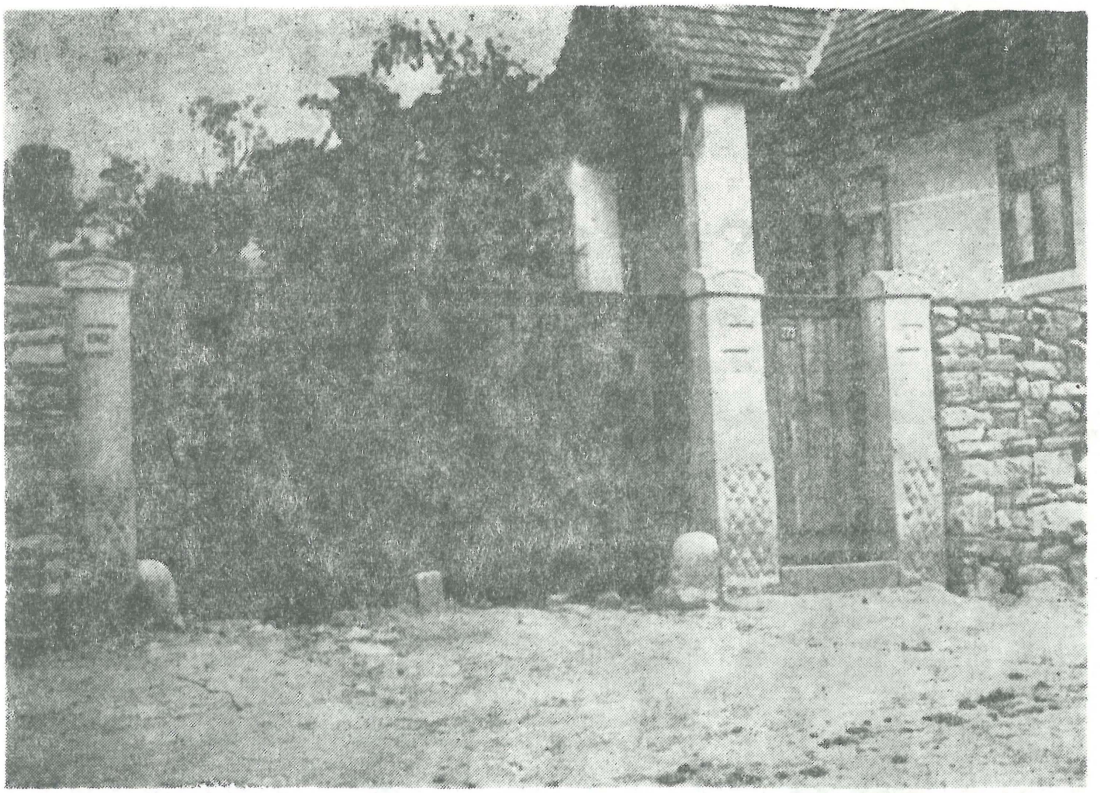

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

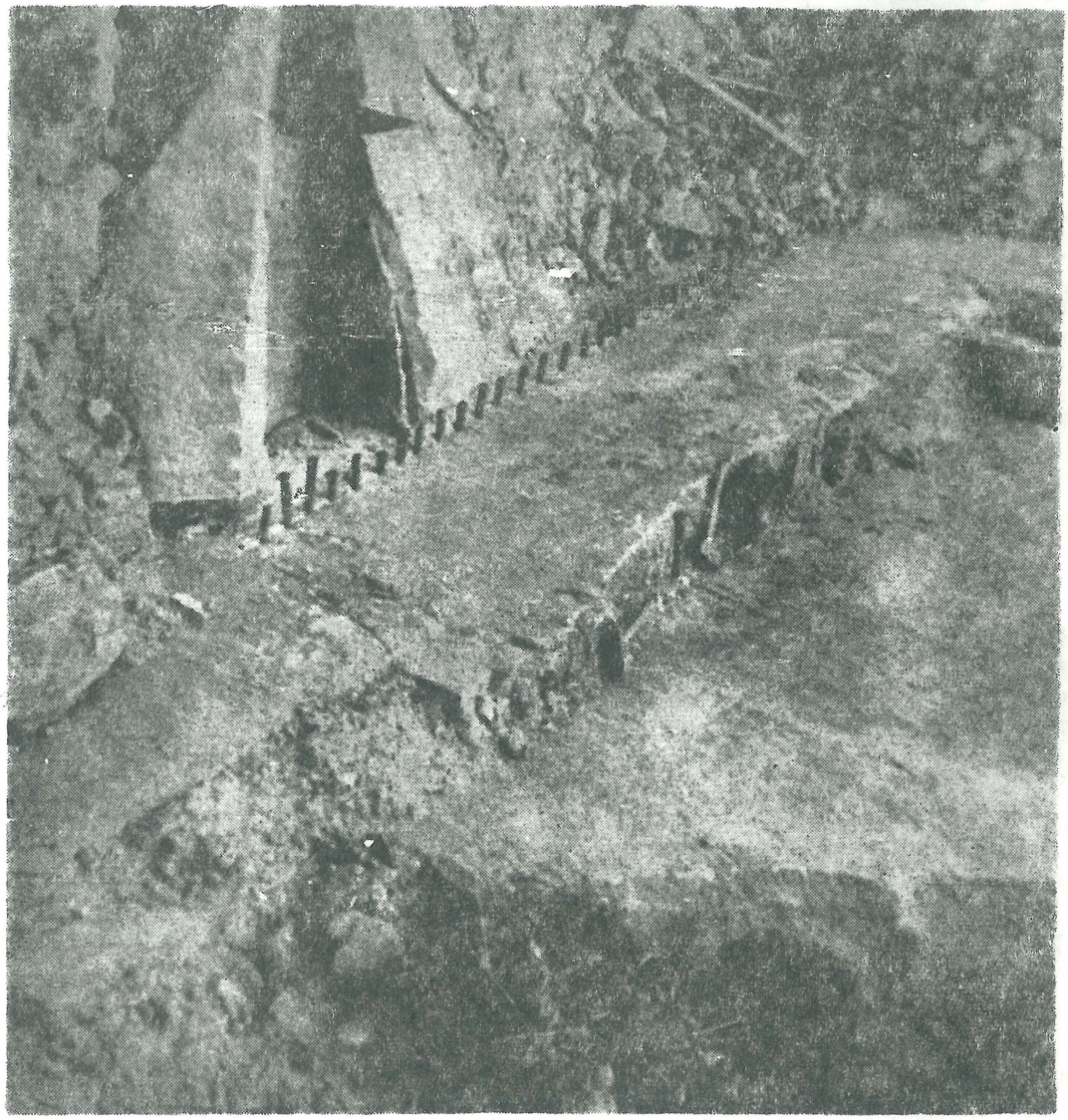

10. ábra

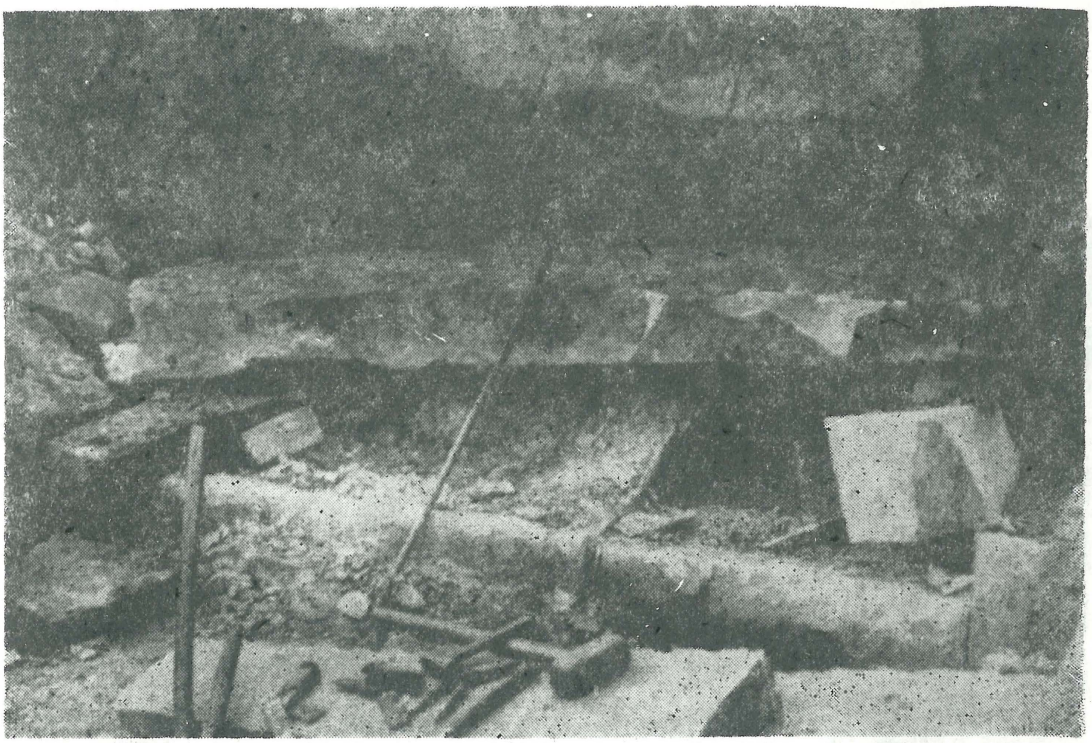

11. ábra

12. abra

13. ábra

14. ábra

15. ábra

16. ábra

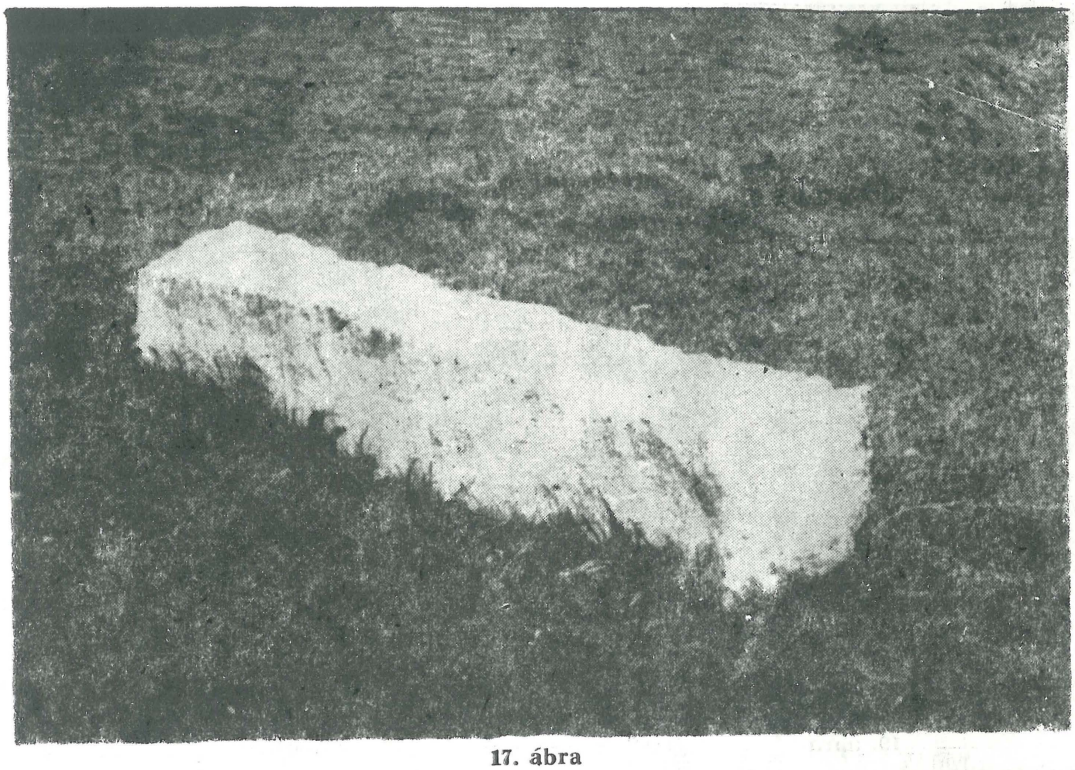

17. ábra

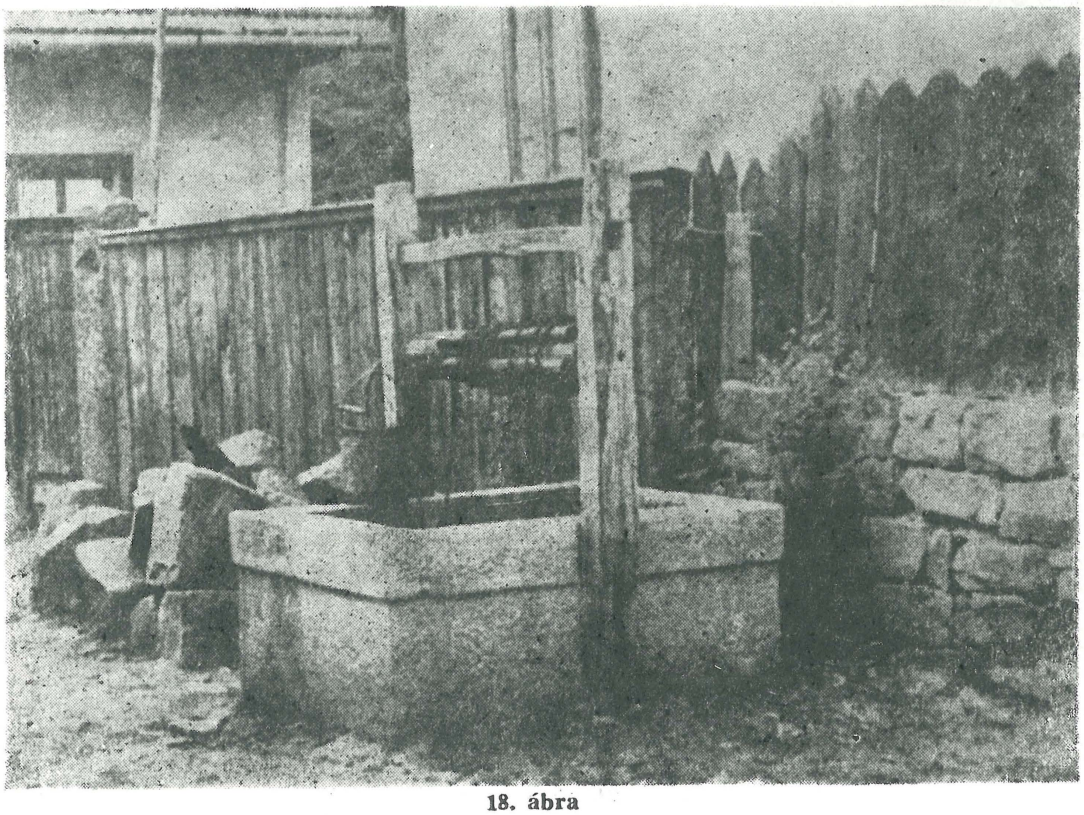

18. ábra

19. ábra

20. ábra

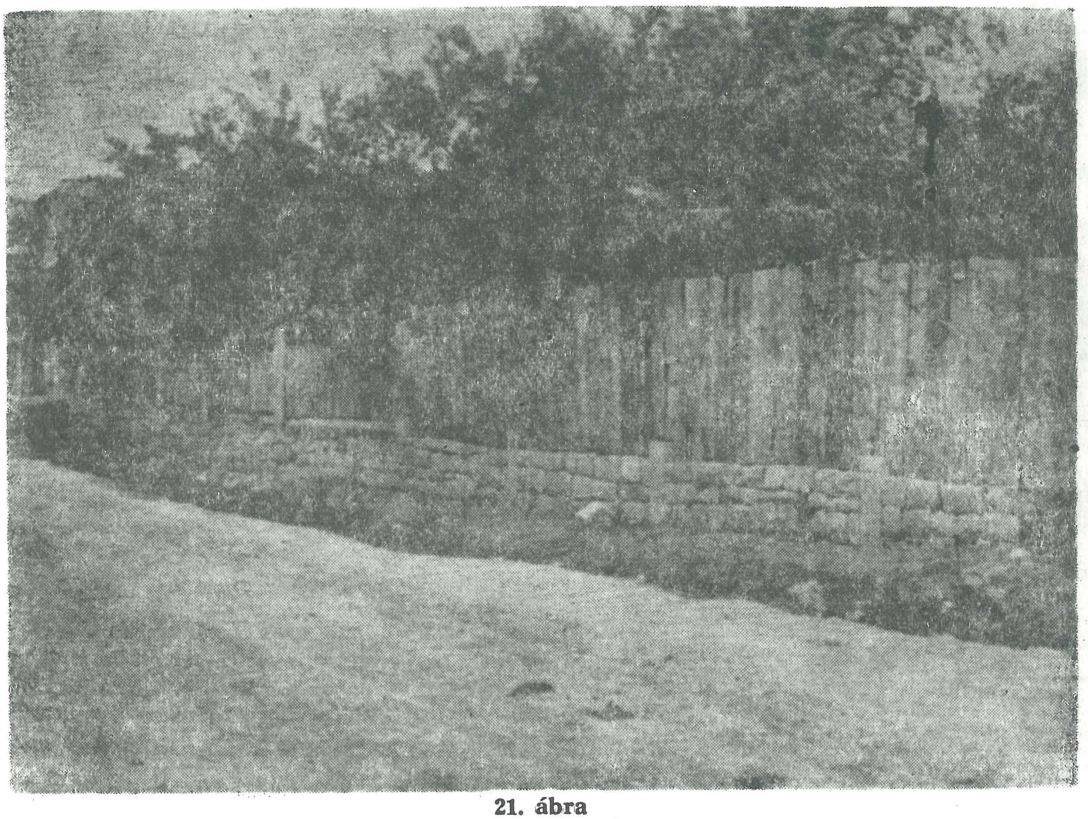

21. ábra

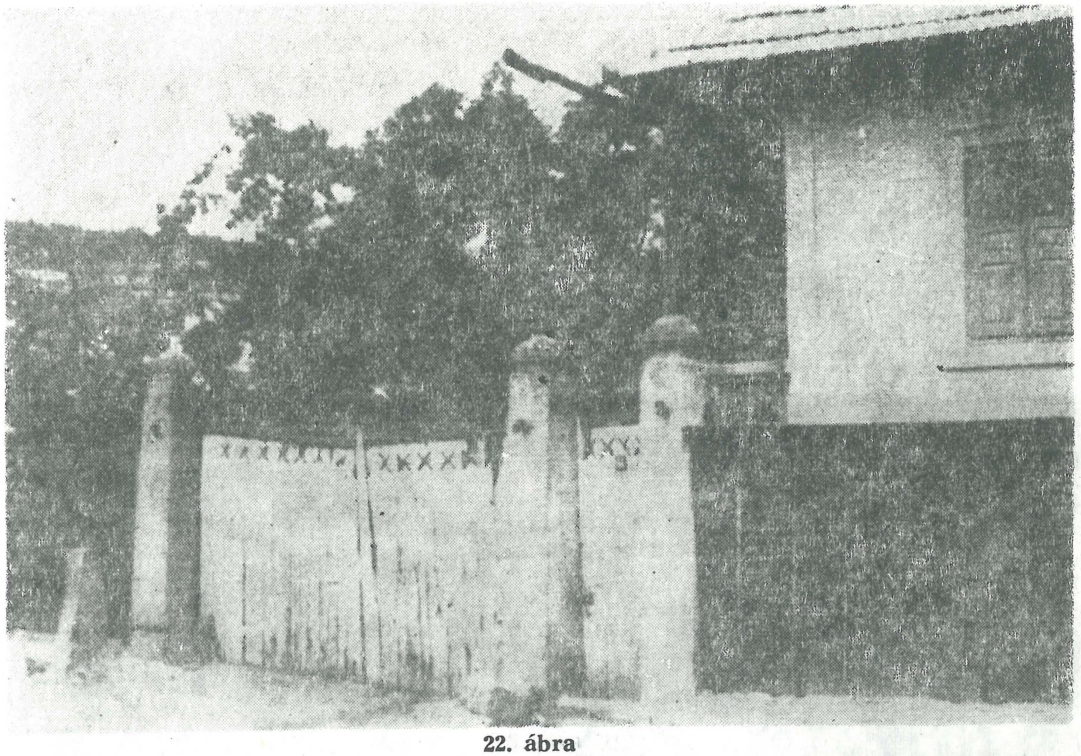

22. ábra

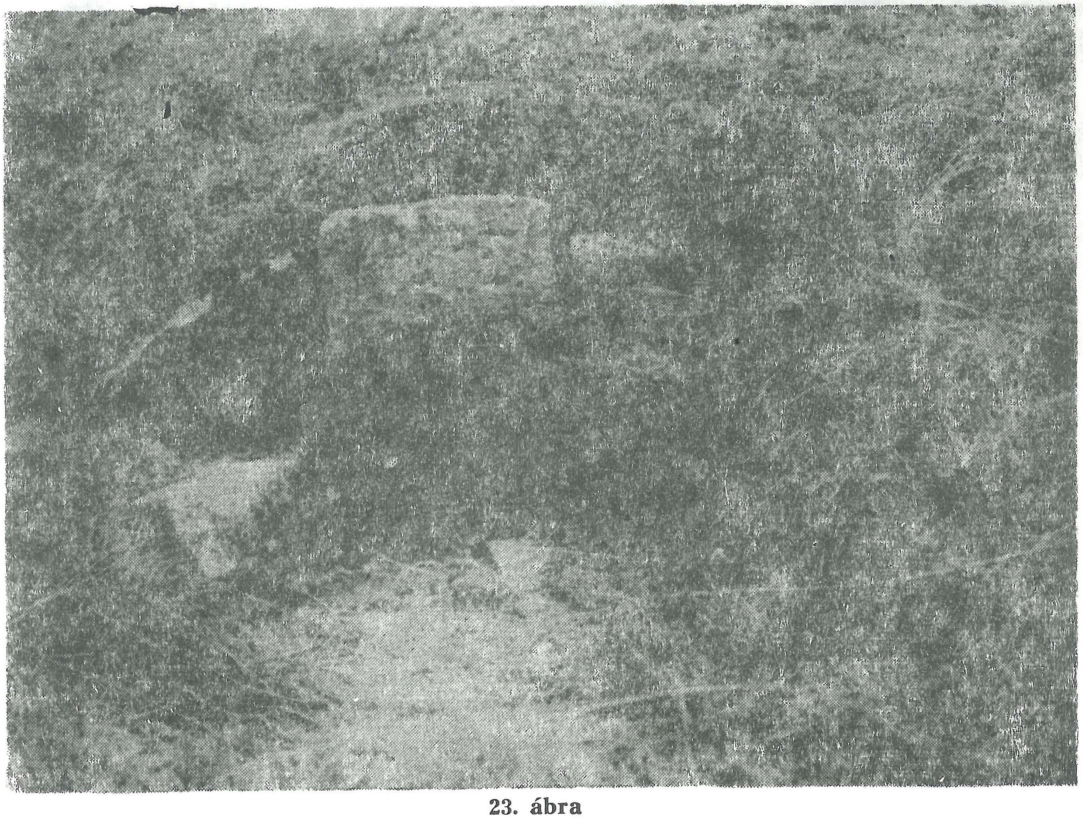

23. ábra

24. ábra

25. ábra

26. ábra

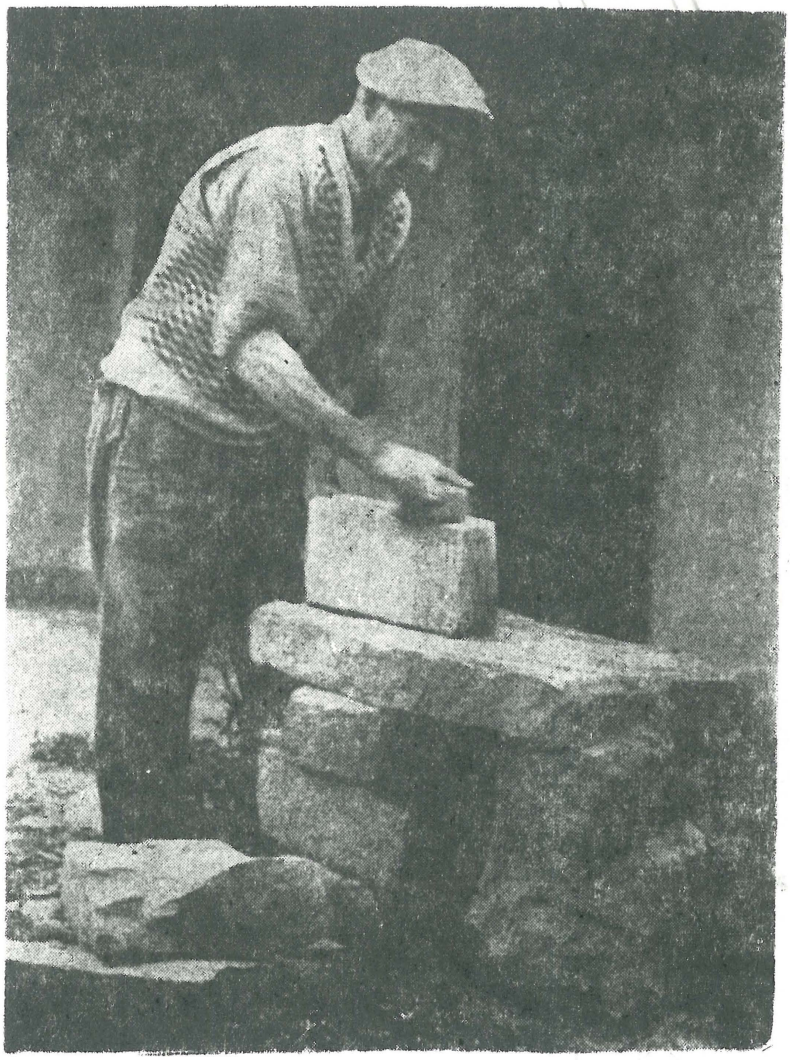

27. ábra

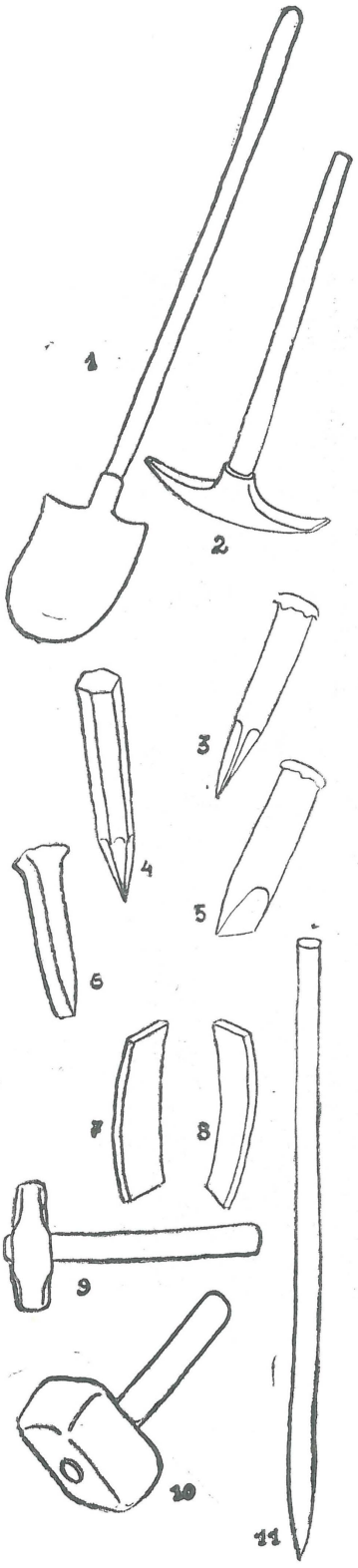

UNELTE — SZERSZÁMOK

1 lopată — földhányó csákány
2 tîrnăcop — kőfejtő csákány
3—4 ştifturi — hasítószegek (spiccek)
5—6 icuri — hasítóékek
7—8 plăcuţe de metal — „Lapik" (ráfvasból készített feszítő lemezek)
9—10 baroase — ráverő- és félkézkalapács
11 rangă — ránga, feszítőrúd

1 PIATRĂ DE TĂIERE

a piatră culcată
b piatră de rezămare
c piatră de perină

VÁGÓKŐ

a fekvőkő
b támasztókő
c párnakő

1

2 MASĂ DE ŞLEFUIRE

a b pietre de şlefuire
c vadră pentru umezirea gresiilor brute
d coş pentru nisip
e cadă pentru spălarea gresiilor şlefuite

CSÍSZOLÓ ASZTAL

a b csíszoló kövek
c veder a fenőkő áztatására
d kosár csíszoló homoknak
e kádacska a fenőkő mosására

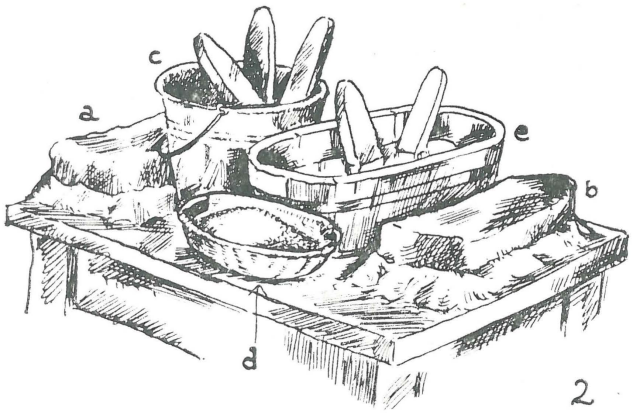

2

3 PIATRĂ DE ŞLEFUIRE
pe postament de piatră

CSÍSZOLÓKŐ
kőépítményen

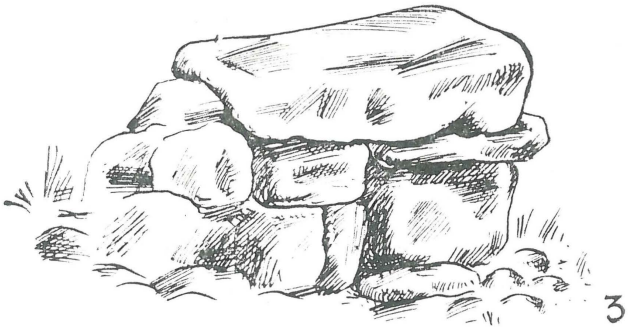
3

4 STIVĂ DE GRESIE
KÁSZTA

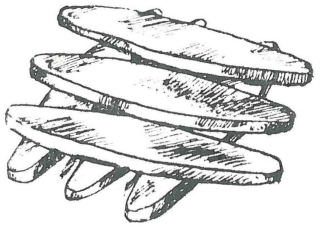
4

BARCAÚJFALUSI FAZEKASSÁG

SERES ANDRÁS

Régen a barcaújfalusi csángók aránylag nagyon kevés gazdasági területtel rendelkeztek, s a fő megélhetési lehetőséget a fazekasság biztosította. Az 1830-as összeírás[1] adatai szerint a faluban 81 fazekas dolgozott. „Újfaluban minden ház fazekasműhely — írja Orbán Balázs[2] — s minden udvartelken láthatni a finomul mázalt edényeket". Századunk elején még László János, a falu bírója is fazekas volt. A falu csúfolója is így hangzik :

Újfalusi csángók
Csiporka csinálók.

Századunk első évtizede után, az ipari termékek térhódítása és az adófölemelés miatt a fazekasság hanyatlani kezdett. Az ugarrendszer felszámolásával a gazdasági terület kiterjedt, és így a fazekasság másodrendű megélhetési lehetőséggé vált, amivel állandóan már csak a kevesebb földdel rendelkezők foglalkoztak, mások csak télen és esős idők alkalmával. Akiknek nem volt alkalmuk önállóan dolgozni, vagy az adótehertől féltek, más fazekasokhoz mentek dolgozni napszámra. Így néha egy-egy háznál 2—3 korongon is dolgoztak. Mint utolsó fazekasok Ábrahám Ferenc, Benedek Péter, Király Márton, Kőrösz János, Király Sándor[3] (1. ábra), Fazakas István és Nagy János egészen századunk közepéig foglalkoztak fazekassággal.

Az agyagot a Feketehalmi határ nevű területről hordták. Azok a fazekasok, akiknek nem volt itt földjük, megegyeztek valamelyik tulaj-

donossal meghatározott számú szekér agyag kitermelésére, s ezután „kikezdték" a földet. Az utóbbi időben 50 lejbe került egy szekér agyag. Ábrahám Ferenc földjén volt a legjobb minőségű. A más határ részről hozott agyag igen „kővér" volt, ezt homokkal kellett keverni.

A nyáron behozott agyagot a pincében tárolták. Télen az udvaron hagyták, hogy a fagy a rögöket szétporlassza, de a megmunkálás előtt a pincébe hordták. Itt naponta többször meglocsolták, majd lábbal megtaposták, lapáttal jól megeverték, s azután kapával apró darabokra vágták. Veder nagyságú darabot vettek, amit a gyúrópadra csaptak. Itt fabottal laposra verték, összegyúrták, majd ismét laposra verték. Ezt háromszor, négyszer is megismételték. Az összegyúrt csomót, rossz kaszából készült késsel vékony szeletekre „megreszelték", hogy a tisztátalanságokat eltávolíthassák belőle. Ezután kézzel addig gyúrták, míg az agyag tésztaszerű lett. Ekkor következett a „regölés", vagyis a tenyérbe való elcsipés. Akkora gomolyákat, „regöket" készítettek, amekkora egy edényhez szükséges volt. Egy ilyen csomóból 10—20 edény telt ki. Az edények formálását a fazekas a korongon a „focsosvizbe" mártott újjaival és fakéssel (2. ábra) végezte. A kiformált edényt egy vékony bőrdarabbal, a vizbemártott „bőrözővel" kisikárolta, különösen az edények „szádát". A fazekas kendervászonból készült felsőöltözéke az „agyagos lájbi" (mellény) és „agyagas gagya" volt. Ehhez törölte agyagos kezét, mint ahogy szakmacsúfolójuk mondja :

Fazakas
Keze-lába agyagas.

A korongot bocskoros lábbal hajtották.

A szikkasztás a műhelyben történt. Az edényt szájával lefelé fordították, de egy nap múlva kézbevették és tenyerükkel egyenként lesimítva, szájukkal lefelé fordították. A nagyobb edényeket negyedóra múlva, másokat két nap múlva „fülezték". A fülragasztás ideje az agyag lágyságától függött. Ezt a hüvelykujj rányomásával végezték. A fazekasok jól ismerték egymás eltérő technikájú munkáját. Pl. Székely Márton hasast, Kőrösz János vastagfalút csinált.

A díszítést rendszerint a fazekas felesége, édesanyja, kisleánya végezte, tehát a lányok anyjuktól, az asszonyok anyósuktól tanulták el[4].

Díszedények (díszkancsók, dísztálak) „lefehérítése" illetve angobálására, vagy használati edények díszítésére többnyire a „csíki fehérföldet", ritkábban a „keresztényfalvi fehérföldet" használták. Az utóbbi nem volt tiszta fehér, hanem szürkésfehér. Használtak fekete, vagy más színű földet is, amit a kereskedelemből vásároltak. A lefehérítés a vízben feloldott fehérföldbe való bemártással történt. Vékonyabb vona-

lak húzására a „szarvat" (2. ábra), vastagabbakra pedig a „pincuskát" (ecsetet) használták. Díszítettek „pereckeléssel" is. A bemélyítéses vagy domborítás díszítést nagyon ritkán alkalmazták. Barcaújfaluban szgrafitos és fekete kerámiát nem készítettek.

A díszítést az első kiégetés a „zsöngézés" követte. Ezután következett a „mázalás". A szükséges mázat a kereskedelemből vásárolták ; hozattak Nagybányáról is. Egy rész mázhoz két rész „erösdi homokot" ritkábban üvegport kevertek. Király Márton pl. a Homoród partjáról, az útra kihordott kőből szedte össze a „békasót", megégette, s forrón a vízbe dobta, mire az szétmállott, mint a liszt. Ezt megőrölte s a mázzal keverte. Ettől a mázas edény „fémlött-ragyogott". Ezeket először külön, majd összevegyítve őrölték, amíg a máz annyira finom lett, hogy két köröm közt elnyomva nem karcolta azt. Ellenőrizték a máz folyékonyságát is, úgy, hogy „csöcsöt töttek", vagyis ujjukat mázba mártották s az edényhez érintették. Akkor volt megfelelő, ha az edényhez érintett csepp nem futott szét. Legelőször színtelen, de sokszor hogy zöld mázat nyerjenek, a homokhoz rézoxidot kevertek, amit saját maguk állítottak elő égetett rézporból. Ha vörös szint akartak nyerni, őrölt vasport kevertek a mázhoz. A mázat a „mázalótál"-ban készitették el. Egy fazekas 4—6 mázalótálat tartott, a különböző színek keverésére. A kisebb edényeket a mázba mártották. a nagyobbakat, szájjal lefelé fordítva, leöntötték a „mázoló fakalánnal" (2. ábra). Az edény alját mázolatlan hagyták, hogy az egymásra rakott edény kiégetéskor össze ne ragadjon. Az első kiégetéskor keletkezett hasadásokat vastagabb mázzal, a „fódozó mázzal" tömték be. Az újfalusi agyagföld felső rétege fekete színű, az alsóbb rétege sárga. A két rétegbeli agyagot keverten használták. Az ilyen agyagból készült edény kiégetés után sötétsárga lett. Minél több volt benne a fekete agyag, annál vörösebb lett a kiégetett edény színe. A múlt század második feléig készített díszedény és „kávoly" (kályhacsempe) díszítéséhez használták a világoskék színtől a csaknem fekete-kékig változó kobaltot, amit ők „lazurnak" neveztek. Ez importaru volt, amit elkészítve vásároltak meg Brassóban. „A lazur a diszitésnél színtelen volt, égetéskor a tűz hozta elő a színét. Nem is tudott ezzel minden fazakas dolgozni." A kávolykészítőkön kívül, a 84 éves Király Márton fazekas szerint, Henesz Márton, Tóth József és Dávid Mihály dolgoztak lazurral a múlt század második felében. Utóbbinak néhány lazuros készítménye is fennmaradt. A megmaradt lazuros díszedények többi mesterét már nehéz lenne előkeresni a 150—200 év homályából. Még készítésük pontos idejét is nehéz meghatározni, mert az edények nincsenek évszámmal ellátva. Azonban, a meglévő adatok,

tények elegendők arra, hogy rámutathassunk a sokat vitatott újfalusi edénytípusra.

Az „Arta populară în Republica Populară Română, Ceramica" című könyv (írta Barbu Slătineanu, Paul Stahl, Paul Petrescu ; Buc. 1958), amely anyagát Eichorn Albert „Von deutschen Zuften in Kronstadt (Brassó 1940) című munkájából meríti, a Barcaság fejezetben (213—214. lap) Barcaújfalut, mint fazekasközpontot meg sem említi. Eichorn pedig a „Forschungen zur Volks- und Landeskund" 1967. évi első számában (66—80. l.) a barcaújfalusi díszkerámiát[5] feltételezések alapján — egyenesen a szászkerámia közé sorolja. Ezt az állítását határozottan meg kell cáfolnunk. Éspedig komoly tények és indokok alapján.

A század elején Újfaluban még voltak olyan házak (Benedek Mihályé, Soós Katáé, Jámbor Andrásé, Pál Péteré, Benedek Mártoné stb.), ahol a szobák falait 40—60 díszkancsó és ugyanannyi tál díszítette[6]. Sőt, Balogh Anti házában ezelőtt 60 évvel még mintegy 50 lazuros korsó és ugyanannyi tál volt, amit gazdája, Dávid Mihály fazekas készített 1850 körül, a ház lakói (Dávid Mihály utódai) szerint.

Elképzelhetetlen, hogy ennek a falunak a lakói, ahol annak idején minden ház fazekas műhely volt, s akik távoli vidékekre szállították edényeiket eladni, más falusi fazekasoktól vásárolták volna drága díszedényeiket. Bizonyítja ezeknek a díszedényeknek a barcaújfalusi származását az is, hogy Barcaújfaluuban sajátosan „lazoros edény" néven nevezték. Lazuros edény néven ismerték és vásárolták tölük ezeket a szomszédos Krizba község lakói is. Ebben a fazekas faluba nem is jöhettek másfalusi edényárusító fazekasok. S ha a brassóiaktól vásárolták volna, — mint Eichorn állítja — miért nem vettek akkor tipikusan brassói szász edényt is ? A tipikusan brassói szász edény teljesen hiányzott az újfalusi házakból.

Barcaújfalusi származásra vall ezeknek az edényeknek sajátos tehnikája és díszítése is :

A szép karcsú, átlag 15—26 cm magas barcaújfalusi lazuros korsóra jellemző a szarvval húzott vékony vonal, a csángó díszítésre általában jellemző sűrű díszítés, három függőleges vonallal három részre osztva. A díszítő elemek elhelyezésében több a véletlenszerűség. Két oldalán a két főminta áll, amely kigyóvonalasan felfelé kúszó virágszár, s ennek végén csiga, vagy fészkesvirágszerű rózetta csüng. A megmaradt helyet a fentebbihez hasonló rozetta (boglárka) „magyaránt" bimbó, tulipán, gyöngyvirág, pontozás és az újfalusi edényre annyira jellemző rákláb tölti ki. A növényi eredetű motivumok stilizálásánál nem az élethűségre, hanem a valószerűségre törekedtek. Közvetlen a kancsó szája

alatt, s lent a has elvékonyodásánál, egyenes, vagy hullámos vonalak zárják körül. A kancsó alsó része többnyire levegősen van díszítve. A fülrészt díszítés nélkül hagyták, csak a fület díszítette néha hulámos vonal.

A brassói kékkobaltos szászkancsó (4. ábra) díszítése csak első pillantásra hasonlít az újfalusi lazuroshoz. Ámde, ha jól megfigyeljük azonnal szemünkbe tűnik a kettő közti különbség. A brassói kancsók nagyobb méretűek és kevésbé karcsúak. A négy részre osztott, ecsettel húzott vastag vonalakból álló, rokokó hatást viselő szász díszítésre jellemző a beosztás pontossága, a rend. Hiányoznak a fődísz mellől a kitöltő virágok, pontok. A brassói céhbeli férfifazekas díszítése elvontabb, masszivabb, míg a természettel állandó kapcsolatban álló falusi fazekasok, nők, és lányok díszítette edényen gyengédebb, sokféle virágokból álló díszítést látunk, ismerve minden levélnek, virágnak nevét. Az újfalusi tulipán, magyaránt, gyöngyvirág, pontozás stb. sokban hasonlít a helybeli hímes tojás díszítésére. A kétféle díszítés típus némi hasonlósága azzal magyarázható, hogy a két központ közelsége révén hatott egymásra. A régi szásznaptárak szerint Brassóban 1871-ben, amikor a fazekas céh megszünt, 15 fazekasmester dolgozott. A névsorban szereplő három Lukács nevezetű fazekas valószínűleg újfalusi származású volt, minthogy Újfaluban sok a Lukács nevezetű család.

Amilyen mennyiségben díszítette Barcaújfalu házait a kékkobaltos[7] díszedény, épp oly gyakori volt a sokszínű[8], a barna, zöld, sárga, kék, fekete színű motívumokkal díszített edény is. Ez szintén függőleges vonalakkal, de már nem három, hanem négy részre van osztva. Ritkábban találhatók olyan sokszínű díszkancsók is, amelyekről hiányzik a vonalakkal való felosztás. Középen, a füllel ellentétes oldalon többnyire cikkcakkosan elhelyezett levelek díszítik s a füli részt is díszítés nélkül hagyták. Két oldalt helyezkedik el a fődísz, egy rövidszárú boglárka (valószínűleg napraforgó) vagy szár nélküli virág, ami keresztbe helyezett létraszerű levelek között áll. Az üresen maradt hely, — akár a kékkobaltosnál — az említett szárnélküli boglárka, vagy csiga motívummal, bimbóval, levelekkel, pontokkal vonalkákkal van kitöltve. Ennek a kancsótípusnak is a szájánál és a hasszűkülésnél a díszítést körbefutó egyenes, vagy hullámos vonalak zárják be. Az üresen maradt alsó részen ritkábban találunk díszítést. A 83 éves Lőrinczné született Lukács Katalin szerint Tamás János, utódai szerint pedig Lőrincz Péter is készített ilyen sokszínű díszedényt a múlt század második felében. Ez a díszítmény újabb keletű lehet, mert Krizbán ezeket is lazuros korsóknak nevezik, habár ezek díszítésénél már nem alkalmazták a lazurt,

vagyis a kékkobaltot. Tehát, amikor a szomszédos krizbaiak a díszkancsót megismerték, az lazuros volt. Szép számmal bizonyítható[9] a két említett újfalvi típus közös eredete. Vannak olyan újfalusi kékkobaltos kancsók, amelyek díszítő elemei és beosztása a sokszínű kancsóknál általános és fordítva (3. ábra). A két típus közös eredetét bizonyítja a két edénytípus kiégetett agyag színének azonossága is. A sokszínű edényre való áttérés a kobalt drága árával magyarázható. Kéket többnyire szász igényekre, tarkát pedig magyar ízlésre készítettek.

A lazuros (6. ábra), vagy sokszínű (7. ábra) dísztálak és tányérok (8. ábra) díszítőelemei hasonlóak, vagy azonosak a díszkancsókéval.

Gyakoriak a lealapozatlan (9. ábra) zöld vagy fehér földdel végzett díszítések. Felhasználhatóságuknak tulajdonítható, hogy kevesebb példány maradt meg belőlük.

A sokrétű fazekasmunka mellett csaknem minden fazekas szakosodott valamilyen készítményre, amiből a legtöbbet, illetve a legjobbat csinálta. A múlt század végén s még századunk elején is, a lazur mesterei, Seres János, Lőrinc Péter, Vajda Márton, Balog Márton és Papp Márton többnyire „kávolyok" (kályhacsempék) készítésével foglalkoztak. Készítettek négyzetalakú kávolyt „négysoros" és téglalapalakút „kétsoros" kályháknak. A kávoly legtöbbször fehér alapon lazurral, vagy sötétzöld mintákkal volt díszítve. Készítettek egyenetlen zöld, szürke, vagy áttetsző mázolással is, amelyeknél a készítmény a kiégetett agyag vörös színét kapta. Seres Jánostól öt, kisebb eltérésekkel azonos 33×23 cm körtefából készült tulipános kávolyduc (10. ábra) maradt meg. Egy ilyen ducot kaptam Lőrincz Péter hagyatékában is. Szintén Seres Jánostól maradt meg két egyforma, 44,5×24,5 cm szintén körtefából faragott hullámos felületű, virágkoszorús csempedúc. Ezek a virágkoszorús csempék nagyon sok színben és változatban készültek Újfaluban. Innen került ki a kétsoros kályháknál használt öt széldúc (11. ábra). Egyiken „18 B. M. 87". Vagyis Balog Márton nevének kezdőbetűi és készítésének évszáma áll. László Péter 1910 körül készített négysoros kályhához 21×20 cm áttetsző mázolású, centrális kompozíciójú kávolyt (12. ábra). A 85 éves Seres Ilona szerint a ducokat is a kávolykészítők készítették. Az utolsó kávolykészítők készítményeiket többnyire Havasalján (Fogaras vidékén) adták el.

A múlt század második felében a díszedény készítésének felhagyásával (ami azoknak a költséges népszokásoknak a megszünésével függ össze, amelyek alkalmával ezeket felvásárolták) nemcsak a fazekasság indult hanyatlásnak, hanem a kiforrott díszítés is. Új készítményeikből kitűnik az új formák és így új díszítések keresése is. Lőrincz Péter, aki

1891-ben a budapesti kiállításon készítményeiért dicsérő oklevelet kapott, sok új készítménynek kezdett. Készített gólyát (13. ábra) ábrázoló lakodalmi kulacsot, amely alatt gólyafiak, hátán kígyók és békák találhatók; fehér alapon barna, zöld, fekete, sárgaszínű díszítésekkel. A fényképezés elterjedésével még képrámát is megpróbált készíteni, ugyanazzal a színváltozattal, amellyel a sokszínű kancsókat díszítették. Egy domborműves többszínű korsó (14. ábra) is maradt Lőrincz Pétertől, amit a rajtalévő felirat tanusága szerint a pürkereci Fóris Jánosnénak készített 1906-ban. Ide szokott beszállni edényáruló útjai alkalmával. Domokos Mihály medvét ábrázoló dohánytartót, városi ízlésre virágvázát, „némát" (perselyt) stb. készített.

Az újabb keletű használati edények díszítése egyszerűbb volt. Legtöbbször csak fehérföld (tehát más tehnikával), (15. és 17. ábra) és más díszítő elemek: rózsa, „margitvirág" (margaréta), búzavirág, almavirág, bazsarózsa, „krizántin", szegfű, szőlő (16. ábra). Ezek a motívumok egyéni ízlés szerint módosultak. Megtalálhatók a hajdani díszedények motívumai, mint: csiga, virág, rákláb virággal, rákláb, „magyaránt", búzavirág, (15. ábra), „tulipánt, „hármas tulipánt", „kankósdi" (nárcisz), gyöngyvirág. Az említett díszedények újfalusi eredetét éppen a fennmaradt régi használati edények díszítésének azonos motívumai bizonyítják a legjobban. Pl. a barcaújfalusi Általános Iskola gyűjteményében található „bugyugós korsó" (15. ábra), amelyen a „Hancó Mihályné László Maris 1815 5. hó 5. nap" felirat áll, és a Balog Márton által készített teafőző (16. ábra), amit a múltszázad vége felé készített, a díszedényeken általános motivumokkal van díszítve. Újfalusi szokásnak mondható a használati edények középtájától lefelé öntött fehér, vagy fehér alapra öntött fekete csík. Ennél azt mondták, hogy „kapát tettek" (17. ábra), vagyis „megkapázták". Fazekas István, az 1923-ban készült boroskorsójára ezt írta:

Igyál testvér rája,
Úgy is elnyel a sír szája.

Általános fazekas készítményeken kívül, mint csészék, kancsók, tálak, tányérok, fazekak, bugyogós korsók (15. ábra), „csörpenyők" (serpenyők), kásás tálak, mosdótálak, voltak különös készítményeik is. Sok egy-két liter nagyságú „findzsa" illetve „kecskefejő csipor" készült Újfaluban, aminek felső része fehérre, alsó része feketére volt mázolva. Ezt többnyire a szebenkörnyéki románok kedvelték és vették. Kőrösz János századunk elején pl. „lekváros borkánokat" készített, 2000—3000 darabot is egy bukaresti megrendelőnek. Homoródi Károly János készí-

tette a nagy mázoló tálakat, a fazekasok részére. A múlt század második felében Tamás Mihály többnyire a házak ormára dísznek tett „gombot" vagy „madarat" készített. Benedek Mártonné, mint önálló özvegyasszony fazekassággal foglalkozott. Csaknem kizárólag játékot készített, többnyire nagy edények kicsinyitett másait, „némát", „tutikát" (sipocskát), lóvat, disznót, medvét ábrázoló formákra. Maga formálta, díszítette és égette ki kis katlanban. Benedek Péter inkább nagy edényeket, káposztásfazekakat készített. Újfaluban a legnagyobb edényt, emberemlékezet óta, Nagy András és Nagy György testvérek készítették. Egyikük a kereket hajtotta, míg a másik formálta. Két darabból készítették el a 100 literes edényt, s a végén összeragasztották.

Az edényégető katlan csukott, a légáramlatoktól védett helyre volt építve. Ez a helyiség a készedények elraktározására is szolgált. Az utolsó katlanok nagyrészét Király Márton fazekas csinálta, de készített Balog János is a század elején, 3—4 szekér agyagért darabját. A katlan csonkagula alakú volt, amit belül kikerekítettek, a téglák sarkainak lefaragásával, s ezért legtöbbször nyerstéglából rakták. A katlan alapjának kb. 200 cm, szájának 150 cm volt az átmérője. Magassága nem haladta meg a 150 cm-t, hogy az edény berakásakor a fazekas felesége beadogathassa az edényt, illetve kiszedhessék. A berakást rendszerint reggel kezdték, hogy estig a kiégetéssel elkészülhessenek. Berakás után a katlan „szádát" edénytörmelékkel betömték. A tüzet először a katlan előtt gyújtották meg és lassan közelítve helyezték a katlan alá. Kiégetésre, ami közvetlen a lánggal érintkezve történt, bognélküli, apróra felhasogatott, lánggal égő bükkfát használtak. Csak a végén tüzeltek „erdei füzzel" (rakottyával), hogy a hő csökkenése fokozatosan történjék. Tölgyfát nem használtak, legfönnebb begyújtáskor a katlan előtt, mondván, hogy megégeti az edényeket. Kiégetéskor nem engedtek idegent a katlanhoz, nehogy rosszakaró homokot szórjon a katlanba, és tönkretegye az edényeket. Az ajtót nem volt szabad nyitogatni, mert akkor az edények nem égtek egyenletesen ki, vagy a huzat a hamut az edényekre szórta, s azok mázalása „huborcsos" lett. Időnként a katlan fölött összecsapták tenyerüket, s ha a katlanból fehér szikrák pattantak ki, tudták, hogy közeledik a teljes kiégés. Ez 5—6 órát tartott, egészen addig, amíg a katlan szájából vörös lángnyelvek csaptak föl. Nem volt szabad erőltetni a kiégést, mert ha a kicsapó lángnyelvek fehérekké váltak, nem a kívánt színeket kapták, „megcserélődhettek a színek", vagyis „összezavarták a színeket". A lángnyelvekre nem volt szabad rábámészkodni, hanem rögtön le kellett köpni, mert különben az edények „csuf varasosak" lettek. Kiégetés után a katlant másnap reggelig hülni hagyták.

Készítményeiket eladásra kóboros szekérrel szállították, távoli vidékekre. A legfontosabb útjaik Bukarest és a Kárpátokon túli városok felé vezettek, el egészen a Dunáig. „Egyszerre 15—20 szekér is indul, — írja Orbán Balázs[10], amelyek 25—30 000 edényt visznek egyszerre". Állandó látogatói voltak a környékbeli országos- és hetivásároknak. Legtöbbször csütörtökön indultak otthonról, hogy pénteken a brassói szombaton a prázsmári hetivásárokon lehessenek. Vasárnap még átmentek Háromfaluba (Tatrang, Zajzon, Pürkerec) a megmaradt árut hétfőn a csernátfalusi heti vásáron rakták ki. Ami itt sem kelt el, vagy egyenesen otthonról teli szekérel vitték Háromszék[11], Bodza, Törcsvár, Fogaras, Szeben vidékére. Tudták hova, mikor, milyen edényt kell vinni. Ősszel káposztásfazekat, lekváros borkánt; tavasszal fejőedényt, kantáros fazekat, bugyogós korsót stb. készítettek. Pünkösdkor és halottak napján nagyban szállították a „pünkösdi csiprot" vagy ahogy még nevezték „pomána csiprot" : Havasalá (Fogarasra), Törcsvár, Szeben vidékére, de főképpen a bukaresti Moşi-ba (Tavaszi nagyvásárba). A hétfalusi csángók lakodalmak alkalmával nagy mennyiségű kis lakodalmi korsót rendeltek, amit a hivogatók mézes pálinkával adtak a meghivottnak. Rendeltek nagy bugyogós korsót is, amiből lakodalom alkalmával itták a pálinkát; s ami lakodalom után, lakodalmi emlékként a vendégnek maradt. Távolabbi vásárokat (még Magyarországra, Szegedre is eljutottak) és városokat, többnyire tavasszal és nyáron keresték fel, ahol készítményeiket pénzért adták el. Falvakra inkább cséplés után mentek, ahol gabonáért árultak. Az edényeket búzából és kukoricából rendszerint kétszer, zabból és kendermagból egyszer vagy másfélszer kellett megtölteni. Adtak szalonnáért és tojásért is. Néha 10—15 zsák gabonával tértek haza. Aszályos években az edényért kevesebb terményt kértek. Az utóbbi időben újfalusi cigányok vettek meg egy-egy katlan edényt (kb. 5 500 lejért egy katlannal) és vitték eladni nyereségre.

A költséges áruszállítás miatt voltak esetek, amikor újfalusi fazekasok más vidékre mentek olyan edényt készíteni, ami ott keresett volt. Századunk első évtizedében egy Focşani-i kereskedő, aki ott fazekas műhelyt nyított, újfalusi fazekasokat fogadott. Ott dolgozott Benedek Mihály, Fazakas András, Sipos Márton, Fazakas Péter s még mások. Lőrincz Péter ugyanebben az időben Giurgiu-ban állított fel katlant és

készített lekváros borkánt. Domokos András Péter Brăila-ban készített edényeket a királynénak. Bartalis Márton Feketehalomban telepedett le s ott a virágkertészet számára virágcserepet készített. Kőrösz Péter pedig Türkösben telepedett le és készített edényt.

Mindezek az adatok elvitathatatlanul bizonyítják a barcaújfalusi fazekasság eredetiségét és virágzó korszakát.

OLĂRITUL DIN SATUL NOU

Rezumat

Mai demult ceangăii din Satu Nou dispuneau de un teren agricol relativ mic. Venitul lor de bază constituia olăritul. Din datele recensămîntul din 1830 reiese, că în sat exista 81 de olari. După primul deceniu al secolului nostru, răspîndirea mărfurilor industriale, ridicarea impozitelor precum și prin desființarea părlogului s-a întins terenul agricol, olăritul a început să decadă, căpătînd un rol secundar. Ultimii olari au lucrat pînă la mijlocul secolului nostru.

Pe lîngă variate produse de uz casnic ornamentate s-a reușit identificarea unor tipuri de vase ornamentale făcute de olarii din Satu Nou, ca cancee și farfurii ornamentate cu albastru de cobalt și de multe culori. Decorația este caracterizată prin ornamentare încărcată. Elementele ornamentale sînt mai mult de natură vegetală știlizată.

Unii dintre olari s-au specializat la făcutul cahlelor pentru sobă. Făceau cahle pătrate pentru sobe „cu patru rînduri" și cahle dreptunghiulare pentru sobe „cu două rînduri". Cahlele erau ornamentate prin reliefare realizată cu tipare. În majoritatea cazurilor reliefarea era colorată pe fond alb, cu un albastru de cobalt sau verde închis. Făceau cahle zmălțuite uniform cu verde, cenușiu sau zmalt translucid, rămînînd de culoare roșie.

Transportul vaselor fiind costisitor, erau cazuri cînd unii dintre olari din Satu Nou plecau departe de sat făcînd produsele căutate în localitățile respective. La începutul secolului nostru mai mulți olari au lucrat la Focșani, iar alții la Giurgiu, Brăila, Săcele și Codlea. Unii dintre ei s-a și stabilit în aceste localități.

Pentru desfacerea produselor cel mai important drum era direcția Bucureștului și tîrgurile de dincolo de munți, ajungînd pînă la Dunăre.

Cu cîte 15—20 de care — scrie Orbán Balázs — pleacă, aducînd 25.000—30.000 de vase dintr-odată. Permanent erau prezenţi pe piaţa şi tîrgurile Braşovului, precum şi la tîrgurile din jur. Ce nu s-a vîndut, duceau mai departe în Şapte Sate, Treiscaune, Buzău, Bran, Rîşnov, Făgăraş, Sibiu.

SATUL NOU — (NEUDORFER)

Töpferei

(Auszug)

Früher hatten die Satu Nou (Neudorfer) „Csángók" wenig Ackerfläche. Ihren Lebensunterhalt sicherte hauptsächlich die Töpferei. Nach der Volkszählung im Jahre 1830 wurde festgestellt, dass im Dorfe 81 Töpfer arbeiteten. In der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts haben sie die Töpferei aufgegeben.

Sie stellten Gebrauchsgegenstände aus Keramik her, man kann zwei Typen von Schmuck-Keramikgegenständen unterscheiden, die hergestellt wurden : Die einen mit Kobalt verziehrt, die anderen mit Motiven in mehreren Farben reich geschmückt. Diese Gegenstände wurden vor 100—200 Jahren hergestellt.

Kacheln für Öfen wurden auch in grossen Mengen hergestellt vor allem für Öfen in zwei und vier Reihen. Die Kacheln wurden in den meisten Fällen auf weissem Grund mit Kobalt oder mit grünen Mustern geziert. Es wurden auch gemischte Kacheln mit grünen, grauen, durchsichtig emaillierten Mustern hergestellt, welche beim Brennen ihre Musterkonturen aus der roten Farbe des Tones erhielten.

Weil das Befördern der Kacheln oft konstspielig war, fuhren die Neudorfer in weitgelegene Ortschaften und erzeugten dort Kacheln. Die Neudorfer arbeiteten in Focşani, Giurgiu, Brăila, Codlea (Zeiden) und Turcheş (Săcele) (Siebendörfer, Kreis Braşov).

Ihre Erzeugnisse verkauften sie hauptsächlich im „Bukarester Moş" und in den Dörfern und Städten jenseits der Karpaten. — Sie waren auf dem Braşover (Kronstadt) Markt ständig vertreten, und wenn sie hier ihre Waren nicht verkaufen konnten, versuchten sie in Săcele (Siebendörfern), im Kreis Covasna (früher Dreistühle), Buzău, Bran, Fogarasch und in der Gegend von Sibiu anzubringen.

JEGYZETEK

1. Brassói Állami Levéltár, Brassó város levéltára, Brassó és a Barcaság népszámlálásának gyűjteménye 1526—1917, 26. csomag, 10. doszár, 42. lap.
2. A Székelyföld leírása VI. kötet, Barcaság Bp. 1873. 414. lap.
3. Az 1. számú ábrán Király Sándor, Király Margit és Fazakas Margit láthatók munka közben.
4. A régebben fazekassággal foglalkozó s még ma is élő 59 éves Nagy Andrásné, szül. Pál Mária (1, 3, 7, 8, 9, 11, 15, 18, 19. rajzok), a 75 éves Balogh Jánosné, szül. Nagy Mári (2, 4, 5, 6, 13, 14. rajzok) és a 85 éves Jámbor Józsefné, szül. Nagy Anna (10, 12, 16, 17. rajzok) rajzait közöljük (18. és 19. ábrán), akik ma is jól emlékeznek az általuk alkalmazott díszítő elemekre és most emlékezetből rajzolták le azokat. Az Általuk rajzolt motívumok egy részét régi díszedényeken is megtaláljuk.
5. A 2, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 17. számú ábrák tárgyai a saját gyűjteményemben, az 5. ábra Friedrich Károly (Brassó), a 6., 8. a Sepsiszentgyörgyi Múzeum, a 7. Illyés Árpád (Krizba), a 14. Sipos András (Brassó), a 15., 16. a barcaújfalusi általános iskola múzeum tulajdonában találhatók.
6. Ma a faluban az általános iskola és az evangélikus egyház gyűjteményén kívül magánszemélyeknél alig található helyben készült dísz- és használati edény, mert századunk harmadik évtizedétől kezdve a brassói magángyűjtők nagy áron összevásárolták.
7. A lazuros korsókat, lásd a 3. ábra felső sorában.
8. A sokszínű díszkancsókat lásd a 3. ábra alsó sorában.
9. Pl. az 5. ábrán látható sokszínű díszkancsó tulipán motívuma a lazuros tálakon általános.
10. Orbán Balázs I. m. 415. lap.
11. Hogy Háromszéken milyen nagy mennyiségben vásároltak barcaújfalusi díszedényeket, annak bizonyítéka az a tény, hogy a Sepsiszentgyörgyi Múzeum Néprajzi Osztályának Háromszék különböző részéről gyűjtött díszkerámia 1/3 része barcaújfalusi eredetű

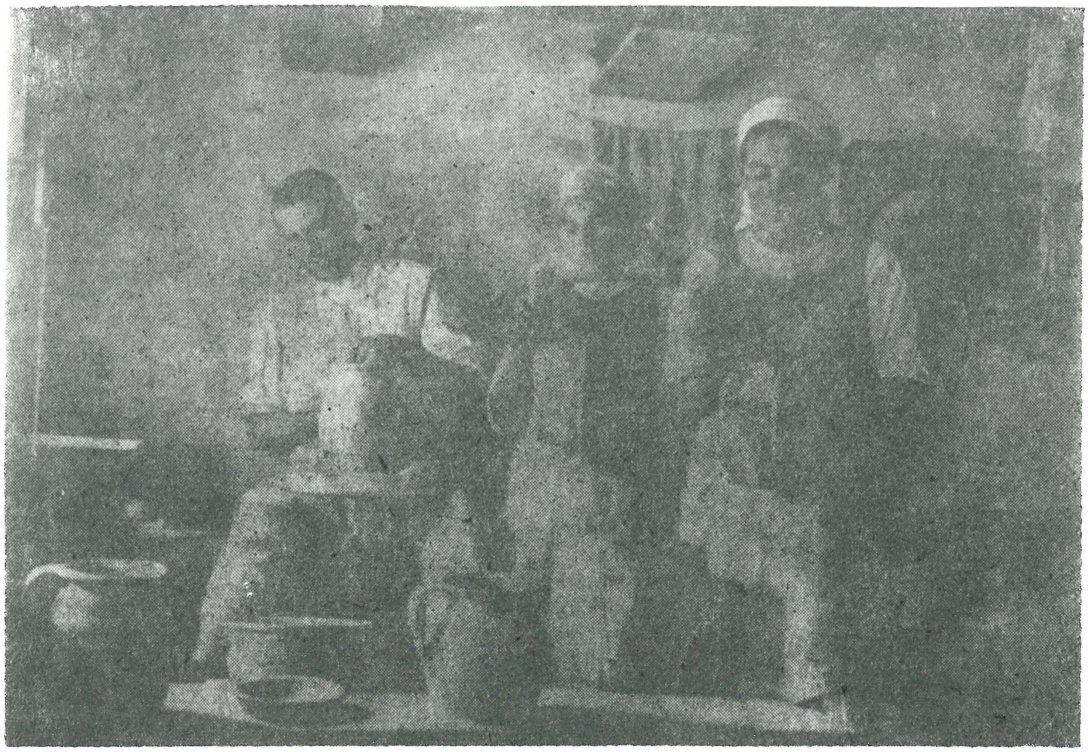

1. ábra

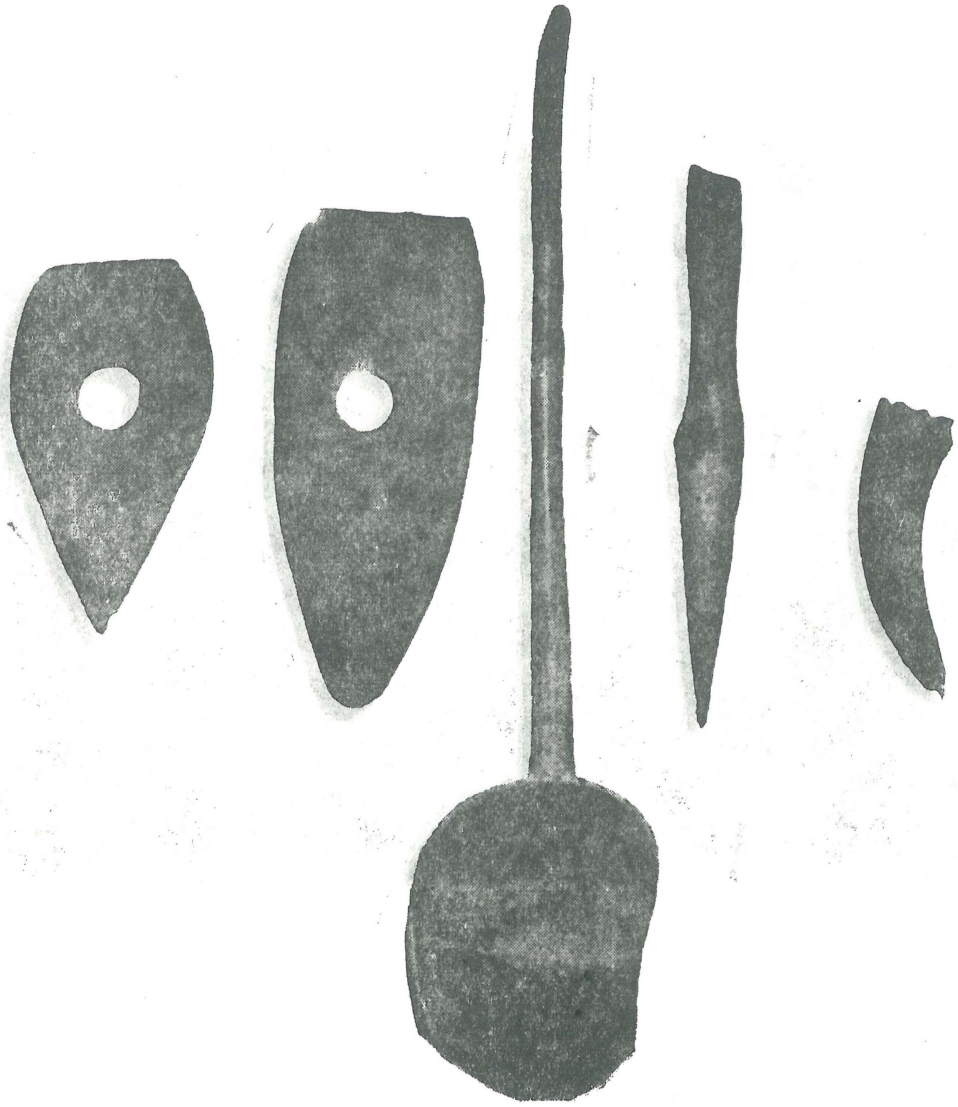

2. ábra

3. ábra

4. ábra

5a. ábra
Barcaújfalusi csempedúc

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

10. ábra

11. ábra

12. ábra

13. ábra

14. ábra

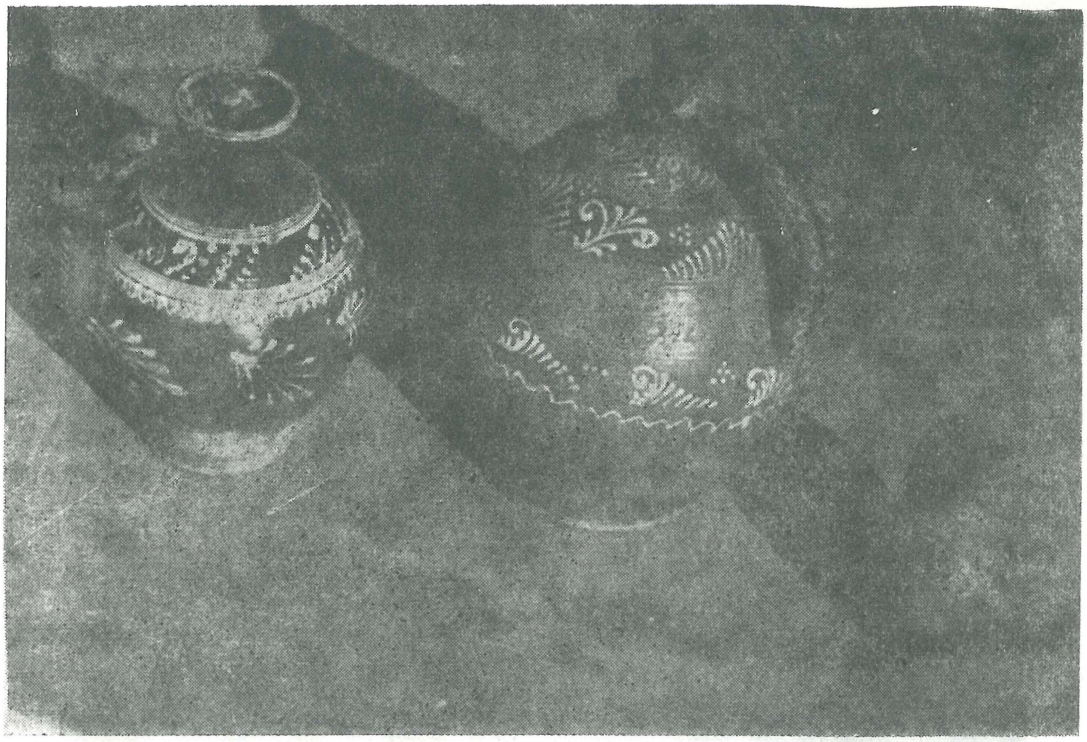

15. ábra

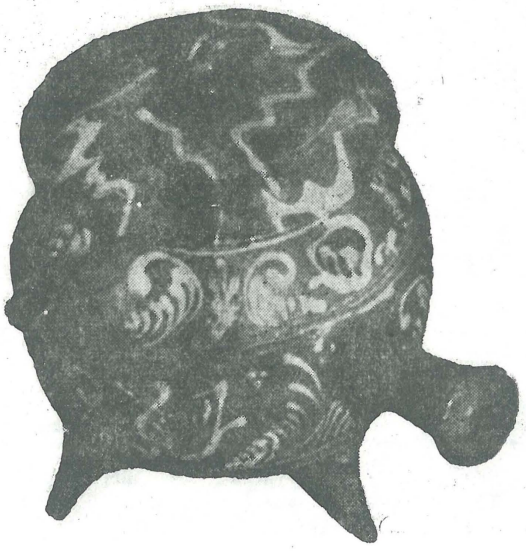

16. ábra

17. ábra

18. ábra

19. ábra

MORILE DE APĂ DE PE VALEA COMANEI — ŢARA OLTULUI

CONSTANTIN CATRINA
ALEXANDRU BUSILA

Situate cot la cot, cele două localităţi : Comăna de Jos şi de Sus, formează în cadrul aşezărilor din Ţara Oltului, o microzonă cu un puternic specific etnografic ale căror trăsături comune nu rămîn izolate, ci se pot studia pe cea mai întinsă zonă, ce cuprinde satele de-a lungul şi de la poalele munţilor Perşani şi Făgăraş, încinse către Ardeal de brîul bătrînului Alutus, ţinut cunoscut sub denumirea populară de Ţara Oltului.

Pămîntul din „Lunca Oltului" şi de pe dealurile domoale situate la poalele munţilor Perşani, a favorizat acest colţ de „Ţară a Oltului", „Numele cel mai vechi şi mai autentic . . . aşa cum a vieţuit şi s-a transmis prin localnici în conştiinţa generală" [1], practicarea unei agriculturi roditoare, iar păşunatul bogat, extins mereu prin defrişarea şi curăţitul unor porţiuni din întinsele păduri ale Comănei de Sus care în 1933 totalizau 5.776 jugăre [2], a dus la stimularea creşterii animalelor între care oieritul ocupînd în statistica generală locul cel mai de sus al diagramei respective.

Străbătînd de la un cap la altul cele două sate, pîrîul „Valea Comănei" ce se varsă în Olt, cu debitul său propice dezvoltării şi răspîndirii instalaţiilor ţărăneşti (mori, pive, joagăre) a favorizat şi o roire permanentă a acestor instalaţii [3] de prelucrare sporită a seminţelor, a lemnului ca şi alte îndeletniciri (cărbunăritul, vărăritul, fasonatul lemnelor etc.). Şi cum un monografist al Comănei de Sus menţiona că „lipsa unor ape de oarecare însemnătate, au determinat viaţa economică a acestei [4] localităţi, renunţăm uşor la afirmaţia subliniată, alăturîndu-ne celor consemnate de Şte-

fan Mateş cînd apreciază că : „în Ţara Oltului" nu e vale sau rîu, care să nu fie plin de mori sau pive" [5].

Această realitate etnografică subliniată prin „numărul şi varietatea de unelte iscodite sau folosite" de om, conturează şi caracterizează totodată specificul poporului nostru ce cunoaşte istoria acestor instalaţii încă din epoca daco-romană.

„Se cunoaşte, astăzi, — de exemplu — în urma cercetărilor arheologice, istorice, geografice, lingvistice şi nu mai puţin cele etnografice, că toţi munţii şi zonele învecinate acestora de pe teritoriul României, viaţa omenească s-a desfăşurat prin activitatea economică-productivă (agricultura-montană şi de şes, creşterea vitelor şi păstoritul, exploatarea lemnului, metalurgia, culesul fructelor, vînătoarea şi pescuitul etc.), în deplină continuitate.

În acest fel se explică faptul, că în cadrul regiunilor şi zonelor etnografice din cuprinsul şi din preajma Carpaţilor, în depresiuni intermontane, pe cursuri de apă, întîlnim pînă astăzi un mare număr de instalaţii tehnice ţărăneşti, care dovedesc, prin construcţia şi proprietatea uneltelor, ingeniozitatea şi talentul creator al zecilor de mii de meşteri anonimi. Instalaţiile se grupează adeseori tipologic, pe mari suprafeţe, dovedindu-se a fi caracteristice ambilor versanţi carpatici, fapt care nu este de loc întîmplător, atît din punct de vedere etnografic cît şi istoric" [6].

Drumul parcurs de evoluţia acestor instalaţii este îndelungat dar bogat în ingeniozitate la care şi-au adus contribuţia deopotrivă românii, maghiarii şi germanii acestor meleaguri româneşti.

„Se ştie că de la vechea tehnică de zdrobire a boabelor prin frecare cu pietre, ori de la cea de pisare, o dată cu dezvoltarea agriculturii şi prelucrarea metalelor, căutarea de unelte perfecţionate duce la inventarea morii acţionate de apă, considerată, pe drept cuvînt, una din cele mai vechi invenţii tehnice a omului" [7].

Că morăritul a cunoscut mereu o ascensiune în inventarul general al instalaţiilor ţărăneşti, ne-o confirmă de-a lungul secolelor numeroase documente printre care urbariile Ţării Făgăraşului [8], alte lucrări privind economia acestui ţinut etnografic românesc [9].

Iată, de pildă, urbariul din 1632 aminteşte că „În inventarul Comănei apare o moară de bîrne cu două roţi, alta cu o roată" [10], în cel din 1637, „În Comăna de Jos o moară cu două roţi" . . . iar „în Comăna de Sus o moară cu o piatră din vama căreia o pătrime e a morarului [11], iar în urbariul din 1640, se notează : „Pe domeniul Comănei, (sînt) trei mori, două în Comăna de Jos, a treia în Comăna, de Sus, în total cu cinci pietre" [12].

Acest număr de mori consemnat prin urbariile Țării Făgărașului din 1632, 1637 după aproape o sută de ani îl găsim atestat prin „Conscripția locuitorilor din districtul Făgărașului și orașul Făgăraș făcută din ordinul Guvernului în 1721—1722 după cum urmează :

În Comăna de Jos „Sunt două mori cu cîte o roată ; dintre acestea una aparține domnului de pămînt, iar alta lui Ladislau Literatul“ [13] ; în Comăna de Sus, „Aici sunt trei mori, toate cu cîte o piatră, dintre acestea una este a domnului de pămînt, una a popii, iar a treia a boierilor“ [14].

Dacă în 1957, pe țară se înregistrează 3450 mori cu roți hidraulice, trebuie să notăm că 2787 din totalul prezentat, aparțin Transilvaniei de unde și constatarea că asemenea instalații au fost cultivate și păstrate cu mult interes pe aceste meleaguri [14].

Mult mai tîrziu, adică la începutul secolului XX, pe întinsul Țării Oltului, se înregistrează 128 de mori țărănești din care înscrise 104 la camera de comerț iar 24 la camera de muncă [16]. Fără îndoială că asemenea rapoarte nu au reușit să cuprindă și să evidențieze în totalitate instalațiile respective, situație la care a contribuit și specificul acestora : cînd în creștere, cînd în descreștere, după puterea apei, după cantitățile de semințe ce le aduceau sătenii pentru măcinat, după dezvoltarea în zonă a unor instalații asemănătoare, după gradul de uzură al acestora, care a dus în multe situații pe morari la a renunța în practicarea acestor îndeletniciri cu rezonanță atît de specifică culturii materiale românești.

Cînd afirmăm că nu s-a reușit în general a se cuprinde în inventare asemenea instalații ne gîndim chiar la cercetarea noastră, care numai după o perioadă intensă de investigații, ne-a dat posibilitatea să depistăm și să inventariem pentru începutul secolului al XX-lea, un număr de 11 mori ce au funcționat deoparte și de alta a „Văii Comănelor“, număr neonorat chiar în cele mai recente studii românești de specialitate.

Sistemul atît de răspîndit în acest colț de Țară a Oltului, în ceea ce privește moara ca instalație tehnică țărănească este cel al morilor de apă cu roată verticală. Privind evoluția lor de-a lungul istoriei se cunoaște că „Morile hidraulice cu roată verticală cu transmiterea indirectă cunosc o deosebită răspîndire începînd cu feudalismul și continuînd în capitalism, în legătură cu dezvoltarea relațiilor și forțelor de producție, cu extinderea agriculturii cerealiere ș.a.m.d. Forța importantă de apă este la aceste mori mai mare decît la cele cu ciutură, ea fiind amplificată prin dimensiunile roții, captarea forței făcîndu-se în roată cu „aripi“ la care apa vine pe dedesubt, sau în roată cu „cupe“, deci cu admisie superioară. Randamentul mare, specializarea unor proprietari, duce la diferențieri sociale ale proprietarilor față de restul populației [17].

Pentru cunoașterea instalației, a părților sale componente, a ingeniozității meșterilor populari în făurirea acestor instalații am ales pentru studiul nostru, ca tip al instalațiilor respective, moara lui Gheorghe Niciu, cunoscută în părțile locului, pe „Valea Comănelor" în general, de „Moara Mijeștilor", moară ce păstrează pînă astăzi elementele cele mai caracteristice ale instalațiilor studiate.

Despre vechimea acestor mori sau mai bine-zis, inventarierea lor ca proprietate, se precizează în documentele iobăgiei, că majoritatea acestor instalații erau „boierești, boierești-țărănești și numai în al treilea rînd țărănești sau preoțești" [18] plătindu-se pentru fiecare dijmă cuvenită [19].

Prin tradiție, proveniența acestor instalații se atribuie în exclusivitate morarilor țărani care le foloseau prin asociație sau prin moștenire de la mai mulți urmași. „Așa le-a pomenit și părinții noștri", precizează informatorul Dionisie Socea din Comăna de Sus.

Dealtfel pe o grindă din pivnița morii lui Bușilă Nicolae, cunoscută și sub numele de „Moara Gubernăteștilor", se poate citi și acum inscripția cu litere chirilice și latine „iunius 18—1879 Ion Mija Nicolae, Benedek Ianos". Această inscripție ca și alte date culese de la informatorii noștri atestă cu prisosință colaborarea permanentă între morarii români din Țara Oltului și meșterii maghiari de pe aceste meleaguri, care prin iscusința lor au ridicat cu meșteșug durabile mori țărănești și au contribuit continuu la perfecționarea acestora

La data cînd pe „Valea Comănelor" funcționau cele 11 mori de apă, mai existau asemenea instalații la Cuciulata 2 ; 3 la Veneția de Sus și de Jos și una la Grid „trasă de cai".

ALEGEREA ȘI PREGĂTIREA LOCULUI PENTRU INSTALAREA MORILOR DE APĂ PE VALEA COMĂNELOR

Meșteșugul ca atare, morăritul, constă așadar din măcinarea boabelor cu ajutorul pietrelor mînate de către forța apei prin intermediul roții hidraulice. Înlocuind „moriștile" care în Comăna de Sus erau 2 (la Vicoaia și la Vică Socea), folosite în ultima vreme pentru mărunțirea sării de bucătărie ca și pentru animale, ridicarea morilor de apă pe această vale a însemnat un progres simțitor în dezvoltarea industriei alimentare țărănești.

Instalarea atîtor mori de apă pe „Valea Comănei" nu este o întîmplare. Morarii, care erau și meșterii constructori ai acestor instalații au folosit cu pricepere toate proprietățile terenului de captare și dirijare a

apei, factori esenţiali în trăinicia acestor instalaţii tradiţionale. De remarcat că aproape toate aceste mori au fost construite în afara satului, către pădure şi pe locuri unde rîul avea căderea cea mai mare.

La acest loc de cădere a apei se construia la început „leasa" (barajul), ce oprea apa şi apoi se dirija pe iazul morii. „Leasa din şarampăi" ce bara cursul rîului pe toată lăţimea sa, era orientată astfel încît să formeze un unghi cît mai ascuţit faţă de direcţia de scurgere a acesteia. Aşadar se evita orientarea frontală a lesii, care ar fi redus simţitor viteza apei şi totodată ar fi însemnat o rezistenţă critică în viiturile mari provocate de apele ce puteau veni de la munte sau „de pe vale în sus".

Cum se construieşte leasa ? Dintr-o margine în alta a albiei rîului se bat două rînduri de „şarampăi" din stejar cu o lungime de cca. 3 m. care după ce erau bătuţi în pămînt, mai rămîneau de cca. un metru şi jumătate. Vîrful „şarampăilor", corespunzînd cu nivelul iazului. Între cele două rînduri de „şarampăi" se lăsa o distanţă de cca. 60 cm. care se umplea cu crengi de arbori, orientate în direcţia apei şi peste care se împletea din nuiele de fag mai groase, „o cunună", apoi se puneau din nou creci şi iar „o cunună", pînă se ridica „barajul" la capătul de sus al şarampăilor. În partea de sus, după ce se termina întăritura cu lemne, se aşeza apoi pămînt şi paie, înfundînd bine „baza lesii" în aşa fel ca apa să nu poată a-şi face loc de scurgere (de „urloi").

Nu departe de leasă se săpa un şanţ ce lega „iazul" cu rîul, loc ce se numea „şprenghi" şi care era folosit pentru a da drumul apei de pe iaz în cazul viiturilor mari, dar mai ales pentru abătutul apei de pe tot iazul, în vederea curăţirii albiei acestuia sau pentru reparaţiile ce se impuneau în mod deosebit pentru roata morii. Pentru asemenea situaţii, morarul folosea întreaga obşte a satului care adunată „în clacă" îşi aducea contribuţia la întreţinerea unor asemenea instalaţii ţărăneşti. Cu o astfel de realizare în ceea ce priveşte captarea izvorului de energie, necesar punerii în mişcare a roţilor de moară, urma acum aşezarea morii.

CONSTRUCŢIA MORII PROPRIU-ZISE

Tipul de moară specific „Văii Comănelor, este cel al morilor cu două sau o singură roată de apă cu cupe, fiecare roată acţionînd o piatră de moară pusă în mişcare prin apa ce se aduce din iaz pe un scoc construit din scîndură de fag.

De reţinut că aproape toate părţile componente ale morii respective erau lucrate numai din lemn, iar în cele mai multe cazuri chiar morarul pricepînd dulgherie şi tîmplărie îşi lucra singur moara, ajutat doar de cîteva persoane în ridicarea lemnelor, a pietrelor de moară etc.

Ca esenţă lemnoasă ce se folosea în ridicarea instalaţiilor respective amintim lemnul de brad, stejar, fag, arin. Cel mai căutat însă era lemnul de stejar fiind socotit ca un lemn tare ce rezista la intemperiile vremii, la „carii", iar la cioplire, „nu aşchia".

Roata morii, se confecţionează din „8 colaci", din lemn de stejar, fiecare roată avînd de la 16 pînă la 32 cupe şi tot atîtea trepte. „Colacii" se petreceau doi cîte doi prinşi în cuie de lemn. Mai tîrziu, pentru fixarea lor cît şi pentru a le da o rezistenţă mai mare s-au întrebuinţat patru drugi de fier cu „şiroafe", de aceeaşi lungime ca a roţii (80 cm.) şi două rafuri tot din fier cu diametru de 2 m., late de 6 cm. şi care erau aplicate pe dunga colacilor. Cupele cu treptele respective forma un unghi de 90^0, iar vîrful acestuia se fixa pe faţa colacului în aşa fel ca de la vîrful unghiului la marginea colacului să fie o distanţă egală cu lăţimea colacului. În partea din interior a colacilor era bătut în cuie din scîndură de brad, bine încheiat, „fundul roţii" iar micile crăpături rămase, fiind astupate cu muşchi de pe copaci. La rîndul lor, „colacii" erau prinşi cu patru cruci de fusul roţii, bine fixate cu pene. Atît fusul cît şi crucile erau lucrate numai din lemn de stejar.

De reţinut că debitul de apă ce cade într-un minut pe roată este aproximativ de 1—2m.^{3} sub forţa căreia, pietrele de moară făceau 5—10 rotaţii pe minut. Cu o singură piatră în acest ritm se măcinau două ferdele de boabe pe oră, adică cca. 5 saci pe zi-lumină. Aşadar cantitatea pentru măcinat, mai mare sau mai mică, depindea în mod cert de mărimea roţii, de debitul de apă şi implicit de lucratul pietrelor.

Fiind partea cea mai expusă intemperiilor vremii, o astfel de roată dura 8—10 ani, după care se înlocuia.

„Fusul" se sprijinea apoi cu cei doi „cepi" fixaţi cu ajutorul unor „verigi de fier", pe o „periniţă" de lemn din fag, fixate în scobiturile de la „patul" şi „căpătîiul" fusului, aşezate în partea dinafară şi din interior a acestuia. Pentru ca „cepii" să nu se încingă sau să se toceasca prea repede, din cauza frecării, primeau apă continuă sau se ungeau cu alte uleiuri sau unsori.

La capătul din interior, pe fus, era fixată una dintre cele mai importante părţi ale morii şi anume, „roata cu măsele" („fuştea pietrelor"). Studiind lista ilustraţiilor anexată aici, se poate observa în mod clar cum

roata cu măsele „se îmbucă" cu „valul" care la rîndu-i este fixat pe „fuşte". De foarte mare importanţă în acest angrenaj rămîne însă felul cum cele două pietre suprapuse se pot regla mai bine, de acest lucru depinzînd în mod hotărîtor, calitatea făinii obţinută la moara cu pietre şi roată mînată de apă.

Ca parte componentă importantă, fusul primei roţi are o lungime aproximativă de 3,50 m., iar al doilea fus, de 2,50 m., ambele avînd un diametru de 30 cm.

„Fuştea", un ax pătrat şi zimţat se sprijină la capătul de jos pe „punte" (o grindă din lemn de stejar în poziţie orizontală) şi apoi înfiptă în „săpuneci" (o bucată de oţel) care la rîndu-i etse fixată în „tigaie". Fiind singurele părţi din „fier pe fier", din întreaga instalaţie, există obligaţia pentru morar de a unge mereu aceste locuri cu diferite uleiuri, cumpărate sau preparate în gospodăria sa.

„Puntea" se sprijină apoi cu cele două capete pe alte două grinzi lucrate tot din stejar în aşa fel că prin manipularea unor pene, aceasta se poate fixa mai la stînga sau mai la dreapta, condiţionînd poziţia perfect orizontală a pietrei deasupra. Dintre cele două grinzi, pe care se sprijină „puntea", una este fixă iar cealaltă putînd fi ridicată cu o „manetă" mai în sus sau mai în jos, reglîndu-se şi totodată potrivindu-se distanţa dintre cele două pietre.

„Valul" este compus din două capete „din bubă de arine" pentru a nu crăpa, şi din şase „siştori" din lemn de corn, legate bine în două cercuri de metal. „Valul", se fixează apoi pe „fuşte" cu pene şi cu „pap" (lipici), bine centrat. În acest loc „fuştea" este zimţată, împiedicînd astfel alunecarea „valului" în jos. Dar pentru a se obţine o potrivire perfectă între val şi „roata cu măsele" între „siştorii", se folosea „vincălul" cu care se obţine o cuplare „ca o curea", aici stabilindu-se totodată aceeaşi distanţă între „măsele", dar şi între „siştori".

Dar fiindcă deosebita calitate a făinei depinde în mod substanţial de felul cum sînt aşezate şi lucrate pietrele destinate pentru morăritul tradiţional, expunem mai jos tehnica realizării şi aşezării acestora în moara de apă. Mai întîi precizarea că pietrele de moară („chetrile") erau aduse fie de la Sebeş de lîngă Ineu (Arad), fie de la Ciceu sau de pe „Valea Comănelor" de la locul numit „Dabij". Înainte de instalare, aceste pietre trebuiau însă „puţuluite" (şlefuite) cu nişte ciocane în vederea rotunjirii.

De reţinut că, aproape toate morile de apă de pe „Valea Comănelor" aveau două perechi de pietre : una pentru porumb şi uruială de esenţă mai tare şi una pentru grîu, mai moale. Fiecare pereche de pietre se puneau în mişcare de cîte o roată de apă, separată.

„Cheatra de jos" — de exemplu, — era fixată pe „foastăne" groase din stejar în care era scobită de mărimea și forma pietrei respective și care umplută apoi cu lut amestecat cu chetriș, forma „podul chetrilor". Mai înainte de a se așeza piatra „în culcușul ei", scobitura respectivă se umplea cu „lut amestecat cu chetriș" peste care se așeza piatra de moară respectivă. Așezată în acest loc, piatra de moară era legată apoi în niște colaci de lemn și fixată cu pene.

Prin „gaura chetrii de jos", trecea apoi „fușteа" încadrată de către „gînjău", acesta fiind construit din lemn de mesteacăn. Pentru a evita încălzirea acestor părți, datorită frecărilor, se folosea ungerea cu seu de oaie, apoi cu o bucată de pănură se acoperea „gînjăul", rămînînd în afară capătul „fușții". Potrivirea perfect orizontală a pietrei de jos se făcea cu ajutorul „țircălăului", iar potrivirea perfect orizontală cu „cumpăna de apă" (boblobocul).

Pe capătul de sus al „fușții" (mai îngust și de formă pătrată), era fixată „pîrpălița" pe care se așeza apoi „chiatra de sus", bine înpănată.

„Sînul chetrii" era mai adîncit, lucrat cu „gheunoiul" și „buzduganul". „Fața chetrii" era prevăzută cu 6—8 „răvăși" (adînciturі curbate) late de 5 cm. Începînd din interiorul curburii, „răvașa" se adîncea din ce în ce mai mult, ajungînd pînă la 1 cm. Celelalte părți din „fața chetrilor" erau brăzdate cu niște șențulețe mici de 1—2 mm., realizate cu ciocanul de fier bine ascuțit și călit la fierar. De felul în care morarul „fereca chetrile", depindea atît calitatea cît și cantitatea făinii ce se măcina. Expusă atîtor „ferecături și toceli", piatra de moară rezista totuși cîțiva zeci de ani.

PREGĂTIREA SEMINȚELOR PENTRU MĂCINAT

Cerealele sau „bucatele", cum li se mai spune prin partea locului, după ce erau „îmblătite" (treerate) se depozitau fie în jimnițe (coșuri mari din nuiele) sau în saci. Din cînd în cînd semințele din jimnițe și saci sînt gărgărițe. Păstrarea semințelor este mai sigură „în boabe" decît „în făină". mișcate, aerisite, vînturate pentru a nu se „jilăvi", sau a fi mîncate de

Pentru nevoile gospodăriei, din cînd în cînd, oamenii se deplasau la moară și măcinau diferite cereale în cantități felurite. Grîul pentru pîine, porumbul pentru mămăligă iar „uruiala" (amestecătură de porumb, orz, ovăz, uneori fasole, mazăre, sîmburi de „lobeniță" sau „bostan") pentru creșterea porcilor, a animalelor în general.

Transportul se făcea în exclusivitatea în saci, cu spinarea sau căruța, trasă de cai, boi, bivoli. La moară însă, din cauza aglomerației, fie din cauza mulțimii celor care trebuiau a măcina sau a ritmului de lucru încet, gospodarii din localitate, lăsau povara la moară și reveneau pe cînd morarul le trimitea vorbă că au măcinișul gata. Cei mai departe dintre clienții morarului, dormeau fie în moară pe saci „și mîncau din traistă" sau erau găzduiți pe la oamenii din sate. Uneori însă, se așteptau chiar și săptămîni pînă venea rîndul pentru a se măcina, de unde și zicala: „La rînd ca la moară". În cazuri de forță majoră: moarte, nuntă, oamenii respectivi „erau măcinați cei dintîi".

Anotimpul cel mai aglomerate pentru măcinat era toamna, cînd moara nu se oprea deloc. Au fost situații cînd după această perioadă din cauza slabei afluențe la moară, îi obliga pe morari să meargă cu căruțele pe sate pentru a aduna pentru măciniș, iar locuitorii satelor îl cunoșteau pe morarul lor, după sunetul clopotului ce era așezat în capătul oiștii carului. Desigur, preferința era pentru morarul care măcina o făină de calitate. „Făina, aduce clienții", ne preciza morarul Bușilă Nicolae din Comana de Sus. „Cea mai bună făină de porumb se socotea aceea care era măruntă și aspră, iar din grîu, făina cu tărîța lată" precizează același informator.

În situațiile cînd morarul transporta singur cerealele pentru măcinat, semnul de recunoaștere pentru restituirea sacilor respectivi îl constituiau diferitele motive geometrice țesute în război pe saci de către femeile satului. Aceste ornamente fiind cunoscute sub numele de „semne de proprietate" și care se mai întîlneau și pe țesăturile ce se duceau la piuar, pe poarta gospodăriei, pe casă, pe unelte sau chiar pe lemnele tăiate din pădure. Printre aceste ornamente, amintim: vergile (dungi) cu negru sau roșu, galben, țesute pe latul sau în lungul pînzei de sac; flori stilizate geometric realizate cu o cromatică felurită. Se cunoaște pînă astăzi că Nise al Socii și Gheraste din Comana de Sus aveau sacii cei mai înfloriți cu șetrangă, raci, flori cu cinci capete, păstărnici, inițialele numelui și prenumelui proprietarului sau numărul casei. Se mai deosebeau sacii oamenilor de pe sate și după ața de legat gura sacului care era împletită „în coada fetii" și de diferite culori. În ultimii ani se întîlnește tot mai mult însemnarea sacilor cu inițialele proprietarului și numărul casei scrise pe pînza sacului cu creion chimic, sau cu o culoare neagră.

În ceea ce privește capacitatea sacilor pentru transportat cerealele la moară, acestea erau în majoritatea cazurilor de 4 ferdele adică de 72 cofe, din care se obțineau după măcinat 70—75 kg. de făină.

Iată acum drumul ce-l realizează boabele prin întreaga instalație pînă se obține făina de grîu sau de porumb: grăunțele aduse pentru măcinat sînt turnate din sac în coșul morii ce avea o capacitate de 8 ferdele doi saci). „Coșul" era fixat pe un suport cu patru picioare la baza căruia se afla „corletul", un dispozitiv (regulator) care permitea căderea boabelor într-o cantitate mai mare sau mai mică în „gura pietrei", iar de aici în „sînul pietrelor" unde ajung toate semințele pentru măcinat. Pentru a rezista la frecare „titirezul", este prevăzut la capătul de jos cu un „ghicaș" (piatră tare). Din acest loc, datorită forței centrifuge cît și „pîrpăliței", boabele sînt aruncate între pietre unde sînt zdrobite și transformate în făină. Apoi, aruncată afară pe „chișcătoare", făina cade în „lada de făină", de unde cu o lopățică este luată și încărcată în sacii de făină. Mai precizăm că sub același acoperiș al morii constituit în trei sau patru ape se afla locuința morarului despărțită de unul dintre pereții morii printr-o ușă prin care se auzea de fiecare dată clopotul morii „semn că s-a gătat de pe coș".

La unele mori de pe „Valea Comănelor", de exemplu, la „Moara Mijeștilor" li s-au mai adăugat lîngă roata de apă și alte instalații țărănești ca, joagăr de tăiat scînduri, pive de haine. După 1920, se înregistrează în evoluția acestor instalații și apariția unor „mori de foc", iar mai tîrziu chiar a unor mori mult perfecționate. Ceea ce socotim însă interesant pentru istoria morilor de apă este faptul că și în această epocă de modernizare crescîndă o morăritului, roata de apă nu a încetat a funcționa iar în prezent se remarcă interesul pentru păstrarea și funcționarea acestor instalații de morărit tradiționale în vederea măcinatului diferitelor semințe necesare oamenilor ca și pentru creșterea animalelor din sectorul zootehnic al cooperativelor de producție.

Dar acest interes pentru valorificarea instalațiilor tradiționale de pe „Valea Comănelor", găsește o apreciere deplină în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu din 23 noiembrie 1970, prin care se solicită conducerilor agricole, a organelor de stat mai mult sprijin gospodăresc și inițiativă în menținerea și dezvoltarea unor activități industriale care să valorifice toate resursele locale de produse și materii prime [20].

Mobilizați prin documentele de partid și de stat, bazați pe interesul ce-l dovedesc țăranii cooperatori pentru producția materialelor de construcție, pentru dezvoltarea meșteșugurilor sătești, va trebui acționat în mod hotărît și consecvent în ceea ce privește valorificarea tuturor resurselor locale pentru stimularea materială și spirituală a miilor de mîini îndemînatice din cooperativele agricole de producție, a altor categorii de oameni ai muncii.

MORILE DE APĂ DE PE VALEA COMĂNEI — ŢARA OLTULUI

— Rezumat —

Străbătînd de la un cap la altul cele două sate Comana de Jos şi de Sus, pîrîul „Valea Comănei" ce se varsă în Olt, cu debitul său propice dezvoltării şi răspîndirii instalaţiilor ţărăneşti a favorizat o roire permanentă a morilor şi pivelor de prelucrare a semînţelor, a lemnuului ca şi alte îndeletniciri (cărbunăritul, vărăritul, fasonatul lemnelor etc.).

Această realitate etnografică subliniată prin „numărul şi varietatea de unelte iscodite sau folosite" de om, conturează şi caracterizează totodată specificul poporului nostru, al interpătrunderilor interetnice stimulate pe aceste meleaguri de-a lungul veacurilor.

Prezentarea etnografică a acestor instalaţii ţărăneşti a căror istorie începe încă din epoca daco-romană, o socotim cu atît mai folositoare, cu cît documentele de partid şi de stat ne atrag atenţia în mod consecvent asupra modului de valorificare şi de dezvoltare a tuturor resurselor locale de produse şi materii prime.

NOTE

1. Ştefan Mateş. Trecutul Ţării Oltului, în culegerea de Studii monografice : Drăguş un sat din Ţara Oltului (Făgăraş), Bucureşti, 1945, p. 9.
2. Gligor I. O monografie : Comăna de Sus, judeţul Făgăraş, Bucureşti, 1933, p. 9.
3. Constantin Catrina, Petre Dan Idu, Al. Buşilă. Pivele de pe Valea Comănelor — Ţara Oltului, în : Aluta, Sf. Gheorghe, 1970, p. 313.
4. Ibidem, 2, p. 5.
5. Ştefan Meteş, op. cit., p. 132.
6. C. Irimie. Cercetări etnografice privind istoria tehnicii populare la români, în : Cibinium ; Sibiu. 1967/68, p. 13.
7. C. Irimie. Anchetă statistică în legătură cu reţeaua de instalaţii tehnice populare acţionate de apă pe teritoriul României, în : Cibinium, Sibiu, 1967/1968, p. 417.
8. Prodan D., Urşuţiu Liviu, Ursuţiu Maria. Urbariile Ţării Făgăraşului, vol. I, 1601—1650, Bucureşti, 1970.
9. D. Prodan. Iobăgia în Transilvania, în sec. XVI, Bucureşti, 1967, vol. I, p. 338, 342 ; Ibidem, vol. II, p. 19 ; Al. Bărbat. Dezvoltarea şi structura economică a Ţării Oltului ; Cluj, 1938, p. 155—163—164.
10. Ibidem, 8, p. 57.
11. Ibidem, 8, p. 59.
12. Idem 11.
13. Ştefan Meteş. Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului, vol. I, Cluj, 1935, p. 39.

14. Ibidem, 13, p. 42—43.
15. Ibidem, 7, p. 423.
16. Al. Bărbat. Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului, Cluj 1938, p. 163.
17. Ibidem, 7, p. 423.
18. Ibidem, 8, p. 59.
19. Idem, 18.
19a. Károly Kós. Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu, în : Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—1961, Cluj, 1963, p. 79.
20. Nicolae Ceaușescu. Expunerea cu privire la îmbunătățirea planificării și conducerii agriculturii. Ședința de lucru de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român, 23 noiembrie 1970, în : România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, București, 1971, vol. 5, p. 252—253.

Fig. 1. Zona etnografică a zonei Perșanilor

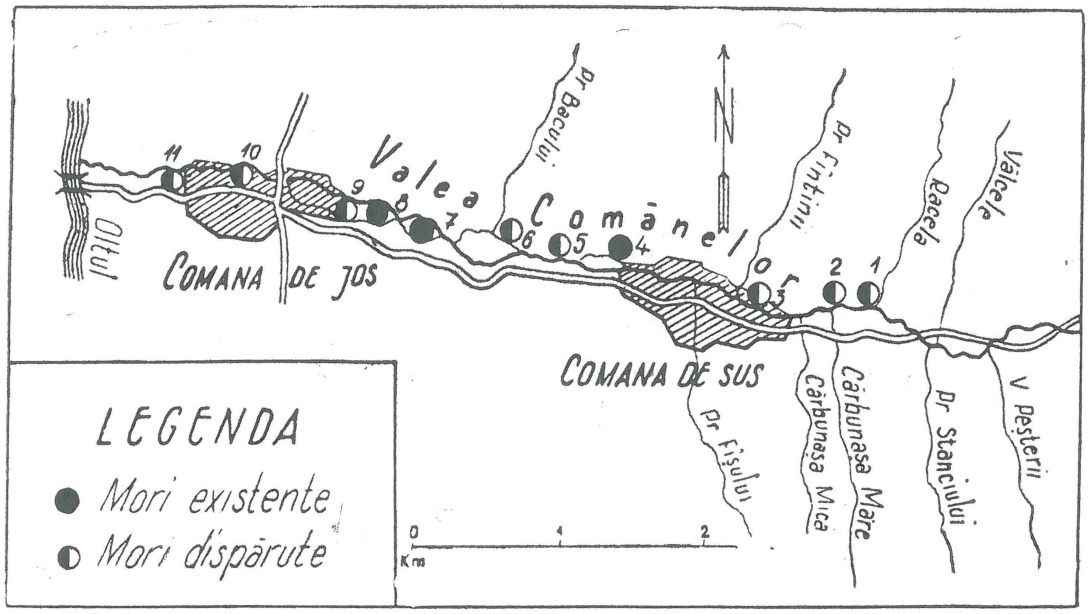

Fig. 2. Aşezarea morilor de apă pe „Valea Comănelor" : 1. Moara lui Roman din „Tănărogul ferarului" de la „Gura Racelii", 2. Moara lui Sofronu lui Ustuluş „de sub faţa Steigii, 3. Moara comunală, fostă a lui Olălău, 4. Moara Gubernăteştilor, proprietar Nicolae Buşilă, 5. Moara „hai arsă din Unghiuri", 6. Moara de la arini, proprietar Gheorge Puşcaşu, 7. Moara Mijeştilor, proprietar Boţoni Imrea, 8. Moara lui Mihai Puşcaş, 9. Moara Conteştilor, proprietar Boţoni Gheorghe, 10. Moara ferarului „de sub curte", 11. Moara lui Vlad

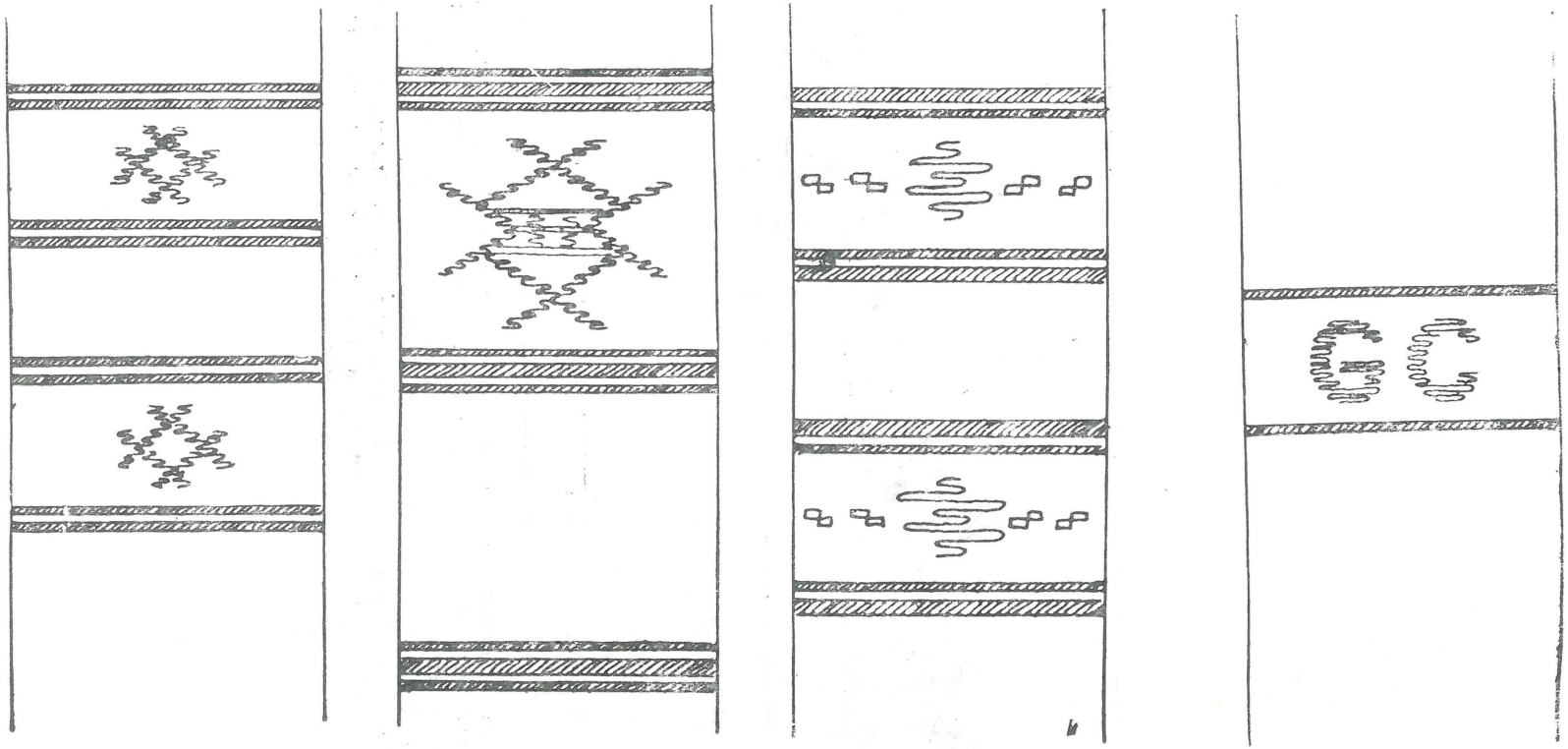

Fig. 3. Semne de proprietate pe sacii de moară

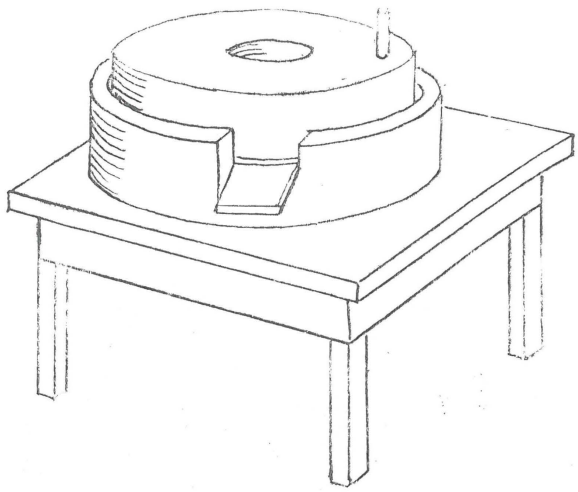

Fig. 4. Morişca acţionată cu mîna

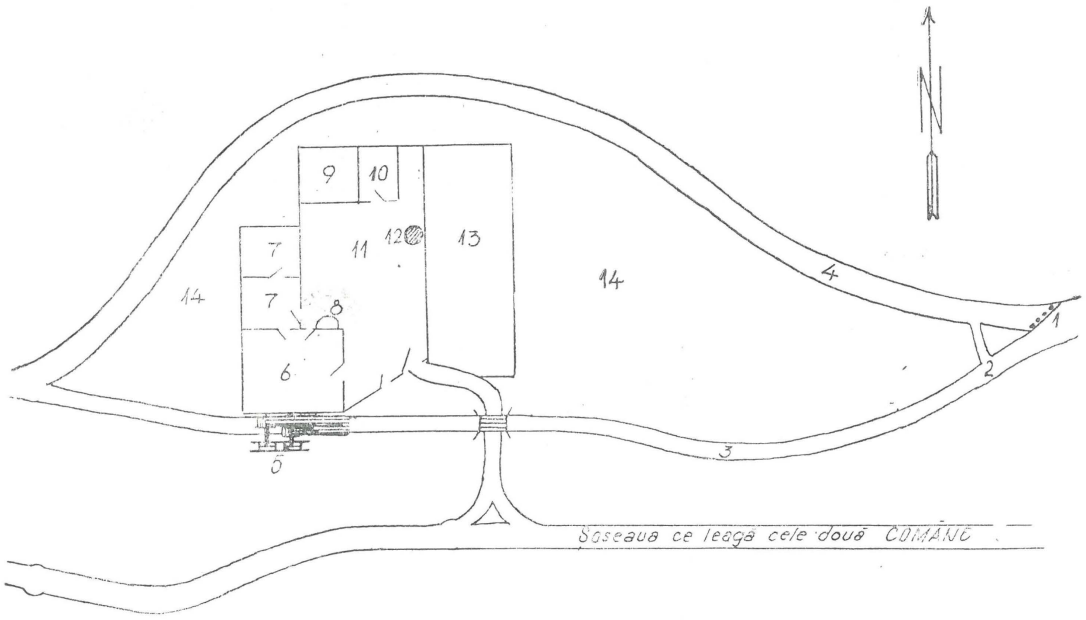

Fig. 5. Moara lui Gheorghe Niciu, aşezare : 1. Leasa, 2. Sprenghi, 3. Iazul, 4. Valea, 5. Scocul pentru apă şi roata morii, 6. Moara, 7. Locuinţa morarului, 8. Cuptorul de pîine, 9. Şopronul, 10. Grajd, 11. Curtea morii, 12. Fîntînă, 13. Grădină de zarzavaturi, 14. Grădina cu pomi.

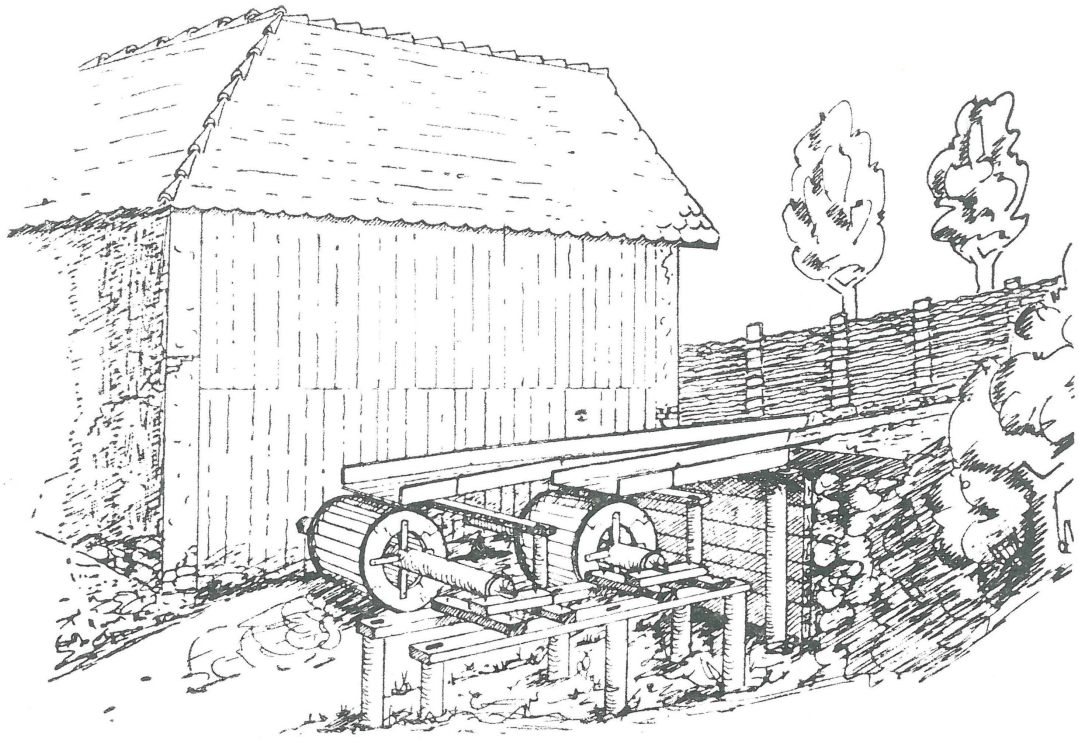

Fig. 6. Moara lui Gneorghe Niciu. Vedere generală

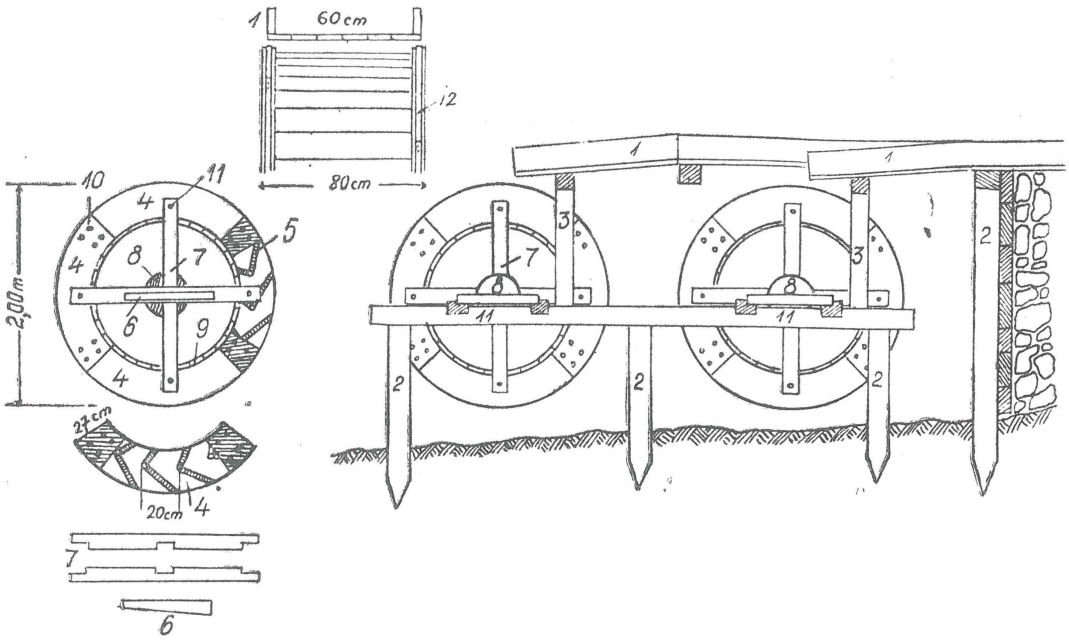

Fig. 7. Părţile componente ale unei roţi de apă : 1. Scocul, 2. Sarampăi, 3. Picioarele scocului, 4. Colacii, 5. Cupele, 6. Peana, 7. Crucile, 8. Fusul, 10. Cuie de lemn, 11. Patul roţilor, 12. Raf.

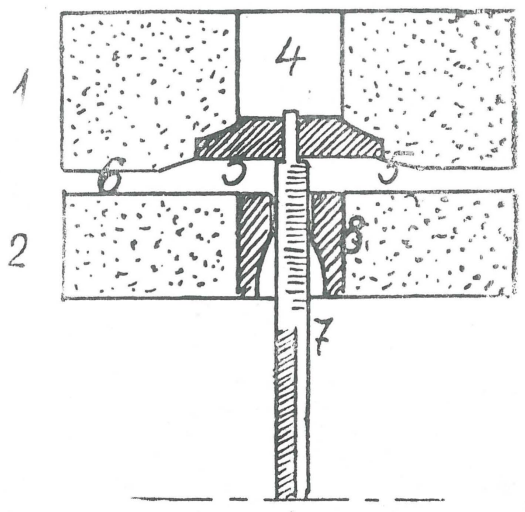

Fig. 8. Instalaţia de reglare a distanţei dintre pietrele de moară

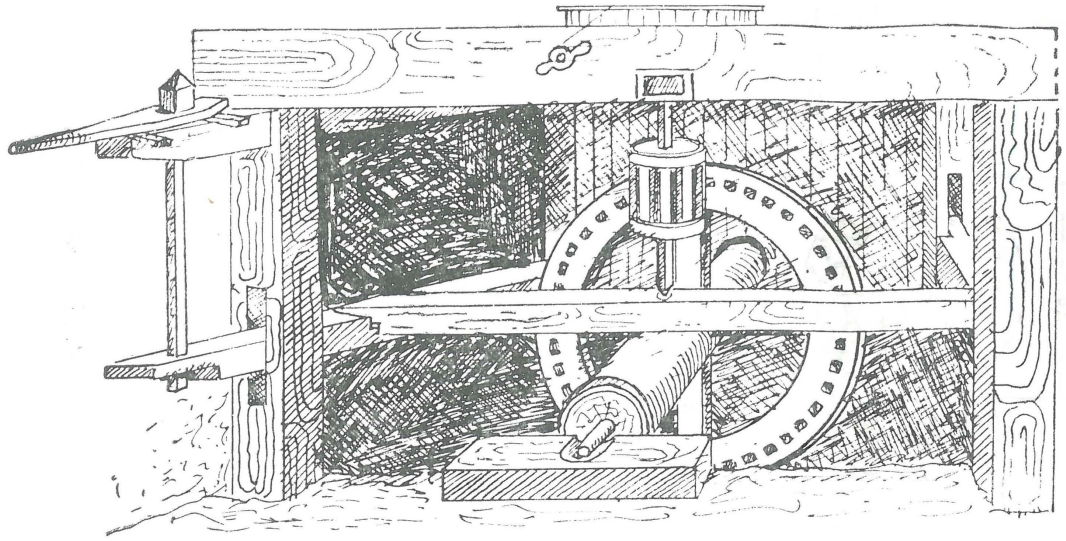

Fig. 9. Valul

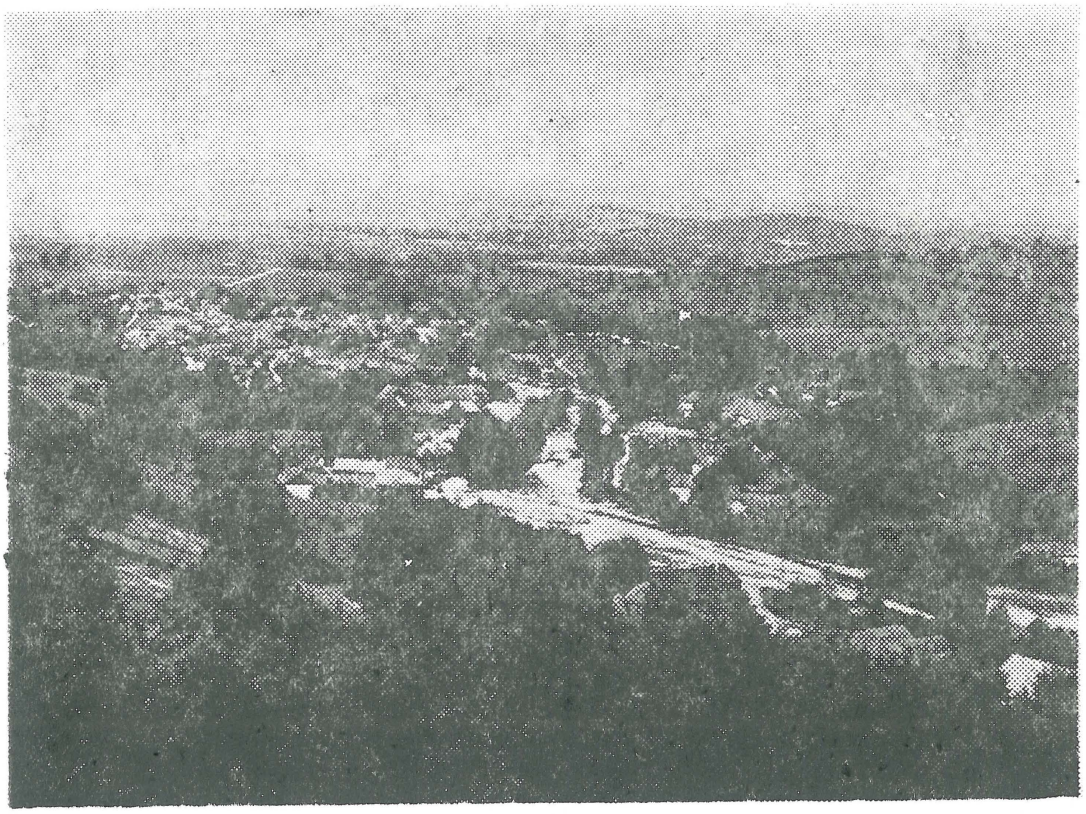

Comăna de Jos (vedere generală)

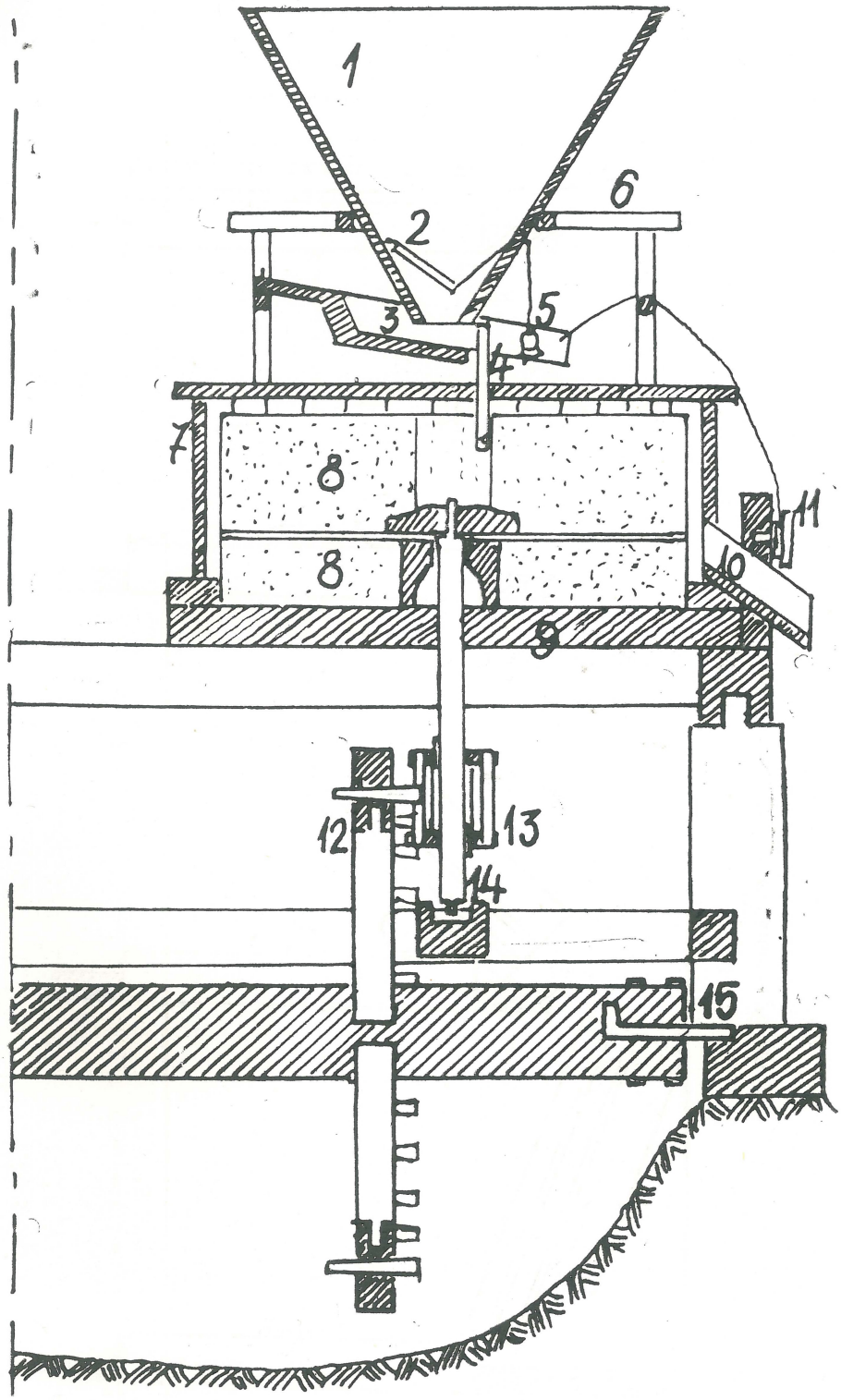

Fig. 11. Secţiunea instalaţiei pentru măcinat : 1. Coşul, 2. Scîndurica, 3. Corleţul, 4 Titirezul, 5. Clopoţelul, 6. Scaunul coşul, 7. Veaca, 8. Pietrele, 9. Podul pietrelor, 10. Chioşcoaia, 11. Regulatorul

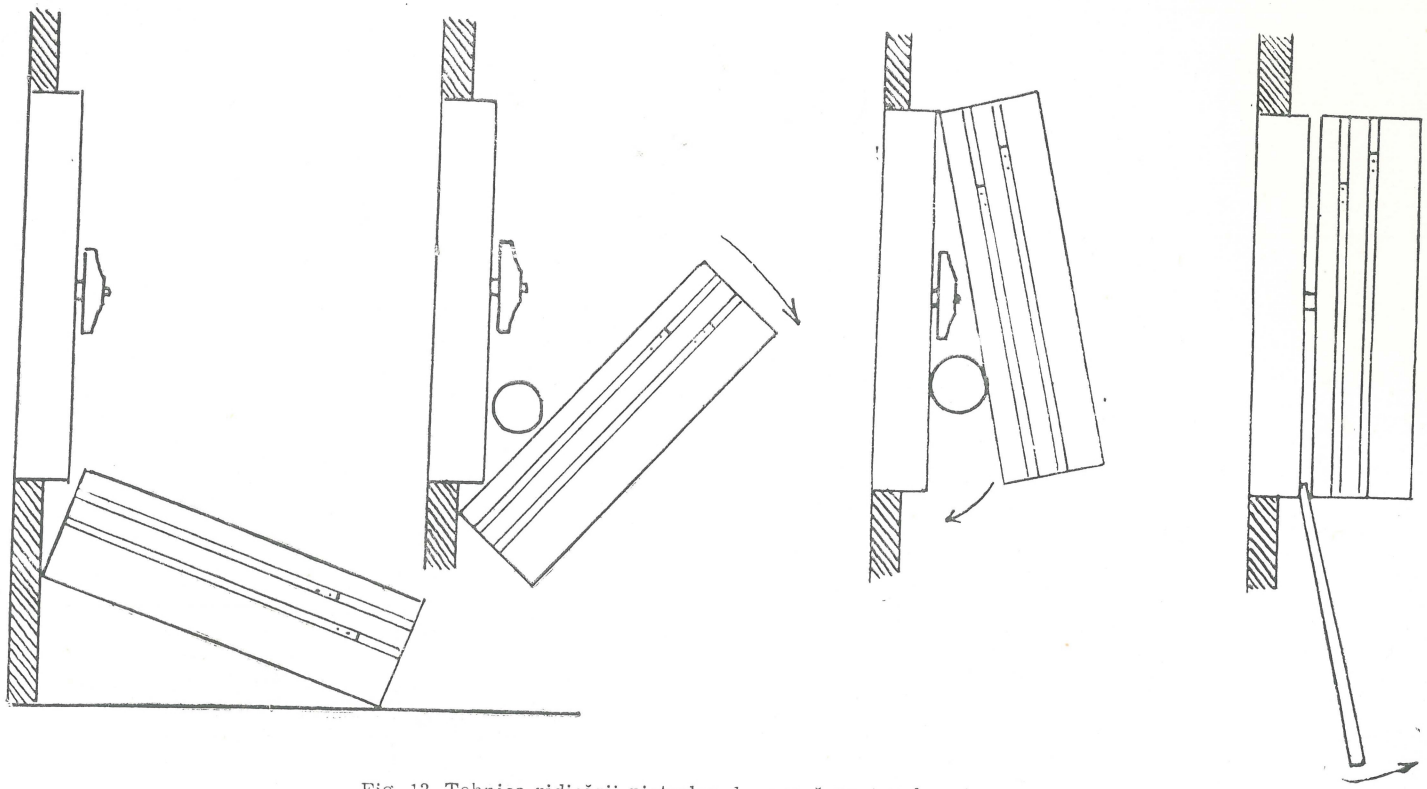

Fig. 13. Tehnica ridicării pietrelor de moară pentru frecat

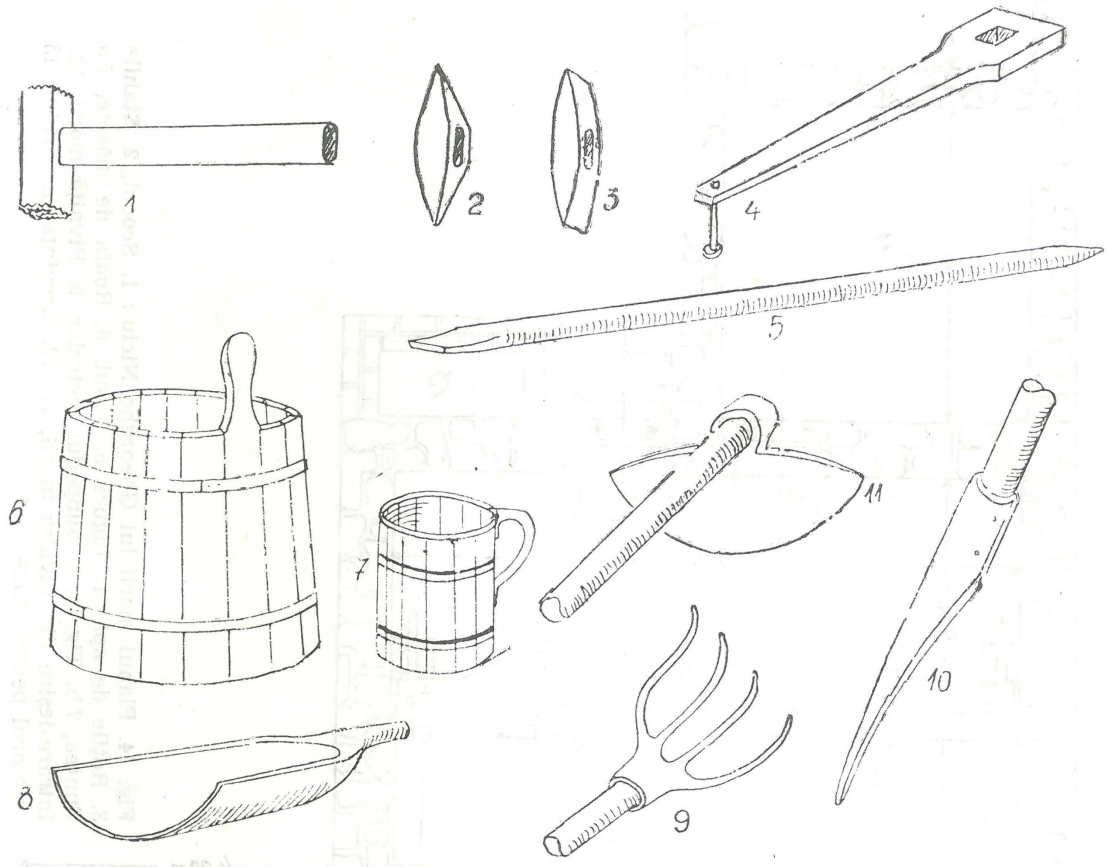

Fig. 12. Unelte şi vase necesare morăritului : 1. Buzdugan, 2. Gheunoi, 3. Ciocan de frecat, 4. Tîrcălău, 5. Rud de lemn sau de fier pentru ridicat, 6. Ferdelă, 7. Cofă, 8. Lopăţică, 9. Furcoi, 10. Rezuş, 11. Sapă

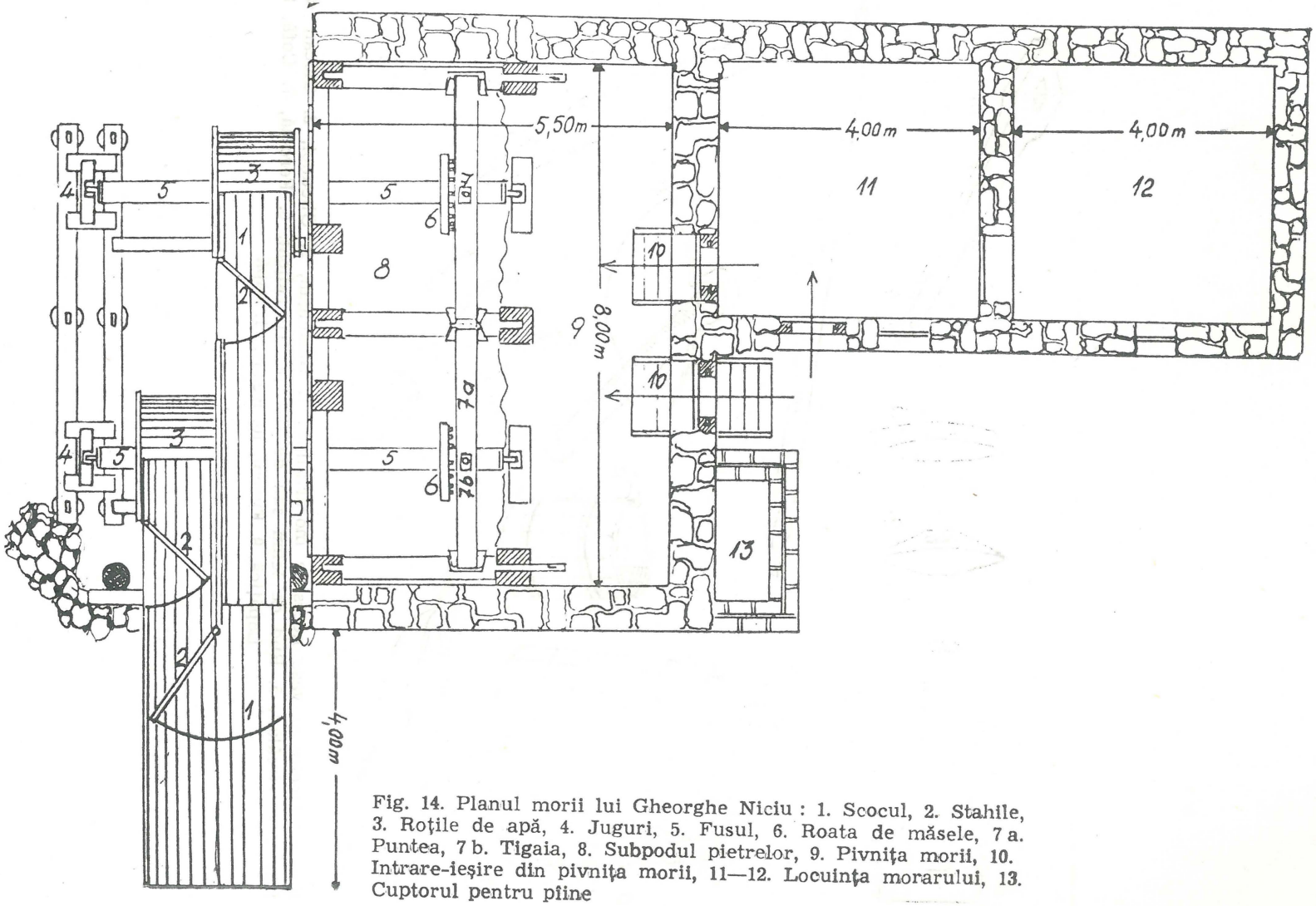

Fig. 14. Planul morii lui Gheorghe Niciu : 1. Scocul, 2. Stahile, 3. Roţile de apă, 4. Juguri, 5. Fusul, 6. Roata de măsele, 7 a. Puntea, 7 b. Tigaia, 8. Subpodul pietrelor, 9. Pivniţa morii, 10. Intrare-ieşire din pivniţa morii, 11—12. Locuinţa morarului, 13. Cuptorul pentru pîine

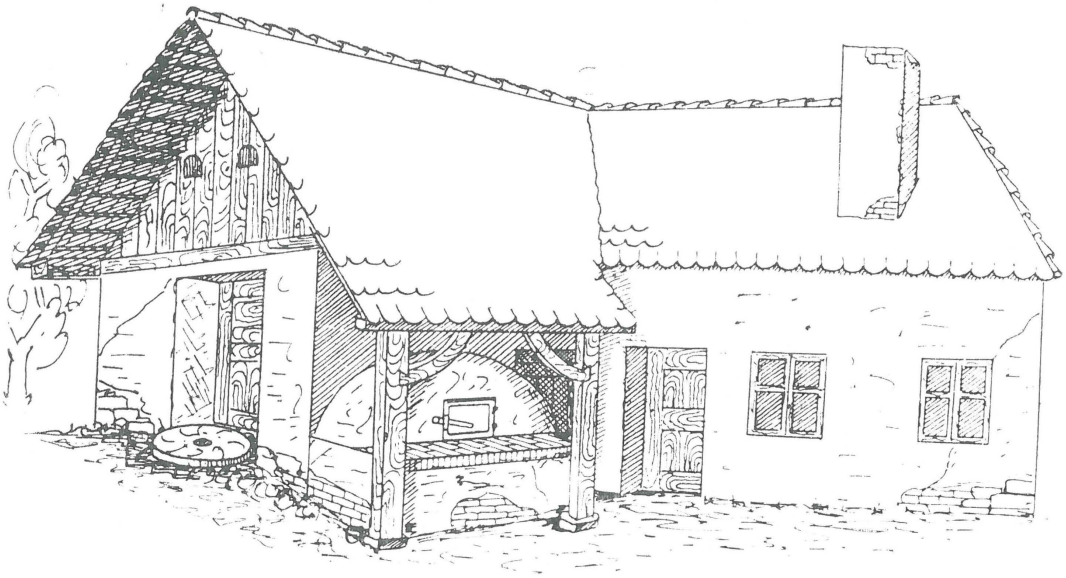

Fig. 15. Moara lui Gheorghe Niciu. Vedere din curte

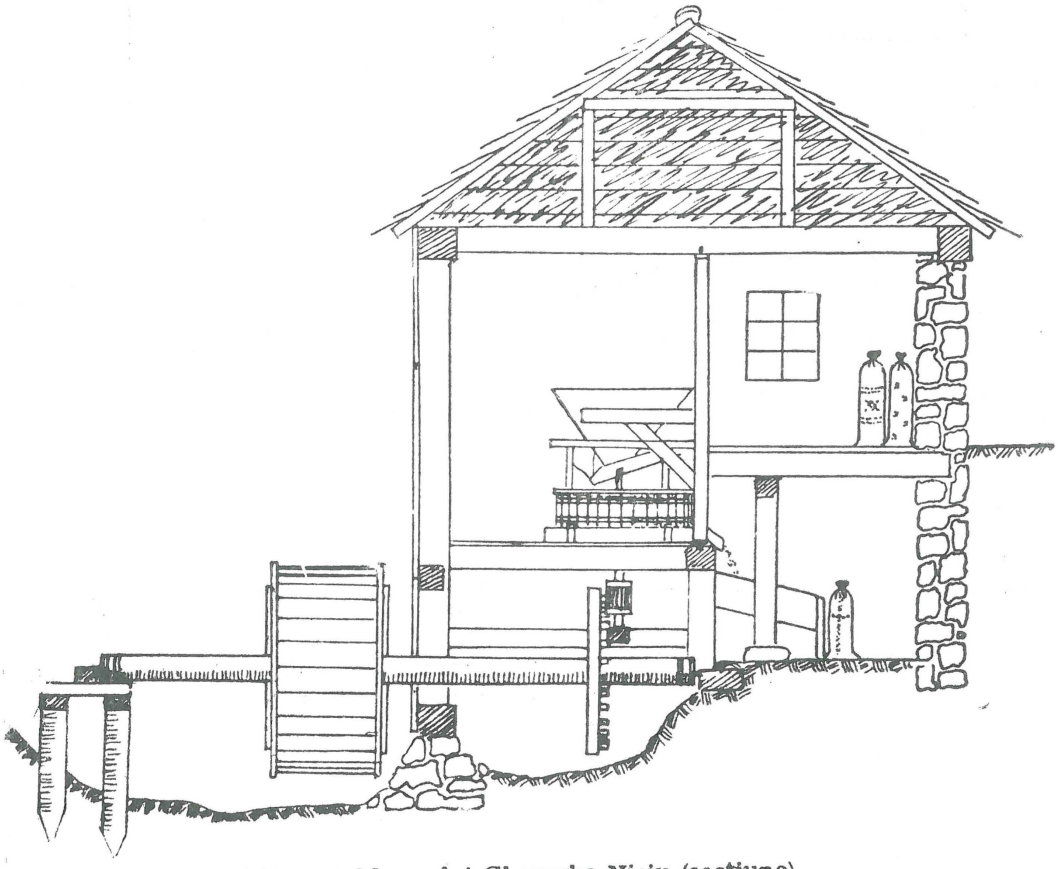

Fig. 16. Moara lui Gheorghe Niciu (secțiune)

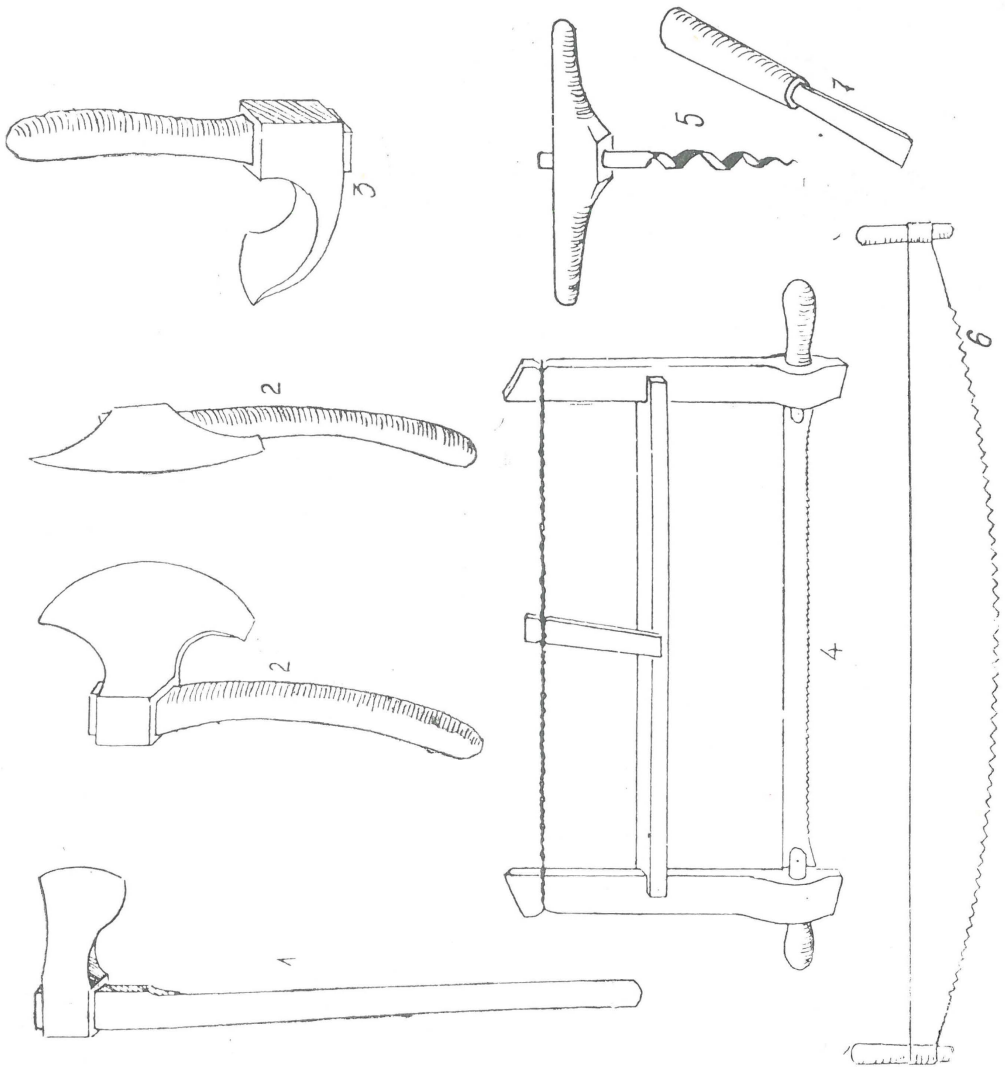

Fig. 17. Unelte pentru construit și reparat moara : 1. Secure, 2. Bardă, 3. Teslă, 4. Ferestrău, 5. Sferdel, 6. Joagăr, 7. Rezuș

A FELSŐRÁKOSI SZÉKELY NÉPVISELET

GAZDA KLÁRA

„Ezen sajátosságokat, ezen nép életéből kifejlődött szokásokat feljegyezni itt-ott szükségesnek láttam, főként azért, mert a divat hódító hatalma előtt mindinkább korcsosulnak azok. Kezdi már a nép is eredeti szokásait, viseletét elhagyni, ős-eredetiségéből kezd kivetkőzni. Hadd maradjon fenn legalább azoknak emléke".[1]

Orbán Balázstól, 1867-ből származnak ezek a sorok. A népviselet őrzése terén szerzett rossz tapasztalatait még korábbi adatok is alátámasztják. Így, a Vasárnapi Újság már 1840-ben szóváteszi a háromszéki katonalányok újfajta öltözködésmódját, ízetlennek, a viselők szellemével nem egyezőnek bélyegezve meg. Effélét Orbán Balázs, útja során, többfelé tapasztalhatott, ha ki kellett emelnie néhány helységet, ahol „még fennmaradt a nép között a régi magyaros viselet"[2]. Így Felsőrákost is.

Kovászna megyei viszonylatban, ha népviseletről kerül szó, ma is elsősorban Felsőrákost emlegetjük. Ez a Rika hegység tövében elterülő, Baróttól 5 km-re fekvő falucska (jelenleg közigazgatásilag Barót városhoz tartozik) néhány szomszédjával (Vargyas, Füle, Magyarhermány) valóban legtovább őrizte meg a népviseletet.

Orbán Balázs leírása, a meglévő viseletdarabok, az öregek emlékezete és a mai helyzet alapján, nyomon követhető a 100 év alatt végbement változás, amely igazolja a nagy utazó aggodalmait. Egyes, tőle említett viseletelemek ugyanis már az öregek emlékezetében sem

élnek. A ládák mélyén, vagy akár a használatban találunk azonos ruhadarabokat is. Más viseletelemek kisebb-nagyobb átalakuláson mentek át, főleg anyagukban. A régi szabásvonalak mellett újfajták is megjelentek, máskor az új anyagot régi szabáselvek szerint varrják meg. A városi divatból sokáig csak azt fogadták el, ami beleilleszkedett a helyi népviselet hagyományos szín- és formavilágába.

A régi és újabb elemek egymás mellett élése és aránybeli eltolódása az új javára, nemcsak időbeli, hanem generációs probléma is ; az idősebbek természetszerűen mindig hagyományőrzőbbek. A mai 30 évesek többségükben teljesen lemondtak a népviseletről, felcserélve azt gyári konfekcióholmival. Az elkövetkező 10—20 év alatt tehát várható Felsőrákos teljes kivetkőzése.

Nyilván, ez a változás nem légüres térben ment végbe.

A múltszázad utolsó harmadában a falu lakossága még helyhezkötött, gazdálkodó életmódot folytatott. A ruházkodáshoz szükséges alapanyagok javarészét (kendervászon, gyapjú, posztó, bőr) házilag állították elő és varrták meg, vagy helyi mesterekkel készíttették el. Egyes ruhadarabokat (csizma, kalap, sapka) vásáron szereztek be, Baróton, Kőhalomban és Segesváron. A század végefelé a kántor (Ferenczi) családja varrógépre tett szert s a lányai kezdtek varrni a falu népének is. Ez is hozott némi változást. (Pl. a „szedett mejjű" ing akkor terjedt el.)

A népviselet alakulására nagy hatással volt a Brassóval való közvetlenebb kapcsolat kiépülése. Az 1910-es években szekerekkel ludakat szállítottak a brassói piacra, értékesítés végett. Az I. világháború után a férfiak közül többen vasúti munkára, a lányok egyrésze pedig cselédnek szegődött el. Míg az utóbbiak jórészt visszakerültek a faluba, a férfiak csak ünnepelni jártak haza, s így hétköznapra lemondtak hagyományos viseletükről is. Ezzel magyarázható a férfiak korábbi kivetkőzése. Ekkor kezdték viselni a faluban is a nadrágot, bakancsot, terjedtek el újabb gyári anyagok, pl. a brassói posztó, a rézvirág ; a varrógép, jelentek meg újabb szabásvonalak (pl. a szűk kurtié). Erősitették ezt a hatást a más, olyan falvakkal való kapcsolatok, amelyekben szintén nem őrizték már a népviseletet. A 30-as években néhányan pl. a köpeci bányába járnak dolgozni.

A II. világháború hozta szegénység és szükség (pl. gyapotfonal hiány) a népviselet időleges újraéledését eredményezte. Ekkor az is előfordult, hogy a felső rokolyát is házifestésű kenderszőttesből varrták meg .

A kivetkőzésben a döntő szerepet a II. világháború utáni időszak hozta. Elsősorban az életmódban végbement gyökeres változások vezettek oda. Az ipar fejlődése nagy tömegeket vonzott a városokba. Másrészt a ruházkodás alapanyagai úgyszólván teljes mértékben gyári készítmények ; a konfekció az otthon maradt lakosság körében is elterjedt. A népviseletről való teljes lemondást ezúttal az értelmiség próbálja megakadályozni.

★

Egészen vázlatosan ezek lennének a változás koordinátái. Valójában milyen volt és hogyan fejlődött a felsőrákosi népviselet ? A továbbiakban ezt próbálom bemutatni.

A NŐI VISELET nemcsak a ruhadarabok száma és színessége, hanem az azok viseletéhez fűződő szokáshagyományok tekintetében is jóval változatosabb a férfiakénál. Alapegységei a következők : **alsóruhák** (ing, pendely), **felsőruhák** (lájbi, fehérrokolya, rokolya, karinca), **téli ruhadarabok** (kurti, zeke), **lábbelik** (bocskor, csizma, egyenes papucs), **fejrevalók** (párta, kendő, csepesz) és **egyéb kiegészítő darabok** (pántlikák, nyakszorító, tászli, bogláros szijú, faolajas zsebruha, „segrokolya" stb.).

Az alsóruhák elsősorban anyagukban s csak kisebb mértékben változtak a szabásukban.

A **miesnapi** (hétköznapi) **inget** pl. 1886-ban még **„kendőrbe kendőr"** vászonból varrták, kézzel. A **„balonvászon"** finomabb anyagféleség volt, s a századforduló idején terjedt el. **(„A bordába egy szál siríttöttet s egy szál kendört vetöttek fel mejjéknek, s gyapotfonállal ötötték.")** A 30-as években a hétköznapi ing is egyre inkább házilag megszőtt **gyolcs**ból készült. Az utóbbi két évtizedben az ingnek való fehérített vásznat boltból vásárolják.

A vásznat **10 pászma** szélességűre (55 cm) szőtték, 12—14-es bordában. Az ing **derekához** (elő és hátrész) **másfélszéj** széles, 2—3 sing hosszú anyagra volt szükség (az egész szélhez hozzávarrták a felét). A szabás menete a következő volt : az így nyert egy darab vásznat négyrészt hajtották. A szélén meghagytak egy **előarasznyit** (10 cm) **vállnak,** s a többiből keskeny téglalap alakot vágtak ki, amit az ing elülső felén kissé mélyítettek, s közepén egy arasznyi részt behasítottak. Ez képezte a fejnyílást. Az ing **mejjén** levő **borítást** (a jobboldali rész borítja a balt) a nyílás alján mindkét irányba kiinduló másfél cm-nyi bevágás kihajtása és egymásra borítása eredményezte. A nyakkörüli részt elől-hátul ráncba szedték. Ez volt a régiesebb **borítottmejjű**

ingtípus (1. a. ábra). A **szedettmejjű ing** varrásához (1. b. ábra) varrógépre volt szükség, ugyanis a **borítást** 3—3 keskeny **hajtás** veszi közre, ami egy-egy **kopac** rész után ismétlődik. Így elől nem igen jut hely a ráncnak. A borítás alatti részt **tőzés** díszíti, a megszabott mellrészt pedig **pánt** fogja le. Az ilyen inget a fiatalság kedvelte.

Az ing **ujjának** szintén megadták a módját. Azt tartották, hogy az 1 szélből szabott újj könyöke hamar kifeslik, ezért másfélszél széles, 1 sing hosszú anyagot szántak rá, amit mind a vállán, mind a könyökén sűrűn ráncbaszedtek (1. B. ábra).

A hajdani „vénök" ingének nem volt gallérja, a nyakkivágást egyszerű **pánt** (1. D. ábra) fogta össze, amit **kötővel** zártak. A fiatalok a **„tászlis ing"**-et (1. c. ábra) kedvelték. (Lerakott gallér, amit pánttal erősítettek az ing nyakához.) Az ilyen ingnek az újja szintén tászliban végződik. A mai ingek **gallérosak** (1. b. ábra), a gallért csipkével, legújabban színes, keresztszemes hímzéssel díszítik.

A kézzel varrott ing híme a vállának, s **kezenyelinek** a **megszedése** volt. A **„szedett ing"**-et (2. ábra) sirített kendercérnával hímezték a ráncok után **barackmagosan, fenyőágasan, darászfészkesen, petrezselymesen.** A hímzés tehnikáját századunkban már nem igen ismerték, így szedett inge nem mindenkinek volt. A 20-as években Vén Bojgó Kata foglalkozott vele, aki 2—3 ma is élő asszonynak adta át tudományát.

Mivel a régiek csak két havonkint **raktak szapullót** (mostak), még a legszegényebb asszonynak is volt legkevesebb 6 inge. A leány általában 9—10 rendet vitt férjhez magával, s egy-két tekerés (1 tekerés kb. 40—50 sing) ingnek-pendelynek való **bolonvásznat.** Az idősebbek ma is hordják az inget, egyet pedig **halni** őriznek.

Az **ingalj,** vagy **pendely** három és fél szél kender-, bolon- vagy gyapotvászonból készült (3. sz. ábra). Kevéssel térden alul ért. Régiesen nem volt **korca, a kötőt hajvarrótűvel** húzták bele. Ha a felső fele elkopott, megfordították. Díszesebb formája, a **„táncoló pendely"** alsó részén mintegy 15 cm magasságig az egyes részeket **„széjjes kötéssel"** fogták össze (4. sz. ábra).

A hagyomány szerint a pendelyt valaha felsőruha nélkül is viselték, nyáron, aratáskor. Ezt a maiak már nem érték. Sőt, az ők emlékezetük szerint már az is ritkaságszámba ment, ha valaki a pendely és felsőrokolya közé nem vett fel 1—2 rend **fehérrokolyát.** Akinek vékony alkata volt, a rokolyák alá **segrokolyát** öltött (előarasznyi hosszú, bő, kender ruhadarab), hogy megfeleljen a szépségeszménynek, csípője **„kerekőn álljon".** Hogy a sokrokolyás divat későbbi, múltszázadvégi, századfordulói jellegzetesség, igazolja Orbán Balázs felvétele, s a száj-

hagyomány is. Bíró Ferencné 1860-ban született **nannyája** gyakran emlegette a lánysága-korabeli köpecieket (ők mindig előbb jártak a divatban !), akiket ők még csúfoltak a sok rend rokolyájukért, mondván, hogy „nem tudják szerre elviselni".

A ma még fellelhető fehérrokolyák anyaga tiszta gyapot, vagy keskeny kendersávokkal csíkozott **„kenderrel meghasigatott" gyapotvászon.** Kenderből szőtt változatára nem emlékeznek. A rokolyának olyan bőnek kellett lennie, hogy a beleöltözött asszony két oldalról csücskét megfogva a feje fölé emelhesse anélkül, hogy elől-hátul felhúzódjék. Ezért 13 singet szántak rá, amiből hat a **felső széj**-be, hét az **alsó széjbe** került. A derékrészre varrt **gallér** így sűrű **gombolyagráncot** fogott le, amit olykor **petrezselymesen,** vagy **barackmagosan megszedtek.** Ezt az indokolta, hogy a fehérrokolyát alkalomszerűen felsőruhaként is viselték. Felkontyolás után a menyasszony fehérrokolyáson táncolt. A felső- és alsórész összeerősítésének **tászli** volt a neve. Mivel az alsó rész egy széllel hosszabb volt, rendszerint enyhe korcba húzták. A **korcbahúzott tászli** mellett a rokolyát **„lerakott tászli"**-san is készítették. Ez esetben az alsó szél anyagon, minden 5—10 cm-nyi sima rész után két **kicsi hajtás** következett. A fehér rokolya hasítéka, **nyílása** mintegy 40 cm mély volt és elől helyezkedett el. Körülötte mintegy 20 cm-nyi rész simán maradt, aráncolás csak azon túl kezdődött. Általában lábszárközépen alul ért, a cipő alig látszott ki belőle. A divat hatására ebben a században fokozatosan rövidült. Mivel az anyag szélessége adott volt, a rokolya hosszúságát **hajtásokkal** szabályozták.

A színes **felsőrokolyáknak** csak egy része készült házilag szőtt anyagból. Így a keskenycsíkos **muszuly.** A lányok piros-fehér, az asszonyok kék-fehér csíkozású muszulyt viseltek. A **piros muszuly** ünnep délutánján **bundalajbival** hordott ruhadarab volt. Az ünnep estéjére a táncba **fehérbe piros, vagy feketébe piros** szőttes **rokolyába** öltöztek. Az asszonyok szőttesében a kék szín dominált ; **(feketébe kék, fehérbe kék, kékbe kék).** Piros és fekete fejtőből szőtték a **„háromszéki rokolya"** anyagát is. Ez a **háromszéki** megkülönböztető jelzőt **felleges** volta miatt kapta. (A két eltérő színű fonalat **„összesírítették".)** Ugyanezzel a módszerrel készült a **„sírített rokolya"** szőttese is, amelyben a felleges csíkok fekete csíkokkal váltakoznak. Orbán Balázs pártás lányalakja valamiféle csíkos rokolyában mutatkozik. Télire gyapjúposztót szőttek, ebből készítettek **laposráncba** rakott **szoknyát.**

A rokolyaanyagok egy részét Segesvárról, boltból, vagy a segesváriaktól Baróton, a szentmártonnapi és gyertyaszentelői nagyvásáron

szerezték be. A **segesvári szőttesnek** több változatát ismerik, ilyen a **barackmagos, búzavirágos, borshímes, aprókockás, vagdaltas.** Az ezekből készült rokolyákat jórészt hétköznap hordták. Az I. világháború utáni fejtőhiány idején az élelmes segesváriak **háromszéki,** illetve **„sirítött"** szőttest is árultak. A téli posztóanyagokat a vásári sátrakból, vagy Kőhalomból és Brassóból vásárolták. A rákosiak legtöbbre a **„szederjes" posztót** becsülték. Ebből készült az **I. „innapi" posztószoknya.** A századforduló táján a menyasszony már ilyenben esküszik. A faluban még rákérdezéssel sem sikerült olyan adatközlőt kapnom, aki bár hallott volna az Orbán Balázs említette menyasszonyi fehér öltözetről, „mely különös szabású és rendkívül redős".[3] A posztó más, ismert változatai a **fenyős flánel** volt, s a **bozzos flánel** fekete, kék, vagy piroskockás kivitelben. A bordókockás posztóból **ablakos rokolya** készült. A külföldi anyagok közül a fekete és a rózsás szőrt kedvelték, ezeket üzletből vásárolták. Tudtuk szerint Csehországból származtak. Legnépszerűbb a **fekete bogosszőr,** a **simmaszőr** volt, amiből ünnepi öltözet készült, s a **rózsás szőr,** ez karinca, illetve lajbi anyag volt. Míg a segesvári szőtteseket könnyű szívvel elvágták, hogy hagyományos módon **tászlis rokolyát** szabhassanak belőle, a posztóféléért kár lett volna. Ezeket egyszerűen **lapos ráncba rakták** és **„simma rokolyának"** nevezték. Méginkább sajnálták elvágni a drága szőr anyagot, amit apró ráncba szedtek.

A tászlis rokolyák dísze a **felvarrás,** vagy **hajtás,** s a lerakott tászlit borító fekete színű, vagy a rokolya saját anyagából ferdén szabott **pánt** volt. **Felpántozták** a rokolya alját is, két keskeny pánttal, mely egy szélesebbet fogott közre. Ha a felső keskeny pánt elmaradt, a rokolyát **másfélhangos**-nak csúfolták. A háziszőtt ványolatlan gyapjúszoknya aljába illő fehér, illetve fekete csíkokat beleszőtték. A szederjes posztót kékesszínű gyári himzésű pántlikával ékesítették. Alul kék csík zárta le a rokolyát, felette szalag körrózsákat helyeztek el egymás mellé, a rokolya egész szélességében.

Rokolyát szabni-varrni mindenki tudott. Csak az ünnepit adták varrónőnek. Ferenc Jánosné, Pető Kata, aki 1965 körül 90 éves korában halt meg, csak posztóból dolgozott.

A rákosi asszonyok ruhatárára jellemző volt a halmozás. Ez a szokás régi keletű. Rokolyából pl. 8—10 rend már a mai öregek nannyáinak is volt. A régi asszonyok bizonyos alkalmakkor (pl. mosogatáskor) **felakasztották** (övükbe tűzték) a rokolya oldalát, állítólag azért, hogy látszodjék a pendelyük tisztasága, fehérsége.

A rokolyát **lájbi** vagy **kurti** és **karinca** egészítette ki. A felsőrákosiak viseletük egyik sajátosságaként tartják számon a lájbi mély, kerek kivágását (5. sz. ábra). Orbán Balázs felvétele mást mutat. A fénykép szerint akkoriban a lájbi derékszögű szabásvonallal készülhetett.

Anyaga szőttes, de gyakrabban gyári készítmény, szőr, selyem, vagy glott volt. Bélését háziszőtt **„kendőrbe gyapot"** vászonból szabták.

A **lájbit** gazdagon díszítették. A szabásvonalak mentén **felpántozták.** A külső (bársony, vagy selyem) **széjös pánt** vonalát belül **keskény pánt** követte. A keskény pánt lehetett **gége sinyórból (sinyóros lájbi)** (5. c. ábra) cikk-cakk alakban elhelyezett hosszúkás gyöngyökből **(lajtorját kerepines lájbi"** (5. d. ábra) vagy **dupla lajtorjás lájbi,** vagy egyszerű **pántból** (5. f. ábra). Ez a díszítőelem hátul, középen, a vállak irányában is végighúzódik. A régiesebb piros, illetve fekete lájbik mellett a 20-as években divatba jöttek a kék, ill. zöld selyemlájbik. Ezeknek a nyakkivágását váltakozó színű **cakkenek** (háromszögek) keretezték (5. c. ábra), hátul pedig a középvonal és váll vonalai között, egy-egy **cakk** helyezkedik el. A **lájbibunda** (6., 7. sz. ábra) a lájbi báránybőrből készült ünnepi változata volt. A fehér irhára színes virágokat, a váltakozó ritmusú indát, csokrokat hímeztek selyemcérnával, a szabásvonal mentén, vagy éppen az összevarrás elrejtése céljából, a széleket pedig piros bőrrel szegélyezték. Elől, kétoldalt, színes bojttal és gazdag zsinórozással díszítették. Ebbe fűzték be a piros **szörkötőt.** A bundahímzéshez legutóbb Kenyeresné értett, a ma még őrzött bundalájbikat a székelyzsombori születésű Szőcs Mári varrta. A lájbikészítés általában varrónő feladata volt. A Vargyasról ideszármazott Sütő Kata néni pl. megtanult rákosi módra lájbit varrni.

Hidegebb időben nem lájbit, hanem **kurtit** viseltek. A ma még meglévő típusok közül a **„szabados kurti"** a legrégiesebb (8. sz. ábra). Az előforduló példányok szederjes posztóból készültek, görbe szabásvonallal (8. b. ábra). Az anyagot négybe hajtották, kikerekítették a nyakát, felhasították az elejét, majd az oldalát **aszalosan** kivágták, vagyis kikanyarítottak belőle egy részt. Az újj egyrésze így a szabás révén ebből a darabból adódott, csupán hozzá kellett toldani. A toldott rész piros, vagy zöld posztó béléssel végződött, amit feltűrtek. Ez indokolja a **„feltűrős kurti"** elnevezést. Természetesen az idősebbek a zöldes, a fiatalok a pirosas szegélyűt hordták. **Nyakatlan kurtinak** is nevezték, mert nem volt gallérja, s össze volt szegve a béléssel **szabados** volt, mert a csípőnél elállt a testtől, s néhány cm-re fel volt hasítva. Ez a fajta kurti már az I. világháború idején kiment a divatból.

Az azutáni divatot a **„bársonyos rékli"** (9. á., b. ábra) képviselte (9. ábra). Rendszerint szederjes posztóból varrták, s bársonypánttal díszítették. A karöltőnek kivágott darabokat harisnya-szegőpántként hasznosították.

A kurti még újabb változata szűk hátú, ezért **„szűk kurti"**-nak is nevezik (10. a. ábra). Gyakran feketére festett házi posztóból készítették, máskor csak az újja és a gallérja volt fekete. Posztókurtit Zátyi Gyuri szabott.

A **„rakottaljú blúz"** (11. sz. ábra) divatja a 30-as években terjedt el. Egy Gáspárné nevű ürmösi asszony hozta be. Mivel a formája hasonlít a rékliéhez, meghonosodott. A segesvári szőttes anyagát lerakják, majd a derékrészt pánttal lefogják. A nyakán **lappancs** (11. D. ábra) (nagy, egyenes gallér) van. A kurti, illetve réklifélék általában szűkek, testhezállóak, szinte mereven leszorítják a felsőtestet, szabad teret engedve viszont a szoknya és karinca kerekségének. Ebbe a formavilágba a 30-as években feltűnő **szvetter** is beleilleszkedett. Egy olaszteleki gyapjufésülő révén ismerték meg s általában nem idegenkedtek tőle.

A **karinca,** a rokolyához hasonlóan, régiesen **tászlisan** készült. Két szélrevalót használtak fel, az alsó szélt kettőbe vágva. Így a karinca is bőráncú volt. Készülhetett háziszőttes anyagból, a (fehér damasztból, selyemből), a rózsás kék vagy pirosrózsás szőrből, a fekete selyemből és szőrből, a tarkák számtalanja kartonból és selyemből. A vásárolt anyagból varrt karinca tászli nélküli, tehát sima volt, és csipkével díszítették. A tászlisat pánt ékesítette. A karincát az életkorhoz és alkalomhoz illő szőrkötővel kötötték a derekukra.

A ruhadarabok összeválogatásában és viselésében szigorú esztétikai törvények érvényesültek. A rákosi asszony pontosan tudta, hogy melyik rokolyához milyen lájbi és karinca jár. Általában a határozott színkülönbségeket kedvelték. A sötétkék posztórokolyához és kurtihoz (nagyünnepi öltözet) fehér karinca járt s színes (piros) szalagok. A háromszéki rokolya vöröses feketéjét a fekete lájbi és karinca tette még ünnepélyesebbé (II. ünnepen vették fel). A piros rokolyához piros lájbi és kék kötény, a kékhez fordítva, piros járt. A mintás karincákat inkább hétköznap hordták. Újabb divat a **faolajas rokolya** mellé a keresztszemesen hímzett kötény. Magát az öltözéstehnikát is az 1910-es években tanulták egy tanítónőtől. Tehát, általában a sötét színek ünnepélyességet, öregességet, gyászt hordoztak magukkal, míg a fiatalok kedvelt színe a piros volt.

A sokrokolyás divatot megelőzhette a **zekefélék** korszaka. A múlt század utolsó harmadában még ilyenben konfirmáltak a lányok, az idő-

sebbek a századforduló idején templomba is jártak benne. A **„düszke zeke"** a fiatal juh szürke gyapjából, házilag szőtt posztóból készült, csípőaljig érő kabátféle volt. Zseb nem volt rajta, se gomb, több helyen kötővel zárták. Díszítették is, lila, vagy piros gyapjúbojtokkal, melyek elől két sorban helyezkedtek el. Drága ruhadarab volt, inkább a nagygazdák viselték. Ilyen már nincs a faluban. A bárányból bélésű zekét **„béllőtt zekének"** nevezték. Az öregeké veres posztóból készült, később a fiatalok fekete posztóból csináltatták. Ennek már henger alakú gombja is volt, fából. A **nagyzeke** (12. ábra) szintén bokáig érő kabátféle volt, hátul felhasítva és **dragonnyal** ellátva. A nyakán **gallér** volt, **gombbal** záródott. **Kékposztóval** körbeszegték, szegés díszítette a zsebet és az újjat is. Karöltősen készült. Az utolsó zekeszabó Ármánkó Miklós volt.

A zeke a rég, jórészt az I. világháborúkor kimaradt ruhadarabok közé tartozik. Aránylag legtovább a nagyzeke maradt meg, valószínű, mert ez képviselte az újabb típust.

A nők lábbelije a **csizma,** s a **száraspapucs** volt. Hétköznap oldalvarrott, lágyszárú **bornyúbőr csizmát** hordtak, ez a baróti csizmadiák készítménye volt. Az ünnepi **kordoványcsizma** Kőhalomban készült, fekete színű volt, piros szegéllyel. Orbán Balázs piros csizmáról is beszámol, amit a lányok viseltek, „csak mikor gyászban vannak, cserélik fel azt feketére. A piros csizmát egy évig az új asszonyok is megtartják, de azon túl viselniük tilos".[4] Erre a maiak már nem emlékeznek. A régiek **csórészárra** húzták a csizmát, s a szárát **bokakapcával** töltötték ki. A **fekete strimfli** divatja később, az I. világháború után jött be. Nyáron a rövidebbszárú **száraspapucsot** viselték. Ez fűzős volt. Egyformán fel lehetett húzni a jobb- és ballábra is, ezért **egyenes** vagy **egylábas** papucsnak is nevezték. Mezőre **bocskorban** is mehettek. Az asszonyok bocskora posztóból készült. A csizmát különösen ünnepkor ma is viselik.

A kivetkőzés utolsó stádiumában mondanak le az asszonyok a hagyományos **fejviseletükről.** Valóban, a már részben, vagy egészben városi holmiba öltözött felsőrákosi asszony nem szívesen mutatkozik fejkendő nélkül. A fiatalság persze kivétel ez alól. A fejviseletnek számos szabálya s jónéhány tárgyi emléke ismeretes.

A nők a hajukat kétfelé választva, befonva hordták. A választék végighaladt a fejtető közepén, s **tetűborozda** volt a neve. Hétköznap a lányok kétágba font hajukat hátul a tarkón **felfűzték** s kötővel alákötötték. Ünnepnap **egyágba fonva** leeresztve hagyták, s a végébe **céklabeles szalagot** (gyári himzésű zöldes-pirosas szalag) kötöttek. A simára fésült hajat újjnyi széles fekete **bársonyszalaggal** szorították le, amely

a fül mögött haladt a jobbfelől, a nyakcsigolyánál csokorra kötötték Emlékezet szerint a lányok kb. a 30-as évek óta nem fűzik fel a hajukat. A régi hajviseletet inkább őrzik az asszonyok, akik közül többen ma is **perecet** (13. ábra) viselnek. A perec átlag 10 cm átmérőjű nyirfakáva, piros, kék, vagy fekete szalaggal áttekerve, kétfelől **galandkötővel** ellátva. A perecet a tarkóra helyezik, s a fésülködés folyamata alatt a galandkötővel, a homlokon átkötik. Alulról, ellentétes irányba vezetve köréjetekerik a kétágba font hajat, majd **hajvarrótűbe** (cigánykovács munka) húzott piros, kék, vagy fekete pertlivel felvarrják, hozzávarrják a perechez. Végül a galandkötő összekötésével alulról még megerősítik a hajat. Vasárnap reggeltől aztán a következő vasárnapig nem fésülik újra. A lányok fejére **pártán** kívül semmi sem illett. Emlékezet szerint ezt csak a menyasszony tehette fel. Orbán Balázs idejében az ünnepi öltözet velejárója volt, „melyet csak a négy communiókor, és a lakodalmak alkalmával vesznek fel".[5] E négy sátoros ünnep : a karácsony, a húsvét, a pünkösd és Szent Mihály napja. „A menyasszony esküvőjén mindig pártásan jelenik meg, és az itteni sajátságos szerkezetű párták nem a fő elejére, hanem hátul a kontyra vannak téve" [6] — írja Orbán. „A cifrán himzett aranyos-ezüstös pártaabroncsra egy arany csillámból készült csokor van feltűzve ; hütlés után a vőfély a csokrot tartó tűt kihúzza, a párta levált, legékesebb csokrát pedig a saját kalapjába tűzi, emblématikus jelképeként annak, hogy a párta jelképezte leányságának vége van. Ezen pártacsonkításért azonban a vőfély kárpótlásképpen tartozik a lánynak egy bárányt, gazdagabbaknál egy borjút adni, a lány is viszonzásul egy vőfély ruhát (cifra keszkendő) ad vőfély uramnak" [6].

A századforduló idején a párta anyagában átalakult, színesebbé vált, de megőrzött valamennyit eredeti formájából is. A pártaabroncsot (pirossal bevont papondekli) már nem hímezték, hanem 3—4 ujjnyi szélesen fényes, fehér pártagyönggyel borították be, ez takarta az első ízben perecre tett hajat. A karika közepére hátul **„pukétot"** tettek, ez úttal már nem aranycsillámból, hanem **rézvirágból.** (Fényes, fehér gyöngyökkel, tükrökkel ékített művirág-csokor, amit Brassóból szereztek be, s sorozáskor a lányok, választottjuk kalapjába tűztek. A pukét alól három színes, virágos pántlika indult ki, egymás mellett, hosszan csüngve. Felül egy keskeny pántra erősítve, tűvel szúrták a kontyba, illetve rézvirágba. Végül a párta kiegészült elől, a fejtetőre helyezett 3 sor rézvirágból készült koszorúval. A századforduló éveiben már minden lánynak nem volt egy pártára valója, az alkatrészeket kölcsönkérték, több házból gyűjtötték össze, s a pártát alkalmilag rögtönözték.

A lakodalom során este 12 órakor levették a menyasszony fejéről a pártát, s feltették a **csepszöt** (14. ábra). Az új asszony **csepöszben** táncolt, amit a vőlegény anyja csináltatott neki, ekkor még **ruva,** azaz fejkendő nélkül. Az első csepösz a **„budrés csepösz"** volt. (A budré = fodor) abban különbözött a többi csepeszfélétől, hogy **kerekön fekete sejöm csütke volt rejakötve** 2 ujjnyi szélesen kikeményítve. A **cánklis** (cakkos) **csepöszben** csipke helyett **cakkosra megrakott** selyempántlika díszíti. A csepesz bolti anyagból készül (fekete szőr, rózsás szőr). Csepeszforma alapján házilag is előállították, de inkább **csepöszvarrónő** varrta. A legutolsó Belbel Juci volt. A csepesz kötője sokszor **kerepinnel** volt kirakva. Az áll alatt, baloldalt **megcsokrozva** kötötték meg.

Az I. világháború után a csepesz kiszorult a használatból. Eleinte még tartották, de csak ünnepkor vették fel. Az idősebbek ma is felkötik, ha templomba mennek, mert **a ruva jobban áll rajta. Igaz, van akinek baszkafejet mutat.** Az öregasszonyok **„elnyújtani", „halni"** őrzik.

A csepeszre a lakodalom utáni első vasárnaptól kezdve **ruvát** kötöttek. Az első **rojtos ruvát** a fiatalasszonynak a vőlegény anyja veszi. Ez fekete, magában mintás ünnepi viselet, amibe végül el is temetik az asszonyt. A fiatalasszony kedvelt fejrevalója a **„rózsás szőrruva".** Egy asszonynak általában több rend, 8—10 ruvája is van posztóból télire, selyemből, szőrből és kartonból nyárára, többnyire fekete, vagy fekete alapon kevés színessel, gyári munka, amit Kőhalomban, üzletben vásároltak. **Fehér ruvát** csak a „menyecskéül férjhezment" leánynak kötöttek, a fejére s a fiatal lányhalottnak. A ruva megkötési módja egy kicsi és egy **nagy hajtással,** elől, a fejtetőn kis csúcsosítással, hogy le ne csússzon, megszegve (a hajhoz) a felsőrákosi öltözetet határozott szögletes vonallal zárja le.

Télen az egész testet melegben tartó **hárászruvát viselték.** Ez mindig fekete színű volt, az ünnepi Brassóból, készen megkötve, a hétköznapi gyapjúból, kézi kötéssel, vagy megszőve posztóhímesre.

A nyári nagymelegekben az asszonyok a ruvát **posztókalappal** (15. ábra) cserélték fel. Erről Orbán Balázs is említést tesz: „Hétköznap nagyszéles fekete kalapot hordanak, amelynek karimája három helyt van felkötve".[7] A karimája köré tett szőrkötőt csukrosra kötötték. A posztókalap vastag és meleg volt, s ezzel magyarázzák a fokozatos kimaradását. A 20-as években a lányok nem tették fel, az asszonyok közül is egyre tovább csak az idősebbek. Helyét fokozatosan az Udvarhelyszéken készült **rizskásakalap** vette át (préselt szalmakalap, mely elől is és hátul is lefelé állott), először csak a lányok viselték, aztán a fiatalabb asszonyok is, „vénök" soha. Ha a mezőn utolérte az eső, a rizskása-

kalapot gondosan védték, fejkendőbe kötötték. A 30-as években ez is kiment a divatból.

A kisebb ünnepnapokon a pártát, Orbán Balázs szerint **„nyakkötő"** helyettesíti, amelyről az egész hát hosszában sűrűn egymás mellé varrt szalaghálózat csüng le".[8] Valóban, a **nyakszorító** elnevezésű bársonyszalag az ünnepi viselet tartozéka volt, azzal a tulajdonképpeni szereppel, hogy a lecsüngő szalag-hálózatot hozzá rögzítették : elől 10 cm-nyi **parasztot** közrefogva két keskeny szalag helyezkedett el, majd két oldalt, 2—2 szélesebb hímzett szalag (piros alapon piros hímzéssel). A hátsó szalagok a pártához kapcsolódtak. A nyakszorítót **csütke-, tászli-, rakottnyakú csipke** borította. Ez 10 cm-nyi széles, fehér géphímzéses anyag, amit leraktak, s mintegy 2 cm-nyire a felső szélétől, pánttal lefogtak. A felső, tászlis rész szorosan rásimult a nyakra, a hosszabb hímzett rész pedig bőségénél fogva teljesen szétterült. A tászli összefüggése a tászlis nyakú inggel nyilvánvaló. Végül a tászlira 4—10 sor **vegyesgyöngy** (felváltva 1 szem piros, faragott éveggyöngy, 1 szem óválisalakú, fényös pártagyöngy) „pászolt". Nyakszorítót utóbb csak a menyasszony tett, s tászlit s a gyöngyöt kb. a 40-es évek óta nem hordják.

Amint láttuk tehát, a nők kivetkőzését színben és változatban sokféle ruhadarab egymás mellett élése előzte meg.

A FÉRFIAK HAGYOMÁNYOS VISELETE kevesebb elemet számlált : alul inget és gagyát, rá harisnyát, vagy nadrágot, lájbit, vagy kurtit, zekét, lábbelit és fejrevalót, kisszámú kiegészítő elemet (bogláros szijú, nyakravaló).

Az egyes ruhadarabokon belül jóval kisebb a variáció.

Az utóbbi 100 év **férfiingének** fejlődése nagyvonalakban ugyanúgy ment végbe, mint a női ingé. Ugyanúgy változott meg az anyaga. Az újonnan megismert vászonféleségből itt is ünneplő viseletdarabot szabtak, a régi anyagból való pedig viselővé degradálódott.

Míg a női ing eleje-háta egy darab vászonból készült, a férfiing anyagát vállánál elhasították (16. ábra) . Ezt a **„szűpálha"** (16. D. ábra) betoldása indokolta. A szűpálha (háromszögű vászondarabka) a nyakbőséget növelte. A vállrész masszivitását a **pánt** (16. E.) és a **béllés** biztosította. (Felül **pánt,** alul a **béllés.)** A férfiing **mejjét** (16. A. ábra) ugyanolyan módszerrel szabták és varrták, mint a női ingét. Az **újját** (16. B. ábra) hasonlóképpen ráncolták. A 75 éves Fitóri Jancsi Dezső szerint a századforduló körül az ing ujja **lobogós** volt. Ma kizárólag csak a kézelőnél **galléros inget** hordják, ami gombbal záródik. Az ing jegyajándék szerepét is betölthette, a menyasszony adta a vőlegénynek **(jegying).**

Gallér szegélyezi a nyakkivágást is (16. F. ábra). Ez kezdetben ujjnyi szélességű szegő volt, amit a kétujjnyi magasan álló **„szabadgallér"**, majd a visszahajtott, **cakkos kivágású gallér** követett (16. b. ábra).

Változás állott be az ing hosszában és viselési módjában is. Orbán Balázs fényképfelvételei igazolják az adatközlők állítását, miszerint az inget, amely hosszabb volt, mint a mai — a fénykép szerint combig érő, kieresztve, bogláros szijúval kétszer áttekerve, oldalt szőrkötővel megkötve hordták. A kötőt helyettesítő gomb divatját a közösség eleinte ésszerűtlen cifrálkodásnak könyvelhette el, legalábbis a csúfoló ilyesmiről árulkodik: „Rámás csizma, gombos ing, az asztalban semmi sincs".

Az ing megrövidülése és betűrése nagy általánosságban az I. világháború után következett be. A férfiinget az adatközlők emlékezete szerint nem himezték.

A gatyát szabása miatt **„trotyos gagyának"** nevezték. 1886-ban még **„szöszbe csepű"**-ből szabták. Az ilyen gatya kemény volt, a földre téve **„úgy állt, mint a batyuka"**. Az anyaga ritkán volt **bolonvászonnál** finomabb. A gagya 2 **szára** e gy-egy szál vászonból (17 A., A') készült, szárközéptől felfelé **„bővítéssel" vagy eresztékkel** (17. C., C'). A szárakat az élére állított négyszögű fenékrészhez, a tortyhoz varrták (17. B.) hozzá, elől és hátul egy-egy kis négyzettel **pálha** (17. D. D') kiegészítve a hiányzó részt. Régiesen ilyen volt a gatya, amit egyszerűen **„cigánybogot vetve"** erősítettek a derekukhoz. Az egyik adatközlő szerint a fiatal legények három gatyát is felhúztak, hogy a harisnya feszesen álljon.

Az Orbán Balázs féle fotón a férfiak mind **harisnyában** vannak. A harisnyát (18. ábra) 5—6 sing hosszú, 8 pászma széles Lövétén vagy Homoródalmáson ványoltatott fehér posztóból szabta a **„harisnyacsináló"** (legutóbb, a világháború előttig Ármánkó Miklós és Zátyi Gyuri). Az I. világháború körül a **„porcelánnadrág"** megjelenése korlátozta szerepét: visszaszorult kimondottan téli ruhadarabnak. A II. világháború után olyannyira kiszorult, hogy ma már mindössze 3—4 öreg férfi ünnepkor felvett ruhadarabja.

A porcellán- vagy **bolhaszorító nadrág** fehérített gyapotfonalból házilag **fenyőágasan, barackmagosan** megszőtt vászonból készült. Többnyire **„forma"** alapján (19. ábra), házilag varrták meg. Négy darab anyagból (1—1 szárra 2 darab). Mivel a rákosiak népviseletében a fehér nadrág korán tért hódított, a falu népe a meglétét éppen öltözetmódjuk **sajátos, megkülönböztető jegyének** tekinti.

A szürke és fekete nadrágtól sokáig idegenkedtek. A harisnyát is, a nadrágot is **bogláros szijúval** erősítették a derekukra. Ez másfél m-nyi széles, recés boglárokkal sűrűn berakott szijúféleség volt, amit Orbán Balázs szerint „a nők háromszor, a férfiak csak kétszer tekertek a derekuk köré".[9]

A férfi felsőruházat további elemeinek, a **lájbinak** is rövidkabátszerű **kurtinak** az anyaga szürke, vagy fekete háziposztó volt, csupán az ünnepi darabok készültek brassói szederjes-posztóból. A lájbinak két változatát hordták (20 ábra), a háromszög alakú nyakkivágásút (20. b. ábra) és a magasnyakú állógallérút (20. a. ábra). A zöld színű, bársonydíszítésű lájbi a nagygazdák megkülönböztető viseleteleme volt.

Az Orbán Balázs által említett „duki"-t, „flánel ujjast" nem őrizték meg, de emlékeznek a régen viselt **„posztóujjasra".** Mivel a rákosiak a flánelféléket posztónak minősítik, valószínű, hogy ugyanarról a ruhadarabról van szó. Hasonlóképp csak az emlékezetben él a férfiak himes báránybőrmellénye, a **„cifrabunda"** vagy **selyemesbunda,** sőt úgy tartják, hogy ez időben a zeke után következett. Mindenesetre az Orbán Balázs idejében már ismerték. A **zeke,** a **kocogány** régies, egyenes szabásvonaló változatáról sajnos, még fénykép vagy rajz sem maradt (leírását lásd : düszke, zeke). A **nagyzeke** azonban néhonnan még előbukkan. (Leírását lásd a női viseletnél.)

A posztókurti készítője Zátyi Gyuri volt.

A lábbelik közül az I. világháború előtt a **bocskort** hordták még aratáskor, a földművesgazdák s általában a pásztorok. Az akkori öregek kedvelték s nem szívesen cserélték fel az elterjedni kezdő borjúbőr bakanccsal, mert melegebbnek találták. A faluban volt **„bocskormester",** de házilag is elő tudták állítani. Az I. világháború után általánosan elterjedt nyári lábbeli a **bakancs,** baróti csizmadiák készítménye volt.

A csizma megmaradt téli és ünnepi darabnak. A régi típusú egészen **lágyszárú csizmát** a múlt században viselték. A hagyományos, 1—2 példányban máig is megtalálható csizmatípus oldalvarrásos, keményszárú, csupán alul, közvetlenül a lábfej felett, egy arasznyi részen lágy, ami betűrődött, felül a szára szívalakúan bemélyített.

A hagyományosan viselt fejrevalók **(sapka, kalap)** baróti mesteremberek készítményei voltak. A **kalap** dísze a szőrkötő volt, amely színével egyúttal viselője életkorát és családi állapotát is jelképezte (legény piros színűt, házas ember kék színűt, öregember fekete színűt hordott). Sorozáskor a leányok, katonaszeretőjüknek **rézvirágot** tűztek a fejrevalójukba, szombatonkint pedig élővirágot.

A legöregebbek hallomásból tudják, hogy valamikor a férfiak is hosszú hajat viseltek. Vannak, akik úgy tudják, hogy ezt egyszerűen hosszan hordták, visszakondorítva a sapkára („üstökös haj"). Mások szerint megzsirozták, szijjuba fonták, s talán az álluk alatt meg is kötötték.

A férfiak öltözete tehát jóval egyszerűbb volt, mint az asszonyoké. Jellemezte a fehér, fekete, viselő darabok esetében még a szürke szín. Az alkalmak sem hoztak különösebb változatosságot benne. Aratni ingben, gatyában is nekifogtak a férfiak, általában azonban ugyanúgy jártak dolgozni, mint ünnepelni, legfeljebb ünnepinek az újabbat tartogatták. A vőlegény egyetlen megkülönböztető jegye a faolajas zsebruha volt, amit a felső gomblyukain áthúzva, a zsebéig vezettek át.

Az ünnepi viselet fekete födü selyemnyakravalóját Brassóból szerezték be.

Végezetül érdemes néhány szóban bemutatni a gyermekek öltözetét is.

A polyás gyermek kezét-lábát félesztendős koráig lekötötték. Testére hátul nyitódós inget adtak. A fiúgyermekek 2—3 éves korukig parittya nadrágban jártak, amit gyeplővel, vagy lájbival varrtak egybe, a kislányok ruhája ebben az életkorban a köntös volt. Az első harisnyát, illetve rokolyát rendszerint akkor kapták, amikor iskolásra felcseperedtek.

Levonva a végső következtetéseket is, megállapíthatjuk, hogy a mai Felsőrákosra a kivetkőzés jellemző.

E folyamatban elől járnak a férfiak. Közülük ma mindössze 4—5-en őrzik még viseletüket, de ők is csak ünnepnap öltöznek bele. Világos a sorsa ezen utolsó ruhadaraboknak: 1—2 évtizeden belül viselőjükkel együtt eltemetődnek.

Aktiv szerepe van még a női népviseletnek a mai 40—50 évesek életében, akik örökölt és szerzett sok rend öltözetüket hétköznap és ünnepnap egyaránt hordják, de újat nem csináltatnak. Sátoros ünnepeken a fiatalabbak egy része (kb. 40 százaléka) szintén beöltözik, sőt lehet látni faolajas rokolyás, keresztszemes hímzéses ingű kislányokat is. Általában azonban a fiatalok, (sőt még a 40—50 évesek nemzedéke is) egyre kevésbé ragaszkodnak megőrzött ruhadarabjaikhoz. Holmijaikat szívesen adják el (ezért csúfolják őket a környékbeliek „lengetegeseknek"), vagy alakítják át, jobbik esetben csak rövidebbre és szűkebbre, de igen gyakran teljesen feladva a régi szabáselveket. Az értelmiség ellenhatására a mai fiatalság készített magának 1—1 rend ruhát. (A faluban magyarruha varrónő dolgozik.) Kérdés azonban, hogy az efajta hatás milyen mértékig tudja ellensúlyozni a hagyományos népi kultúra felbomlásának tendenciáját.

JEGYZETEK

1—9. ORBÁN BALÁZS : A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, népismei szempontból, Pest, 1868, I. kötet, 210—211 l.

KÖNYVÉSZET

1. ORBÁN BALÁZS : A Székelyföld leírása, I. k. Udvarhelyszék Pest, 1868.
2. KŐVÁRY LÁSZLÓ : A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából, Pesten, Ráth Mór, 1860.
3. KRESZ MÁRIA : Magyar parasztviselet (1820—1867), Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó.
4. GÁBORJÁN ALICE : A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra, Néprajzi Értesítő, Budapest, 1967, 167—183. lap.
5. FÁY ALADÁR : A magyarság díszítő ösztöne, Turul kiadás, é. n.
6. MALONYAI DEZSŐ : A magyar nép művészete, II. k., Budapest, 1909.
7. HAÁZ FERENC REZSŐ : Egy székely falu öltözete, Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, Sepsiszentgyörgy, 1929, 438—451. lap.

ADATKÖZLŐK :

Pető Gy. Miklós, gazdálkodó, 64 éves.
Pető Miklósné, Gál Anna, gazdálkodó, 63 éves.
Bíró Ferencné, gazdálkodó, 55 éves.
Páll B. Miklósné, Székely Magdó Julis, gazdálkodó, 51 éves.
Lőrincz Júliánna, gazdálkodó, 80 éves.
Tamás Istvánné, Páll Anna, gazdálkodó, 90 éves.
Fitóri Jancsi Dezső, gazdálkodó, 75 éves.
Bíró Anna, gazdálkodó, 73 éves.
Sütő Júliánna, gazdálkodó, 71 éves.
Gyerő Júliánna, gazdálkodó, 71 éves.
Fehérvári Bíró Kata, gazdálkodó, 65 éves.
Kolumbán Paliné, gazdálkodó, 73 éves.
Borbély Elekné, tanítónő, 62 éves.

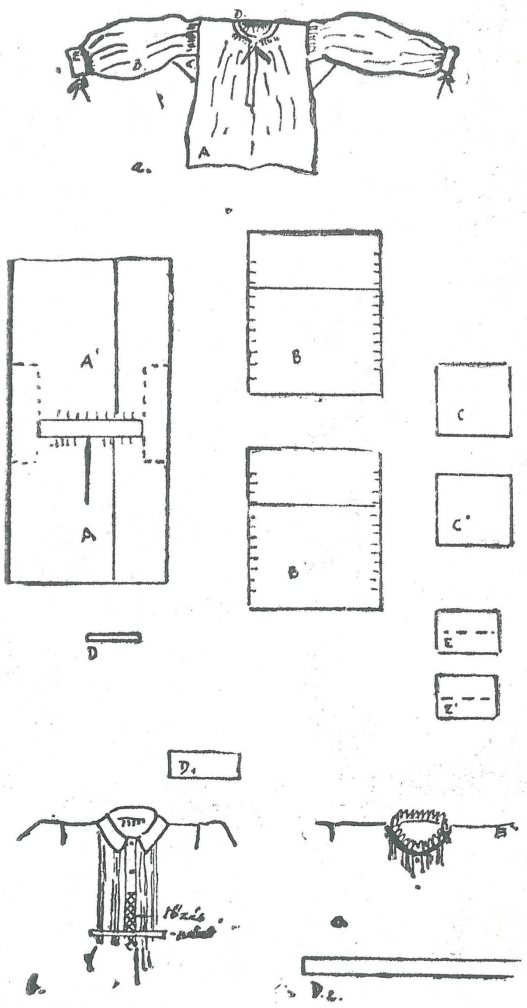

1. ábra

2. ábra

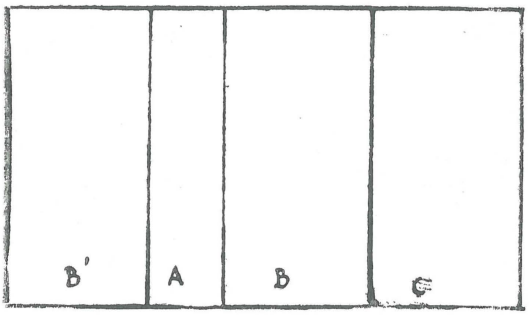

3. ábra

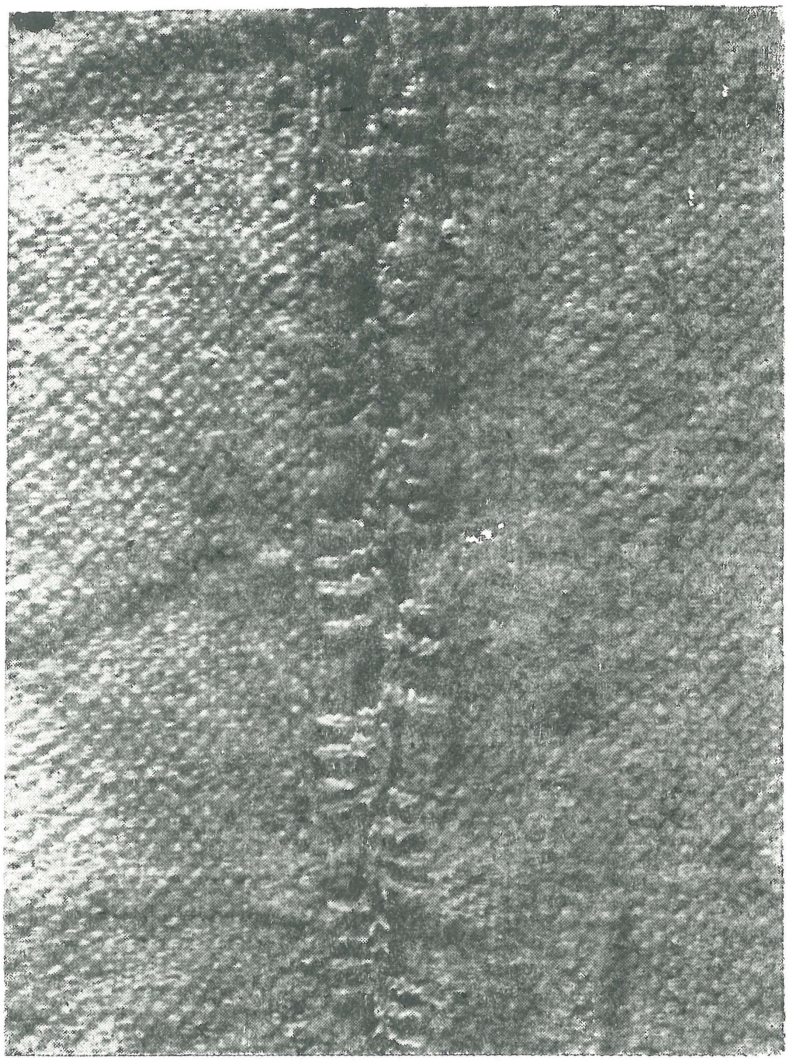

4. ábra

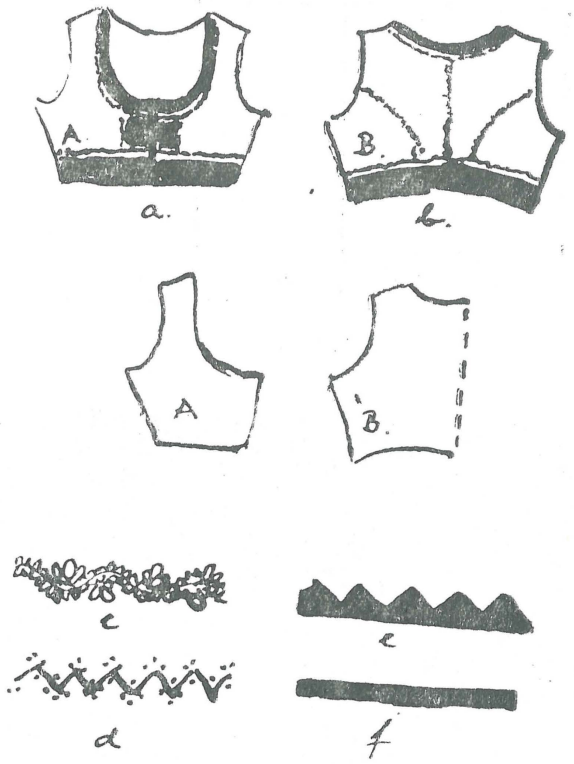

5. ábra

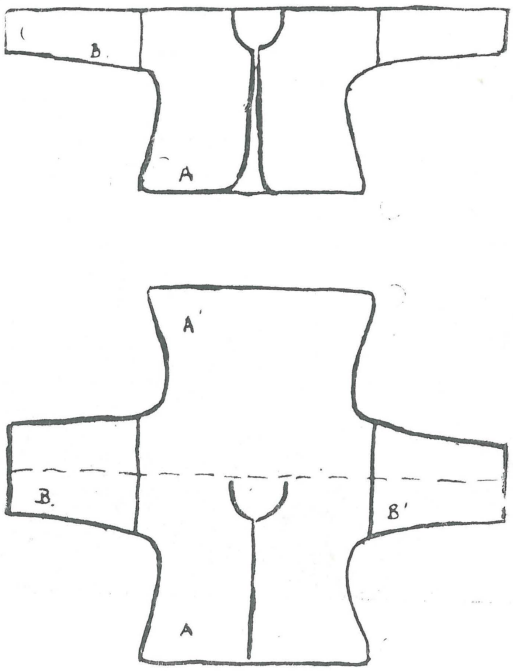

6. ábra

a./

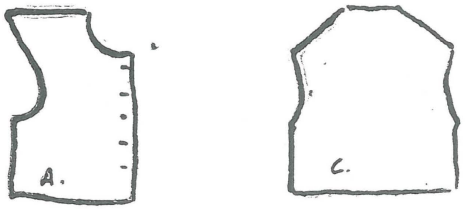

b./

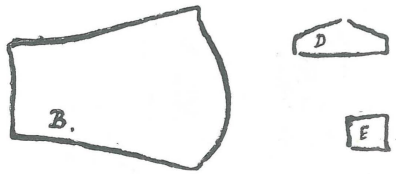

7. ábra

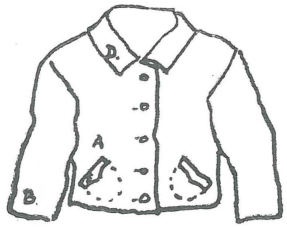

a./

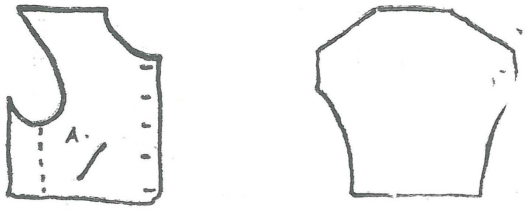

b./

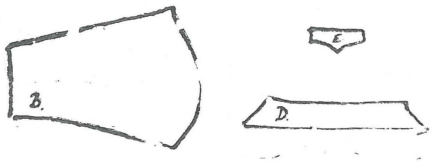

8. ábra

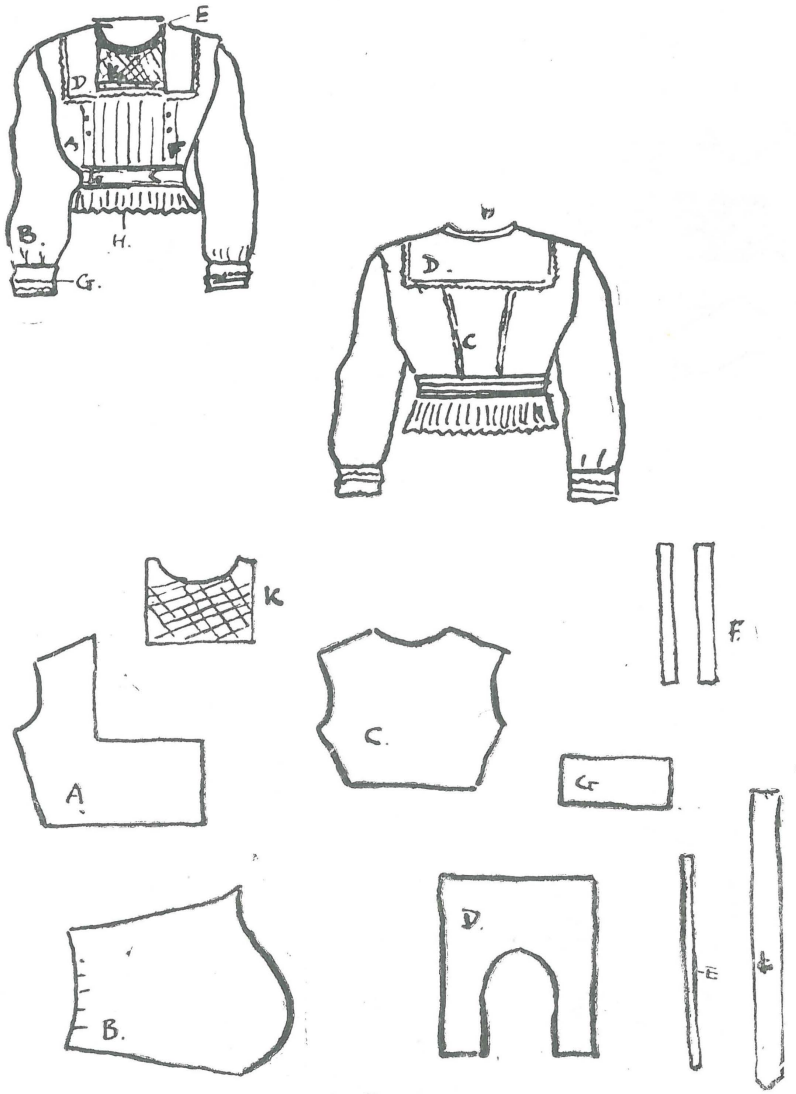

9. ábra

10. ábra

11. ábra

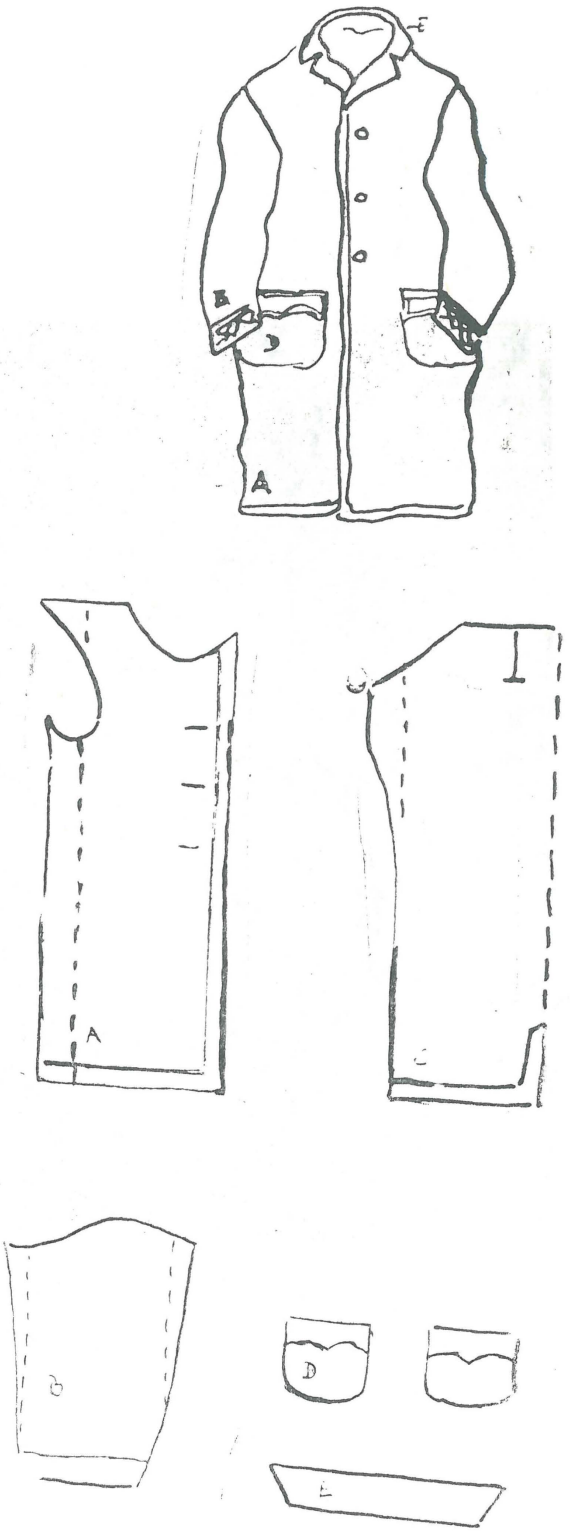

12. ábra

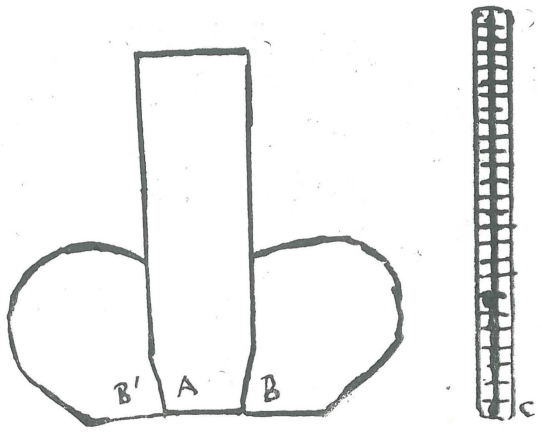

13. ábra

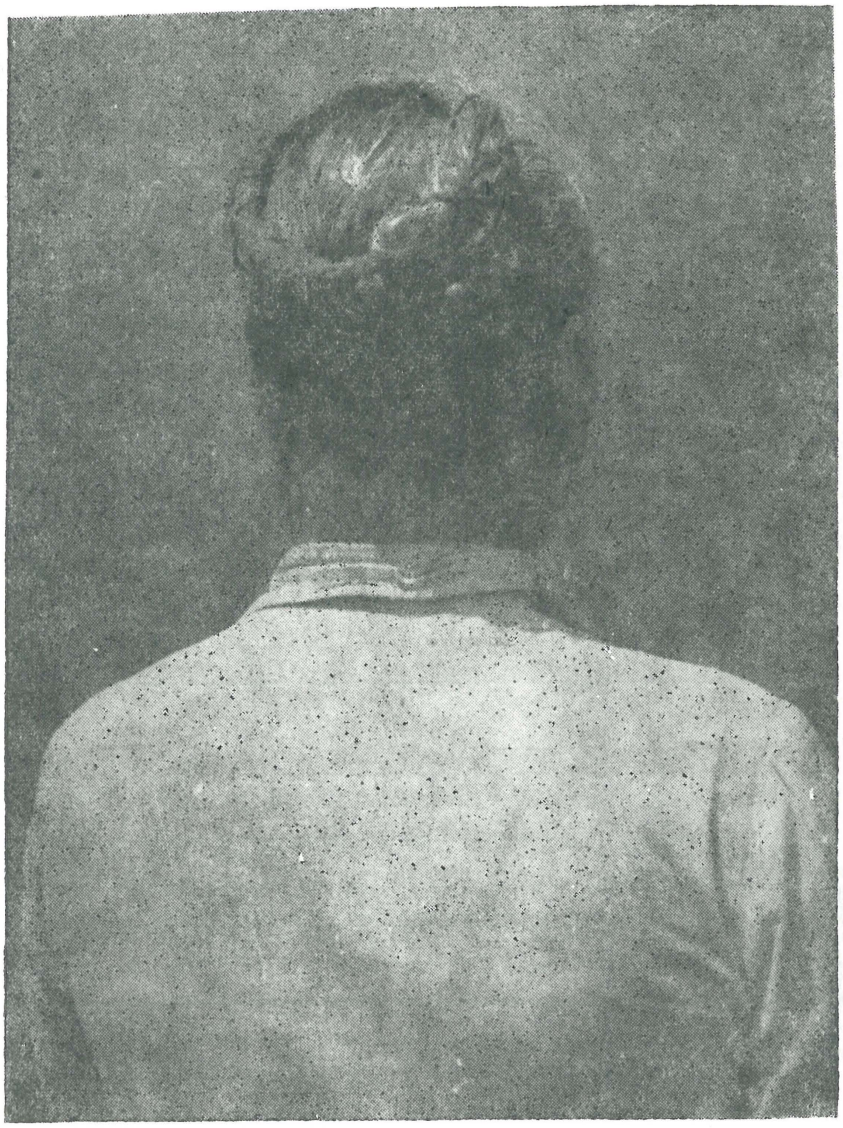

14. ábra

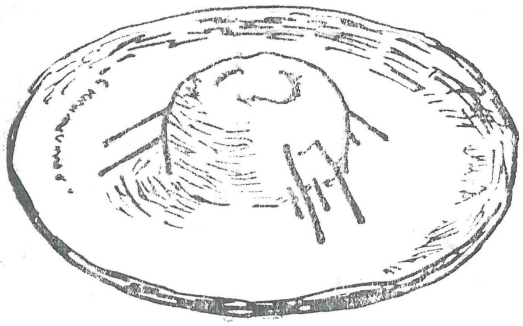

15. ábra

16. ábra

17. ábra

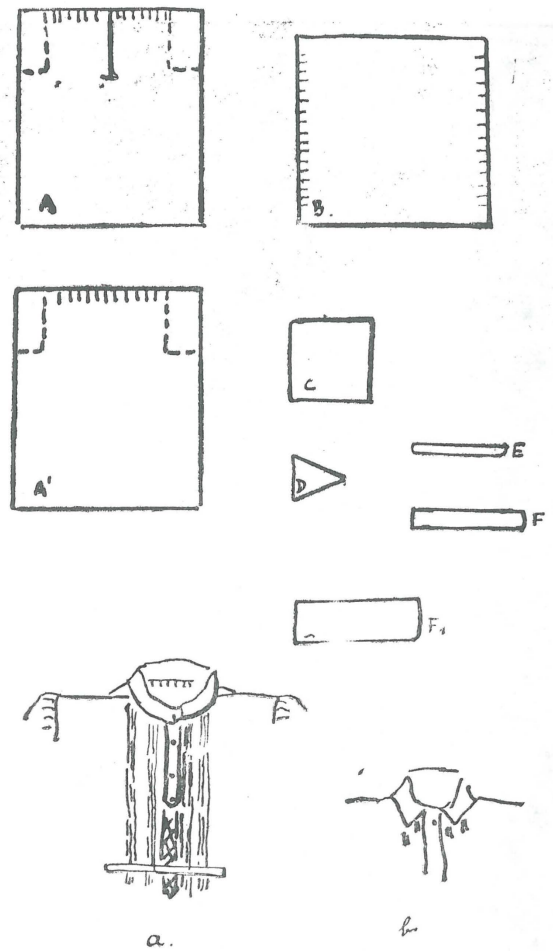

18. ábra

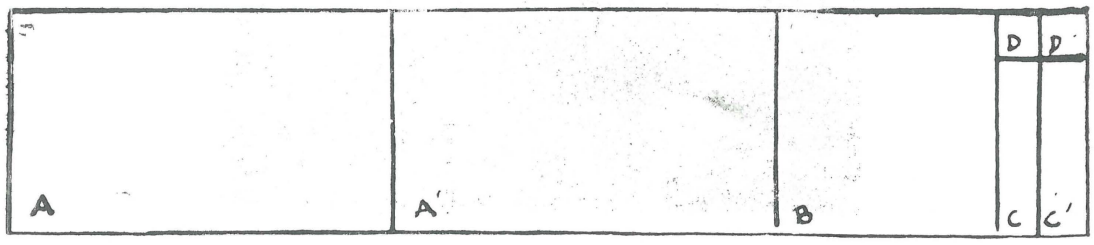

19. ábra

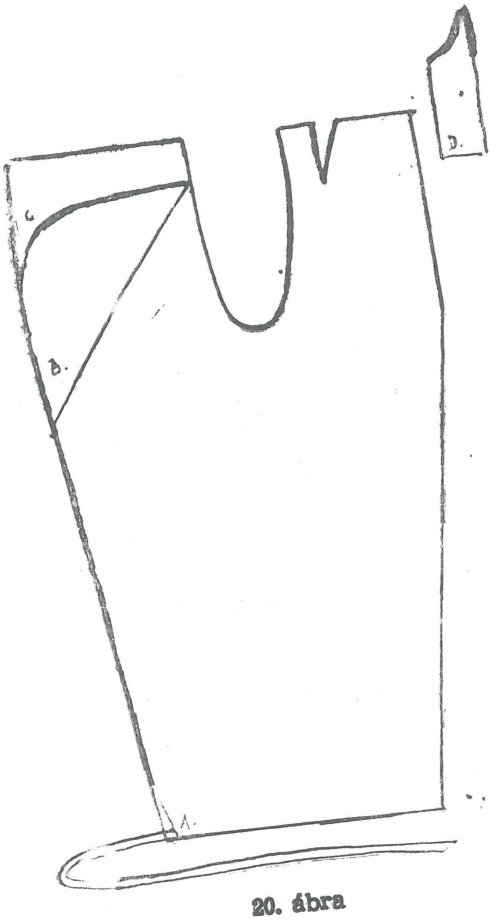

20. ábra

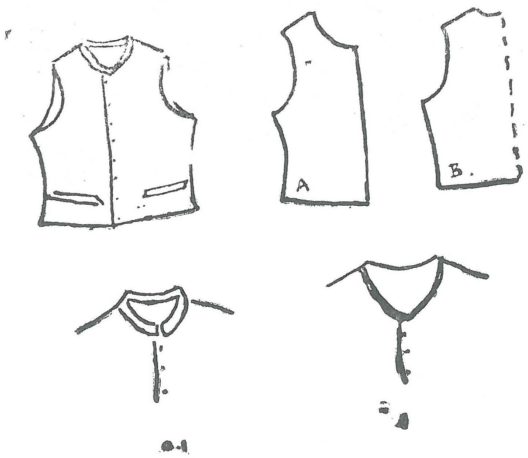

21. ábra

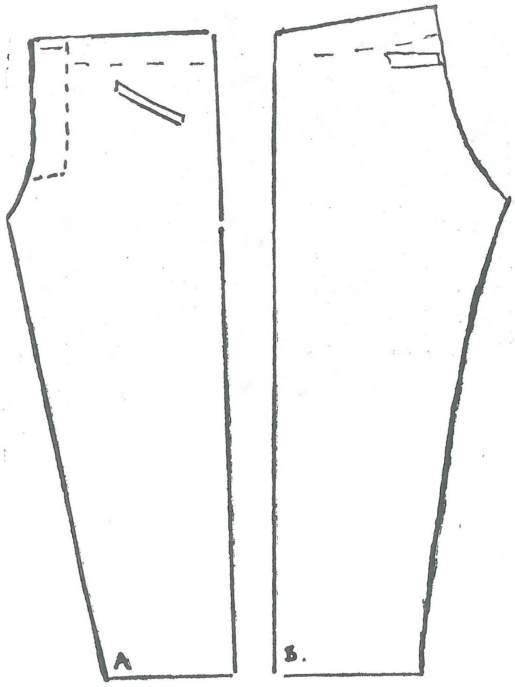

22. ábra

23. ábra

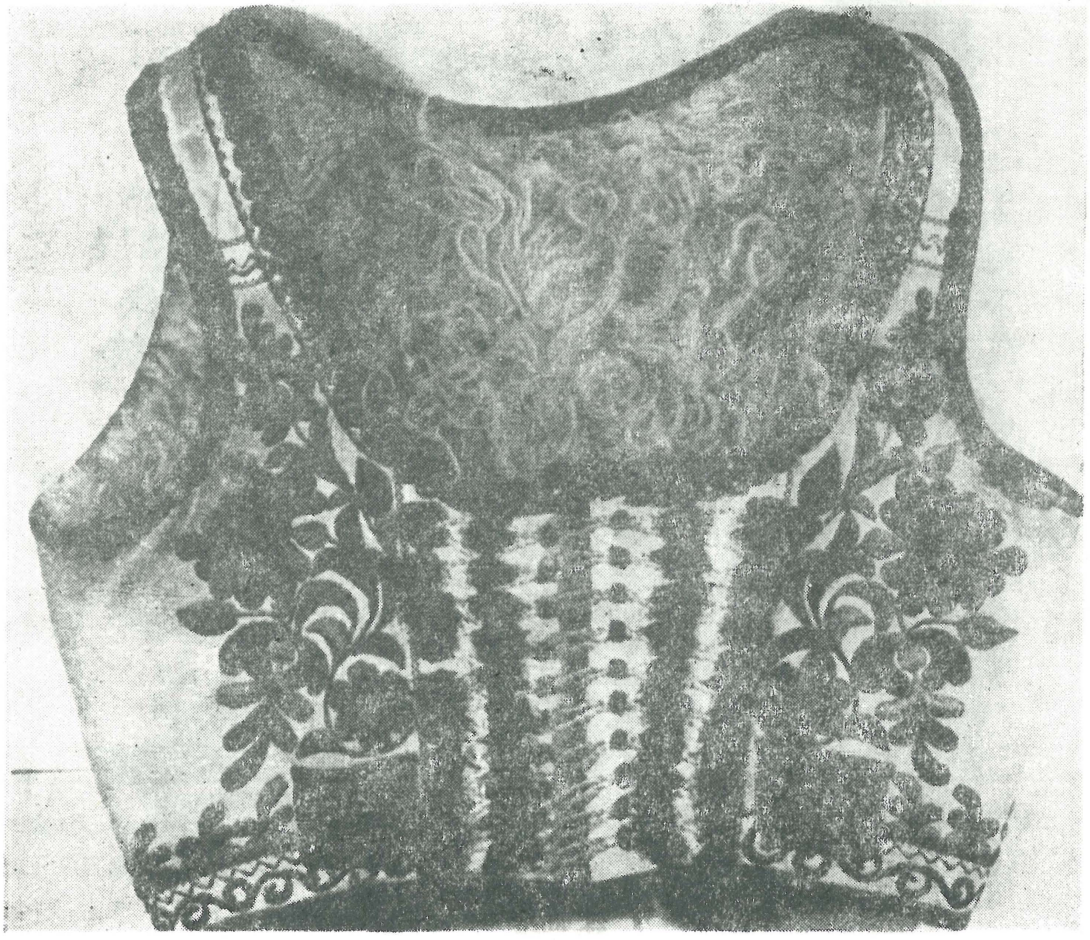

24. ábra

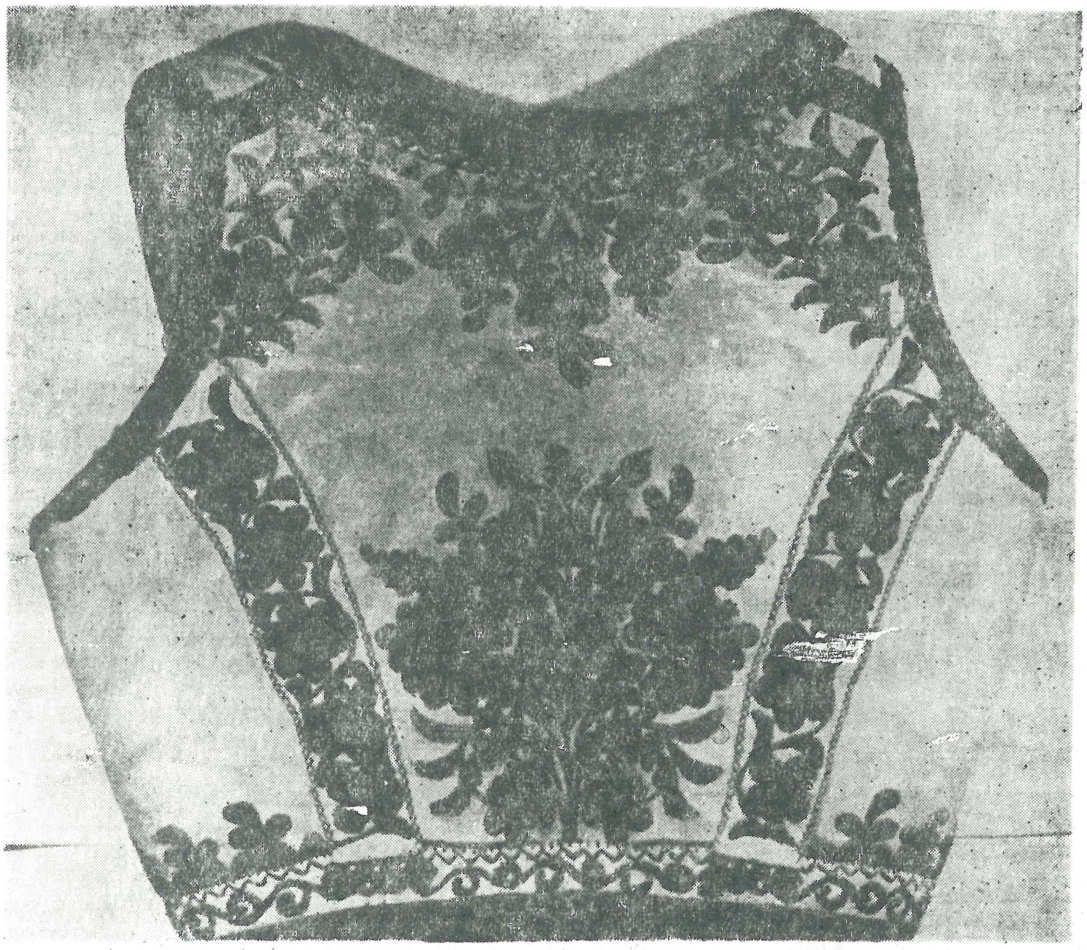

25. ábra

26. ábra

27. ábra

MOLDVÁBA ÉS HAVASALFÖLDRE VISSZAVONULÓ ERDÉLYI MAGYAR ÉS ROMÁN KURUCOK DALA

FARAGÓ JÓZSEF

1943-ban jelent meg Buda János gondozásában a **Szentsei-daloskönyv**nek, a kuruc költészet e jelentős kéziratos forrásművének betűhív kiadása, benne többek közt a **63. Cantio alia**, vagyis „Más ének" című szöveggel.[1] Ez a nevezetes darab már hetven évvel korábban, 1872-ben nyomdafestéket látott Thaly Kálmán gyűjteményében. Thaly az éneket irodalmi nyelvi formában közölte, s a kézirattól eltérően, ahol sorai prózaként összefolynak, visszaállította verses formáját, valamint egyedi, kifejező címet adott neki. Ez az a 20 versszakos **Erdélyi hajdútánc,**[2] amely a kuruc költészet egyik gyöngyszemeként azóta minden kuruc versantológiában métló helyet kapott, valamennyi kuruc költészeti tanulmányban hasonlóképpen ; a Thaly alkotta címmel a magyar irodalmi köztudatba mélyen beivódott.

Thaly a szövegtartalom történelmi elemzése alapján úgy véli, hogy „az ének keletkezési ideje 1705. november végére, vagy december elejére tehető... Szerzője, mint a 17. és 18-ik versszakokból következtethető, valamely háromszéki kuruc székely vala, ki ekkor vagy a zsibói táborból, vagy a szebeni és brassai felbomlott ostromzárlatból szülőföldére tért". A jelzett versszakok a sezrző háromszéki illetőségét valóban bizonyítani látszanak :

17. Marosszékről — Udvarhelyről
Megyek Háromszékre,
Szépségire — s termésire[3]
Nincs mássa Erdélybe ;
Isten tartsa — szaporítsa
Gabonáját benne !

18. Egészséggel — békességgel
Édes lakóföldem,
Kit sóhajtott — és óhajtott
Ez napokban szívem.
Ím, hogy juték — belélépék:
Megvidúla lölköm.

A 19. versszakban a szerző további szavai, valamint a 20-ban a felesége vagy kedvese ajkáról hangzó üdvözlet még inkább megerősíti, hogy a kuruc katona hazatért Háromszékre:

19. Nohát immár minden ember
Örüljön ez napon,
Nagy jó kedvet — víg örömet
Mutasson ez házban,
Az én szívem mert hazajött
Szerencsés órában!
20. Egészséggel — idvösséggel
Édes szép szerelmem,
Isten hozott — és hordozott
Örvendetes hírben.
Itthon már ülj és velünk légy
Együtt, szeretetben!

Ennek a háromszéki kuruc éneknek ezúttal a 6. versszakánál, mint a magyar-román népköltészeti kapcsolatok egyik fontos történeti dokumentumánál szeretnék megállapodni. Szövege Thaly kiadásában így hangzik:

6. Majre-csajre — Moduváre
Fut Havasalföldre,
Ungur-bungur — amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre — pita majre,
Nincs pénz, az ebverte!

A daloskönyv betűhív kiadásából is idézek néhány szót annak bizonyságául, hogy a román szövegrészek kiejtése szerinti, fonetikus lejegyzése a maga idején és helyén, tehát 1705 táján a távoli Veszprém megyében jónak mondható: **Májre, Csájre**; **Szatuly Májre pita nályre.**

Az **Erdélyi hajdútánc** napjainkra öröklődött második változatát a **Bocskor-kódex** őrizte meg, Bocskor János kézírása 1716-tól Csíkszentléleken. Ennek a változatnak az eleje hiányzik, terjedelme így csak tíz és fél versszak. A vizsgált szöveget nem tartalmazza, azt viszont igazolja, hogy az **Erdélyi hajdútánc** — Thalyival szólva — „egykor a moldvai ... havasoktúl a Bakonyig, Balatonig ösmeretes vala" (uo. II. 100).

Végül a harmadik változat ismét székelyföldi, ezúttal udvarhelyszéki följegyzésében maradt reánk: a **Bathó Mihály-énekeskönyv** kelte

Homoródszentpál, 1728. Az ének ezúttal 15 versszakos ; minket érdeklő 6. versszaka a másolgatások folytán a szövegromlás néhány jelét mutatja:

6. Máre Száre Muduvára
Fut Havasalfölde.
Ungur, bungur eme rumuly
Sátorát felszedte.
Szátul Máre pitonáré
Nincsen, az ebverte ![4]

Mindazok a történeti, irodalmi és folklorisztikai munkák, amelyek akár a Rákóczi-felkelésben a román kurucok szerepét, akár a kuruc költészet román elemeit, kapcsolatait tárgyalják vagy említik, az **Erdélyi hajdútáncra** joggal hivatkoznak — anélkül azonban, hogy az idézett versszak **egészének** értelméről megkíséreltek volna valamilyen logikus, összefüggő magyarázatot adni. Az eddigi magyarázatok ugyanis kizárólag a szövegből kiemelt román szavak szótári fordítására szorítkoztak, a verssorok és a versszak mondanivalójáról megfeledkeztek.

Így Thaly szerint „Szátu máre pite náre=nagy falunak nincs kenyere. Román mondás". Thalyt kissé korrigálnunk kell, ugyanis nyilvánvaló, hogy **satu mare** („nagy falu") helyett **satu-i mare** („nagy a falu") olvasandó, a fordítás tehát helyesen így hangzik : „Nagy a falu, nincs kenyere." Itt jegyzem meg, hogy a mondást hasztalan kerestem I. A. Zanne tíz köteles, monumentális román közmondás- és szólásgyűjteményében, akár a **sat**, akár a **pită** címszónál,[5] valamint néhány újabb román közmondásgyűjteményben és szótárban. Ennek dacára valószínű, hogy kötött nyelvi formával, mégpedig — föltevésem szerint — falucsúfolóval van dolgunk.

A Bathó Mihály-féle változat kiadója, Kocziány László meg is fogalmazza, hogy „az itt elhangzott szavak magukban részben érthetők" ; ebben kimondatlanul benne van, hogy összefüggésükben és egészükben viszont érthetetlenek. Szerinte **Sare Mare** : „nagy só", ám ezt a magyarázatot ő maga is megkérdőjelezi. Továbbá **Satu Mare** : „Szatmár neve", végül pedig **pitonáré**, vagyis **pită n-are** : „nincs kenyere".

Mielőtt a teljes versszak magyarázatára térnék, két általánosabb, de a magyarázat alapjait szolgáló sajátságát szeretném hangsúlyozni.

Először is az ilyen úgynevezett makaronikus, vagyis nyelvileg vegyes szövegű — jelen esetben magyar-román vegyes szövegű — ének csak akkor jöhet létre, ha anyanyelvén kívül a szerző többé-kevésbé a másik nyelvet is bírja, s csak akkor maradhat fenn, ha énekesei, illetőleg hallgatói többé-kevésbé a másik nyelvet is megértik. Az anyanyelv mellett a másik nyelv ismerete nélkül a makaronikus szövegnek sem születése, sem mozgása-terjedése nem lehetséges. Az **Erdélyi hajdútánc-**

nak tehát a magyar-román együttélés területén kellett létrejönnie. Ez a terület meglehetősen nagy, az utolsó versszakok azonban, mint láttuk, az ének bölcsőjéül Háromszéket jelölik meg. Különben az Erdélyi hajdútáncban a román szövegrészeken kívül a román szereplők is jelen vannak, hisz a szintén oly sokszor idézett 3. versszakban a táncoló kurucok emígy biztatják a két román dudást :

3. Nosza Ráduj hol vagy Viduj ?
Fújd az Bagi táncát !
Az emlőjét — az tömlőjét,
Ne kéméld az sípját ...

Másodszor megjegyzendő, hogy a 6. versszakot önmagában, a többi versszak nélkül kell értelmeznünk, ugyanis az előtte és utána következő versszakokhoz nem fűzi **k ö z v e t l e n** kapcsolat ; nincs köztük epikai-tartalmi folytonosság. Láttuk, hogy az ének három változata másmás terjedelmű. Versszakállományuk szintén több-kevesebb különbséget mutat, s az azonos vagy hasonló versszakok sem mindig ugyanabban a sorrendben helyezkednek el. E jelenségek láttán Kocziány a Bathó-féle változathoz a következő megjegyzést fűzte : „A vers megértéséhez tekintetbe kell venni azt, hogy a háborúból hazatérő katona hol táncos társaihoz, hol a nézőközönséghez, hol a fogadóshoz beszél. Ennek a többirányú társalgásnak művészi egybefonódása a versnek különös értéket ad." (I. m. 188.)

Úgy vélem, hogy ez a magyarázat kiegészítésre szorul. Az élő magyar népköltészet egyik alkotási eljárása ugyanis az ugyanarra a dallamra énekelt különböző szövegek lánc- vagy füzérszerű összekapcsolása. Arról van szó, hogy eléneklését, közben azonban olyan más dal, olyan új versszakok is eszébe jutnak, amelyeknek tartalma, hangulata azonos vagy rokon a befejezett daléval, valamint sor- és szótagszámaik is lehetővé teszik, hogy a megkezdett dallamra folytatólagosan továbbénekelje, vagyis az első dalhoz hozzáénekelje őket. A szövegeknek ez a füzérszerű összekapcsolása eredményezi azokat a hosszú, 15—20—25 versszakos lírai dalokat, amelyekről úgy érezzük, hogy három-négy dal alkalmi vagy egyéni összekapcsolásai. Valóban az a helyzet, hogy ugyanazt a dalt egy más énekes, vagy ugyanaz az énekes egy más alkalommal már nem pontosan ugyanúgy, hanem rövidebben vagy hosszabban, több versszak mellőzésével vagy más odaillő versszakok felhasználásával adja elő.[6]

Nos, a szövegeknek ez az „összeéneklése" nemcsak a mai iratlan költészetben, vagyis az élő folklórban, hanem a valaha papírra vetett régi énekköltészetben is felismerhető. Az 1606—7 közt lejegyzett **Pajkos**

éneknről Stoll Béla kitűnően kimutatta, hogy ugyanilyen összeéneklés terméke.[7] Az ő okfejtését megerősítve, az **Erdélyi hajdútáncot** szintén ebbe a kategóriába soroljuk. Csakis az összeéneklésnek tulajdonítható, hogy az **Erdélyi hajdútánc** három szövege, noha kétségtelenül egyazon ének változatai, terjedelmileg különböznek; versszakaik csak részben azonosak, s az azonosak sem ugyanazon sorrendben követik egymást; a sorrend váltakozása egyes versszakok vagy versszakcsoportok önállósulását eredményezi — a 6. versszak pedig egyike ezeknek az önálló részeknek.

Értelmezési kísérletem szerint a 6. versszakban az erdélyi magyar és román kurucok Moldvába, valamint Havasalföldre irányuló visszavonulása, menekülése van megörökítve.

Lássuk előbb a magyarázatot kívánó részeket. Az **áj** és a **csáj** vagy indulatszók, vagy állatterelő szók; így is, úgy is megvan a versben az értelmük. Az utóbbi föltevés szintén reális, hisz a kimenekülő kurucok az állatállományt is magukkal hajtották. Mindkettőhöz, nyilván a szótagszám és a ritmus szükséglete miatt, ugyanaz a határozórag illeszkedik, mint a sor végén a „Moldová"-hoz és a második sor végén a „Havasalföld"-höz. — Az első két sor állítmánya a „fut"; alanya a harmadik sor, amely egyszersmind a negyedik sorban levő állítmányt is szolgálja. — Az „ungur-bungur" ugyanaz az ikerszó-típus, mint amely a magyar folklórban is mindennapos, gondoljunk „farkas-barkas"-os állatmeséinkre, valamint az „egyedem-begyedem" kezdetű kiolvasó versikére. Az utóbbiakat Kelemen József tipologizálta, egyszersmind zürjén, angol és német analógiákra hivatkozott.[8] Hivatkozásai a román analógiával is bizvást kiegészíthetők, sőt a román folklórban az ilyenszerű ikerítés hangja épp úgy lehet a **b**, mint a magyarban. — A versszak végén „az ebverte" szitkozódás, káromkodás.

Ezekután a versszak szövege prózában, mind szóanyagát, mind a szavak mondattani szerepét megőrizve, csak a feszes verses szórendet lazítva fel benne, így hangzanék: „Ej-haj (vagy áj,csáj), a magyar meg a román sátorát fölszedte, fut Moldvába és Havasalföldre. Nagy a falu, nincs kenyere, pénz sincs, az ebverte." Vagyis a versszak a menekülés jellemző mozzanatainak (a sátorok fölszedésének, talán az állatok terelésének, a futásnak), a meneküléssel járó nélkülözésnek (a kenyértelenségnek és a pénztelenségnek) egymásra torlódó, mozgalmas, színes és — utolsó szavával — indulatos ábrázolása.

Vajon szembesíthető-é ez a magyarázat a történelmi eseményekkel? Már Thaly utalt reá, hogy „az 5. és 6-ik strophák nyilván Herbenville 1705-iki erdélyi hadjáratára — illetőleg ennek következményeire: a

székelyek egy részének Pekry Lőrincz és Mikes Mihály grófokkal Moldvába menekülésére engednek következtetni" (i. m. II. 100), ezt az utalást azonban sem ő maga, sem más kutató a vizsgált versszak magyarázata céljából nem kamatoztatta. A történeti kútfők alapján az eseményeket gazdagon lehetne taglalni, egy ilyen kis népköltészeti dolgozatban azonban bőven elég, ha az egykori Székely Nemzeti Múzeum néhai tudós igazgatójának, Csutak Vilmosnak **Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldön 1707—11-ben** című szép tanulmányára hivatkozom.[9] A tanulmány egész szellemiségét sűrítő-sugárzó legelső mondat szerint „az 1703—1711. évi Rákóczi-szabadságharc gyakori sorsfordulatai között a... fejedelem székely hívei két ízben bujdostak ki házukból és hazájukból a szomszédos moldvai és havasalföldi román vajdaság területére, s hosszabb-rövidebb ideig két ízben vették igénybe a vajdák és alattvalóik vendégszeretetét és védelmét". Az első bujdosásra az 1705. november 11-i, Rákóczi személyes jelenlétében vívott szerencsétlen kimenetelű zsibói csata után került sor, amidőn — Cserei Mihály históriáját idézve — „szörnyű bódulás, futás vala az egész országban, többnyire az erdélyi künn levő főrendek, nemesek feleségestől, gyermekestől ki Molduvában, ki Havas-alyföldében, ki Máramarosban, Magyarországban, Törökországban elbujdosának".[10] Ez a bujdosás 1706 nyaráig tartott, majd ezt követte az a második, amely 1707 őszétől közel négy éven át húzódott.

Az **Erdélyi hajdútánc** 6. versszaka tehát, ha magyarázatom nem csal, a történelem tanúsága szerint valóban lehet az Erdélyből Moldvába és Havasalföldre visszavonuló magyar és román kurucok dala. S ha értelmezésem kiállja a próbát, ez a dal a múltbeli magyar-román sorsközösségnek, a közös harcoknak és szenvedéseknek szintén egyik rímekben csengő népköltészeti dokumentuma.

JEGYZETEK

1. **Szentsei-daloskönyv.** Sajtó alá rendezte Buda János. Régi Magyar Verseskönyvek, 1. Bp. 1943, 133—5.
2. Thaly Kálmán, **Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.** Pest 1872, II. 91—101.
3. Ez a sor a Szentsei-daloskönyvben hibás : **Szépségérűl térségire.** Helyette a bocskor-daloskönyben megőrzött változat ugyanezen sorát illesztettem ide : Thaly, II. 103.
4. Kocziány László, **Őszi harmat után...** Szemelvények két ismeretlen, XVIII. századbeli énekeskönyvből. Haladó Hagyományaink, 22. Bukarest 1957, 86.

5. Iulian A. Zanne, **Proverbele românilor.** Buc. 1900, IV. 80—5 : **Pită,** és 1901, VI. 296—308 : **Sat.**
6. Faragó József—Jagamas János, **Moldvai csángó népdalok és népballadák,** Bukarest 1954, 17—8.
7. Stoll Béla, **A Pajkos ének és a népköltészet.** ItK. LXVI (1962), 180—92.
8. Kelemen József, **Egyedem-begyedem** ... Népünk és Nyelvünk IX (1937), 97—108. és 146—62.
9. In : **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.** Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929, 633—40.
10. **Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály históriája** 1661—1711. Újabb Nemzeti Könyvtár, Ia. Pest, 356.

POETUL ŢĂRAN—GHIŢĂ BACIU

CONSTANTIN STANCA

Cultura satelor noastre, în ultimii cincizeci de ani înregistrează fenomenul depășirii de către țărani a condiției de creatori de folclor și trecerea lor spre zona poeziei culte, aspect ce se întîlnește și în bazinul Întorsura Buzăului. Această trecere a fost posibilă mai ales datorită pătrunderii culturii la sate, acțiune începută de pașoptiști și desăvîrșită în anii de după eliberarea patriei.

Se cunosc pe meleagurile Întorsura Buzăului un număr de poeți-țărani care nu se mulțumesc să creeze doar pentru circulația orală, ci își publică poeziile fie în volume, fie în ziare. Amintind activitatea a doi dintre aceștia — Cristofon Purecel și Viorel Tudoran — ne vom opri asupra creației poetice a celui mai talentat poet-țăran al acestor meleaguri — GHIȚĂ BACIU.

Primul dintre buzoieni, care deschide seria poeților-țărani, este Cristofon Purecel, locuitor în comuna Barcani. Cristofon Purecel a început să scrie în timpul armatei și a primului război mondial, departe de casă, avînd ca tematică soarta soldatului pe cîmpul de luptă, eroismul ostașilor în luptă, dragostea și dorul de ținuturile natale și de cei dragi. Creația sa este cunoscută în parte de locuitorii satului, respectiv din volumele apărute în perioada primului război mondial. Înființarea cenaclului literar în Întorsura Buzăului, trezește interesul, îl atrage din nou spre poezie, fapt pentru care presa județeană l-a publicat în coloanele sale.

Deși se găsește la vîrsta de 83 de ani, el continuă să lucreze și să scrie, închinînd multe din poeziile sale patriei, partidului și ținuturilor natale.

Ion Ciurcu din Brașov tipărește rapsodului popular, Cristofon Purecel trei cărți : „Dorul soldatului“ (1915), „Patima războiului“ (1916) și „Fata și feciorul“ (1916), de dimensiuni mici (32 pagini) cuprinzînd — primele două — poezii din război, ultima — poezii de dragoste.

Poeziile primei perioade a creației lui Cristofon Purecel poartă puternic amprenta poeziei populare : ritmica, rima sînt populare, toate poeziile încep sau au în interior, ca majoritatea cîntecelor populare, expresia „Frunză verde", „Frunzuliță stejerel", „Frunză verde de secară", „Frunză verde trei căline", „Frunză verde de răsură", Frunzuliță de pe Olt", „Frunză verde matostat", „Frunză verde ș-o alună", „Frunzluiță măruț creț", „Frunzuliță de trifoi", „Frunzuliță foi de nalbă", etc. (De altfel poetul nu mai are noțiunea inițială de „frunză verde", ci o folosește asociind-o chiar cu obiecte militare : „Frunză verde trei granate / Cine-o citi astă carte. / Să știe din a mea parte / Că n-am scris-o bucurat / Ci-am scris-o de supărat")

Poeziile lui Cristofon Purecel cuprind întîmplările prin care a trecut poetul, din ele se desprinde dragostea sa de viață și ura împotriva războiului :

„Frunzuliță stejerel
A treia oară-n resbel
Cum voi mai scăpa de el ? . . ."
(A treia oară în resbel)

sau

„Frunză verde trei căline
Vai, Doamne de-un an de zile
Mult rău m-a mîncat pe mine.
De un an în bătălie,
Și tot în țară pustie . . ."
(Jalea soldatului pe cîmpul de luptă)

Dorul de casă, de cei dragi este puternic:

„Cînd gîndesc la maica mea
Mi se rupe inima ;
Cînd gîndesc la frățiori
De dorul lor stau să mor !
Cînd gîndesc la sorioare
Și părul din cap mă doare ! . . ."
(Jalea soldatului pe cîmpul de luptă)

În poezia sa se întîlnește și tema înstrăinării de casă și de locurile natale.

Şi aşa-s de-nstreinat
Nu ştiu de unde-am picat ;
Să-mi dea drumul să mă duc
N-aş şti încătrău să apuc..."
(Jalea soldatului pe cîmpul de luptă)

Limbajul poeziei sale este autentic popular, Cristofon Purecel foloseşte regionalismele şi cuvintele populare, ca în folclor (resbel, încătrău, puşcat, granat, gheorghiţă, şopcuţă, schilăviţi, gazdă — sens de stăpîn, necăjiţi, tri, etc). Uneori versuri populare sau din poeziile de factură populară ce circulau la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru, sînt asimilate în poezia sa :

„Fie pîinea cît de bună,
Tot e rea-n ţară străină !
Fie pîinea cît de rea,
E mai bună-n ţara ta !
(Jalea soldatului)

În vocabularul poetului au intrat însă expresii militare, fenomen explicabil prin contactul său cu armata şi războiul : campanie, şarjă, patrulă, mobilizat, glonţ, sabie, etc.

După întoarcerea din război activitatea poetică a lui Cristofon Purecel rămîne la elaborarea în intervale de timp depărtate a unor poezii cu o tematică generoasă (dragostea pentru satul natal, respectul pentru oamenii în vîrstă, îndemnul pentru fapte bune). Citäm cîteva versuri din aceste poezii :

„Bătrin Buzău, drag Buzău
Vatra leagănului meu
Locul tău frumos şi drag,
De-acolo şi eu mă trag.

Drag Buzău, apă plăcută,
Cite te gustă, nu te uită
Cînd sînt prin locuri streine
Sînt cu gîndul tot la tine..."
(Monografia Buzaelor)

„Omul cel cuminte e supus şi plecat,
Prostul întotdeauna este îngîmfat."
(Cuvinte înţelepte)

„Ţi-ai pus, omule, întrebarea
Ce ai făcut pe-această lume ?
Viaţa este trecătoare
Şi pleci din ea azi sau mîine.
Averea nu te-nsoţeşte
Mărirea rămîne,
Şi ce-ţi rămîne-n urmă ?
Doar faptele bune".
(Întrebare)

Altădată poetul închină o poezie unui erou al clasei muncitoare pe care-l numeşte :

„Fiu al clasei muncitoare
Călit, oţelit în lupte
Nici Jilava, nici Doftana
N-au putut să te-nspăimînte".

Remarcînd umanismul şi autenticitatea poeziei sale, considerăm că Cristofon Purecel reprezintă prima etapă a trecerii de la poezia populară la poezia cultă şi face parte din prima generaţie a poeţilor — ţărani din Intorsura Buzăului.

„Povestea copilăriei mele şi doine din război" de Viorel G. Tudoran a apărut în anul 1942 în Braşov în tipografia Gologan, cu un cuvînt introductiv al editorului şi cu o prefaţă a autorului, în care acesta exprima motivele ce l-au determinat să scrie. Materialul de bază al volumului îl constituie „Povestea copilăriei mele", amplă autobiografie versificată în nouă părţi, cuprinzînd 375 de strofe. Alături de această lucrare volumul mai conţine cîteva poezii despre armată, de război şi de dragoste.

Adresîndu-se cititorului, Viorel Tudoran în prefaţa volumului se recomandă : „Acel ce scrie rîndurile de mai jos e un băiat de la ţară şi crescut într-un colţuleţ al Ardealului, pe plaiurile buzăiene, comuna Floroaia Mare. Sînt fiu de ţăran, născut la 16 ianuarie 1916, avînd ca studii 7 clase primare . . ."

„Satul nostru scump şi drag
Se cheamă : Floroaia Mare
Şi cel care nu-l cunoaşte
Îl priveşte cu mirare.

Este-nconjurat de dealuri
Şi pe dealuri pomii în floare

Căsuțele-nprăștiate,
Să-l lași, inima te doare.

În mijloc o luncă verde
Străbătută de-un pîrîu
După cum îi spun bătrînii :
Părăiașul din Budău,“ . . .

Sîntem introduși în universul familiei sale, în viața sa de școlar, îi urmărim primii fiori de dragoste.

Publicarea lui Viorel Tudoran conturează fenomenul pe care îl studiem, anume preocuparea unor țărani din bazinul Intorsura Buzăului pentru scris, pentru poezie, faptul că nu se mulțumesc doar cu crearea pentru circuitul folcloric, ci își tipăresc versurile în volume. Cel mai talentat dintre creatorii din această parte a țării este însă Ghiță Baciu, deși nu a publicat nimic pînă în anul 1968 — în ziarul „Cuvîntul Nou“.

Este interesantă poezia lui Ghiță Baciu, în primul rînd pentru tematica ei variată, pentru filozofia și bunul simț popular ce se desprind din poeziile lui și, în al doilea rînd, pentru că Ghiță Baciu în multe din poeziile sale este un virtuos al versului; gîndurile sale îmbracă o expresie originală. Nu este însă mai puțin adevărat că în creația sa se întîlnește influența literaturii populare și cea a lecturii lui Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Goga, Arghezi. Cu toate aceste influențe poezia lui Ghiță Baciu este originală prin conținutul de idei și realizarea artistică.

Absolvent a șase clase elementare Ghiță Baciu, în vîrstă de 59 ani, a început să scrie din armată din dorul după casă, părinți, iubite, pămînt sau plug. Multe din primele sale poezii scrise sub formă de scrisori au fost trimise pe cărți poștale sau în plicuri părinților, prietenilor și iubitelor, ceea ce dovedește că tînărul soldat nu scria pentru a păstra în caiete, ci includea poezia în modul de exprimare și de apropiere de cei dragi.

Poeziile alcătuiesc o biografie lirică : Ghiță Baciu cîntă copilăria și regretul de a se fi despărțit de ea, scrie poezii de natură și dragoste, altele vorbesc despre înstrăinare (căci poetul se simte străin în orice alt loc în afară de satul său), iar evenimentele sociale (viața grea a poporului în anii regimului burghezo-moșieresc, războiul cu implicațiile lui) au smuls lirei sale versuri de revoltă, de multe ori pamfletare. În fine, ca orice poet și-a pus problemele esențiale ale existenței umane: viața, moartea, idealurile; de multe ori în legătură cu menirea poetului în lume se exprimă în testamente poetice.

În activitatea poetică există o perioadă de întrerupere (1942—1965), pe care poetul o explică prin despărțirea de vîrsta juvenilă, întemeierea unei familii în care au venit curînd cinci copii, dar și prin faptul că în acest timp nu a fost încurajat să scrie. În 1965, înființîndu-se la Intorsura Buzăului un cenaclu literar în activitatea căruia a fost atras și Ghiță Baciu, vocația sa poetică s-a trezit scriind multe poezii pătrunse de noile transformări ale societății românești și ale locurilor natale.

Preocupările pentru literatură în familia Baciu sînt destul de vechi : încă de la sfîrșitul secolului trecut tatăl poetului, Baciu Gheorghe, născut în 1883 în Floroaia Mică, mort la vîrsta de 33 ani, în primul război mondial, a rămas în amintirea consătenilor și a familiei prin darul povestirii, al cîntecului popular, ca un om ce a fost pasionat pentru culegerea folclorului local. Fiind știutor de carte, nota cu multă migală ceea ce auzea în sat, la horă sau în șezători. Din ce s-a putut descoperi ca aparținînd lui George N. Baciu, cum își scria el numele, merită atenția o filă dintr-un bloc notes, datată din 28 martie 1908, intitulată „Popoarele", care cuprinde o doină populară și două strofe dintr-o poezie orginială cu caracter religios :

Popoarele

„Frunză verde lin pelin
Ce-mi ești, cucule, hain
De-mi cînți vara jumătate
Și-apoi zbori într-altă parte.
Cuculeț, pasăre sură,
Mușca-ți-ai limba din gură,
Cîntecul că nu-l mai zici
Nici să mai colinzi pe aici.
Vara vii, vara te duci
Cînd sînt dragostele dulci.
Cîntă-mi mie încă-odată
Că mi-e mintea tulburată
Cîntă-mi doina mea cu foc
Să am parte de noroc,
Cîntă-mi fata mea cu drag,
Că ți-oi da frunză de fag".

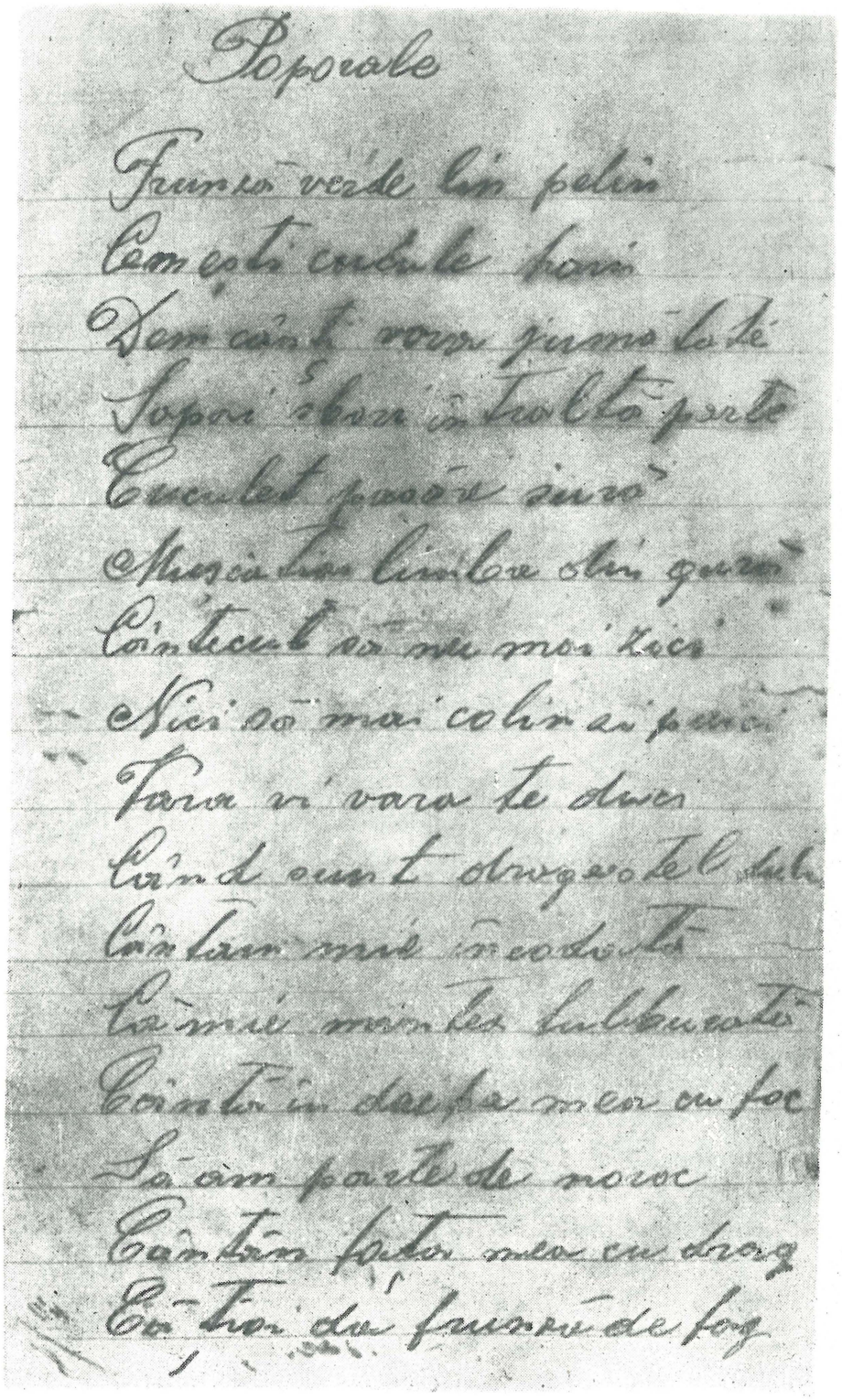

Poporale

Frunză verde lin pelin
Cem eşti cucule hoin
Dem cânţi vara jumătate
Sapoi sbori în tralta parte
Cuculet pasăre sură
Muşcatoi limba din gură
Cântecul să nu mai zici
Nici să mai colin ai paici
Vara vi vara te duci
Când sunt drag este l dulci
Cântam mie încodată
Că mie mintea lulbucată
Cântă în dacha mea cu foc
Să am parte de noroc
Cântăm faţa mea cu drag
Că ţi-oi da frunză de fag

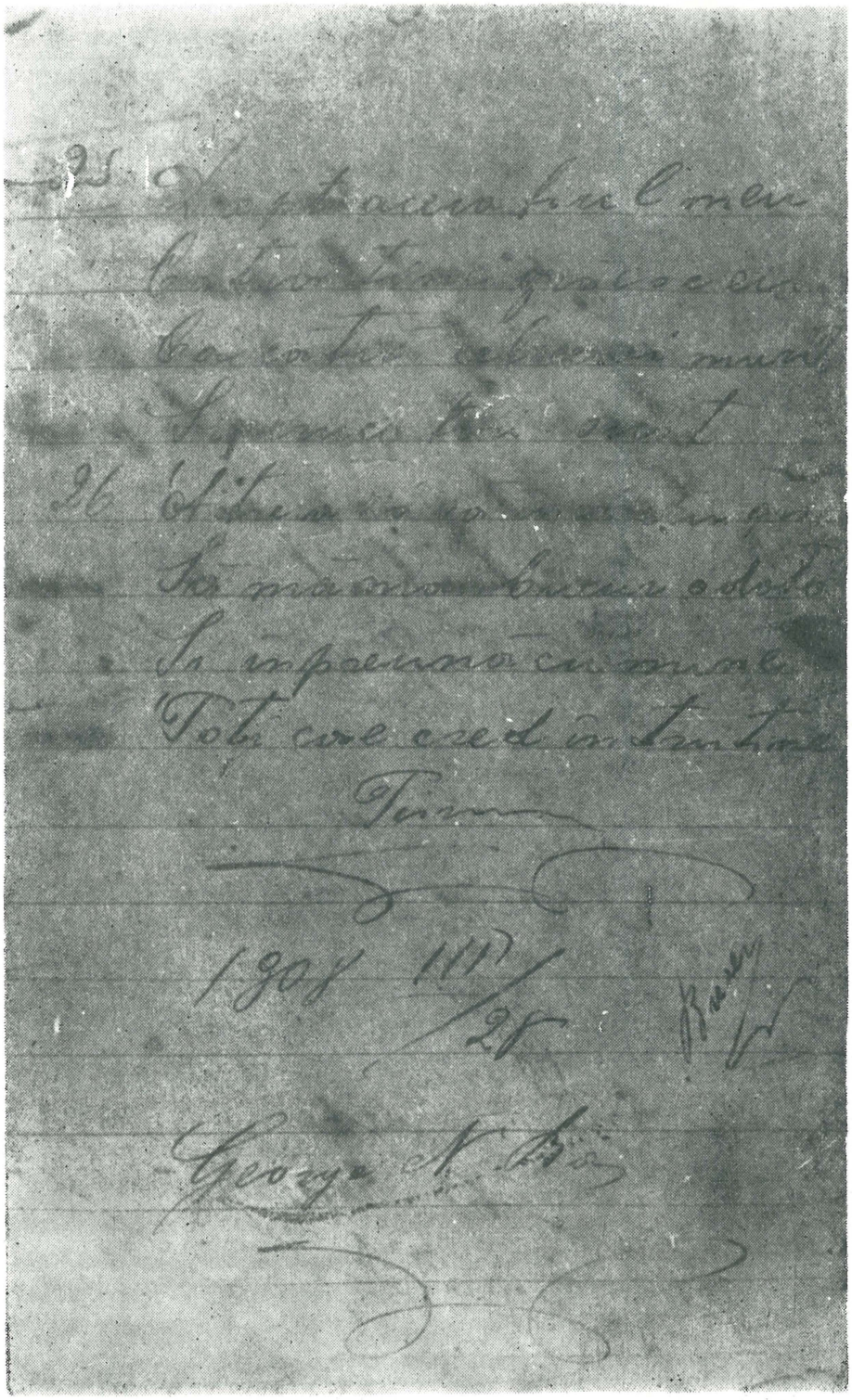

s a u

„Bădişorul meu cel drag
Ia-nvaţă-mă ce să fac ?
— Eu te-nvăţ, mîndruţo, bine
Ia-ţi hainele, hai cu mine
Hai cu min' să trecem Oltul
Să schimbăm vorba şi portul,
Hai cu min' să trecem munţii
Să nu ne ştie părinţii.
— Bucuros badeo-aş veni,
Dar tu eşti, badeo, catenă
Şi te-o opri la vreo vamă
— Nu te teme, mîndra mea,
Că de-oi vedea şi-oi vedea
Sub cepeneag te-oi băga
Şi-oi jura că eşti a mea“
(Nr. III)
(ortografia ne aparţine)

Mama poetului Ghiţă Baciu, integrîndu-se în tradiţia familiei, este cunoscută şi în prezent ca o solistă a cîntecelor populare. Poetul va fi ascultat cu siguranţă în copilărie sau în tinereţe cîntecele şi poveştile mamei care-i vor fi trezit dragostea pentru folclorul românesc.

Fratele tatălui, Baciu Alexandru, în vîrstă de 77 ani, agricultor, a avut şi el preocupări poetice. În familia lui Ghiţă Baciu se păstrează cîteva caiete ale unchiului Alexandru cuprinzînd versuri scrise înainte şi în timpul primului război mondial. Poeziile lui Alexandru Baciu stînd sub certă influenţă populară vorbesc despre dragoste, eterna temă a poeziei populare şi culte :

„Frunză verde ruptă-n şapte
Mîndruţa mea de departe
Îţi trimit acum o carte
Cu mult dor şi sănătate.

Frunzuliţă lemn tăiat
Să-mi spui mîndră-adevărat
De cînd de-acas' am plecat
Ce gînduri te-au tulburat ?
La mine te-ai mai gîndit
Sau de tot m-ai părăsit ?

Frunză verde de căline
Nu-mi pare-așa rău de mine
Că tu mă vei părăsi,
De-mi pare mai rău de tine
Că vreun urît vei găsi.

Frunză verde infrunzește
Iubește, mîndră, iubește,
Iubește pe cine-oi vrea,
Petrece-ți pe voia ta".
(Amor)

s a u

„De-aș fi o floricică
Să mă iei tu, mîndruliță
Busuioc lîngă pîrău
Să mă porți la pieptul tău".
(O dorință)

Tot în caietele sale se află povestea flăcăului plecat la armată, căruia fata dragă i-a jurat credință, dar l-a uitat. Întors din armată chiar în ziua căsătoriei fetei cu altul, tînărul o ucide și-și sfîrșește zilele pe mormîntul ei.

În caiete se găsesc și cîntece patriotice, transcrise de pe cîmpul de luptă, marșuri, amintind Oituzul, Mărășeștii, Unirea Transilvaniei cu România. Caietele au circulat prin sat pe la prieteni sau fete care-și scriu numele și impresiile, în ele. De exemplu Bularca Anicuța scrie o amintire :

„Anicuța mi-e numele
Bularca mi-e prenumele
Pe margine mi-e locuința
Și la tine mi-e credința".

Cele mai multe însemnări din caietele lui Alexandru aparțin lui Ghiță Baciu care scrie alături de poeziile unchiului amintiri, cum era la modă pe atunci la tinerii săteni, sau primele încercări poetice, datîndu-le 1934—1935. Spre exemplu, Ghiță Baciu scrie pe una din file :

„Ce este amorul pe pămînt
Decît o grea durere ?
Că mii de lacrimi nu-i ajung
Și tot mai multe vere.

Ceea ce dovedește o frecventare asiduă a poeziei eminesciene și chiar o preluare a acesteia, de vreme ce ultimele versuri sînt identice cu poezia eminesciană. Multe însemnări sînt fără valoare însă, simple amintiri, dar unele anunță pe viitorul poet și optimismul popular al acestuia :

„Nu dispera cînd ești în vreun necaz
Și nici nu-ți plînge-al tău destin
Căci după nor e ziua mai frumoasă
Și după ploaie-i cerul mai senin".

Aceasta este familia în care se naște în anul 1913 Ghiță Baciu. Cînd copilul avea trei ani tatăl a murit în primul război mondial, și Ghiță rămîne singurul copil al unei femei care se va recăsători peste opt ani. Din cea de-a doua căsătorie a mamei, poetul va mai avea trei frați, dar el, fiind cel mai mare, va munci încă de mic pe pămîntul părintesc, luînd contact la fragedă copilărie cu munca, cu greutățile vieții. Ghiță Baciu a învățat primele două clase cu dascălul Zaharia într-o casă particulară, în satul natal. Clasele a III-a, a IV-a și a V-a le urmează la Întorsura Buzăului, la Școala primară. Nu a putut termina șapte clase din motive lesne de înțeles: „întrerup școala din greutățile familiei și nu din vina mea".

Întrerupînd școala, el va continua munca în agricultură, la plug, în pădure, la cărăușie. În acest timp Ghiță Baciu citește cu pasiune pe marii poeți ai neamului : Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, Goga, proza lui Creangă Sadoveanu. Este interesant de remarcat faptul că el va copia într-un carnet poezii ale poeților amintiți. Primele manifestări poetice se produc, așa cum mărturisește poetul, în armată, la Brașov, din dorul după casă, după atmosfera de la țară, după ființele dragi. Dintr-una din primele poezii se desprinde dorul poetului după fericirea de la țară :

„Un car, doi boi, un clopot mare
La gîtul boului de cea
Mi-au fost în viața de la țară
Întreaga fericire-a mea.

De acum poetul va începe să scrie, notîndu-și după fiecare poezie data și împrejurările în care a scris.

Vreme de zece ani poetul nu va dezbrăca decît pentru puțin timp, în 1939, haina militară, făcînd armata, concentrări și războiul (1935—1945). În toată această perioadă scrie un jurnal de concentrare și de front, des-

criind cu lux de amănunte întîmplările prin care trece, natura, atmosfera, localităţile şi evenimentele. Impresionează migala şi seriozitatea cu care îşi notează gîndurile sergentul Ghiţă Baciu, dotat cu un talent descriptiv autentic. Capitolele jurnalului amintesc etapele drumului şi ale concentrării, locurile prin care s-a deplasat poetul : 15 august 1939 (data plecării de acasă în concentrare). În drum spre nordul ţării ; La Someş — Odorhei ; Prin Bucovina la Moldova, Văculeşti. Oraşul Dorohoi ; Pe Moldova în jos, Miroslăveşti — Piatra Neamţ şi retur ; Piatra Neamţ, Helerţenii, Sipotele, Sbierenii etc. Din 28 iunie 1940 jurnalul va fi zilnic purtînd semnificativul titlu de „Notiţe din zile grele", iar din ianuarie 1941, combină cele două modalităţi de notare, fie pe zile, fie intitulîndu-şi capitolele cu numele localităţilor pe unde trecea sau staţiona.

Din lectura jurnalului se observă viaţa zilnică a armatei, impresii despre locurile şi frumuseţile patriei, evenimente personale şi ale camarazilor de luptă, referiri la situaţia politică sau militară a ţării, atmosfera încărcată înainte de război şi în timpul războiului.

Jurnalul are calităţi artistice, aşa cum vom demonstra prin cîteva fragmente : „Era cald. Carul scîrţîia alene sub povara apăsătoare a nisipului care îl căram pentru construcţia caselor mele. Boii încălziţi mergeau rumegînd, iar eu aşezat pe căruţă citeam un roman istoric. Pe scările din faţa cîrciumii lui Dincă Bobeş mai mulţi tineri şi bătrîni citeau un comunicat scris cu litere mari pe prima pagină a unui ziar. Un şuierat lung scos printre dinţi opri boii, iar eu mă alăturai grupului care citea".

„. . . Apoi am plecat la Văculeşti de unde venisem. Am făcut un marş pînă la ora 5 seara fără să mai mîncăm de prînz. A fost un marş foarte obositor în care au căzut mulţi soldaţi de oboseală, iar unul, dus la infirmierie, seara, a murit. Aşa am cunsocut Dorohoiul".

„Soarele se ridicase puţin de la orizont. Cîţiva nori plumburii de toamnă îşi desemnau formele lor pe cerul albastru. Vîntul de răsărit smulgea din pomi ultimele frunze uscate . . . Satele toate, atîta ştiu că aşezămintele gospodăreşti se asemănau foarte bine unele cu altele. Nu voi trece cu vederea însă localitatea Războieni unde Ştefan, unde Ştefan Vodă, cu o mînă de moldoveni viteji a înfrînt şi a sfărîmat oştile turceşti care voiau să facă din Moldova paşalîc turcesc. Sus, în dreapta drumului, unde valea se închide, dăinuieşte de veacuri mînăstirea zidită de Ştefan cel Mare în urma luptei de mai sus.

Privind pe Valea Albă în sus, parcă vedeam vitejii lui Ştefan înarmaţi cu suliţi, cu arcuri cu săgeţi, cu ghioage şi topoare, cum se repezeau după puhoaiele turceşti tăind şi lovind capetele înfăşurate cu turban sau strînse

în fesuri cu semilună. Cîtă deosebire între războaiele de atunci şi cele de azi ! Dar să lăsăm Războienii şi războaiele şi să mergem înainte pe drumul care am pornit".

Din concentrare sau din război scrie cu regularitate la părinţi sau la fetele iubite, (scrisorile din urmă le adresează totdeauna după bunul şi bătrînescul obicei părinţilor fetelor). Am reuşit să adunăm zece cărţi poştale din această perioadă adresate părinţilor, fetelor dragi sau prietenilor. Pe multe din ele sînt scrise versuri sau poezii ce vor fi analizate mai tîrziu. Din aceste cărţi poştale răzbate dorul soldatului pentru locurile unde s-a născut şi a crescut şi sentimentul de înstrăinare prezent în majoritatea poeziilor scrise acum.

Întors într-o permisie, în 1941, se căsătoreşte.

Tot într-o permisie scrie o piesă de teatru cu temă de război, jucată pe scena din localitate, în care Ghiţă Baciu a interpretat rolul principal. După mărturisirile proprii şi din lectura fragmentului rămas din piesă (căci textul integral s-a pierdut), reiese că piesa este însufeţită de un puternic patriotism. Spectatorii, plîngeau în sală, mai ales femeile care aveau părinţi, soţi sau fraţi pe front" cînd sergentul Mitică Vioreanu moare îndeplinindu-şi cu cinste misiunea. Iată, de altfel, finalul piesei :

Mitică : (cu voce întreruptă). După recunoaştere ne-am întîlnit cu o patrulă duşmană. Erau patru : pe doi i-am doborît. Sandu a căzut lovit de-un glonţ, iar eu, străpuns de-o baionetă pe la spate pe cînd mă luptam... (ducînd mîna la piept). Ah ! Simt o durere grozavă în piept... Mă înăbuş... daţi-mi apă. (Caporalul Neacşu îi dă să bea). Dragă tată... mamă... sărmana mea soţie... scumpul meu copilaş, vă părăsesc pentru vecie... Dumnezeu să vă ajute !... Domnule căpitan şi iubiţi camarazi, rămîneţi cu bine... mor liniştit că mi-am putut îndeplini datoria pînă la capăt (făcînd o ultimă sforţare). Trăiască patria ! ! ! (îşi dă sufletul).

Căpitanul Dimi : (se descoperă şi toţi îl imită). Soldaţi, prin moartea sergentului Mitică a dispărut dintre noi unul din cei mai buni camarazi şi mai bravi ostaşi, iar ţara pierde un prea devotat fiu al ei. Plecînd, el lasă un gol adînc în inima noastră şi o veşnică şi pioasă amintire. Mă doare inima că împrejurările de faţă nu-mi permit de a-l înmormînta cu toată cinstea pe care o merită... Cînd timpul ne va permite vom veni cu toţii să ne rugăm pe mormîntul său şi să-i aducem prinosul nostru de recunoştinţă..."

Piesa se încheie cu îmbărbătarea ostaşilor pentru luptă :

„Prima rachetă aruncată din tranşee naşte-va semnalul de atac care ne va arăta calea gloriei sau o moarte eroică".

După terminarea războiului Ghiță Baciu, întors la Floroaia Mică, reia munca de gospodar, lucrează pentru realizarea dorinței de a termina construcția casei începută înainte de război.

Preocupat de familie nu mai are timp de scris, păstrînd însă interesul pentru lectură și dorința de a scrie. Ia din ce în ce mai mult contact cu literatura universală și românească, citind pe Mihail Sadoveanu, Zaharia Stancu, Camil Petrescu, Liviu Rebreanu, Lev Tolstoi etc.

Om cu aspirație pentru cultură, prețuitor al școlii, ține ca toți copiii să învețe carte, din dorința de a realiza și ceea ce nu putuse face el. Cele două fete și cei trei băieți sînt absolvenți de liceu și au urmat școli tehnice sau facultate. Lui Ghiță Baciu îi place să spună adesea : „cei cinci copii ai mei au peste șaizeci de ani de școală".

Ghiță Baciu este și un complex activist pe tărîm cultural, fiind recunoscut ca un permanent participant la manifestările culturale din localitate. Astfel, el apare pe scenă, citindu-și propriile poezii sau recitind din Arghezi (căci poetului îi plac mult versurile argheziene), activează în echipa de dansuri împreună cu soția sa, participă la deplasările echipei în localitățile vecine. Cu ocazia Anului Nou — 1968 a adresat un plugușor concetățenilor săi la stația de amplificare, plugușor foarte apreciat de localnici pentru nota de vigoare și umor.

Este un cititor pasionat al bibliotecii din localitate, și e de ajuns să privești fișa sa ca să-ți dai seama de varietatea cărților citite : de la romane istorice la romane contemporane, de la cărți de analiză psihologică la cele de aventuri, de la versuri moderne, căci Ghiță Baciu e receptiv la poezia modernă, atunci cînd e bună. Pe caietul său am descoperit o însemnare succintă dar cuprinzătoare ce vine în argumentarea celor de mai sus : „Fluxul memoriei" de Baconski, foarte bună și lungă. Moment poetic 24.IV.1967, orele 22".

Acesta este Ghiță Baciu, poetul buzoian, legat cu toată ființa de locurile natale, țăran cu aspirație și respect față de cultură, dornic să învețe, (căci exclamă cu regret într-una din poeziile sale : „De ce nu m-a dat mama la carte la liceu ?

Studiind creația poetului, o primă impresie ne-o face evoluția temelor poeziilor, pornind de la regretul despărțirii de copilărie, la poezii de natură, de dragoste, de înstrăinare, patriotice, pînă la poeziile filozofice și cele ancorate în realitatea zilelor noastre.

Despărțirea de copilărie trezește în inima adolescentului poet, regretul pentru „anii fragezi din copilărie", gîndul că aceștia nu se vor mai întoarce niciodată, așa cum apare în „Trecut-au anii". Această poezie, ca și alte două cu aceeași idee „A murit ceva în mine" și „S-au dus . . ." stau sub

influența eminesciană în privința ideilor poetice și a realizării artistice. (Spre exemplificare, poezia „Trecut-au anii" poartă același titlu ca și cunoscuta poezie eminesciană, ritmul ei este identic cu al poeziei marelui poet, iar începutul asemănător :

„Trecut-au anii fragezi din copilărie
S-au dus și niciodată n-au să vină iară,
Azi moarte-s pentru mine și cînt și veselie
Ce mă-nsoțeau atuncea pe-a codrului hotară".

Din analiza poeziei „Trecut-au anii..." se observă că la baza ei este o filozofie populară, un optimism popular, alături de care apare și resemnarea în fața destinului, a sorții, specifică poporului nostru :

„Dar eu merg înainte și nu îmi plîng destinul
Dacă așa e scrisă să fie viața mea".

Poezia are două filoane : cel popular — optimist și cel cult — melancolic.

Celelalte două poezii sînt în linia poeziei „Trecut-au anii", stînd sub aceeași influență eminesciană, pătrunse de aceeași tristețe juvenilă, îmbrăcate în imagini surprinzător de frumoase uneori, ca :

„A murit copilul mîndru,
Zeul dragostei dintîie", amintind și aici pe Eminescu.

Aceste poezii anunță un poet dotat cu imaginația, capabil să ne impresioneze și să construiască imagini artistice frumoase, așa cum o va dovedi creația sa ulterioară.

Născut și crescut în mijlocul naturii, pe frumoasele plaiuri ale Întorsurii Buzăului, Ghiță Baciu este sensibil la frumusețile naturii, entuziasmîndu-se de măreția Ciucașului, de moartea și renașterea naturii, toamna, vara sau primăvara, de păsările călătoare, motive frecvente în poezia de natură a poeților noștri. Poeziile de natură îmbracă forma unor pasteluri umanizate, prin prezența directă sau numai sugerată a ființei umane, așa cum se întîmplă în „În prag de iarnă" unde, în mijlocul naturii înghețate, apare un porumbel sălbatic trist, „venit din lumea toată", cu care poetul se compară.

„Singurel, bătut de vînturi,
Fără cuib, fără pereche,
Poate-ai trăit ca și mine,
O poveste tristă, veche".

Poetul are ca și Alecsandri o suită de poezii închinate antotimpurilor, în care influența populară se face simțită. În poezia „Primăvara", spre exemplu, sînt introduse mierla și cucul, ca simboluri folclorice : mierla aduce norocul, iar cucul — fiind nesociabil, întruchipează singurătatea și nenorocul.

„Pe o ramură mlădie
Mierla, în ceremonie
Cîntă cu atîta foc,
Eu, trecînd-o în revistă,
O admir ca pe-o artistă
Și-i zic : „Cîntă-mi de noroc".

Pe-altă ramură uscată
Cucul, pană-mpestrițată
Cîntă iar cum mi-a cîntat.
Cuce, vina ta te bată
Iar pe ramură uscată ?
Nu-s destul de supărat ?"

Poeziile anotimpurilor depășesc prin realizarea artistică pe cele din prima perioadă întrucît modalitățile de exprimare cresc simțitor : noaptea vine călărind pe vînt, luna are aripi de nor, trece ca o lebădă pe lacuri (influență eminesciană) :

„Cu veșmîntul mohorît
Încărcat cu mii de stele
Noaptea, călărind pe vînt,
S-a lăsat peste vîlcele.
Luna, cu aripi de nor
Face cursa ei de veacuri
Trece, trece-ncetișor
Ca o lebădă pe lacuri".

În perioada a doua a creației sale inspirate din natură (după 1965) intervine nota ironică, se simte îndemînarea în versificație, rezultat al unei

experienţe poetice îndelungi, ca în „Iarna la Întorsura" în care poetul dă dovadă de ingeniozitate în găsirea rimelor. Alcătuită din şase strofe, fiecare strofă începe cu versul „La noi la Întorsura", iar numele localităţii se rimează cu temperatura, trăsura, şura, tura, arsura. Poezia conţine constatări practice, ţărăneşti :

„La noi la Întorsura
E iarnă grea şi lungă
De nu ai fîn în şură
Să ai parale-n pungă", redate într-un mod ironic. Alături de cuvintele obişnuite apar neologisme ca temperatura, trambuline, tura care ne amintesc de maniera artistică topîrceniană. Întîrzierea venirii primăverii la Întorsura Buzăuluh, îl înspiră pe poet care scrie „Zilele babei". Poezia, scrisă într-un ritm vioi, popular, căutînd o explicaţie legendară a întîrzierii primăverii, debutează într-un stil ironic la adresa meteorologilor noştri :

„De un şir de zile-ncoace
Vremea nu ştim ce mai face,
Nu mai ştie nici Topor,
Nici cei de la Meteor,
Ce „probabil" o să fie,
Nici ei nu mai pot să ştie".

Apar elementele unei culturi populare din mitologia autohtonă : Baba Dochia nu îndrăzneşte să iasă din casă, cu toate că are nouă cojoace, n-a scos oile la munte, „că Ciucaşu-i ca un ou / Pare-ar fi la Anul Nou", apare şi Moş Crivăţ cu o babă supărată care ţin iarna pe loc. Poezia este uşoară, pentru copii, în stilul acestui gen de poezii scrise de Arghezi. Unele versuri sînt sensibile, gingaşe, amintind pe bunicul care scrie pentru nepoţii săi :

„Babele s-au supărat,
N-au găsit ca altădat
Nici urzici, nici ghiocei
Nici pe sălcii pisicei
Să ducă la nepoţei".

Natura este permanent prezentă în creaţia poetică, locurile minunate ce le-a cunoscut şi în mijlocul cărora a trăit au lăsat o puternică amprentă

asupra creației sale. Vom arăta la vremea potrivită cum în poeziile de dragoste, de înstrăinare și mai ales filozofice natura ocupă un loc important.

Creația de dragoste cuprinde multe poezii : a închinat poezii fetelor din sat, mai ales cînd a fost militar sau pe front. Aceste poezii erau trimise fetelor pe cărți poștale sau în plicuri și erau apreciate ca atare de adresante și chiar de toți locuitorii satului, care luau astfel contact cu creația sa.

Prima etapă a poeziilor sale de dragoste o formează cele scrise între 1938 — iarna și 1939 — toamna, cînd pleacă militar. Desprindem din poeziile acestei perioade chipul unui tînăr îndrăgostit de mai multe fete, vesel, optimist. Iubita este comparată cu o stea și poetul explică în mod ironic pentru ce s-a îndrăgostit : auzind de la bătrîni că fiecare om are în cer o stea, el se gîndește :

„Poate c-au avut bătrînii
Cîte-o stea, că ceru-i mare
Iar azi nu se mai ajunge
Ca să aibă fiecare.

Și cum eu nu prea sînt sigur
Că am stea în înălțime
Mi-am ales aicea una,
Ca să fie tot cu mine".

Din poeziile acestei perioade desprindem un portret de fată „cu ochi de viorea", „cu zîmbet dulce și sfios", cum este acel portret sintetizat din poezia „Că te-am iubit" :

„Că te-am iubit, de vină este
Un păr bălai ca de mătase
Și două flori ca din poveste
Crescute-n fața ta frumoasă".

Poezia „De ce nu vii cu mine..." este o chemare adresată iubitei, poetul considerînd că dragostea îl face să uite necazurile vieții. Finalul ei este optimist, poetul fiind convins că iubita va răspunde chemării lui, iar el va uita „durere și suspine / Și viața asta grea".

Atunci cînd poetul pleacă în armată, poezia de dragoste conține note de regret față de iubitele lăsate acasă, reduse la „trei perechi de ochi albaștri", ce i-au fost „ai vieții aștri". Poezia „Trei perechi de ochi albaș-

tri", este scrisă sub influenţa poeziei populare, avînd metrica şi mijloacele de stil (repetiţia, rima), caracteristice acestei poezii :

„Ochi albaştri, soartă rea,
Stăpînesc inima mea,
Ochi albaştri am iubit
Soarta nu m-a-ngăduit".

A doua etapă a poeziei sale de dragoste însumează poezii scrise în anii de armată şi de război în care el îşi rememorează iubirile de acasă. Imaginea Bistriţei îi aduce aminte de Buzău, de locurile natale şi de aici de iubite de peste Buzău, atît de departe de el (Pe Bistriţa) :

„În zadar mi-alerg privirea
Peste Bistriţa la munte
E departe fericirea
Şi nu pot să-mi văd iubirea
Cea de dincolo de punte".

Altă poezie („Îţi scriu") este o scrisoare adresată iubitei, în care descrie chinurile depărtării de iubita de acasă, reamintindu-şi momentele fericite de altădată. Poezia stă sub influenţa populară şi cazonă, sfîrşind în genul amintirilor trimise de militari în scrisorile lor.

„Îţi scriu, drăguţă, şi-ţi urez
Ani mulţi cu voie bună
În care-aş vrea ca să te văz
Cu mine împreună.

La vedere-ţi zic acum,
Primeşte şi-o guriţă.
Închei, că plec din nou la drum,
Sergentul Baciu Ghiţă".

Cu poezia „Îţi trimit un mărţişor" apare în creaţia sa de dragoste motivul înstrăinării prezent de acum în majoritatea poeziilor scrise departe de casă. Simbolul primăverii — mărţişorul — e folosit de poet ca un prilej de a face o declaraţie de dragoste iubitei comparată cu stele, flori. Aceste versuri au fost trimise unei fete, Marioara, ca scrisoare cu prilejul mărţişorului, însoţită de următoarele explicaţii ale poetului : „Acesta este un

semn care se poartă pe aici în luna martie, un semn că sosește primăvara, un semn de bucurie și de dragoste care-l trimite băieții la fete și fetele la băieți. Am vrut ca să-ți fac cunoscute obiceiurile de aici. Deci am imitat pe moldoveni și moldovence. Cu drag, Ghiță".

„De-aș fi o pasăre" și „Anexă la scrisoare" sînt poezii de influență folclorică, prima — transformarea iubitului sau a iubitei într-o pasăre —, a doua — transmiterea gîndurilor către ființa dragă de către o pasăre — și prin folosirea monorimei. Citățm din „Anexă la scrisoare" pentru ilustrarea ideii de mai sus :

„Am rugat o păsărea
Care spre Apus trecea
Să ia astă cărticea
Să o ducă-n calea ta,
Să o lase s-o albești
Ca s-o iai și să citești
Tot ce scrie și gîndește
Tînărul ce te iubește".

Uneori Ghiță Baciu rezolvă prin poezii conflictele ivite cu iubite. Poezia „O poștală militară" este trimisă iubitei spre împăcare în urma unei discuții. Poetul își cere iertare și dorește ca ea să se gîndească la el :

„Uită tot și-ncepe-a scrie,
Scrie-mi orice tu voiești,
Poți chiar să mă dojenești
Numai să îmi scrii ceva
Și închei : „Nu mă uita !"

Deși poeziile sale de dragoste stau sub influența lui Coșbuc și Eminescu și sub înrîurirea poeziei populare, ele exprimă sentimente autentice ale poetului, sînt scrise cu destinație precisă.

Semnalam mai înainte motivul înstrăinării în poezia lui Ghiță Baciu. Poetul este legat de locurile natale, pe care le cîntă cu multă dragoste în numeroase poezii în timpul armatei sau a războiului. El iubește pămîntul, apa Buzăului, codrul, casele, oamenii, pe toți cei circa 20.000 de locuitori ai depresiunii Întorsura Buzăului.

Piesele, jurnalul, poeziile și scrisorile sale sînt mărturii ale faptului că poetul se simte bine numai în locurile natale, iar în orice altă parte e străin. Într-o scrisoare datată din 8 februarie 1940 din Piatra Neamț, el

scria: „Cît despre mine aflați că sînt bine, sănătos și o duc aproape bine, numai că nu sînt acasă, printre ai mei". Chiar la Brașov, la cîțiva zeci de kilometri de Întorsura Buzăului, Ghiță Baciu se simte un înstrăinat, cum rezultă dintr-o poezie trimisă din Brașov, pe carte poștală, fetei iubite (Marioara Mazere) la 13 aprilie 1939:

„Peste văi și dealuri zboară dorul meu necontenit
Și la tine se coboară, puișorul meu iubit.
Și din aer îți șoptește c-ajungînd la poarta ta,
Depărtatul (s.n.) te iubește și te roagă nu-l uita".

În fond această dragoste a sa pentru locurile natale ține de mentalitatea poporului nostru, de întreaga filozofie a stabilității neamului, de legătura sa organică cu pămîntul.

Cuprinsă în această categorie de poezii, „Mi-e dor" este o poezie de influență populară asemănătoare cu doina de înstrăinare. Poetului i-e dor de pămîntul ardelenesc și dorul de locul natal se îmbină cu dragostea pentru persoanele iubite, pentru tot ceea ce înconjoară casa, pentru cele trei mîndruțe comparate, ca în folclor, cu trei porumbițe; de asemenea, începutul este identic cu al doinelor populare (frunzuliță de mohor).

„Frunzuliță de mohor
Mult îmi este, mamă dor
De Țara Ardelenească
Și de casa părintească,
De tine, de toți ai mei,
Care mă doresc și ei,
Și de codrii din Ardeal,
De căsuța după deal
Și de mîndra după mal,
De juncanii din islaz,
De mîndra de lîngă iaz,
Și mi-e dor, mai dor mi-e încă
De mîndruța de pe luncă".

„Cînd citesc scrisoarea mamii" este o poezie scrisă în versuri lungi de 15—16 silabe în care se regăsește aceeași nostalgie față de locurile natale; poetul nu uită că e țăran și dorește să se întoarcă la muncile cîmpului. Această poezie este un răspuns la o scrisoare a mamei sale de la sfîrșitul lunii iunie care-i scrie despre greutățile pe care le duce sin-

gură: „că fără tine eu n-am de ce să mai trăiesc, și-apoi cere-te și tu că eu nu le pot singură și trebuie să veniți acasă". (Carte poștală a mamei către Ghiță Baciu). La această chemare poetul își manifestă dorința de a veni și arăta imposibilitatea atîta vreme cît nu e pace. Ultima strofă este optimistă și cuprinde asigurări față de mamă:

„Dacă dă Dumnezeu pace, pîn-la toamnă vin, măicuță,
Să mă-nsor să-ți iau o noră, tinerică și drăguță.
Pînă atunci, măiculiță, fă cum știi tu că e bine.
Cînd îngenunchi la icoană, roagă-te și pentru mine".

Poezia seamănă cu poeziile de război ale lui Coșbuc ai cărui soldați se gîndesc la muncile agricole și la necazurile părinților, în timp ce ei se află departe, pe front.

Grupul de poezii, „De m-aș mai vedea odată", „Doina Prutului" și „Cîntec" continuă ideea înstrăinării, a dragostei față de ținuturile natale, de ogoare, de uneltele de muncă.

Poeziile au influența populară, în temă și versificație. În „Doina Prutului" poetul ia ca martor Prutul la suferințele sale de militar, așa cum Toma Alimoș lua ca martor codrul, iar în „Cîntec" revine aceeași metamorfoză populară a poetului în pasăre. De asemenea, poeziile încep cu „Frunză verde" așa cum arătam mai sus despre poezia „Mi-e dor". Dincolo de aceste sentimente ale înstrăinării poetului, aceste poezii conțin un apel fierbinte la pace, poetul visînd la viața calmă, familială și de muncă:

„Frunză verde de mohor
Știți de ce-mi mai este dor?
De doi boi frumoși bălțați
La un car mare-njugați.
Ei să meargă rumegînd
Carul cu fîn legănînd,
Iară eu în vîrful lui
Să cînt doina Oltului,
Doina dulce-ardelenească
Văile să clocotească,
Să răsune-n codru des
Dulce-al cîntecului viers,
Să sosesc pe lună-acasă
În căsuța mea frumoasă

Și să mă culc liniștit
În fîn proaspăt înflorit
Să visez în somnul meu
Tot ce-ndur pe aici eu".

(„De m-aș mai vedea odată")

Cea mai fructuoasă perioadă a creației sale a fost în timpul armatei și războiului. Acum a scris poeziile de dragoste și înstrăinare, analizate mai sus, dar a scris, mai ales poezii despre armată și război. Poeziile acestei categorii se află printre poeziile cele mai realizate artistic din creația sa. Poetul începe să-și pună probleme majore ale existenței umane, (viața sau moartea) conțin idei patriotice sau sînt adevărate, testamente. Poetul uită de dragoste și interesele particulare, dînd curs intereselor generale, sentimentelor patriotice caracteristice creației sale ulterioare. Generozitatea omului din popor, tradiția de luptă a poporului, sînt prezente în această etapă a poeziei sale

„Scrisoare de pe zonă", adresată mamei, descrie starea sufletească a poetului la începutul concentrării sale, presentimente ale războiului. El se vede un continuator al tradițiilor de luptă ale strămoșilor și tatălui, căzut pe front în primul război mondial. Poezia conține puternice sentimente patriotice în îndemnul adresat mamei de a fi mîndră de fiul ei în eventualitatea căderii lui în luptă, și în testamentul pe care-l lasă camarazilor:

E-n stare azi, să apere ogorul
Păstrat de toți strămoșii rînd pe rînd.
„Dar tu fii mîndră, mamă, că feciorul
Ce-l legănai cu ochii lăcrimînd

De voi muri între mitraliere
Privind la inamic cu tine-n gînd,
Cu mîna făcînd semne grupei mele
Eu voi muri, măicuța mea, strigînd:

„Copii viteji de la mitraliere,
Să trageți și să nu cedați un pas
De la hotarul scump al țării mele
E ultimul cuvînt care vi-l las!"

„De rupi o floare" și „De-o fi să mor" sînt poezii în care poetul trăiește sentimentul posibilității morții în luptă. Poetul își imaginează moar-

tea sa, îngropat în mijlocul naturii, plîns de codru, şi cere iubitei ca în memoria sa, la vestea morţii: „Să pui cununi de flori şi foi / Pe crucile de la eroi". (De rupi o floare), iar prietenilor:

„De-o nimeri vreun prieten la-nmormîntarea mea
Din două beţe-o cruce cu-o sfoară-mi va lega
Cu un creion va scrie pe gingaşe troiţă:
'Aici e mort eroul, sergentul Baciu Ghiţă'".
(De-o fi să mor)

La fel ca în poeziile de mai sus, în „Mîndra sau mitraliera" poetul îşi imaginează moartea în două ipostaze: una acasă, cu iubita, şi alta, pe front — cu mitraliera. În ambele cazuri moralitatea populară, caracteristică întregului popor, se face simţită prin puritatea sentimentelor: acasă moare la adînci bătrîneţi ca un om cinstit, de treabă:

„Vreun străin de-o fi atuncea pe la noi prin sat să vie
Şi-o-ntreba pe orişicare dintre cei care mă ştie:
'Cine-i mort de-l duceţi astăzi la cereasca veşnicie?'
Baciu, un bătrîn de treabă şi un om de omenie'"

iar pe front moare ca un patriot pentru care apărarea patriei este o datorie sfîntă:

„Iar de mi-o fi scrisă soarta ca să mor lîngă reţele
Cum muri şi bietul tata într-o ploaie de şrapnele,
Voi striga murind: „Trăiască România,
Camarazi, muriţi cu toţii, dar să n-o lăsaţi robită!"
Camarazi, după luptă, cînd s-o face un apel
Şi-o striga: „Sergentul Baciu", vor răspunde
„Mort şi el,
A murit la datorie, ca oricare bun oştean
Demn de haina ce purtase flăcăiandru ardelean".
Şi, descoperindu-se-o clipă camarazii mei vor spune:
„Bun a fost, dar nu mai este, a plecat din astă lume".

Cea mai reuşită poezie a acestui ciclu este „Monumentul" scrisă la Tomeşti-Iaşi la 12 iulie 1940, cu o lună şi ceva înainte de Dictatul de la Viena, eveniment care va zgudui inima poetului.

Poezia debutează cu presimţirea apropierii unor evenimente grave pentru patrie, într-o atmosferă apăsătoare de război şi nesiguranţă cînd norii negri întunecă „orizontul albastru al ţării mele". Este vorba de un testament al poetului către toţi cei care-l cunosc, în care roagă „din inima mea toată" să nu lase ca gospodăria să-l ajungă la ruină, cerînd ca planurile lui de dezvoltare a gospodăriei să fie realizate. De asemenea, el vrea să trăiască în amintirea celor dragi printr-un monument ridicat în grădina casei. În poezie se află sentimentul morţii sale nevinovate. Imaginea monumentului şi a păstrării amintirii sale este deosebit de realizată artistic.

„Maestrul care-l va lucra, să scrie
Cu slovă neagră tot calvarul meu
Că am murit luptînd în bătălie
La fel precum muri şi tatăl meu.

Şi cînd în cimitir, pe la morminte
S-aprind lumini în săptămîna mare
La piatra amintirii noastre sfinte
S-aprindeţi cîte-un pai de lumînare.

Şi cînd, în sărbători naţionale
Se duc cununi pentru eroii gliei
Să-mi împletiţi din crini şi lăcrămioare
Cununa mîndră-a nevinovăţiei".

Amintirea locurilor natale în timpul concentrării sau al frontului constituie un sprijin moral pentru poet. În poezia „Am plecat", Ghiţă Baciu rememorează plecarea sa în armată şi chipurile fiinţelor dragi, universul familial. Începută într-o notă de pesimism, poezia sfîrşeşte optimist, autorul exprimă încrederea sa în viitorul ţării.

Natura locurilor de concentrare intră în universul poetic al lui Ghiţă Baciu. Teii din Dealul Doamnei — Iaşi sînt prezentaţi ca tovarăşi de suferinţe ai poetului, cu aceeaşi soartă:

„Şi eu şi tu avem aici
Aceeaşi crudă soartă
Şi amîndoi sîntem pîndiţi
De-acelaşi glonţ de moarte".
(Fraţi de cruce)

Poetul se simte înfrăţit cu natura, singura dorinţă fiind aceea de a fi îngropat

„. . .Şi sub tei cu frunza lată
Cu floarea nescuturată.
Cînd o bate vîntul lin
Să ascult al lui suspin
Şi să-l văd plecîndu-se,
De flori scuturîndu-se,
Să m-acopere, să dorm
Liniştit al nopţii somn".

(Sub un tei).

Poeziile „Fraţi de cruce" şi „Sub un tei" au comun cu literatura populară legătura dintre om şi natură, înfrăţirea lor de veacuri, lucru amintit de cîteva ori pînă în prezent.

Un alt element, din natura locurilor de concentrare întîlnit în poezia sa de război este Prutul, în poeziile „Doina Prutului" şi „La Prut". Ultima este o poezie patriotică, se evocă figurile domnitorilor glorioşi ai Moldovei, ca Ştefan cel Mare, care îi mustră pe soldaţi în legătură cu evenimentele anului 1940. Poetul arată însă că adevăraţii vinovaţi de situaţia creată sînt conducătorii şi nu soldaţii:

„Noi nefiind nici vinovaţii
Plecarăm ochii-n jos o clipă,
Trecem 'nainte ruşinaţi
În pripă".

Poezia de atitudine cetăţenească cuprinde creaţii scrise în timpul războiului şi după Eliberare, primele condamnînd politica păturilor conducătoare care au vîndut ţara şi au angrenat-o într-un măcel inutil, ultimele exprimînd acordul poetului cu politica Partidului Comunist şi a statului nostru socialist, încadrîndu-se organic în marile prefaceri ale României socialiste. Aceste poezii sînt mărturii ale conştiinţei sale politice, ale participării la viaţa socială şi politică a ţării, finnd pătrunse de un fierbinte patriotism.

Poetul demască parazitismul exploatatorilor, egoismul şi interesele lor de clasă în versuri pamfletare, asemănătoare „Scrisorii a III-a" de Eminescu:

„Voi aţi stors a ţării vlagă şi-aţi trimis-o pentru voi
În Apus, în bănci streine, noi ne zbatem în noroi
Voi, acei ce-aţi avut frîul acestei ţări nepieritoare
Va sosi odată ziua să răspundeţi la-ntrebare,
Răilor, fără de suflet, mergeţi, voi, că eu nu pot
În ţinutul ce-l vîndurăţi cu poporul lui cu tot".

Revolta poetului merge pînă la imprecaţie, la blestem, întărind caracterul militant al poeziei, adresarea dispreţuitoare de „domnilor!" întîlnită la începutul poeziei constituie finalul pamfletului.

„Eu mă duc acas' la mine, unde mă lăsarăţi pradă
Şi mă rog din slăvi senine, blestemul pe voi să cadă.
. . . . . .
Cred că va sosi momentul să răspundeţi ce-aţi lucrat
Ce-aţi făcut din astă ţară şi din blîndul ei popor
Pe care îl exploatarăţi, ce făcurăţi, Domnilor?"

Influenţa lui Goga şi a doinei populare se îmbină armonios în „Noua doină a Oltului" unde poetul cîntă „Lacrimile fraţilor / Din chinga Carpaţilor" pe care Oltul le poartă în apele sale. Poetul îşi imaginează pe bătrînii ardeleni care „sînt bătuţi de soartă", pe bătrîne care plîng cu foc „cînd îşi privesc brînele", pe fetiţele „cînd îşi privesc catrinţele / Ce-s cusute-n trei culori / Ale României lor". Flăcăii îşi manifestă hotărîrea pentru a schimba situaţia creată:

„Strîng pumnale învechite
Şterg pistoale ruginite
Şi prin munte după oi
Cîntă cîntec de război
Şi pe cîmp pe la ogoare
Cîntă cînt de răzbunare".

Continuînd analiza poeziei patriotice a lui Ghiţă Baciu scrisă tot în această perioadă, constatăm în poezia „Acolo" influenţa poeziei „Noi" a aceluiaşi Goga. Poezia descrie frumuseţile Ardealului, oamenii, preocupările lor. Dacă Goga şi-a intitulat poezia „Noi" este pentru că el se afla în Ardeal, pe cînd Ghiţă Baciu îşi intitulează poezai „Acolo", deoarece la data de 28 ianuarie 1941, se afla în capitala Moldovei. Pentru el „Acolo"

reprezintă locul unde s-a născut, raiul vieţii sale, Ardealul care se plînge întregii naţiuni române.

„Acolo, este ţara mea de aur
Acolo, este raiul vieţii mele
Acolo este-ntregul meu tezaur
Un plug, doi boi şi-un cîmp cu floricele".

Aşa cum arătam în biografia poetului, Ghiţă Baciu este poetul-cetăţean, care cunoaşte în mod direct realităţile sociale şi economice ale vremii sale, precum şi morala societăţii. Fiind o fire comunicativă îl interesa soarta ţăranilor de pretutindeni şi îi va descrie în poeziile lui.

Antiteza boieri — ţărani, diferenţa dintre viaţa îmbelşugată, de huzur, parazitară a primilor şi viaţa sărmană a familiilor sărace, rămase fără sprijin din pricina plecării tatălui pe front, este prezentată în poezia „Boier şi ţăran". Poetul se asimilează poporului, el ridică glasul în apărarea celor asupriţi, se situează pe poziţiile lor; în această situaţie devine ironic, chiar batjocoritor faţă de boieri: „Iar copiii lui, **sărmanul**, fac şcoală-n străinătate".

s a u:

„Că nu ştim vorbi cu dînşii (boierii — n.n.) cu cuvinte/radicale
Care ei le-mprumutară de la alte **haimanale**" (s.n.).

În final, Ghiţă Baciu arată greutatea ce apasă pe poporul muncitor, zicînd:

„Bine de ei (boieri — n.n.) se ţine dacă-i pace sau război
Iară greul tot rămîne, tot pe noi şi iar pe noi".

A doua etapă a creaţiei cetăţeneşti cuprinde poezii scrise în anii 1965—1967 cînd poetul este participant activ la marile transformări social-politice şi economice de după 23 August 1944. În aceşti ani el cunoaşte schimbările înfăptuite de poporul român sub conducerea partidului pe care îl preţuieşte, îi mulţumeşte şi-i rămîne dator pentru tot ce-a înfăptuit. Poziile din anii 1965—1967, „La vot" şi „Votăm" sînt legate de evenimentele campaniei electorale cînd „este chemat poporul să-şi spună din nou vrerea / În mîna lui e astăzi voinţa şi puterea". El prezintă în poezia „La vot" tabloul zdrobirii materiale şi morale a exploatatorilor, odată cu ei dispărînd „Tot ce-a fost mai slab şi putred la noi, în România". Ghiţă Baciu descrie poporul român setos de libertate, „sătul

de jaf, de ură, de-atîta nedreptate", care a introdus în țară dreptatea și adevărul, și îndeamnă întregul popor „să-și spună iar cuvîntul pe foile de vot".

În cea de-a doua poezie legată de alegerile din 1967, poetul descrie atmosfera sărbătorească a votării și credința poporului că votul pe care-l dă este pentru fericirea și bunăstarea sa:

„Coboară de pe dealuri, vin grupuri de pe văi
Poporul vechi alege fruntașii vieții noi
În el e azi puterea și e stăpîn pe sine
Partidul îl conduce din bine la mai bine
De el depinde viața de astăzi și de mîine".

Exploatarea a rămas un vis urît, iar realizarea idealurilor de veacuri se înfăptuiește în condițiile cînd partidul conduce destinele întregului popor. Exercitarea votului este un prilej de demnitate cetățenească și de mobilizare spre înfăptuirea nobilelor idei ale făuririi societății socialiste multilateral dezvoltată.

Tot din creația ultimilor ani face parte și poezia „Buzăule" ancorată în realitățile noi. El se adresează apei care pornește din munții Ciucașului, trecînd prin orașul natal și pe care o încadrează în natura patriei. Apa Buzăului este personificată ca frate vîrstnic al buzoienilor, el știe foarte multe „despre viața ce-au trăit aici / În mijlocul acestei frumoase Românii". El este martorul de demult, al doinei cîntate din caval, al vuietului copacilor doborîți, al trudei țăranilor, a însoțit durerea veche a omului :

„Ne-ai însoțit pe vale și ai cîntat cu noi
Cînd ne trudeam prin beznă pe lîng-un car cu boi
Curgînd spălai pămîntul lăsat prin testament
De Decebal cel falnic și de Traian cel drept.

De-ai povestit într-una din munte pînă-n plai
De Iancul cel din Vidra, de falnicul Mihai
Ne-ai învățat, voinice, iubirea de pămînt
Că noi de-aicea, sîntem precum Carpații sînt".

Poetul cîntă forța apei care astăzi este pusă în slujba omului și bucuria rîului care constată că oamenii de pe malurile sale duc o viață nouă, îmbelșugată.

„Tu, frate bun cu omul din vremi îndepărtate,
Văzînd pe mal atîta belşug şi sănătate,
Buzăule, te bucuri bătînd din coastă-n coastă
Iei şi tu parte astăzi la fericirea noastră".

Problema rolului poetului în societate şi a destinului său poetic îl preocupă abia mai tîrziu, cînd ajunge la vîrsta autoanalizei, a drămuirii activităţii sale. După ce în 1938 scrie poezia „Românul e născut poet" (pornită din afirmaţia lui Alecsandri) în care face un elogiu poeziei şi fondului sufletesc poetic al românilor, arătînd că poezia îl însoţeşte în orice loc şi cu orice împrejurare pe român, indiferent de starea sa sufletească, Ghiţă Baciu îşi pune cu adevărat problema creaţiei abia peste mulţi ani, începînd cu 1966. Poezia „Românul e născut poet" este numai o constatare generală în legătură cu înclinarea spre poezie a poporului nostru, cu un puternic iz popular, pe cînd în „Poezii" : „Am luat din nou condeiul", „Încurajare", poetul buzoian îşi cîntăreşte propria activitate, poeziile cuprind reflexii cu privire la creaţia sa poetică.

„Poezii" prezintă imaginea poetului care îşi revede propriile creaţii cu ochi critic, explicînd fiecare etapă a creaţiei. Astfel, aflăm că primele poezii scrise pe cînd se plimba „prin codri, pe vale şi pe lunci / Sînt poezii stîngace", descrie cadrul poeziilor compuse „în lunga concentrare",

„Aici îmi este scrisul mai clar şi mai gîndit
E scrisul celui care mai multe-a pătimit
În ele-i scris amarul şi-atîta nedreptate
Ce stăpîneau poporul setos de libertate.

In ele-i scris calvarul unei vieţi pribegi
Cu frica morţii-n spate slujind pe domni şi regi
În ele-i testamentul lăsat dacă-oi muri
Şi lacrimile mamei ce-au curs pe poezii".

Poezia se încheie cu imaginea poetului matur care găseşte totuşi resurse interioare pentru a cînta viaţa nouă :

„E desfăcut carnetul din scoarţe şi-i tocit
Flăcăul ce-l scrisese acum a-mbătrînit
Din cînd în cînd şi-acuma mai cîntă şi mai scrie
De viaţa fericită ce este şi-o să fie".

Altă poezie, scrisă la distanţă de o zi de prima, exprimă satisfacţia poetului care ajunge, în sfîrşit la cultură într-o societate fără discriminări de clasă. Cînd întinereşte ţara, zice poetul „întineresc cu ea / Că-n viaţa noastră nouă de-aici din Întorsura / Merg astăzi mînă-n mînă şi munca şi cultura".

Poetul face o apologie a culturii populare, a preocupărilor poporului pentru viaţa sa materială şi spirituală şi enunţă legea progresului, a aspiraţiei omului către mai bine, surprizînd o realitate a zilelor noastre şi o lege permanentă a societăţii.

„În fiecare mîine mai mîndră-i decît azi
Comuna de sub munţii împăduriţi cu brazi
De face unul astăzi o casă cum îi place
Acel ce-o face mîine şi mai frumoasă-o face
Căutîndu-şi fericirea poporul construieşte
Şi-n ceasul de odihnă el scrie şi citeşte".

Finalul poeziei ne prezintă un poet ataşat poporului, care-şi propune să cînte noile realităţi :

„Eu, care-am scris odată, acuma cum n-aş scrie
Cînd văd atîta farmec şi-atîta voioşie ?"

„Încurajare" explică într-un fel revenirea poetului la vechea sa pasiune — poezia, după o întrerupere de ani ; poetul se adresează aici celor ce l-au încurajat în destinul său poetic şi descrie întîlnirea cu aceşti oameni :

„Cînd slovele ce-am scris la întîmplare
Vedeam cum se topesc încet şi mor
Mi-aţi apărut cu-o caldă-ncurajare
Voi, oameni noi, ai vechiului popor !"

Poezia surprinde trezirea focului poetic în sufletul lui Ghiţă Baciu, „trecut acum de cincizeci de ani" :

„Aţi dezgropat comoara de aramă
Din sufletul bătrîn şi ruginit
Aş vrea ca să-mi turnaţi din ea un clopot
Să-mi bată-n ceasul cînd voi fi murit",

iar finalul optimist, în esență, ne aduce în față dorința poetului de a fi din nou tînăr, pentru a avea vigoarea necesară creației :

„O, cît aș da să-ncep acum viața
De-unde-am început întîi a scrie
Mi-aș oglindi în unde limpezi fața
Și le-aș cînta pe toate-n poezie".

Ultima poezie a ciclului destinului poetic și al ideilor sale despre poezie este „E ușor...", o poezie umoristică, pornită din cunoscuta poezie eminesciană, cu caracter epigramist, ce conține părerea poetului despre un anumit aspect al poeziei moderniste (nu despre toată poezia modernă, căci, așa cum arătam la început, poetul știe să guste și poezia modernă atunci cînd ea e de calitate).

„E ușor a scrie versuri
Cînd nimic nu ai a spune
Înșirînd cuvinte goale
Ce din coadă au să sune.

Așa zice Eminescu
Dar e mai ușor un pic
Nici din coadă să nu sune
Nici să nu spună nimic".

Ca orice poet autentic, Ghiță Baciu e și el preocupat de problemele esențiale ale existenței umane : viața și moartea, rostul omului pe pămînt, relațiile între oameni, legătura omului cu mediul înconjurător. În poezia filozofică a lui Ghiță Baciu este redată în imagini artistice filozofia întregului nostru popor : încrederea în soartă, în destin, optimismul popular, perenitatea omului cu eternitatea naturii, moralitatea populară, veșnica pendulare a soartei umane între bine și rău etc.

Prima poezie a acestui ciclu, „Viața", ne prezintă imaginea schimbătoare a vieții, care apare poetului fie „o zi senină / cînd fruntea îți însemnezi / Și-n zarea vieții parcă vezi / Tot umbre de lumină", fie „o noapte-adîncă" și nimeni nu-l mîngîie și inima îi este de gheață" și „neagră ca o stîncă".

„O, codrule", „Codrule, de ce vuiești" și „Românul și codrul" au în centrul lor legătura omului cu natura, și sînt variațiuni pe aceeași temă : poetul e trist și își compară tristețea sa cu a codrului în vremea toamnei,

cu deosebirea că pe cînd codrul va întineri primăvara, în inima poetului va rămîne veşnic toamnă. El se adresează codrului, ca şi marele său înaintaş Eminescu în „Ce te legeni ?".

„De ce eşti trist, de ce te legeni
În calea vîntului turbat ?
Te temi că-n iarnă ai să degeri
De haina-ţi mîndră dezbrăcat ?

Căci doar trecură ierni amare
Destule peste a ta frunte,
Tu ai rămas tot în picioare,
Tot falnic ca un vîrf de munte".
(O, codrule)

Comparîndu-se, aşa cum arătam mai sus, cu codrul în pragul iernii, poetul se adresează în poezia „O, codrule" :

„Tu, cel puţin la primăvară
Apari din nou întinerit,
Pe cînd în inima-mi amară
E toamnă fără de sfîrşit",

şi aproape identic în „Codrule, de ce vuieşti ? :

„Lasă, nu te mai jeli,
Că tu iar vei înfrunzi,
Numai la inima mea
Rămîne tot toamnă grea".

Scrise sub influenţa populară şi eminesciană, aceste poezii, cu un iz pesimist, sînt accidentale în creaţia poetului, izvorîte din necazurile inerente tinereţii. Că lucrurile stau astfel, că aceste poezii sînt nereprezentative pentru creaţia poetului, ne-o mărturiseşte întreaga sa creaţie, optimismul popular, robusteţea morală, patriotismul fierbinte (să ne amintim că nici în faţa gloanţelor poetul nu era trist, ci, singurul sentiment ce i-l trezea primejdia morţii, era să-şi dea viaţa cu folos şi să moară ca un erou).

Că este aşa ne-o dovedeşte şi poezia „Românul şi codrul", izvorîtă din acelaşi dialog dintre codru şi om, dar de data aceasta poetul nu mai este omul obişnuit, supus necazurilor vieţii, din poeziile „O, codrule" şi „Codrule, de ce vuieşti", ci este un român vorbind în numele întregului popor.

Întrebînd codrul asupra secretului eternității sale, acesta îi răspunde că veșnicia sa e identică cu a neamului românesc :

„Măi române, frățioare,
Nu e vînt să mă doboare,
Nu mă las culcat de vînt
Smuls cu totul din pămînt
Cîntecul să nu-mi mai cînt,
Doar cu tine, frate, sînt.
Doar știi bine, pe-amîndoi
Ne bat vînturi, ne bat ploi
Ducem carul cu nevoi
Și tot ținem fruntea sus.
Vîntul vine și s-a dus
Mi se-apleacă vîrfu-o clipă
Dar mai falnic se ridică".

În legătură cu sentimentele care-l cuprind toamna, cînd frunzele zboară în vînt și se despoaie de hainele sale, codrul, arătînd statornicia sa și a poporului nostru, răspunde :

„Alelei, Române, frate,
Cînd îndur acestea toate
Nu mă plîng, ci veșnic cînt
Chiar cînd fără frunze sînt.
Am nădejde-n viitor
Ca și tine, frățior,
Nu ca vîntul care-n zbor
Este veșnic călător.
Vîntul de-aici nu ne-o zmulge
Cît s-ar zbate și s-ar frînge
Noi aici rămînem încă
Strînși de glie și de stîncă".

Este în poezia de mai sus un sentiment al siguranței față de soarta poporului nostru, o încredere desăvîrșită în națiunea română, alături de constatarea că în fața suferințelor codrul nu se pleacă, nu se plînge, ci cîntă, la fel ca poporul nostru care și-a creat minunatele doine de jale pentru îmbărbătare în fața necazurilor.

„Plăceri" este poezia idealurilor poetului, exprimînd moralitatea neîndoielnică a omului de la țară. Poetul vrea să trăiască cinstit, respectat de

oameni, „printre buni să fiu numit“ cum se exprimă el, în mijlocul naturii fermecătoare, alături de ființa iubită. El are gusturile unui om așezat de la țară, explicabile dacă ținem seama că această poezie a fost scrisă în concentrare la Piatra Neamț în 1940, într-o zi frumoasă de primăvară, cînd va fi visat la plăcerile unei vieți de civil și mai ales de țăran, tînăr gospodar, amintindu-și cu nostalgie de satul natal, căci poetul vrea neapărat să guste fericirea vieții în locul unde s-a născut și a trăit :

„Îmi place murmurul de rîu
Cînd trece valul pe sub punte,
Și mîndra mea cu șorțu-n brîu
Cu părul, mîndru spic de grîu,
Căzîndu-i valuri peste frunte.

Îmi place codrul înverzit
Cu păsările cîntătoare
În satu-n care mi-am trăit
Copilăria liniștit
În murmur dulce de izvoare“.

Poezia demonstrează încă o dată caracterul popular al filozofiei poetului, idealurile vieții sale de țăran, precum și dragostea pentru locurile natale.

Deși poezia „Mi-am ascuțit stiloul“, tratează destinul poetic, ea nu a fost analizată în capitolul respectiv, ci o vom aminti aici, în partea referitoare la filozofia poetului, pentru că ea exprimă nădejdea sa într-o viață mai bună decît cea trăită în 1941 în timpul concentrării. În legătură cu destinul poetic, cu misiunea sa de poet, el explică faptul că scrie versuri triste, deoarece și viața e tristă în condițiile pericolului izbucnirii războiului :

„Că-i greu ca să scrii altfel cînd viața ți-e amară
Cînd vrei să-ți îneci chinul și dor în călimară
Cînd codrii după dealuri în lungul lor suspin
Îți cîntă numai viersul destinului hain
Cînd apele din vale în cîntul lor domol
Îți cîntă numai doina din sufletul tău gol
Cînd soarele și luna le vezi întunecate
Și inima, nebuna, abia mai simți cum bate“.

Tributară aceleiaşi filozofii, populare şi printre poeziile cele mai apropiate de inima poetului este „Pui de brad". Ideea este perpetuarea speciei umane, prezentarea destinului omului de a avea urmaşi. Omul este simbolizat printr-un brad, ivit dintr-o sămînţă, care

„... Fluturînd din aripioare s-a lăsat în voia ei
Lîngă-un colţ de stîncă sură şi-a dormit o iarnă-ntreagă,
Învelită-n foi şi cetini singurică şi pribeagă
Iar în zorii primăverii a crăpat sămînţa-n două
Şi-a scos capul dintre cetini un fir mic de viaţă nouă".

Bradul creşte an de an, vara umbreşte muşuroaiele de furnici, iar „iarna apără de vînturi lumea brazilor mai mici", dorind să lase urmaşi :

„A ajuns voinic şi falnic peste cîteva decenii
A însămînţat pădurea pîn-la marginea poienii
Şi dorea să-şi vadă puii cerscuţi floare lîngă floare
Ca să nu rămînă-n urmă locul sterp şi ars de soare".

Dar, cum zice foarte frumos poetul,

„... Începutul şi sfîrşitul încadrează-n mijloc viaţa
Cu amurgul se termină ce-a-nceput cu dimineaţa",

o vijelie a doborît bradul, iar „lîngă putreda tulpină au rămas cu vîrfu-n soare „trei brăduţi" — care reprezintă simbolul perpetuării neamului omenesc şi despre care poetul spune :

„Ei vor străjui pădurea care-o străjuiau străbunii
Şi toţi trei vor sta în calea vînturilor şi furtunii".

Interesantă este şi însemnarea poetului, care însoţeşte poezia: „Această poezie am făcut-o după un tablou văzut în tren, care reprezenta un brad uscat rupt şi trei brăduţi tineri lîngă el, care i-am asemănat cu cei trei băieţi ai mei", dovedind conştiinţa celor scrise şi caracterul moral-popular al poeziei, anume că prin copii asigurăm veşnicia omenirii. Poetul nu se lamentează în faţa condiţiei trecătoare a omului, ci socoteşte că rostul acestuia e să lase urmaşi, găsind normal ca după aceea să dispară, să se integreze naturii.

Alte două poezii, „Un viers neisprăvit", și „Cearta" ridică probleme de viață : prima este un fel de testament, scris în formă umoristică, al poetului, iar a doua face un elogiu muncii. În aceste poezii Baciu Ghiță devine ironic, versurile sale capătă ceva din sarcasmul și ironia lui Arghezi.

Imaginînndu-și propria moarte în „Un viers neisprăvit" poetul face cunoscute ultimele sale dorințe în legătură cu înhumarea sa, așa cum și Macedonski își imaginase odată moartea. Ritualul înmormîntării e ironizat, ridiculizat : preotul va cînta pe nas, luîndu-și, în locul lui, rămas bun de la cei dragi, de la iarbă, flori, și de la „codrii și de la apele acele / Ce le-am cîntat în viersurile mele", dascălul îi . . . „Va cînta tropare,

„Și viersuri potrivite la-ngropare
Din cartea veche și de vreme roasă
Privind colacii proaspăți după masă".

În sicriu îi vor pune un ban :

„Un ban în palmă după obicei
Mi-or pune careva dintre ai mei
Dar eu le spun să-mi pună patru lei
Unde-o sosi să-mi iau un rom cu ei",

iar atunci cînd peste fața lui se va turna vin, ne spune grijuliu :

„Să nu-l lăsați să verse nici un strop
Mai bine să îi puneți sticlei dop
S-o puneți lîngă mine în sicriu
La cramă nu știu cînd mai pot să viu".

Descriind familia sa, asistînd la înmormîntare, prezintă pe fete și pe soție „cu lacrimile strînse în batistă", pe feciori „cu o lacrimă uscată-n pleopă", pe gineri „gravi, cu hainele cernite", discutînd despre moarte ca despre un fapt divers, iar pe nurori uitîndu-se „prin cimitir la flori / Și vor călca ușor pe tocul cui / De ele încă nu știu ce să spui".

Amintidu-și că e poet, ar dori ca un profesor să citească din carnetul său de versuri:

„Să-l puneți lîngă mine cu-un creion
Doar n-am să pot dormi atîta somn
Și-am să mai scriu acolo de-o putea
Poate atunci începe viața mea".

Ultima strofă cuprinde filozofia consacrării poetice, anume că viaţa poetului începe după moartea sa, această idee fiind surprinzător de bine intuită şi realizată:

„Căci viaţa celui ce-a gîndit şi scrie
Lăsîndu-şi gîndurile pe hîrtie
Începe după cum am auzit
Abia în ziua cînd s-a isprăvit".

Poezia este o ironie înţeleaptă asupra morţii, amintind de nepăsarea în faţa plecării din lume, caracteristică întregii noastre literaturi populare, începînd cu „Miorița".

„Cearta" este o fabulă avînd ca pretext cearta mîinii stîngi cu cea dreaptă. Simbolul mîinilor este bine ales ştiindu-se unitatea lor indestructibilă, simetria lor, faptul că nu se pot concepe una fără alta. Mîinile se ceartă ca nişte femei, aruncîndu-şi una alteia imputări grave mergînd pînă la imprecaţii: După ce stînga o acuzase pe dreapta de grosolănie, aceasta din urmă răspunde:

„Tu porţi ceas, tu porţi inele
Şi eu port unelte grele
Cînd trag coasa, tu o ţii
Doar de sus de-un căpătîi
Cu mistria ştii tu bine
Cînd dau eu, te uiţi la mine
Şi ute-aşa precum te ţii
Nu ştii nici măcar să scrii".

Ligheanul, ca un bătrîn sfătos, le mustră însă pe amîndouă, arătîndu-le unitatea şi faptul că fiecare e necesară celeilalte:

„Ştiţi prea bine de cînd sînteţi
Aţi lucrat una cu alta
V-aţi spălat aici la mine,
Una pe-alta dimineaţa
Şi apoi întotdeauna
Amîndouă aţi spălat faţa
Ce, atîta ciondăneală.
Că tu scrii, că tragi la coasă
Treabă una fără alta
Voi nu faceţi nici la masă".

Tema nu este nouă, dar Ghiță Baciu reușește să creeze o poezie folositoare, propagînd ideea unității între oameni, învățîndu-ne că totdeauna ei trebuie să se ajute.

Ghiță Baciu este și un culegător harnic de folclor. A cules mai mult de la unchiul său, Alexandru Baciu și de la Alexe Căitan, un bătrîn din localitate.

Se întîlnesc în culegerea lui doine de război, de dragoste sau de înstrăinare a tînărului din cauza plecării pe front sau la război. („Rămas bun, rămîi cu bine / Trîmbițele au sunat / Eu plec cu gîndul la tine / Și la casa mea din sat". Alte poezii populare sînt inspirate din primul război mondial, cuprinzînd versuri despre patrie și seamănă cu doina plecării în neființă a soldatului, înconjurat de natură, cu gîndul către mamă, cu neegalata „Miorița", mai ales că la moartea soldatului participă ca și la nunta — moartea — ciobanului din baladă unele elemente populare:

„Măi soldat, cin' te-a scăldat?
Ploile care-au plouat.
Măi soldat, cin' te-a jelit?
Luna cînd a răsărit
Luna și cu stelele
Mi-au fost lumînările.
Puștile, tunurile,
Mi-au bătut clopotele".

Uneori poeziile populare culese de Ghiță Baciu conțin accente satirice, cum este acest cîntec la adresa preotului (am arătat mai înainte, în analiza poeziei „Un viers neisprăvit" atitudinea sa ironică față de cler):

„Eu sînt popă în comună
Și duc o viață bună
Cînd lumea lucră și-asudă
Eu stau liniștit la umbră,
Cînd e zi de sărbătoare,
Eu atuncea fac parale.
Lumea crede că sînt sfînt,
Dar de unde? Eu nici gînd.
Îmi plac babele bătrîne
Că vin mai des pe la mine:
— Uite, părinte, hîrtia
Pomenește-mi pe Maria,

Ține-mi, părinte, coroane,
Roagă-te pentru Ileana,
Ba-mi aduce banii toți
Să mă rog pentru cei morți.
Eu iau banii și-i spun bine
Și zic: „Las' că cetesc mîine".
Și-apoi mîine, chiar așa
Citesc asu-n cafenea".

O altă parte a culegerii sale o formează strigăturile de horă, de dragoste sau satirice.

Am subliniat activitatea de culegător de folclor a lui Ghiță Baciu, pentru a arăta multitudinea preocupărilor sale literare și prețuirea de către poet a folclorului și pentru că unele teme ale culegerii sale de folclor (războiul, dragostea, înstrăinarea), se întîlnesc în poezia sa.

În conținutul și în forma poeziei lui Ghiță Baciu sînt unele influențe fie din partea poeziei populare, fie din cea a poeziei culte. Influența poeziei populare este considerabilă și explicabilă dacă ne gîndim că avem de-a face cu un țăran crescut în mijlocul cîntecelor populare, culegător de folclor, a cărui concepție despre viață este aceeași cu a tuturor celor care trăiesc în mijlocul naturii.

Optimismul versurilor sale vine din firea încrezătoare a poporului român, dragostea poetului pentru pămîntul natal și nu e altceva decît patriotismul poporului nostru și dragostea acestuia pentru glia străbună, încrederea în soartă, în destin, iar aspirațiile sale morale analizate de noi în poezia „Plăceri" sînt rezonanța moralității, a cinstei și a bunului simț popular. De altfel, această filozofie populară, întîlnită în poezia sa este concepția proprie despre viață a lui Ghiță Baciu. Multe din motivele populare circulă în poezia sa: veșnicia codrului în raport cu viața trecătoare a omului, înstrăinarea — caracteristică doinei populare de înstrăinare, nepăsarea în fața morții, motivul transformării omului în pasăre pentru a ajunge unde dorește, unele păsări sînt purtătoare de noroc, altele aduc nefericirea etc. Dar Ghiță Baciu reușește să depășească aceste influențe, adîncind motivul folcloric sau dîndu-i semnificații noi. Astfel, pornind de la condiția eternă a codrului și trecătoare a omului, acordă atributul eternității naturii și neamului românesc, proiectîndu-l în veșnicie, comparînd codrul legat de pămînt, neabătut în calea vînturilor și furtunii, cu poporul nostru eternizat pe acest pămînt („Românul și codrul"). Motivul înstrăinării din doinele de înstrăinare a aprofundat, adîncit, trecut prin

filtrul său sufletesc, căpătînd dimensiuni noi, (poetul vehiculează cu imagini concrete ale satului natal, cu atmosfera familială, cu universul său, depășind generalitatea motivului folcloric). Nepăsarea în fața morții a omului din popor, credința în destin, capătă dimensiuni umoristice în poezia „Un viers neisprăvit" unde poetul își imaginează atît de hazliu înmormîntarea sa.

Alături de prezența unor motive folclorice în creația sa, poezia populară și-a pus amprenta și în forma poeziilor sale, în metrică și rimă. Unele poezii au versuri scurte de 7—8 silabe, rima e împerechiată, uneori găsim și monorimă, iar cîteva încep cu „frunză verde", ca în poezia populară:

„Frunză verde bozioară
Îți scriu, dragă fetișoară..."

s a u

„Frunzuliță de mohor
Mult îmi este, mamă, dor..."

s a u

„Frunză verde trei migdale,
Prutule, ce curgi la vale",

Uneori, așa cum arătam, în creația sa se întîlnește monorimă, caracteristică versificației populare:

„Am rugat o păsărea
Care spre Apuse trecea
Să ia astă cărticea
Să o ducă-n calea ta..."

s a u

„Frunză verde mărăcine
De s-ar găsi oarecine
Pe aceste văi străine
Unde nu cunosc pe nime".

Adresarea este ca în poezia populară în „Spune, codrule, mata...", alteori se rimează asonanțe (clipă — ridică, spinare — vale, des — vires,

dăinui — numi, ban — kilogram, testament — drept, etc.) caracteristice modului de a rima în folclor.

În poezia lui Ghiță Baciu se întîlnesc și ecouri din poeții citiți. Astfel, poezia de început, aceea în care tînărul își exprima regretul pentru trecerea copilăriei stă cert sub influența lui Eminescu, de unde se iau titluri sau versuri întregi:

„Trecut-au anii din copilărie
S-au dus și niciodată n-au să vie iară".

În poezia sa de dragoste se simte masiv influența eminesciană, pe de o parte, și cea a romanțelor la modă pe atunci, pe de altă parte. Umanizarea pastelelor sale, descrierea naturii în diferite anotimpuri este o influență a pastelurilor lui Alecsandri pe care poetul le cunoaște încă din școală.

În poezia socială se simte lectura lui Eminescu și Goga.

„Tot noi bieții, noi țăranii, vom ține boierii-n spate
Noi le vom munci pămîntul, noi le-om construi palate
Ca apoi să ne arunce, să ne dee jos pe scară
N-au să stea cu noi de vorbă, că-și fac neamul de ocară".

Poezia de război a lui Baciu, profund originală prin suferința tînărului înstrăinat, expus morții are unele ecouri din Coșbuc. Scrisoarea tînărului de pe front în care el își arată îngrijorarea față de gospodărie și față de persoanele dragi, deși am văzut că expedierea poeziilor pe cărți poștale din armată era un lucru obișnuit la Ghiță Baciu:

„Și tot aștept, cu zi, cu zi
Să treac-odată timpul
Căci sper și eu că voi veni
Pe cînd se ară cîmpul".

Comparația vacii săracului cu cerboaica Genovevei de Brabant din poezia „Boier și țăran" relevă și un lector al cărților populare sau al prelucrărilor acestora de scriitori ca Mihail Sadoveanu. Se poate observa în alcătuirea versurilor în afară de influența populară și aceea a poeților citiți. Versurile lungi, de 16 silabe, cezurate la mijloc, seamănă cu sistemul de versificație eminescian.

Vioiciunea și umorul unor poezii ca „Iarna la Întorsura", „Zilele babii" ne aduc în minte pe autorul „Baladelor vesele și triste" — Topîrceanu.

În ultima perioadă a creației sale, cînd poetul descoperă pe Arghezi, ale cărui versuri, după propria mărturisire, îi plac și le recită deseori pe scenă, descoperim în poezia sa amprenta versului arghezian, mai ales a versurilor acestuia, vesele pentru copii:

„Au trecut așa pe rînd
Tot cu viscol și cu vînt
Babe noi și babe vechi
Moși cu cușma pe urechi..."

(Zilele babii)

s a u

„Tu porți ceas, tu porți inele
Și eu port unelte grele.
Cînd trag coasa, tu o ții
Doar de sus, de-un căpătîi
Cu mistria, știi tu bine,
Cînd dau eu, te uiți la mine.
Și-uite-așa, precum te ții
Nu știi nici măcar să scrii".

(Cearta)

Este în construcția acestor versuri ceva specific arghezian, fluiditatea și cuvintele neașteptate cu care ne-a obișnuit autorul „Cuvintelor potrivite".

Dincolo de toate aceste influențe, stilul poeziei lui Ghiță Baciu este original. El constă din altoirea influențelor poeților amintiți, pe fondul popular propriu ființei sale, dînd naștere unui stil poetic personal. Forma pe care o îmbracă poeziile sale este și ea originală, poetul stăpînind bine instrumentele artistice ale poeziei. Comparațiile și metaforele abundă în poeziile sale, unele fiind construite pe o metaforă („Pui de brad"). Se observă o înclinare a poetului pentru epitetul concret, pentru abstractizarea noțiunilor și înclinarea sa spre diminutive, venită desigur din literatura populară.

O figură de stil des folosită de poet este antiteza, punînd față în față fie viața fericită comparată cu ziua și cea nefericită comparată cu noaptea („Viața"), fie viața boierilor și a țăranilor („Boier și țăran"), fie viața din trecut și cea de azi („La vot"). Atunci cînd cere socoteală sau se adre-

sează, indignat, boierilor, pentru situaţia ţăranilor, poetul utilizează interogaţia retorică. De multe ori găsim personificări în poeziile sale. Buzăul e asemuit unui bătrîn care ştie multe şi povesteşte nepoţilor ce a văzut pe malurile sale de-a lungul vieţii („Buzăule"), codrul vorbeşte cu omul („Românul şi codrul"), etc. Rima poeziilor este cel mai adesea împerecheată şi încrucişată şi foarte rar îmbrăţişată.

Analiza sintaxei poeziei sale dovedeşte simţ pentru o frază expresivă, poetul ştie să creeze imaginea artistică pe care nu o exprimă plat, ci pentru valoare poetică. Ideea este urmărită, fără pauză, de-a lungul a opt-zece versuri, aşa cum se întîmplă în poezia „Cearta".

„Mîna stîngă şi cea dreaptă
Într-o bună dimineaţă
La spălat s-au luat la ceartă
Că cea dreaptă cum îi ea
Puţin dură şi mai grea
O lovise dînd cu apă
După cum putui vedea
Pe cea stîngă la o rană
Ce-i făcuse ieri tot ea".

Poetul creează imagini deosebit de frumoase: codrul vecuieşte, umbre de lumină, un pai de lumînare, etc. ceea ce dovedeşte un simţ poetic desăvîrşit. Talentul artistic al lui Ghiţă Baciu s-a dezvoltat continuu, adăugîndu-şi an de an noi formule poetice.

Talentul literar al familiei Baciu, este continuat de fiica poetului, Marilena Baciu, care a publicat poezii în 1967 în culegerea „Laudă patriei" şi în ziarul judeţean „Cuvînt nou". Este o activă participantă la cenaclul literar „Şt. O. Iosif" din Întorsura Buzăului, alături de tatăl său.

Se desprinde din poezia sa entuziasmul tineresc şi dragostea de viaţă a tinerilor noştri. Şi ea, ca şi tatăl său odinioară, îşi aduce aminte cu nostalgie de anii copilăriei:

„Ah, spune-mi, dulce bunicuţă,
Unde-i căsuţa de demult,
Bătrînul măr de la fereastră
Şi prispa galbenă de lut?..."

Natura renăscută primăvara o atrage şi pe ea, ca şi pe Ghiţă Baciu:

. . . „O rază despletită pe pământ,
O rîndunică săgetînd în vînt
O brazdă fumegînd uşor, tăcută,
Crîmpeie-adînci de viaţă renăscută“,

iar spre toamnă scrie, în stil topîrcenian, în versuri de acest gen:

„În concertul grav al ploii,
În procesiunea tristă,
Ca o gaură-ntîrziată
Zgomotele mai persistă“.

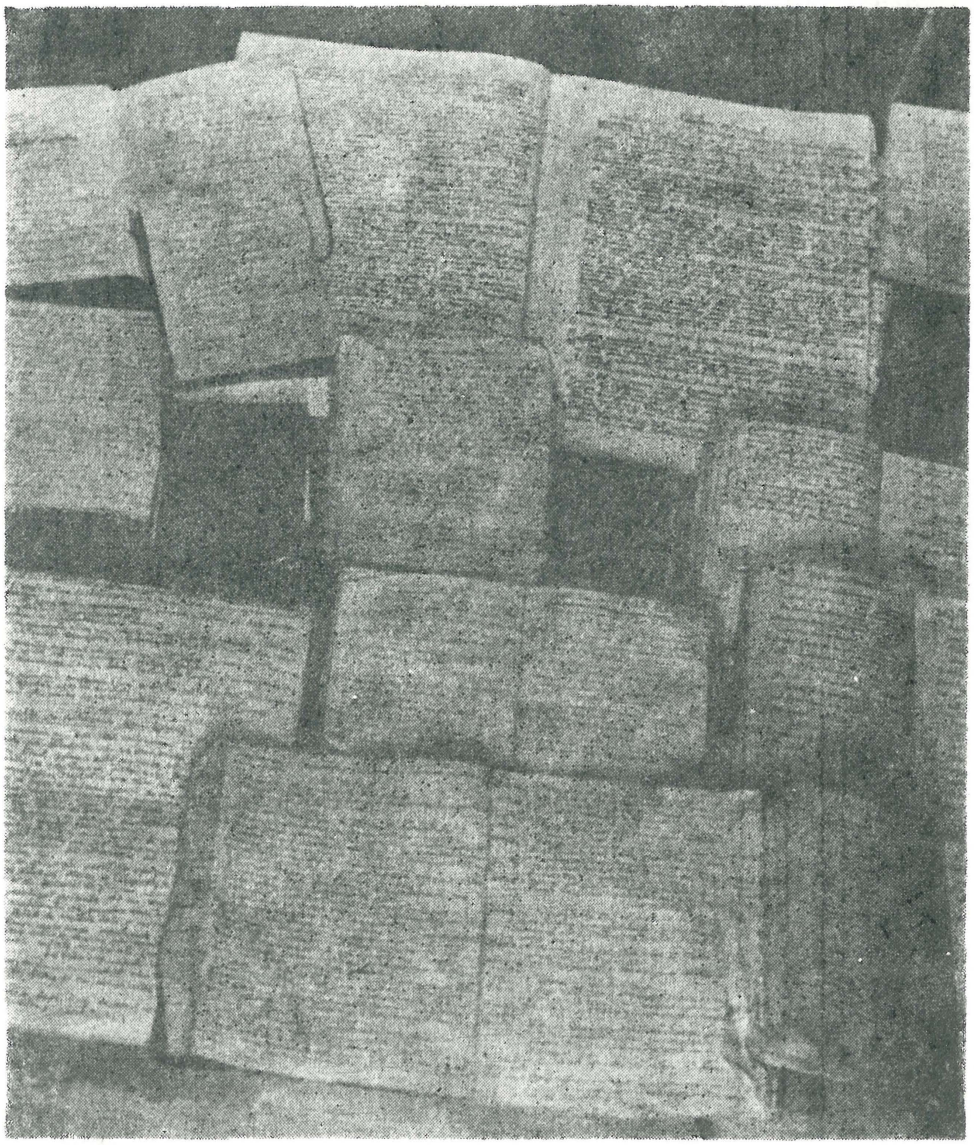

Versurile poetului Ghiță Baciu sînt autentice, trecute prin filtrul sentimentelor poetului, iar sentimentele sale sînt patriotismul, dragostea de natură, de locurile natale, omenia și bunul simț — toate ale omului din popor. Fondul profund popular al poeziei sale îl apropie de folclor mai mult decît în literatura cultă, mai ales că și majoritatea mijloacelor de expresie artistică sînt populare. El este cel mai talentat dintre poeții-țărani din această parte a țării, și am îndrăzni să spunem, printre cei mai talentați poeți-țărani din țară, căci astfel de poeți trebuie să mai existe și în altă parte.

Apariția plachetei cu cele mai reprezentative poezii, prezentarea publicului larg a creației lui Ghiță Baciu, constituie un act de cultură, demonstrează veșnica preocupare de creație a poporului și ilustrează fenomenul general al culturii noastre socialiste: participarea întregii națiuni la dezvoltarea ei.

KARTEZIÁNUS ÉS PURITÁNUS ELEMEK APÁCAI GONDOLKOZÁSÁBAN

SZIGETI JÓZSEF

A gyűlölet máglyája, mely 1600 februárjában elhamvasztotta Giordano Brunót, az újraéledő feudalizmus kegyetlen gaztette volt a hűbérellenes erők érdekeit kifejező **új tudomány** ellen, melyet legkövetkezetesebben e délitáliai filozófus képviselt. A haladó filozófiai gondolkodás e korai képviselője materialista és ateista következtetéseket vont le Kopernikus heliocentrikus elméletéből, [1] s a pápaság ideológiai diktatúrájával szemben a tudomány és vallás kibékíthetetlen ellentétét hirdette: „az igazság megismerése a tudományra és filozófiára tartozik, nem pedig a vallásra". [2]

A régi ellen támadó új tudomány mindig új társadalmi rendszer követelése is volt. A haladó erők élén ezekben a századokban a fejlődő polgárság állott, melynek szüksége volt az egyház ellenőrzése alá vetett tudomány béklyóinak széttörésére, hogy vagyoni erejét növelje, az ipar termelését fokozza és kereskedelmi kapcsolatait kiépítse. A fejlődés kezdeti szakaszában lévő polgárságnak azonban még nem volt elég ereje ahhoz, hogy a feudalizmus politikai szervezetéhez, a hűbéri államhoz nyúljon, s ahhoz sem, hogy a társadalomról, államról, jogról alkotott vallásos megalapozású ideológiáját megtámadja. A feudalizmus-ellenes nézetek ekkor a **természettudományok körében** törtek maguknak utat. [3] A fizika, a csillagászat, a mechanika a vizsgálódások középpontjába került, s Bacon, Galilei, Kepler megingatták a természetről addig alkotott nézeteket.

Ámde a polgárságnak a tudomány lázadása formájában jelentkező harca nem állhatott meg a természettudományoknál, hanem szükségképpen át kellett terjednie a szellemi élet egyéb területeire is. A régi világkép bomlásának előbb-utóbb el kellett érnie **a társadalomról szóló tudományokat** is: az államról, jogról, társadalomról alkotott addigi nézeteket is revizió alá kellett venni, mert ezek is mind részét alkották a teológiai világnézetnek.[4] Ez a feltartóztathatatlan folyamat gyökerében fenyegette a feudális társadalom **egész** világképét, melynek legmakacsabb, legkövetkezetesebb védelmezője a római egyház volt. A hűbéri világ elleni küzdelemnek ezért a régi egyház elleni harc formáját kellett öltenie, s a feudális erők ellentámadásának ugyancsak ezért kellett összekapcsolódnia az új tudomány és képviselői elleni kíméletlen fellépéssel. Giordano Bruno halála Európa új társadalmi rendjét meghirdető tudomány elleni hadüzenet volt.

Apácai századának e szörnyű nyitánya jelezte, hogy az uralmon lévő nemesség és a hatalomért harcoló burzsoázia közti küzdelem fontos szakaszhoz érkezett. A reneszánsz és a reformáció százada, a XVI. század, e harcnak még csupán első felvonása, ideológiai előjátéka. Európa nyugati felében a döntő küzdelem a XVII. században következik be. A kapitalista termelőerők fejlődése nyomán annyira megnövekedett a polgárság gazdasági ereje, hogy immár tűrhetetlennek érezte a feudális **társadalmi viszonyokat** és ideológiai téren már nyíltan szembefordult a királlyal, főnemességgel, főpapsággal, s mindezek hivatalos vallásával, filozófiájával, a társadalomra vonatkozó nézetei egész rendszerével.[5] A németalföldi és az angol forradalom, a harmincéves háború s más kisebb-nagyobb helyi háborúk jelezték, hogy alapvető eltolódások mentek végbe a társadalomban s a feudalizmus utolsó erőfeszítéseit tette régi hatalma megtartására.

E hatalmas küzdelem eredményeként a nyugat-európai országok a kapitalista fejlődés útjára léptek, míg a közép- és kelet-európai országok megrekedtek a feudális földtulajdon szerkezetén nyugvó „második jobbágyság" viszonyaiban. Európa fejlődésbeli egysége e kettéválás időszakában természetesen továbbra is megmaradt, de mind a politikai, mind a gazdasági élet területén nagy ütemeltolódás következett be.[6] Európa mindkét felén lényegében ugyanazok a törvényszerűségek (a feudalizmus bomlása és a polgárság kialakulása) irányítják továbbra is a fejlődést, de míg nyugaton a polgárosodás szükségletei **létrehozták** az új tudományokat, Kelet-Európában a polgárosodás elakadása s a feudalizmus megerősödése **akadályozta** e tudományok kifejlődését. Lényegében tehát arról van szó, hogy ugyanaz a folyamat **ellentétes fejlődési**

tendenciák talaján különböző osztályérdekeknek megfelelően következik be Európa két felének társadalmában, s ezt nyilván figyelemmel kell kísérni az ideológiai jelenségek vizsgálatánál.

A nyugat-európai korai polgári forradalmak azonban nem juttatták minden országban a burzsoázia kezébe a hatalmat. Csak Hollandiában és Angliában győzött a polgári forradalom, hogy nyomában a burzsoázia, valamint az új nemesség kezébe kerüljön a hatalom. De a győztes burzsoáziának a feltörekvő néptömegek mozgalmaival szemben szüksége volt az erős hatalomra, hogy megszilárdítsa mindazt, amit a forradalomban elért, s mivel más utat nem látott, célszerűnek tartotta a királyság visszaállítását. Angliában 1660-ban, két évvel Cromwell halála után, a kivégzett I. Károly fia, II. Károly lépett a trónra. E kompromisszum ellenére azonban végül is a hatalom továbbra is a burzsoáziáé és az új nemességé maradt. Ezt tükrözi politikai síkon a burzsoá-parlamentáris rendszer megszilárdulása. Lényegében ugyanez a helyzet Hollandiában is, ahol a helytartókat majdnem minden alkalommal az Orániai házból választották. E forradalmi burzsoázia törekvéseit filozófiai síkon az angol materializmus (Hobbes, Locke), a társadalmi törekvések vonalán pedig a **puritánusok** vallásos mezbe burkolt programja tükrözte.

Nyugat-Európa többi országaiban azonban, például Franciaországban, a burzsoázia nem jutott még el a fejlődésnek arra a magaslatára, mint a holland és az angol polgárság. Így Franciaországban a fejlődő polgárság nem a feudalizmus megdöntéséért, hanem a vele való olyan kompromisszum kialakításáért küzdött, mely biztosítja — a feudális rendszer keretei között — a polgárság fejlődését. A kompromisszumot tükrözi az államforma vonalán az abszolút monarchia, az átmeneti korszak államformája, amikor még egyik fél sem kerekedett felül. A feudális nemesség s a fejlődő polgárság nagyjában egyenlő erővel rendelkezik, s a központi monarchikus hatalom hol a burzsoáziára támaszkodik a hűbérurak ellen, hol pedig a hűbérurakra az erősödő burzsoázia ellen.

Ez a társadalmi-történeti helyzet tükröződik filozófiai síkon abban, hogy a XVII. század haladó gondolkodóinak nagy többsége nem jut el, mint Giordano Bruno, a tudomány és vallás kibékíthetetlen ellentétének felismeréséig, hanem megelégszik a **duplex veritas,** a **kettős igazság** elvének elismertetésére való törekvéssel. Nyilvánvaló, hogy ez az álláspont még következetlen, és a burzsoázia és a vele kiegyező feudális erők közti egyensúlyi helyzet ideológiai kifejezése volt: **egyrészt** elvetette a teológia igényét az igazság kizárólagos birtoklására, **másrészt** nem ment, nem mehetett el addig, hogy következetesen és félreérthetetlenül tagad-

ja bármely teológiai igazság létezését. Ez az állásfoglalás mégis nagy lépést jelentett előre, mert valójában függetlenítette a filozófiát a teológiától, mozgási teret engedett a filozófia számára. [7]

A fentebb bemutatott ellentmondásos helyzet által meghatározottan folyt elméleti síkon az antifeudális erők harca Európában. E több, egymástól teljesen el nem határolható fronton folyó küzdelem (a materialista filozófia harca az idealista filozófiával, a régi teológia harca az új teológiával, a filozófia és természettudományok harca a teológiával általában) lényegében két formában bontakozott ki : az egyik az értelemre támaszkodik, s harci fegyvere a ráció (a materialista folozófia, Descartes), a másik a bibliára épít, s harci eszköze a szerinte helyesen értelmezett kijelentés (kálvinizmus, puritanizmus).

Említettük fentebb, hogy az új, az értelemre támaszkodó tudomány csak a régi teológia elleni ádáz küzdelemben fejlődhetett, hiszen meg kellett szabadulnia a **régi egyház** ideológiai diktatúrájától. De mi volt a viszony az **új tudomány** és az **új teológia** között? Elősegítette-e, vagy gátolta az új tudomány fejlődését az új teológia? Mi a viszony a dogma és a ráció között a teológia új formáiban (lutheranizmus, kálvinizmus, puritanizmus)?

Ismeretes, hogy fejlődése kezdeti szakaszán a reformáció felszabadította bilincseiből az elnyomott lelkiismereti szabadságot, [8] s ideológusai kezdetben hangsúlyozták az emberi értelem jelentőségét. De miután Luther megrettent a tanai nyomán fellépő népi mozgalmaktól, a maradi erők táborába állt, s elkeseredett kirohanásokat intézett az értelem és a tudomány ellen. [9] Az egyházzá szerveződött, tehát haladó jellegüket elvesztett reformációs mozgalmak is, a katolikus egyházhoz hasonlóan, akadályává váltak az autonóm értelem szabad mozgásának. A tilalomfát, melyet híveik elé állítottak, mindkét egyházban biblicizmusnak, isten kinyilatkoztatásának hívták. [10] Az ún. eretnekmozgalmakra is érvényes tehát, hogy mindaddig, amíg egy szerintük helyesen értelmezett kinyilatkoztatás nevében harcolnak a felfogásuk szerint hamisan értelmezett kinyilatkoztatás ellen, míg valamely mozgalom nem szabadul meg a teológia köntösétől, nem lehet szó a tudomány, a filozófia igazi fejlődéséről.

A filozófia síkján tükröződő eme korlátok végső fokon e fejlődési szakasz polgárságának erőviszonyaiból következnek, s meghatározzák az új osztály társadalmi nézeteit, törekvéseit is. A még feudális államok keretei között élő polgárság fejlődését — s ez ebben a szakaszban az európai országok túlnyomó többségére érvényes volt — csak a rend biztosítása jelenthette, amelyet két oldalról fenyegetett veszély: a feudális anarchia és a feltörekvő jobbágyság és városi szegény elemek részéről.

A feudális nemesség, valamint a feltörekvő polgárság közti politikai kompromisszum, s ennek az államforma vonalán való jelentkezése (központi monarchia) tehát objektíve szükségszerű volt s ez meghatározta e polgárság ideológusainak álláspontját mind a feudális anarchiával, mind pedig a népmozgalmakkal kapcsolatban: mindkét irányból jövő rendbontással szembefordultak. A vallásos elem jelenléte tehát a XVII. századi viszonylag haladó elméletekben is a burzsoázia és a feudális nemesség közti erőviszonyok vetülete volt, s szükségszerűen következett az egymással szembenálló osztályok helyzetéből.

Ez a helyzet alapvetően meghatározta a XVII. század egyik legjelentősebb vallási irányzatának, a **puritanizmusnak** a társadalom fejlődéséről, az ember és a társadalom viszonyáról alkotott elképzeléseit. Ismeretes az emberi szabadságra vonatkozó paradox lutheri tétel: „Egy keresztény ember szabad úr minden dolgai felett és senkinek nincs alávetve; egy keresztény ember minden dolog készséges szolgája és mindenkinek alá van vetve". Ez más szóval azt jelenti, hogy a szabadság Luther értelmezése szerint a lelkiismeret szabadsága, a belső meggyőződés szabadsága, de külső politikai szabadságról nem lehet szó. [11] Luther leszögezte, hogy azok, akik tanait helyesen értelmezik, nem vesznek részt a rend megbontásában. A szabad lelkiismeret lutheri etikája valóban a fejedelmi abszolutizmus etikája: mindenkinek bele kell illeszkednie a számára adott körülményekbe s ott kell dolgoznia legjobb lelkiismerete szerint. A munka istentől rendelt feladat, de ez össze van kötve a felsőbb hatalom iránti engedelmességgel, s az adott helyzetbe való beilleszkedéssel. Ebben a lutheri tételben az emberek közötti **egyenlőtlenség elismerése** húzódik meg, s ennek alapja a **rendi** különbségek elfogadása: az emberek beleszületnek az adott helyzetbe s ennek megváltozhatatlanságába bele kell nyugodniok.

Kálvin a reformáció tipikusan polgári irányzatának képviselője, akinek „dogmája a korabeli polgárok legmerészebbjeire volt szabva". [12] Nála már megdőlnek a társadalomszemlélet Luthernél tapasztalt **rendi korlátai,** ami nem jelenti egyben az emberek egyenlőségének elismerését. A burzsoázia maga is kizsákmányoló osztály, következésképp az ember és társadalom viszonyáról vallott nézeteiben is tükröződik eme helyzete. A kálvini predestináció, mely a **puritán** etika alapját képezi, filozófiailag igazolja az ember individuális **egyenlőtlenségét, de nem a születés jogán, hanem a „kiválasztás" következményeként.** Ismeretes, hogy a kálvini predestináció tanítása szerint az egyes ember „üdvözülése" vagy „elkárhozása" nem saját érdemeitől, hanem istentől függ, aki „elválaszt egyeseket az üdvösségre, másokat a kárhozatra. Ez az el-

vont dogmatikai tétel **látszólag** nincs kapcsolatban a társadalmi gyakorlattal, de a feleletben, amelyet Kálvin arra a kérdésre ad, hogy honnan ismerszik meg: elválasztott-e, vagy elvetett valaki, — már tükröződik a feltörekvő polgárság felfogása az ember és a társadalom viszonyáról. Kálvin szerint ugyanis a „gondviselés" a kiválasztottak sorsát mindig úgy irányítja, hogy gyarapodjanak, gazdagodjanak a földi életben. **A vagyonosodás, gazdagodás tehát a földi, látható jele, következménye az egyéni kiválasztottságnak.** Az olyan anyagi haszonra való törekvés tehát, amely a „becsületes" munka eredménye, a kálvini etika szerint **a kegyelmi állapot jele.** Eszerint **az egyenlőtlenség látható fokmérője a tőke.** A tőke „az isteni kegyelem ajándéka, előleg az örök üdvösségre, a tőkére tehát vigyázni kell, isteni eredetéhez képest kell becsülni" [13] — tanítja a puritán etika.A fentiekből következik, hogy a puritánusok szerint a vallásos élet és a földi tevékenység között más viszony áll fenn, mint ahogy a katolicizmus, vagy akár a lutheranizmus tanítja. Az embert körülvevő világ arra van rendelve — hirdeti ez a morál —, hogy az embernek **hasznára** legyen. Ezt a hasznot biztosító munkát az Isten által elrendelt kötelességnek tekintette a puritanizmus: **a szüntelen munka a kegyelmi állapot bizonyossága.** A XVI-XVII. század puritánjai meg voltak győződve arról, hogy nem egyes jócselekedetek — ahogy a katolikusok hirdették —, hanem a hívő **mindennapi** életmódja, az egész élet rendszeres átalakítása, takarékos életmód kialakítására való törekvés a jele, hogy a hívő elválasztott. Ez a morál a takarékos polgár morálja, amely került minden olyan kiadást, amely ártott a gyarapodásnak. Innen az egyszerű öltözködésre való törekvés, a pénzbe kerülő szórakozás tilalmazása stb. Ez a szigorú puritán etika a tőkés gazdasági rendszer törvényszerűségeinek vallásos síkra való kivetítése volt, s a XVI. század végén és a XVII. század első évtizedeiben döntő módon segítette elő a fiatal polgárság gazdasági erejének, s ezzel hatalmának emelkedését. Ha a tőke az isteni kegyelem ajándéka, akkor a munka kötelesség! Ha valaki a szegénység útján akarna megigazulni, ez helytelen lenne és nem szolgálná az Isten dicsőségét! Ez az örök kárhozatra való vettetés gyakorlati, földi bizonyítéka lenne!

A munkának kötelességként való felfogása óriási lehetőségeket biztosított a polgárság anyagi erősödésére, amennyiben a vállalkozó pénzszerzését is hivatásnak minősítette. De természetesen csak a polgárság számára. A városok proletárizálódó elemei s a jobbágyok, akikre épp úgy kiterjesztette a korai polgárság ezt a morált (a szorgalmas munka kötelesség!), nem gyarapodhattak ezen az úton. A kemény munka s az aszkétikus életrend követelése csak a fejlődő polgárság gyarapodá-

sát biztosította, a jobbágy számára azonban csak munkaereje törvényesített, erkölcsileg igazolt kizsákmányolását jelentette. Ime, a puritán etika általánossá tétele útján a burzsoázia ideológiai eszközt teremtett magának az elnyomottak kizsákmányolására és fékentartására.

A puritánusok felfogása szerint az emberi életet meghatározó erő, a végső principium: a gondviselés, az Isten (a megszemélyesített tőkés gazdasági rendszer). Ebből következik, hogy az emberi akarat **nem szabad,** hanem **meghatározott,** cselekedeteink nem tőlünk függenek, hanem eleve elrendeltek, szükségszerűek. Ebből a lényegében elvileg fatalista koncepcióból azonban korántsem következik társadalmi inaktivitás, az életnek „filozófiai nyugalommal" való szemlélése a puritán ember számára. Sőt, a puritanizmus fatalista vallási tanításai tudvalevőleg a legaktívabb tömegmozgalmat váltották ki a XVII. századi Angliában. A puritánusok ugyanis az isteni végzés eszközeinek tartották magukat, akiknek a feladata az élet isteni rendelkezései szerint való átalakítása. A társadalmi viszonyok puritánus formáját persze a tőkés gazdaság törvényszerűségei határozták meg még akkor is, ha e viszonyok az ótestamentumi teokrácia mezét öltötték magukra.

A puritánusokkal ellentétben, akik az életet irnyító legfőbb tényezőt az Istenben, tehát elvileg az emberen kívüli tényezőben találták meg, s vallásos mezben forradalmi nézeteket hirdettek, — a descartes-i filozófia az **értelem** csalhatatlanságát hirdetve, az élet alakításának feltételét lényegében az **emberben kereste.** Az ész képviselői, a történelmi körülményektől függetlenül, képesek az emberek meggyőzése útján megteremteni az ésszerű társadalmat — hirdette e filozófia. Descartes azt állította, hogy az értelem, mely csak a megcáfolhatatlant fogadja el igazságnak, sohasem téved, s így a legfelsőbb, a csalhatatlan bíró.[14] S ha mégis hibák csúsznak be a számításokba, ez amiatt van, hogy az **akarat** nem veszi figyelembe az értelem követelését. Eszerint tehát Descartes feltételezi, hogy az akarat **szabad.** Másként ugyanis nem tudta volna megmagyarázni az értelem csalhatatlanságáról vallott nézeteit. Tehát a szabadakarat idealista elméletével igyekezett megindokolni racionalizmusát, az értelem teológia-ellenes kultuszát.

A descartes-i filozófiának, mely a puritánus ideológiával szemben az **embert helyezi** érdeklődése középpontjába, nagy belső ellentmondása van: egyrészt tagad mindent, ami a hit alapján elfogadott — s ebben haladó —, másrészt elképzeléseit az emberi gondolkodás, az értelem viszonylagosan bizonytalan alapjára építi. Nem veszi, még nem veheti észre, hogy az emberi ész történeti szerepe korlátozott, s lehetőségeit a társadalom anyagi életfeltételei mellett ezek történeti formája

és az emberek osztályhelyzete határozzák meg.[15] Ez az ellentmondásosság tükröződik Descartes társadalmi nézeteiben: az újítást csak fokozatosan, a régi megdöntése nélkül kell végrehajtani, mivel a társadalmi rendszerek tökéletlenségei mindig könnyebben átvészelhetők, mint a rendszerek változásai.[16] Ezekben a nézetekben, valamint istennek, mint legfőbb principiumnak az elismerésében a francia burzsoázia erőviszonyai vetítődnek ki az ideológia síkján.

Végső fokon a puritanizmusban az új vallás harcol a régi vallás, a teológia új formája a régi forma ellen, — a kartezianizmusban pedig az új filozófia a régi, a skolasztikus filozófiával, másfelől a teológiával. Bár kompromisszumosan, de általában mindenféle teológiával. A felfelé törő polgárság haladó jellege tükröződik Descartes dualizmusában: két önálló szubsztancia létezését ismeri el: a **szellemét** és az **anyagét,** de mindkét szubsztanciát végső fokon alárendeli egy harmadiknak, a legfőbb principiumnak, az istennek. Ebben viszont a karteziánus, tehát a korabeli egyik leghaladóbb ideológiára is jellemző kompromisszum mutatkozik meg.

*

Amikor az erdélyi diákok tömegesen látogatni kezdték a holland egyetemeket, nagy vonalakban a következő volt a helyzet a nyugateurópai **ideológiai** frontokon: egyrészt az új teológia harcol a régi teológia ellen a **puritanizmus** mezében, másrészt az új filozófia a régi, a skolasztikus filozófia ellen, valamint a természettudomány a teológia ellen általában — a **kartezianizmus** lobogója alatt. Vajon a fejlődő polgárság törekvéseinek kétféle ideológiai formája: a **puritanizmus** és a descartes-i **racionalizmus** közül melyik hatott inkább Apácaira? Hogyan férnek meg, vagy megférnek-e békésen egymás mellett Apácai egyéniségében a teológus és a filozófus? Melyiknek a szerepe jelentősebb?

Ismeretesek azok a körülmények, amelyek arra kényszerítették az erdélyi diákokat, hogy a korábban látogatott németországi egyetemek (Heidelberg, Odera-Frankfurt, Marburg) helyett a hollandi főiskolákra iratkozzanak be.[17] Hollandia, a XVII. század „kapitalista mintaállama" (Marx), ahol a spanyol hódítók elűzése után jelentős gazdasági és kulturális fejlődés bontakozik ki a XVII. század közepén. Ez a fejlődés azonban heves politikai harcok közepette megy végbe, s a politikai harcok vallási köntösben jelentkeznek. Apácai hollandiai tartózkodása idején a kálvinizmuson belül az ortodoxia van uralmon, de azért alig van egyetem, melynek falai közé ne került volna be a descartes-i filozófia s természettudomány szelleme. Az egyetemek hivatalosan ortodox ál-

láspontra helyezkedtek, a közvélemény azonban karteziánus volt.[18] Az egyetemeken általában egymás mellett tanítottak maradi tanárok Descartes tanítványaival, vagy a fél karteziánus coccejanusokkal. Bán Imre kimutatt a kitűnő monográfiájában, hogy Apácai s általában a Hollandiában tanuló erdélyi diákok tudatában a puritanizmus politikai háttere nem rajzolódhatott ki világosan. Ők ebben a mozgalomban a vallási megújhodás jelenségét látták, de **mélyebb** társadalmi összefüggéseit nem fedezhették fel.[19] Valószínűleg nem érzékelték a karteziánus filozófia **igazi** jellegét sem, bár ismeretes, hogy az 1629 óta majdnem egyfolytában Hollandiában tartózkodó Descartes tanításainak tűzfészke éppen Utrecht volt, ahol Apácai csaknem öt évig tartózkodott, s ahonnan a konzervatív egyházi párt azzal igyekezett elijesztgetni a hallgatóságot, hogy „oda bevezették a test bölcsességét, másképpen szólva a Leydenből már kiűzött karteziánus filozófiát, mely bölcselet pedig minden atheistának és hozzá hasonlónak támasza, s alapelvét így lehetne meghatározni: egyél, igyál, a halál után nincs gyönyörűség".[20] A maradi protestáns ortodoxia képviselői eszerint a karteziánus filozófiát egyházellenesnek, sőt vallásellenesnek érezték. Míg ugyanis a reformáció harcait, különböző válfajait — ahogy Engels elméleti vonatkozásban jellemzi — olyan kísérletnek kell tekinteni, amely **a régi teológiai világnézetet hozzá igyekezett idomítani a megváltozott gazdasági feltételekhez, a kartezianizmus a természeti törvényeket az értelemből és tapasztalatból, nem pedig a teológiából igyekezett levezetni.** Ebből pedig logikusan és törvényszerűen következett az is, hogy **a dogma, az isteni törvény helyét az emberi törvénynek, az egyház helyét az államnak kell elfoglalnia.** A puritanizmus a gazdasági és társadalmi viszonyokat úgy tekintette, mint amelyeket a dogma hozott létre. A karteziánus filozófia azonban, melynek racionalizmusa összefüggött az értelem kultuszával, lényegében **azt sugalmazta,** hogy a világ és a társadalmi élet értelmi alapon nem **csak megismerhető,** de meg is szervezhető. Descartes-nek az a tétele, hogy az értelem nem tévedhet, ha csak azt fogadja el igaznak, ami világos a számára — **lényegében a teológia ellen irányul.** Következésképp a kartezianizmus társadalmi nézeteinek objektíve indokolt kompromisszumai, korlátozottságai ellenére jelentősen hozzájárult az emberi gondolkozásnak a teológiai képzetektől való megtisztításához, s ezzel ahhoz, hogy az emberek a jelenségek magyarázatát **magukban a jelenségekben,** s nem pedig rajtuk kívül álló okokban keressék, vagy véljék felfedezni. Nyilván ez lehetett az ok, hogy amikor Apácai 1648-ban Leydenbe érkezik, már egy évvel azelőtt megtiltotta az egyetem, hogy tanárai kar-

teziánus szellemben tanítsanak. Ugyanez volt a helyzet Utrechtben is, ahol Apácai folytatta tanulmányait.

Szinte magától értetődő, hogy a többé-kevésbé szigorúan ortodox szellemű magyarországi és erdélyi főiskolákról kikerülő diákok Hollandiába az ortodox felfogású tanárok köré gyülekeztek, de ellenfeleiket is meghallgatták. Disputációik, amelyek teológiai, exegetikai, ismeretelméleti, természettudományi vagy orvostudományi kérdéseket boncolgattak, nem eredeti alkotások, hanem vezetőik nézeteit közvetítik, akik maguk is legjobb esetben Descartes-al rokonszenvező coccejanusok. Hidat akarnak verni a dogmák és Descartes közé, össze akarják egyeztetni biblicizmusukat, a kinyilatkoztatást a racionalizmussal. Az eredmény egy sereg olyan megoldás, mely igazságot akarván szolgáltatni mindkét álláspontnak, mind a kettőt **elhomályosítja.** [21] De a lényeges, hogy Descartes állandóan jelen van gondolkozásukban. Nem jutnak el határozott következtetésekig, habozva állanak a teológia és a filozófia között, Arisztotelész és Descartes között, de biblicizmusuk zordonságát enyhíti a racionalizmus.

Apácai a „második jobbágyság" viszonyai közül kerül a gyökeresen más körülmények között élő Hollandiába. Bár az otthoni társadalmi viszonyok és iskolarendszer nyilvánvalóan nem Descartes világi szellemű koncepciója, hanem a gondolkodásában teológiai meghatározottságú Amesius és Voetius Gisbert felé egyengette útját, mégis a döntő hatást **alapjában véve** nem a puritánus teológusok, hanem Descartes filozófiája és a holland társadalom élete gyakorolta rá. Bár igaz, hogy Apácai élete végéig mesterének tekintette az ortodox Voetius Gisbertet, pártfogoltja volt a szintén ortodox Geleji Katona Istvánnak, s az Enciklopédia anyagának zöme Alstedius hatalmas terjedelmű, sok naivságot is tartalmazó Enciklopédiájára támaszkodik, mégsem ezek a visszahúzó elemek adják gondolkodásának fő jellegzetességeit, hanem az, ami a **múlthoz viszonyítva** új benne. S ez az új Descartes és a holland társadalmi gyakorlat hatására érlelődött meg tudatában. Itt alakult ki benne a már az Enciklopédiában, s később a beköszöntő beszédekben is több-kevesebb határozottsággal tükröződő világnézet, melynek legfőbb jellegzetessége a descartes-i **dualizmus.** Ismeretes, hogy Descartes szerint két, önálló szubsztancia létezik: **az anyag,** melynek tulajdonsága a kiterjedés, és **a szellem,** melynek tulajdonsága a gondolkozás. [22] Bár mindkét szubsztanciát végső fokon alárendelte egy harmadiknak, az istennek, **lényegében függetlennek tekintette az anyagi principiumot a szellemitől.** A francia polgárságnak ebben a kompromisszumos ideológiájában nagy lehetőségek is rejtőztek. Éspedig elsősorban az, hogy az anyagi világ jelenségeit ki

lehetett vonni a teológia hatásköréből, s érvényesíteni lehetett magyarázatukban az anyagmozgás törvényeit. Így Descartes a természettudományok területén (mechanikus) materialista elveket, a társadalomtudományok területén pedig idealista nézeteket vall.

Descartes hatására Apácai világnézetének a sarkköve is a **dualizmus** lesz, ami lehetővé teszi, hogy a természettudományokban, legalábbis viszonylagos **következetességgel** racionalista és kartéziánus legyen, vagyis hogy a jelenségek vizsgálatában az észre építsen, és elfogadja a descartes-i materialista fizika tételeit, — a társadalmi tudományokban és a teológiában pedig puritánus maradjon. Ezzel Apácai olyan elvnek jutott a birtokába, melynek alapján döntően új szempontok szerint **rendezhette** át a tudományokat. Ennek az alapelvnek az érvényesítésével **először** történik Erdélyben kísérlet arra, hogy **a tudományok egy csoportját kivonják** a teológia hatásköréből s az emberi ész ítéletének vessék alá. [23] Ámde, a visszamaradt erdélyi viszonyok miatt, Apácai nem tudta teljesen átfogni Descartes világi szellemű koncepcióját, s bizonyára ennek a következménye, hogy az Enciklopédia természettudományos vonatkozású részeinek szembeszökő vonása az, hogy a merészen haladó részek középkori örökséggel keveredtek. [24] Bán Imre kimutatja, hogy Apácai magáévá teszi Descartes kozmogóniáját, Kopernikus tételeit, a fizikai jelenségek magyarázatához elegendőnek tartja az anyagot és mozgást, korszerű élettant, orvostudományt és pszichológiát közvetít forrásai nyomán, gyakorlatilag hasznosítható tanácsokat ad a mindennapi élet számára, ugyanakkor azonban főleg az állat-, növény- és ásványvilág, valamint a kémia területén középkori hiedelmeket is továbbad. [25] Apácai gondolatrendszerében megmutatkozó törések, következetlenségek, hogy természettudományos világképe nem kerül összeütközésbe vallásos hitével (**ezért dualista!**), nem szoríthatják háttérbe azt, hogy elvileg döntően fontos felismerésig jutott el: **a természet jelenségeinek magyarázatában nem a hit, a dogma, hanem az emberi ész elemző tevékenysége az irányító!** S bár Apácai nem intézett támadást a teológia ellen, sőt a teológiát a tudományok fejedelmének nevezte, elvi állásfoglalása egy materialista irányú fejlődés útját egyengette.

A „Cogito ergo sum"-ban a hitre építő középkorral szemben Descartes a ratiót, valójában az embert állítja a világmindenség középpontjába. [26] Descartes hatására Apácai is határtalan bizalommal viseltetik az emberi értelem képességei iránt, s vallja, hogy a ratio, a gondolkodás a legmagasabbrendű képesség, mely úrrá lehet az élet rendellenességei felett, ha biztosítják érvényesülése feltételeit. E tétel megszólaltatásával Apácai egyfelől elősegítette az **egyház szellemi diktatúrájától való meg-**

szabadulást és a természettudományok materialista irányú fejlődését, — másfelől pedig az embert, az individuumot állította a fejlődés középpontjába. Egyben tudatosította a gyakorlati tudományok mélységesen humanista jellegét: az új tudományok szerepe az, hogy széppé, kényelmessé tegyék az emberi életet, s megszüntessék a nyomorúságot! Nem a hitre, a csodára, hanem az emberi értelemre és tevékenységre kell tehát építeni! Lényegében ez az objektív értelme a ratio felsőbbrendűségét hirdető elvnek, bár Apácai még nem gondolt arra, hogy az új filozófia a teológiaellenes gondolkozás harci eszköze is egyben.

A descartes-i filozófia elméleti síkon érvényesülő hatását nagymértékben elmélyítette a hollandiai élet, a kapitalista „minta-állam' mindennapi gyakorlatának szemlélése. A gyakorlat legalább olyan mértékben hatott Apácai tudatára, mint az elmélet, s kézenfekvő, hogy kapcsolatot teremtett a fejlett hollandiai iskolarendszer, az anyanyelvű oktatás, az új szellemi áramlat és a gyakorlati élet között: a jólét, a pezsgő élet egyenes következménye a szabadabb szellemi életnek, a ráció érvényesülésének, az emberi élet számára hasznos ismeretek anyanyelven történő oktatásának!

A descartes-i természettudományos szemlélettel veszedelmes fegyvereket csempésztek be Erdélybe a hazatérő diákok: a kételkedést s az értelem törvényeire alapozott vizsgálódás teológia-ellenes nézeteit. Ez egymagában is elég volt arra, hogy az erdélyi ortodoxia őrei gyanús szemmel figyeljenek minden hazatérőre, hiszen ezek az elméleti fegyverek kivédhetetlen érveket szolgáltattak azoknak az erőknek, amelyek az elmaradt állapotokat tükröző iskolarendszer megváltoztatására törekedtek.

Az erdélyi közoktatásban ugyanis II. Rákóczi György uralkodása idején visszaesés következett be. A középfokú iskolákban a latin gramatikán, poétikán és retorikán, valamint az ezekkel kapcsolatban előadott történelmi és vallási ismereteken kívül, semmi más tudással nem vértezték fel a növendékeket.[27] Akik papi pályára készültek, még tanultak logikát és természetesen teológiai studiumokat is, természettudományos, jogi, politikai ismereteket azonban alig. Egyik-másik iskolában (főleg a külföldi tanárok) nyújtottak ugyan bizonyos fizikai, állattani, növénytani, ásványtani ismereteket is, de ezek sem ütötték meg a korszerű színvonalat. De a természettudományok ilyen kezdetleges fokon való művelése is csak esetleges volt, úgyhogy a középfokú iskolát, vagy a logikai-teológiai felsőbb tanfolyamot végzettek között is gyakori volt az olyan, aki még összeadni és kivonni sem tudott.[28] A tanári pályát ál-

talában lebecsülték, kezdő lelkészi beosztásnak számították, s mindenki igyekezett a jobban javadalmazott lelkészi állásba előlépni.

A descartes-i materialista világmagyarázaton alapuló természettudományok tanításának programja — amint a fentiekből kitűnik — kibékíthetetlen ellentétben volt az erdélyi középiskolákban érvényesülő ortodox, teológiai szemlélettel, mely szilárdan hirdette a teológia felsőbbségét a filozófiával szemben mind a társadalmi, mind a természettudományok területén. A dualista szemlélet érvényesítése azt jelentette volna elvileg, hogy a teológia kiszorul a tudományok hatalmas területéről, hogy ezen a területen a hitet a tudás, az irracionálist a racionális, a tekintélytiszteletet a logikai bizonyítás váltja fel.

Nyilvánvaló, hogy ezek az elvi, világnézeti szempontok, de ezek mellett gyakorlati megfontolások is szembeállították ezzel a programmal mind az ortodox felfogású papságot, mind pedig az erdélyi középiskolák tanárainak egy részét. Az előbbieket kiváltságos helyzetük védelme, az utóbbiakat pedig az fordította elkeseredetten szembe Apácai törekvéseivel, hogy — az elvi különbségeken túl — felkészületlenek voltak arra, hogy az oktatás soron következő feladatainak megfeleljenek. Márpedig a polgárosodó elemeknek és a parasztságnak olyan tanítókra, tanárokra, hivatalnokokra volt szüksége, akik a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, egészségügy, jogi sérelmek, egyszóval a gyakorlat által felvetett kérdésekben tanáccsal tudnak szolgálni. Ennek a **kulturális tömegigénynek elméleti oldalról történő megfogalmazását Apácai közművelődési terveiben találjuk meg,** ahol határozott törekvés nyilvánul meg a teológiai és a természettudományos **szemlélet szétválasztására,** s ez utóbbi **egyenlő jogainak elismertetésére a teológiai szemlélettel szemben.**

A feudalizmus elméleti kritikájához kitűnő fegyvereket nyújtó kartezianizmus mellett azonban Apácai és társai előtt feltárult a hűbéri rendszer **gyakorlati** kritikája is, mégpedig a puritánus mozgalmakban. Ismeretes, hogy a puritánusok a kálvini reformáció tételeiben találtak ideológiai fegyverekre, tehát bibliai eredetű gondolatokból indultak ki, hogy a társadalom szerkezetét megváltoztassák. A puritánusok teremtette társadalom szabados ura isten, aki kíméletlenül sújtja a törvényei ellen vétőket. Ez az ótestamentumi teokrácia azonban csak jelmez: mögötte a XVI. és XVII. század polgárságának törekvései húzódtak meg. Ismeretes az is, hogy ezek a puritánusok, akik isten végzése eszközeinek tartották magukat, az isten nevében a **hűbéri Anglia politikai** rendjét forgatták fel. A hazatérő és a presbiteriumok megszervezéséhez látó puritánus papok és tanárok tehát szintén félelmetes fegyvereket hoztak magukkal: a forradalmi szervezkedés gyakorlati iskoláját és programját.

A feltörekvő polgárság nézeteit filozófiai síkon tükröző kartezianizmus és a teológiai szemléletbe burkoló puritanizmus egyaránt a maradiak legelkeseredettebb ellenállására számíthatott Erdélyben.

*

Apácai a descartes-i racionalizmus hatására kialakított dualista világszemlélettel érkezett haza 1653-ban. A feudalizmus megerősítésének, a „második jobbágyság" kialakulásának viszonyai közepette az ortodox református államegyház helyzete és szerepe bizonyos fokig hasonlított a XVI. századvégi anglikán egyházéhoz. Az anglikán egyházat is a püspökök és a kegyuraságot gyakorló földesurak irányították, akik viszont a már haladásellenessé vált, a polgárság fejlődését gátló abszolút monarchia felügyelete alatt állottak. A püspöki egyházszervezet Angliában a XVI. század végén, csakúgy mint Erdélyben a XVII. század közepén a feudális rend vetülete volt, a presbiteri egyházkormányzat pedig a polgári demokrácia rendjéé. Így az egyházalkotmány demokratizálására való törekvés Erdélyben is egyet jelentett a polgárosodó elemek önrendelkezéséért vívott harcával. Az ortodox református egyházállam itt is a megerősödött feudalizmus hatalmi szervezete volt, s a püspöki hierarchia itt is érvényesült: a prédikátorok a patronustól, a földesúrtól függtek, s a református lelkészek egy része maga is birtokkal rendelkező kizsákmányoló volt. Az elmaradt oktatási rendszer, továbbá a feudális jellegű püspöki hatalom és a földesúri patrónusoknak az egyház ügyeibe való beavatkozása volt az első célpont, amely ellen a polgárosodó erők támadása irányult. E mozgalom tehát a református egyház eme feudális vonásait vette elsőként célba olyan körülmények között, melyek gyökeresen különböztek a nyugatiaktól: míg ott a kapitalista fejlődés követelményeket létrejövő polgári monarchiák, sőt a feudális jellegű központosított monarchiák is végeredményben a polgári fejlődést biztosították, — a kelet-európai feudális centralizáció a feudalizmus megszilárdítását, következésképp a polgári fejlődés megakasztását eredményezte.

Apácai a hazai feudális viszonyok elleni támadását a tudományoknak a descartes-i filozófia szellemében történő **újraértékelésével** indította meg a Gyulafehérváron tartott beköszöntő beszédében.[30] A fiatal tudós lobogó lelkesedéssel hirdette a descartes-i tételt, hogy a régi, és a polgárosodás szükségletei nyomán létrejött új tudományokat összekapcsolja objektív tartalmuk, igazságaikkal egymást támogatják, egyik a másik nélkül nem lehet el, nem érthető meg. Nem elégségesek tehát azok az ismeretek, melyeket a korabeli erdélyi iskolákban nyújtanak, hanem

ki kell egészíteni azokat a gyakorlatra vonatkozó, természettudományos ismeretekkel. Feltárult előtte, hogy Descartes rendszere a természettudományokra épül, s felismerte e tudományok gyakorlati hasznát a nép életkörülményeinek javításában.[31] Apácai tehát Descartes filozófiájában olyan egységes, a tudományok minden ágát összekapcsoló principiumra talált, amely azt bizonyította, hogy a tudományok a mesterségek alapjai,[32] s tanításuk feltétlenül szükséges a jólét emeléséhez.

Természetes, hogy Apácai a **világi ismeretek tanításának** követelményét állította beszédének előterébe, hiszen ez hiányzott az erdélyi oktatásban, s erre volt szüksége a társadalomnak, hogy a polgárosodás irányába fejlődhessen.

Persze, itt még nem a teológia elleni **tudatos** támadásról van szó. Ismeretes, hogy Apácai tudományszemlélete mögött álló dualizmusa olyan filozófiai irány, melyben meddő kísérlet nyilvánul meg a materializmus és idealizmus **kibékítésére.** Apácai szubjektíve őszintén hitte, hogy a világi tudományosságnak, a világi ismereteknek a biblia mélyebb megértését kell szolgálnia.[33] s hogy azért van szükség tanításukra, hogy a teológiát tökéletesebben lehessen magyarázni.[34] Szubjektív szándékai ellenére azonban objektíve a teológia vereségét jelentette az, hogy Apácai különbséget tesz az „ész világánál", és a „kegyelem világánál" megismerhető tudományok között. Az első csoportba a **matematika** (aritmetika, geometria) és a **természettudományok** (az égitestekkel foglalkozó **asztronómia,** a földi testekkel foglalkozó **fizika** és **mechanika)** tartoznak, a másodikba pedig a **társadalomtudományok** (az etika, ökonómia, politika, jogtudomány és a teológia).[35]

A descartes-i racionalizmusban testet öltött kritikai szellem lobog Apácaiban, amikor nagyon is emberi szemmel vizsgálva a bibliát megállapítja: igaz ugyan, hogy az üdvösséghez elégséges az, ami benne van, de emellett sok mindenre szükség van a mindennapi életben, amit a biblia nem említ.[36] A biblia szövegének eme kritikai szemlélete nem jelenti, hogy Apácai felismerte a világi tudomány és a teológia **elvi** ellentétét. Ismeretes, hogy Apácai e beszédében hitet tett Descartes mellett és őt a század páratlan ékességének nevezve, egyszerre dicsőítette személyében a materialista természettudóst és az idealista filozófust, aki osztálykorlátai következményeként még nem tudta megkerülni az isten létezését, s hirdette, hogy az isten léte a legvégsőbb biztosítéka a valóság megismerhetőségének és az anyagi világ törvényszerűségei érvényességének. Az ellentéteknek ez a látszolagos harmóniát teremtő egysége világosan kitűnik a gyulafehérvári beszédnek abból a részéből, ahol Apácai a descartes-i filozófia gyümölcseiről beszélve megállapítja: „A harma-

dik gyümölcs az, hogy ezekben az elvekben foglalt igazságok, mivel a legvilágosabbak és legbizonyosabbak, minden vitaanyagot megsemmisítenek s így szelídségre, egyetértésre hangolják a lelket. Éppen ellenkező eredménnyel járnak tehát, mint a skolasztikus irányzatok vitatkozásai, melyek azokat, akik e vitákban gyakorolják magukat... még veszekedőbbé és makacsabbá teszik, és alighanem első okai a hitszakadásoknak és viszályoknak, melyek ma is zaklatják a világot." [37]

Bár elvileg, filozófiai tartalmát illetően, a teológiai és világi szemlélet kibékíthetetlen ellentmondásban van egymással,[38] és a tudomány csak akkor fejlődhetik korlátoktól mentesen, ha már megszabadult a teológia nyűgétől, — a teológiai meghatározottságú eszmerendszerek (puritanizmus) tükrözhettek haladó sőt forradalmi törekvéseket. Amint rámutattunk, Descartes, s nyomában Apácai is, a rációba vetett határtalan hitével az **embert** állította a világmindenség középpontjába, s ezzel ráirányította a figyelmet szükségleteire, megoldatlan kérdéseire is. Ez pedig találkozott a puritánusok programjával, akik vallásos alapon: „az isten gyermekeit" megillető jogokért ragadtak fegyvert. Kálvin és a puritánusok etikai nézeteivel kapcsolatban kimutattuk, hogy a puritánusok szerint a vallásos élet és a földi tevékenység között más viszony áll fenn, mint ahogy a lutheránusok vagy a katolikusok tanították. A puritánus etika megszabadította, legalábbis a tőkések számára, a vagyonszerzést a katolikus, vagy akár a lutheri etika gátjaitól és törvényesítette a nyereségre való törekvést azáltal, hogy azt isten által megengedettnek nyilvánította. Nem a test sanyargatását akarta a vagyonosodó polgárra kényszeríteni, hanem hogy vagyonát gyakorlatilag hasznos dolgokra fordítsa. Ezzel megnyitotta a gazdagodó polgár előtt a felemelkedés, a a társadalmi korlátok áttörésének útját. Vallásos formában tehát racionalista elemek érvényesülnek a puritán etikában is, ami persze nem oldja fel a kartezianizmus világi és a puritanizmus teológiai jellege közötti **elvi** különbséget, de érzékelteti, hogy a karteziánus filozófiában és a puritánus ideológiában egyaránt polgári törekvések tükröződnek: a fejlődés más-más fokán álló burzsoáziáé.

A kétféle minőségű gondolatrendszer közül feltétlenül a világi hatott erőteljesebben Apácaira, mert ez határozta meg **életgyakorlatát.** Kétségtelen, hogy az egyházkormányzati felfogást illetően Apácai presbiteriánus volt, és így szembekerült a hatalmon lévő episzkopális rendszerrel. Életének döntő konfliktusa is amiatt robbant ki az ismeretes 1655. szeptember 24-i vitán. [39] Mégis **gyakorlatilag** nem a puritánus szervezkedésbe való bekapcsolódás útján harcolt a haladás érdekében. Makkai László feltételezése, [40] hogy Apácai 1654-ben Kolozsváron puritánus szervez-

kedést kísérelt meg, — Bán Imre megállapításai után nem tartható fenn.[41] Más adatunk pedig nincs arra, hogy Apácai puritánus szervezkedésben részt vett, vagy ilyent irányított volna. Az ő küzdötere a **nevelés,** tehát lényegében világi jellegű foglalkozás, amit nem cserél fel papi állással, bár ajánlották neki.[42] Persze mint nevelő, az Enciklopédia társadalomtudományi részében (etika, politika, ökonómia, jog és teológia) **főleg** a puritánus Amesiusra támaszkodik, tehát elméleti **síkon** részt vesz a puritánus eszmék terjesztésében, de a társadalom átalakítását **gyakorlatilag** a nevelés, útján akarta megvalósítani. Ezért is harcolt olyan következetesen a természettudományoknak a nevelési programba való beiktatásáért. Ismeretes, hogy a gyulafehérvári beköszöntő beszédben, a természettudományok szükségességét indokolva, milyen keményen kikel az ellen „aki azt hiszi magáról, hogyha a szentírásban feltalálható bármely dologról bármily keveset is megtanult, már az egész dolgot vajmi kitűnően ismeri. Az ilyenek ... nem tudják, hogy az isten nem lúdaknak nyilatkoztatta ki akaratát, hanem embereknek, akik a **dolgok érzékelése és megfigyelése által, a dolgokból kiindulő következtetés,** valamint a dolgok **tapasztalása** segítségével művelik ki értelmüket mélyebb dolgok felfogására.“ [43]

A dolgok megfigyelése, érzékelése, tapasztalása, a következtetés — mind a rációra s nem a hitre utal. Következésképp Apácai szerint ez az ember legjellegzetesebb sajátossága: ez az, ami megkülönböztető helyet biztosít számára az élőlények között. E felfogás következményeképp aztán a **hitről** a **rációra,** az egyházról az államra és iskolára, a papról a tanárra és tanítóra, puritánus tömegmozgalmak szervezése helyett az egyéni ráhatáson alapuló oktató-nevelő munkára helyeződik gyakorlatilag a hangsúly nála. Ennek a konzekvenciája az a hite is, hogy az ésszerűtlen nézetek és intézmények megszüntetésével az emberi értelem képes kiküszöbölni a társadalom bajait. Jellegzetesen idealista, az észre alapozó felfogásból indulva ki, a „rosszul kormányzott közügy“-ben keresi az emberek közt megmutatkozó bajok okát, s mindezt a közoktatás megreformálása, a korszerű ismeretek beillesztése útján véli megoldhatónak.

Ám a gyulafehérvári beköszöntő beszédben, amely a hazatérő Apácainak az itthoni viszonyokról alkotott első benyomásait őrzi, nemcsak a társadalmi és kulturális elmaradottság felszámolására tett javaslatokról van szó. Ennél sokkal többről : a beszéd elárulja, hogy Decartes nézeteinek hatására lényegesen átalakult Apácai felfogása a **társadalom fejlődéséről.** Ha ugyanis a jelenségeket az ész útján ismerjük meg, továbbá ha az emberségesebb, fejlettebb társadalom kialakulása ugyan-

csak az ész tevékenységének az eredménye, akkor a fejlődés **hajtóereje az ész.** Ebből következik, hogy a történelmi folyamatban a lényeges az ész munkájának a nyomon követése, azaz a tudomány fejlődésének a nyomon követése, amíg a kezdetektől eljutott Descartes filozófiájáig, amely immár alkalmas arra, hogy („bármely elibénk kerülő dologban helyesebben ítéljünk, és így bölcsebbé válunk.")

Igy aztán a történelem középpontjába nem a királyok uralkodása, egymással vívott harcaik, a vallásháborúk stb. kerül nála, hanem az emberi értelem küzdelmes útja mig a dolgok megfigyelése, azokból való következtetések levonása, s az így szerzett ismeretek gondos felülvizsgálása útján eljutott végül is Descartes filozófiájáig, a tudomány fejlődésének tetőpontjáig. Azért az értelem legmagasabb teljesítménye ez a filozófia, mivel igazságai („a legvilágosabbak és legbizonyosabbak, minden vitaanyagot megsemmisítenek, és így szelídségre és egyetértésre hangolják a lelket.") Igy kerül Apácainál a történelmi folyamat centrumába a **tudomány fejlődése,** s természetes, hogy legkiválóbb munkásai között keresztények, pogányok, zsidók, arabok egyaránt vannak. Nem a faj, vallás vagy a nyelvi hovatartozás számít a sorrendben, hanem hogy ki mivel járult hozzá a tudomány fejlődéséhez. Apácai ezáltal olyan magasabbrendű szempontot talált a történelmi folyamatban, amely — hite szerint — minden ellentétet felold, s szelídségre, egyetértésre hangolja a lelkeket. Szilárdan hitte, hogy a descartes-i filozófiában megtalálta azt az alapvető elvet, mely fényt derít a jelenségek okaira, s lehetővé teszi, hogy tanulva a múltból, következtetéseket tudjunk levonni a jövőre nézve.

Világos tehát, hogy Descartes tanítása nemcsak azt jelentette Apácai számára, hogy **egy konkrét** helyzetben (az elmaradt erdélyi iskolaügy) megtalálta a megoldás útját, hanem a fejlődés **új magyarázó elvét** is. Felismerte, hogy az új filozófia legfőbb ereje a **módszer,** mellyel nemcsak biztosabb igazságokra lehet eljutni, mint a régiek, de olyan ismeretekre is, „amelyeket maga Cartesius nem fejtett ki." Ez a módszer tehát nem csak a múlt, vagy a jelen történéseiben, de a jövő által felvetett problémákban is biztos útmutatást nyújt. S ebben van elvileg forradalmosító ereje a régi, skolasztikus filozófiával szemben.

A fejlődés megértésének kulcsa, a fejlődés magyarázó elve tehát a **sapientia,** a **bölcsesség.** Ezért dolgozza ki olyan nagy gonddal a beszéd tengelyében álló művelődéstörténeti áttekintést. Ezért beszél olyan rajongó lelkesedéssel Ramusról és Descartes-ról, akiknek tevékenységében megtestesülni látta a társadalom fejlődése **megértését** biztosító eme

legfőbb magyarázó elvet. S. hogy mennyire az ember értelmi, megismerő tevékenysége (s nem a hit!) áll Apácai érdeklődésének középpontjában, bizonyítja a sapientia elsődleges jelentésének meghatározása. A sapienta „tulajdonképpeni és közvetlen jelentése szerint **testi dolgokra** vonatkozik. Sapere ugyanis semmi mást nem jelent, mint a **megízlelt** dolgok tulajdonságát és hatását lelkünkkel felfogni"[44] — állapítja meg. A **bölcsesség** elsődleges jelentése, filozófiai tartalma szerint a tőlünk függetlenül létező valóságra vonatkozó ismereteinket jelenti! Jelenti ugyanakor azt is, hogy „ebben a szóban foglaljuk össze mindazt, amit a legjobb és legszükségesebb tudnunk az amberi élet folyamán",[45] tehát az **enciklopédikus tudást** (a régi és új tudományok ismerete). Az egyetemes, az enciklopédikus tudás legfontosabb tartalmi elemét pedig az új tudományok, a reáliák jelentik, amelyekre a korabeli ortodox szellemű középiskolákban majdnem semmi gondot sem fordítottak. Az ilyen típusú, gyakorlat szempontjából hasznos bölcsesség kialakulásának, megerősödésének és győzelemre jutásának útja Apácai számára a társadalom fejlődésének, az **emberiség haladásának útjával egyértelmű.** Ez biztosítja a jólétet, a szabadságot, az emberséges életet.

Nyilvánvaló, hogy a gyulafehérvári beszéd s az Enciklopédia természettudományos részei, Apácai szándékai ellenére, objektív hatásukban magukban hordozták egy későbbi teológia-ellenes fejlődés csiráit. A gondolkodás teológiai formái helyett a világi formákra, az egyházi szféra helyett a világi közösségekre irányítva a figyelmet, valójában tartalmazott csökkentett élességű antiklerikalizmust.[46] E program a feudális viszonyok átalakítására törő kísérletnek számított, s éppen ezért hisszük, hogy a fejedelem és környezete valóban komoly megtorlásra készült, s Apácait csak főúri kapcsolatai menthették meg a súlyosabb következményektől.

Az 1653. november 11-i gyulafehérvári és az 1656. november 20-i kolozsvári beköszöntő beszéd közé eső három év alatt a maradi erők győzedelmeskedtek. A híres 1655. szeptember 24-i nyilvános vita előre megrendezett alkalom volt, hogy visszavonulásra bírják a fiatal tudóst, vagy odavessék az angliai példán megrettent fejedelem dühének. Az osztályharc a XVII. század derekán is kíméletlen eréllyel folyt, s a „második jobbágyság" megszilárdításáért harcoló feudális erők elfojtottak minden változásra törő kísérletet. Bizonyos, hogy Apácai **elvileg** nem mondott le a gyulafehérvári beszédben meghirdetett programról e vitában sem. Elvi engedményeket nem tett, de rá kellet jönnie, hogy **gyakorlatilag** ez az út még járhatatlan a korabeli viszonyok között. Már a

két beköszöntő beszéd hangneme is ezt sugallja : a gyulafehérvári támadó, a kolozsvári inkább védekező jellegű ! A döntőek azonban a tartalmi különbségek. A gyulafehérvári beszéd a barbár állapotok okának az elmaradt iskolarendszer legfontosabb elemeit : a tanítási **anyagot** és a célra nem vezető **módszert** tekinti. Tehát közvetve **az objektív körülményeket marasztalja el, nem egyes személyeket.**

A kolozsvári beszédből sem hiányzik az elmaradt viszonyok bírálata, de csak elvont formában esik szó róla. Az elmaradottság oka nem egy meghaladott fejlődési állapotot tükröző tanítási anyagban, tehát lényegében nem az objektív körülményekben konkrétizálódik itt, hanem egyes emberek, vagy **embercsoportok szubjektív rátermetségének,** szorgalmának, igyekezetének stb. **hiányában** (tanulók, kurátorok, papok hibái). A beszéd keserű, vádló hangja s az utókorra való hivatkozása : „A jelenkori gyalázatért kétszeresen megfizet majd gyalázóinak az utókor, csak lankadatlanul igyekezzünk azt megérdemelni" [47] — is mutatja, hogy az ellenfél ideiglenes győzelmet aratott : Apácai az utókortól várja eszméi győzelmét. Apácai küzdelmének kimeneteléhez düntő módon járult hozzá, hogy olyan társadalom törekvéseit tükröző ideológiát akart meghonosítani, amely a hazainál „jóval haladottabb, a polgári forradalomhoz közeledő késői feudális társadalom".[48]

De Apácai igen erőteljes racionalizmusában — a pozitív oldalak mellett — megnyilvánulnak már e felfogás idealista korlátozottságai is, s ez is hozzájárult törekvései sorsának alakulásához. Racionalizmusa elősegítette a természettudományok későbbi materialista irányú fejlődését, s ezzel az egyház szellemi diktatúrájától való megszabadulást, bár ő maga konkrétan még csak a teológia és filozófia, az egyházi és világi szféra szétválasztásáért és **egyenjogusításáért** szállt síkra.[49] A társadalmi törekvések gyakorlati megvalósításának vonalán azonban már megmutatkoztak a korai racionalizmus **korlátai is.** A gondolkodásba, mint a legmagasabbrendű emberi képességbe vetett hit szükségképpen járt együtt **az elméletnek a gyakorlat fölé** helyezésével. Ha az emberi tevékenység alapformája a gondolkodás, akkor az élet középpontjában az individuum áll, **nem pedig a társadalmi-történelmi folyamat, melynek részese az egyén.** Ez nagy eredmény a múlthoz viszonyítva, mely a túlvilágot állította az élet központjába, de ebben az álláspontban egyúttal kifejeződik a kezdődő polgári **individualizmus** is,[50] mely **elszigeteli az egyes embert a többi embertől.** Nem a többi emberrel kapcsolatban vizsgálja az emberi gondolkodást, hanem a maga egyedülvalóságában.

Az értelem mindenhatóságába vetett egyoldalú bizalomból elsősorban az következik, hogy a társadalom előmenetele végső fokon az em-

bertől, a gondolkodó embertől függ. A hollandok felismerték — mondja Apácai —, hogy minél több a tanult, akadémiát végzett ember, annál erősebb az ország.[51] Törekedni kell tehát, hogy minél többen tanuljanak, s el kell hárítani minden akadályt azok útjából, akik tanulásra termettek, szorgalmasak, akiken tehát Apácai hite szerint végső fokon megfordul az ország előmenetele! Ez lehet a magyarázata Apácai ingerült kifakadásának az olyan jobbágytanulók ellen, akiket nem a tanulás vágya, hanem a szolgasorból való menekülés kergetett az iskolák padjai közé.[52] Természetes, hogy szó sincs itt jobbágyellenességről, hanem arról, hogy az ilyen elemek alkalmatlanok az emberi életet szebbé, könnyebbé tevő sapientia elsajátítására, **tehát valójában a fejlődés kerékkötőivé válnak, ha felelősséggel teljes állásokba jutnak.** Az ilyenek Apácai szavai szerint nem alkalmasak arra, hogy „elérjék ama legfőbb jót, amit a tanulás nyújthat: az okok állandó kutatását és megtalálását.[53] Ezek a henyék és álmatagok csak a hasuknak élnek, és készek eladni a filozófiát „egy tál lencséért".[54] S ha tekintetbe vesszük, hogy ugyancsak a kolozsvári beköszöntő beszédben a „tanácsatyák" gyülekezetéről úgy beszél, mint ahol gyakran csupa műveletlen, semmihez értő emberek, „emberi bábok inkább, semmit eszes emberek" foglalják el a helyeket,[55] világossá válik, hogy Apácai kritikája elsősorban a szellemi erőfeszítésre alkalmatlanok felé sújt annak érdekében, hogy ki-ki tehetsége szerint boldoguljon, s az foglalja el az irányítás polcát, aki képes a sapientia elsajátítására.

A feudalizmus és a bontakozó kapitalizmus európai méretű küzdelmében a maradi erők Erdélyben is elgáncsolták a haladó tudomány egyik legtisztább képviselőjének törekvéseit. A vereségnek azonban már nem volt megsemmisítő hatása. Míg a század elején Giordano Bruno-nak és Vanininek életével kellett fizetnie, a század közepén a reakciónak már meg kellett elégednie ellenfele félreállításával.

Apácai sorsában végső fokon a korai polgárság ama illuziójának veresége is tükröződik, amely az emberi ész erejét **önmagában** is elégségesnek hitte ahhoz, hogy a feudális-vallásos megkötöttségek béklyóiból kiszabadítsa az emberiséget. Bármennyire is rokonszenvesek ugyanis e racionalista idealizmus képviselői, sorsunk mindaddig szükségképpen a bukás, vagy elhallgattatás, **amíg csupán eszmei,** racionális síkon tudnak küzdeni a régi ellen, s nem törekszenek annak forradalmi úton való megváltoztatására is.

Apácai példája évszázadokon át lelkesítette azokat, akik szívükben egy emberségesebb társadalom reményét melengették.

JEGYZETEK

1. A filozófia története I. Gondolat Kiadó, 1958. 277.
2. Giordano Bruno Válogatott Dialógusai. M.A. Dinnyik bevezető tanulmányával. Hungária, 1950. 17—18.
3. Szabó Imre, A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bpest, 1955. 16.
4. Uo. 16.
5. Mátrai László, Az anyag szerkezetének atomista felfogása a XVII. századi magyarországi filozófiában. Századok, 1957. 1—4. sz. 147.
6. Wittman Tibor, A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. századeleji németalföldi forrásaihoz. Justus Lipsius. Fil. Közl. III. évf. 1957. 1. sz.
7. Francis Bacon, Novum Organum I. és Uj Atlantis. Művelt Nép könyvkiadó, Budapest, 1954. 13.
8. Turóczi-Trostler József, A magyar felvilágosodás előtörténetéhez. It, 1953. 3—4. sz. 324.
9. A filozófia története I. Gondolat Kiadó, 1958. 267.
10. Turóczi-Trostler József, i. m. 324.
11. Lang Dezső, A Janus-arcú keresztény etika. Természet és Társadalom, 1955. április. 234.
12. Engels, Anti-Dühring. Szikra, 1948. 374.
13. Lang Dezső, í. m. 234—5.
14. A filozófia története I. Gondolat Kiadó, 1958. 326.
15. Molnár Erik, A történelmi materializmus filozófiai alapproblémái. Szikra, Budapest, 1955. 127.
16. A filozófia története I. Gondolat Kiadó, 1958. 326.
17. Turóczi-Trostler József, i. m. 326. — Vö. még : Turóczi-Trostler József, Magyar cartesianusok. Minerva, 1932—33. 20—68. — Császár Károly, Medgyesi Pál élete és működése. Budapest, 1911. — Bán Imre, Apáczai Csere János, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.
18. Bán Imre, Apáczai Csere János. Akadémiai Kiadó, Bpest. 1958. 120—21.
19. Bán I., .i m. 11.
20. Bán I., i. m. 123.
21. Turóczi-Trostler József, Magyar cartesianusok, Minerva, 1932—33. 22.
22. A filozófia története I. Gondolat Kiadó, 1958. 327.
23. Z. Tordai, 300 de ani de la apariţia „Enciclopediei Maghiare" a lui Apáczai Csere János. Cercetări filozofice. Tomul III. nr. 3 1955. 104.
24. Bán I., i. m. 272.
25. Uo.
26. Heller Ágnes, A filozófia története. 1957/58. tanév. I. félév. Kézirat. Budapest, 1957. 139.
27. Lázár György, Apáczai Csere János. Természet és Társadalom, 1954 november. 674.
28. Uo.
29. Makkai László, A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Akadémiai Kiadó, Bpest, 1956. 58—9.
30. Bán Imre feltevése szerint 1653. november 11-én tartotta. I. m. 397.
31. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Összeállította a bevezetést és a jegyzeteket írta, a latin szövegeket fordította Orosz Lajos. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 26.
32. Lázár György, Apáczai Csere János. Természet és Társadalom. 1954. november. 675.
33. Bán I., i. m. 409.
34. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Idézett kiadás. 106.
35. Uo. 29. és 104.
36. Uo. 106—7.

37. Uo. 130—31.
38. Aszmus, Descartes. Gondolat Kiadó, 1958. 96., és Rudas László, Két évforduló. Szabad Nép, 1950. február 19.
39. L. Seiwert és Szathmáry Pap Mihály elbeszélését közli Orosz Lajos. I. k. 163—6.
40. Makkai László, A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 160.
41. Bán I., i. m. 436.
42. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. i. k. 166.
43. Uo. 107.
44. Uo. 104.
45. Uo.
46. Mátrai László, Haladó filozófiai hagyományaink kutatásáról. Társadalmi Szemle, 1954. aug.—szept. hó. 130.
47. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. i. k. 185.
48. Makkai László, i. m. 158.
49. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. i. k. 206.
50. Heller Ágnes, A filozófia története. i. k. 139.
51. Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. i. k. 177.
52. Uo. 181—2.
53. Uo. 182.
54. Uo. 183.
55. Uo. 177—8.

SEPSISZENTGYÖRGYRE VONATKOZÓ ADALÉK MIKSZÁTH KÁLMÁN „KATÁNGHY MENYHÉRTJÉNEK" MAGYARÁZATAIHOZ

SOMBORI SÁNDOR

A sepsiszentgyörgyi színház részére 1952-ben dramatizáltam Mikszáth **A körtvélyesi csíny** c. kisregényét. Noha nem került színre, a téma sokáig foglalkoztatott s Katánghy Menyhért életútjának alaposabb megismerése, a különféle utalások, célzások jobb megértése végett behatóbban foglalkoztam az előtörténettel is, melynek Mikszáth ezt a gúnyosan hosszú címet adta: **Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr viszontagságos élete, kalandjai, szerencsétlensége és szerencséje.** Az 1896-ban mejelent regényből különösen a „János király" c. fejezet keltette fel érdeklődésemet, amelyben színre lép **Szentandrás** székely kisváros polgármestere, **Király János**, akit — Mikszáth szerint — akaratossága és uralkodói hajlamai miatt „János királynak" neveznek:

> *Szép, pirospozsgás, fehérhajú, apró szemű, élénk öreg úr volt Király János, közönségesen csak „János királynak" nevezték s nagy csalafinta embernek tartották egész Erdélyben.*
> *Ha csakugyan fejedelmi embernek születik, nyilván egész Európát megzavarta volna agyafúrt észjárásával, hálót szövögető elméjének finomságával, s az emberi tulajdonok- és gyöngeségekre épített filigrán plánumaival, de János király, hála istennek, csak egy székely város, Szentandrás polgármestere volt...*
> *Nem volt János királyon semmi királyi, csak a hangja volt recsegő, parancsoló még ott is, az idegen földön, és bajusza kunkorodott fel olyanformán, mint egykor a Báthory Istváné...*
> *— Miért nevezik János királynak? —kérdé Katánghy.*
> *— Megfordítják a nevét, mert nagyon hatalmas ember odahaza".*

E jellemzés alapján, helytörténeti ismereteimből kiindulva már tudni véltem, hogy Mikszáth „János király" alakját éppen úgy valósá-

gos személyről mintázta, mint ahogyan a Szentandrás és Borontó helyneveket sem a puszta elmejáték sugallta számára. Sejtésem igazolására azonban még nem rendelkeztem megfelelő bizonyítékokkal, s így a témát ideiglenesen félretettem.

Hat évvel később, 1958-ban megjelent Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadásának 9. kötete[1], mely a két Katánghy-történetet tartalmazza. A közel 150 oldalt kitevő **Jegyzetek**ben Bisztray Gyula, a kötet gondozója ezeket írja: „Az elbeszélésnek számos élmény-eleme is van... János király, vagyis Király János — ravasz kortes — neve és figurája mögött bizonyára Császár Jánosnak, Mikszáth illyefalvi főkortesének figurája rejtőzik... stb"[2].

Mivel éppen ezidőtájt foglalkoztam a sepsiszentgyörgyi színjátszás történetéhez szükséges adatgyűjtéssel, többek között áttanulmányoztam a helyi sajtó mintegy 10 évfolyamát a Mikszáth-regény keletkezését megelőző évtizedből (1885—1895/6), és sikerült olyan adatokat találnom, amelyek hozzásegítenek mind a Király János modellje, mind a helynevek megfejtéséhez.

1. Király János : Császár Bálint

Mikszáth Király János („János király") nevű szentandrási polgármestere mögött nem egy Császár János nevű illyefalvi kortes rejtőzik, mint Bisztray feltételezi (ilyen nevű személyről semmilyen adat nem bukkant fel), hanem **Császár Bálint** (1826—1892), Sepsiszentgyörgy neves, alkotó polgármestere, aki 41 évig viselte tisztségét (!), s akit erélyessége miatt a néphumor „Bálint császárnak" nevezett el.

Mikszáth és Császár Bálint ismeretségét tények bizonyítják. A közvetítő kapocs szerepét Beksics Gusztáv, Sepsiszentgyörgy város országgyűlési képviselője játszotta, ő mutatta be a kiapadhatatlan energiájú városatyát Mikszáthnak, amikor 1885-ben államsegélyért kilincselt a minisztériumokban, hogy a sepsiszentgyörgyi négy osztályos tanoda főgimnáziummá fejlesztését kieszközölje. Az ismeretségnek, sőt az elismerésnek bizonysága az a meleg hangú méltatás Császár Bálint törekvéséről, amelyet Mikszáth 1885. június elején közölt a Pesti Hírlapban Scarron aláírással.

E jegyzet keretébe nem illik bele a Császár Bálint pályájának ismertetése, de az egykori hírlapban emelkedett hangú nekrológ olvasható Sepsiszentgyörgy jeles fiáról a Bogdánovics György álnéven irogató Beksics Gusztávné tollából[3].

Mikszáth már ismeretségük első évében (1885) tudomást szerezhetett a Császár Bálint alakja körül szállongó anekdotákról, de azokat tapintatból, figyelmességből csak tíz év múlva, Császár Bálint halála után három évvel dolgozta fel elbeszélésében.

CSÁSZÁR BÁLINT
1826—1892
Gyárfás Jenő festménye

Mikszáth már 1885-ben készült Sepsiszentgyörgyre, alkalmasint Császár Bálint és az illyefalvi választókerület meglátogatására, de csak Brassóig jutott el, mert az Olt meg a Feketeügy áradása miatt szekérrel nem indulhatott el, a szárnyvasút pedig akkor még nem volt készen.

Két év múlva, 1887-ben Mikszáth megfordult Sepsiszentgyörgyön is, Illyefalván is, ahol június 19-én átvette madátumát, miután „egyhangúlag kikiáltatott országgyűlési képviselővé". Június 21-én Sepsiszentgyörgyön résztvett a díszebéden, amelyet **Császár Bálint**, a szabadelvű párt vezéregyénisége rendezett **Beksics Gusztáv** sepsiszentgyörgyi, **Benedek Elek** nagyajtai és **Mikszáth Kálmán** illyefalvi megválasztása alkalmából[4].

Mikszáth háromszéki tartózkodásait és kapcsolatait részletesebben tárgyalja Berde Zoltán dolgozata.[5]

2. Szentandrás : Szentgyörgy

Bisztray jegyzetében a „tárgyi magyarázatok" között a helynevekről ezt olvashatjuk : „A történet színhelyét, a **borontói** választókerületet és **Szentandrás** városát valahol a Székelyföldön kell keresni. **Borontó** : kitalált név, de **Szentandrás** nevű helység mintegy 17 is volt ... szerte mindenütt, éppen csak a Székelyföldön nem volt. Tehát ez is fikciónak számit"[6].

Úgy vélem, a **Szentandrás** helynév nem fikció, hanem szándékos ferdítés. Ha Király Jánosról kiderítettük, hogy Császár Bálint fedőneve, akkor az is nyilvánvaló, hogy Szentandrás meg Szentgyörgynek a ferdített neve. Ha Császár Bálint Sepsiszentgyörgy polgármestere volt, akkor Szentandrás az ő városát kell, hogy jelentse. Mikszáth névteremtő humora és szellemessége itt is megmutatkozott. A személynévnél az uralkodói foglalkozást jelentő „császárt" behelyettesítette az ugyancsak uralkodót jelentő „királlyal", a helynévnél meghagyta a „Szent" előtagot s csupán a György keresztnevet változtatta Andrásra.

3. Borontó : Borosnyó (Illyefalva, Szotyor)

Bisztray szerint Borontó kitalált név : „A borontói választás színhelye és figurái több tekintetben Mikszáth első kerületének, Illyefalvának viszonyait tükrözik"[7].

Kéziratos jegyzetemben (1958), melyre Berde hivatkozik, magam is úgy vélekedtem, hogy Mikszáth a borontói viszonyokhoz az élményeit Illyefalván gyűjtötte. Miután Berde elfogadhatóan bizonyítja, hogy Mikszáth Szotyorban Nagy Károlynál vendégeskedett, nyilvánvaló, hogy Borontó rajzához Szotyor is szolgáltatott anyagot. Az élményforrás nyomozásában még itt sem állhatunk meg, figyelembe kell vennünk Mikszáthnak azt a szokását, hogy egy-egy munkájába az orzság legkülönbözőbb vidékein szerzett benyomásait, emlékeit is beledolgozta, ha a szereplők jelleme vagy helyzete azt megkívánta.

Függetlenül a Borontó helynév jelentéstartalmától, csupán a szó hangalakjára irányozva figyelmünket azt tapasztaljuk, hogy Borosnyó összes magánhangzói és csekély torzítással összes mássalhangzói lelhetők fel benne. Ez sem a véletlen játéka, hanem ez is szándékos ferdítés, mint az előbbi kettő. Alátámasztja ezt a feltevést az a tény is, hogy

Mikszáth illyefalvi képviselősége idején Nagyborosnyó is számottevő választókerület volt, mely gyakran szóba kerülhetett az esélyek latolgatásakor, a sajtóban pedig éppen úgy jelen volt, mint a többi háromszéki kerület. Mikszáth fogékony lévén az érdekes, jó hangzású személy- és helynevek iránt, megjegyezhette magának e nagyközség nevét, mely regényében sugalmazhatta az olvasónak, a székely vagy éppenséggel háromszéki viszonyokat, ugyanakkor eltorzítva mégis eléggé fiktív volt ahhoz, hogy ne lehessen azonosítani.

*

Fentebbi fejtegetéseim summáját Berde Zoltán már nyilvánosságra hozta dolgozatában — a forrás megjelölésével. Ő továbbvitte a személyi magyarázatok kiegészítését és „A góbék nábobja" c. fejezet főalakjának, Fekete Gergely földbirtokosnak a modelljét is megnevezte szotyori Nagy Károly személyében.

*

Császár Bálintnak Király Jánosra, Szentgyörgynek Szentandrásra, Borosnyónak Borontóra (Illyefalva, Szotyor) változtatásán Mikszáthnál a **valóságra utaló** szándékos írói ferdítést kell látnunk.

CONTRIBUŢII LA COMENTARIUL EXEGETIC AL UNUI ROMAN DE MIKSZÁTH PRIVIND ORAŞUL SF. GHEORGHE

Sumar

Bazîndu-se pe mărturia presei locale autorul dovedeşte că personajul Király János din romanul „Două alegeri în Ungaria" (tradus în românește în 1951) de Mikszáth Kálmán a fost modelat după renumitul primar al oraşului Sf. Gheorghe, Császár Bálint (1826—1892), iar toponimicele Szentandrás după Szentgyörgy (Sf. Gheorghe) şi Borontó după Borosnyó (Boroşneul-Mare).

CONTRIBUTIONS Á L'EXAGÉSE D'UN ROMAN DE MIKSZTÁH CONCERNANT LA VILLE SF. GHEORGHE

Sommaire

En étudiant les sources d'inspiration du romancier Mikszáth Kálmán, l'auteur du roman „Deux élections en Hongrie", S. Sombori identifie l'un des personnages (Király János) avec l'ancien maire de la ville Sf. Gheorghe, Császár Bálint (1826—1892) et les deux noms de localité (Szentandrás et Borontó) avec les deux noms de localité de la contrée Covasna : Szentgyörgy (Sf. Gheorghe) et Borosnyó (Borosneu).

JEGYZETEK

1. Mikszáth Kálmán ö.m. 9. kötet. Két választás Magyarországon. Bp. Akad. Kiadó, 1958.
2. Uo. 190.l.
3. Székely Nemzet. Sepsiszentgyörgy, 1892. dec. 24.
4. Uo. 1887. jún. 19,20.
5. Mikszáth Kálmán Háromszéken. Sepsiszentgyörgy, GYÖKEREK iskolai folyóirat, 1970 : 4.
6. Id. mű, 196. l.
7. Uo. 190. l.

SZÍNJÁTSZÁS SEPSISZENTGYÖRGYÖN A 20. SZÁZAD ELEJÉN 1900–1913

SALAMON SÁNDOR

E közleményt az ALUTA 1970-es évfolyamában **Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a 19. században** címmel megjelent dolgozat folytatásának, egyben befejező részének szántuk. Az itt következő vázlat célja is ugyanaz, mint az első részé : a tényközlés, a felkutatott adatok nyilvánosságra hozatala.

A „színjátszás" szón is ugyanazt értjük, amit az első rész „mérlegében" megfogalmaztunk : a Sepsiszentgyörgyön vendégszereplő hivatásos vándortársulatok és az alkalmilag színpadra lépő műkedvelők színielőadásait.

A SZÁZADFORDULÓTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A 20. század meglehetősen észrevétlenül köszönt be Sepsiszentgyörgyre. Az újság nem sok figyelmet szentel a 19-es számnak. Igaza is van, semmi sem változott : ugyanaz a gazdasági-társadalmi képlet folytatódott 1900. január 1-én is, amely 1899. december 31-én fennállott.

A város lakosságát helyi problémák foglalkoztatják : a vízvezeték, a villanyhálózat szerelése, a polgári pártok vetélkedése a szavazók kegyeiért.

Tízezer lakos

Sorakozzon fel néhány emlékeztető adat a város századeleji fejlődéstörténetéhez :

Gödri Ferenc polgármester buzgólkodására a mai Iskola utca helyén, ahol akkoriban magánkertek terültek el, megnyitják a Szabadságteret a Libocz utcával összekötő Mikó utcát.

Az újságban lelkes cikk népszerűsíti a sí-sportot.

1900-ban ifjú Nagy Elek kalapgyáros új befektetéssel szélesíti tevékenységi körét : megnyitja a város első gőzfürdőjét.

1903-ban a városi tanács és a polgármesteri hivatal a városház épületéből átköltözik a szomszédos épületbe, mai helyére, miután a dohánygyár elköltözik onnan és áttelepül az időközben felépült korszerű gyárépületbe a Szemerjai úton. Ettől kezdve a lakosság „városház" elnevezéssel ezt az új, két emeletes épületet illeti, mig az egykori „csarnokot", hol „régi városházának", hol „színháznak", hol „kaszinónak" nevezi, mivel a városi tanács megürült helyiségeit a kaszinó veszi bérbe. Ugyancsak a kaszinó cserélteti ki 1903-ban a főbejárati lépcsőház falépcsőit kőlépcsőkkel. Ugyanebben az évben építik a díszterem karzatának második (déli) biztonsági lépcsőzetét, hogy tűz esetén könnyebben kiüríthessék a nagytermet.

1904-ben megállapították, hogy a nézőtéri mennyezet mestergerendája a keresztgerendákkal együtt az ötven évi fennállás után behajlott, a mennyezet közepén meg az oldalfalakon repedések támadtak. A város elhatározza a részleges renoválást : felkötik a gerendákat, eltüntetik a repedéseket és újrafestik a mennyezetet.

1908-ban, a villanytelep felavatása után a díszterembe és a színpadra is bevezetik a villanyt.

1904 és 1906 között készül el a vashíd az Olton.

1904. augusztus 22-én tartja egy brassói kiküldött az első szocialista népgyűlést Sepsiszentgyörgyön.

Októberben a városház egykori dekorátora, a brassói Bulhardt János végzi a megyeháza átalakított gyűléstermének díszítését.

1908-ban helybeli részvényesek gyufagyárat akarnak alapítani.

Napirenden van egy Sepsiszentgyörgyöt Földvárral összekötő vasútvonal tervezése.

Ugyancsak 1908-ban kezdeményeznek első ízben a városban betűvető tanfolyamot az írástudatlanok részére, valamint ingyenes „szabadtanításokat" az iskolázatlan lakosok számára.

A „Jótékony Nőegylet" is 1908-ban ünnepli fennállásának 30. évfordulóját.

A Tankó-vendéglőben két ízben is muzsikál Dankó Pista.

A színielőadásokat továbbra is a régi városház dísztermében, az 1899-ben felavatott színházteremben tartják. E színpadon vendégszerepel Blaha Lujza is. Megalakul és szorgosan tevékenykedik a Színpártoló Egyesület, Sepsiszentgyörgy belép a II. erdélyi színi kerületbe.

Az 1910-es népszámlálás eredménye : 10 000 lakos Sepsiszentgyörgyön.

A század első esztendeje

1900. február 15-én Gyergyószentmiklósról Sepsiszentgyörgyre érkezik **Fekete Béla** társulata. „Adni fogunk minden jó darabot és minden darabot jól" — hirdeti az előzetes. A bemutatkozó előadás meglepetést okoz a közönségnek. A könnyed operettmuzsikához szokott szentgyörgyi nézők érdeklődéssel fogadják Goldfaden Ábrahám héber dalművét, a **Szulamitot.** A komor biblikus hangulat, a soha nem hallott héber dallamok mély benyomást keltettek a nézőkben.

Márciusban a már jól ismert **B. Polgár Gyula** lép fel az iskolai tanulók előtt. Június közepén **Tiszay Dezső,** a pécsi színház igazgatója Brassóból jövet 10—12 előadást hirdet Szentgyörgyön. Ő is műsorra tűzi a Szulamitot, sőt egy újabb Goldfaden dalművet is, a **Bar Kochbát,** az 1881. évi oroszországi pogromok hatására írt, az ellenállás szellemében fogant daljátékát.

Július 23-án, egy hétfői napon **Dankó Pista** és daltársulata jelenik meg a Tankó-vendéglőben, ahol Göre Gábor- és Durbints sógor-tréfákkal mulattatják a közönséget, Dankó Pista saját szerzeményű dalait muzsikálja.

Augusztusban **Zilahy Gyula** magánelőadó-est keretében tart „kacagó estélyt".

Agrárszocialista darab

December 21-én **Fekete Béla** társulata visszatér a városba és merész kísérletre szánja el magát : bemutatja Géczy Istvánnak, a Budapesten rendőrileg betiltott agrárszocialista irányzatú darabját, az **Anyaföldet,** melyben az alföldi aratósztrájkok egyik drámai mozzanatát dolgozta fel. A népszínművek Géczyje ezúttal alighanem Áchim András-i szemlélettel írta meg drámáját, ha a polgári sajtó kénytelen volt korholni és elítélni Feketéék kísérletét.

A **Hámán és Eszter** c. újabb héber dalmű után Feketéék Gerhardt Hauptmann **Takácsok**-ját tűzik műsorra. A konzervatív helyi lap cikk-

írója a szocialista jellegű darabot éppen úgy helyteleníti, mint az Anyaföldet. „Hamis intenciójúnak" nevezi, mely a szocialista eszméktől, szerinte, még szűzi Háromszéken talajtalan. Állítására ugyancsak rácáfolt a valóság : e „szüzi" közönség lelkesen tapsolt, tüntetett és megéljenezte a Marseillaise-t.

Fekete Béla társulata 1901 januárjában is folytatja előadásait. Eljátszanak egy egyfelvonásos operettet (Randevú a konyhában) K. Zathureczky Berta helyi szerzőtől. Sor kerül a Szulamit paródiájára is Szulamici címmel.

Augusztus 15-én **Dankó Pista** másodszor keresi fel a várost, újból a Tankó-vendéglőben muzsikál.

Az 1901-es esztendő a Színpártoló Egyesület megerősödésének, alapszabályzata érvényesítésének esztendeje. Az új évadra már nem a város, hanem az Egyesület tárgyal a színigazgatókkal és hívja meg **Micsey F. György** társulatát. Micsey hálából 20 százalékos kedvezményt helyez kilátásba az egyesület tagjainak.

A Szent Anna-tó boszorkánya

Az 1902-es esztendő szomorú színházi hírrel kezdődik. Szatmáron betegen fekszik Csóka Sándor, pályatársai gyűjtést rendeznek a felsegélyezésére. Meghal Szigeti József, pár héttel később Feleki Miklós halálhírét hozzák a lapok.

Micseyék április 25-én érkeznek Szentgyörgyre és egy Brieux-darabbal nyitnak **(A bölcső).** Érdekesebb címeik : **Pillangókisasszony, Ocskay brigadér, A Szent Anna-tó boszorkánya, Cyrano de Bergerac, Kuruc Feja Dávid.**

A székelyföldi vonatkozású Szent Anna-tó meséhez ugyancsak K. Zathureczky Berta zeneköltőnő szerzett néhány dalt, szerzője a város régi ismerőse, Deréki Antal, az alkalmi darabok gyorstollú rögtönzője, az egyik Gábor Áron-feldolgozás írója, aki Szentgyörgyön ünnepelte színészi működésének 35. jubileumát.

A Cyrano majdnem teljes bukással végződött szerepnemtudás miatt. A IV. felvonás előtt a közönség hazament. Micsey gyorstalpaló módszerére jellemző, hogy például Fényes Samu **Kuruc Feja Dávidjának** a bemutatóját azon az estén tartotta, amely napnak a délelőttjén volt az első próba.

Micsey június 2-án búcsúzik Szentgyörgyről, augusztus 30-án **Fehér Dezső** megy be két estére vegyes szórakoztató műsorral.

Októberben **Gáspár Jenő** játszik Nagyborosnyón, nincs hírünk arról, hogy Szentgyörgyre is bement volna.

Blaha Lujza vendégjátéka

Micsey 1903 tavaszán lemond az erdélyi színi kerületről s így a városnak ismét joga van válogatni az ajánlkozó társulatok között. A Színpártoló Egylet a város vezetőségével egyöntetűen **Polgár Bélának** ad engedélyt bemenetelre. Társulata augusztus 26-án kezdi meg előadásait.

Polgárék műsorából figyelmet érdemel az első szentgyörgyi Maeterlinck-bemutató, a **Monna Vanna** és Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanár újabb román tárgyú színműve, a **Flórika szerelme.**

1904-ben több igazgató küld kérvényt a Színpártoló Egylethez, mely **Szalkay Lajos** Brassóban időző társulatának ad játszási engedélyt. Februárban át-átruccannak Brassóból egy-két előadásra, hogy majd május és október havában folytatólagos előadássorozatot indítsanak Szentgyörgyön.

Szalkay május 21-re megnyeri vendégszereplésre az országos hírű népszínműénekesnőt, a „nemzet csalogányát". Blaha Lujza férjével, Splényi Ödönnel Kézdivásárhelyről érkezik. Az állomáson a Színpártoló Egylet elnöke, Gödri Ferenc polgármester fogadja: „A mi szerény kis színházunk pedig csak most fog igazán a magyar színművészet templomává fölavattatni, mikor annak világot jelentő deszkáin maga a magyar nemzeti múzsa: Méltóságod lépik föl és teszi azt előttünk szent hellyé". Merészen ívelt felfelé az utóbbi száz évben a színész társadalmi tekintélye a kocsmaszíntől a polgármesteri fogadtatásig, a kóboros szekértől és megvetettségtől a bálványozásig.

Blaha Lujza a **Piros bugyelláris** Zsófi szerepében kezdi meg szentgyörgyi szereplését. Falrengető taps, bokréták, virágzápor köszönti, szünetben a Nőegylet ezüst koszorút nyújt át neki. A **Tót leány** után a színházi krónikás a népszínmű fejedelemasszonyának nevezi. A **Náni** és a **Falu rossza** után május 23-án Blaháné visszatér Budapestre.

Szalkayék őszi műsorából kiemelkedik a **Bánk bán** s **A kőszívű ember fiai.**

Az első mozielőadás

Az Uránia mozgóképszínházi vállalat (mely ekkor még ismeretterjesztő előadásokat tartott) a hétfalusi csángó születésű Molnár Viktor államtitkár, a mozgókép őszinte pártfogójának jóvoltából a Székelyföldet is felveszi útitervébe.

Az első mozgókép vetítését Sepsiszentgyörgyön 1905. január 16-án tartották a színházteremben, majd azt követően 17-én és 18-án is volt előadás. Az ekkor már hat éves múlttal rendelkező Uránia filmvállalat **A modern asszony** című, a nőemancipáció kérdésével foglalkozó filmet vetítette első nap. Másnap az **Éjféli nap országában** és a **Dalmácia** című dokumentum-film következett, harmadik napon **A tánc története** Pekár Gyula magyarázó szövegével.

A Színpártoló Egyesület

A II. erdélyi színi kerület megalakulása

Az 1899. esztendő történeténél jeleztük, hogy Szentgyörgyön is felvetődött egy színpártoló egyesület létesítésének gondolata. Vázoltuk célkitűzéseit is. A következő évben M. L. aláírással (Málik Lóránd) újabb cikk jelenik meg a lapban, mely követeli a színügy intézményes rendezését és felhívja Gödri Ferenc polgármestert, a Műkedvelő Egyesület elnökét a szervezőmunka megkezdésére: „... egy kultúrvárosban a nemzeti neveléshez épp úgy hozzátartozik a színház, mint az iskola" — érvel a cikkíró és javasolja, hogy a tagsági díj legyen egyúttal bérleti előfizetés. Mikor összegyűl annyi pénz, amennyit a társulatok általában bérletgyűjtéssel össze szoktak szedni, pályázatot kell hirdetni a színigazgatók részére. Aki közülük a legjobb társulatot és a legjobb darabokat tudja biztosítani, az kapjon játszási engedélyt: „Az első és főcél az: teremtsünk színpártoló egyesületet. Ennek segélyével meg leszünk kímélve harmad-, negyedrangú társaságoktól".

A júniusban írt cikkre nem kél visszhang. Decemberben a cikkíró Md. (Málik Lóránd) felháborodva kommentálja azt a hírt, amely szerint Kolozsváron egy I. és egy II. rangú kerületre osztották Erdélyt, de Kézdivásárhelyt meg Sepsiszentgyörgyöt még a II. rangú kerületbe sem vették fel. (A rangot a bevételi lehetőség alapján állapították meg.) Málik szerint a kerületeknek a bevételi lehetőségre alapozott beosztása helytelen, mert az I. és II. kerületet a legjobb társulatok választják el, Szentgyörgynek és Kézdivásárhelynek továbbra is a leggyengébb társulatok jutnak majd. E mellőzés ellen csak a színpártoló egyesülettel lehetne védekezni.

1901 januárjában Sepsiszentgyörgyöt beosztják az V. színi kerületbe Dézs, Marosvásárhely, Nagyszeben, Brassó, Gyulafehérvár, Székelyudvarhely és Kézdivásárhely társaságában. Bizonyára attól való aggodalmukban, hogy a kerületben levő nagyobb városok maguknak kaparint-

ják meg a főidényt, s szentgyörgyiek augusztusban végre elhatározzák a színpártoló egyesület létrehozását. Egy szűkebb bizottság hozzáfog az alapszabálytervezet kidolgozásához. 1901 októberében közlik a lapban a tervezetet, melynek első két paragrafusát érdemesnek tartjuk itt is közölni :

I. 1.§. **Az egyesület címe és pecsétje :** „Sepsi-Szent-Györgyi Színpártoló-egyesület" 1901.

II. **Az egyesület célja :**

2.§. Az egyesület célja Sepsi-Szent-Györgyön a magyar színügy érdekeinek előmozdítása. E célból a városi hatóság közbejöttével

a) olyan magyar színtársulatokat támogat erkölcsileg és anyagilag, amelyek a művelt közönség kívánalmainak mindenben megfelelnek ;

b) megbírálja az igazgató által a szerepkör megjelölésével bemutatott névsor alapján a színtársulatot és zenekart úgy szám, mint képzettség tekintetében ;

c) megállapítja az illető színigazgatóval a bérletek árát, az egyesület rendes tagjai részére kedvezményt eszközöl ki, s szabályozza a napi helyárakat is ;

d) abban az esetben, ha az erdélyi színikerület kötelékéből Sepsi-Szent-György város kilépne, az egyesület a városi hatósággal egyetértőleg mindaddig, míg ennek szüksége fennáll, évenkint egy színi idényre rendes pályázatot hírdet s a tartandó közgyűlésen abszolut többséggel választja meg a színtársulatot."

1901. december 22-én tartják az alakuló közgyűlést, melyen elnökké a Műkedvelő Egylet elnökét, Gödri Ferenc polgármestert választják. A választmány tagjai között találjuk Gyárfás Jenő festőművészt is.

Az egyesület az első megbízatást Micsey Györgynek adja, aki 1902-ben eleget is tesz ennek, miként azt az előbbi fejezetekben láttuk.

1902. nov. 26-án Marosvásárhelyt gyűlést tartanak az erdélyi színi kerületben érdekelt városok kiküldöttei. Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely nem lépnek be a színi kerületbe, annak határozatait magukra nézve nem tartják kötelezőnek, hanem ragaszkodnak a pályázathirdetés jogához és elvéhez.

Így hívják meg 1903-ban Polgár Bélát, 1904-ben Szalkay Lajost. 1905-ben Fehér Károly nyeri el a város pályázatát s ettől kezdve 7 évig egyfolytában élvezi mind a közönség, mind a Színpártoló Egylet bizalmát.

Fehér Károly hét éves koncessziója

1905. november 15-én **Fehér Károly** társulata bevonul Szentgyörgyre. Deréki Antalt ismét a színészek között találjuk, s most sem mulasztja el,

hogy ne rögtönözzön helyi vonatkozású színművet. Feldolgoz egy Bethlen Gábor korabeli boszorkánypert, meséjét áthelyezi Sepsiszentgyörgyre. A látványos, hátborzongató műnek ezt a hangzatos címet adja: **A sepsiszentgyörgyi vérbíró.**

Sok felújítás mellett Fehérék műsorra tűzik a divatos újdonságokat is. Változatos műsorrendjükből kiemelkedik néhány figyelemre méltó előadás, így többek között Henri Bernstein **A tolvaj** című színműve, Ruttkay György **Sötétség** című drámája, mely a katonatisztek és civilek szembeállításával éles fényt vetett a kétféle erkölcs hordozóira.

Az operettirodalom népszerű újdonságai mind eljutottak Szentgyörgyre ezekben az években, így a **János vitéz mellett a Lysistraté, Bob herceg, Tatárjárás, Aranyvirág, Gül baba, Varázskeringő, Hoffmann meséi, A víg özvegy, A komédiások.**

A színházi rovat vezetői elismeréssel említik Ledofszky Gizella, Cserey Irma, Korda Sándor játékát.

A **Dorrit kisasszony** című Schönthan-vígjáték bemutatása után szenzációként jegyzi meg a cikkíró, hogy a színészek súgó nélkül játszottak.

Fehérék mellett egy-két napos előadásra kisebb társulatok is engedélyt kapnak, így például 1906 augusztusában a Folies Cabarett, 1908 júliusában Tábori Frida, Palásthy Sándor és Marcell kabaré-együttese, 1909 júliusában a Bonbonnière-kabaré Kökény Ilonával és Virág Jenővel.

1908 december 12—13. napjain az ország legnagyobb utazó mozgófénykép vállalata, az **Apolló Bioszkóp** tart filmelőadásokat a színházteremben.

Az első Móricz-darab

1910-ben Fehérék áprilisban kezdik meg az évadot. Molnár Ferenc **Liliomja** és egy sereg dalmű után május elsején színre kerül Móricz Zsigmond **Sári bírója**. A Székely Nép május 3-i számában elismeréssel ír a kritikus az előadásról: „A Sári bíró akadémiai díjat nyert mű, még pedig magyar darab. Csak természetes, hogy fele közönsége volt, mint egy sívár operettnek. Móricz Zsigmond, a mű szerzője a magyar irodalom egyik jelese. Nyelve gazdag és kifejező; ha népies is, mégis választékos. Erős megfigyelő, kitűnő rajzoló. Néhány karakterizáló vonással híven és igazán festi meg a magyar parasztot. Darabjának meséje a falusi élet a maga intrikáival. De falusias igénytelenségében is vonzóan színes beállítása a bírói székért folyó küzdelemnek. Frappánsan megrajzolt alakjaival, eredeti meséjével Móricz azon az egészséges úton halad a magyar nép-

színműirodalomban, amelyen Gárdonyi a Borban, de az ő alakjai hívebbek és őszintébbek".

Parasztbecsület

A Pillangókisasszony kedvező fogadtatása felbátorítja Fehér Károly társulatát, hogy újabb operaelőadással kísérletezzenek. 1910-ben műsorra tűzik Mascagni egyfelvonásos operáját, a **Parasztbecsület**et és a szentgyörgyi közönség szívesen is fogadja az igényes muzsikát.

Színre kerül Henri Bataille **A botrány, A balga szűz** című drámája majd Lengyel Menyhért világsikert aratott japáni tárgyú darabja **A tájfun,** Molière-től **A fösvény,** Kisfaludy Károlytól a **Pártütők.**

1911. május 13-án **Pintér Imre** hirdet „Egyetlen művészest" címmel ún. „családi estet", amelyen ő maga tréfákat, Parlagi Kornélia dalokat adott elő.

Májusban **Kiséri Nándor** (máskor Ödön) készül bemenni kabaréműsorral Andor Ida társaságában.

Júniusban Fehér Károly utoljára megy be hét éves működése színhelyére. Molnár Ferenc **Testőrével** nyitja a nyári idényt. Színre viszi a **Sárga liliomot, A kormánybiztost,** Bródytól **A medikust,** majd a **Romeó és Júliát.** Egy szűnnapon Fehérék beengedik Brassóból **Komjáthy János** társulatát, mely **A borral** mutatkozik be.

Fehérék számára megtörténik a kapuzárás és hét évi vendégeskedés után elbúcsúznak a közönségtől, majd átmennek Kovásznára.

Önálló színi kerületet a Székelyföldnek !

Fehér Károly 1905-ben elnyert hét éves koncessziója nem volt zavartalan. Több ízben is kénytelen volt megerősítésért folyamodni a színi kerülethez. Az történt ugyanis, hogy közben 1908-ban Kállay Ubul csíki főispán és színügyi mecénás mozgalmat kezdeményezett a székelyföldi városkák önálló színi kerületének megalakítására. Augusztus 25-én megbeszélést is tartottak Tusnádfürdőn Festetich Andor elnökletével, melyen új kerületet alakítottak Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Fogaras, Csíkszereda, Nagyenyed, Szászrégen, Gyergyószentmiklós, Tusnádfürdő, Előpatak és Kovászna benevezésével. Ez az új kerület Fehér Károlynak ítélte oda a koncessziót.

Októberben a Székely Nép közli a csíkszeredai Színpártoló Egyesület alapszabály-tervezetét, hogy annak mintájára a II. kerületben levő valamennyi helység alakítson hasonló egyletet, lehetőleg hasonló alap-

szabállyal, hogy ezáltal az egész II. erdélyrészi színi kerület egy nagy, egységes színpártoló egyesületté szerveződjék.

1909-ben a II. színi kerület csíkszeredai gyűlésén Sepsiszentgyörgy különvéleményt jelentett be, ragaszkodni kívánt a pályázathirdetés elvéhez, de leszavazták s továbbra is Fehér Károly kapott megbízatást. Áprilisban újabb két város, Dicsőszentmárton és Erzsébetváros csatlakozott ehhez a kerülethez.

Június 17-én a kerület Kovásznán gyűlésezett. Fehér Károlyt újból megerősítették bérletében.

1910 augusztusában Festetich nem véve tudomást a II. kerülethez történt csatlakozásról, vagy tévedésből, Sepsiszentgyörgyöt az I. kerületbe osztotta be, de öt nappal később a Tusnádfürdőn tartott gyűlésen tisztázódott a helyzet, Szentgyörgy megmaradt a II. kerületben, melyhez most Torda is társult. Fehér Károly engedélyét ekkor 1911-ig hosszabbították meg, amikor azután elfogadták Sepsiszentgyörgy javaslatát és áttértek a pályázati rendszerre.

Az 1911 februárjában Gyergyószentmiklóson tartott kerületi gyűlésre két pályázat futott be, a Fehér Károlyé és a Tompa Kálmáné. Júniusban Szentgyörgyön olyan hangok is hallatszottak, hogy Csíkszeredát előnybe fogják részesíteni az idény megválasztásakor, emiatt jó lenne kilépni a kerületből és önállóan meghívni Hidvégi Ernőt vagy a Brassóban működő Komjáthy Jánost. Végül is Szentgyörgy nem lépett ki a II. kerületből, elfogadta a többség indítványát, hogy Tompa Kálmán társulata lássa el a kerület városait színielőadásokkal.

Tompa Kálmán évei Szentgyörgyön

Tompa társulata 1911. november 4-én érkezik Szentgyörgyre Sudermann már említett drámájával, **A becsülettel**. Bemutatkozása nem gerjeszt bizalmat, díszlettára elégett, kénytelen szegényesen állítani ki a darabokat. Az újjászervezett társulatban sokan vannak, akik még sohasem jáaszottak együtt, ahány színész, annyi féle játékstílust képvisel. Néhány vígjáték és operett után Tompa igényes előadással hódítja meg a közönség rokonszenvét. Színre viszi Tolsztoj Leó híres regényének drámaváltozatát, a **Karenin Annát**. Katona József születésének 120. évfordulóján a figyelmes igazgató műsorra tűzi a **Bánk bánt**, ezzel nemcsak a közönség, a sajtó elismerését is kiérdemli.

1912 januárjában Tompa átmegy Fogarasra, onnan küldi a Székely Népnek érdekes levelét (megj. a jan. 9-i számban), mely nemcsak Tompa mentségét szolgálja, hanem rávilágít a tőkés korszak színjátszásának minden kerékkötőjére :

„Ma, amidőn már minden nagyobb város féltve őrzi színészetét és annak **ingyen színházat** és még szubvenciót is ad, addig Erdély városainak legtöbbje mindent pénzért ad az igazgatónak és amellett oly anyagi terheket rónak reá, hogy amelyik igazgató itt fáradságos munkájáért pénzt akar szerezni, úgy annak valóban garasos üzletembernek kell lennie és akkor társulata létszámát a minimálisra kell leszállítania és akkor hol marad az ideális kultúrmisszió? hol a poétalélek? hol a drámai művészet és irodalom fejlesztése? Amikor tudjuk, hogy a közönség ízlése az üzletember-színigazgatók révén teljesen megromlott az ízléstelen és selejtes operettek előadása miatt! Amikor tudjuk, hogy alig van drámai közönség és mégis adjuk! Ilyen körülmények között egy ideális lelkű és gondolkodású színigazgatót nem gáncsolni, de megbecsülni kell, még akkor is, ha néha gyöngébbet nyújtana s ha pedig művészi fokig emelkedőt produkál, úgy azt, bárki legyen is, hozsannával és szeretettel kell felkarolni, támogatni".

A továbbiakban védekezik a sajtó vádjai ellen. A szombathelyi színházégéskor díszlettára odaveszett. Beőthy Lászlótól vett öt új szobadíszletet, de azok igen magasaknak bizonyultak a vidéki színpadokon. A terem fűtetlenségéről nem ő tehet, a város csak két szekér fával segítette, 15—18 napig saját pénzén vett fával fűttetett, reggeltől estig:

„És fűttettem és fűttettem, de mindhiába, mert az utolsó előtti napon sült ki, hogy a színház padlásán, az összes nyári szelelő ajtók tárva-nyitva vannak, és én fűtöttem az utcát, a főteret, az én keserves garasaimmal".

A levél végén még egyszer leszögezi művészi igényességét. Kijelenti, hogy mindig jobban örült, ha komoly darabokat játszhatott fél ház előtt, mintha silány művet egész ház előtt.

Az első mozi megnyitása Szentgyörgyön 1912-ben

Az új esztendőben, február 16-án **Árnyai Károly** komikus és artista estjét nézte végig a város közönsége.

Csíkszeredában újból gyűlést tartott a II. színi kerület, melyen Sepsiszentgyörgyöt ismét Málik Lóránd képviselte. Ezen a gyűlésen elhatározták Tompa Kálmán szerződésének 1914-ig való meghosszabbítását és Petrozsény felvételét a színi kerületbe.

Február 24-én a városház dísztermében megnyitották a város első moziját **„Villamos színház"** elnevezéssel. Az ünnepi műsor ez volt:

1. Tunis és Tunesia (Tájleírás, tripoliszi jelenetek, csatajelenet.) 2. Nick Kartel és értelmes kutyája (detektív történet). 3. A Fekete-tenger zivatar közben. 4. A három barát (komikus jelenet). 5. Az indián nő áldozata (romantikus indiai történet). 6. Max lovagias ügye. 7. A sejtelem (tréfás jelenet). 8. Rosalia nászéjszakája (fölötte mulatságos).

A mozi ettől kezdve 1949-ig 37 éven keresztül mindig osztozott a termen a színtársulatokkal. Az indulás évében hetenként kétszer, szerdán és vasárnap volt mozielőadás, 1,20 ; 1 ; 0,60 ; 0,20 korona helyárakkal, az árvaházi gyermekek részére díjtalan bemenettel.

Műsora eleinte szerényen a hírek között húzódik meg az újságban, majd fokozatosan nyomul be a köztudatba s rohamosan olyan népszerűségre tesz szert, hogy a lap alig egy hónap működés után már állandó rovatot nyit a mozinak.

Ekkor még nem pergetnek egész estét betöltő játékfilmeket, hanem rövid jeleneteket, kisfilmeket, színes állóképeket és mai szóval ún. „dokumentum-filmeket".

A filmkockákhoz német nyelvű kísérőszöveg szolgáltatja a magyarázatot. Az újságírók javasolják — minden bizonnyal a közvélemény hatására —, hogy a mozi alkalmazzon egy kikiáltót, aki magyarul is elmondja a felirat szövegét.

Ugyancsak a lap javasolja a rendőrségnek is, hogy nézzen utána a karzaton elhelyezkedő fiatalságnak, mely fölöttébb csintalankodik a sötétség leple alatt. Ugyanakkor figyelmezteti az olvasókat, ne legyenek emiatt a mozi ellenségei, mert „a hiba az emberekben van, nem a moziban."

Bérharcok a színészvilágban

Májusban újból ellátogat a városba egy kabaré-társulat, mégpedig a **Pintér Imréé**.

A helybeli sajtó különös híreket vesz át más lapoktól : a vidéki színigazgatók kartellbe akarnak tömörülni, hogy egységesen lépjenek fel a színészekkel szemben a gázsik leszorítása érdekében. Miskolcról felhívás indul ki, hogy a színészek is szervezkedjenek az igazgatók ellen, s védelmezzék meg minimális bérüket. Kár, hogy a lapból nem tudjuk meg, milyen visszhangot keltett ez a hír a Székelyföldön vendégszereplő társulatoknál.

Tompa Kálmán küzdelmei 1912-ben

Előleges jelentés után Tompa Kálmán társulata október 26-án kezdi meg előadásait újból, Szentgyörgyön. Egész sor már ismert színdarab között Földes Imre **Nincs tovább** című társadalmi drámáját és Tolsztolj Leó **Farkasok** című egyfelvonásosát méltathatjuk figyelemre.

A Székely Nép novemberi és decemberi számai sűrűn foglalkoznak Tompával meg a II. színi kerület sorsával. Kétoldali csalódásról számol be a lap. Az igazgató csalódott, mert nem találta meg a számítását. Ő „ízig-vérig művészember... az idealizmus pedig nem ad kenyeret", ezért kénytelen a pénzt sejtető operettet hajszolni, noha ő mindig klasszikus színész volt. „Nem rójuk fel neki — írja **„il"** —, élnie kell s ehhez slágerek kellenek". Az igényesebb közönség is csalódott, mert felcsigázott várakozásra nem talált művészi kielégülést. A gyenge társulatban nem akadt elfogadható énekes, és minden darabot egyetlen árva díszletben mutattak be. A színi kerület összetételét is hibáztatják, négyöt „bedolgozott" város többet ér — írja a lap —, mint a sok kis apró helység, mert az utaztatással a költségek növekednek, felemésztik a bevétel javarészét. A cikkíró javaslatot tesz új kerület alakítására : a pályázatot elnyerő társulat az év 12 hónapjából ötöt töltsön Marosvásárhelyen, hatot felváltva Tordán, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, egy hónapig pedig legyen szünet.

Hangok a színészet államosításáról

Tompa a telet Petrozsényben, 1913 tavaszát Kézdivásárhelyt és Gyergyószentmiklóson tölti.

Májusban **Pintér Jenő** és **Parlagi Kornélia** művészestet tartanak Szentgyörgyön s egy fiatal szalonkomikust is magukkal hoznak, **Dési Jenőt.**

Júniusban Tompa Kálmán feje fölött összecsapnak az anyagi gondok hullámai, lemond a második színi kerületről. Thália az egész országban válságba jut, minden felé buknak a társulatok. A II. kerület iránt két igazgató is érdeklődik : Mezei Béla és Szabados László. A Színpártoló Egyesület nem akar beleegyezni abba, hogy a kerület ismét egyetlen társulatot szerződtessen évekre. Szentgyörgy ismét önálló akar lenni, megint felveti a pályázat gondolatát, de a kerületi gyűlésen ismét leszavazzák, és szeptember utolsó napjain Szabados Lászlónak adnak koncessziót.

Október végén az újság hosszabb könyvismertetést szentel Fodor Oszkár „A vidéki színészet az állam szolgálatában" című új könyvének,

melyben a recenzió írója — nem minden célzatosság nélkül elmélkedik a vidéki színészet államosításának időszerűségéről. Az állami szubvenció megkímélné a közönséget az olcsó népszerűséget és pénzt hajhászó igazgatók elvtelen műsorpolitikájától, a színészt pedig a nélkülözéstől, a létbizonytalanságtól.

Az utolsó társulat a háború előtt

Szabados László társulata 1913. november 18-án érkezik meg a városba, és a **Buksi** című operettel mutatkozik be. Több operett és zenés bohózat után színre kerül Bernsteintól **A titok** és Hebbeltől a **Judit.** Goethe, Schiller, Hauptmann után most a német dráma e különös magányos nagyságát is megismerhette a szentgyörgyi közönség. Az év hátra levő napjai gyorsan peregnek, színtársulat és közönsége mit sem sejtve fordul be a vészt hozó 1914-es esztendőbe, melyben kitör az első világháború.

A műkedvelőkről

Harmath Domokos, az 1881-ben alakult Műkedvelő Egyesület fáradhatatlan szervező képességű, kezdeményező erejű választmányi igazgatója nyolc évi rendkívül hasznos, építő tevékenység után lemond tisztségéről. A 90-es években a műkedvelői mozgalom még eleven, bár Harmath Domokos lemondása után már csak alkalmilag verődnek össze a szereplők, intézményes, állandó egyesületi tevékenységről már nem beszélhetünk. A színházterem 1899. évi felavatásán még sikerrel eljátszák Herczeg Ferenc **Három testőr** című vígjátékát, aztán egyre kevesebbett olvashatunk róluk. Az egyesület díszelnökévé Gödri Ferenc polgármestert választják, de őt közéleti tevékenysége meg a Színpártoló Egyesület körében végzett munkája elvonja a műkedvelői mozgalom ösztönzésétől. A huszadik századba fordulva, a színi kerület megalakításával a város hivatásos színielőadásokkal való ellátása szervezettebb formát ölt, így a műkedvelő színjátszás veszít jelentőségéből. A játszási engedélyt nyert igazgatók az előadások tömkelegével ostromolják a közönséget, hogy kellő jövedelemre, sőt némi nyereségre tegyenek szert. A falvakat ritkábban látogatják, mert a társulat ide-oda szállítása költséges, falun pedig legfeljebb egyetlen estén telik meg a nézőtér, ezért a városokat keresik fel előszeretettel, ahol három-négy hétig egyfolytában játszhatnak. Amilyen mértékben csökken a műkedvelés jelentősége városon, éppen olyan mértékben nő falun. A 19. század mintegy 20 hely-

ségben tartottak előadásokat. A húszadik század elején pedig az alábbi helységekben volt működvelő színielőadás :

Albis : Az ördög mátkája 1902. — **Alsócsernáton** : Ágnes asszony 1900, Falu rossza 1901. — **Angyalos** : Falu rossza 1903. — **Árpatak** : Falu rossza 1909. — **Árkos** : Parasztasszony, A régi szerető 1903, Sárga csikó 1909, A betyár 1910. — **Barót** : A tót leány 1900. — **Bikfalva** : Hol a hozomány, Katonásan, Virágfakadás 1911, Gyímesi vadvirág 1913. — **Bodok** : Falu rossza 1901. — **Bükszád** : 1910. — **Dálnok** : Sárga csikó 1902, Az igmándi kispap 1903. —**Előpatak** : A tót leány 1911, Falu rossza 1913. — **Feldoboly** : Falu rossza 1909, Ágnes asszony 1911. — **Illyefalva** : Nőuralom 1900. — **Kálnok** : Falu rossza 1901, A vereshajú 1913. — **Keresztvár** : A cigány, Holdkórosok 1911. — **Kilyén** : Az ördög párnája 1899—1900. — **Kovászna** : Sárga csikó 1900, A bor 1902, Két Emil 1912. — **Kökös** : több egyfelvonásos 1908, 1911. — **Kőrispatak** : Felhő Klári, Gyímes vadvirág 1900, Az ördög mátkája 1908. — **Lisznyó** : Az örödög mátkája 1911. — **Maksa** : A régi szerető 1912. — **Málnás** : Piros bugyelláris 1913. — **Mikóújfalu** : Falu rossza 1906. — **Nagyajta** : Gyímesi vadvirág 1903. — **Nagybacon** : A betyár kendője 1900. — **Nagybarosnyó** : A cigány 1901, Cox és Box, A sztrájk 1903, Gyímesi vadvirág, Parasztkisasszony 1906. — **Oltszem** : Falu rossza 1913. — **Orbaitelek** : Piros bugyelláris 1910. — **Réty** : A kis zseni (egy felv.), A tolonc 1909, A vén bakancsos ... 1913. — **Szárazajta** : 1912. —**Szentivánlaborfalva** : Peleskei nótárius 1900. — **Szentkirály** : Isten keze 1902, A vereshajú 1910. — **Zabola** : A képviselő úr 1903. — **Zágon** : Gyímesi vadvirág, A végrehajtó (egy felv.) 1900, Rodostó (Geczy-Lampért Mikes-színműve) 1906. — **Zalán** : Peleskei nótárius 1900. — A megye másik városában, **Kézdivásrhelyt** : Huszár szerelem 1902, 1911.

A legélénkebb működvelői élet színhelye Nagyborosnyó és Zágon volt.

Mérleg

A húszadik század első 13 esztendejének mérlege több tekintetben hasonló eredményt mutat a 19. századéval : a vándortársulatok elévülhetetlen érdeme, hogy ébren tartották a közönségben a színházlátogatás igényét, biztosították a színházi élet folytonosságát Sepsiszentgyörgyön, ritkább alkalmakkor művészi élményben részesítették a nézőket leggyakrabban pedig kielégítették szórakozási igényét.

Ebben az időszakban mintegy 20 társulat vagy kis-együttes keresi fel a várost. Fehér Károly, Tompa Kálmán és Szabados László társulata több évig is játszik a főidényben Szentgyörgyön.

A vándortársulatok káros befolyása abban nyilvánult meg, hogy rontották a közizlést a sekélyes, csupán szórakoztató darabok tömkelegének színrevitelével. Mentségükre szolgál az a körülmény, hogy államsegélyben nem részesültek, a bevételből tartották fenn magukat s így keservesen küzdöttek a megélhetésükért.

Az utókor elismeréssel állapítja meg, hogy a művészi becsvágy nem egyszer fölébe kerekedett a krajcáros gondoknak, s a merészebb és öntudatosabb igazgatók a kísérlettel járó kockázatot is vállalták. Így kerülhetett színre 1900-ban Géczy István agrárszociálista irányzatú **Anyaföldje**, Gerhart Hauptmannak forradalmi hangvételű **Takácsokja**, Bródy Sándor **Tanítónője**, **Medikusa**. E társulatok tartják műsoron a **polgári dráma** jobb darabjait (Hebbel, Scribe, Sardou, Augier, Sudermann, Echegeray, Ohnet, Bataille, Brieux, Bernstein, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bíró Lajos, Herczeg Ferenc műveit). Ebben az időközben a **klasszikusok** a modern drámával szemben ritkábban jutnak szóhoz, mindössze öten képviselik a halhatatlan repertoárt: Shakespeare **(Rómeó és Júlia)**, Molière **(A fösvény)**, Schiller **(Haramiák)**, Katona József **(Bánk bán)**, Tolsztoj Leó **(Karenin Anna)**.

A **népszínmű** továbbra is a legnépszerűbb drámai műforma marad, de a hagyományos darabok után eljut Szentgyörgyre e sajátosan magyar irodalmi képletnek a tetőzésén keletkezett két darab is: **A bor** Gárdonyitól meg a **Sári bíró** Móricztól.

Bebocsátást nyer a városba az újromantikus dráma is: Rostand **Cyrano de Bergerac**-ja, Maeterlinck **Monna Vannája**.

Ez a másfél évtized is megtermi a román tárgyú darabot, Moldován Gergely **Flórika szerelme** című népies színművét.

Az előző századhoz képest a legszembetűnőbb vívmánya az új századnak a két oldali szervezkedés: szervezkedik a **közönség** és szervezkednek a **társulatok.** A szervezkedést az érdekvédelem teszi szükségessé. Az országot színi kerületekre osztják, ami a tőkés gazdálkodás nyelvére fordítva annyit jelent, hogy a direktorok felosztják maguk között a „piacot". A tehetősebb, nagy társulattal, tetszetős díszlettárral rendelkező igazgatók az I. kerületért versengenek, amelyben a nagyvárosok találhatók: Kolozsvár, Nagyvárad. A közönség színpártoló egyesületeket szervez a maga érdekvédelmére: meg akarja magát kímélni a gyenge társulatok élősködésétől, másfelől a bérlet-előfizetés vállalásával kedvezményes belépőjegyhez óhajt jutni. A sepsiszentgyörgyi színpártoló egyesület a II. kerülethez tartozik s minduntalan javaslatot tesz a „szabadverseny", tehát a pályázati rendszer elve mellett, de mindannyiszor leszavazzák, noha abban a korban valóban a pályázathirdetés lett volna a

legdemokratikusabb és egyben a legtisztességesebb szerződéskötési vezérelv, mely a minőség érvényesülését és a változatosságot biztosította volna a város közönségének.

A színészek világában jelentkező bérharcok, a színész anyagi és társadalmi helyzetének megjavítását követelő hangok előre vetítik a színház intézményessé tételének szükségességét.

A HIVATÁSOS SZÍNÉSZET MŰSORA SEPSISZENTGYÖRGYÖN A 20. SZÁZAD ELEJÉN 1900—1913

(Ugyanaz a mű, ha többször került is színre, csak egyszer szerepel a jegyzékben, mégpedig a bemutatása évében. A bekezdések élén álló nevek a társulatok igazgatóit jelölik. A múlt században Sepsiszentgyörgyön már bemutatott színdarabok, ha a 20. században felújításra kerültek, helyet kaptak e jegyzékben.)

1900

FEKETE BÉLA : Szulamit — Álarcosbál — Szegedi menyecske — Cigányvér — Kölcsönkért feleség — Béni bácsi — Domi, az amerikai majom — Nők az alkotmányban — A haramiák — A kápolnai csata — Cigánybáró — Méltóságos csizmadia — Krach Móni — Egy magyar huszárkáplár Bécsben — Bolondok Háza — Himfy dalai — Gyurkovics lányok — Aranykakas.

POLGÁR GYULA : magánest.

TISZAY DEZSŐ : Kurucfurfang — Menyem — Az unatkozó király — Házi béke — Kleopatra —Névtelen levelek — Bar Kochba — Gésák — Az igmándi kispap — Niobe.

ZILAHY GYULA : magánest.

FEKETE BÉLA : Amit az erdő mesél — A király házasodik — Anyaföld — Hámán és Eszter — Takácsok.

1901

FEKETE BÉLA : Csókon szerzett vőlegény — A tartalékos férj — A végrehajtó — Cremonai hegedűs — Randevú a konyhában — Egy jómadár — Lili — Sárga csikó — Szulamici (a Szulamit paródiája) — Felhő Klári.

1902

MICSEY F. GYÖRGY : Bölcső — Lotti ezredesei — A bor — Vörös talár — Báránykák — Görög rabszolga — Titkosrendőr — Asszonyregiment — Peleskei nótárius — Ocskay brigadéros — Bolond — San-Toy — Piros bugyelláris — New York szépe — Dr. Szeleburdi — A kis szökevény — Svihákok — A bőregér — Aranyember — A Szent Anna-tó boszorkánya — Cyrano de Bergerac — Kuruc Feja Dávid — Teknősbéka — A postás fiú.

FEHÉR DEZSŐ : vegyes műsor.

1903

POLGÁR BÉLA : Bob herceg — Doktor úr — Bajusz — Aranylakodalom — Katalin cárnő — Flórika szerelme — Monna Vanna — Casanova — Drótostót — Baba — Bottyán generális.

1904

SZALKAY LAJOS : Mi történt az éjjel — A falu rossza — Primadonna — Családi örömök — Tavasz — A tót leány — Vándorlegény — Takaró — Bánk bán — Éjjel az erdőn — Suhanc — Aranyvirág — A kőszívű ember fiai — Ádám és Éva — Emberevő — A hajdúk hadnagya — Eleven ördög — Nebáncsvirág.

1905

FEHÉR KÁROLY : Az emigráns — Lysistraté — Diákélet — Szaharai konzul — Szókimondó asszonyság — Tetemrehívás — János vitéz — A cigány Kispajtás — A sepsiszentgyörgyi vérbíró — Kati bácsi — Aszfaltbetyár — Csöppség — Próbaházasság — Bolygó görög — Boszorkány — Virág Sándor — Jericho falai.

1906

FEHÉR KÁROLY : Leányka — A férfi múltja — Gül baba — Üdvöske — A szobalány — A koalició — Mulató istenek — Helyre asszony — Leszámolás — Fehér Anna — Koldusgróf — Sárdi-ház.

FEHÉR KÁROLY : Varázskeringő — Az ördög — Vasgyáros — Bányamester — Bernát — A tolvaj —Diplomás kisasszony — Hoffmann meséi — Dorrit kisasszony — Milliárdos kisasszony — Víg özvegy — A tanítónő — Ingyenélők — Orpheus — Naftalin — Asszony — Tatárjárás — A tolonc — Vigadó özvegy (paródia) — Nincs elvámolnivalója ? — A bálkirálynő — Keserű mézeshetek — A császár katonái — Viola — Dollárkirálynő.

1909

FEHÉR KÁROLY : A csókkirály — Komédiások — Fuzsitus kisasszony.

BONBONNIÈRE KABARÉ estje.

FEHÉR KÁROLY : Forradalmi nász — A harang — A molnár és gyermekeke— Kék egér — A kedélyes paraszt — Hivatalnok urak — A nagymama — Sötétség — A szerencse fia — Elnémult harangok — Árendás zsidó — Mnongodin úr felesége — Scherlock Holmes — Kaméliás hölgy.

1910

FEHÉR KÁROLY : Az elvált asszony — A drótnélküli távíró — Trenk báró — Liliom — Erdész lány — A bíboros — Szultán — Szerelmi keringő — Luxemburg grófja — Bolygó istenek — Sári bíró — A gyermek — Parasztbecsület — Obsitos — Goldstein Számi — A szentgalleni kaland — Buridán szamara — Iglói diákok — A botrány — A tájfun — Anarchista kisasszony — A fösvény — Sötét pont — Muzsikus leány — Pártütők — A masamód — Tilos a csók — Egy katona története — A kuruzsoló — Elvált asszony — A Balkán hercegnője — A kard becsülete — Zsidó honvéd.

1911

FEHÉR KÁROLY : Forradalmi nász — A harang — A molnár és gyermeke — — A kormánybiztos — A medikus — A balga szűz — Lord Piccolo — Nap és Hold — Hercegkisasszony — Babuska — Romeo és Júlia — Millió — A becstelen — Egy test, egy lélek — Halhatatlan lump — Stern Izsák.

KOMJÁTHY JÁNOS : A bor — A cigány.

PINTÉR IMRE-PARLAGI KORNÉLIA : Kabaré-est.

KISÉRI NÁNDOR-ANDOR IDA : Kabaré-est.

TOMPA SÁNDOR (Kézdivásárhely, 1903—Bp. 1970) kolozsvári, bp-i színész. — A pesti gyerek — Az ezred apja — Ártatlan Zsuzsi — Vasgyáros — Öngyilkosok klubja — Vera Violetta — Fedora — Erdei lak — Dufla pofon (egyfelv.) — Kék róka (operett) — A kis gróf — Csitulj, szívem — Izrael — Heidelbergi diákélet — Éljen a király — A két árva — Az eszemadta — Hit és haza.

TOMPA KÁLMÁN : Asszonyfaló — A csitri — Bál az udvarnál — A dalovai nábob leánya — Én vagyok a néni — Válás után — Lengyel menyecske — Bukow — Limonádé ezredes — Kegyelmes úr — Rip van Winkle — Leányvásár — A kis barátnő — Nincs tovább — Farkasok (Tolsztoj egyfelv.) — Tengerész Kató.

1913

SZABADOS LÁSZLÓ : Buksi — A cárnő — Aranyeső — Éva boszorkány — A farkas (Molnár F.) — Sztrájkol a gólya — Mozikirály — A zöld frakk — A titok — A faun — A nap hőse — Judit.

A megyéből elszármazott színészek, zenészek

BALÓ ELEMÉR (Bp., 1892—) színész, a bp-i NSZ tagja, a MSZL tanúsága szerint családja nagybaconi eredetű.

BIHARI JÓZSEF (Nagyajta, 1901—) a bp-i NSZ tagja, színész.

DIMÉNY LAJOSNÉ GOCZ ETEL (Kovászna, 1900—) színésznő. Sorsa ismeretlen.

HOSSZÚ ZOLTÁN (Kálnok, 1897—) színész, holléte ismeretlen.

IGNÁCZ RÓZSA (Kovászna, 1910—), író, színművésznő, a bp-i NSZ volt tagja. Megírta Laborfalvy Róza életregényét (Róza leányasszony, 1942).

KISS MANYI (1911—1971) bp-i színésznő. Noha Magyarlónán született, Kovászna megyei származását a köztudat számontartja.

KÖPECZI BÓCZ ISTVÁN (Bp., 1919—) díszlet- és jelmeztervező Bp-en.

LÁSZLÓ BÉLA (Sepsiszentgyörgy, 1900—) színész. Pályája ismeretlen.

MURGÁCS KÁLMÁN (Sepsiszentgyörgy, 1893— Hodmezővásárhely, 1967). zeneszerző, dalköltő.

THURÓCZY GYULA (Hídvég, 1885— Debrecen, 1959) színész.

TOMPA SÁNDOR (Kézdivásárhely, 1903— Bp. 1970) kolozsvári, pb-i színész.

ÜTŐ ENDRE (1903—) díszletfestő, díszlettervező, színész. Noha Nagykanizsán született, szentiváni származását emlegetik.

CONTRIBUŢII LA ISTORIA TEATRULUI ÎN SF. GHEORGHE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL 20-LEA

SUMAR

În volumul precedent al anuarului ALUTA (1970) autorul a publicat o comunicare consacrată perioadei 1800—1900. În prezenta lucrare continuă publicarea datelor referitoare la istoria teatrului maghiar din Sf. Gheorghe în perioada premergătoare primului război mondial : 1900—1913.

În aceşti 13 ani oraşul Sf. Gheorghe a găzduit 20 de trupe ambulante şi ansambluri mici de cabaret care au realizat 360 de reprezentaţii cu aproximativ 330 de premiere, dintre care menţionăm următoarele : **Ţesătorii** de G. Hauptmann 1900, **Cyrano de Bergerac** de E. Rostand 1901, **Monna Vanna** de Maeterlinck 1903, **Ana Karenina** după romanul lui L. Tolstoi 1911, **Iudita** de Hebbel 1913 alături de o serie de piese clasice precum şi naturaliste.

Lucrarea scoate în relief tendinţele de a da o formă organizată vieţii teatrale prin înfiinţarea circumscripţiilor teatrale şi asociaţiilor pentru patronarea trupelor ambulante.

CONTRIBUTIONS Á L'HISTOIRE DU THÉÂTRE Á SF. GHEORGHE AU DÉBUT DU 20-e SIÉCLE

SOMMAIRE

La présente publication est considérée comme la suite du travail sur l'histoire du theéâtre hongrois à Sf. Gheorghe au 19-e siècle. Dans cette deuxime partie l'auteur conduit ses recherches jusqu'à la première guerre mondiale (1900—1913).

Au cours de ces 13 ans la ville de Sf. Gheorghe a reçu 360 spectacles réalisées par les troupes ambulantes (environ 330 premières).

Dans cette période le mouvement théâtral est en train de s'organiser: on divise le pays en arrondissements théâtraux et on organise dans chaque ville des associations pour le patronage des ensembles.

JEGYZETEK

Az 1900—1906-ig terjedő időszak tárgyalásánál a Sepsiszentgyörgyön kiadott **Székely**
A fényképreprodukciókat Paszjár Sándor és Fóris Pál készítette.
között eltérés mutatkozott, a **Kislexikon** adataihoz ragaszkodtunk.
házi kislexikon (1969) címszavai alapján készült. Ahol a két lexikon adatszolgáltatása
(1930) megjelent **M. Színművészeti Lexikon** és a Hont Ferenc-Staud Géza szerk. **Szín-**
Székely Nép című hírlap szolgált útmutatásul.
Nemzet, az azt követő hét éves időszak történetének felvázolásánál az uo. megjelent
Az elszármazott színészek jegyzéke a Schöpflin Aladár szerkesztésében év nélkül

A Szabadság-tér 1900 táján (Postai lev. lap. 1904)

A városliget befásítása (Egykori fénykép után)

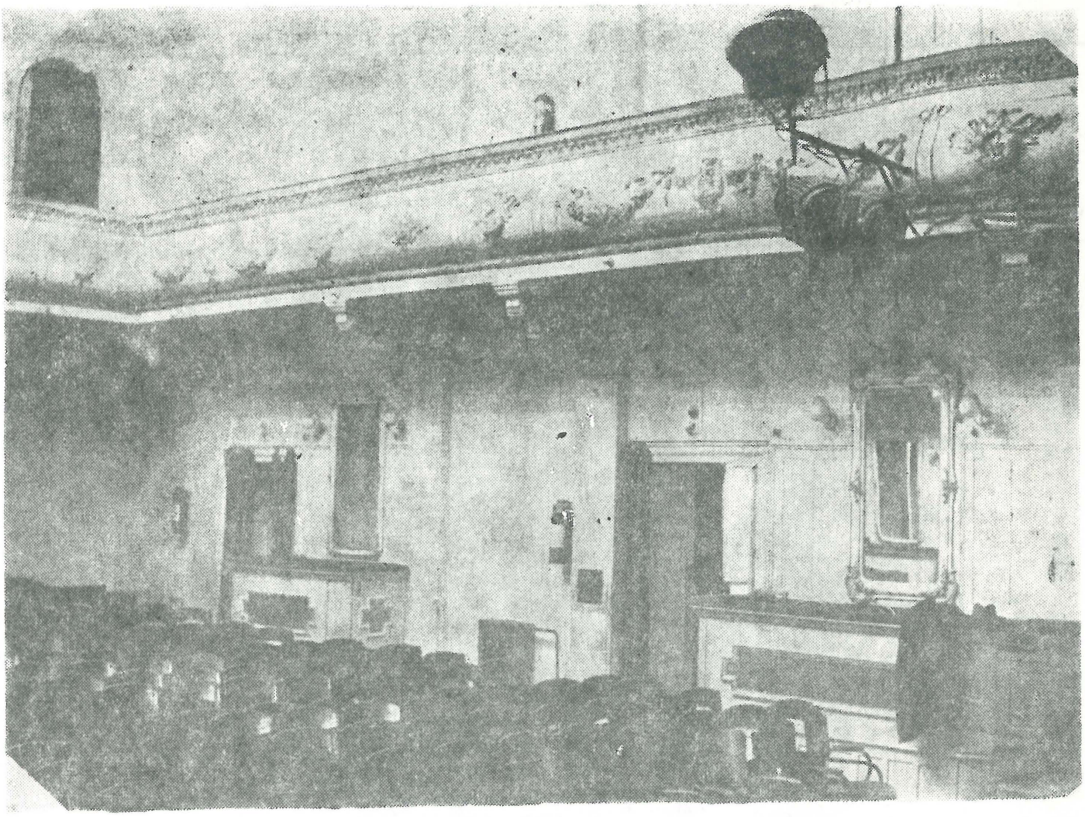

A régi városház díszterme (a színházterem) az 1904-es renoválástól 1957—ig ; a felvétel a lebontás előtt egy nappal készült.

Sepsiszentgyörgy a századfordulón a vasútállomás (Eprestető) felől nézve (Nagy Lázár rajza, 1900).

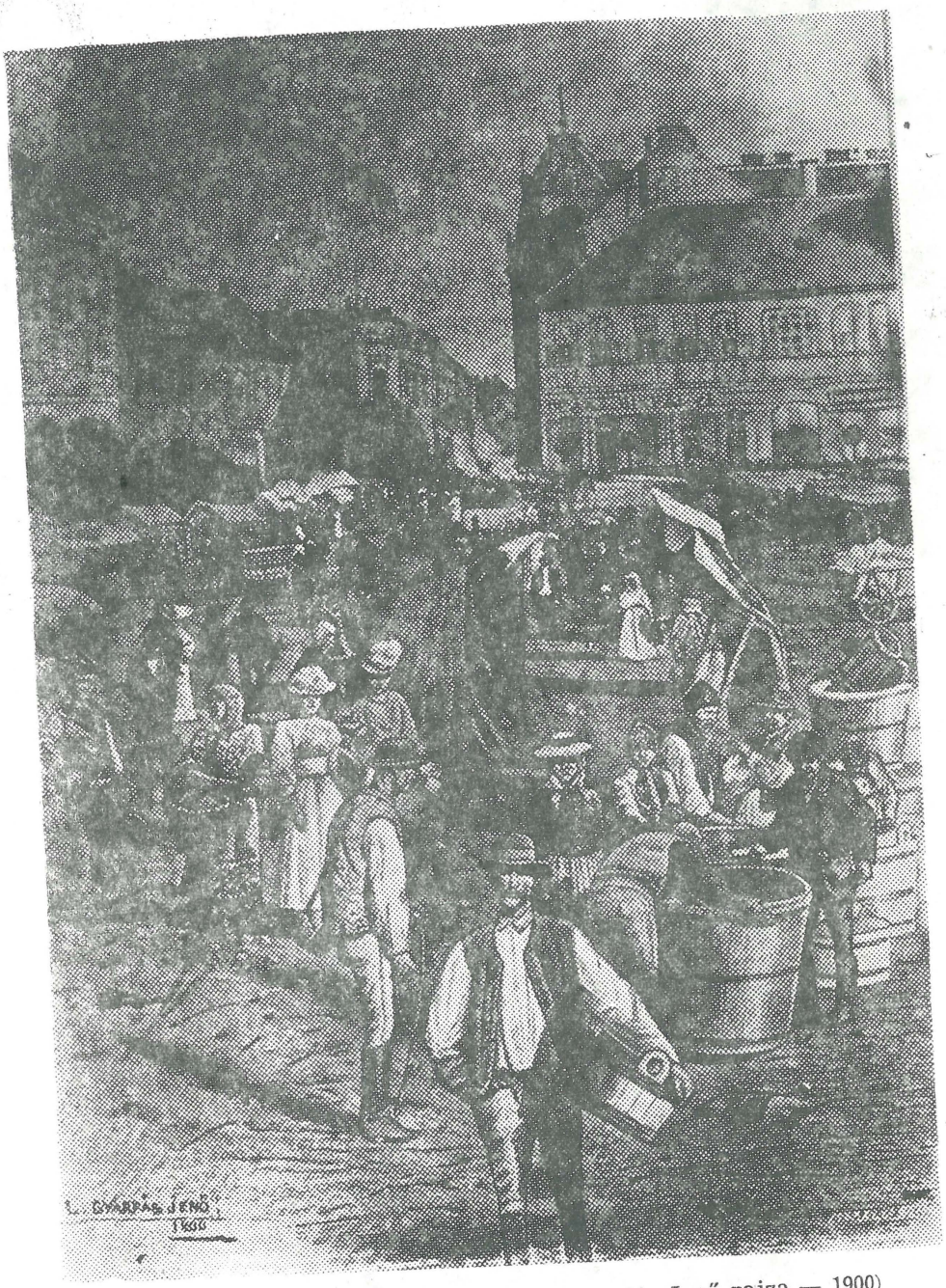

Nagyvásár Sepsiszentgyörgyön. (Gyánfás Jenő rajza — 1900)

Blaha Lujza a „Piros bugyelláris" főszerepében.

Tompa Kálmán

Szabados László

SIKÓ MIKLÓS ÉLETE ÉS MŰVÉSZETE

MATTIS JÁNOS

A XIX. század közepén Erdély kultúrájának egyik jellegzetes és a maga nemében kimagasló egyéniség volt SIKÓ MIKLÓS. Nemcsak mint tehetséges festő, de mint ember is a maga helyén, a saját életét megoldó és helytálló ember is megérdemli az utókor elismerését. Olyan időben élt, amikor a hivatásos festő lenézett, megfizetett embernek számított s akárcsak a muzsikus és művészete csak úri passzió formájában volt elfogadható az akkori társadalmi életben. Sok művészi tehetség, tudományos és emberi érték kallódott el akkor Erdélyben megértés és támogatás hiányában.

Erdély művelődési vágya s általában emberi öntudatra való ébredése nagyon lassú volt. Mecenások, a művészet pártfogói majdnem mindig idegenből hozattak festőket, nem gondolva arra, hogy az itthoni tehetségeket külföldön tanítassák saját kultúrájuk gazdagítására.

Mint egy felvillanás és utána azonnal kialvó fény jelenik meg 1822-ban az „Erdélyi Híradó" egyik számában Barabás Miklósról szóló cikk, mely felhívja a közönség figyelmét a 18 éves festő „thussal vagy coloritai való rajzolására- és creon és miniatur porgretairozására" és kéri a közönség legmelegebb támogatását.

Erdélyben a pénztelen főnemesség és nemesség teljesen visszavonultan élt egymástól elkülönülve romlásban, tespedésben. Ilyen környezetben, hogy bontakozhattak volna ki a művészet csírái ? Mégis voltak szinte észrevehetetlen megmozdulások, melyek a figyelő szem számára jelentettek valamit. Ebben az időben a festészet fogalma azonos volt az arcképfestéssel. Minden főnemesi és nemesi családnak megvolt a maga

többé-kevésbé értékes de mindenesetre régi arcképcsarnoka. A gyenge képzettségű vándorpiktorok mesterségbeli színtje nem tudta a portréfestés igényeit kielégíteni. Voltak olyan képek is közöttük, ahol maga a festő sem tartotta érdemesnek a nevet aláírni a megfestett portréra.

Erdély eltompult életéből bukkan elő szigorúan kötött tradiciók közepette a művészetében bontakozó nemes úr Sikó Miklós arcképfestő.

A bölöni Sikó család olykori kastélyszerű kuriája a kolozs megyei Septér kisközség lankás domboldalán állott. Ma csak romjai láthatók. Itt született Sikó Miklós 1818 július 2-án.

Apja Sikó István fiatal korában az Eszterházi-császárhuszárok hadnagya volt. Később hazajött birtokára gazdálkodni. Felesége ködi Farkas Anna szintén régi nemesi családból származott. A legidősebb fiú Miklós — volt még egy fiú és egy leánytestvére — szigorúan katonás nevelésben részesült. A birtok gondja mellett a lovaglás és vadászat töltötte ki életét. Rajzolásra való hajlama már négy-öt éves korában jelentkezett, — levelet írt anyjának olymódon, hogy a nyomtatott betűket értelem nélkül lemásolta. Gyakran apja íróasztalán talált írásokat — sokszor fordítva lerajzolta, úgy, hogy valamilyen módon olvasható volt. Már hétéves korában jellegzetesen hasonló arcokat rajzolt s ha beteg volt, lázasan-viaszból mintázott arcokat és állatokat. Főképpen az arcmásrajzolás vonzotta, képei már fiatalon csodálatosan hasonlóak voltak. Különleges adottsága, hogy a fejet rendkívül finom gyöngédséggel, jó technikával festi de egész alakkal nem foglalkozott soha.

A család harmonikus élete édesanyja halálával megszakadt. A nagy csapás elveszi kedvét ; még mindig rajzol, de egyre kevesebbet. Sokan és komolyan tanácsolják apjának, hogy küldje fiát festőiskolába. Apja méltatlankodva utasítja vissza. Nemes ember nem lehet piktor, nem méltó családjához.

Sikó Miklós Önéletrajzában írja, hogy az apja akarata ellenére kötött házassága mennyire buzdító, ihlető, sőt elhatározó jellegű volt számára. Felesége vadadi Filep Róza sokgyermekes, szegény nemesi családból származott. Házasságuk után Borszéken telepedtek le, ahol sok román bojár család is üdült. Egy közeli ismerősének arcképével nagy sikert aratott és ez a megrendelések egész sorozatát hozta magával. Nagy összeköttetései révén nagyon ismert festő lett. Tulajdonképpen házasságának köszönhette, hogy eddig csak kedvtelésnek hitt művészkedését komoly művészi munkásság váltotta fel.

Sajnos apjának megbocsátó és hazahívó levele megzavarta és megszakította jól induló pályafutását, — visszatérve alig dolgozott. Két év alatt nem volt egyetlenegy megrendelése sem. Élte a nemesek megszo-

kott életét, míg ki nem tört az 1848-as szabadságharc. Lelkesedéssel ment a haza védelmére. Felesége szülei birtokára vonult vissza, ő pedig Bem hadseregében kapott beosztást. Mint hadnagy s nemsokára mint főhadnagy Bem oldalán küzdött és 1849-ben osztrák fogságba esett, megsebesült és kórházba került. Mint lábbadozó beteg ceruzát és papírt kért és az egyik alorvost lerajzolta. A sikerült képmás reáterelte a figyelmet és kedvezményképpen szabadon járhatott-kelhetett a kórházban. Ezt a szabadságot kihasználva megszökött és visszatért feleségéhez, aki éppen akkor készülődött hozzá Galíciába. Ugyanakkor különös véletlen kínálkozott, hogy Párizsba menjen de nem sikerült kijutni s így elveszett számára az a lehetőség, hogy képzett és talán híres festő váljon belőle.

A szabadságharc befejezése után Kolozsváron bujkált, nappal nem is mert kimenni az utcára. Az osztrák tisztek sejtették, hogy hol van, de őt nem mint tisztet, hanem csak mint festőt ismerték. Sorsdöntően szólt bele életébe Urbán ezredes, akivel mint fogoly Besztercén találkozott s aki őt első látásra főbe akarta lövetni. De hallotta, hogy festő és magához rendelte, hogy a saját és családjának arcképeit vele megfestesse. Sikó 1851-ben beiratkozhatott az Akadémiára. Sajnos csak két hónapig maradt ott, alig, hogy elkezdte a rajztanulást. A rajzolási studium hiánya mindvégig észrevehető képein. Barabás Miklós festőtől is tanult egy hónapig, ahol csak egyetlenegy vizfestményt készített el a festő útmutatásai szerint. Olajfestékkel festeni önmagától tanult, de tehetségével és szorgalmával annyira vitte, hogy arcképeit művészi értékűnek minősítették.

A rövid müncheni tartózkodás után 15 esztendő telt el. Sikóéknak az első időszakban négy gyermekük született, három fiú és egy leány. Ezek közül a nagyobbik Kálmán örökölt valamit apja tehetségéből s Kolozsváron a „Normál Rajztanodát" is látogatta. Jellemző Sikó Miklós nemesi öntudatára, hogy az iskola bejegyzési rovatában, (mint) Sikó Kálmán apja mint „birtokos" és nem mint „festő" szerepel, pedig ekkor már nagy művészi hirnévnek örvendett. Gyerekei nem örököltek művészvért: Árpád földbirtokos, Géza törvényszékibíró és Róza a 70-es években Sebesi Jóbnak a jóhírnévnek örvendő kiváló publicistának lett a felesége. — Sikó Miklóséknak még házasságuk elején két gyermekük született, akik még csecsemő korban haltak meg. Apjuk lerajzolta őket a ravatalon és e két kis rajz a család még ma is élő tagjainak birtokában van.

Életének utolsó évtizedeiről alig tudunk valamit. A hetvenes években a testvéréhez irt levelekben írja, hogy Kolozsváron viselt tisztségéről betegsége miatt le kell mondjon. Említi, hogy cukorbeteg, nagyon

elgyengült, szeretne erőt gyűjteni, hogy újra festhessen és pénzt keressen „a nagy szükség potlására".[2] Nem tudott a pénzzel bánni, a birtok kezeléséhez sem értett.[1] Ritka arckép megrendelései sem segítettek nehéz anyagi helyzetén, mert képeit még előkelő főnemesek is csak méltatlanul alacsony áron fizették. Többször megy Borszékre gyógyulni. Itt is megfesti néhány bojár arcképét. Hívják Bukarestbe a királyi udvarba festőnek, de már nem meri vállalni. Felváltva hosszabb időt tölt gyermekeinél s egy ilyen alkalommal solymoskői tartozkodása alatt festette meg egyetlen tájképét — egy temetői részletet szomorúfűzzel — a román pap részére.

Szerette és élvezte a társaságot. Az előkelő világban mindenütt megfordul — betegsége előtt jó lovas volt, de továbbra is résztvett több főúri vadászaton. Természetesen ez az élemód is hozzájárult elszegényedéséhez, pedig szülei nagy vagyont hagytak rá. Felesége már régebben elköltözött Maros-Nagylakra, ő pedig Marosvásárhelyen élt egyszerű lakásban s házvezetőnője gondozta. Visszavonultságában alig dolgozott — tanítványai nem voltak, szigorú katonás ember volt, még unokái is féltek tőle. — Idősebb korában Kozma Erzsébet szobrászművésznővel Veress Zoltán neves festőművész feleségével beszélget időnként művészetről. Müncheni vázlatfüzeteit Kozma Erzsébet szobrásznőre hagyta, aki elköltözése után az Erdélyi Múzeumnak adta át.

Sikó Miklós 1900. május 5-én halt meg elhagyatottan egyedül. Marosvásárhelyen a református temetőben nyugszik. Sirja ismeretlen. Feleségét 12 nappal azelőtt temették el Maros-Nagylakon.

A művészt még életében elfelejtették, még ott is, ahol élt. A „Marosvásárhely" című napilap rövid közlése — melyet a „Vasárnapi Újság" is átvett — egyetlen mondatban emlékezik meg elhúnytáról.

Nehéz Sikó Miklós művészi munkásságának kiértékelése. Körülbelül 400 képéről tudunk, illetve csak sejtjük azok letézését — mert legnagyobb része magántulajdon és ezekből mintegy százhusz arcképet lehetett felkutatni, megvizsgálni és lefényképezni. A művész csak az arcképfestést művelte mint neki legmegfelelőbb műfajt. Nehéz őt beilleszteni az általános magyar művészet keretébe. Az iskolákban a rajz nem volt tantárgy — a festő is ritka volt — s a festészetet csak picturának tekintették nem pedig művészetnek. Bármennyire jó volt a kép nem értették és nem is értékelték. Honnan lehetett volna a művésznek műpártoló közönsége ?

A század elején, az arcképfestés igényeit sem tudták a festők kielégíteni — idegenek jönnek átutazóban — s a családok egymáshoz írá-

nyítják. Barabás Miklós is egy olaszeredetű Gentiluomo-nevű képmásfestőtől tanulta az olajfestés mesterséget.

Sikó teljesen autodidakta. Megérzi, hogy mit tudhat és mibe nem szabad belekezdenie. Nem kísérletezik tájképpel, csendélettel, sem történelmi kompozíciókkal. Kitűnő arc-memoriája van és biztos karakterérzéke, de rajz és színkézsége elégtelen. Érzi a rajz szükségességét, meg is rajzolja az arcot legjobb tudása szerint s ha színnel végig megy rajta akkor valamennyire egyensúlyozott a munkája. Később mikor képein a szín kezd dominálni, akkor nagyon kiütközik a rajztudás hiánya.

Legrégibb ismert rajza **Uzoni Antal** (1813—1858) mellképe. Sikó ekkor 21 éves volt. Arcképének előadásmódja kellemes, friss dacára a technikai elaprózottságnak. Sikó fiatalkori akvarell-arcképei egyszínten állnak Barabás Miklós egykori arcképeivel : s hogy Sikó nem lett olyan elismert művész mint Barabás az csak a körülményeken múlott. Nem tudott küzdeni mint Barabás, aki szegény fiú volt, élelmesebb és mozgékonyabb. Sikó születése és egyéni adottsága révén csak úri műkedvelő maradt, mert bár volt tehetsége mégis inkább földbirtokosnak, mint festőnek vallotta magát.

Egyik legkorábbi műve nem annyira festmény mint inkább színezett rajz. **Esterházy Kálmán** grófnak gyermekkori arcképe 1842-ből. A tiz-tizenkét éves fiú természetközelsége, a hű ábrázolás elve szerint a gyermekesség közvetlen tükrözése. A fej festői megoldása kielégítő — de a kar és a kéz rajza egészen bizonytalan. Sikó Miklós valószinűleg sohasem rajzolt egész alakot s félalakot is alig. Arcképei a szó szoros értelmében csak arcképek, azok is változatos értékűek. Igy például öcscsének Sikó Lajosnak képe száraz és kifejezéstelen, viszont Sikó Lajosné miniatűr képe már több finom, művészi értéket mutat.

Fejlődésének első korszakában a kor izlésének megfelelően az akvarell-miniatűrt művelte. Nemcsak 18×20 cm. nagyságú, hanem 5×8 cm.-es miniatűrjei sem ritkák. Ez a műfaj különben is megfelelt egyéniségének. Katonás ridegsége, egyszerűsége éles ellentétben áll a képeiben megnyilvánuló aprólékos finomságú gyöngéd ábrázolási módnak, mely gyakorlás folytán nagyvonalúvá fejlődött. Munkáinak aprólékossága nagyon közel áll a fényképhez. Ez a festői felfogás elfogadása érthetővé teszi, hogy más anyagi forrás hiányában — maga Barabás Miklós — Hora János Alajos — Szathmári Pap hosszú ideig tartózkodtak Bukarestben sőt Szathmári Pap végleg ott telepedett le.

1838 és 1840 körül Barabás hosszabb időt töltött Erdélyben. Valószinűleg ekkor találkoztak Sikó Miklóssal. Barabás egy hónapi tanításának értékét nem tudjuk valójában fölmérni. Barabás és Sikó munkái

nagyon hasonlítanak egymáshoz és sokszor megközelítik a nagyon termékeny Barabás művészi értékeit, főképpen, ami Sikó akvarell technikáját illeti nem marad el Barabás mögött.

Házassága, (1845) óta kénytelen művészettel keresni kenyerét. Borszéken alig tudta az ott nyaraló román bojárok arckép igényét kielégíteni. A román fővárosban is sok volt az idegen festő, köztük sok magyar is. Szathmári Pap állandóan ott élt és arcképfestés mellett fényképész műtermet is tartott fönn. Sikónak, bár ott élt egy ideig, egyetlen arcképét sem sikerült felkutatni.

Bukarestből való hazatérésük után a magyar főúri körök által látogatott fürdőhelyeken ő is gyakran megfordult és összeköttetései révén sok megrendelést kapott. Sikó ebben az időben már elismert művész, akit Szathmári Pappal együtt emlegetnek s föltételezhetjük, hogy személyesen is ismerték egymást.

Sikó alapos művészi kiképzés hiányában a miniatűr rajzolás és akvarell-festés — majd olajfestékkel való miniatűr festés technikáját nagy odaadással művelte. Bár a művészet lényege nem a részletnek aprólékos kidolgozásából áll de tiszteletben kell tartani ezt a gyakorlás és szeretett által kifejlesztett technikát.

Az évek hosszú sora telt el és annyi akadály között sem adta fel tervét, hogy a müncheni Akadémiára visszatérve ujrakezdje rendszeres művészi kiképzését. Atyja 1851-ben meghalt s örökségével ismét kijuthatott Münchenbe, ahol 1851-ben beiratkozott és megkapta a „matrikel"-t.

Az Akadémián — (azonban) nem tudni mi okból megint csak rövid ideig tartozkodott. Pedig lehetősége nyílott a komoly studiumokra — sokat láthatott, múzeumokat látogathatott és nagy művészekkel lehetett együtt s mégis rendszertelenül dolgozott. Megint csak rajzolt s megőrizte régi aprólékos technikáját, s mintha csak az lett volna a célja, hogy „akadémiai' festővé váljon. Egyetlen változás történt a müncheni évek után munkájában, hogy felhagyott a miniatűr festéssel és olajfestékkel kezdett dolgozni. Ez egészen új terület volt számára. Sem a technika sem a képméret nem felelt meg egyéniségének. Rajza ösztönös, karakter-érzéke adottság, de a fiatalos lendület már hiányzott belőle. Olajfestésű arcképei nagyon hasonlítanak de csak olajfestékkel színezett rajzok maradtak. Önmaga is érezte, hogy tudása nem megfelelő s azért az arcképmegrendeléseknél sokszor hívta segítségül Vastagh György országos hírű arcképfestőt. Ezen a téren már nem fejlődhetett, nem alakulhatott és elérte az emberi sors, (hogy) még életében elfelejtették.

1850—1860 közti időszakban sok és finoman festői miniatűr készült. Ilyen **Hintz Györgyné** képmása és **Teleki Andorné** gyermekkori arcképe 1825-ből. Egyike a legszebb miniatűrjeinek. Ebből az időből való első ismert önarcképe is. Hasonlóan finomak **Groisz Gusztáv** és **Groisz Gusztávné** akvarell miniatűrjei, ahol az arcok puhán festőiek, viszont a jobbkart Sikó befejezettlenül hagyta.

Mauksch Tóbiásné képmása és a Gyergyai család tulajdonában levő nyirfapadon ülő **fehérruhás gyermek** is az ötvenes évek termékeny korszakából valók.

Kisméretű miniatűrök báró Szentkereszthy családja őt miniatűr képmása a sepsiszentgyörgyi képtárban vannak kiállítva, **gróf Toldalagi Ferencnéről** és **leányairól** készített képmások. — **Bánffy Anna** bárónő és **Jósika Leóné, Kendeffy Krisztinának** 1857-ben készült akvarell arcképei.

Sikó Miklós és Vastagh György közötti kapcsolatról nincsenek adataink, pusztán csak együtt festett és mindkét névvel jelzett képei nyomán feltételezhetjük együttműködésüket. 1859 körül lehetett Vastagh György Sikóék vendége. A közösen festett képeken erősen kitűnik Vasagh egyéni kézjegye, főképpen a váll, kar és kéz festésénél. Sikó nem szeretett kezet festeni. **Sikó Lajos** és **Sikó Lajosné** arcképeinél Sikó Miklós mint tanítvány szerepel és hozzájárulása inkább a ruha részleteinek kidolgozására szorítkozik. Kolozsváron is közösen vállaltak arcképek megfestését és valószínűleg Vastagh György náluk a Majális utcai Sikó házban lakott. Megrendelt portré volt **Gyergyai Ferencné** képmása, mely szemmel láthatóan nagyobbrészt Vastagh műve, összehasonlíthatatlanul szebb mint Sikóné arcképe. Az első névjelzés mindig Vastagh Györgyé, ebből azt következtethetjük, hogy a kép nagy részét ő festette.

Jellemző Sikóra, hogy amikor Vastagh György már elhagyta Erdélyt — az olajfestésben nem érezte magát biztosnak, megint visszatért az akvarellfestéshez. Két szép példány maradt meg ebből az időből : (Szentiványi) **Szent-Iványi Ignác és neje arcképe** a sepsiszentgyörgyi képtárban. Általában a kolozsvári mágnások és a patricius családok tagjait festette. Kiállításokon sohasem vett részt. Budapesttel semmi kapcsolata sem volt. Nem ismeri a pesti sajtó, sohasem írnak róla a lapok. Életéről Önéletrajza ad némi felvilágosítást. Idősebb korában visszavonul és újra visszatér az olajfestéshez, főképpen családjának tagjait festi most már a hetvenes évek elején igen jó érett technikával. Ebből az időből való második önarcképe is. Ugyanebben az évben gyógyíthatatlan beteg lett a felesége. A megrázkodtatása mégjobban elmélyíti művészetét. — Ilyen fölfogásban készül 1868-ban **gróf Mikó Györgyné** arcképe. Vastagh nagy-

vonalú egyszerűsége, nyugalma és saját hangulata, majdnem mélabú érződik a képen. Sokat tanult tőle. Eddigi részletező ékszer és ruha aprólékosságait elhagyja, viszont bizonyos érzelgősség kerül be képeibe. Mindig sokat festett s ha nem volt megrendelése családjáról készített arcképeket. Menyének **Sikó Kálmánnénak** arcképe talán az utolsó fiatalos lendületes műve, megint előveszi a ruha szín- és forma aprólékosságait. Viszont fia Sikó Kálmán arcképe eléggé jelentéktelen. — Jellemző úgy Sikóra, mint a korabeli festőkre, hogy a női arcképeket nagyobb lendülettel és látszólag nagyobb odaadással festették.

Mikor már nem voltak megrendelései, akkor is festett. Másolatokat készített Ferencz József és Kossuth Lajos arcképeiről, melyeket aztán egyesületeknek ajándékozott. Az utóbbiról hivatalos köszönő elismervényt kapott, mely megörizte számukra az ajándékozás tényét.

Szerényen nekiinduló, reményekre jogosító élet Sikó Miklós élete. Egyéniségéből eredő akadályok s a külső körülmények bénító hatása alatt meg-megálló és a művészetben menedéket kereső élet tárul ki előttünk.

Nemes földbirtokos művész élete bontakozik ki a történelmi Erdély akkori kulturájára jellemzően. — Emberi és művészi sorsa tipikusan erdélyi.

Bibliográfia — Irodalom

Lyka Károly : Magyar Művészet (A táblabiróvilág művészete.)
Kelemen Károly : Sikó Miklós önéletrajza. Pásztortűz, 1927 évf.
Szana Tamás : A magyar művészet századunkban.
Balogh Jolán dr. : Kolozsvár műemlékei 1935.
Kővári László feljegyzései Sikó Miklósról „Művészeti Szalon" 1928 évf.
Gercvich Tibor : A magyar művészet szelleme. 1939.
Kopp Jenő : Ismeretlen magyar festők „Szépművészet" 1941. évf. 4. szám.
Thieme Becker : Künstler Lexikon XXXI. 19. lap.
Wurzbach : Biographisches Lexikon 34.
Somogyi Miklós : Magyarok a Müncheni akadémián „Művészet" 1912 évf. 178. lap.
Nagy Zoltán : A magyar litográfia története a XIX. sz. 1934.
Barabás Miklós önéletrajza, Kolozsvár 1944.

VIAŢA ŞI ARTA LUI SIKÓ MIKLÓS

Personalitatea lui Sikó Miklós — însemnată nu numai în genul lui — era caracteristică pentru cultura Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea.

În vremea aceasta sensul picturii era în mare măsură identic cu cel al portretului.

Încă din tinereţe era atras îndeosebi spre desenarea feţei omeneşti, dar întregul corp nu prea l-a preocupat niciodată.

În prima perioadă de creaţie Sikó — corespunzător gustului epocii — a realizat mai multe miniaturi în acuarelă acest gen corespundea lui, minuţiozităţii fine a tablourilor, stil pe care la urmă practica şi cu o anumită uşurinţă.

Primea multe comenzi, era deja un artist cunoscut despre care se vorbea alături de Carol Pop de Szatmary, pe care l-a şi cunoscut personal.

În anul 1851 Sikó s-a înscris la Academia de pictură din München, abia cînd a început studiul desenului, după cîteva luni, a părăsit Academia. Sikó a mai învăţat cîtva timp la pictorul renumit Barabás Miklós.

După perioada de la München a schimbat un singur lucru : a renunţat la pictură miniaturală şi a început să lucreze în ulei. Pe acest tărîm; cu totul nou pentru el, se pare că nici tehnica specifică şi nici formatul tablourilor nu mai corespundea firii lui. Desenează instinctual, are darul de a observa caracterul, dar elanul tineresc deja îi lipseşte. Portretele în ulei au rămas mai de grabă desene colorate cu ulei. Insuşi el simţea că studiile sale sînt insuficiente şi de accea cu ocazia comenzilor mai importante cerea ajutorul portretistului cu mare renume Vastagh György. Numai putea să-şi dezvolte aptitudinile şi pe acest tărîm şi soarta lui era să fie uitat cînd a fost în viaţă.

Părăsit şi singur a murit la 5 mai 1900 la Tg. Mureş.

DAS LEBEN UND KÜNSTLERISCHE SCHAFFEN VON SIKÓ MIKLÓS 1818–1900

AUSZUG

Die Persönlichkeit Sikó Miklós-s zählt zu den bedeutendsten Künstler der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts in Siebenbürgen.

In dieser Zeit war die Malerei im grösstem Mase identisch mit der Porträt-Malerei.

Als Junge zeichnete er fortwährend und wurde aus eigener Kraft schon als junger Mann ein geschikter Porträt-mahler ; die ganze menschlichen Figur interesierte hn niemals.

Die Bestellungen kamen eine nach der anderen, allmählich wurden seine mit grosser Technik gemahlten Miniatűrporträts in Siebenbürgen bekannt.

In München verweilte er ein halbes Jahr in dieser Zeit besuchte er einige Monate die Akademie ; dies waren übrigens seine gesamten Künstlerstudien. Ausser den Münchner Monaten war er noch ein Monat Schűler des damals noch in Siebenbürgen lebenden Künstlers Barabás Miklós.

Nach der Übersiedlung von Barabás Miklós, mahlte Sikó eine ganze Reihe vorzüglicher Aquarell-Porträts der siebenbürgischen Persönlichkeiten. Darin besteht der grösste Verdienst seines Schaffens.

In den fűnfziger Jahren begann Sikó Miklós zusammenwirkend mit Vastagh György in Öl zu mahlen, diese Bilder blieben aber weit hinter seinen Miniatur-Aquarell-Porträts zurück.

Noch bei Lebenszeit wurde er vergessen. Er starb im Jahre 1900 in Tg. Mureş.

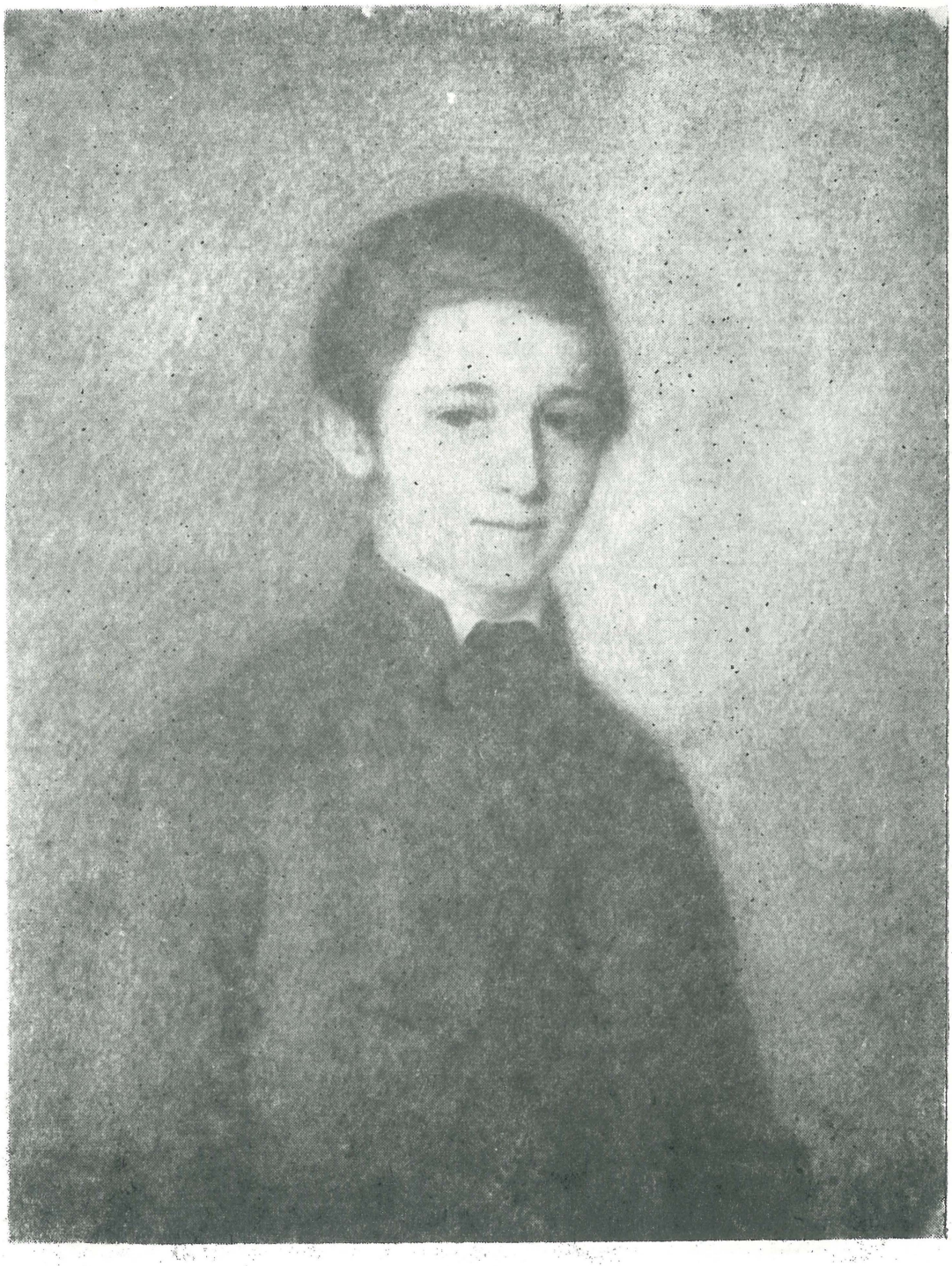

ZENEI ÉLET SEPSISZENTGYÖRGYÖN A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ NEGYEDÉBEN

BERDE ZOLTÁN

Első olvasásra talán nagyképűnek hangzik a cím. Lehet-e egyáltalán zenei életről beszélni egy olyan kisváros esetében, mint amilyen Sepsiszentgyörgy volt a XIX. század végén ? Nos — határozottan szögezzük le már az elején : lehet. Sőt kell ! És nemcsak helytörténeti szempontból, hanem azért is, mert egy kis általánosítással tipikusnak is elfogadhatjuk a képet : milyen is lehetett az erdélyi kisvárosok zenei élete a XIX. század utolsó negyedében.

★

Természetesen nem hasonlíthatjuk olyan — már ekkor tradicióval rendelkező — városok zenei életéhez, mint mondjuk Kolozsvár, Marosvásárhely, vagy Brassó és Szeben. A poros újságkötegekből és levéltárakból feltárt anyag viszont érdekes mindenképpen, és kiegészíti azt a képet, amelyet hasonló kisvárosok művelődési életéről ismerünk.

Az 1890-es népszámlálás adatai szerint Sepsiszentgyörgy lakósainak száma : 5 665. 1899-ben pedig „a legszerényebb becslések szerint is legalább 6 000." Melyek voltak az ilyen kisváros zenei életének főbb bázisai ? Természetesen a műkedvelő mozgalom, az iskolák és a városba ellátogató vendégművészek hangversenyei. És melyek voltak azok a formák, amelyekben kibontakozhatott a zenei élet ? A különböző estélyek. Leggyakoribbak az 1878-ban alakult Nőegylet jótékonycélú tea- és fillérestélyei, a háromszéki Tanító Egyesület ; a sepsiszentgyörgyi Kereskedő Ifjúság, a háromszéki Háziipari Egyesület Államilag Segélyezett Nőipar-

iskolájának estélyei, a református egyház, a rómaikatolikus egyház hangversenyei[1], az ún. Potsa-estélyek[2], amelyek ugyancsak jótékonycélúak voltak, nagyrészt az árvafiú szeretetház javára, a Műkedvelők Egyesületének zeneestélyei, a református tanoda, vagy ahogy később nevezték: a Mikó-tanoda, majd Mikó Kollégium műsoros estjei, továbbá a Polgári Leányiskola, a Polgári Fiúiskola, a Kisdedóvó Képző Intézet rendezvényei. A szokásossá vált, elég gyakran megismétlődő esteken kívül voltak alkalmi rendezvények is, így pl. a Vörösmarty-, Jókai-, Rákóczi-estek. A felsoroltak közül hármat emelünk ki elsősorban: a Nőegylet estélyeit, a Mikó műsoros rendezvényeit és a Műkedvelők Egyesületének hangversenyeit. Ez utóbbi (1884. VII. 27-ről származó adat szerint) négy osztállyal működött: a) zeneosztály, hangszerekkel b) dalosztály férfi- esetleg vegyeskarral, c) irodalmi osztály és d) színi osztály.

A jótékony célokon kívül a szándék minden esetben a közművelődés terjesztése volt. Ezt a Nőegylet fillérestjeivel kapcsolatban meg is fogalmazzák: „Az ilyen estélyeken produkálni szokott irodalmi vagy művészeti becsű előadások által közvetlenül lép be (ti .a Nőegylet — B. Z. megj.) a közművelődés szolgálatába[3].

Fontos sajátság — kisvárosban természetes is —, hogy bárki rendezi is az estet, a szereplők nagyjából mindig azonosak, kivéve az iskolák rendezvényeit, ahol nyilvánvalóan a növendékeké a szó, de gyakran előfordul az is, hogy pl. a városi műkedvelők együtt lépnek fel a mikós diákokkal.

★

Sepsiszentgyörgynek szép kórushagyományai vannak. Ezeknek ebben az időben rakják le az alapjait, sőt elég magas színvonalat érnek el az énekkarok, ha szereplésük nem is terjed a város határain túl, mint sok korabeli kisvárosi dalárdáé, pl. a székelyudvarhelyié.

A város egyik legrégibb kórusa a református egyházé, amely 1873. XII. 2-án alakul meg, ekkor fektetik le a alapszabályokat. Az első jegyzőkönyvet[3a] tizenheten írják alá. Az alapszabályokban, amelyet a felsőbb hatóságok 1874. II. 8-án erősítenek meg, az áll, hogy a kórus nem állhat 24-nél több tagból. Érdekességként említjük meg, hogy ugyanezt a jegyzőkönyvet 27 tag írja alá. A dalárda vezetősége egy elnökből áll, aki egyben karvezér is, továbbá egy titkárból és négy választmányi tagból. A több pontból álló alapszabályból kiemeljük az elsőt, amely leszögezi, hogy a kórus célja egyházi célokon kívül az „éneklés" terjesztése is. Az első karvezér Benkő János, aki sikeresen vezeti a dalárdát egészen 1897. I. 14-én bekövetkezett haláláig. A kórusról a sajtó első ízben csak 1878. IV. 4-én emlékezik meg, amikor sikert arat. „Különösen a Marsaillese

összevágó induló (!) nagyon is megérdemelte a tapsokat[4]". Tudunk az 1879-es szerepléséről is, s az elkövetkező években gyakran hallat magáról a helyi sajtó hasábjain. Műsoráról az említett indulón kívül nem sokat tudunk, de az alapszabályok ismeretében, nem kétséges, hogy elsősorban egyházi természetű darabok lehettek a repertoárjában. Benkő János „derék karmestert" Zsigmond Ferenc követi. Őt már nem „karvezérnek", hanem „énekvezérnek" nevezik. 1897. VIII. 2-án iktatják be. „A tehetséges ifjú kántornak díszes közönsége volt a templomban". A dalárda jegyzőkönyveiben nevével először 1897. IX. 30-án találkozunk. Zsigmond Ferenccel egyébként a városi zenei élet is sokat nyer, mint látni fogjuk az elkövetkezendőkben.

Ha már egyházi dalárdáról esett szó, hadd említsük meg itt, hogy a Szentgyörgyhöz csatolt Szemerján is „tehetséges ifjú énekvezért" választanak 1898. X. 28-án Fábián József személyében, aki ugyancsak dalárdát vezet, bár ez Benczédi Sándor énekvezér és Bartha Ignác tanító vezetése alatt már 1896. V. 13-án bemutatkozik.

1896. V. 11-i adat szerint a szentgyörgyi izraelita hitközségben is létezik egy templomi kar.

Fennmaradt adataink szerint a legrégibb városi dalárda nem a református egyházé, hanem a Mikó Kollégiumé. Sajnos nem tudjuk pontosan, hogy a „ref. tanoda" dalárdája mikor alakult. Legrégibb adatunkat Bodor Jánosnak köszönhetjük[5], aki 1870 és 1876 között az intézet növendéke. „Hármónia" a neve az énekkarnak. Értékes munkát végez. A „dalkar, dalárda" nevek csak később jöttek divatba. Így nem ismetrék a „dalárdistákat" sem, hanem csak „hármónistákat". A mi Hármónia vezetőnk kezdetben Zayzon Farkas bodoki tiszteletes úr volt, aki a kollégium iránti meleg szeretetből, de tán inkább a hármonikus ének iránt érzett valóságos szenvedélyből végezte azt, ámbár az évi 100 forint tiszteletdíj sem volt megvetendő. Ő minden szerdán és szombaton délután saját fogatán járt be Bodokról. Ugyan ezt sem volt mért olyan nagy dolognak venni, hisz a lovai megvoltak, s azok csak a szénát pusztították volna az alatt is, amíg így szépen trapoltak Szentgyörgy felé[6]". Ennek a vegyeskarnak a műsoráról már tudunk egyet-mást : temetési énekektől meg egyházi énekektől az „Este van már késő esté"-n és a „Cserebogár, sárga cserebogár"-on át a Lohengrin nászdaláig sok mindent énekelnek a nebulók. A vegyeskar azonban, amely „a kolégyom jóhírnevének, népszerűségének egyik hathatós emeltyűje", gyermekkarrá degradálódik. „A mi időnkre esett a hanyatlás. Azelőtt ugyanis (tehát létezett a Harmónia már 1870 előtt is ! — B. Z. megj.) a harmadik és negyedik gimnáziumban olyan dörgőshangú legények akadtak, hogy igazi vegyeskar : szoprán,

ált, tenor, basszus stimmekben zenghették az úr dicsőségét. A mi időnkben azonban már megkezdődött a tanulók elaprósodása úgy, hogy egy ideig már csak a tanítók kisegítésével ment valahogy. De lassanként úgy elapadtak a basszusok, hogy a Gyermekharmónia nevet kellett felvenni. ez szörnyen megalázó volt, bár azután is megmaradt a négy stimm : prim szoprán, szekund szoprán, prim ált, szekund ált. És a hanganyag ez eltolódásának sem valami általános devalválódás volt az oka, hanem az, hogy ... az iskolábajárás hamarabb következett be és így azok a kamaszok, akik régebb harmadik, negyedik osztályosok voltak, most már mint ötödik, hatodik vagy éppen filozófus deákok az udvarhelyi vagy enyedi kolégyomok falának meszét dörzsölték[7]". Egy humoros eset miatt, amelyet nincs terünk idézni[8] Zayzon Farkas összekülönbözik Vajna Sándorral, a „tanár úrral", ahogy akkor nevezték az iskola igazgatóját, és szakít az iskolával. Mivel azonban „tudnivaló volt, hogy a tiszteletes úr harmónia nélkül nem élhet, néhány városi barátjával tehát megszervezte az első városi énekkart, amely már csakugyan nem harmónia, hanem dalárda volt". Helyét az iskola rajztanárának a felesége, Solymosy Lajosné foglalja el, aki „hallomás szerint valamelyik jeles karnagynak volt a leánya, maga is hegedűművész és hivatott karmester[9]". 1872. V. 9-i adat szerint Solymosynénak 50 „műénekes" növendéke van. Nem sokkal később műkedvelőkkel megerősítve már Verdi Nabuccojából énekelnek részletet. Zayzon Farkas később visszatér a Mikóba. Nem tudjuk pontosan mikor. 1889. V. 7-én viszont ő vezényli a kórust. Aztán Benedek Árpád — akinek nevével még többször találkozunk — veszi át a kórus vezetését, mely a század végére létszámban és minőségben annyira megerősödik, hogy az iskolának tulajdonképpen három kórusa van : az ifjúsági férfikar, az ifjúsági kisvegyeskar és az ifjúsági nagyvegyeskar. Fénypontját akkor éri el — kuriózum — amikor tanerőhiány miatt két másszakos tanár : Dr. Farnos Dezső és I. Szász Béla vezeti a kórusokat. Néhány értékelő mondat a korabeli sajtóból, amelyből következtethetünk a színvonalra is. Íme : „a darabokat műgonddal előadó férfikar" ; „a férfikar korrekt előadásában" ; „tapsok özöne" ; „a 100 tagú vegyeskar összevágó, művésziesen színező előadásában" ; „a több mint 100 tagból álló kar igen szép hangszínezéssel, páratlan fegyelmezettséggel emelte érvényre a legnehezebb darabokat is" ; „a Mikó 6 szólamú vegyeskara néhány gyönyörűen előadott dala" stb. Farnos Dezső Nagyenyedre távozása után (latin-magyar katedrára hívták meg) Zayzon Ferenc veszi át a kórusok vezetését, amelyek tovább tartják a színvonalat. Fokozódik ez, amikor Zayzon megosztja a munkát a már említett Zsigmond Ferenccel, akinek „avatott vezetése mellett igen finom színezéssel énekelt a kórús."

És a repertoár ? Íme néhány név : Erkel (Részletek a Bánk bánból), Glück, Schumann, Strauss, Schubert, Mendelsohn (Török bordal Goethe szövegére), hogy csak az ismertebb szerzők nevét említsük.

Mióta beszélhetünk állandó sepsiszentgyörgyi dalárdáról ? Egészen pontosan nem tudjuk, de majdnem biztosan következtethetünk. Idézzük ismét Bodor Jánost : „Ám az is tudnivaló volt, hogy Zayzon tiszteletes úr hármónia nélkül nem élhet. Néhány városi barátjával (vajon kik lehettek azok ? B. Z. megj.) tehát megszervezte az **első városi énekkart, amely már csakugyan nem hármónia, hanem dalárda volt,** és ezután annak tanítására, vezetésére járt be Bodokról[10]". Tudjuk, hogy Bodor János 1870-ben, harmadik elemista korában kerül Sepsiszentgyörgyre, tehát összesen 6 évet járt itt iskolába. Elvileg tehát 1870—1876 közé tehető az első városi dalárda megalakulásának ideje. A kört azonban tovább szűkíthetjük. Ismét csak Bodor könyvéből tudjuk, hogy a Vajna Sándorral összekülönbözött Zayzon Farkas helyét Solymosy Lajosné veszi át. Arra viszont pontos adatunk van[11], hogy 1872. V. 9-én a ref. tanoda 50 tagú műénekes csoportját már Solymosyné vezeti. Ez persze nem jelenti azt, hogy Solymosyné nem vehette át már korábban a dalárda vezetését. Egyetlen — legalább is ezidáig — biztos adatunk ez. Hogy aztán Zayzon barátaival már 1872-ben megszervezi-e az első városi dalárdát vagy nem, azt nem tudjuk határozottan állítani. Az első sepsiszentgyörgyi városi dalárda létezésére az első pontos, megbizható adatunk 1875. XII. 8-ról származik : „Az Eötvös Egylet[12], amely egyedül törte meg az utat arra, hogy városunkban egy állandó daltestület szerveztessék, a közönség pártfogását megérdemli[13]". Az Eötvös Egylet tagjaiból alakult férfikar 1875. XII. 18-án többek között már Mendelsohn Török bordalát és népdalokat énekel. Nyilván nem tíz nap alatt tanulja be, már jóval korábban léteznie kell. A sajtó[14] XII. 22-én a következőket írja : „valódi műélvezet volt", érdemes volt közönségünk pártolására" ... „meggyőzött arról, hogy a dalárda, mely alig kelt csírájából ... magasabb műigényekre is meg fog felelni ... a daltestület kiindulópontja lesz egy városi életképes dalárdának". S a fogadtatás ? „Ismételten előforduló tapsvihar".

A kérdés csak az, hogy mit jelent az „alig kelt csírájából" mondat ? Mennyire hozhatjuk elő a dalárda megalakulását 1875. XII. 8-ról ? Jelenlegi adataink szerint a legpontosabb fogalmazás így hangzik : Az első szentgyörgyi dalárda 1875. II. 20. és 1875. XII. 8. között alakul meg. Mi történik február 20-án ? Sepsiszentgyörgyre látogat a székelyudvarhelyi dalárda vendégszereplésre. A nemsokára már országosan is ismert együttes olyan nagy művészi hatást gyakorol a hallgatóságra, hogy az egykori tudósító így ír : „... amit eddig minden buzdításunk mellett sem sike-

rült elérnünk, Sepsi-Szent-Györgyön egy állandó dalárdát alkotunk. Az eddig álló hangulat annyira emelkedett a dalárda iránt, hogy bízvást elmondhatjuk : most vagy soha ![15]"

A dalárdára vonatkozó legközelebbi adataink 1877-ből származnak. 1877. II. 17-én tartja hangversenyét a sepsiszentgyörgyi Felolvasó Egylet, s ezen a dalárda is szerepel Zayzon Farkas vezetése alatt még hozzá vegyeskarrá kiegészítve. Többet árul el egy 1877. V. 6-ról szóló tudósítás „a helybeli polgári dalárda" majálisáról. „A hallgató közönség olyan élvezetes estét töltött, hogy azt nem is reméltük . . . a kardalok nagy gyakorlottságról tanúskodnak, a nehezebb darabok is elég könnyűséggel adattak elé . . . Vajha ezen dalárda ne jusson elődei sorsára, hanem képezze magvát egy leendő városi dalárdának, melyben a polgárok nagyobb számban vegyenek részt[16]."

A munka tehát nem zökkenőmentes. Az elődök sorsára való hivatkozás azt jelenti, hogy nem volt meg a folytonosság. Kisebb-nagyobb megszakítások lehettek a dalárda életében. Sajnos egyelőre a folytatás is ilyen. A nagysikerű 1877-es hangverseny után 1879-ben ezt olvassuk : „A városi dalárda érdekében ismét mozgás vehető észre. 1879. III. 16-án alakuló gyűlés fog tartatni[17]." III. 26-ról viszont már adat maradt fenn a „városi és férfiakból alakult vegyes dalárdáról[18]." 1879. X. 19-én történik aztán ismét említés „a helybeli dalárda férfikará"-ról. Egy ideig ismét csend, majd egy 1882. IV. 3-án rendezett nőegyleti estélyen fellép „a férfikar és a vegyeskar". Komolyabb tevékenységre figyelhetünk fel 1883-ban. Februárban a „Műkedvelő Egyesület férfi dalosztályának megalakulását célzó meghívókat" hordoznak szét a városban. A kórus II. 12-én meg is alakul. Ideiglenes igazgató : Nagy Géza. Ideiglenes ügyvezető Brander Gyula „hadnagy úr". Az alakuló ülésen elhatározzák, hogy mivel „ezelőtt 4—5 évvel egy bizonyos társaság alapját tette le a dalárdának, mely meg is alakult, de a jelenben szünetel, kérjék fel részvételre a régi tagokat is[19]." X. 11-én olvasunk először a kórus szereplésé-ről, majd XII. 15-én a sepsiszentgyörgyi „Dalkör" hangversenyt tart. A műsorból kiemeljük Erkel Takarodóját valamint Souppé Költő és paraszt című művét.

Ezután egy ideig ismét pangás következik. 1888. III. 15-én „pendítette meg egy lelkes társaság az állandó dalárda eszméjét[20]", amely nemsokára meg is alakul, tagjai „hivatalnokok, tanárok, derék polgárok . . . Zayzon Farkas szakképzett vezetése „mellett". „A városi közönség mely eddig is oly nagy szükségét érezte egy jól szervezett állandó dalárdának" ezután ismét rendszeresen hallhatja a város kórusát. 1893. III. 17-én a sajtó megemlékezik a „preciz, szép" teljesítményről. (Schubert-dal).

1894. I. 8-án Strauss Cigánybárójából adnak elő egy részletet nagy sikerrel : „A pompásan betanított Zayzon Farkas tanár úr által dirigált cigánykar nagy összénekét látható örömmel hallgatta a közönség[21].“ 1895. XII. 4-én pedig Verdi Troubadurjának cigánykarával arat nagy sikert.

Ezután ismét visszaesés következik, s így 1899-ben felmerül a „Dalegylet“ újjászervezésének problémája. „Egy erőteljes, képzett férfi-dalkar hiányát régen érzi Sepsiszentgyörgy város művelt társadalma, s ezért örömmel veszünk tudomást arról a mozgalomról, mely ennek megalakítása czéljából most megindult. Volt ugyan már Sepsiszentgyörgyön egy megerősített szervezet alapján működő dalkar, de ez, fájdalom, a tagok részvétlensége miatt beszüntette működését, vagyona, felszerelése elkallódott s némi tartozásain kívül egyéb alig maradt meg[22].“ Az egylet teljesen új alapszabály-tervezetet dolgoz ki. Megválasztja az ideiglenes választmányt és a tisztikart. Elnök : ifj. Gödri Ferenc, alelnök : Csinádi Lajos, karnagy : Zsigmond Ferenc, alkarnagy : I. Sász Béla, titkár és jegyző : Zayzon Ferenc, pénztárnok : Fejér István, ellenőr : Jakab Álmos, gazda : Nagy Mózes. Évi 1 forintban állapítják meg a tagsági díjat, de pártoló tagok szervezését is elhatározzák. Ezután pedig nagy lendülettel megindul a komoly munka. Nem sietnek a bemutatkozással, alapos munkát akarnak végezni. Célkitűzésük kötelezi erre : „A lelkes egyesület azon hitben alakult, hogy városunkban egy városi dalkör társadalmi szükséglet... Nagy körültekintéssel megalkotott alapszabályai... lehetővé teszik, hogy az egyesület, ha megélhetése a közönség buzgó támogatása mellett biztosítva lesz, nagyobb szabású társadalmi működést fejthessen ki és magát vegyeskarrá kiegészítve oly kapcsolatot alkothassan a társadalomban, melynek erejét, szívét, lelkét erősítő dalszeretetét és ápolását kicsinyes érdekek egykönnyen meg nem töretik[23].“ Az alapos munka után az újjászervezett dalkör 1900. IV. 7-én mutatkozik be a város közönségének nagy sikerrel. A tagság már korábban véglegesíti az említett ideiglenes tisztikart. Ennek a kórusnak a további tevékenysége azonban már kívül esik e dolgozat tárgyán.

Ha nem is egyenletes és folytonos a városi dalárda működése 1875-től 1900-ig, lényegében mindig egy és ugyanazon kórusról van szó, melynek alaptagjai és karmesterei közül sokan ugyanazok, tehát úgy kell felfognunk ezt a negyedszázados munkát, mint mai kórusunk múltjának hőskorát.

A tevékeny sikeres évek közötti hullámvölgyek idején azonban nincs a város kóruskultúra nélkül. Nemcsak azért, mert működnek még más — már említett — kórusok, és és dolgoznak olyan iskolai dalárdák, amelyekről ezután fogunk beszélni, hanem azért, mert a részvétlenség,

évei, hónapjai alatt a kórus alapemberei kislétszámú alkalmi dalárdákban lépnek föl a műsoros esteken. Ezekről emlékezünk meg az alábbi sorokban a teljesség igénye nélkül, pusztán példaként, igazolva kórusmozgalom állandó jellegét a városban. 1877. II. 17-én egy alkalmi női kar énekel. 1887. IV. 10-én Zayzon Farkas irányításával egy színdarab közben lép fel kardalokkal egy csoport. 1888. III. 27-én a Troubadurból adnak elő egy részletet, természetesen zenekísérettel: „Volt egy szcenirozott jelenet... hol a szereplők találó jelmezekkel tűntek ki, a címszerepben Arany Izor énekelt[24]." Vagy: „Zenekíséret mellett Zayzon Farkas tanár úr vezetésével előadott dalokat a közönség sokszorosan megtapsolta és megújrázta." Egy női kar 1895. IV. 27-én Rubinstein Keleti dalát énekli. 1898. III. 2-án Farnos Dezső dr. egy városi felnőttekből álló vegyeskart vezényel. Máskor harmónium kísérettel énekel egy férfikar. A „nyolc hatalmas énekesből álló férfikar Zsigmond Ferenc énekvezér vezetése alatt énekel" — olvassuk máshol. 1891. VII. 7-én a felsőbb tanintézetek vakációra hazatért ifjúsága lép fel, a kórust dr. Damokos Ödön vezényli. Mit énekelnek a már említetteken kívül? Verdit, Schubertet, Mendelsohnt, Webert stb.

A Mikó Kollégiumon kívül a többi iskolának is van kórusa. Ezekről, sajnos, jóval kevesebbet tudunk.

A Polgári Leányiskola dalárdáját Zayzon Farkas vezeti, aki megunta a Bodokról való „bekocogást", s tanári állást vállal az említett iskolában. A kórusról szóló első adatunk 1879. III. 30-ról való. 1896. III. 20-án még Zayzon Farkas vezényli, nemsokára azonban Zsigmond Ferenc veszi át a vezetését. Félmondatos megjegyzések maradtak fenn a teljesítményről. Például: „Összevágó csinos karénekek", a Polgári Leányiskola előadásában. Vagy: „Zayzon Farkas úr megüti a hangvillát, s fölhangzik vagy 20 kislány ajkán az ének". Műsorukból is alig maradt ránk valami: Verdi, Mendelsohn (A hajón), Mozart (Chloë).

A Polgári Fiúiskola kórusáról még kevesebbet tudunk. Karmestere Nagy István. Először 1883. III. 1-én, utoljára 1895. VI. 26-án találkozunk a kórussal a tárgyalt időszak sajtóanyagában. Repertoárjáról semmit sem tudunk. A színvonalról is csak két félmondat árulkodik: „szabatos karénekek" és „a Nagy István által jelesen vezetett szép ének után..."

Két alkalommal történik említés a Nőipariskola dalárdájáról is. 1897. III. 10-én és 1900. XII. 3-án, amikor „Jakab Álmos tanító vezetése alatt nagy precizitással" énekel a kar.

Dolgozatunk következő részében a zenekarokkal foglalkozunk.

A cigányzenekarokkal kezdjük. Természetesen munkájukból csak az érdekel, ami összefügg a város művelődési életével. Ebből viszont derekasan kiveszik a részüket, s ezért megérdemlik, hogy szóljunk róluk.

Alig-alig van olyan hangverseny, fillérestély, teaest, amely ne a zenekar nyitányával kezdődne. A hírlapi beszámolókban ilyeneket olvasunk : „Nyitány a helybeli zenekar által" ; „előadja a helybeli első zenekar" ; „zenéli a helybeli első zenekar" ; „előadja Bónis Gyula zenekara" stb. A tárgyalt időszak első primása azonban nem Bónis Gyula volt, hanem Ragyás Miska. A sajtó először 1876. IV. 1-n tesz említést a zenekarról. 1882. V. 19-én az öttagú zenekart „Pursch János úr a helybeli barna zenészek derék karmestere vezette[25]." A fő érdem azonban a Bónis Gyuláé, aki több mint két évtizeden át vesz részt zenekarával a városi műkedvelő mozgalomban. Előfordul az is, hogy Bónis összekülönbözik a kulturális élet irányítóival. Íme egy 1888-ból való hír : „— Nini, hiszen ez a Bónis Gyula első zenekara roppant nagy haladást tett ; pompásan játszanak ezek a cigányok ! — Dehogy, uram — világosít fel valaki, ez a második banda, s a primás becsületes neve Jónás Lajos ... le kellett mondania a nőegyletnek is Bónis Gyuláról. Különben Jónás zenekarának első bemutatója fényesebben sikerült a világításnál[26]." Eddig a humoros tudósítás, de aztán csakhamar szent a béke, s Bónis zenekara sem volt olyan gyenge, mint a humorizáló tudósító írja. 1888. VIII. 29-én már ismét Bónis Gyula zenekara szolgáltatja a nyitányt, sőt — igaz egyetlen egyszer — „Bónis Gyula úr zenekarának" nevezi a tudósító. 1892-ig nincs is semmi baj, de ebben az évben valami történik a Bónis zenekarral, mert a sajtóban ezt olvassuk : „Azt mondják, nincs cigányzene Sepsiszentgyörgyön. Tévedés ! A szombati bálon vendégszerepelt brassói bandánál bizony jobb a Bertié, a sepsiszentgyörgyi. Azért bizony kár akkora pénzt küldeni Brassóba vagy akárhova is. Meg aztán nem illik ez az import[27]." Erre a buzdításra aztán „a közóhajtásnak akar eleget tenni Koczé Berti primás egy új zenekar szervezése által ... a vármegye székhelye megkíván egy jól szervezett zenekart. Emlékezet óta Sepsiszentgyörgy mindig tűrhető, időszakonként jeles zenekarral rendelkezett, s a mai hiány csak időszakos lehet, mert ahol megbírják egyes bálok, és estélyek, hogy másfélszáz forintért jöjjön ide banda idegenből egy röpke éjszakára, ott bizonyára képes a publikum és a város egy állandó jó zenekart is szervezni és fenntartani[28]." És a zenekar végre megszületik : „Cigányzenekarunk végre sok vajúdás után élvezhetőleg megalakult. Kóczé Berti szervezte néhány jó erő megszervezésével a bandát s közön-

ségünk igényét kielégítően játszik az új zenekar, mely nemsokára megkezdi a térzenéket is a sétatéren. Főleg az új cimbalmos, Varga Gyula játékáról szólnak dicsérettel a jó magyar zene után oly régóta várakozók[29]." Nem tudjuk közben mi történtik, de 1894. XI. 9-én már ismét ezt olvassuk a nyitány után : „a Bónis Gyula vezetése alatti első zenekar által". Még évenként át az ő zenekara működik közre a műkedvelő estélyeken, csak 1898-ban kerül sok a zenekar átszervezésére. „Sepsiszentgyörgy — olvassuk — emlékezet óta rendelkezett zenekarral, hol jobbal, hol gyöngébbel, amint éppen szervezni sikerült egy-egy cigánybandát. Néha éppen kitűnő zenekara is volt, s nem egy jeles zenész került ki innen, például Lantos György primás, Molitorisz Jenő czimbalmos és mások, köztük kitűnő klárinétosok. A város is segélyezte a zenekart, mely immár nélkülözhetetlen intézmények közé tartozik és feltétel a publikum zenei igényeinek kielégítésére. A zenészek a nyáron fürdőkre szegődtek, ez évben Kovásznára, szezon végén azonban a zenekar öt tagja szerződött el és ment idegenbe a megélhetés gondjai által kényszerítve[30]." A város hat új zenészt szerződtet, ezek között ifj. Kozák Dávidot, a nagyhírű Kozák-muzsikusok egyik tehetséges tagját primásnak. A tizenkét tagú cigányzenekar 1898. X. 23-án mutatkozik be „előnyösen". A zenekar városi segélyt kér, és meg is kapja, hiszen „most midőn a városi szálló egészen új modern berendezést nyert és az állandó színház berendezési munkái is elkészülőben vannak, egy jó zenekar nélkülözhetetlenné vált."

Milyen minőségű zenét szolgáltatnak ezek a zenekarok ? Az egykori kritikai megjegyzések az elmarasztalástól a szuperlativuszokig széles skálán mozognak : „Élvezettel hallgatták a zenekar nyitányát" ; „a helybeli zenekar, amely minden gyengesége ellenére is élvezhetőt képes nyújtani, mikor nem hiányzik belőle a buzgalom : szép nyitánnyal kezdte a műsort." „A hat tagú első zenekar vígan húzta el a megnyitót." ; „A barna fiúknak talán kevés alkalom nyilik a gyakorlatra, mert nem produkálnak újat. A szép őszi napokon egy-egy sétatéri zene képes volna segíteni a bajon, mert akkora nyilvánosság előtt Tusnád óta nem nyújtottak magasat, s bizony a nyilvános gyakorlat csak hasznukra válnék." ; „Az itthon maradt veteránok bandája olyan gyújtó muzsikát szolgáltatott, hogy becsületére válnék a Bónis Gyula nyilatkozatokkal támogatott, czimzetes helybeli első zenekarának." ; „A fegyelmezett zenekart ezúttal megtapsolták" ; „Az új zenekar, úgy látszik, tanul és halad, csinos, összevágó játéka erre enged következtetni." ; „A zenekar egyöntetű szép nyitánya hosszadalmasnak tűnt fel, lesve a függöny fellebbentét." ; „Bónis zenekara jól tanult nyitánnyal örvendeztette meg a közönséget." ; „Bónis Gyula zenekarának összehangzó nyitánya jelezte az estély kezdetét. Nem

valami nagy figyelemmel hallgatták az önérzetes hangászok játékát, pedig ezútal rászoltak volna." ; „Az újjászervezett zenekar adta elő ; ügyesen és precizitással a programszerű nyitányt." „A Kozák bandája csinos nyitánnyal vezette be az estélyt."

A cigányzenekar önálló estet is ad : „Akik mindig a más kedvéért szoktak muzsikálni, most a saját kedvük szerint rendeznek estélyt". A nyitányokon kívül természetesen gyakran kísérnek műkedvelő szólistákat, sőt hivatásos művészeket is, pl. Nagy Jakab tilinkóművészt.

Tekintsük át azt is, mit játszik a zenekar, ez sem lényegtelen. Nyitány a Rómeo és Júliából, nyitány a Troubadurból, nyitány a Traviatából, Liszt Rákóczi indulója, Bónis szólójával Bihari kesergője, Erkel : Egyveleg a Bánk bánból, Wagner : Tannhäuser, Liszt : IV. rapszódia, Nyitány a Bánk bánból, nyitány a Tell Vilmosból, Intermezzo a Parasztbecsületből, nyitány Erkel Hunyadi Lászlójából stb.

Az igényes zenekari művek, márcsak a zenészek kis száma (5—12) miatt is, nyilván sok kívánni valót hagynak maguk után, de mégis értékelendő, hogy megvan az igény és a szándék, s bizonyos mértékben valószínűleg a teljesítmény is az igényes muzsika tekintetében.

Meg kell emlékeznünk e fejezetben a Mikó Kollégium zenekaráról is, „az ifjúsági zenekarról", ahogy abban az időben nevezik. A zenekart Bodor Dénes alapítja. Első adatunk 1895. VI. 17-ről való. Operettegyveleget játszik, és „meglepetéseket is keltett a közönség körében". Az 1898/99-es iskolai évben Dobay Sándor veszi át a zenekar irányítását. Létszáma húsz körül mozog, s ahogy egy egykori fényképfelvétel elárulja, nagyrészt vonósokból áll. Íme egy adat : „A kollégium zenekara egy csinos nyitánnyal vezette be a műsort. Ez az újonnan szervezett ‚liliombanda' később még két meglepetéssel szolgált a közönségnek, melyet különösen a Bánk bán dalmű egyvelegének szabatos előadása által egész lelkesedésbe hozott. Az élénk tetszésnyilvánítások jórésze Dobay Sándort, a kollégium buzgó ének- és zenetanárát méltán megilleti".[31] Vagy : „Egy olyan jól szervezett iskolai zenekart és vegyeskart, amilyent a Mikó Kollégium állított ki, nem minden estélyen látni . . . a Mikóban magas fokon áll az ének és zene művelése".[32] Az 1899/900-as iskolai évben Zayzon Ferenc áll a zenekar élére. Az ő idejében is jól szerepel a zenekar. „Zayzon Ferenc tanáré az érdem" — olvassuk. Vagy : „Sok tehetséges tagból szervezett kitűnően vezetett zenekar". Mit játszik a „liliombanda" ? Pár példa : Weber : A bűvös vadász, Glöck, Schumann, Mascagni (Intermezzo), Erkel : Hunyadi László, részlet a Hunokból, Haydn : Szerenád, Donizetti, Bihari kesergője, Boccaccio induló stb.

Együttműködésre is van példa. Egy meghívón pl. ezt olvassuk : „A helybeli zenekar és a műkedvelők közreműködésével előadja a kollégiumi ének- és zenekar".

Meg kell végezetül említenünk, hogy az iskolai zeneszertár berendezése a Zayzon Ferenc érdeme.

Három adatot említünk még meg a tárgyalt időszak sepsiszentgyörgyi zenekarairól :

Megalakul a sepsiszentgyörgyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület fúvószenekara. Először 1896. V. 8-án olvasunk róla. 1898. I. 12-én már övé a nyitány az egyik jótékony estélyen, ünnepi alkalmakkor pedig mindig ott találjuk.

Egy 1898. III. 16-i adat említést tesz a Nőipariskola 7 tagú zenekaráról, amely Bodor Miklós képezdei igazgató-tanár „szakavatott" vezetése mellett ad elő részletet a Madarász című operettből.

Végül : 1881. IV. 9-én „A sepsiszentgyörgyi zene-műkedvelő ifjúság egy általa alakítandó zenekar megalapítására" estélyt rendez, amelyen a nyitányt és egy egyveleget az új zenekar játssza. Úgy látszik a kezdeményezésből nem lesz semmi, mert többé nem találkozunk vele a sajtó hasábjain.

*

Az említett esteken a műkedvelők magánszámokkal is fellépnek. Ezek is szervesen hozzátartoznak a város zenei profiljához. Az előadottak és a színvonal nyilván széles skálán mozog. Példaként csupán, de mégis meg kell nehányról emlékeznünk, főleg azért, mert a fellépők közt többen a műkedvelés magasabb fokait is elérik.

Zsigmond Ferencet kell elsősorban megemlítenünk, akiről feljegyzik, hogy kitűnő hangja van, s aki ezeken az esteken nagyon sokszor énekel. Pl. a bordalt a Bánk bánból vagy áriát a Parasztbecsületből. Solymosy Lajosné magándalt a Hernaniból. Se szeri se száma azoknak, akik szólót, duettet, kvartettet énekelnek. A műsorban a népdaltól és a műdaltól az operettrészletekig és az igényesebb darabokig minden megtalálható. Pár példa még az utóbbi csoportból : Mendelsohn : Őszi dal ; Schubert : Mi szép éj, stb.

Nemcsak az énekesek, hanem a hangszeres zenét művelők is kitesznek magukért. Sokan közülük szinte állandó szereplői az esteknek. Nagyon sok a zongoraszám : Csinádi Lajosné, Lengyel Ilona, Császtka Mária, Bogdán Andor, Révay György. A hegedűsök közül : ifj. Nagy Elek, Török Albert, Benedek Árpád zongorázik, harmóniumozik, kitűnően hegedül és gordonkázik. Finta Géza és Molitorisz Jenő cimbalomszólóival tűnik ki, de Finta hegedűsként is többször bemutatkozik. A szó-

listák közül még megemlítjük Fábricziusz Hugó és Fogolyán Lukács gordonkázókat. Benedek Árpád magasszínvonalú hegedűjátékát külön kiemeljük. (Berlioz hegedűversenyét és egy Schubert dalt játszik pl. 1888. I. 8-án.) Továbbá Bodor Dénes szárnykürt szólóját Verdi Falstaff-jából. Kelemen Lajosné (zeneszerzéssel is foglalkozik, műveit a műkedvelők gyakran játsszák, éneklik) és Pataky Ida jóvoltából a művészi orgonajátékkal is megismerkedik a közönség.

Mit játszanak a zongoristák? Részletek a Faustból, Chopin: Grande valse, Chopin: Sherzo II, Beethoven: Ötödik szonáta, Erkel: Hunyadi László, Rossini: A szevillai borbély, Liszt: Rohaminduló, Mozart: Varázsfuvola stb.

A helyi erőknek megfelelően a legkülönbözőbb zenei alakzatok lépnek fel. Magyar népdalok két cimbalmon; Tercett: Nagy Olivia (hegedű), Benczédi Istvánné (gitár), Kozma István (hegedű); Tercett: I. Szász Béla (fuvola), Farnos Dezső (hegedű), Révay György (harmónium); Tercett: Török Ferenc (harmónium), I. Szász Béla (fuvola), Farnos Dezső (hegedű); Fuvoladuett: I. Szász Béla és Szakács Ödön (Donizetti: Szerelmi bájital című operájából); Fuvoladuett: I. Szász Béla és Bedő Béla; kvartett: I. Szász Béla (fuvola), Zayzon Ferenc (hegedű), Butyka Vilmos (gordonka), Révay György (zongora); hegedűduett: ifj. Nagy Elek és Zayzon Ferenc. Egy másik tercett részleteket ad elő Beethoven Esz-triójából.

Megemlítjük végül a „vakációzó felsőbb tanintézeti ifjúság (köztük többen zeneakadémiai hallgatók) estjét", amelyen ugyancsak szerepel kamarazene és több Chopin zongoraszám.

Külön kell foglalkoznunk Remenyik Kálmán tilinkóművésszel. Alig van olyan zeneestély vagy más kultúrest, nemcsak a városban, hanem az egész megyében, ahol az ő „szárazfája" ne szólalna meg. Azért foglalkozunk külön vele, mert ugyan életének nagyrészét Sepsiszentgyörgyön tölti el, de országosan elismert tilinkóművész.

1845-ben születik. Gyermekként Nagy Jakab tilinkóján játszik először. 18 éves korában árván marad. Saját magát tartja fenn kemény munkával. 1864-ben írnokká nevezik ki a hídvégi egyesbírósághoz. 1866-tól negyedfél évig katona, majd 1870-ben Felső-Fehér megye belkerülete útbiztosává nevezik ki, majd ugyanezzel a funkcióval kerül Sepsiszentgyörgyre. 36 évi szolgálat, 6 leánygyermek, anekdotizáló, vonzó egyéniség, művészi tilinkójáték — így foglalhatnók össze életét. Első nyilvános hangversenyét 1865-ben tartja Előpatakon Salamon János, Erdély akkori leghíresebb primása, Bem apó egykori tábori zenésze (nyaranként Málnásfürdőn hegedül!) közreműködésével. Sikere óriási.

Egyik koncertje a másikat éri. Kis falu után nagy városban, majd ismét valamelyik eldugott községben. Számára nem a hely a fontos, hanem a zene és a hatás, amelyet hallgatóiban elér. Íme : „Egyik legnagyobb érdeme Remenyiknek a székely fürdők különböző nemzetiségű közönségének amalgamozása. Ott elsímult az ellentét, rohamosan kitört a barátkozás".[33] Tilinkóját a megyén kívül is megismerik. Koncertezik Brassóban, Hódmezővásárhelyen, Désen, Fogarason, Fiumében, Segesváron, Sopronban, Budapesten, Kolozsváron. Budapesten 1897. IV. 24-én vendégszerepel a Nemzeti Szalonban. „Engedje remélnünk, hogy egyesületünknek lesz még alkalma a jövőben is gyönyörködni kiváló művészetének megnyilvánulásaiban" — olvassuk a Nemzeti Szalon igazgatójának levelében.[34] A fergeteges siker után (hatszor ismétel !) a Telefon Hírmondó Hangversenyigazgatósága is felkéri egy szereplésre. Egyik lánya, Ilona „zongoravirtuózzá" fejlődik a budapesti Sipos-féle zeneakadémián.

Remenyik 30 éves jubileumát koncerttel ünnepli Sepsiszentgyörgy, amelyen — a művészen kívül természetesen — fellép Sipos Antal budapesti zongoraművész is 1896. IX. 19-én. A hangversenyről megemlékeznek a fővárosi lapok is. Jóval a koncert előtt — a jubileumot előkészítendő — a helyi lap így ír : „Remenyik Kálmán, ki tehetségét tanulmánnyal és gyakorlattal párosítva jogossá teszi a parlagi hangszert és beviszi a hangversenyterembe és a szalonba, a hangszerek harmóniájába... Most itt volna az alkalom, hogy annyi esztendő után a jeles művész magának is megszólaltassa tilinkóját, amely mint életfenntartó eszköz bizonyára fényes exisztenciát biztosított volna számára a küzdelmes létel helyett".[35]

57 éves korában hunyt el 1903. II. 26-án. I. 10-én még hangversenyez. Halálakor a részvétlevelek és táviratok elárasztják a családot. Uzoni Benő Bálint tilinkóművész — kegyeletrontóan hamar — tilinkója után érdeklődik. Rákosy Jakab verset csatol a részvétlevélhez.

*

Sepsiszentgyörgy zenei életének szerves tartozéka az ének- és zeneoktatás is, amely a különböző iskolákban folyik. Sajnos a többi iskolával kapcsolatban nem sok adat maradt fenn, a Mikóból, vagy ahogy akkor nevezték : a ref. tanodából már több 1870—76 között „az énektanítást minden tanító maga végezte az osztályában, úgy, ahogy tudta. Vagy ha éppen semmiképp sem tudta, valami kölcsönösséggel valamelyik tanítótársa váltotta fel. Általában tehát nem volt nagy hátramaradás sem, de épp úgy túlságos előmenetel sem. Minden hétre felhagyták egy egyházi ének két versét. Ezt fel kellett mondani. Aztán ha a tanító úr nem volt valami nagy kántor, akadt az osztályból egy-egy mesterfiú,

aki tudta otthonról a dallamot, s valahogy átdúdolták az órát".[36] Az iskola főgimnáziummá válása után aztán komolyabban veszik az énektanítást is. Az iskolai értesítők, melyeket évenként ad ki az igazgatóság, osztályonként részletesen beszámolnak a tantervi követelményekről, amelyek nem olyan primitívek, mint a Bodor János idejében.

A zenetanítás 1870—1876 között még kezdetlegesebb. „Amily magas színvonalon állott a rajz- és ének művészete (itt Bodor elsősorban, nyilván, a Hármóniára gondol!) : éppen olyan elhanyagolt volt a zene. Ritka kivételként fordult csak elő, hogy pl. Vass Péter Ragyás Miska cigányprimástól hegedű, Tompa Laci pedig Rostás Ferkótól cimbalom órát vett 25 krajcárjával... Így teljesen hiányzott volna a zenekultúra, ha némelyek acéldoromb, tótmuzsika (szájharmónika, mert kézzel vonós a templomutcai taliánén kívül tán az egész világon sem volt több) vagy a jó falusi nyafogó falevél, fűzfasíp, tilinkó kezdetleges, de a füleket eléggé izgató, fejeket szédítő hangszereit lelkesen fel nem karolják. Azaz mégis a jó énekesek közt, akik duettezni, tercelni tudtak valóságos művészi magaslatra emelkedett a ‚füsü-zenekar'. Ez egyszerűen abból állott, hogy a ritka fogú nagy fésüt egy rét minél vékonyabb, leginkább a szappan csomagoláshoz használt selyempapírba burkoltuk és azt a szájunkhoz nyomva szöveg nélkül dúdoltuk át rajta a fülbemászó dallamokat. Ez az egyszerű instrumentum az emberi hangot valami sajátságos hangszínre festette át".[37] Változik a helyzet az 1880/81-es iskolai évtől, ahogy az ének órákat hozzáértő, valamilyen hangszeren is játszó tanár kezébe adják. Benedek Árpád, Zayzon Farkas, Kovács Antal, Butyka Vilmos, Farnos Dezső dr., I. Szász Béla, Dobay Sándor, Zsigmond Ferenc és Zayzon Ferenc tanítanak éneket, egyesek közülük önként jelentkezők számára hegedűt is. A felsorolt nevek közül sok már ismerős a különböző zeneestekről.

Farnos Dezső dr., aki különben latin-magyar szakos tanár, és 1897-ben 7 évi szentgyörgyi tanítás után Enyedre távozik, zeneszerzéssel is foglalkozik. Öt eredeti dala jelenik meg énekhangra és zongorára 1895-ben. Időnként olvashatunk egy-egy kurta beszámolót a Mikó ének- és zenevizsgáiról. Például : „Változatossá tette a műsort a hegedűtanfolyam növendékeinek próbatétje, kik két csoportban, mint kezdők és haladók mutatták meg előhaladásukat. Az eredményből ítélve bizton lehet remélni, hogy a kollégium énekkara mellett már rövid időn a zenekar is méltó helyet fog elfoglalni... az érdem a Benedek Árpád úré, ki időt és fáradságot nem kímélve lelkiismeretes buzgósággal, egész odaadással vezeti a Mikó-kollégiumban a zene- és énektanítást".[38] Vagy : „A tanulók teljesítménye dr. Farnos Dezső és I. Szász Béla tanárok ve-

zetése alatt „úgy elméletből, mint a harmónikus gyakorlati éneklésből a mellett tanúskodik, hogy a vezetés jó kezekbe van letéve. Bodor Dénes karnagy hegedűsei szintén kielégítették a várakozást".[39] A tanulók különben két vagy három csoportban tanulnak hegedülni.

A Polgári Fiúiskolában Nagy István, a Polgári Leányiskolában Zayzon Farkas tanítja az éneket. Az utóbbiban Csinádi Lajosné zongorára is oktat. „Az ügyes lányok szép zongorajátékai kellemesen hatottak a hallgatóságra" [40] — olvassuk egy zenei tudósításban.

*

Műkedvelő mozgalmunk elég gyér és egyoldalú kapcsolatokat tart fenn más városok műkedvelőivel. Egyoldalúak voltak a kapcsolatok, mert a város csak vendéget fogad, a szentgyörgyiek nem vendégszerepelnek (Remenyik Kálmánon kívül, de ő nem műkedvelő) sehol. Azonban háromszor is fogadja a város a brassói Magyar Dalárdát. (1882. VI. 11-én 34 taggal ; 1890. XI. 17-én és 1899. IV. 15-én 80 taggal.) A fogarasi Magyar Dalegylet 1899. X. 4-én tart estélyt a városban 21 taggal, a székelyudvarhelyi Magyar Dalárda pedig 1875. II. 20-án látogat el városunkba. Az udvarhelyi dalosok hatására indul el — mint már említettük — az a mozgalom, amely még ebben az esztendőben megalapítja az első sepsiszentgyörgyi városi dalárdát.

Brassó közelsége és sokkal fejlettebb zeneélete más természetű kapcsolatra is lehetőséget ad. Egy példa : „Egy világhírű hegedűs, Wilhelmj Ágost ad zeneestélyt Brassóban (1887. IV. 21.), aki teheti, jól teszi, ha nem marad el az estélyről"[40] — olvassuk az egykori felhívást. Bizonyára nehányan élnek is az alkalommal.

*

A műkedvelők szereplése csak egyik — bár fontosabb — vetülete a város zenei életének. Nagy szerepet játszik viszont, főleg színvonal és izléskialakítás tekintetében a vendégművészek sok-sok szereplése is.

1887. III. 13-án Nagy Jakab tilinkóművész vendégszerepel. Saját szerzeményű darabok mellett főleg népdalokat játszik. (Ne feledjük, a zeneirodalom mostohán bánt ezzel a jelentéktelennek mondott hangszerrel !) Sajnos részvétlenség fogadja a művészt, mindössze 25—30 ember hallgatja végig, „pedig valóban megérdemlette volna, hogy meghallgassák. Három darabot játszott csupán, igazi művészeti tökéllyel. Meglepő szép volt a madárkettős, melyben a csinos gondolat utólérhetetlen finom játékkal volt visszaadva, pianisszimói elragadtatták a kis társaságot... Kár volt el nem jönnie a közönségnek, mert Nagy Jakab, mint maga kijelenté... ezúttal játszott utoljára nyilvánosan. Visszavonul

Genfbe, fiai körébe".[41] Pedig híres tilinkóművész Nagy Jakab. Már vendégszerepel korábban is Sepsiszentgyörgyön. „Nagy Jakab úr nevét ismeri csaknem az egész Európa, s ahol fellépett, mindenütt óriási tetszést aratott a kis tilinkóval, ezzel a speciális magyar hangszerrel... Beutazta jóformán egész Európát, s a legnagyobb színpadokon, a legfényesebb szalonokban a legszebb eredménnyel és sikerrel adott hangversenyt. 1867-ben az angol udvarnál mutatta be művészetét az Agricultur-csarnokban, hol esténként 6000 hallgatója is volt s a Times elragadtatásában őt modern Orpheusnak nevezte".[42]

Az Írók és Művészek Társasága erdélyi körútja alkalmából Szentgyörgyön is koncertet ad 1887. VIII. 28-án. Fellépnek : Ábrányi Kornél, zeneszerző, Komáromy Mariska és Kordin Mariska, az opera tagjai, Kordin Róza, Sipos Antal és Rausch Károly, valamint Somogyi Mór, zongoraművészek, Völgyi Kornél cimbalomművész, Ábrányiné Wein Margit operaénekesnő és Máthé István hegedűművész. A műsorban szerepel többek között Wagner Tannhäuser nyitánya és Wieniawski Mazurkája. Máthé István különben régi ismerőse a városnak. Málnásfürdői és kovásznai nyaralásai idején játszik még Sepsiszentgyörgyön. 1875. IX. 2-án Gere Gyula „segédkezése mellett", 1885. VIII. 4-én (Mendelsohn), majd később 1897. VII. 10-én (Wieniawski).

1880. V. 1-én és 2-án Horváth József „Európa hírű cimbalomművész" ad két koncertet, Száva Ödön cimbalomművész és Tumpe A. hegedűművész pedig 1888. X. 19-én. Nem tudjuk, mit játszik, de nagy sikerrel Szenkovics Gyula „kolozsvári jónevű zongoraművész." (1884. VII. 23.). További hangversenyek : Szabó Béla és Szabó István aeol-hegedű és citeraművész testvérek Budapestről 1884. XI. 13-án. (Wieniawski, Paganini) ; Nagy István, a budapesti Népszínház volt első baritonistája 1891. VI. 10—11. (Werdi) ; Recht Sándor, Metz Albert, Riedl Nándor és Recht Gyula, operaházi tagok vonósnégyese 1891. VIII. 5-én (Mozart : D-dúr vonósnégyes) ; Pataky Otilia „Kolozsvárt elismert énekművésznő, ki úgy a hangversenytermekben, mint néha a színpadon egy-egy nagyobb szabású operában a kolozsvári közönség kényeztetett kedvence" Weber A bűvös vadász című művének nagyáriáját énekli (1893. IV. 17.) ; Történelmi hangverseny kuruc dalokkal : Káldi Gyula, a budapesti zeneiskola igazgató-tanára és Kuliffay Izabella, a zeneiskola tanára művészi zongorajátéka, Bartóky Matild és Tanay Leona énekesnők, Veress Sándornak, az opera tagjának „bámulatos erejű" baritonja, Maier Adolf, az opera zenekarának tárogatósa (1893. VII. 26.) ; Schreier Sándor hegedű- és csellóművész játéka (1893. VII. 24.) ; Somogyi Mór, budapesti zongoraművész és Totis Elza hegedűművésznő hangversenye

1894. VII. 26-án). (Beethoven : Appasionata, Kreutzer szonáta, Wieniawski : Legenda, Chopin : Ballada, Liszt : Magyar rapszódia) ; Krummel Hugó, brassói zenetanár két lányának, Krummel Elzának és Margitnak a hangversenye 1895. V. 22-én. „A fiatal zongoravirtuóz lányok fenomenális képességéről nagy elismeréssel szólnak a lapok mindenütt, ahol eddig még felléptek. A lipcsei és bukaresti sajtó elragadtatással ír róluk, s nálunk Brassóban, Szebenben nagy elismerést keltettek". Konopaczek Laura „bámulatos koloratúrájú és művészi technikájú" énekesnő hangversenye 1895. X. 16-án a Krummel nővérekkel együtt. (Chopin : Ászdur keringő, Tarantelle két zongorán, Saint Saëns : G-moll koncert két zongorán) ; Honigberger Helén hegedűművésznő hangversenye 1895. XII. 4-én (Wieniawski : Faust ábránd) ; Hevesy Ida 13 éves zongoraművésznő koncertje 1896. IX. 5-én (Schubert, Gounod, Paganini) ; A budapesti operaház nehány tagjának hangversenye : Maier Aadolf : tárogató, Diószegy Róza : zongora és Csiszér Irén énekesnő műsora 1897. VII. 7-én ; Rizzi Margit „kiváló tehetségű operaénekesnő, a milánói Scala-színház volt koloratúr primadonnája, jelenleg a budapesti opera tagja" lép fel 1899. VIII. 11-én, „gyönyörű magas szopránjával", amellyel „mindenütt nagy feltűnést keltett" ; A pécsi Nemzeti Színház hangverseny estélye 1899. VI. 24-én Simándi József karnagy vezetése mellett (ének, zongora, opera- és operettáriák) ; Remenyik Ilona (Remenyik Kálmán lánya) zongoraművésznő hangversenye 1899. II. 6-án. (Többek között Liszt I. Magyar rapszódiája.)

Cigányzenekarok, népzenészek is vendégszerepelnek a városban. 1891. IX. 10-én Dula Miklós nagyváradi cigányzenekara lép fel, amely „egyike a legjobb magyarországi bandának". Dankó Pista „jól szervezett daltársulatával" szerepel 1900. VI. 25-én. „Dankó is eljátszott egy saját szerzeményű szép magyar dalt". A szabadkai tamburazenekar Csengő Jancsi vezetésével játszik 1899. III. 3-án. „A banda előadásai valóban érdemesek a meghallgatásra, úgy a pompás összevágó zenénél, valamint a szép nótáknál fogva, amelyek közt a legszebb magyar dalok szerepelnek ... meglepő, hogy ez apró pöngettyűs hangszerek zenekarrá csoportosítva minő erőt és effektust képesek kifejteni".

Végül említsük meg a sepsiszentgyörgyre látogató vándorszíntársulatok operettelőadásait, amelyek ugyancsak formálták a város zenei életének profilját.[43]

*

A futólagos felsorolás is bizonyítja, hogy a vendégművészek szívesen jönnek Sepsiszentgyörgyre. Ez pedig elképzelhetetlen lenne értő és igényes közönség nélkül. Az előbbiekben itt-ott már szó esett az

„ezerfejű Caesar"-ról is, de úgy gondoljuk, nem lesz érdektelen, ha összevágjuk a kritikáknak azokat a passzusait vagy akár félmondatait, amelyek a közönségről szólnak. Ezek a megjegyzések nagyon széles skálán mozognak. Az elmarasztaló ítélettől a szuperlativuszokig. E két véglet között lehet valahol az igazság. Egy azonban tény : ha nem lenne a tárgyalt időszakban közönség, nem lenne zenei élet sem, már pedig, amint azt a fentiek bizonyítják — van. Tehát :

Egy cirkuszi produkciónak számító bírkózás krónikájában olvassuk : „A vasárnapi látványosságra akkora publikum csődült össze, mint legalább is tíz fillérestélyre ugyanannyi műkedvelő vagy felolvasó estélyre együttvéve". Vagy : „Kár, hogy a nagyszerű dalokat csak nagyon kevesen hallgatták meg. A rossz időjárás nagyrészt visszatartotta a közönséget" ; „Szóval a műsor teljes, a közönség megelégedett, de a kassza üres volt... Nyáron át a közönség hozzá van szokva ahhoz, hogy úgynevezett körutazó művészek látogatják meg, legtöbbször már hallott és látott dolgokkal szórakoztatnak, s így aztán nem csoda, ha az irántok való bizalom nem is egészen végtelen." ; „Igen gyéren vett részt" ; „Itt láttuk együtt a város azon lelkes polgári családainak nagyrészét, kik nemcsak a vidám időtöltésért jövének el ; de nem láttuk az arisztokráciát képviselni törekvő t. törvényszéki nagyságokat, kik most is, mint a múlt évben a ref. tanoda javára rendezett hangversenykor egyik nagyságosnál valának összeülve, egymást visszatartva a megjelenéstől. Nem tudhatni miért ? Azért-e, mert méltóságukon alólinak tartják a nemzetet képviselő osztály körében megjelenni, vagy azért, mert a népművelést előmozdítani, e nemzetet a művelt világ sorába emelni nem elvök szerinti dolog ?" [44]

Ennyi negatívum után következzenek a pozitív megjegyzések : „A közönség sűrű tapsokban, lelkes újrázásokban adott kifejezést" ; „élénk tetszésnyilvánítások" ; „a közönség lelkesedésbe hozott" ; „szépszámú közönség" ; „közkívánatra, a lelkes közönség tapsaitól megjutalmazva" ; „a közönség zajos tetszésnyilvánításai mellett" ; „a város termének restaurálása óta ez a legnagyobb közönség" ; „zsúfolt terem" ; „szépszámú választékos közönség" ; „A karzat a szó szoros értelmében tömve volt... páratlan nagy közönség... a városház nagyterme nem tudta az érdeklődőket egészen magába fogadni, úgyannyira, hogy közönségünk nagyrészének hely nem léte miatt eltávozni kellett... Ezen az estélyen

győződtünk legnagyobb örömünkre arról, hogy Sepsiszentgyörgy Háromszéknek nemcsak közigazgatási központja, hanem egyszersmind szellemi központja is, honnan terjeszti a művelődés megyénk egész területére áldásos működését... A polgárságnak minden rétege részt vett".[45]

*

Sepsiszentgyörgy századvégi zenei életével kapcsolatban további kutatások lehetségesek, ámbár a feldolgozott sajtó- és levéltári anyagon, valamint más átnézett anyagokon kívül nem sok remény van újabb adatok feltárására. A vázolt képen azonban lényeges változást az esetleges új adatok sem hozhatnak, s ezért elfogadhatjuk a megrajzolt képet Sepsiszentgyörgy város zenei életéről a XIX. század utolsó negyedében, amely minden valószínűség szerint jellemző a tárgyalt időszak többi erdélyi kisvárosára is.

JEGYZETEK

1. Egyetlen hangversenyt tartott az orgonaalap javára, azt is brassói vendégszereplőkkel, a helyiek mellőzésével.
2. Pótsa József a megye főispánja volt.
3. Székely Nemzet, 1899. XI. 20.

3/a. A református dalárda egykori jegyzőkönyveit Bitay Antal bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúttal is köszönetet mondok.

4. Nemere, 1878.IV.25.
5. Bodor János: Utam; Kiadja a Székely Mikó és a Bethlen-kollégium előljárósága é.n.
6. Bodor i.m. 156. l.
7. Bodor i.m. 166—167. l.
8. Bodor i.m. 167—170. l.
9. Bodor i.m. 170. l.
10. Bodor i.m. 170. l.
11. Nemere, 1872.V.9.
12. A sepsiszentgyörgyi tanárok és tanítók egyesülete volt.
13. Nemere, 1875.XII.8.
14. Nemere, 1875.XII.22.
15. Nemere, 1875.II.20.
16. Nemere, 1877.VI.6.
17. Nemere, 1879.III.13.
18. Nemere, 1879.III.26.
19. Nemere, 1883.II.15.
20. Székely Nemzet, 1889.II.17.
21. Székely Nemzet, 1894.I.8.
22. Székely Nemzet, 1899.V.1.
23. Székely Nemzet, 1900.IV.4.
24. Székely Nemzet, 1888.III.27.
25. Nemere, 1882.V.19.

26. Székely Nemzet, 1888.XII.18.
27. Székely Nemzet, 1893.I.9.
28. Székely Nemzet, 1893.I.18.
29. Székely Nemzet, 1893.V.8.
30. Székely Nemzet, 1898.X.28.
31. Székely Nemzet, 1898.II.26.
32. Székely Nemzet, 1899.III.3.
33. Székely Nemzet, 1896.VIII.26.
34. Remenyik levelezésére Árvay József dr. hívta fel a figyelmemet, és bocsátotta rendelkezésemre a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban, amért ezúttal is köszönetet mondok.
35. Székely Nemzet, 1896. VIII. 26.
36. Bodor i.m. 165. l.
37. Bodor i.m. 171. l.
38. Székely Nemzet, 1892.VII.2.
39. Székely Nemzet, 1895.VI.17.
40. Székely Nemzet, 1895.VI.19.
41. Székely Nemzet, 1887.III.15.
42. Székely Nemzet, 1883.V.3.
43. Salamon Sándor :
44. Nemere, 1874.I.28.
45. Nemere, 1877.II.21.

REZUMAT

Acest studiu se ocupă de viaţa muzicală a oraşului Sf. Gheorghe din ultimul sfert al veacului al XIX-lea. El are importanţă nu numai din punct de vedere al istoriei locale, tratînd istoricul mişcării muzicale de amatori (cînt, muzică, coruri, orchestre, învăţămînt muzical), legăturile cu mişcarea muzicală de amatori din celelalte oraşe, activitatea artiştilor care au trăit în oraş, concertele date de artişti sosiţi din alte părţi şi datele ce ne-au rămas despre public, dar şi pentru faptul că din datele de mai sus şí din calitatea operelor prezentate ne putem imagina cum a arătat viaţa muzicală a unui orăşel din Transilvania în ultimul sfert al secolului trecut.

AUSZUG

Diese Studie befasst sich mit dem Musikleben der Stadt Sf. Gheorghe im letzten Viertel des vergangenen Jahrhunderts. Da sie die Geschichte der Laienkunstbewegung der Stadt (Gesang, Musik, Chöre, Or-

chester, Gesang- und Musikunterricht) sowie ihre Beziehungen zu den Laienkunstbewegungen anderer Städte, die Tätigkeit der städtischen Künstler, die Konzerte fremder Künstler, welche in der Stadt gastierten, die erhaltenen Daten über das Publikum erörtert, ist sie nicht nur von ortsgeschichtlichen Standpunkte aus bedeutend sondern auch darum, weil man aus den darin aufgezählten Daten und aus der Qualität der vorgetragenen Werke verallgemeinerte Folgerungen über das Musikleben einer Kleinstadt aus Siebenbürgen (Transilvania) im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts ziehen kann.

Dat la cules 10.05.1973. Bun de tipar 01.11.1973. Apărut 1973. Hîrtie velină de 49 g/m². Format 16/70x100. Coli editoriale 45. Coli tipar $38^{1}/_{4}+5$ planșe.

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică Brașov, sub comanda nr. 1069.